

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

LOLO KRUSTIUS-AHRENBURG

*Tyrannmördaren
C. F. Ehrensvärd*

Berndes

Miniatyrporträtt av Berndes (?) ca 1790
Svenska porträttarkivet, Nationalmuseum, Stockholm.

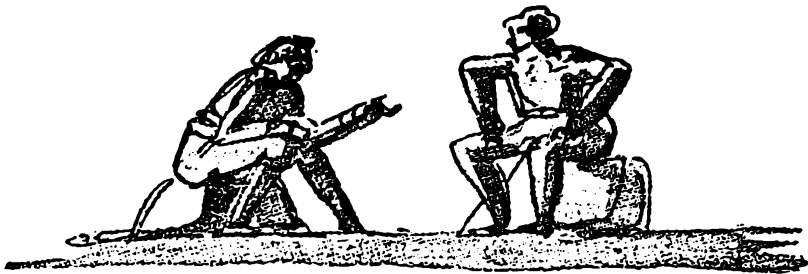
LOLO KRUSIUS-AHRENBORG

TYRANNMÖRDAREN

C. F. EHRENSVÄRD

SAMHÄLLSSYN OCH POLITISKT TESTAMENTE

HELSINGFORS
SÖDERSTRÖM & C:o FÖRLAGSAKTIEBOLAG

*Teckningarna i texten äro tagna ur C. Aug. Ehrensvärds
brev I—II (utg. av Gunh. Bergh).*

Förord

En vän sade en gång till mig: ger man sig in på det sena sjuttonhundratalet, kommer man aldrig mera ur det. Jag kände någonting därav när jag skrev denna bok. Vilken förtrollande tidsålder trots alla skuggor, vilken värmande tro på människans naturliga godhet, hennes dygd och nästan obegränsade möjlighet till självutveckling om hon begagnar den rätta upplysningens himlastege. Vilken trotsig individualism, med kraft till resning också där den huggar fel, vilken optimistisk förvissning om samhällets vilja och förmåga att i allas intresse befordra jag-människans rätt och fördel. Skaldens ord:

Vi ana furstar där barn vi blicke
Men vuxna kungar vi finna icke

rinna oss i hågen, när vi fördjupa oss i denna den moderna människans barndomstid, som gav så vackra men senare aldrig infriade löften om kunglighet. Samhällsmedborgaren man drömde om blev aldrig en fri individ bland likar.

Historia skall icke skrivas med tendens. Det har ej heller varit min mening att åstadkomma en äreräddning för Gustav III:s mördare eller för den av de inblandade, Carl Fredrik Ehrensvärd, i Danmark känd under namnet Gyllembourg, vars samhällssyn och livsöde jag här försökt skildra. Men om någonsin icke blott det konkreta politiska missnöjet och enskilda hatet, utan även — och kanske mest — tidsandan

Förord

varit saker till ett furstemord, förhöll det sig så den 16 mars 1792. Brottet står kvar men skulden förskjutes. Kungamordet var till sin ideologiska motivering ett tyrannmord och uppfattades som sådant i vida medborgarkretsar. Det var de närmaste årtiondenas politiska utveckling ute och hemma och en därav gynnad andlig revision, som i Sverige ledde till att kungens banemän sedermera rätt allmänt sågos som verkliga mördare, samtidigt som en rättvisare, ja, stundom heroiserande bedömning av Gustav III gjorde sig gällande.

Lolo Krusius-Ahrenberg

I. *Upplysningsradikalismens frihetsförkunnelse*

Ert hjärta Er förfört, när Ni mig ville döma.
Min vän, Ni såg som skald, som ömsint och som vän.
När Ni med forskarns blick Ert ämne tar igen
Min sanna önskan är: Ni ej må ämnet glömma.

Denna strof, där ordet döma nyttjas i betydelsen urskulda, är daterad den 25 juni 1792 och skriven av den unge Carl Fredrik Ehrensvärd, löjtnant vid kungliga artilleriregementet, friherre och den store Augustins brorson. Han hade nästan på dagen en månad tidigare av Svea hovrätt dömts förlustig liv, ära, adelskap och gods för delaktighet i mordet på Gustav III och domen, bunden i svart band, låg inom syn- och räckhåll för den brottslige i fängelserummet på Riddarholmen, när han till en vän riktade denna rimmade vädjan att bli bedömd — och i högre mening befunnen skuldfri — icke av »ömsinta» känsloskäl utan på saklig grund.

Ty det var ett frikännande utslag Ehrensvärds eget samvete fällde. Hans skuld, som han utan tvivel delade med långt flera än rättegången uppdagade, inskränkte sig till att han vetat av mordplanen, gillat den och varit beredd att dra sitt strå till stacken i den revolution, som skulle göra det desperata kungamordet meningsfullt och moraliskt berättigat genom att avskaffa »despotismen» och ge Sverige en ny och fri författning.

Mordgärningen godkändes av honom i »fanatisk iver», den var en ultima ratio, ett förtvivlat steg, föreskrivet av den högsta

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

samhällsmoralen, av den naturliga, ja, gudomliga lagen. Jag använder medvetet en terminologi som hör ihop med Ehrensvärds och hans meningsfränders föreställningsvärld. Han kände sig som Brutus jämlike, som fosterlandsvän, som frihetskämpe, som »dygdig medborgsman», som »människovän» medan han konspirerade, och ingenting tyder på att hans moraliska övertygelse, som byggde på dessa fem viktiga begrepp, förändrades efter Anckarströms skott och det såtillvida misslyckade attentatet, som Gustavs sår ej genast förde till döden och revolutionsplanen därigenom omöjliggjordes.

Med Ehrensvärd stod så att säga en hel samtida generation, blomman av den unga europeiska intelligensen, framför det gustavianska samhällets domarskrank. Vi se i honom en exponent för den ungdom, som med glödande entusiasm ville omsätta de radikala upplysningsfilosofernas budskap om jämlikhet och frihet i handling, en företrädare för de troende unga »patrioter», som i Frankrike kastade sig i revolutionens armar men bedrogos, och i Sverige stodo på oppositionens vänstra flygel, främmande för adelns frihetstida restaurationsdrömmar, men dess bundsförvant i den tragiska kraftmätningen med kungen. Också denna ofta vilseledda kamp lyktades ju med frihetssvärmarnas nederlag; det oppositionella finska Anjalaförbundet och Gustav III:s motdrag, förenings- och säkerhetsakten, utstakade emellertid bakgrunden till mordskottet den 16 mars 1792. Anckarströms dåd avbröt Ehrensvärds löftesrika bana; frånsatt enskilda solreflexer blev hans framtida väg undanskymd och skuggig, en landsförvist kungamördares. Men katastrofen gav honom i gengäld ett större historiskt intresse än det levnadslöpp troligtvis skulle ha dragit till sig, som han ursprungligen syntes bestämd för, än en god men knappast enastående karriär på rätta sidan om brottets rämärken hade kunnat påräkna.

Det är Ehrensvärds tragiska, nästan ofrivilliga brottslighet som fångar »forskarens blick». Tjugofemåringens vädjan till denna blir med skäl hörsammad, så mycket mera som hans inblandning i mordet är ägnad att belysa hans umgängesvänners och politiska meningsfränders dåtida oppositionella håll-

ning. Jag syftar på Hans Hierta (Järta), Axel Gabriel Silverstolpe och hans bröder, Kjell Bennet, Samuel von Rosenstein, Adolf Göran Mörner, Johan, Henning Adolf och Fredrik Gyllenborg. Den sistnämnde var Ehrensvärds kusin och förtrogne; samtliga namn föra oss mer eller mindre osökt fram till »jakobinerna» på riksdagen i Norrköping 1800 och flertalet till hjärntrusten bakom 1809 års statsvälvning och Sveriges nya regeringsform. Förmyndartiden och Gustaf IV Adolfs regering, sjutton år av världsomskakande händelser, av svikna förväntningar och av läxor i folkdespotism kanske lika mycket som i dennas monarkiska motsvarighet hade lärt Ehrensvärds radikala svenska vänner att inte blott sträva efter verklig konstitutionell maktbalans utan att även ta hänsyn till den politiska nödvändighetens krav. De nöjde sig 1809—10 med det för tillfället möjliga och kloka. Men de avstodo dock inte från sina drömmar och underlätto ej att dra upp riktlinjer för en önskvärd kommande svensk grundlagstiftning, för en representationsform i bättre överensstämmelse med upplysningsradikalismens prima principia än den ståndsdelade svenska riksdagen. Ehrensvärd i Danmark tänkte som de. Hans politiska testamente — denna något anspråksfulla beteckning må tillåtas mig för hans hittills föga kända betänkande i den norska författningsfrågan av år 1814 — visar detta tydligt. Det utgör i viss bemärkelse, ehuru skrivet för Norge, ett inlägg från Ehrensvärds sida i hans svenska vänners kritik av 1809 års regeringsform och den året därpå antagna riksdagsordningen. Han är ogensägligen påverkad av den gamla kretsens tänkesätt och ungdomsårens antigustavianska författningsdiskussion ehuru tidens historiska läxor, hans danska erfarenheter och hans uppfattning om Karl Johans fyra första kronprinsår också avsatt påtagliga spår.

Att den »franska febern», det svenska missnöjet och oppositionens hat mot Gustav III voro starkt verksamma hos den unge Ehrensvärd, skall i fortsättningen framgå. Men med allt detta noga beaktat: hur var mannen beskaffad, att han kunde förledas till delaktighet, om också blott passiv, i ett kungamord? Och var han den ende bland den nämnda vänkretsens med-

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

lemmar, som hade att göra med revolutionsplanen, för att inte säga brottet, i mars 1792? Den sistnämnda frågan kan jag inte besvara; Adolf Ludvig Ribbing, hans ungdomsvän, hörde trots politisk släktskap synbarligen ej till denna umgängeskrets. Den första frågan fordrar en fördjupning i psykologiska faktorer, i Ehrensvärds karaktär och, då denna knappast ger någon verklig ledtråd, i tidens moraliska skaplynne. En snedvriden uppfattning om vänskapens och den militära kåråndans i Ehrensvärds ögon suveräna lagar, kamratlig lojalitet och bristande eftertanke — mera behövdes inte för att han skulle gå över det hårfina streck, som skilde den oppositionella och radikala teorien från handlingens verklighet. Tidsandan hade nästan plånat ut detta streck.

»Om filosoferna aldrig så mycket luta tillhopa sina huvuden, så hjälper ingenting mot sedernas förfall.»

Senare delen av 1700-talet, den ohämmade människans tid, var genom individens frigörelse från de auktoritativa band, som dittills varit ett betsel på den enskildes moraliska reflexion och reaktion, på hans förhållande till religion, kyrka och stat,

Upplysningsradikalismens frihetsförkunnelse

en period rik på existenser, som strandat genom egen förskyllan. Då det knappast längre fanns allmänt respekterade bedömningsgrunder för den subjektiva verksamheten och det blott berodde på måttet av oftast självtaxerad upplysning hur nära de vises sten envar nådde, blev dilettantismen ett av tidens främsta kännetecken. Natur och förnuft ansågos vara ett och det upplysta förnuftet i stånd att med empirins hjälp utröna snart sagt alla universums än så länge outgrundade lagar: vägen stod följaktligen öppen för ett hejdlöst experimenterande, som gällde alla områden och ingalunda blott samhällslivets, hur centralt detta än var. Hämningar fanns det föga av; alldenstund envar, som ägde nog inbillningskraft, kunde göra anspråk på självfunnen eller »hemlig» högre kunskap, blev tiden som känt en guldålder för all sorts charlatanism, farlig för samhällsmoralen hos hög och låg. Alkemister, spiritister och magnetisörer plånade ut gränsen mellan vetenskap och fantasi, sanning och bedrägeri. Ehuru stundom en kraftig reaktion och ovilja mot dem framträdde, stodo de dock i allmänhet rätt högt i samtidens ynnest och anseende. Detta var en sida av den värld Ehrensvärd växte upp i och det gör honom heder att han snart ogillade den.

Man uppskattade överhuvud ej längre det föregående tidevarvets akademiska grundlighet i lärda frågor. Kunskap var ett samhällsintresse och måste bibringas så vida kretsar som möjligt för att idealet, en upplyst mänsklighet, skulle kunna förverkligas. Upplysning, som inte var »nyttig», som inte tjänade ändamålet att förkovra människans materiella livsvillkor, att utveckla hennes andliga och medborgerliga dygd och förstora hennes förmåga av samhällelig »lycksalighet», var inte av det rätta slaget. Men för att kunna vara både nyttig och dygdig, för att ha egenskapen att göra människan »säll», måste kunskapen vara lustbetonad och väcka angenäma känslor; detta ställde givetvis bestämda anspråk på upplysningens form och innehåll. Vi veta att poesien blev behagligt sedelärande och de etiska normerna eudemonistiska och detta inte minst vad samhällsmoralen vidkom. Att vår kungamördares små vittra försök och prosabetraktelser buro starka spår av denna

syn på dygd, sällhet och upplysning, skola vi längre fram övertyga oss om.

Då det mänskliga livet betraktades som den förnuftiga naturens krona och dess lagar voro naturbestämda, blev samhället en tummelplats för allas spekulation. Naturrätten, upplyst uttolkad, »evig», härledd ur människans natur och höjd över positiv lag, skall här ständigt beröras. Det må genast sägas att den utgjorde förutsättningen för tidens frisläppta samhällsfilosofi, som mer än något annat verksamhetsfält för mänsklig begrundan blev ett dilettanternas förlovade varmansrike, ett område på vilket några stora tänkare och ett aktningvärt antal modofilosofier fingo en tusenhövdad skara av eftersägare, imitatorer, interpretörer och — förbättrare. Tiden vimlade av småsnillen, som gjorde anspråk på att även utanför de egna fyra väggarna applåderas som samhällsreformatorer. De hade givetvis alla sitt recept i fickan för hur mänsklighetens eller samfundets här tidigare berörda »lycksalighet» och den enskildes »sällhet» — ett tillstånd av glättig medborgerlig »dygd» — skulle kunna förverkligas. Men om man, enligt nutida mått, stöter sig på den ansvarslöshet — den var snarare en tidstypisk frejdig optimism — som framträder i dem, bör man på samma gång ha ögonen öppna för en ytterst positiv följdföreteelse. Den allmänna samhällsspekulationen ägde en oerhörd betydelse för uppväckandet av en aktiv och snart nog även ansvarsmedveten medborgaranda i allt vidsträcktare befolkningskretsar av fräse och ofräse extraktion, vilkas alltmera hopflytande samhällssyn förträffligt karakteriserades av det sammanfattande och på den mogna Ehrensvärd utmärkt tillämpliga ordet »borgerlig».

Ehrensvärds »faderlige» vän förrän han blev den unge mannens angivare, majoren vid 1:sta gardet och överstelöjtnanten i armén Carl Pontus Lilliehorn, ondgjorde sig i en av sina bekännelser över att hos honom själv liksom hos hans omvärld framträdde den »bedröveliga stämpel av inkonsekvens», i vilken han såg »detta tidevarvets huvudsakeligaste fel». Och hur bisarr förefaller ej tiden! Men den regel, som säger att motsägelser ofta äro mera skenbara än verkliga, gällde också här.

Det förenande låg på djupet, fanns i den nästan obegränsade individualism, i vilken motsatserna bottnade och till vars kännetecken ytterlighetstendensernas samtidiga utveckling och sammanblandning en gång för alla torde höra. Tjusarkonungens epok: se vi den i träsnitt, med ljus och mörker hårt placerade, ha vi på solsidan en leende bild av smak, snille, förfining, upphöjda tänkesätt, materiella framsteg, vetenskapernas och de sköna konsternas blomstring. På skuggsidan skönja vi tilltagande sedeförfall, brottslighet, perversitet, dryckenskap och elände. Tavlan är likväl missvisande. Betrakta vi nämligen tiden i fint nyanserad 1700-talsgravvyr, flyta kontrasterna ihop. De ljusa ytorna förete starka streckningar medan skuggpartiet ljusnar. De samhällsklasser, som stå i ljuset, som föra upplysningens talan — samma personer — kunna i sina gärningar var stund svika den »vokation», för att citera Lilliehorn, som de vältaligt bära på läppen. De äro dock föga medvetna om sin inkonsekvens!

Inte blott på moralens, också på trons och den andliga odlingens fält blandades motsatserna. Den inre frigörelsen från statskyrkan medförde mångenstädes en förnuftsbetonad skepticism, men den mänskliga själshungern, där den fanns, krävde föda och följden blev sekterismens och den religiösa mysticismens lika kända som starka uppsving. Inom frimurarrörelsen arbetade man för upplysning och mot kyrkan — förstas främst påvekyrkan — men jesuitsträvanden i motsatt riktning framträdde enligt uppgift också. Exempelen kunna mångdubblas. Mest väsentlig var den tudelning som själva det individualistiska tidsunderlaget uppvisade, dess förnuftstänkande och dess känslotänkande, om dessa måhända något förbryllande beteckningar kunna tillåtas för att hjälpa oss skilja mellan upplysningstidens rationalistiska och dess svärmiska strömningar. Bägge riktningarna gjorde som bekant anspråk på att ösa ur naturen själv, att bygga på empirisk, naturgiven grund. De voro tvillingföreteelser och kommo i tidsenlig gemenskap att behärska den unge Ehrensvärds världsbild. I grund och botten voro de dock fientliga bröder, vilkas väg förr eller senare måste föra isär.

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

Bägges inverkan på tiden tillspetsades i den upphöjelse, människan företagit med sig själv. Den mänskliga anden betraktades ju som den felfria naturens yppersta manifestation och det gällde blott att låta den vara verksam. I själva verket mötte förnuftets eller känslans glorifiering också överallt. Den var kärnan i tidens bestickande framstegstanke, den skymtade djupare, med ett drag av mänsklig gudomlighet, i epokens pan-teism, deism och ateism. Själva rationalismen förtonade i mystik, och mysticismen hade förnuftets drag. Människan började tillbedja sig själv, sina som det tycktes oinskränkta egna möjligheter. En andevärld upprättades på människans väg mot allgåtans lösning, till det högsta väsendet, och hon beredde sig att intränga i denna andarnas värld. Att det skedde på så olika vis, med tillhjälp av en Swedenborgs högt stående korrespondenslära, byggd på en tidstypisk blandning av spekulativ rationalism och naturvetenskaplig empiri, eller genom en Cagliostros grovt sinnliga andebesvärjelser, förändrade ej ledmotivet som till synes ville nå mysterierna med mysticism.

1700-talsmänniskan var frigjord, men saknade det hon förlorat, den imperativa tron och lydningen inför himmelska och jordiska auktoriteter. Hon var djupt otillfredsställd och tiden blev full av inkonsekvens i Lilliehorn's bemärkelse. Rationalismens torra väckte hennes förfäran och där det gick an försökte hon placera känslan på förnuftets tron och gav den ofta förnuftets namn, allt i en förnimmelse av sin spekulations obegränsade möjligheter.

Gustav III:s mördare hade förberett dådet i en suggestiv känsla av att vara utvalda och kallade på grund av särskild egen dygd och »ömhet för det allmänna». Deras upplysthet hade lärt dem inse att undanröjandet av kungen, denna mänsk-lighetens fiende, var den enda vägen till rikets räddning. Att gå denna väg var deras plikt som »människovänner». Ehrensvärd omtalade upprepat den »fanatiska iver» för friheten och landet som drivit honom ävensom Lilliehorn, och fann sig först inför hovrätten och »lagens stränghet» — föga uppriktigt, som vi skola se — tagen ur sin »fanatiska villa».

Fanatism i betydelsen intolerans var givetvis förkastlig men inte i bemärkelsen passion. I den passionerade gärningen låg redan i och för sig en urvalsprincip. Tidens filosofer, främst den populära Helvétius, som starkt påverkat kretsen kring Axel G. Silverstolpe, ansågo att snillrika människor drevos av sannare och mera häftigt upplevda sensationer och emotioner än vanliga dödliga. Den passionerade kunde med andra ord göra gällande såväl djupare insikt som andlig överlägsenhet, när han gav sig i kast med sin »yras» föremål. Det bör kanske tilläggas och kommer här nogsamnt att framgå, att Ehrensvärd i själva verket trots sitt uttryckssätt inte hade något konstitutivt drag av fanatiker i sin karaktär — åtminstone inte i vårt språkbruks bemärkelse. Däremot kan ett sådant drag skönjas hos mordgärningens verkställare, Jacob Johan Anckarström, och i någon mån kanske också hos Ribbing. Den fanatism som var Ehrensvärds hade ingenting av hätskhet. Han ägde, skall hans danske vän K. L. Rahbek ha sagt, »all den loyauté, all den älskvärda fanatism» som utmärkt forna tiders riddaranda, en anda som enligt Rahbek var nästan utdöd i världen, förjagad av krämarandan. Av allt att döma stod den dåtida riddarromanens dygdadle hjälte, passionerad i sin människokärlek och idealism, för Rahbeks inre öga, när han fällde detta smickrande omdöme.

Helvétius uppfattning om snillet och dess tankars och känslors särartade mottaglighet inverkade överhuvud ytterst befruktande på individens dyrkan av snillet — nota bene av det egna snillet. Jag har redan talat om den mänskliga självför-gudning — ordet kan måhända synas pressa ämnet för hårt — till vilken individualismen förde. Företeelsen rönt även stundom samtidens klander. De litterära fejder, som Kellgren under det sista årtiondet av Gustav III:s epok förde i Stockholms Posten och för vilka hans berömda dikt »Man äger ej snille för det man är galen» på sitt sätt stod som samlande motto, voro ju inte blott riktade mot den orimmade diktningen, swedenborgianismen, den allmänna vidskepelsen, ordensmysticismen och särskilda personer — exempelvis den aggressive Thorild — utan inneburo också en uppgörelse med

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

imitatörerna av det regelfrämmande geni-ideal, som Sturm und Drang kopierade efter Hamann och Lavater. Men liksom ansatserna till detta ideal — urbilden, sade samtiden och Ehrensvärd — redan funnos hos Young och Rousseau, som voro allmänt erkända auktoriteter, sögo genikultens vildaste skott onekligen mycken näring ur en allmän uppfattning om att snillet lydde under särskilda lagar. Det var inte utan att snillets konfrontering med de borgerliga rättsnormernas »stränghet» kunde kasta över dessa normer ett vådligt sken av trångsynthet, av bristande förståelse för »rena hjärtans» högre motiv. Snillets martyrskap under lagen var också en sträng, som i synnerhet Claes Horns bekännelseskrifter och inlagor till Svea hovrätt och kunglig majestät mäterligt förstodo att spela på.

Rousseau var en knutpunkt för upplysningsrationalismen och dess svärmiska strömningar. Den primitiva, naiva människan, som ju måste äga den inre förmågan att leva ett oskuldsfullt naturliv i nära samband med den allvetande och känslösamma naturen, och den verkligt upplysta individen, som läst och upplevat sin Rousseau och med sant filosofiskt sinne genomskådat civilisationens vådor samt höjt sig över dem: dessa bägge menades ha de största förutsättningarna, ehuru på olika sätt, att känna med gudomlig styrka. Känslösamhet och snillrikhet hörde ihop enligt naturens visa lag. Följden blev att det för envar tedde sig som en nödvändighet att känna glädje och smärta med elementär kraft eller åtminstone uttrycka dem i översvinnliga ordalag. Ehrensvärd, som dock aldrig verkar riktigt övertygande i den excentriskt känslösammes pose, övade sig i synnerhet under fängelsetiden ivrigt i denna genre. Hos den verkligt »ömsinta» samtiden ha vällust och smärta blivt ett, den sentimentala strömningen urladdar sig i en tårarnas oavbrutna regnperiod och den naiva i ett den dygdiga heroismens ständiga tordön.

Att tiden uppammade småsnillen funno vi redan. Det vimlade av dem. Från den förträfflighet filosofien tillerkänt människan i allmänhet var steget inte långt till den enskildes förträfflighet och då människan teoretiskt taget av rätt använd

upplysning kunde göras till snille stod det enom och allom fritt att draga de personliga konsekvenserna. Snilletts mission var i regel att framträda som skald och filosof och att upplysa människorna »om det nyttiga, om det sanna i varjehanda mål». Den upplyste och känslsamme, »av naturen danad till dygden och den därifrån oskiljaktiga lycksaligheten», — bägge fraserna ha flutit ur Lilliehorns penna — kände sig förpliktad att dela med sig åt andra. Man är frestad att säga att detta skedde genom en inre, andlig kedjereaktion, när man läser följande karakteristiska beskrivning som Ehrensvärd ger av en egen inspirationsserie: »Snilletts styrka, hjärtats språk, lockandet av känslan, känslornas utbrott». Han var själv en rätt klen vitterlekare och kunde på intet sätt jämföras med sin på pegasen långt mera hemmastadde medbrottsling Claes Horn, men då tidsuppfattningen nästan förpliktade den enskilde att tänka på vers och upplysningsfilosofien ställde vitterheten i det medborgerliga tänkandets och den moraliska världsbildens tjänst, kunna vi inte lämna Ehrensvärds rimsmideri därhän.

Att så allmän känslsamhet och melankoli, ja, även svärmarnas åskor, inte mäktade med ständig originalitet, må icke förvåna. Småsnillenas massa nöjde sig med efterdiktning och imitationskänslor. Youngs nattankar och Grays kyrkogårdselegi blevo en allmän form för känslomättade stämningar och betraktelser — inte minst i fångelset på Riddarholmen våren och sommaren 1792. Lidners tårar bildade skola hos Sveriges rimdilettanter, Ehrensvärd inte undantagen. Thorilds himlastormande trots och radikalism var de svenska geniernas förebild; och Werthers lidanden framkallade också i Norden utbrott av Wertherfeberns självmordssvulstiga själssmärter.

Mängden av amatörfilosofier och vitterlekare i Gustav III:s Sverige uppfattade som nämnt ännu inte mysticismen, sentimentaliteten och Sturm und Drang som verklig motsats till encyklopedismen och upplysningsrationalismen. Ehrensvärd uppvisar trots uppenbar förkärlek för Kellgren en typisk, blandad påverkan från både senscommunfilosofien och förromantiken, för att begagna tvenne beteckningar, som allmännast användas för den senare upplysningstidens rationalistiska och svärmiska

strömningar. Enligt en uppgift jag stött på skall Ehrensvärd i ynglingåren ha känt sig dragen till swedenborgianismen: han gör även själv en antydning därom. Nämnvärda spår har detta inflytande inte kvarlämnat. Ej heller tillhörde han någon svensk frimurarloge. Att hans sentimentalitet gick i modestil men var kärv i jämförelse med Horns blöthet, har jag tidigare framhållit. Jag skall återkomma till dessa frågor i senare sammanhang. Redan här bör dock sägas, för att det ideologi-bestämda i hans brott i ingen händelse må uppfattas för snävt, att Ehrensvärd är en mycket sympatisk bekantskap för forskaren, som inte kan låta bli att finna svenska samtidas nästan enstämmigt positiva omdömen om hans karaktärsegenskaper fullt ut berättigade. Han var över medelmåttan begåvad, och fastän även han talar om sitt snille, sin dygd, sin redlighet och sitt hjärta, blir detta hos honom likväl blott ett gängse talesätt. Hans lynnesdrag voro i själva verket, som senare skulle framgå, föga lämpade för den egocentricitet, som tidens lössläppta individualism så ymnigt alstrade och som var så utmärkande för de övriga »kungamördarna», främst Ribbing och Horn, Anckarströms grevliga pådrivare, de näst denne mest skyldiga i mordet. Vi komma i Ehrensvärd att möta en gladlynt, vänsäll och älskvärd man, utrustad med varm idealism och verklig, ej blott modebetonad, håg för samhällsliga frågor och medborgerlig utveckling. Hans redan upprepat omnämnda svärmiskhet, som i anseende till tiden ej var överdriven, framträdde med åren allt mindre. Han var ovanligt beläst och enligt dåtida begrepp grundlig, en egenskap som i synnerhet kännetecknade honom som mognad man. Han hade rika anlag för det nya seklets sedligt stramare borgerliga dygder, i vilka redan Gustav III:s samtid sporadiskt sökte en räddning undan samhällslivets tilltagande upplösningstendenser, men vilka likväl först efter upplysningsrationalismens skeppsbrott i den franska revolutionens stormvågor och med den filosofiska världsbildens omgestaltning genom Kant blevo samhällets och nationens främsta och starkaste förnyelsekälla. Den tyska idealismen återgav människan en måttstock utanför henne själv, det främsta villkoret för den privata och offent-

Upplysningsradikalismens frihetsförkunnelse

liga moralens renässans, och upplysningens behagliga nytto-moral sköts åt sidan av Kants nytto- och lustfrämmande plikt-moral.

Den gamle intrigmakaren, generalmajoren C. F. Pechlin, mannen i vars hand trådarna uppenbarligen sammanlöpte på morddagen, beskärmade sig kort före dådet i samtal med Lilliehorn över att bland de till våld beredda han dittills talat med »icke en enda funnits som av purt motiv för friheten velat ingå uti ett sådant företagande, utan att alla varit av enskild hämnd eller andra avsikter därtill drivne.» Förebråelsen träffade inte Ehrensvärd, så karakteristisk den än var för hans medskyldigas blandade bevekelsegrunder. Det är just denna frånvaro av privata synpunkter som ger utrönandet av Ehrensvärds impulser ett särskilt historiskt intresse. Vi få likväl inte låta oss förledas till en för snäv värdesättning av de övriga brottslingarnas allmänna motiv. Om någonsin den enskilde rört ihop sin fördel med den allmänna nyttan, skedde detta på 1700-talet, under inverkan av tidens individualistiska och nytto-bundna samhällsetik, för vilken moralsensefilosofien — mindre dock i Humes djupsinniga än Shaftesburys äldre och populära gestaltning — var så särskilt kännetecknande. Harmonien mellan de normala själviska och osjälviska känslorna var enligt denna morallära både den enskilda och den samhälleliga dygdens sanna natur. Att en harmoniförkunnelse som denna blev av största betydelse för den sociala moralen och för föreställningarna om samhällsfördraget, ligger i öppen dag.

Samhällskontraktet, ett axiom för tiden och erkänt till och med av den upplysta absolutismen som grundade sitt makt-anspråk på det och ej på teokratisk rätt, återfördes som bekant till de ursprungligen fria, jämlika och suveräna individernas önskan att i samhället skapa större trygghet och utvecklings-möjlighet för den enskildes naturliga fri- och rättigheter än vad naturtillståndet kunnat erbjuda. Naturrätten, såsom upplysningsfilosofien tolkade den, kombinerad med encyklopedismens nyttolära, var verkligen ägnad att utplåna gränsen mellan enskild och allmän nytta. Tidens oerhörda individualism, de gängse föreställningarna, allt tycktes gå ut på att staten, en

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

sammanslutning till de fördragsslutande medborgarnas nytta och nöje, var till för den enskildes skull. Johan v. Engeström, jämte brodern Jacob anklagad för delaktighet i kungamördarnas planer, formulerade saken på hävdvunnet sätt inför Svea hovrätt, i förhoppning om att hans ord skulle nå regenten:

»Människan är född att vara fri, det är, att njuta rättigheter. Ju mindre del därav hon får åtnjuta, desto mindre anser hon sig lycklig. Ju mera kunskap och upplysning hon vunnit, desto mera känner hon saknaden av naturliga rättigheter . . .»

Den medborgerliga frihet de i Engeströms mening upplysta drömde om, var i själva verket i stor utsträckning en frihet från staten, ej en frihet med och i staten. Åskådligt uttryckt, ju mera upplyst den enskilde var — ju mera inkommen i dessa naturrättsliga tänkesätt — desto närmare låg det till hands att han skulle föra bok över sin nytta av samhällsfördraget och saldera den fördel han haft av statslivet med det pris han i ekonomisk »kontribution» — en mycket central fråga — och i inskränkta eller kränkta mänskliga rättigheter fått erlægga. Den sistnämnda posten beräknades enligt en prisskala, som åtminstone inte i kung Gustavs Sverige kom saldot att sluta individen till godo. Men inte nog därmed. Då den enskildes fordran på staten var byggd på allmänt erkända och generell giltiga principer, kunde han i egen sak i viss mån sägas föra allas talan mot statsmakten. Ohållbarheten av de naturliga rättigheternas och de individuella nyttoanspråkens prissättning i förhållande till allas yrkanden och det allmännas moraliska och politiska likviditet hade ännu ej framgått. Och sålunda stodo den enskildes »billiga nytta» och allas »rättvisa fördel» till synes i full harmoni tillsammans i harnesk mot den faktor som befanns rubba samhällsräkenskaperna: frihetens fiende, furstedespotismen, hos vilken radikalismens bannstrålar, var utgångspunkten än lagts, samlades i gemensam fokus.

»Konung Gustav är död av ett mordiskt skott; en vildsint människa har gjort det och det är underligt att han det vågat;

men vida mera underligt är att ädla människor med ädel uppfostran saknat den livligaste känsla därvid och några av dem kunnat i mer eller mindre mån deltaga i gärningen. Sådant härrör icke av en slump, utan det måste ha någon orsak, icke en klen orsak, utan en av de mest betydande, därtill fordras nöd, verklig eller inbillad, men alltid lika farlig; därtill fordras en ren förtvivlan.»

Orden äro Johan v. Engeströms och ingå i hans tidigare nämnda bekännelseskraft. De ge uttryck åt en uppfattning, som uppenbarligen var rätt allmän bland Gustavs fiender: själva mordet kunde godtas, ja, mer än så, men inte den som lånade sig till dess utförande. »Att mörda är faseligt, och att anfalla en konung övergår allt annat», sade Engeström på ett annat ställe i samma skrift. Man är måhända frestad att förklara den dubbelmoral, som talar ur de anförda citaten, med en ganska allmänmänsklig reaktion. Människan vördar rättvisans svärd men fasar för bödeln som svingar det. På liknande sätt skulle Engeström och hans meningsfränder ha gillat det »rättvisa» brottet, men ryggat tillbaka för handen som verkställde det. Men förklaringen kommer ohjälpligen till korta inför det faktum att Anckarström inte var ensam om verkställigheten av dådet, om denna tages i en vidsträcktare bemärkelse. Det har sagts att hans hat mot Gustav var så starkt att han skulle ha mördat kungen om han så hade fått vänta på ett tillfälle i tio års tid. Men detta minskar ej den skuld som drabbar dem, som hjälpte honom och som befäste honom i hans uppsåt. När vi fördjupa oss i det till buds stående källmaterialet och dess redogörelser för mordet, slår det oss hur raffinerat Horn och Ribbing utnyttjade den upphetsade Anckarströms sinnesstämning, hur de eldade hans avsikter med den rätta blandningen av tvivel på hans förmåga, av hjälpsamhet i sak och hätskhet mot kungen. Vi se med verklig ömkan hur välberäknat allt detta var och huru dessa i Engeströms mening ädla krafter drevo fram mördaren mot offret och tubbade honom till dådet i fosterlandets namn. När skottet smällt, stod Anckarström ensam. Pådrivare, medhjälpare och inblandade, alla voro lika ivriga att taga avstånd från

honom. De hade varit eniga med Anckarström i att fälla domen över kungen, en dom som otvivelaktigt gillades av en jämförelsevis vidsträckt »uppläst» opinion, men när Anckarström verkställde den och fläckade sina händer med Gustav III:s blod, blev det tomt omkring honom. »Ingen av grevarna ville tala med mig sedan», säger han själv ganska stillsamt.

Samtidens omdöme om hans karaktärsegenskaper blev snart enhälligt dåligt; hans medbrottslingar voro ingalunda långsamma när det gällde att framhålla hans hårdhet, vildsinthet, girighet och egennytta, att påbürda honom all skuld och understryka den egna passiviteten. Anckarströms medskyldiga blevo likvisst också själva lämnade i sticket. Oppositionen, som ju mer eller mindre varmt omfattat deras tänkesätt, lade ett motsvarande avstånd mellan sig och de »förvillade». Det finns emellertid i Anckarströms hållning efter dådet mycket som ger prov på större resning än de övriga anklagade förmådde lägga i dagen. Han tog villigt allas skuld på sig såsom han också velat handla för alla. Han visade att den fanatism, som lett honom, varit verklig och ärlig och han prutade inte av på sina motiv, som han i en otympligt avfattad men mycket uttrycksfull bekännelseskraft framlade för Svea hovrätt. Hans bevekelsegrunder befunnos för uppriktiga för att fullständigt kunna publiceras, när samma år — 1792 — de protokoll offentliggjordes, som förts med de i kungamordet inblandade. Jag kommer att dröja vid vissa uteslutna partier, då de ge mig anledning att beröra den särskilda ideologi som framträder i dem, inbäddad i de gängse naturrättsliga spekulationerna: jag syftar på tyrannmordets teori.

Problemet Anckarström bjuder på en rad frågetecken, lockande för forskningen, som hittills föga sysselsatt sig med honom. Han var fanatiker och av ett hårdare och enklare virke är hans pådrivare; detta förefaller ogensägligt. Men vi veta för litet om hans förehavanden och åsikter före 1788, det »finska» krigets utbrott, för att få ett grepp om honom. Vi känna honom egentligen blott som mördare, som »obskyr person» och girigbuk, nedsvärtad av sina medskyldiga, vilka därmed ville hjälpa sig själva, och ogynnsamt bedömd av samtiden, som

dittills knappast vetat av honom men nu såg honom mot bakgrunden av det »ohyggeliga dådet». Sanningshalten av Ribbings påstående, att det fanns ett tjugotal män som varit beredda att utföra vad Anckarström gjorde den 16 mars, må lämnas därhän. Ribbing visade under landsflyktens år, då han nedskrev detta, i likhet med Ehrensvärd en lättbegriplig benägenhet att teckna anslutningen till konspirationen i starkt förstorade proportioner, alldeles i motsats till hans av helt konträra synpunkter ledda utsagor inför domstolen. En skuld som han i egna ögon delade med så många andra onämnda, kändes måhända ej ens i längden som någon skuld. Men Ribbings berättelse att Anckarström hade ledsagat överste Hästesko till schavotten, sett hans dödsstraff och svurit att hämnas hans blod, är väl värd att ta vara på. I själva verket är det känt, liksom det även framgår av Anckarströms egna meddelanden, att kungens blivande baneman var en häftig motståndare till kriget, som han i likhet med oppositionen fann grundlagsvidrigt; det finns en del indicier som tyda på att han inte blott sympatiserade med Anjalamännen utan också underhöll verkliga förbindelser med dem. Kan man följa detta spår, skall väl också nytt ljus falla över avsikten med hans uppträdande på Gotland 1790, som för honom fick rättslig påföljd och lade personliga skäl till hans dittills övervägande politiskt färgade hat mot kungen. I den från trycket uteslutna delen av Anckarströms bekännelse kallar Anckarström Gustav III en mördare. Anjalamannen Hästeskos avrättning var för honom ett mord; den dödsdömde hade i Anckarströms ögon den högsta samhällslagen, alltså regeringsformen, på sin sida, medan kungen förbrutit sig emot den.

Oppositionselementen i Sverige och Finland hade som bekant befarat, med tanke på den för dem framgångsrika riksdagen 1786, att kungen börjat kriget mot Ryssland i avsikt att införa enväldet i riket eller, som man då sade, suveräniteten. Emellertid frambesvors denna utveckling just av det aktiva motstånd mot kungen, till vilket det olagliga kriget utnyttjats. Anckarström kunde lika litet som adeln i gemen förlika sig med kungens svar till de oppositionella »patrioterna», den 1789

påtvungna förenings- och säkerhetsakten, i vilken dessa sågo det fulländade enväldet. Att akten i sak jämnställdes med absolutism var begripligt, ehuru formellt taget givetvis oriktigt. Den betraktades emellertid som enväldets införande också därför att den rättsligt överhuvud inte ansågs existera. Då den till vissa delar var av privilegienatur hade den bort antas med de fyra ståndens samfällda beslut. Detta hade inte skett — Gustav fick som känt aldrig första ståndets samtycke. Kungen hade brutit mot Sveriges regeringsform — själva det kontrakt vari folket med honom ingått avtal — och någon ny överenskommelse fanns inte. Han regerade sedan 1789 med »våld», enligt eget skön och, här kommer Anckarströms motivering av det egna brottet, av tyrannmordet: han kunde övervinnas endast med våld. »Mördaren», som ställt sig utanför lagen och inte kunde nås av den, fick förgöras genom mord.

Anckarströms bekännelseskrift kan inte i flödande väl-talighet mäta sig med hans vitterlekande medbrottslingars motsvarande författarskap. Att fördenskull tala om hans ringa bildning, förefaller orättvist, ty det torde inte stöta på större svårighet att ge exempel på bemärkta samtida personer, som hanterade pennan, språket och stavningen med mindre färdighet än han. Hans bekännelse, som snarast bör kallas en anklagelseskrift, ger vid handen att hans tankegångar sammanfölla med den adliga oppositionens i gemen och att han som den kände sig böjd för en viss återgång till Sveriges frihetstida statskick. Ludvig Stavenow håller före att han inte hyste »demokratiska» sympatier och detta förefaller ganska säkert. Någon ståndsutjämningsivrare och jämlikhetssvärmare i Ehrensvärds och Ribbings mening var han inte. Men Stavenow lämnar frågan öppen, huruvida den samtidiga modofilosofien och underrättelserna om frihetsrörelserna i Frankrike givit Anckarström ytterligare grunder för hatet mot »tyrannen», och det är på denna punkt man tryggt vågar svara ja.

Vad Anckarström själv läst eller inte läst kan jag ej yttra mig om. Hans bekännelseskrift var emellertid i långt högre grad än övriga anklagades skriftliga eller muntliga anföranden påverkad av naturrättsliga tankar om den enskildes rätt

Upplysningsradikalismens frihetsförkunnelse

till aktivt motstånd mot kontraktsbrytande despoti. Tyrannmordet, med förebilder och filosofisk fördjupning även i antikens värld, utgjorde en yttersta konsekvens av den aktiva motstånds- och revolutionsrätten, sådan den utvecklats av monarkomaker, independenter och levellers. Den hade i dessa ursprungliga former samt i Miltons och Lockes uttolkningar kommit från England till Nordamerika och där i ordets sanna bemärkelse genomsyrat de puritanska kolonisternas föreställningsvärld. Före och under koloniernas oavhängighetskrig hade dessa läror, påspädda med fransk upplysningsradikalism, återvänt över havet och i nära samband med den allmänna Amerikafebern, hektiskt främst i Frankrike men därefter också i Sverige—Finland, utbredd sig över Europa.

Om, såsom troligt är, Anckarströms ideologiska fanatism fick sin näring av dagens opinioner och diskussion mera än av böcker, av omgivningens tänkesätt mera än av studier, blir värdet av hans bekännelseskraft därigenom ej ringare, snarare tvärtom. Här intresserar den oss särskilt i de delar, där Anckarströms motståndsteori bryter fram, enär denna av allt att döma i ungefär samma form, ehuru med mindre fanatism, omfattades av Ehrensvärd och de andra konspiratörerna. Anckarström fånglar vår uppmärksamhet också när han räknar upp alla de brott mot rikets författning och medborgarnas rätt, som den adliga oppositionen lade kungen till last. I detta avseende, där överensstämmelsen med Ehrensvärds åsikter blott är ytlig, skall skriften likväl behandlas först längre fram.

»Under hela denna tid föll flere gånger mig i tankarne: är detta bra, är detta icke synd.» På denna fråga, som finns i den 1792 publicerade delen av bekännelsen, gav Anckarström sig själv svaret: »Nej, det är din plikt och skyldighet att älska din nästa som dig själv». Han fortsatte, vänd till sina domare: »Om jag vore förföljd, önskade jag att andra hjälpte mig, således bör jag hjälpa dem, såsnart det ej görs för egennyttan, förföljelse eller ilska, då gjorde jag illa...»

Mycket mera av mördarens motiveringar fick inte komma till allmänhetens kännedom. Men i bekännelsens publicerade

delar återkom Anckarström i samband med Gustav III:s syndaregister upprepade gånger till frågan om sin brottslighet. Han sade bl. a.: »Det våld hans maj:t utövade på riksdagsmän och undersåtare, vad kunde det annat än uppväcka de starkaste känslor hos var och en, som ej av egennytta var känslolös. Till och med mången av dem kunde ej uthärda att med stillatigande låta passera». Eller: »Efter dessa inbrott emot alla konungsliga plikter kunde jag ej komma på annat än ohyggeliga betraktelser och mitt hjärta att alldeles stelna för konungen». — På tal om den förhatliga förenings- och säkerhetsakten och det »utan ständers tillstånd och utan giltiga skäl» påbörjade författningsstridiga kriget mot Ryssland skrev Anckarström följande:

»Detta allt kunde ju hos var människa, som ägde minsta eftertanke och känsla för *medborgares fri- och säkerhet* ej annat än föda svåra och ohyggeliga känslor emot den som sådant utövat, än mera ohyggeligt, då det kommer från en konung, vilken respekteras, vördas och har anseende för nationens skull samt av den underhålles. Ty en konung är i sig själv blott en syndig människa såsom alla andra, men fått nationens förtroende att *vårda lag, fri- och säkerhet* och således tillse att allt går rätt till då nationen ej själv är tillsammans.»

Att folksuveränitetens princip här hävdades är obestriddigt om också blott i den mening som kännetecknat frihetstidens ständersuveränitet. Det låg näppeligen någon demokratisk tanke bakom orden. Begreppet »nation» användes i citatets sista sats i betydelsen riksdag och Anckarströms utläggningar ge ingenstädes vid handen att hans nationsbegrepp inte skulle ha varit det gamla privilegiefångna och ståndsdelade.

Slutet av den 1792 icke tryckta delen av bekännelsen hade följande karakteristiska ordalydelse:

»Över allt detta har jag måst göra följande reflexioner: kan den vara landets konung, som är i stånd att bryta den ed han gjort för folket att hålla, styra och efterleva 1772 års regeringsform, vilken konungen själv fick sammansätta och av nationen antogs utan ändring, och som kan borttaga allt folks säker-

het? Nej, efter min övertygelse är enligt med både andelig och världslig lag en mördare, edsbrytare och våldsverkare aldrig vår konung: ty sedan konungen gått från sin ed och löfte i det ena, så upphörer det i det hela såsnart de äro i ett förbund, folkets på samma sätt tillbaka, ty de hava svurit, att om konungen styr efter regeringsformen, anse eller antaga de honom till sin konung och bliva honom trogne.»

I Anckarströms ögon var regeringsformen alltså liktydig med ett särskilt härskarfördrag, som folket avslutat med kungen, en tankegång, vilken som känt rymdes i hans samtids naturrättsliga spekulation. Det avseende han fäste vid medborgarnas säkerhet och egendom — de underhålla konungen — stod på samma grund. Bekännelsen fortsatte:

»Det står i en § i regeringsformen, orden ungefär sålydande, *den som söker till att ändra eller kullkasta denna fundamental-lag varde ansedd som en rikets fiende*. I anledning därav följer ju att konungen själv förklarar sig vara rikets och folkets fiende, då säkerhetsakten utgavs och efter den styrdes men ej efter regeringsformen. I följd därav är han deras fiende. Och som det åligger ett samhälle att försvara varandra från den eller dem som vilja göra våld på sin nästa eller det han äger, då intet rådrum gives att fasttaga och anklaga honom, har man rätt att styra våld med våld.»

Den hänvisning Anckarström här gjorde till 1772 års regeringsform tog jämte hans rigorösa slutledningar sikte på rikens ständers stadfästelse av nyssnämnda grundlag. Där ingår, efter en förkastelsedom över enväldet, också den berömda och ofta anförda karakteristiken av det svenska statskickets historiska dualism, som 1809 års författningsverk så medvetet strävade att återupprätta eller, riktigare, att bygga ut och som så väl stämde överens med maktfördelningsprincipen: »att vara och leva frie och självständige, lagstiftande men laglydige ständer, under en maktägande, men lagbunden konungs styrsel, bägge sammanfogade och beskyddade under lagen». Vi skola ha anledning att återkomma till denna viktiga grundtanke. Ständernas stadfästelse åberopar för övrigt Gustavs högstämda förklaring att han kände sig som den »första medborgaren

ibland ett fritt folk» och kallar därefter »för vår och rikets fiende den eller de oförståndige och illa sinnade medborgare som hemligen eller uppenbarligen, genom list, stämplingar eller uppenbart våld ville oss ifrån denna lag föra, det konungliga enväldet eller den så kallade suveräniteten påtruga, eller ock under sken av frihet ikullkasta dessa lagar». Det är denna sats Anckarström åsyftade. När han för övrigt sade att säkerhetsakten »utgavs», menade han därmed att den oktrojerades. Och när han talade om medborgarnas skyldighet att försvara varandra mot »den eller dem som vilja göra våld på sin nästa eller det han äger» lågo gängse föreställningar om samhällskontraktet och om medborgarnas inbördes utfästelser vid dess hypotetiska avslutande till grund för hans ord.

Ur hela den uteslutna delen av bekännelsen, inte blott ur de nyss anförda satserna, framlyser det inflytande, som äganderätten i vidaste bemärkelse, kärnan i Lockes »property», utövat på Anckarströms samhällssyn. Han ställde alldeles uppenbart äganderätten främst bland de naturliga rättigheterna, vilket var mycket vanligt. Alla dessa i första hand av Locke förmedlade naturrättsbundna synpunkter på lycksalighet, ägande- och förvärvsrätt, medborgerlig fri- och säkerhet, folksuveränitet, samhällskontrakt, härskarfördrag och våldsrätt, som kunna utläsas ur Anckarströms bekännelseskrift, voro som redan nämnt allt annat än urarva i de aristokratiskt orienterade oppositionskretsarnas föreställningsvärld. Dessa kretsar som utgjorde den tidigaste och manstarkaste delen av oppositionen mot kungen och i mycket, kanske det mesta, byggde på frihetstidens traditioner, kände sig överhuvud mera hemma i den äldre upplysningsfilosofiens engelskt påverkade samhällsspekulation än bland encyklopedisternas och radikalismens antiaristokratiska och franskbetonade jämlikheteser. Det var även till omstöpta engelska förebilder man i grunden helst höll sig, när och ifall man i dessa kretsar tänkte på en författningsändring, som inte inskränkte sig till en återgång till status quo ante 1772. Också den gustavianska författningen av nyssnämnda år bar trots all sin historiskt svenska växt, sin 1600-talsgötiskhet, sin anknytning till Montesquieu,

Upplysningsradikalismens frihetsförkunnelse

spår av den engelska statsspekulationen, och det engelska statskicket drog Gustav III:s tankar lockande till sig, när han mot slutet av sitt liv, medveten om förenings- och säkerhetsaktens ohållbarhet, sysslade med nya författningsplaner. Om allt detta skall senare bli tal. Den yngre upplysningsfilosofiens samhällsradikalism omfattades konsekvent egentligen blott av oppositionens jämlikhetsivrande »vänstra flygel» — av den krets med andra ord i vilken vår Ehrensvärd var hemma. Vi skola längre fram förvissa oss om att han verkligen själv begagnade det från den franska nationalförsamlingen lånade uttrycket »vänstra flygeln» för att lokalisera sin politiska ståndpunkt. Att den svenska adelsradikalismen under Gustav III:s sista levnadsår hade en avsevärd förankring också i ofrälse kretsar framgick i samband med rättegången mot konungens mördare och träder oss jämväl till mötes i tidens journalistik.

Anckarström sade sig mycket ha tänkt på något medel att få kungen »att med godo» styra »över folk och land efter lag och med ömhet». Uppenbarligen sysselsatte honom frågan huruvida en statskupp eller rent av en revolution, kanske lik den franska på dess dåvarande stadium, skulle kunnat binda Gustavs händer. Han kom emellertid till slutsatsen att »till det fordras flere samt en plan, som (om) en bara (blir) upptäckt, sätter alla i samma olycka som de finska officerarne utan att vinna något». Anckarström ansåg följaktligen att det ändå var »bäst att våga sitt liv för det allmänna bästa, ty att leva här ett uselt liv tio år mer eller mindre är intet emot det att göra en hel nation lyckelig». Och han tillade:

»De egna olyckor, som passerat mig vid slutet av 1790 och 1791, tillika med dessa känslor och tankar för det allmänna, sammanknöt min determination att hellre dö än leva här ett uselt liv och se mitt fädernesland dageligen hotas med nya olyckor av en allenast på sig själv tänkande ogudaktig despot.»

Lilliehorn undantagen framträdde som känt ingen ärlig ånger över dådet hos någon av de så kallade kungamördarna, vare sig under rättegången eller därefter. Horn, Ribbing, Ehrensvärd — alla sträckte de sig också senare på sin höjd till

ett beklagande av sin blåögda tro att kunna utrota »despotismen med despoten». Att även i detta medgivande låg en dom kände ingen av dem, om inte Ehrensvärd, som trots mångt omvittnat kraftord om Gustav III längre fram försökte vara objektiv och inte tog hatet mot kungen med sig i graven. Men så var han också minst skyldig och onekligen för hårt dömd och behövde ej hätskheten som eventuell motvikt mot det egna samvetet. Tidens moraliska renässans, som med årens gång allt starkare inverkade på samtidens omdöme om kungamordet, kunde ju näppeligen undgå att tynga på dem som varit verkligt inblandade i dådet.

Ehrensvärds uttalanden inför domstolen äro föga givande i fråga om hans inställning till tyrannmordet. Att han i stort sett såg på detta — åtminstone i teorien — såsom Anckarström, framgår emellertid av en på våren 1793 i Hamburg sammanställd »dag-journal» över fängelsemånaderna. Skildringen av hans och medfångarnas »statsfångenskap, vars like i hävderna förgäves sökes», var i hans ögon ett ojävaktigt vittnesbörd om den allmänna uppfattningen att de fängslade eftersträvat »fäderneslandets sanna väl». Fastän lagen måste ha sin gång hade detta skett på ett sätt, förklarade Ehrensvärd, som visade »att det var lagens bokstav och inte dess själ som tolkade våra domar.» — »Tillkommande tidevarv, märken att redan det närvarande gav de på Riddarholmen inneslutne den rättvisa, vartill deras patriotiska uppsåt torde göra dem berättigade», utropade den svärmiske unge konspiratören. »Ni komma att i hela sin dag känna alla de medel G. III brukade att förstöra fäderneslandet, ju mera Ni komma att inse denna sitt fäderneslands förtryckare och förstörare, ju mera skola Ni skära från vårt minne de förödmjukelser, som egennyttia, okunnighet och fördomar kallat över oss. Med förundran skolen I se dem som saknade intet uti detta livets bekvämligheter och sällhet, de som älskade dygder och seder, vara de som varit invecklade uti denna politiska åska. Förgäves söka Ni finna hos oss andra drivfjädrar än fäderneslandets väl. Om Sverige ägt en domstol för vilken dess konungar kunde kallas, så hade Ni kanhända sett oss i fäderneslandets namn vara despotens

anklagare, men då hade Ni aldrig sett oss antaga eller gilla ett steg, så ömt för hjärtat, så motbjudande för våra tankesätt.» — Detta är ju tydligt nog! Samma syn på dådets karaktär av ultima ratio möter oss också tolv år senare hos Ehrensvärd, när han på våren 1805 författade en apologetisk självbiografi, som han ämnade tillställa kronprins Fredrik, Danmarks regent. Jag anför följande ställe:

»Danmarks herre är dess konung, Sveriges herre — under den tid jag var svensk medborgare — var författningen. Att hålla den vid makt, att försvara den i liv och död, det var den trohetsed jag hade svurit, icke blott som medlem av mitt riksstånd utan också som ämbetsman. Konungen hade svurit samma ed och från tronen erkände han sig vara sitt lands första medborgare och förklarade att grundlagarna stodo över honom liksom över landets övriga medborgare . . . jag måste tillstå att jag av hela min själ var oppositionen hängiven och ansåg Gustav för mitt fäderneslands värsta fiende. Jag var uppfostrad i grundsatsen att den som kränkte författningen, han må ha varit vem han ville, var sitt lands fiende, och Gustav hade själv brutit alla de löften han högtidligt givit nationen och förgripit sig på konstitutionen, vilken han svurit att försvara och lyda som den förste . . . det var för de borgerliga lagarnas helgd och medborgarnas välfärd, som jag, efter mitt begrepp, i ärligt uppsåt uppoffrade allt . . .»

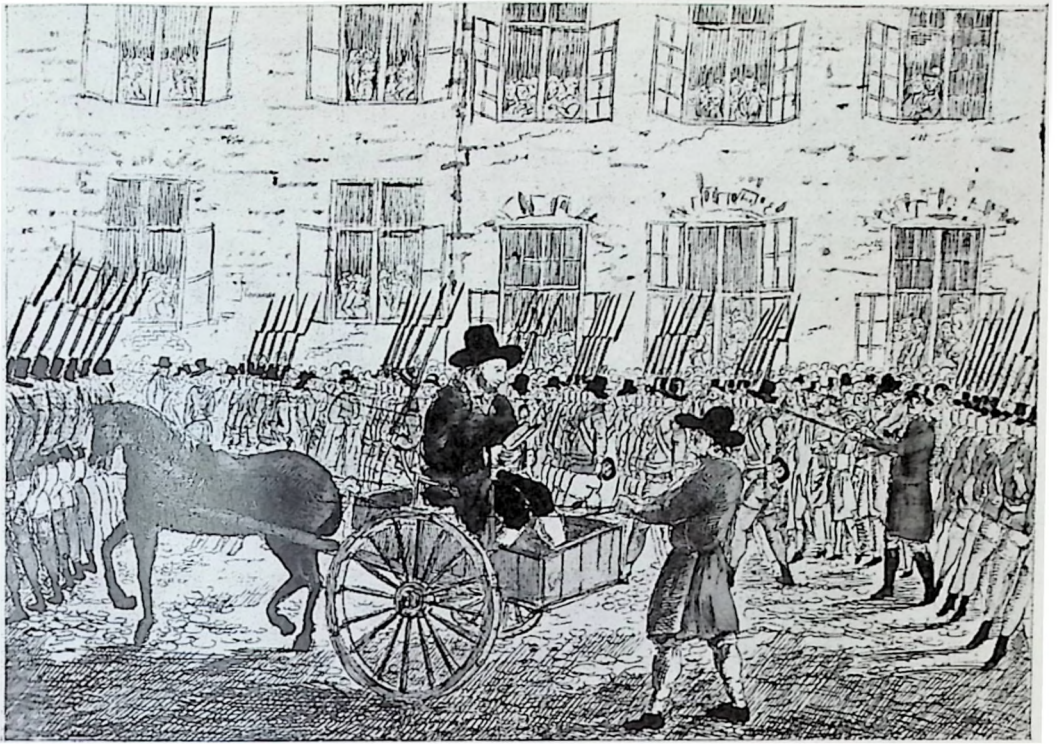
I stället för ordet herre i början av ovanstående citat kan sättas ordet suverän. Jag bör genast uppmärksamgöra på att fördragsteorien naturligtvis också låg till grund för Ehrensvärds syn på Danmarks förhållanden. Det danska folket hade i ett formligt kontrakt, Enevoldsarveregeringspakten som kompletterats av Kongeloven år 1665, uppdragit enväldet åt sin konung, men betecknande nog med de inskränkningar som betingades av naturrätten i främst Grotius tolkning. Att Ehrensvärd och hans danska samtid uppfattade dessa inskränkningar realistiskt, skola vi längre fram se, liksom att absolutismen i Danmark jämförelsevis väl ansågs uppfylla de förpliktelser, som tillvaratagandet av medborgarnas naturliga rättigheter ställde på den. Tryggade mänskliga rättigheter voro för den dåtida

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

medborgaren överhuvud viktigare än förvärvet av enstaka politiska rättigheter och utgjorde i varje fall en oundgänglig förutsättning för de senare. Att det fiktiva och dock så konkreta samhällskontraktet — själva fundamentet för det samhälleliga livet — inté fick kränkas hade blivit ett postulat som ägde giltighet för all statsmakt, vare sig den var enväldig eller inte. Genom att nedbryta 1772 års regeringsform och dess maktfördelning samt grundprinciper, förbröt sig Gustav III också mot själva samhällskontraktet. Han kränkte medborgarnas naturliga och inte blott deras politiska rättigheter. Det var dessa av modefilosofien förmedlade reflexioner, som gävo samtidens hat mot Gustav III dess i det historiska perspektivet bakåt och framåt lika svårförståeliga, fanatiska styrka. Att dessa tankar underhöll och fördjupade bitterheten i synnerhet i de kretsar, för vilka Ehrensvärd var representativ, alltså oppositionens vänstra flygel, har jag redan upprepade gånger framhållit. Jag får kanske ytterligare understryka det sagda genom att låta Axel G. Silverstolpe, den politiske diktaren framom andra i Ehrensvärds vänkrets, få ordet i sin dikt »Christina Gyllenstierna». Sten Sture d. y:s stolta änka talar här »för statens, mänskans rätt», en typisk sammanställning, och skalden höjer sin vredgade röst mot Kristian II, Gustav III i diktspegeln, som vågar avlägga en lögnaktig ed »att Svears gamla lag och friheten bevaka».

Han svär — Du svär, barbar! — att vörda våra lagar —
Och samvetet ej reser sig,
Tyrann, mot Dina falska eder,
Och jorden icke slukar Dig,
Och blixten störtar ej uppå Din hjässa neder!

Frihet och lag var förvisso ledmotivet i oppositionens kamp mot Gustav III där den verkligen fördes på en ideell linje, med en egennytta för ögonen som tänktes mynna ut i en rationalistiskt uppfattad allmännytta, i denna »le bien public», som var upplysningsradikalismens stora moraliska mål och upptäckt. Jag låter igen Silverstolpe formulera programmet:

Ankarström föres till avrättningsplatsen.
Handkolor. etsning av C. G. Eckstein i Finlands Nationalmuseum.

„Voltaire bland filosoferna“. Voltaire (1), d'Alembert (4), Condorcet (5), Diderot (6).
Kopparstick i Bibliothèque Nationale, Paris.

Exécution à la casassin de Roi. de Roi Schwede. 27. Apr. et le 24 May, accompli 1792.

1. Te voilà monstre horrible, maudit Ankarström, meurtrier du 2. Roi de Suède.
 2. On te regarde avec horreur comme l'effroi de l'humanité, quels remords n'éprouveras la pos.
 3. On te poutre 4. On te coupe la tête et la main 5. on t'écartele; 6. te met sur des pieux.
 7. Tigre cruel, voilà la juste punition de tes crimes énormes, tu mériterois encore de plus grands tourmens.
 8. Aussi 7. Horn et 8. Ribbing noms abominables! doivent perdre tête et main.
 9. Ils seront mis sur la roue, et leur race sera exterminée, aucun d'eux non ne doit plus exister.
 10. Cette conspiration infame il participo encore 9. Ehrensvärd et 10. Lilliehorn.
 11. Aussi le courreau a-t'il déjà levé la glaive pour abattre leurs têtes criminelles.
 12. Purge la terre de cette race venim euse, dont le but n'est que de séduire des troupeux, et de comettre des
 13. Purge la terre de cette race venim euse, dont le but n'est que de séduire des troupeux, et de comettre des

Exécution sur deux Mörder des Königs von Schweden 27 Apr. u. den 24 Maj nachgehen 1792

1. Du seest du nun 1. Ankerström hässlicher Mann, du Mörder des Königs der Schweden, 2
 Man schaut alle ein Schrecksal der Menschheit dich an, was wird dein Gewissen nur reden.
 Man haut dich 3. Schändt ab dir so Kopf als die Hand, 4. Hast dich 5. u. streck dich auf W.
 Unmenslicher Tiger, du hast es verdient, u. solde noch mehr mit dich quälten.
 7. Auch Horn und 8. Ribbing & verbannt sey ihr Name, aus Kopf u. Hand abschalks Hengert.
 9. Aufe dich gelogt u. ruffet, sollet ihr Staat, Dies Nache soll keiner mehr leben.
 10. Du dieser so schändlichen Tote gehört noch 9. Ehrensvärd 10. Lilliehorn.
 11. Auch über die Räder der Feindes, das Schwert, löst keinen der Kopf ungeschoren.
 12. Du u. nun hinweg mit so Schändlicher Brust, die Unheil u. Mordthat nur sühnt.
 13. Die so hroch vergistet das edelste Blut, Die Luft soll so Lache vergistet. Sch Mark

Ankarströms avrättning i dess olika faser (bilderna upptill); Gustav III:s död (nere till vänster); tänkt verkställighet av Ribbings, Horns, Lilliehorns och Ehrensvärds dödsdomar (nere till höger).
 Samtida kopparstick av J. M. Will, Nationalmuseum, Stockholm.

Upplysningsradikalismens frihetsförkunnelse

Ett ädelt ändamål i all Din statskonst äg:
Gör, egennyttig, allt som gagnar fosterbygden;
Med sedolärans vikt Din minsta gärning väg:
Det är ej politik, som strider emot dygden.

Tyngdpunkten låg dock onekligen i friheten och det var först en hård och illusionsdödande politisk erfarenhet, om vilken Ehrensvärd kommer att ha en del att berätta, som efterhand flyttade den större vikten över på lagen. Kants betydelse för denna åsiktsförskjutning har jag redan antytt. Silverstolpe förkunnade 1797 i en efterdiktning av den av honom och Ehrensvärd lika högt skattade fransmannen Thomas det samhälls lov, »där medborgsmannen fri, och värd att vara det, ej herre och ej slav, blott lagens bokstav fruktar», och Ehrensvärd förklarade året därpå i den danska tidskriften *Minerva* att på de inre moraliska kraftflödenas väg varje folk »som bryter sina bojor för att bli lagbundet fritt och inte för att underkuva, kan bli så fritt som det själv önskar.» Ett decennium senare framträdde förskjutningen hos vännerna Silverstolpe och Ehrensvärd i fullbordad form. Till Ehrensvärds synpunkter återkomma vi. Axel Silverstolpe skrev 1809 i sitt berömda skaldestycke »Friheten» de kända stroferna:

Vem är den frie? Den, som njutningen förstår
Utav det samhällsskick hans röst bereda får;
Som sätter, ej av sken och lystnader bedragen,
Sitt hela självbestånd i lydnaden åt lagen;

— — — —
Allt stort och värnadsvärt, som inför dagen trätt,
Var av den frihet fött, som själv är född av rätt . . .

I Silverstolpes 1812 utgivna »Försök till utvecklingen av grunderna för svenska regeringssättet» bygger hela samhällskontraktet på att den högsta makten finnes hos lagen, en tanke som överhuvud ligger väl till för den naturrättsliga spekulatio- nen och går igen hos 1800-talsliberalerna. Folksuveräniteten glider helt omärkligt över i lagsuveränitet. Det är för övrigt knappast hårdraget att spåra en liknande tankegång i Ehrensvärds ovananförda satser ur hans självbiografiska skrift till

kronprins Fredrik, ty i själva verket betonade också han lagen där så starkt att den blev den verkliga suveränen: för Gustav III:s Sverige 1772 års regeringsform och för Fredriks Danmark Kongeloven eller absolutismen. Han projicerade naturligtvis i viss mån sin syn på lagen sådan den var 1805 på sina motiv av 1792, för vilka den gången friheten och jämlikhetsvärmeriet stått mera i förgrunden.

Enär vi med detta kapitel skola lämna frågan om den inställning till själva mordet, som framträdde hos dem som voro inblandade i händelserna den 16 mars 1792, och i fortsättningen ämna fästa huvudsakligt avseende vid de revolutionsplaner, som förbundos med undanröjandet av kungens person, är det måhända skäl att ägna något utrymme åt friherre Ture Bielkes delaktighet. Denne man, dubbelt så gammal som Ehrensvärd och nyss vald till fullmäktig och ordförande i riksgäldskontoret, var av allt döma en av regissörerna i dramat. Han var adelns förbindelseman till de enligt hans uppgift talrika medlemmar av borgarståndet — väl främst personer bland Stockholms borgerskap, ofrälse ståndsclass och ämbetsmän — som han lyckats vinna för konspirationen. Ribbing talar i sina efterlämnade papper om den ädle Bielke. Ehrensvärds hänförelse för honom tycks ha varit något svalare. Ehrensvärd fick först på morddagen av den högröstade Bielke själv kännedom om hans delaktighet och förskräcktes vid tanken på hans talträngdhet och bristande diskretion, egenskaper som bekräftas också av andra sagesmän. När Bielke sedermera underrättades om att den outtröttlige polismästaren H. Liljensparre kommit hans delaktighet på spåren, gick han arresteringen i förväg genom att intaga gift. Hans självmord innebar en stor lättnad för Pechlin. Generalmajoren hade med tanke på ett eventuellt misslyckande överhuvud för egen del iakttagit all möjlig försiktighet för att inte kunna bli fälld. Bielke torde otvivelaktigt bäst ha känt till graden av Pechlins delaktighet.

Den döende Bielke skickade efter präst för att få nattvarden. Den, som infann sig hos honom, var kungliga hovpredikanten magister Magnus Lehnberg, en av de aderton i Svenska akademien och mycket uppskattad som »upplyst»

prästmän och vältalare. Bielke anförtrodde honom, vädjande till prästens tystnadsplikt, att han tagit gift emedan han haft del i mordplanen. Hovrätten resolverade att brottet var av det slag att det bröt prästens kyrkolagfästa skyldighet att inte yppa bikthemlighet. Lehnberg avgav då en skriftlig förklaring, som upplästes den 24 mars, fyra dagar efter Bielkes död. Den döende hade anförtrott honom »det han med en hop andra varit i anläggningen (som hans ord föll) befria landet från den här mannen som styr så besynnerligt (eller något dylikt uttryck)». Bielke hade tagit gift för att undgå att kanske med tillhjälp av tortyr — en överilad förmodan — avpressas bekännelser som »skulle göra flera personer olyckeliga». Lehnberg förfasade sig över Bielkes delaktighet i »en så avskyvärd anläggning», varpå Bielke svarade »att hans avsikt icke varit elak och att kärleken till frihet fört honom». Han ville »lätta sitt samvete» och få nattvarden om Lehnberg trodde sig kunna ge honom den. Lehnberg sade att samvetet inte lättades med en halv bekännelse och fordrade fullständig bikt som tecken på verklig ånger och sinnesändring:

»Friherre Bielke svarade att om han genom sin delaktighet i denna anläggning felat, önskade han Gud ville förlåta honom det såsom sine andre fel. Innerligen bedrövad, att hos honom röja så liten fasa för ett brott av så svår beskaffenhet, sökte jag genom ytterligare föreställningar föra honom till en livligare erkänsla. Jag visade därför att enligt vår kristeliga lära, den han på tillfrågan sade sig utan undantag bekänna, näst Gud ingenting är heligare för ett människosamfund än dess överhet, och i följd därav ingen missgärning grövre än att, på vad sätt som helst, föra våld på en så dyr person. Baronerna anmärkte härvid att han ej varit den, som skulle verkställa gärningen, och att för övrigt religionen bjuder frihet, vilket åter gav mig anledning att nämna vad art av frihet kristendomen yrkar. Baronerna upprepade sitt förra yttrande, att om det vore ett fel, en villfarelse, så ångrade han det, som ett annat fel . . . »

Denna kyrkans konfrontation med brottet, vilken här skymtar i Lehnbergs redogörelse, har ett visst intresse. Tyvärr är den dunkel. »Vår kristeliga lära» avsåg förstås bara luter-

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

domen. Den reformerta läran hade ju som känt utgjort den jordmån, ur vilken monarkomakernas och puritanernas teorier om det aktiva motståndet, om rätten att möta våld med våld vuxit fram. Den luterska friheten var däremot blott samvetets och höll sig inom sedelagens gränser; den världsliga överheten var annars av Gudi och läran om den passiva lydningen inneslöt visserligen rätt till lydnavsvägran i samvetsaker — och det kunde konstitutionella frågor ju anses vara — men ej till motstånd. Det är skada att Lehnberg inte närmare redogjorde för den frihet Bielke ansåg påbjuden av religionen eller för den rättelse av den döendes uppfattning han själv gav sig in på.

När Anckarström stod i halsjärn vid skampålen, när han undergick spöslitning och när han den 27 april 1792 fördes till stupstocken, stod på namnskylden överst på exekutionsställningen varje gång ordet KonungaMördare. Kungamördare var också den benämning som de i brottet mera inblandade fingo bära under sin återstående livstid och som blev Ehrensvärds mannaårs nässelskjorta. I ordet låg misslyckande, dom och fördömelse. Det har vunnit eftervärldens gillande och historikernas anslutning och blivit ett fastlåst begrepp, en stämpel på dem, som planlade och utförde eller blott godkände mordet på Gustav III, som handlade brottsligt och förblindat, må vara, men dock till stor del i kraft av en mycket stark och på sitt sätt »moralisk» övertygelse, fångna i en förvillelse, som hos de flesta byggde på rättspatos, tidsbestämd frihetsfeber och troende individualism. Kungamördare har blivit en stämpel på Ehrensvärd, som kände sig förpliktad att vara konsekvent, handla som han lärts och som sålunda föll offer för tidsandan, vars inkonsekvens och sammansatta skaplynne han inte mäktade reda ut. Beteckningen är fastlåst vid hans namn; men när jag här har ställts inför uppgiften att ge en skildring av den samhällssyn, som förde Ehrensvärd till hans mer eller mindre slumpartade inblandning i mordet — det mord som var en förutsättning för den revolution han drömde om — kräver en billig rättvisa, tycks det mig, att inte domarens syn på den 16 mars utan Ehrensvärds och hans medbrottslingars får ge

Upplysningsradikalismens frihetsförkunnelse

hans gärning dess bestämmande attribut. Det är en tyrannmördares samhällsuppfattning vi försöka tränga in i. Tyrannmordet, förhärsligt och besjunget av tidens största skalder, omstrålat av antik heroism, frihetens, de mänskliga rättighetersnas, ja, den våldförda lagens ultima ratio, var den gärning Ehrensvärd trodde sig vara delaktig i. Han beskriver sin inre upplevelse mycket starkt i sin självbiografiska skrift av år 1805. På väg till maskeraden, där det mord skulle ske, om vars verkställighet han ålagts föra bud till Lilliehorn, kände han sig plötsligt hejdad liksom av en fysisk kraft och greps av en smärtsam aning. Och det är nu han ger den redan tidigare nämnda antydan om swedenborgsk påverkan. Han kom, skriver han, att tänka »på en ungdomsidé, som i mitt land är mycket allmän, om andars inflytande på vårt öde». Han gick dock vidare, entusiasmerande sig själv med den militära hederns budord och Turennes berömda utrop »darrar du, stackars skelett» samt återvann snart sin ursprungliga hänförelse. Den bröt en stund senare hos Ribbing, där han tittade in i förbifarten, ut i full låga och han citerade för kamraten följande ofullständig strof ur »Caesars död» av Voltaire:

C'est hasarder beaucoup. Ses ardents satellites
Partout du Capitole occupent les limites.
Notre mort, mes amis, paraît inévitable,
Mais qu'une telle mort est noble et désirable!
Qu'il est beau de périr dans des desseins si grands!

Så långt i den för kronprins Fredrik avsedda självbiografien. I Ehrensvärds »dag-journal» finna vi som motto samma strof men i fullständigare skick, målande bättre den stämning som eldade vår unge officer. Raden om den förutsedda döden föregicks här av det på kung Gustav tillämpliga »Ce peuple mou, volage, et facile à fléchir / Ne sait s'il doit encor l'aimer ou le haïr» och befriardödens skönhet firades i mottots riktigare form på följande värtaliga sätt:

Qu'il est beau de périr dans des desseins si grands!
De voir couler son sang dans le sang des tyrans!

Qu'avec plaisir alors on voit sa dernière heure!
Mourons, braves amis, pourvu que César meure,
Et que la liberté qu'oppriment ses forfaits
Renaissse de sa cendre, et revive à jamais.

Det var den romerska dygdens, den klassiska republikanens väg, Ehrensvärd trodde sig vandra, axlande en Catos eller en Brutus mantel. »Ett brott, begånget för fosterlandet blir till en handling av dygd», förklarade »dag-journalen» med ord lånade från encyklopedisten de Lagrange.

Gunnar Aspelin stannar i sina idé- och tankehistoriska arbeten på tal om den framstegsoptimism, som kännetecknade det rationalistiska upplysningstänkandet, gärna inför bilden av Condorcet, girondisten och filosofen, som i sin visionära »Esquisse d'un tableau historique des progrès de l'esprit humain» med sin egen död och skräckväldets färor för ögonen förkunnade sin brinnande tro på den mänskliga andens ständiga framsteg. Condorcet såg naturvetenskaperna, läran om de mänskliga rättigheterna, fysiokraternas jordbruksförkunnelse och Adam Smith vägledning till nationellt välstånd resa en jakobsstege upp mot mänsklig samhällsfullkomning och medborgerlig lycksalighet, samtidigt som han visste att honom själv sannolikt väntade en helt annan stege, byggd av landsmäns ofördragsamhet och maktfanatism och ledande upp till giljotinen. Han omkom som känt »endast» i fängelset, i de människovärdens missbrukade namn vilka han så glödande bekände, men hans budskap till mänskligheten gick ut som ett troende ça ira — trots allt.

Bilden är fascinerande. Man kan med Aspelin själv och med Martin Lamm invända att den blott ensidigt träffar upplysningstänkandet, att den karakteriserar rationalismen. Var är Rousseau, den unga generationens idol, tidens största apostel — och var är hans pessimistiska syn på kulturlivet? Till detta kan med skäl sägas, att den skepticism med vilken Rous-

seau såg på civilisationen, i hans form bekändes av ytterst få samtida anhängare. Hans pessimism framträdde hos en bredare krets av dem som påverkats av honom snarast som ett anatema över den dåtida civiliserade genomsnittsmänniskan, som en stimulans att i jämlikhetens, frihetens och broderskaps fälttecken kämpa för ett nytt kultur- och samhällsideal och en ny människo- och medborgartyp. Ehrensvärd gav prov därpå i sin redan omnämnda uppsats i Minerva. Skepticismen yttrade sig på sina håll också som kulturell leda, väl alltid oskiljaktig från perioder av överförfining, som enskild kapitulation inför det allmänna moraliska förfallet och som en för mången giltig, ytterlig bevekelsegrund att intaga dessa stoiska dygde- och världsföraktsattityder, i vilka samtiden älskade att posera. Men pessimismen trängde inte verkligen in i de gängse tidsidéerna, som inom sig dock gävo så stort utrymme åt Rousseaus känslodyrkan, naturreligion och särskilda teorier om samhällskontraktet och den »allmänna viljans» därur härflytande ofelbarhet och omedelbara suveränitet.

Tidens framstegsoptimism byggde i mycket på förutsättningen, att tanken kunde få operera med begreppet »människan i allmänhet» och att detta begrepp, den allmänna människan, var konkret. Man trodde på den allmängiltiga, kongeniala människonaturen. Denna tro underhölls på olika sätt — ehuru den givetvis också motsades. Från Rousseau lånades den tacksamma föreställningen om människans medfödda godhet, från upplysningsfilosofernas flertal uppfattningen om individen som en ursprunglig tabula rasa, ett vax som kunde formas, och från Helvétius, som i all sin rationalism redan öppnade dörrarna för tvivlet på den generella människans existens, hypotesen om en på grund av primitiv miljöpåverkan differentierad, men icke i och för sig olikartad ursprunglig människotyp.

Människan i allmänhet var rationalismens tacksammaste arbetsmaterial. Konsekvensen av det ovan sagda var givetvis lätt funnen. Individerna kunde genom upplysning och uppfostran — den sistnämnda i stigande grad föremål för tidens intresse — och framför allt genom i filosofisk bemärkelse visa,

förnuftiga och allmängiltigt riktiga samhällsinstitutioner och lagar ledas och utvecklas mot ständigt högre stadier av mänskligt vetande och medborgerlig fullkomning. Till och med olika länders och världsdelars folkkaraktär, vars skiljaktiga och ofta brokiga skaplynne tidens tänkare naturligtvis lade märke till och med den populära Raynal i spetsen visade stort intresse för, rymdes inom den allmänna människans ram. Folklig särart befanns vara ett resultat och ett utslag av divergerande seder, statsskick, lagar och yttre levnadsbetingelser och kunna ändras och förbättras med dessa. Olika styrelseformer och samhällslagar studerades och värdesattes noga. Den upplysta mänskligheten skulle stegvis ledas från differentiering mot större enhet i »samfundslivet», ty i den mån lagstiftningen kunde utvecklas i enlighet med de allmängiltiga idealnormer samhällsfilosofien numera kommit till, skulle de olika staterna uppnå allt större överensstämmelse och harmoni i sina författningar. Sedan den mänskliga anden upptäckt vissa enda och sanna grundprinciper, på vilka det medborgerliga samhällslivet naturenligt borde bygga, måste dessa i mänsklighetens intresse och till dess båtnad även förverkligas. Därför var kärleken till dessa principer eller friheten och till mänskligheten i medmänsklig bemärkelse den upplysta människovännens största dygd, hans heder och skyldighet. Den övergick allt annat.

Det kan inte nog betonas hur starkt Ehrensvärds jämnåriga och tankefränder, som vuxit upp med den yngre upplysningsfilosofiens stora idéer, också trodde på dem. Rationalismen lärde ju att idéerna bara behövde genomföras, för att den åstadkomna verkligheten skulle visa sig överensstämma med den tankebyggda förebilden. Tiden hade föga sinne för möjligheten av »förnuftiga» felberäkningar. Man hade upplevat det nordamerikanska frihetskriget, sett eller trott sig se i väster, på andra sidan om Atlanten, den frihetens värld uppstå som tanken tidigare skapat, och bevittnade nu i Frankrike huru den utdömda enväldiga staten brast itu och nyskapelseverket, det medborgerliga livets pånyttfödelse, begynte även där. Det skulle — något tvivel kom inte i fråga — snart efterföljas av

Upplysningsradikalismens frihetsförkunnelse

en liknande frigörelse i hela Europa. Att omvälvningen kanske skulle bli blodig kunde man förutse. Utgången var dock på förhand given och man stod beredd till offergåvor för det stora målet. Det blev också flera än Condorcet som bejakande sin stora förvisning fingo plikta med livet!

Den unga radikalismen arbetade för allmänt mänskliga ideal, den förlitade sig på dem, de stodo inför förverkligandet. Intressepolitik, fursteambition, krig, allt detta rymdes ej längre i morgondagens värld, som i stället byggde på den eviga fredens princip i fria nationers hägn. Vi skola se starka spår av denna världsåskådningsbundna antimilitarism hos den unge artillerilöjtnanten och adjutanten Ehrensvärd. Jag är övertygad om att denna avvisande inställning till »kabinettskriget» spelat en stor roll i officersfronderiet inom de svenska arméenheterna 1788 och i Anjalarörelsen i Finland, liksom jag också tror att denna sistnämnda och de finska autonomi- samt självständighetssträvandena haft en långt kraftigare förankring i den samtida individualismens samhällliga idealbild av staten som ram kring en naturlig medborgerlig intressegemenskap, än vad forskningen hittills tillmätt dem, framletande eller ock förnekande tidiga nationalstatliga tendenser. Våra dagars vetenskap om den ideologiska bakgrunden till det nordamerikanska frihetskriget, varom mera nedan, borde vara en tankeställare av verksamaste slag när det gäller att rätt uppskatta den dåtida finska, norska eller irländska separatismen, hur mycket än i de anförda fallen den nationella säregenhetens enhet redan kunde ställas i den samhällliga självhävdelsens och det statliga särsträvandets tjänst.

Det gällde som känt inte a priori att bryta sig ut ur riksenheter — ej ens i väster, på andra sidan om världshavet. Striden utkämpades i alla de anförda fallen för det naturrättsbundna, individualistiska medborgarsamfundets anspråk på laglig beskattning, på jämlikhet och frihet. Det materiella intresset i vidsträckt bemärkelse, så framträdande i Lockes property, fick ju inte förvaltas utan de därav berörda medborgarkretsarnas delaktighet. — Individualismen i den enskildes samhällsliv kom att motsvaras av federativa ideal i statliga orga-

nisationsfrågor. Frihet inom bestående statsbildningar och skapandet av allt större fria och federativa sammanslutningar var dagens lösen. Det federativa riket i frihetens tecken var den enskilda statens likaväl som det åstundade mänskliga universalimperiets mål. Här må blott påminnas om Rousseaus federativa ideal, om girondisternas planer på en fransk federativ republik, om de franska revolutionsgeneralernas och slutligen Napoleons försök att bilda ett universalrike och om samtidens varma hänförelse för de federationer som kantonerna i Schweiz och den nordamerikanska unionen gåvo prov på.

Aldrig har det funnits en internationellare tid i de europeiska folkens historia än upplysningstidevarvet. Inte ens medeltidens universalistiska syn på imperium och sacerdotium kan jämföras med sjuttonhundratalets universalitet, ty nu var människan bliven sin egen herre och envar medborgares rätt till frihet och jämlikhet under förnuftiga samhällslagar var all världens gemensamma arvedel. Vad annat upprätthöll den framtida statens vedersakare, än folkens bristande upplysning, som kunde avhjälpas? Vad voro fienderna annat än omyndiga tidsåldrars kvarlevor, än despotiska furstar med drabantter och vapendragare bland privilegieväldets adliga och kyrkliga förespråkare? Den upplysta medborgaren var deras svurna motståndare. I denna egenskap kallade han sig republikan, en hedersbenämning med en helt annan och mycket vidsträcktare innebörd än det följande århundradet gav ordet. Så rymdes till och med ett lagbundet kungadöme i republikanismens föreställningsvärld, som främst tog sikte på den medborgerliga friheten. Republikanen i gemen var rätt och slätt aktiv »cives». »Je pense en citoyen et je sers ma patrie», förklarade Ehrensvärd med Saint-Lambert i »Min arrest på Riddarholmen 1792» — så hette nämligen hans »dag-journal» — och han lät sin penna återge en allvarsam maning av Savary till all jordens monarker:

»Måtte suveränerna oupphörligt minnas att de förlora sin verkliga makt i den mån som de göra sin auktoritet mera absolut; när folket darrar för dem, då just äro de närmast sin undergång.»

Att det världsborgerliga tänkandet, som var så betecknande för upplysningstiden, levde på att de nu för samhällslivet uppställda normerna ansågos vara allmängiltiga, förstå vi utan vidare. Det är ju överhuvud så att kämpande idéströmningar och andliga brytningstider bruka utmärkas av en universalistisk, en kosmopolitisk tendens. Det sena 1700-talets världsborgerlighet bottnade emellertid dessutom och kanske mest i den ohämmade individualism, som vi redan funnit vara så tidsdånande. Individualismens starka centrifugala krafter strävade naturligtvis i och för sig efter universell giltighet, efter världsborgerlighet, ty individualism och kosmopolitism ha alltid följts åt. Det är denna noggsamt kända sida av tidens skaplynne som vi här skola ägna någon begrundan.

Den svenska oppositionens samtidigt individualistiska och kosmopolitiska drag framträdde särskilt i tre tidsföreteelser. Den ena var modofilosofien, för att låna Stavenows medvetet obestämda uttryck. Den andra representerades av Amerikafebern eller föreställningen om den nya människan och det nya samhället bortom havet. Den tredje utgjordes av frimureriet eller riktigare av den mentalitet, som befordrade detsamma och som på 1700-talet gjorde logerna till en internationell stormakt.

Jag har redan i olika sammanhang berört modofilosofien, både det äldre moderata upplysningstänkandet, som frihetstiden och dess gustavianska eller oppositionella arvtagare anammade, och det yngre radikala, som kom att prägla Ehrensvärds och hans meningsfränders världsbild. Det var en ytterst verklig filosofisk kosmopolitism som bestämde den enskildes syn på staten och dess uppgift i de mänskliga rättigheternas tjänst! Den upplyste var undersåte av slump och tvång, men världsborgare av övertygelse. Fosterlandskänslan var blott en inre krets i världskänslans och filantropiens vida cirkel. Det var just därför som människovännen kallade sig patriot och ständigt bar sin fosterlandskärlek på läppen. Också fosterlandskänslan föreföll att vara koncentriskt sammansatt. Närmast medelpunkten skönja vi hembygds kärleken, jordnära och släktbunden, en instinkt lika medfödd hos människan som

hennes liv i mänsklig gemenskap. Fysiokraternas läror och Rousseaus natursvärmeri hade här åstadkommit en märklig fördjupning, som romantiken skulle fullborda. Monarkpatriotismen utgjorde en vidare ring. Denna patriotism blomstrade i gustavianernas götiska svärmeri, som överhuvud utmärkte epoken, och såg statens och därmed också fäderneslandets princip främst i monarkens person. Mest karakteristisk för tiden var dock den yttersta ringen, kärleken till medborgarsamfundet, vilken de upplysta samhällsförbättrarna uppfattade som den verkliga fosterlandskänslan och som litet varstans i världen gav de oppositionella anledning att för egen del lägga beslag på benämningen patrioter.

Monarkpatriotismen och medborgarpatriotismen voro givetvis ofta synonyme och behöva i sin överensstämmelse här näppeligen ytterligare förklaras. Emellertid böra vi fästa avseende vid en negativ värdering som i tidens tanke tillkom monarkpatriotismen och ofta förintade dess egentliga grundval: kontraktet mellan furste och undersåte kunde genom den ena eller den andra partens förvållande brytas och den enskilde då söka sig till ett nytt fördragsförhållande med ny monarktjänst och nytt fädernesland. De landsförvista kungamördarna voro inte det enda exemplet därpå i den gustavianska tidens historia. Ubi bene ibi patria. Det världsborgerliga draget var här klart skönjbart men framträdde givetvis långt mera i den renodlade medborgarpatriotismen, som till sitt syfte och sin motivering var ett slags universell civism, en allmän kärlek till frihet och mänsklighet, uttryckt i strävandena för det egna statssamhället. Ehrensvärds världssyn och därav betingade livsöde gåvo belägg därpå.

Att den upplysta europeiska samtiden med hänförelse, tro och positiv kritik följde den franska revolutionens framsteg och utveckling är bekant. Vad som i Frankrike åstadkoms före kungadömets fall hade nästan undantagslöst allmänmänsklig giltighet och betydelse. Jag skall ofta återkomma till detta faktum, som Ehrensvärd med fullt skäl i sin skrift till kronprins Fredrik försökte få denne att inse. Enskildheter må här lämnas till längre fram. Men det var inte en tom gest utan

en verklig, allvarsamt menad manifestation av det nya franska samhällets aktivt världsborgerliga syftning, att den lagstiftande församlingen i augusti 1792, efter Tuileriernas stormning och kort före sin egen upplösning, gav fransk medborgarrätt åt en rad berömda utländska frihetskämpar och människovänner, bland dem Washington och Kosciusko, Schiller, Paine, Priestley, Bentham och Pestalozzi! Att kallas till medborgare i frihetens, jämlikhetens och broderskapets land, det var att bli medborgare i framtidens värld.

Tidens och de högre samhällsklassernas kosmopolitism illustreras på sitt sätt av att man så allmänt på längre eller kortare sikt sökte anställning utomlands, främst militärtjänstgöring. Slår man upp i Elgenstiernas ättartavlor häpnar man över det stora antal svenska och finska adelsmän, som ståtade med utländska och särskilt franska meriter. De förvärvades givetvis med Gustav III:s goda minne. Ehrensvärd själv hade inte tjänat sporrar utanför rikets gräns förrän han landsförvisades, men bland hans släktingar och vänner fanns det gott om män som inandats frihetens luft där den var som smittosammast. Hans tvenne äldre halvbröder, Gustaf Johan, den redan 1783 avlidne kände memoarförfattaren, och Carl August, envoyé vid spanska hovet sedan 1784, vistades visserligen utrikes i svensk diplomatisk mission, men en yngre halvbror hade tagit avsked som svensk kapten och sökt tjänst i Frankrike samt dött där 1778. Ribbing, som var tvenne år äldre än Ehrensvärd, kämpade 1782—1784 under den franska fanan; Ludvig XVI:s regering var som bekant sedan år 1778 de nordamerikanska »rebellernas» bundsförvant. Av Hans Hiertas äldre bröder stredo två i fransk tjänst för staternas frihet. Ehrensvärds blivande fästlös enda och nästan jämnåriga syster ingick 1788 i Stockholm äktenskap med oppositionsmannen friherre A. A. A. Rappe, som sex år tidigare i likhet med Ribbing varit med om intagningen av Port Mahon på Minorca och därefter deltagit i belägringen av Gibraltar, det bragdomspunna brittiska sjöfästet, som försvarades lika framgångsrikt som lysande av engelsmännen under Elliot. Rappe hade två äldre bröder som vid denna tid tjänstgjorde i franska ar-

mén och skildes från den med kaptensavsked. Ehrensvärd var nära lierad med riksrådet F. U. v. Rosen, en av oppositionens främsta män, och med dennes söner. Den nästälteste hade i fransk marintjänst deltagit i krigsårens operationer och på flytande batterier varit med om belägringen av Gibraltar. Ehrensvärds förbindelser med denne Robert Magnus v. Rosen och hans äldre och yngre bror, sedermera länschefer i Malmö och Göteborg, höllo livet igenom. Exempler på Amerikakämpar i Ehrensvärds omgivning kunna mångdubblas. Det var många svenska officerare vid regementena Bouillon och Royal Suédois som utmärkte sig i dessa års strider. Med så gott som varje namn vi i detta sammanhang framleta, skola vi identifiera någon i skaran av dem, vilka såsom ögon- och sanningsvittnen förde Amerikafebern med sig hem till Sverige, där hörsägen och litteratur vibrerade i mottagliga sinnen.

Vad som nyktert sett låg bakom det nordamerikanska frihetskrigets utbrott har jag redan antytt. Det hade framkallats av det statliga självhåvdelsebehovet hos dessa transatlantiska kolonistsamhällen, i vilka medvetandet om den egna utvecklingens snabba styrka och egenart var mycket utpräglat och vilkas medborgerliga fullmyndighetskänsla eggades av övertygelsen att Englands folkrepresentanter, parlamentet, saknade både rättighet och förmåga att bestämma om koloniernas angelägenheter. Dessas invånare hade fört de politiska principer med sig över havet, som legat till grund för det engelska författningssystemet och dess evolution fram till den ärorika revolutionens dagar (1688), och deras puritanism hade funnit sig förträffligt tillrätta med Lockes och hans eftersägares naturrättsbundna politiska tankelinjer. Det var en gammal engelsk rättsgrundsats, karakteristisk överhuvud för hävdvunnen nordisk statssyn, att ingen beskattning fick förekomma om vilken den beskattade ej tillsports. Det naturrättsliga tänkandet gav helgd åt denna historiska princip, som hängde nära samman med äganderätten och även spelade en dominerande roll i den dåtida svenska politiska diskussionen och opinionsbildningen. Att traditionen från det engelska parlamentets brottnings med kungamakten levde kraftfull kvar i de nordamerikanska kolo-

Upplysningsradikalismens frihetsförkunnelse

nierna, ja, reflekterades förstärkt under inverkan av dessa samhällens europeiskt sett oaristokratiska struktur och så att säga större naturliga jämlikhet, bör redan ha framgått eller också utan vidare vara klart. Det var fullt logiskt att de tidsenligt påbyggda tankegångarna från underhusets kamp mot Stuartarna skulle komma att rikta sig mot detta samma engelska parlament, när det försökte negligera dem i deras tillämpning på kolonierna, som vuxit upp till med moderlandet jämbördiga samhällen. Det nordamerikanska frihetskriget, i vilket Europas hänförda upplysningsradikalism ville se den nya människans titaniska strid mot tyranniet, var i själva verket en koordinationskonflikt som gällde kolonisternas anspråk på medborgerlig jämlikhet med Englands befolkning. Kolonierna förnekade och förkastade parlamentets supremati men de erkände i engelsk bemärkelse kronans suveränitet. Under alla de osämjans år som föregått krigets öppna utbrott, ja, ännu under dettas första skede, hade likställtheten med England i ett av kronan sammanhållet gemensamt imperium utgjort amerikanernas kungstanke och en patriot som George Washington fann sig blott med svårighet i oavhängighetsförklaringen, genom vilken riksdrommen sönderlogs. Englands oförstående hållning hade gjort imperiet till en omöjlighet och Benjamin Franklin, som arbetat för det i England före fientligheternas början, återvände 1775 till Amerika, tung till sinnes men besluten att sälla sig till dem som gingo in för fullständig skilsmässa.

Att jag nämner Franklins namn är med tanke på vårt ämne, Ehrensvärds samhällssyn, alls ingen tillfällighet. Det dåtida Amerika i Amerika intresserar oss nämligen av lätt insedda skäl i mycket ringare grad än det dåtida Amerika i Europa och för Europas uppfattning om kolonierna och den mänskliga friheten bortom havet blevo tvenne namn bestämmande: den franske upplysningsfilosofen Raynal och åskledarens berömde uppfinnare, den store amerikanske frimuraren Franklin.

Raynals oerhörda betydelse för tidens allmänna radikalism och opinionsbildning har framhållits av mången forskare, mest

övertygande kanske av den franske historikern Bernard Faÿ. Vad Raynal betytt i Sverige och Finland — för Amerikasvärmeriet, sprenghortianismen, Anjalamentaliteten och revolutionsympatierna hos de oppositionella och de radikala elementen — är ännu inte uttömmande utrett. Harald Elovsons intressanta studie över Raynal och Sverige kan på grund av ämnets svårfångna karaktär och materialets art knappast ge fullständiga dimensioner åt Ehrensvärds ynglingaårs allmänna och starka Raynalfeber. Gustav III hade som känt förbjudit införseln av den nybearbetning av »Histoire . . . des deux Indes», Raynals berömda och digra verk, som utkommit 1780. Det bannlysta arbetet insmugglades, lästes och begrundades icke förty mycket ivrigt. Det har sagts, på tal om Amerikaentusiasmens inflytande på den finska självständighetsrörelsen och den vädjan till Raynal som framträdde i finska oppositionskretsar, att den berömde fransmannen först i 1780 års av Franklin inspirerade tredje upplaga tog parti för amerikanerna i deras tvist med moderlandet. Detta är inte oriktigt; men det betydde likväl endast att Raynal i sin engelskvänlighet ända till konfliktens väpnade utbrott inte kunde förmås att draga den politiska konsekvensen av det filosofiska Erisäpple han redan räckt åt kolonierna, av det av Rousseau påverkade Amerika-skönmåleri, som också de tidigare upplagorna av hans stora arbete och dess många imitationer och deltryck givit spridning åt. Redan Voltaire hade som känt genom sin hänförelse för kväkaridealen och kväkarnas av William Penn grundlagda trossamfund i Pennsylvania förberett den Amerikaentusiasm, som flöt ur Raynals penna. Kväkaren var för Voltaire den verkliga människovännen, vars toleranta livsåskådning, vars sanna religiositet och enkla dygd han inte tröttnade att framhålla. För Raynal blev kväkaren prototypen för den amerikanske kolonisten överhuvud. Han var »l'homme juste» och »l'homme libre», naturnära i Rousseaus stil, på en gång enkel, broderlig och upplyst och bebådade en ny eras upprinnelse i mänsklighetens historia. Raynal kom med långrandiga men i tidens tycke storstilade utläggningar om kväkarmoralen och den naiva människan samt med glänsande förutsägelser

Upplysningsradikalismens frihetsförkunnelse

om Amerikas framtid. Han inbjöd militarister, förslavade och tyranner att besöka Pennsylvania och att jämföra Amerikas materiella och andliga överlägsenhet och frisinne med den europeiska kontinentens ofrihet och moraliska dekadens. Moralens pånyttfödelse skulle framgå ur tidens ekonomiska framsteg, ur åkerbrukets rätta uppskattning, förkunnade han, och ur Nordamerikas, föregångslandets, ledande inflytande. Han orerade från första början, med hänvisning till den nya världen i väster, om frihet och broderskap och utbrast i upplagan av år 1780 slutligen i följande av Elovson på franska anförda ord:

»Heroiska land, min framskridna ålder tillåter mig inte att besöka dig. Jag skall aldrig befinna mig bland de vördnadsvärda personerna i din areopag; jag skall aldrig bevista överläggningarna i din kongress. Jag skall dö utan att ha sett toleransens, sedernas, lagarnas, dygdens och frihetens hemvist. Ingen fri och helig jord kommer att täcka min aska; men jag skulle ha önskat det och mina sista ord skola vara böner riktade till himmelen för din välgång... Frihetens namn är så ljuvt att de som kämpa för den kunna vara säkra på att inneslutas i våra hemliga välgångsönskningar. Deras sak är hela människosläktets. Den blir vår. Vi hämnas på våra förtryckare genom att åtminstone fritt ge luft åt vårt hat mot främmande förtryckare. Vid ljudet av de fjättrar som brista, förefalla oss våra egna att ha blivit lättare och vi tro oss för stunden andas en renare luft, då vi höra att världen räknar färre tyranner. Dessa stora frihetsrevolutioner äro överhuvud lektioner för despoterna. De lära dem att inte räkna på ett alltför stort tålamod hos folken och på en evig straffrihet... Se här orsaken till det livliga intresse som alla frihetskrig framkalla hos oss. Av detta slag har det intresse varit som amerikanerna ingivit oss.»

Här framträdde upplysningsradikalismens typiska syn på den amerikanska konflikten, som betraktades som en kamp mot despotismen och tyranniet. Hur frågan verkligen låg till, har jag redan antytt. Elovson säger med fullt skäl om de meddelade provstyckena att man knappast »kan finna ett mera

karakteristiskt uttryck för den Amerikaentusiasm, som under 1770-talet flammade upp runtom i Europa.» Det förefaller mig i själva verket också oberättigat att tillmäta 1781 års svenska importförbud mot Raynals i Genève tryckta tredje upplaga, som jämväl i Frankrike förbjudits och offentligen uppbränts, någon verkligt hämmande inverkan på hänförelsen för Raynal, friheten i allmänhet eller de nordamerikanska kolonierna. Förbjuden frukt har alltid en särskild lockelse och måste ha utmärkts därav i synnerhet i början av 1780-talet, då oppositionen mot Gustav III redan var stadd i kraftig tillväxt och fann intellektuell manna i Raynals tyrannhat. Elovson ger många exempel, men det är också på annat sätt fulltygat att Raynal lästes och lästes mycket. Ett 1781 i Stockholm utkommet eftertryck av »Révolution de l'Amérique», som sammanfattade vissa delar av den förbjudna tredje upplagan av »Histoire . . . des deux Indes», tycks ha kommit till flitig användning. Men det var dessutom alldeles i tidens dilettantiska stil att man trodde sig studera Raynal när man stiftade bekantskap med honom i de ymnigt förekommande utdrag som de svenska oppositionstidningarna uppvaktade med eller i de avskrifter av särskilt omtyckta ställen som togos och som cirkulerade man och man emellan. Att diskussionen i vänskapligt lag, att muntliga redogörelser, brev och inverkan från dem som lärt känna Raynals skrifter utomlands spelade en stor roll, måste otvivelaktigt beaktas, liksom den omständigheten att tiden älskade citat och bevingade ord, som då gärna togos från Raynal.

När Franklin efter knappt tvenne års frånvaro återvände till Europa, denna gång till Frankrike, var det med den fasta föresatsen att skaffa kolonierna bundsförvanter i kampen mot England. Amerikanarna voro rebeller i den europeiska kabinetspolitikens ögon; gagneliga allierade måste därför vinnas på helt nya vägar och så att säga inifrån de europeiska samhällena. Frimureriet befrämjade redan i stor utsträckning kolonisternas syften. Det återstod att sätta upplysningsradikalismen i verksamhet för amerikanarnas sak, att mobilisera filosofernas parti, som i synnerhet i Frankrike utvecklats till

en mäktig stat i staten. Franklin hade framgång. Det lyckades honom att med filosofernas och de franska frimurarnas hjälp vinna den franska opinionen och på denna väg år 1778 åvaga-bringa den redan nämnda alliansen mellan de tretton nord-amerikanska staterna och Ludvig XVI:s regering, vars utrikespolitik leddes av den upplyste och skicklige Vergennes.

Att den breda naturrättsliga bas, som statstänkandet ägde i Nordamerika, varit gynnsam för upplysningsfilosofien, inses utan vidare. De amerikanska universiteten Harvard och Princeton hade förmedlat den europeiska upplysningspekulationen och fysiokraternas teorier, de hade utgjort den medborgerliga framstegsvänlighetens centra och i hög grad populariserat Montesquieus och dennes lärjungar Blackstones och de Lolmes maktfördelningsläror som, ställda på den naturrättsligt lockeska folksuveräniteten, skulle bli avgörande för Nordamerikas förenta staters unionsförfattning och särstatskonstitutioner. Rousseau hade ävenledes en stor läsekrets i den nya världen, där de förmögna familjerna rätt allmänt läto sina söner fullborda sin utbildning i Europa — i England, Schweiz eller Frankrike — och sålunda bidrogo till upplysningstänkandets kontinuerliga förnyelse västanhavs. Men den frihetsteori; som kolonisterna utvecklade under kampen mot England och som hämtade sin väsentligaste och mest »amerikanska» näring från Locke, draperades därjämte också avsiktligt i den franska upplysningsradikalismens tankegångar och uttryckssätt — för att entusiasmera Europa för staternas sak — och oavhängighetskrigets stora propagandister, Thomas Paine och andra, voro nyligen överflyttade frihetssvärmare, som i själva verket intellektuellt sett ännu levde kvar i gamla världen.

Franklins korta vistelse i Amerika blev en tid av febril propagandaverksamhet för oavhängighetsidén, som både inom staterna och i Europa först måste slå igenom. Franklins skyddsling Paine höjde på allvar revolutionens andliga fana genom att 1776 i ett våldsamt publicistiskt angrepp mot den engelska kronan sopa undan den amerikanska uppfattningen att konflikten gällde parlamentets och kabinetts anspråk, men att kungen stod utanför — *the king can do no wrong*.

Han lät i sin berömda pamflet »Common Sense» den despotism, som kolonierna kände sig utsatta för, rinna upp i den engelska monarkien och aristokratien, vilken sistnämnda som känt dominerade moderlandets parlamentariska liv, och gjorde därmed kolonisternas kamp till en rättrogen uppresning mot naturrättsvidrigt medborgarförtryck, mot tyranniskt våld. Ett halvt år efter Paines skrift förmådde patrioternas parti den amerikanska kongressen att antaga de tretton staternas berömda oavhängighetsförklaring som, stiliserad av Jefferson och översatt av Franklin, blev icke blott koloniernas utan också hela den frihetshungrande unga europeiska samtids evangelium. Den byggde i huvudsak på Locke men var uppmonterad i glänsande upplysningsradikal stil och innehöll en förkunnelse av de mänskliga rättigheterna. Dessa kommo från denna tid att ingå eller antydas i de flesta fria författningar, de nordiska staternas nuvarande regeringsformer inte undantagna. Rättigheterna fingo som bekant sin första och mest berömda europeiska stadfästelse i Frankrike med de mänskliga rättigheternas proklamation 1789.

Amerikafebern och Franklinentusiasmen flöto ihop under de avgörande åren 1777—1785, då Franklin vistades i Frankrike. Han var amerikanen sådan Europa ville ha honom, naturmänniska, patriark och filosof på en gång, och förstod utomordentligt väl att framhärda i den idealiserade kväkarens roll samt att bära upp sin ryktbarhet som åskans herre och Newtons jämlike. Genom att uppfinna åskledaren hade han utfört en enastående filantropisk bragd. Furstar och lärde skyndade överallt att uppresas åskledare för att skydda människorna för elementens blinda brutalitet, skriver Faÿ i sin kända Franklinbiografi, och överallt där skyddet anbragtes, celebrerades därmed Franklins namn. Enär folk i allmänhet inte begrep den vetenskapliga uträkningen som åskledaren byggde på, fick den amerikanske doktorn en magikers övernaturliga glans kring sin person och denna glans kom de kämpande kolonierna tillgodo. För Ehrensvärds släktled — den unga generation som upplevde Franklin i Frankrike — blev *filosofen* Franklin i långt högre grad än *krigaren* och *stats-*

mannen Washington Amerikas och det nya medborgaridealens stora namn. Filosofen, sade Axel Silverstolpe betecknande år 1792, har blott en enda ära — »att sanningen förkunna». Han skall inte nöja sig med att djupsinnigt utforska människan och beräkna »vad sällhet hon förmår, vad rätt hon borde njuta», nej, han skall göra mera:

Hjälp henne — i dess sår gå tröstens olja gjut,
Och sanningarnas brand mot våld och fördom slunga.
Så Locke, Helvétius och Rousseau rykte fått,
Så Raynal vördad är och Franklin dyrkad vorden,
Och så, när Du en gång har ned i graven gått,
Din hamn skall resa sig och än regera jorden.

Filosofernas namnsammanställning verkar här nästan klichémässig. Den var dock typisk för det svenska kungamordets år, då Amerikas förenta stater redan bildade stadiga bropelare under frihetens luftiga byggen och Frankrike levde i den nedbrutna absolutismens och det upprättade citoyenskapets tecken, samt typisk för vår unge Ehrensvärds krets och den samhälls- och framtidstro som besjälade den. Silverstolpes dikt fortsätter också genast med en skildring av det nya perspektivet utan våld och krig:

Hur säll den tid skall bli — o, må jag hoppas den! —
Då filosofens ljus blir grund för statsmans lära,
Lär lagstiftarn att se i varje folk en vän
Och sänker lagerns lov inför olivens ära.

I Franklins person flöto också Amerikafebern och frimureriet ihop. Jag har redan nämnt att Ehrensvärd aldrig tillhörde någon svensk frimurarloge. I samband med hans person har jag därför inte anledning att gå in på frimurarrörelsen. Emellertid hörde frimurarnas verksamhet, både de reguljära logernas och de friståendes, så intimt samman med tidsbilden och funnos bland Sveriges frimurare så många av hans närmaste släktingar och umgängesvänner, att det måste anses motiverat att frimurarproblemet tangeras i förbifarten. Horn var för övrigt murarbroder och frimurare voro både Ehrensvärds

gynnare ambassadören Staël v. Holstein och hans käre vän Axel Silverstolpe. Jag nämner dessa namn i detta sammanhang blott för att ge några exempel.

Att frimureriet varit av största betydelse för den amerikanska självständighetsrörelsen, att det verksamt spritt upplysningsradikalismen och därigenom bidragit till att bereda jordmånen för revolutionen i Frankrike och att det spelat en stor roll för den hårdnande oppositionen mot Gustav III i Sverige kan anses fulltygat. Den radikala franska upplysningsfilosofien vann som känt större politiskt inflytande tack vare vissa frimurarlogers arbete i dess anda; för Frankrikes vidkommande bör i detta sammanhang främst nämnas den berömda logen »De nio systrarna», som under Franklins vistelse i landet stod i nära beroende av hans person. Att antiaristokratismen och jämlikhetsivern skulle ha förmått Franklin att medvetet förbereda och arbeta på den franska revolutionens utbrott kan dock inte sägas, ty att utgången av det amerikanska kriget och den revolutionära skolningen, som vapenbrödraskapet gav de franska hjälptrupperna, på ett mycket verksamt sätt befordrade det franska statsskickets kullstörtande, kunde knappast läggas blixstens betvingare till last. Franklin ville i själva verket en fransk samhällsförnyelse på reformernas väg. Han beklagade revolutionens utbrott 1789 och hyste oro inte bara för monarkien utan också för det inre läget, vars katastrof han dock inte mera kom att uppleva. De som bragte den gamla samhällsbyggnadens stenar att ramla, hans frimurarbröder i »Les neuf soeurs», däribland Amerikahjälten Lafayette, statsmannen Mirabeau och andra konstitutionalister, anade ju i regel inte heller hur fullständigt raset skulle bli, där de blott ärnat bygga om vissa bärväggar. — Att såsom skett säga, att upplysningsradikalismens jämlikhets-, broderskaps- och frihetsidéer skapades av frimurarrörelsen, är säkerligen att köra in på dött spår och att förväxla orsak och verkan. 1700-talets individualism, dess förkärlek för sekterism, mysticism och ordensväsende i alla tänkbara former, dess amatörmässiga litterära salonger, vittra samfund och filantropiska sällskap, dess obenägenhet för kritisk fördjupning och dess obetingade tro på den

mänskliga andens naturbestämda framsteg — allt detta hade skapat en tidsmentalitet som rent av tvingat fram århundradets speciella och utomordentligt inflytelserika frimureri.

Lydia Wahlström säger på tal om de ockulta extravaganser som utmärkte det svenska mureriet och som i synnerhet florerade i frimurarkretsarna kring hertig Karl, att man inte får bedöma de svenska logerna efter dessa överdrifter, ehuru frimurare stodo för dem. Det var inte saken utan personerna som buro ansvaret. Detta omdöme gäller givetvis också för brödernas politiska verksamhet, vilken ju var av ett mycket skiftande slag och i det svenska riket säkerligen ofta hade en oppositionell men näppeligen en verkligt radikal prägel. I arbetet för de mänskliga rättigheternas idé och medborgerligt filantropiska syften var det därför personernas individuella hållning som bestämde de olika logernas tendens och inte tvärtom. Kort sagt, 1700-talsfrimureriet var inte tidsdanande utan alldeles uppenbarligen danat av tiden.

Det får naturligtvis inte förbises vilken utomordentlig organisation logerna erbjödo för medborgerlig opinionsbildning och för personlig påverkan. Det var detta som gav ordnarna deras politiska inflytande i all dess skiftande art. Det anspråk logerna gjorde på att kunna öppna väg till en högre kunskap var därvidlag av största betydelse. Tiden trodde ju på de vises sten och på lycksalighetens upphinnelighet i samhällslivet. Logernas föregivna hemliga visdom var ett oemotståndligt dragplåster som inte bara visade sin kraft i samband med tillströmningen till frimureriet utan också förmådde ge särskild vikt åt enskilda brödrakretsars politiska hållning. När tillnyktringen följde revolutionens framfart i spåren, förlorade logerna som känt mycket av sin nimbus och politiska klubbar eller, i mystiskt avseende, religiösa sällskap tillträdde orakelarvet.

Jag har kommit till slutet med min skildring av den tidsmiljö, i vilken den unge Ehrensvärd växte upp och kunde bringas till ett verksamt godkännande av mordplanen mot Gustav III, till den invigdes delaktighet i vad han betraktade som ett motiverat, förtvivlat tyrannmord i frihetens namn. Hade anslaget mot kung Gustavs liv tagit uppskov och de

franska septembermorden hunnit före, skulle kungamordet i Sverige måhända aldrig ha ägt rum. Det ligger mycket sanning i följande anmärkning i Ehrensvärds skrift till kronprins Fredrik. Han påpekar att begreppet politisk opposition före Tuileriernas stormning och septembermorden saknat den odiösa innebörd som det sedermera erhöll: »Till bevis därpå må E. kgl. h. tillåta mig att anföra att den franska revolutionens morgon, den första nationalförsamlingen, dennas första handlingar, vunno nästan hela det upplysta Europas bifall... Det var först efter den 10 augusti som meningarna om denna revolution började bli delade och man med jakobinism förstod nedbrytandet av samfundsordningen. Den svenska katastrofen föregick denna epok med hela fem månader.»

Att den 10 augusti inte blev den dag som skrinlade Ehrensvärds radikalism, skola vi se. Men kritiken vaknade för att så småningom få övervikten över den av händelseutvecklingen obönhörligt vingklippta optimismen. Vid sekelskiftet och åren närmast därefter var illusionernas tid för hans vidkommande förbi. Men inte bara för hans. Omprövningens och nyvärderingens dagar voro överhuvud komna. Kritiken, skolad av de politiska händelserna, och därjämte ett skärpt relativistiskt betraktelsesätt, byggt på större vetenskaplig grundlighet, blevo stränga tuktomästare och utdömde mångt och mycket i upplysningens föreställningsvärld men drogo också fram i nytt och klarare ljus åtskilliga av dess glimrande tankeskatter. Viktigast i den intellektuella nydaning, som epoken mynnade ut i, var dock den moraliska revision som ägde rum. Individens förlorade i allt högre grad tron på sin egen allmängiltighet för mänskligheten och inordnade sig själv i trängre men konkretare verksamhetskretsar, som från familjens regenererade begrepp sträckte sig till fosterlandets romantiskt betonade upplevelse. På upplysningskosmopolitismens härjade fält började 1800-talets nationella idé att driva sina första späda plantor.

II. *En vänskapsdyrkare i vapenrock*

Nej, vilka öden helst som jag av himlen når
Ej något öde finns där hjärtat bane får. —
Bland nöjen, lekar, skämt, bland tårar, kval och plågor
Mitt hjärta liknar sig, uppvärmas av de lågor,
Som gjort min levnad säll, som gjort min ungdom fri . . .

Ehrensvärd, som var född den 7 januari 1767, hörde genealogiskt sett till samma generation som hans tjugotvå år äldre kusin, den berömde generalamiralen och konstfilosofen greve Carl August Ehrensvärd. Mera jämnåriga med denne voro Carl Fredriks äldre halvsyskon i faderns, den 1770 avlidne generalmajoren friherre Carl Ehrenswärds, första gifte, bland dem de här tidigare nämnda bröderna Gustaf Johan och Carl August, den grevliga kusinens intima vänner. I denna första kull märktes också brodern Johan August, som blev överste i armén och dog 1802, samt några systrar, av vilka Margareta Charlotta Uggla särskilt tog sig den unge halvbrodern an och Catharina Vilhelmina Piper i sin egenskap av statsfru hos änkedrottning Lovisa Ulrika under åren 1777—1780 kom att ha Carl Fredrik i sin omedelbara närhet. Den unge Ehrenswärds moder Anna Antoinetta Gyllenborg, dotter till den ryktbare hattchefen greve Fredrik Gyllenborg, en av frihetstidens »skickligaste och samvetslösaste partimän», hade nämligen lyckats placera den lille Carl Fredrik som page vid änkedrottningens hov.

Ehrensvärd, som aldrig upplevat sin morfader, kallade sin mor i skriften till kronprins Fredrik »ett av sin tids mest upp-

lysta och älskvärda fruntimmer», en »spartanska i sin kärlek till friheten och republikanska dygder». Hon dog 1789 i Stockholm och var enligt sonen oppositionen tillgiven av hela sitt hjärta. Vi veta för litet om henne för att kunna avgöra i hur hög grad Carl Fredriks karaktär överensstämde med hennes; emellertid är det uppenbart att modernearvet starkt präglade hans andliga läggning. Han var en Gyllenborg i långt högre grad än en Ehrensvärd och det val av namn — Gyllenborg — som han träffade efter domen i augusti 1792 var ur ärftlighets-synpunkt utan tvivel lyckat. Vi finna hos honom den svärmiskhet som uppenbarligen utmärkt modern och som måhända också fick tillvitats hennes berömda kusin, skalden Gustaf Fredrik Gyllenborg, i dennes mera lyriska stunder. Vi möta den håg för vitterhet som i blygsammare omfattning än hos den nyssnämnde diktaren av »Människans nöjen och elände» fanns hos flera framlidna och levande medlemmar av släkten och vi upptäcka slutligen det utpräglade byråkratiska ordningssinne som med underlig kontrastverkan löpte parallellt med Gyllenborgarnas poetiska ådra. Mest karakteristiskt förefaller oss emellertid det gyllenborgska arv som Ehrensvärd fått i sitt brinnande intresse för politiska och samhällliga frågor, hur tids- och modebetonat »ömheten för det allmänna» än odlades av alla. Hans morfarsfar greve Jacob Gyllenborg hade varit själen i den enväldiga Karl XI:s reduktionsverk. De tvenne följande generationerna gjorde sin frihetstida insats bland hattarnas främsta, utan nämnvärd sympati för en restaurerad kungamakt. Moderns jämnåriga bland Gyllenborgarna stodo liksom Ehrensvärds släkt på svärdssidan sedan 1778 i opposition till Gustav III och Ehrensvärds egen generation framträdde dessutom i sin oppositionella hållning med en radikal anstrykning: hans kusin Fredrik Gyllenborg och den likaså 1767 födde sysslingen Johan Gyllenborg, skaldens son, hörde i likhet med Ehrensvärd själv till oppositionens vänstra flygel, till vilken också tvenne andra sysslingar räknade sig, den ett tiotal år äldre lagmannen Johan Henning och den 1765 födde Henning Adolf Gyllenborg.

Ännu i början av Gustav III:s regering ansåg man att den

unge ädling, som var nog lycklig att få sin uppfostran vid den snillrika änkedrottningens hov, därigenom utrustades på det mest utsökta sätt för livet, det allmänna och en framgångsrik karriär. Ehrensvärds nyssnämnda syssling Henning Adolf Gyllenborg hade 1774 antagits som page hos Lovisa Ulrika och om Ehrensvärds uppgift till kronprins Fredrik i fråga om tidpunkten håller streck, vederfors vår lille Carl Fredrik redan följande år samma ära. Att han därmed kom in i en miljö där den adliga oppositionens allt starkare motvilja mot kungen — dess kritik av hans åtgärder och leverne — fick så att säga en högsta sanktion hos kungens egen familj, hos hans moder, hans syster och hans bröder, är uppenbart.

Ehrensvärd själv var inte den siste att framhålla detta. I sin måhända aldrig avsända självbiografi uppehöll han sig mångordigt vid den beundran han hyst för Lovisa Ulrika, Fredrik den stores »geniefulde» syster, och de bägge hertigarna och han lät förstå att i synnerhet hertigen av Östergötland, som oppositionens radikala flygel sedermera uppskattade långt mera än den gillade hertig Karl, utövat på honom ett starkt inflytande. »Här såg jag oppositionen mot kung Gustav från den skönaste sidan», försäkrade han till sitt försvar. Att han verkligen på ett mycket ensidigt sätt tog parti mot kungen i dennes svårigheter med modern framgår av följande: »Hans kungliga moder, denna härliga furstinna, älskade Sverige så högt, att hon till och med uppoffrade sin moderliga kärlek och undandrog sin son den oskattbara förmånen av en moders ömhet och välsignelse när hon fann att hon inte fött honom till fäderneslandets väl. Prinsarna, hennes yngre söner, följde hennes exempel, i synnerhet den yngste, den nyligen avlidne hertigen av Östergötland, som var sin mors favorit. Denne prins, som begåvats med alla de fördelar och gåvor naturen kan skänka, förklarade sig mot kungen utan något förbehåll och vid hans hov talades det så fritt mot hovpartiet och regeringen som annars ingenstädes i Stockholm».

Då Ehrensvärd säkert återger förhållandena som han lärdes se dem, är hans berättelse på sitt sätt ett bidrag — många äga vi ju förut — till historien om uppkomsten av den vrångbild

av kungen såsom människa och politiker vilken motståndarna ställde ut till allas beskådande och lystna begrundan. Det är ju allmänt känt hur verksamt konflikterna inom kungahuset arbetade den politiska oppositionen i händerna, hur effektivt det var när änkedrottningen och hertigarna med lidelsefull iver själva utmejslade det Janushuvud av på en gång kunglig tju-sare och skrupelfritt vidunder, som samtiden var så färdig att tro på.

Den allmänna moralen tålde som bekant inte att synas alltför noga i sömmarna och intresset för sedlig bristfällighet var stort. Sensationshungern och behovet att komplettera despots brottsliga drag gjorde att allt vidare kretsar kände sig hågade att tro på det gängse pratet om Gustavs moraliska mindervärdighet, på dessa rykten om kronprinsens av kungen arrangerade oäkta ursprung, om smekungar, ömma kammarpager och kunglig alkoholism, vilka upprunnit i skumt sammanhang och knäsatts av oppositionen. Det framgår av rättegångsprotokollen — bäst kanske av den högmoraliske Lilliehorns chockerade antydningar »om hiskeliga, i högsta grad motbjudande saker» — och av många andra källor, bland dem Ribbings papper, att kungamördarna och konspiratörerna kände sig övertygade om de perversa påståendenas sannfärdighet. Det framgår samtidigt att man var medveten om Janushuvudets andra ansikte, tjusarens, och inte ville löpa risk att besegras av Gustavs charm. »Höge herrens» konster i den vägen önskade man akta sig för. Ehrensvärd, som i mognare ålder gjorde avsevärda ansatser till en rättvisare syn på Gustav III, förklarade med en viss stolthet i sin självbiografi att han kunnat stå på sig i samtal med Gustav »og efter min Overbevisning, ifølge hvad jeg troede min Pligt, uforfærdet vovet at modsige denne Konge, dette kloge og sjeldne Menneske». Orden äro för enastående i en kungamördares mun för att översättas. Lilliehorn berömde också kungens älskvärdhet och redobogenhet att låta sina motståndare komma till tals och till och med Anckarström vidgick i sin bekännelseskraft att »konungen var mer än nådig mot enskilda» ehuru han genast tillade »men om det begärtes och påstods något som för det allmännas väl-

färd var oundgängeligt, blev han ond, ty allt skulle ske efter hans vilja om det vore aldrig så skadeligt, vilket jag slöt av vad som skedde på riksdagen 1789».

När Ehrensvärd i sin skrift till kronprins Fredrik förklarar, att han »innerligt ärade och älskade» de båda hertigarna, vilkas nåd han varit nog lycklig att vinna, och att han från barndomen tillbad deras moder »som en gudom» få vi trots hans sanningskärlek räkna med överord, ty hans avsikt var att låta Danmarks kronprins, som beskyllt honom för trolöshet, få en uppfattning om den trohet med vilken han omfattat de nämnda personerna. Men när han ber kronprinsen göra sig en föreställning om den betydelse som »dessa mäktiga första barndomsintryck och -känslor» haft på hans »politiska karriär» få vi låta hans ord gälla för fullt. Ären vid änkedrottningens hov gävo säkerligen en första ödesdiger inriktning åt hans liv.

Såsom förhållandet fram till år 1778 och därefter gestaltat sig mellan kungen och hans mor var miljön, som utvalts för den lille Carl Fredriks uppfostran, näppeligen den med hänsyn till hans framtid löftesrikaste. Familjens huvudman, brodern Gustaf Johan, ogillade snart gossens placering, ehuru han själv sedan 1778 års riksdag och dess uppvisning i »låg träl-dom» kände sig dragen till oppositionskretsen kring Axel Fersen d. ä. och manad att slå vakt kring »den del av frihet, som ännu sades vara nationen lämnad». För egen del hade han gjort sitt »första inträde i världen» vid Lovisa Ulrikas hov, medan hon ännu var den regerande kungens drottning, och han fann alltjämt »den sanningen orubblig, att detta hov kunde tjäna de flesta till efterdöme.» — »Evad fel änkedrottningen ägt, eller man henne har velat tillägga», skrev han i sina dagboksanteckningar på sommaren 1780, när han tog farväl av henne för att tillträda ministerposten i Holland, »har man dock icke kunnat betaga henne den heder att i sitt hov hålla ordning, anständighet och belevnhet».

Oaktat sin personliga tillgivenhet för Lovisa Ulrika var det dock med tillfredsställelse som den nyblivne ministern några månader tidigare hade mottagit meddelandet att kungen ut-

nämnt hans yngste bror till underlöjtnant — och det vid artilleriet, där deras far beklätt chefsposten. I och för sig ogillade han visserligen att en trettonåring, som ännu behövde tid »till undervisning och kunskapers vinnande», befordrades till officer. »Man skyndar på tiden att bittida få fullmakt och sent kunna bli nyttig, men det tyckes som ungdomen tror sig kunna umbära insikter. Hovlevnaden giver häruppå det största bevis», anförtrodde han sin dagbok, i vilken han i det sammanhanget lät inflyta en liten skildring av dylika ungdomliga officerares lättjefulla liv vid Gustav III:s hov, där de ofta i flere år fortsatte att tjänstgöra som pager ehuru de utnämnts till officerare. Men detta öde skulle icke bli broderns och det var denna omständighet som vann hans gillande. Kungen hade bestämt att den unge Carl Fredrik skulle lämna änkedrottningens pagekår.

»I det fallet var jag nöjd, att min bror blev flyttad ifrån en stat, som i dessa tider icke bidrager till den bästa uppfostran», hette det i dagboken, måhända inte minst med tanke på dess författares förestående avresa. Av allt att döma gick kungens order i verkställighet och den unge Ehrensvärds page-tid tog ett hastigt slut. I juli 1780 finna vi honom hos systemen Greta Uggla och den avskedstagande äldste broderns dagbok fick en sista gång anledning att sysselsätta sig med gossen. Det skedde i följande anteckning:

»Den 12 juli, onsdag. Kom jag till Ekeberg i Närke att även hava samma scener (=avsked) hos min svåger kammarherre Uggla och min syster, vilken jag på flere år icke ägt den glädjen att se och nu endast skulle det för en mångårig skilsmässa. Jag ryckte mig utur deras armar, önskade dem all lycka och sällhet, tog även ett ömt avsked av min yngre bror Carl Fredrik, som så mycket ännu behövt mitt biträde, vilket jag honom av ett uppriktigt hjärta meddelat och han genom så mycken vänskap, så mycken aktning för mina välmenta råd, så god conduite, så hedrande tankesätt förtjänt. Jag inneslöt honom uti försynens armar och gjorde honom de få tjänster, som mitt hjärta önskade varit mångdubbla och som han med så mycken tacksamhet på detta sätt ansåg. Jag tog mig till-

fälle att som mitt sista testamente råda honom att vara sin överhet tillgiven, men aldrig lita på hovgunst, att som en skickelig officerare söka att göra sig ansedd, men aldrig köpa sysslor, att söka sin independance, undvika hovtrappor och tro, att den rätta lyckan består uti måttliga begär och lugn.»

Det vackra vitsord som gossen Carl Fredriks karaktär här får, jävas såsom vi skola se inte av senare omdömen om den vuxne ynglingen. Det blev dock icke den äldre brodern förunnat att fälla dem; han återsåg aldrig hemlandet utan avled på våren 1783 som minister i Berlin, endast trettiosju år gammal. Att Carl Fredrik inte i allo följde den äldste broderns sista förmaningar, som verkligen blevo ett testamente till honom, att han inte lyckades förena independancen med tillgivenheten för överheten och dyrt fick plikta för denna oförmåga, var sannolikt mindre hans fel än omständigheternas. Det förefaller ganska säkert att just officersfullmakten vid artilleriet, som glatt hans familj, blev en väsentlig orsak till hans inblandning i händelserna den 16 mars 1792.

Artilleriet, där minnet av hans fader stod i högt anseende, utmärkte sig redan vid den unge Ehrensvärds utnämning till underlöjtnant genom en rätt oppositionell officerskår, ehuru dess hållning 1772 varit utpräglat rojalistisk. Gustavianen J. A. Ehrenström, den kände memoarförfattaren, säger vid en senare tidpunkt att artilleriet »i allmänhet var av en elak anda» och Ehrensvärd själv försäkrar i sin skrift till kronprins Fredrik att artilleriets officerare så avgjort hörde till oppositionen att det icke var möjligt att med deras sinnelag »förena hovets gunst och regeringens tillit». Att Ehrensvärds radikalism under de sista åren av Gustav III:s regering var ett strå vassare än kamraternas i allmänhet kan emellertid knappast betvivlas, ja, bekräftas i viss mån av honom själv.

Det är mycket sällan någon verklig martialisk soldatanda framträder i Ehrensvärds uttalanden; den civism som besjälade honom ävensom kamraterna har här tidigare beskrivits — den var antimilitaristisk. Upplysningens, frihetens och jämlikhetens framtidsvärld var fredens, och soldatens ära blott en — att stå i främsta ledet bland dem som skapade morgondagens

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

samhälle. Måste för friheten blod offras, kunde sådant möjligen försvaras; ett krig som inte var ett korståg i de nya och evigt sanna idealens tjänst förkastades däremot bestämt av den upplyste människovännen. »Man vet att vad med härnad vanns, än aldrig mänskors väl beredde», sade Claes Horn i en av sina dikter och kom med uppmaningen:

Gå, svär att ifrån denna dag
Åt våldet aldrig rökverk bära
Att mänskokärlek blir din lag
Och mänskors väl din högsta ära.

Horns motto över denna deklaration mot kriget som politiskt maktmedel hade lånats från den berömde engelsmannen S. Johnson

— »reason frowns on war's unequal game
where wasted nations raise a single name»—

och från Ehrensvärds vän Axel Silverstolpe. Att civilisterna Johnson och Silverstolpe voro mot »lagern», krigets symbol, och ville odla »olivens planta» bevisar dock inte lika kraftigt modofilosofiens effektiva antimilitarism som den omständigheten att soldaterna Horn och Ehrensvärd anslöto sig till deras synpunkter. Pope's bön: »oh! grant me an honest fame, or grant me none» och Thomas förklaring »l'homme le plus juste est aussi le plus grand» var människovännens, var Ehrensvärds ideal — och detta fastän hans väg kom att leda vilse och han själv att ta miste på medlen.

Ehrensvärd uppfattade sitt och kamraternas yrke som en mission, som en förpliktelse att strida i avantgardet för den samhällliga förnyelsen. Officerarna skulle intellektuellt och moraliskt gå i spetsen för nationen. Militärtjänstgöringen fick för honom en helt annan målsättning än vapenhantverkets vanliga: den blev samhällstjänst i medborgarlycksalighetens tecken och officerskåren ett broderskapssamfund med många av de drag som tidens ordensväsende ägde, ett förbund, där dygde- och vänskapskultens altare för mänsklighetens och »na-

tionens» skull tagits i flitigt bruk. »Fälthecknet» som sådant utlöste ingen hänförelse hos Ehrensvärd, han ogillade det.

Ehrensvärd skrev under fängelsetiden ett större antal dikter och prosabetraktelser, som han sammanförde i diktboken »Mina långa dagars tidsfördriv» och tillägnade sin fästmö. Där finns också ett vitterhetsförsök som bär överskriften »Strödda tankar aftonen den 2 juni 1792» och är riktat till Claes Horn. Jag kommer även i annat sammanhang att ha orsak att beröra denna klena men modesvärmiska och uppenbarligen Youngpåverkade nattliga prosabetraktelse. Den innehåller emellertid i anslutning till några vittra timmar, som Ehrensvärd och Horn fått tillbringa med arrestens vaktchef, vissa uttalanden, i vilka Ehrensvärds syn på det militära skräet kommer fram.

Ehrensvärd inleder sina Strödda tankar med att redogöra för hur de skola förstås: »Av början skulle man tro att jag ärnade göra en avhandling för att bevisa militärens avantage på hjärtats vägnar framför andra stånd», skriver han sålunda. »Jag tror även att jag nästan skulle kunna försvara den tesen med regeln »nulla regula sine exceptione» till epigraf. Men det är icke här mitt föremål...»

Själva »tankarna» börja sedan med en oration till ungdomen och dess förmåga av känslsamhet. Men i alldeles särskilt hög grad tillskrives denna förmåga likväl det militära skräet: »Stridsmän äro oftare än andra stånd fria från de mödor som trycka», heter det. »Besvären, som åtfölja deras kall delas med så många och lättas av ett inbördes förtroende, varigenom de väl kunna falla, men aldrig digna under bördan. — Äran är deras lag — en lag, som är känslans grund, och vänskapen, som sällan saknas mellan dem som dela lika öden, underhåller de känslor som äran grundat. — Deras skyldigheter uppfyllde, lämnas dem dock mycken tid att använda till nöjen — deras nöjen äro sällan andre än vänskap, kärlek och vitterhet. Huru skulle de då kunna vara känslolöse?»

Ehrensvärd skildrar de tre officerarnas samvaro. — Horn hade tagit avsked 1789 som protest mot faderns häktning på riksdagen — och inflätar här den beskrivning av snilletts inspirationsutbrott, som jag i ett tidigare sammanhang anfört. Åter-

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

kommen till fängelserummet, försjunker han sedan i reflexionsbunden beskådan av natten utanför gallerfönstret och i minnen. Och han ger följande skildring av »fälttjänstgöringen» som han fått vara med om varje sommar allt sedan år 1782, då han avlade så kallad »generalexamen i artillerivetenskap» och tog officersexamen vid fortifikationskåren:

»Men minne! Skall du ännu längre i denna stunden förfölja mig? Vi skall du för min upprörda inbillning måla vad ett år redan bortfört i tidens drömlanda ocean! Ack, Ni vänner, som nu under vävde tjäll vila — i tio somrar har jag delat denna tiden med Eder. Då Ni se det rum där mitt tjäll stått — påminner det Eder om mig? Påminner Ni Eder de stunder vi där tillbringat? Det glada skämt, det muntra nöjet, de där beredda lekar, de tolkande handslag, de uppriktiga ord som icke saknats ytterst på Eder vänstra flygel? — Vänner! Ni saknas! Om hoppet ännu icke nekar mig nämnas Eder vän, nekar det mig åtminstone medbrodersnamnet. — Det var en tid kanhända ingen av oss saknat fälttecknet. Nu saknar jag det. — Jag har njutit avundsvärda stunder bland Eder. De äro försvunne. Tillåten, innan en rättvis styrelse lossar det band som enat oss, att jag fuktat det med tårar, tårar för vilka jag aldrig skall rodna. De helgas Eder säkerligen icke för sista gången. Månaden är lång och denna månad har alltid varit bland mina nöjsammaste. De vänskapsband, som tio års sammanlevnad knyta, äro fasta — slitas i min ålder icke utan smärta. Jag har med rörelse mottagit prov av Eder vänskapsfulla hugkomst. — Även vid åtanken av Eder, Ni vänner bland fordna kamrater, darrade handen, då jag tecknade vår skilsmässa. — För mig har här ingen tår runnit, för tvenne vänner några få — för en älskad och saknad älskarinna och Er hava mina kinder oftare varit fuktade. — Juni månad! —»

Jag bör här kanske uppmärksamgöra på att Ehrensvärds vittra betraktelse och rimmade försök i »Mina långa dagars tidsfördriv» voro avfattade med tanke på censurerande ögon. Hans uttalanden med politisk syftning framträda följaktligen kamuflerade. När han talade om de uppriktiga ord som ej saknats på vänstra flygeln satte han in en not »jag har alltid kam-

En vänskapsdyrkare i vapenrock

perat ytterst på vänstra flygeln», som naturligtvis var en anspelning på hans politiska hållning men samtidigt rätt och slätt betydde att hans tålt brukade stå på manöverfältets vänstra sida. Hans ord om en »rättvis styrelse» voro ett rökoffer tänt för hertig Karl, av vilken fångarna väntade benådning, och hans anspelning på de lossade banden mellan honom och kamraterna gällde omständigheten att han dömts från tjänsten och måste återlämna »fälttecknet». Det var också av hänsyn till försiktighetens bud som dag-journalen kom till först i Hamburg, om också på basen av fångtidens anteckningar. Ehrensvärd kunde inte vara helt förvissad om att hertigen-regenten skulle fullfölja den mildhetens politik arrestförhållandena gävo prov på, förrän fångarnas öde verkligen avgjorts. I själva verket var Ehrensvärd också i sina Hamburg-reflexioner förtegen mot den eftervärld vars dom han vädjade till. Han gjorde inga som helst avslöjanden om konspirationens verkliga sammanhang och bakgrund utöver vad rättegången ådagalagt.

I skriften till kronprins Fredrik möta vi samma likhetstrecken mellan den militära hedern och troheten mot kamratandan som de nyss anförda provbitarna ur Ehrensvärds Strödda tankar givit belägg på. Inte ens vid kung Arturs runda bord kan riddarandan ha varit skönare och sannare än inom artilleriet, skrev Ehrensvärd och försäkrade att ingen rättvisa kunde vara strängare än den, varmed kåren dömde och straffade den minsta fläck på uniformens heder. »Man mottog mig med godhet och ingav mig snart samma anda som besjälade mina kamrater.» Landet hade fred, tjänsten lämnade mycken fritid som användes till flitig läsning. »Min böjelse förmådde mig i synnerhet att dyrka de sköna vetenskaperna och ur de gamles skrifter, ur främmande länders och till och med en del av Sveriges dåvarande litteratur insöp jag ännu mera av den ridderlighetsanda och kärlek till friheten som tillika utgjorde artillerikårens esprit. På detta sätt gingo flera år.»

Den unge Ehrensvärds beläsenhet var ganska omvitnad och den bild av honom, som möter oss i hans Långa dagars tidsfördriv, dag-journalen och 1805 års självbiografi, överensstämmer fullständigt med den skildring av honom som andra

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

sagesmän givit. Själve Lilliehorn, som förrådde honom och måhända ångrade den panikstämming som vållat detta, såg sig föranlåten att uppbygga Svea hovrätt med en eloge över Ehrensvärds dygd och hans för hans ålder ovanliga mått av »skickelighet och kunskap». — Opposition och vänskapsdyrkan flöto hos Ehrensvärd ihop, en företeelse som kan skönjas hos många annan dåtida svärmare och radikal idealist. Det var ju i tecknet av vänskapens ädla brödrasamfund som världen skulle förnyas och jämlikhetens, frihetens och sanningens rike varda tillkommande. Men vännernas sympatiserande hållning under Riddarholmsarrestens långa månader, vaktofficerarnas nästan undantagslöst ådagalagda välvilja, allt detta hade också en särskild betydelse utom rätt och slätt vänskapens i banal bemärkelse. Det var blott dygd som kunde alstra en dylik sympati, menade Ehrensvärd och fann i den vänlighet han mött ett säkert bevis på brottets ädelhet. Behovet av »egen justifikation» låg »märkeligen» till grund för dag-journalen, förklarade han i journalens förord. Den uppmärksamme läsaren skulle säkert finna »av sättet varpå vi bevakades, de attentationer oss bevistes, att vi icke ansågos med de ögon som fördomen skulle föreställa sig». — »Jag är av naturen mycket varm och häftig», hette det tolv år senare i skriften till kronprins Fredrik. »Tout ou rien har under hela mitt liv varit mitt valspråk och jag har aldrig kunnat hänge mig åt människor, saker eller åsikter annorlunda än helt. På detta sätt hängde jag också med hela min själ fast vid mina vapenbröder, min sista droppe blod skulle jag med glädje ha kunnat ge för dem och varje sak som de gjorde till sin var också min. Jag hade lyckan att finna att de besvarade min hängivenhet med aktning och tillit och då jag samtidigt under senare år såsom adjutant hade förmånen att äga min generals förtroende och utmärkta vänskap och jag endast strävade att begagna mig därav till mina kamraters nytta, blev denna omständighet ett ytterligare band mellan dem och mig och min ställning i kåren den lyckligaste i världen.»

Ehrensvärd kunde ha skäl att känna sig stolt över att hans verksamhet som adjutant — en sådan hatades vanligen i rege-

En vänskapsdyrkare i vapenrock

mentena, säger den kände oppositionsmannen greve A. F. Skjöldebrand — inte medförde köld från kamraternas sida, detta så mycket mera som artilleriets chef, general C. G. Sinclair, tillhörde hovpartiet eller rojalisterna, såsom Gustavs anhängare också kallades. Hur varmt Sinclair uppskattade den unge Ehrensvärd framgår av att han försökte rädda honom. I samband med de första mycket omfattande häktningarna fingo nämligen artilleriets officerare samtliga hemarrest, chefen — men också Ehrensvärd! — likväl undantagna. Sinclair yppade då sin avsikt för Ehrensvärd att sända honom med föregivna viktiga depescher till Stralsund. Han var underkunnig om sin adjutants radikala tänkesätt och befarade att denne kunde vara inblandad på allvar. Ehrensvärd ville emellertid inte fly då Lilliehorn, Ribbing och flera andra vänner redan fängslats. Omkring tio eller tolv dagar efter sin första bekännelse sviktade så Lilliehorn, berättar Ehrensvärd som den 25 mars också beordrats i rumsarrest med vakt, och angav den unge friherren jämte dennes närmaste förman, majoren Ch. v. Hartmansdorff. Sinclair stod sedermera till sin död i korrespondens med sin unge landsflyktige vän.

Vänskap, kärlek och vitterhet — det var de nöjen som den känslofulle unge Ehrensvärd, sedan 1789 löjtnant vid artilleriet, ställde högst. Om hans dyrkan av vänskapen har här redan varit mycket tal. Hur väsentligt tidens vänskapssvärmeri var för honom, visas kanske tydligast av att hans omfångsrika diktbok från fängelsetiden, som annars blott inrymmer egna bundna eller obundna vitterhetsförsök, jämte en avskrift av Horns »Stunder i mitt fängelse» har en nedskrift av J. Wellanders »Elegi», ett skaldestycke som imiterande versformen i »Människans elände» hyllar vänskapen med stort V i hela fyrtionio strofer. Huruvida Ehrensvärd präntade dikten ur minnet eller måhända hade tillgång till andra bandet av Vitterhetsnöjen, där Wellanders opus tryckts år 1770, vågar jag inte avgöra: att detta på sin tid så beundrade långa sorg-

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

kväde, som begrät en ung provisor Wertmüllers bortgång, intog ett hedersrum i Ehrensvärds hjärta, framgår sannerligen tillräckligt tydligt av blotta faktum av dess förekomst i »Mina långa dagars tidsfördriv». Måhända hade hänförelsen för den vittre fränden Gyllenborg väckt Ehrensvärds beundran för Wellanders besläktade men klenare diktning; »behagens moralist och dygdernas poet», som Kellgren kallat Elegiens skald, hade överhuvud en vittre läggning som bör ha tilltalat Ehrensvärd. Vi fara för övrigt knappast vilse om vi förmoda att vår fånge i Elegiens Pylades också begrät sig själv eller åtminstone den Ehrensvärd vars levnadsbana i Sverige var stäckt. Han sökte fåfängt tröst i tanken att en högre försyn gav liv och förstörde i enlighet med allvishetens lagar:

Så tänker jag; men ack! ett sårat hjärta svider,
Det döljer ej sitt kval, det i sin smärta kvider,
Det trotsar tankens lugn och stormar i mitt bröst.
Om det kan lindring ge, att ömt och fritt få klaga;
Ack! låt min mänsklighet av tårar vällust draga
Och gråt få bli min tröst.

Wellander-Orestes hade kallat sin smärta ett »vänskaps-offer», helgat åt den förlorade Wertmüller-Pylades; Ehrensvärd bragte i sina ögon sig själv som vänskapsoffer. I minnet av hans dygd skulle vännerna ha sin vällust, lovade ju dikten och fortsatte:

Låt tiden fräta allt, låt döden livet skörda,
Låt honom ta sitt rov; men minnet skall han vörda,
Som dygden lämnar kvar.

Att in i själens grund en värdig mänska vara,
Att med ett odlat vett ett dygdigt hjärta para,
Det gör en ärans glans som dunklar annat prål:
Vår vän i unga år bar mannaålderns styrka,
Att hjärtats plikter se, att deras övning yrka,
Det var hans föremål.

Det var så unge Ehrensvärd själv såg sin korta livsgärning före och i samband med dramat den 16 mars 1792. Och när

En vänskapsdyrkare i vapenrock

Elegiens sista strof mynnade ut i antik resignation inför jordelivets intighet, i en stoicism som påminner om Gyllenborg, passade dess tonfall väl för Ehrensvärds nu naturligtvis uppstyltade dödsheroism, för sinnesstämningen hos den som redan börjat »avkasta sig förställningens ok»:

I vänner som med mig min Pylades begråtit,
Vars vänskap, vars förlust oss himlen känna låtit,
Vars minne dygden själv förvarat i sin famn;
Vad är att leva här? att synas och försvinna.
Vad är ett lyckligt liv? att med sinandel vinna
Ett kärt, ett älskat namn.

»Mera svage, min vän, och vi hade kanhända aldrig knutit några vänskapsband», sade Ehrensvärd till Horn i Strödda tankar och menade därmed att deras vänskap vilade på att de varit nog djärva att vilja rädda fosterlandet. Horn och Ehrensvärd hade nämligen lärt känna varandra först hos undersökningsdomaren. Samma tankegång framträdde också i andra sammanhang i Ehrensvärds diktbok, trots all dess återhållsamhet och försiktighet. Första dikten, ett farväl till skägget som den fångne efter tre veckors arrest fick raka av sig, undrade varför inte brottet fick gå skäggets väg och gav följande spydiga svar:

Halt — ödets dolda lag bör ingen dödlig klandra
Man bör ju hållas stängd från frihets ljuva lott,
När med sin frihet ej man vill i stillhet vandra,
Och icke nyttjar rätt de ljus som man har fått.

I avskedsdikten till fästmön, den 24-åriga Christina Maria von Hermansson, brorsdotter till riksrådet och presidenten Mathias von Hermansson och dotter till den 1785 avlidne överstelöjtnanten Jöns von Hermansson, behövde Ehrensvärd ej längre ta samma hänsyn till dem som skulle döma honom. Domen var avkunnad, nåd förestående och den landsförviste betänkt på att söka sin utkomst som officer i franska armén. Bitterheten och känslan av det egna martyrskapet behärskade honom:

Tyranmördaren C. F. Ehrensvärd

Jag går — ack, ej för eget land
Att söka vad man kallar ära:
Bland krigets mödor, krigets brand
Jag söka skall att lagrar skära,
För att försonas med det folk
Som skördar frukten av de öden
Som fört Din vän så nära döden
Då han var sanningarnas tolk.

När vi tala om Ehrensvärds vänskapsdyrkan är det skäl att offra litet utrymme åt dem han umgicks med. Ribbing var en ungdoms- och familjevän till honom; de hade i regel träffats på vänners egendomar men också gjort några militärövningar tillsammans, förrän Ribbing 1789 i förbittringen över händelserna på riksdagen tog avsked. Den ömsesidiga uppskattningen tycks ha varit stor att döma av de yttranden de fällde om varandra. Ribbing skrev i sina efterlämnade papper att Ehrensvärd »var full av brinnande kärlek till fosterlandet och friheten», att han »övergav allt, t. o. m. den utsikt till kärlekslycka som nyss öppnat sig för honom, i hopp att kunna rädda sitt fädernesland» och att »han var mindre invecklad i sammansvärjningen än hundra andra, vilkas namn aldrig förråddes». Ehrensvärd i sin tur kallade Ribbing oppositionens talangfullaste och konsekventaste unge riksdagstalare och förklarade för kronprins Fredrik att Ribbing den »fatala affären» förutan säkert skulle ha gått en glänsande framtid till mötes. »Av alla offren för den olyckliga 16 mars är han — enligt min övertygelse — den enda verkliga förlusten för Sverige och sällan frambringar naturen något så fullkomligt och ädelt som detta offer för sin ungdoms hetta och överilning. Fastän han är den omedelbara orsaken till min ofärd, är och förblir han en av de människor, som äga min mest oinskränkta aktning och innerligaste, uppriktigaste vänskap.»

Vi minnas den tillgivenhet sompagen Ehrensvärd hyst för kungens yngste bror, den lättsinnige och obetydliga men godmodige hertig Fredrik Adolf. Förbindelsen blev senare icke avbruten. Den unge artilleristen hade bl. a. synnerligen goda vänner i friherrarna Jakob Rutger och Kjell Christoffer

En vänskapsdyrkare i vapenrock

Bennet, tvenne bröder, av vilka den äldre var kavaljer hos hertigen av Östergötland och den yngre, årsbarn med Ehrensvärd, under de kritiska åren 1788—92 tjänstgjorde som e. o. kanslist i justitierevisionen. Bägge bröderna voro kända för sin politiska radikalism och Kjell Christoffer, sedermera kammarherre, gick inte fri från misstankar i samband med kungamordet. Han besökte upprepat Ehrensvärd i häktet men reste redan i början av maj utrikes, vid en tidpunkt då fångens öde ännu var mycket ovisst. Vid avskedet från Bennet var också Fredrik Gyllenborg närvarande. Ehrensvärds »dag-journal» förtäljer följande: »All min förställningsgåva behövdes för att mina känslor icke skulle göra detta besök för . . . mycket upprörande. Men vem som vet, huru mycket jag varit lierad med Bennet och huru tillgiven jag är mina liaisons, torde imaginera sig vad det skulle kosta på mig att giva denne vän efter allt utseende det sista famntag. Ack, min hederlige Kjell Bennet, vilka stormar uppröra detta bröst vid åtankan av alla de himmelska stunder vi delat! Gud vet, om dessa tre vänner någonsin mera tillsammans få skörda nöjen!»

Bekant för sin politiska rabulism var i synnerhet också Ehrensvärds tio år äldre vän Samuel Rosén von Rosenstein, som var andre sekreterare i kanslipresidentkontoret men fick avsked för sitt uppträdande på 1789 års riksdag; det berättades att han uppträtt förolämpade mot lantmarskalken och bland annat en gång, när kungen talade till den motsträviga adeln och en stojande, rojalistisk folkhop, som ej visste om kungens närvaro, samlats på gatan, öppnat fönstret och ropat ut: tig, edra kanaler, han talar själv. Att Samuel v. Rosenstein var Christina Marias vän och nära frände knöt naturligtvis Ehrensvärd alldeles särskilt till honom och hans bröder, av vilka den äldste flera gånger tjänstgjorde som Riddarholmshäktets »överste av dagen» och den yngste, magistern och teologen Carl v. Rosenstein, ständigt besökte vår fånge. Ehrensvärd tycks ha betraktat magistern som Christina Marias särskilda ombud. Samuel v. Rosenstein var bortrest under Ehrensvärds vistelse i häktet.

Ehrensvärds närmaste vän var enligt hans egen uppgift

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

livet ut kusinen greve Fredrik Gyllenborg, som 1787 blivit extra notarie i Svea hovrätt och 1790 kopist i justitieexpeditionen. Fredrik Gyllenborg hade som sextonåring förlorat sin mor, dotter till grosshandlaren och brukspatronen Peter Hultman, och miste sex år senare sin far. Han var föräldrarnas enda överlevande barn. Ehrensvärd bodde i samma hus som han, där bostad likaså upplåtits åt kaptenen, sedermera majoren vid artilleriet C. J. Coyet med vilken kusinerna plögade flitigt umgänge. Ehrensvärd tillbringade för det mesta sina kvällar hos Fredrik Gyllenborg, där under den sista tiden av Gustav III:s regering regelbundet ett koteri av likasinnade unga officerare och civila tjänstemän brukade samlas. Denna krets, med dess tydliga förankring i borgararistokratien, jämlikhetssvärmeriets naturliga jordmån, hade synbarligen en mycket stor betydelse för Ehrensvärds samhällssyn, vars borgerliga drag framträdde redan nu. Till detta koteri hörde som redan nämnt också Ehrensvärds och Gyllenborgs sysling kabinettssekreteraren Johan Gyllenborg, skaldens son, som utmärkte sig genom synnerligen radikala tänkesätt. Den allvetande och i allmänhet mycket pålitlige krönikören J. C. Barfod förmåler följande om hans skeppsbrott som tjänsteman år 1794.

Johan Gyllenborg, som enligt den raljerande berättaren var utrustad »med mer än vanligt greveförstånd» och »för jämlikhetens skull uti förtroligt medborgerliga sällskap» kallade sig Bäckström, hade på ett julkalas hos kunglige sekreteraren Schön, som också var vår Ehrensvärds vän, tillsammans med »en hop handlande och skrivare» sjungit marseljåsen vid en rykande bål. »Sådan sällskaplighet var onekligen så oförsiktig som obehörig, emedan var och en tillkommer att iakttaga anständigheten av sitt villkor», upplyser Barfod och förtäljer att rikskanslern på högre order gjorde brottslingens vittre fader meddelande om att sonen entledigats och dessutom förlorat regentens förtroende. Skalden, »helt bestört, hastade hem, för att övertala sonen till hövligt knäfall för hertigen, för att anropa dess nåd», säger Barfod och ger med tydlig

En vänskapsdyrkare i vapenrock

förtjusning denna dråpliga skildring av greve Johans reaktion:

»Min far, svarade han med en republikansk ställning, jag har ännu aldrig brustit uti den sonliga vördnad jag är Er skyldig, men förklarar nu mitt beslut att jaga mig en kula genom huvudet, om Ni fortfar att av mig fordra ett så nedrigt steg. Unge greven hastade sedan till rikskanslern med frågan om man icke visste att det var han som tjänte i kabinettet och således borde tillkallas för vad man trodde sig hava att påminna, med tillägg av obilligheten att på sådant sätt förkrossa en ömtålig fader, som däri aldrig kunde hava någon del. — Excellensen Sparre förehöll honom i stället höga vederbörandes misstycke, att se honom aldrig söka umgänge utan med borgarfolk och alltid synas besvärad uti förnämas sällskap.»

Barfod säger mycket riktigt, att man i denna förebråelse blottade sin svaghet på högre ort. Argheten drevs enligt krönikören, som syftar på den allsmäktige G. A. Reuterholm, ända därhän att man försökte förmå änkedrottningen att inte behålla greve Johan som sin kammarherre. Hon gav emellertid inte vika och den tjänst Gyllenborg hade hos henne med 200 rdr i lön, kom enligt Barfod att bli det enda han ägde »till livsuppehälle».

Ett bevarat brev från Johan (Jan) Gyllenborg till Reuterholm, skrivet i maj 1794 efter audiensen hos rikskanslern, tillåter oss att fylla ut Barfods lilla genremålning. Sparre hade motiverat Gyllenborgs föravskedande med att denne 1792 objuden besökt ryske ministern Stackelberg — vilket icke var tillåtet för en hovman i kungens omgivning — med att han enligt förljudande sympatiserade med G. M. Armfelt — som känt det främsta föremålet för förmyndarregeringens förföljelse — och äntligen med att han i olika sammanhang fällt »reprehensibla utlåtelse» som tydde på jakobinska tänkesätt. De två första beskyllningarna kunde Johan Gyllenborg med lätthet gendriva. Påståendena om hans jakobinism fann han vara mycket obestämda. De syntes honom inte rättfärdiga ett föravskedande, vilket han bad Reuterholm medgiva. Slutet blev att Reuterholm lovade Gyllenborg en protokollssekrete-

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

rartjänst i någon av kanslikollegiets expeditioner, en utfästelse som dock uppenbarligen aldrig infriades.

Av allt att döma var Johan Gyllenborg den greve »J. G.» vilken Axel Silverstolpe, själv sedan 1792 hovjunkare och handsekreterare hos änkedrottningen, tillägnade sin kända dikt »Människans njutningar». Poemets namn är måhända en artig hänsyftning på G. F. Gyllenborg; dess innehåll är en hyllning till den mänskliga njutning som icke finns i de tomma bördsförtjänsternas, rikedomens, maktens och ärans glans utan i förnöjsamhetens, fridens och självständighetens dygdiga sällhet.

Carl Gudmund Silverstolpe, Axel Gabriels äldste bror, var sju år äldre än Ehrensvärd, men hade till 1779 med denne tjänstgjort som page hos Lovisa Ulrika. Han och i synnerhet Axel Silverstolpe brukade träget infinna sig hos Fredrik Gyllenborg och Ehrensvärd, liksom detta även var fallet med deras yngre bröder, den vittre och musikaliske vänskapsdyrkaren Fredrik Samuel och den radikale Uppsalastudenten Gustaf Abraham. Brödernas kusiner kavalleristen Jan (Johan) David Silverstolpe och i synnerhet den tillsammans med dem uppfosttrade artilleristen Lars Silverstolpe hörde också till den inre ringen av vår Ehrensvärds umgängeskrets. Axel Silverstolpe fick redan den 2 april besöka Ehrensvärd i arresten. Sedan rannsakingen avslutats och hovrättens dödsdom avkunnats kommo koteriets medlemmar dagligen på visit till fången, men ingen så flitigt som Fredrik Gyllenborg.

Ehrensvärds ständiga samvaro med Fredrik Gyllenborg framgår till yttermera visso mycket klart ur skriften till kronprins Fredrik. När vi i samma redogörelse läsa Ehrensvärds försäkran, att Fredrik Gyllenborg ej haft någon som helst kunskap om hans förehavanden den 16 mars, ehuru han så att säga från kusinen gick till maskeraden, väcker detta onekligen i någon mån vår undran. Att någonting var i görningen torde man nämligen i huvudstadens oppositionella kretsar rätt allmänt ha viskat om. Håller Ehrensvärds uppgift streck få vi nöja oss med att konstatera att vår unge artillerist varit mera meddelsam i andras sällskap än i Gyllenborgs. Han räknade

En vänskapsdyrkare i vapenrock

bland sina och kusinens umgängesvänner den tre år äldre och till 1791 i justitierevisionens expedition tjänstgörande Inge-mund Lilliestråle, vars fader, justitiekansler till 1779, hörde till de oppositionsmän som häktats 1789 under pågående riksdag. Denne Lilliestråle fick Ehrensvärds fulla förtroende — möjligtvis för att han överhuvud hörde till de aktivas krets. Därvid tillgick på följande sätt.

Anckarström hade som bekant haft för avsikt att verkställa mordgärningen både den 2 mars, då den sedvanliga maskeraden dock var för glest besökt, och veckan därpå, då det omtyckta folknöjet inhiberades. Väntetiden tog på konspiratörernas nerver. Ehrensvärd, som var tjänstledig, ville enligt egen uppgift före manövertidens början besöka »en syster som han älskade mycket högt». Han reste följaktligen till Valloxsäby i Östuna socken där hans enda helsyster, den nästan två år yngre Anna Elisabeth, sedan 1790 var gift med den vittre hovjunkaren och protokollssekreteraren friherre Gustaf von Paykull. Den lilla strofen i början av detta kapitel är tagen ur en födelsedagsdikt till Anna Elisabeth, som Ehrensvärd skrev i fängelset den 7 maj 1792, vid en tidpunkt då han trots sin lyckönskans dödsclang enligt senare egen uppgift redan torde ha förutsett att han måhända, ja, troligtvis skulle benådas till livet. Han tillropade systemen sorgmodigt i slutet av kvädet:

Ja, lev du nöjd och säll och njut de blida öden
Som dygden skänka plär! Må den din ledsven bli
Till dess från sorgen fri vi råkas efter döden.

Det var likväl systemen som först skördades av liemannen, till Ehrensvärds stora sorg. Hon avled redan 1794. Brodern upprätthöll livet ut sin vänskapsförbindelse med svågern von Paykull, som han satte stort värde på och som hörde till hans första besökare i fängelset.

Ehrensvärd var en sanningsälskare och hans uppgift om besöket på Valloxsäby bör därför säkert ej betvivlas. Emellertid fara vi knappast vilse om vi förmoda att den egentliga avsikten med hans upplandsresa tillgodosågs genom en visit hos fästmän. Denna bodde egentligen i Uppsala men vistades tro-

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

ligtvis hos sin kusin J. M. v. Kjørning på Bjelkesta (Bjälkesta), en gård några mil västerut från Paykulls egendom. Platsen gömde för Ehrensvärds del på ljuva minnen — här hade Christina Maria föregående sommar skänkt honom sitt hjärta. — På återresa till huvudstaden besökte den unge artillerilöjtnanten Lilliestråles föräldrahem Säby gård i Järfälla socken och återvände därifrån i sällskap med Ingemund Lilliestråle fredagen den 16 mars på morgonen. I släden på väg in till Stockholm, om inte tidigare, gav Ehrensvärd sin vän känedom om det attentat som skulle förövas mot kungen på kvällens maskerad. Ehrensvärd kände sig naturligtvis nervös och uppjagad. Man kan väl också förutsätta att det i dessa kretsar vanliga samtalsämnet — nödvändigheten av en snabb regimförändring — dryftats på Säby, där några andra oppositionella adelsmän varit närvarande, om man inte rent av vill gå längre i sina förmodanden. Lilliestråle deltog sedan samma dag i de sammansvurnas middag hos Pechlin, den så kallade kärleksmåltiden, om vilken längre fram skall bli tal, och gjorde på kvällen Ehrensvärd sällskap till maskeraden, till vilken konspiratörerna uppådat mycket folk — givetvis mest oinvigda personer — för att inte ställas inför samma situation som tvenne veckor tidigare, då tillställningen varit för svagt besökt för att dådet hade kunnat utföras.

I sin nervositet i samband med Lilliehorns förräderi och nedslagen efter ett besök i medfången v. Hartmansdorffs arrestrum begick Ehrensvärd i en bekännelseskrift av den 2 april misstaget att vidgå att han på attentatsdagen »prevenerat» Ingemund Lilliestråle »om vad på maskeraden skulle kunna tima. O, Gud! vilket förtroende!» skrev den uppskrämde Ehrensvärd och tillade med den »förställning», som han sedan själv fördömde: »Kort efter vår ankomst hördes det olyckliga skottet, som gjort så många smärta och mig till medvetande i en brottslighet, varföre mitt hjärta, väckt ur sin fanatiska villa, plågas och lider.»

Det kan inte förnekas att Ehrensvärd gjorde sig skyldig till en angivelse, som, hur oavsiktlig den än må ha varit, ägde en viss likhet med Lilliehorns prisgivande av honom själv.

En vänskapsdyrkare i vapenrock

Ehrensvärd trodde givetvis att Lilliestråle såsom deltagare i kärleksmåltiden hos Pechlin redan var så misstänkt, att det gjorda medgivandet, som dag-journalen förskönande kallade ett halvt förtroende, var betydelselöst. Men däri misstog han sig. Ehrensvärd's bekännelse höll på att bli ödesdiger för Lilliestråle, som bestämt förnekade att han fått ett »noggrannare förtroende»; Ehrensvärd hade blott på resan till Stockholm sagt att någon »hade dessein emot konungen». Lilliestråle, som känt sig djupt upprörd över antydningen, hade till följd av den genast gripits av »horrör» på maskeraden och begivit sig bort ifrån den utan att veta vad som hänt.

Ehrensvärd's bekännelse av den 2 april, som rörde en viss panik och gav hans vänner anledning att befara att han kunde förmås att yppa sådant som inte fick komma fram, efterföljdes inte av flera oförsiktigheter från hans sida. När hovrätten konfronterade honom med Lilliestråle, medgav han att denne troligtvis inte förstått hans dunkla anspelningar. Dag-journalen meddelade för den 23 april »över denna konfrontation har Lilliestråle ej skäl att beklaga sig.» Resultatet av det hela var att den sjuklige Lilliestråle kom undan med åtta veckors fängelse. Själv vidgick den unge mannen för övrigt att Ture Bielke hos Pechlin sagt honom, att en katastrof kunde hända varje minut. Gustavianen C. G. Nordin skriver i sina dagboksanteckningar följande:

»Den 3 juni. Förledne söndag sade mig baron Armfelt (= G. M. Armfelt), det han talat med den olycklige baron Ehrensvärd uti arresten, vilken sagt honom, att unga Lilliestråle hade ifrån fredagsmorgon den 16 martii fullständig underrättelse om planen till konungens mördande, då Ehrensvärd givit honom del därav, men Ehrensvärd ville ej driva honom i hovrätten, utan lät honom giva en helt annan berättelse. Det är ock visst, att jag den . . . kom till kunglig bibliotekarien Björnstjerna, vilken aftonen förut haft besök av Lilliestråles fader justitiekanslern, som sagt Björnstjerna hela sammanhanget . . . nämligen att Ehrensvärd under inresan . . . gjort Lilliestråle förtroende av hela saken; vilket ej överensstämmer med det tryckta protokollet.»

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

Att Lilliestråle visste lika mycket om attentatet som Ehrensvärd får väl anses fulltygat; Armfelts relation måste där-
emot betvivlas. Det är föga troligt att Ehrensvärd gentemot
en man som Armfelt skulle ha desavuerat sin egen reviderade
utsaga inför domstolen. Armfelts subjektivitet har antagligen
färgat av sig på det uttalande som han lade i Ehrensvärds mun
och som ju helt överensstämde med dennes bekännelse av den
2 april. Dag-journalen nämner ingenting om Armfelts före-
givna besök. Om Lilliestråle läsa vi följande: »Hans första be-
kännelse var icke så lindrig som de påföljande och efter hans
konfrontation med mig blev han tämmeligen avtvättad. Hans
fars juridik kom honom även väl till måtta... Så att redan
midsommardagen hade jag den hugnaden veta att denna vän-
nen återfått sin frihet och att han hade inga olägenheter av det
överståndna. Vilken glädje!» Vilken Lilliestråles uppgift i eller
förbindelse med konspirationen egentligen var, är förstås svårt
att säga. Att han enligt Johan v. Engeströms anteckningar på
mordkvällen klockan sju, då Engeström tittade in hos Pechlin,
kom upp till generalen för att tala med honom i enrum, låter
ju långt ifrån oskyldigt.

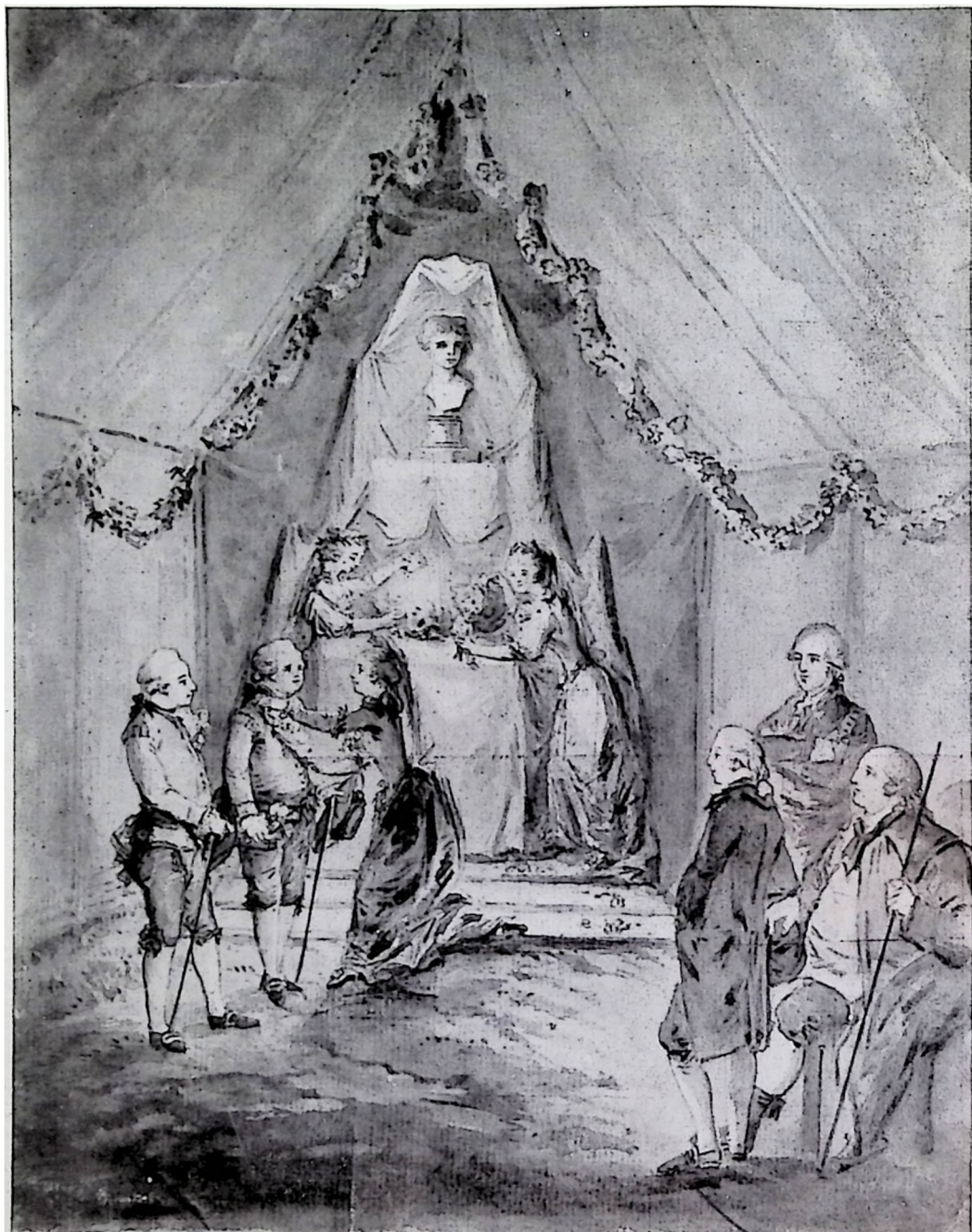
Om vi nöja oss med de antydningar om Ehrensvärds »kär-
lekslycka», som hans personliga förhållanden redan låtit skym-
ta eller ännu påkalla, kunna vi lämna det andra av den unge
officerens »nöjen», nämligen kärleken, därhän och ägna oss
åt det tredje och sista, hans vittra och litterära intressen. Frå-
geställningen blir dock dubbel. Dels gäller den en undersök-
ning av vad han läste, dels en granskning av vad han skrev.
Det bör redan ha framgått att hans vittra ådra inte var sådan
att han grep till pennan för att han verkligen hade gnistan.
Han skrev för att så skulle vara; den upplyste och känslom-
samme var förpliktad att dela med sig åt andra, var skyldig
att om än aldrig så svagt arbeta med tanke, ord och gärning
på mänsklighetens förkovran. Han skulle vara ett sanningens
vittne, en »sanningarnas tolk» som Ehrensvärd kallade sitt

Illustration till „La nouvelle Héloïse“.
Stick efter Moreau d. y.

Den farliga romanen.
Stick efter N. Lafrensen d. y.

Ordensceremoni hos hertig Fredrik Adolf.
Akvarell av Elias Martin i Finlands Nationalmuseum.

eget politiska olycksöde. Den unge världsförbättraren var djupt medveten om vitterhetens förädlande syftning, om dess uppgift att vara en underhållande och därigenom nyttig form för tankens samhällsupbyggande strävan.

Sångens höjd var ej hans höjd av ära,
Nej, den var rösten blott åt filosofens lära

sade dansken J. Kragh Høst 1804 om Kellgrens diktning. Det var på detta sätt som också vår Ehrensvärd drömde, när han försökte få pennan att följa känslans eller tankens väg. Jag syftar här mindre på hans klena fängelsedikting än hans senare arbeten.

Det är svårt att avgöra hur mycket Ehrensvärd försökt sig som vitterlekare före år 1792. Vitterhetssamfundet »Ära och Frihet», som han 1786 stiftat med Fredrik Gyllenborg, Axel Silverstolpe och flera andra, ävensom hans ständiga hänvisningar till sin lyra låta ju förmoda att han inte var helt obevandrad.

Jag ville skriva mer, men jag gör bäst att sluta
Se'n lyran bräckter blev och lagad blev — en luta,

säger han sålunda i en av dikterna i »Mina långa dagars tidsfördriv» och i en annan, tillägnad den nitiske polismästaren Liljensparre som trots sin spåriver var såväl Ribbings och Horns som i synnerhet Ehrensvärds gunstling, heter det »lyra med de fordna ljud / som du mina strängar givit / men som nu förstämnda blivit / må jag sjunga» o. s. v. Att Ehrensvärd vid det tillfälle, då dikten till Liljensparre skrevs, överhuvud behövde sin forna lyra, berodde på den synnerligen milda behandling som fångarna rönte och som under sommaren inte uteslöt samvaro på varandras rum. Ehrensvärd hade från första början åtnjutit stora privilegier, vilka Ribbing snart fick dela. Sedan Svea hovrätts dom avkunnats blevo också de övriga fångarna rätt välvilligt bemötta. Vakten blev ett artigt sällskap, maten hämtades från slottet, besökarna hindrades på intet sätt. Lika väl behandlade som Ehrensvärd, Ribbing och kanske

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

också Horn blevo de övriga fångarna dock ej. Ehrensvärd fick tidigare än alla andra träffa sina vänner och släktingar — bland de sistnämnda brodern Joh. August. Att börja med närvar Liljensparre eller hans son, men snart försiggingo mötena utan all övervakning, ty tidigare på sommaren slapp Ehrensvärd att ha dagofficer i sitt rum och tilläts senare att sova ensam. Han fick när som helst sällskapa i officerarnas vaktrum och detsamma var fallet med Ribbing, vars många besökare — främst modern, baron Gustaf Maclean och kusinen K. Kurck — voro verkliga glädjeämnen för vår fånge. Dikten till Liljensparre gällde valborgsmässosamvaron. Grevinnan Horn hade ifrågavarande dag kommit på besök till sin make och Liljensparre hade tillåtit henne att bjuda Ribbing och Ehrensvärd på en glad middag i Horns rum, i vilken han själv deltog. Ehrensvärds rätt långa poem hade följaktligen verklig orsak att vidhålla sitt lyra-tema:

Dock när nöjet kunnat här
Saknaden och ledsnad jaga
Kanske ock min lyra är
Lycklig nog att än behaga.

Av det anförda synes ju framgå att Ehrensvärd var omtyckt som tillfällighetsskald. Emellertid heter det om »Strödda tankar» med adress till Claes Horn: »Jag överlämnar Dig detta lilla vitterhetsförsök av smärtande känslors utbrott, nästan det första i min levnad.» Uttalandet måste antagligen tolkas så att Ehrensvärd ej tidigare skrivit känslösamma prosabetraktelser. Ty han hade uppenbarligen försökt sig på mera än bara tillfällighetsrim. Medlemskapet i »Ära och Frihet» förpliktade till årligt författarskap, en skyldighet som Ehrensvärd säkerligen inte försummat att uppfylla.

Eftersom Strödda tankar och en Ribbing tillägnad betraktelse ge mest av Ehrensvärd själv bland de skäligen intetsägende men i stället långa bitarna i hans »tidsfördriv», skola vi inskränka oss till att skärskåda dessa två vittra försök. Strödda tankar dedicerats Horn med det inledande utropet »Vi skall den känslofulle någon stund av sin levnad äga nog styrka

En vänskapsdyrkare i vapenrock

att döva hjärtats röst». Härtill fogas den redan anförda reflexionen att just den själsstyrka, som Ehrensvärd och Horn ådagalagt, blivit orsaken till deras »vänskapsband», som knutits på ett ställe där de säkert ej önskat träffas. »Det är på detta ohyggeliga ställe jag dock njutit en aftonstund värdig överlevda tider — en aftonstund, för den känslolöse förlorad — han hade mött ledsnad där vi njöto livet. Vår sammanvaro, Ditt snille, Ditt hjärta uti Dina 'Stunder i fängelset', upprörde mina känslor, som redan börjat avkasta sig förställningens ok. Åsyn av naturen i sin fågring gav dem ett utbrott som jag inte hade styrka emotstå. Du vet själv att i dylika ögnablick fattas pennen med en slags vällust. Den tecknade med följande, som jag icke lämnade Dig, om ej Din ställning för det närvarande vore sådan att snillet icke söker fel, där hjärtat njuter. Läs det, min vän . . . det är känslans första utbrott, icke mödans arbete.»

Ehrensvärd kommer därpå med en rätt långgrandig och ovidkommande redogörelse för hur han egentligen velat avfatta sina nattankar, vilka likväl togo form på annat sätt under hans penna, inflätar den redan anförda betraktelsen om det militära ståndets förträfflighet och avslutar sin dedikation med orden: »Om en nådig försyn lämnar oss en planka på vilken vi kunna undgå stormens hotande böljor, lämna mig den tillfredsställelsen att hos det känslofulla snillet detta stundom må väcka hugkomsten av en vän, som delat Ditt öde med hjärtat och sin varelse.» Ordbilden gav i sinom tid Horn anledning att tillägna Ehrensvärd en till denna allegori anknytande dikt, till vilken jag skall återkomma.

Själva »tankarna», gåvobrevets föremål, ha ett Rousseau-citat som motto: »Si jeune encore, il faut déjà renoncer au bonheur! O, temps qui ne doit plus revenir! Temps passé pour toujours, source de regrets éternels!» Att Ehrensvärd inte blott i sin känslsamhet utan också i sin politiska radikalism var starkt påverkad av Rousseau, skola vi snart se. Det nyss återgivna citatet står för övrigt i god samklang med tvenne versrader av Lidner, som inleda diktboken i sin helhet: »Ack! den förföljda svanen klagar, förrän sin vass hon överger.»

Jag nämnde tidigare att vår väns Strödda tankar börja

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

med en eloge till ungdomen, som enligt Ehrensvärd kännetecknas av en särskild förmåga att ge sig hän åt passioner och ädla njutningar, utan tanke på »tillkommande mödosamma, vidriga öden». Efter den redan anförda tiraden om stridsmännen och stridsmanna-vänskapen redogör Ehrensvärd för den vittra samvaro, som Horn, han själv och deras ömsinte »överste av dagen», den ofta som vaktchef fungerande majoren Carl Juslén, avnjutit under några otvungna timmar. De tre hade uppbyggt varandra med vänskapsbetyranden, uppläsning av bl. a. Horns nyss skrivna och skalden J. G. Oxenstierna tillägnade »Stunder i mitt fängelse», bågarklang — om vi förmoda rätt — och tårar. Ingen rodnade »att hava fällt en tår, att göra det, att ännu kunna göra det», ej ens finnen Juslén som dock torde ha sört »salig kungen» mycket uppriktigt, om vi få lita på hans bror, ledamoten i Högsta domstolen Per Juslén. Fångarna voro mycket förtjusta i den hyggliga Juslén, som i början av juni till och med skaffat dem ett rum att råkas och sällskapa i, det så kallade promenadrummet, i vilket också Strödda tankars vänskapspalaver försiggick och som under rättegången använts för domstolens ändamål:

Solen hade redan gått ner, säger Ehrensvärd, när Juslén förde dem till det rum i gamla kungshuset (Wrangelska palatset), »där Horn och jag första gången rodnande sett Themis altare... Utsikten från detta rum var templet (Riddarholmskyrkan), som påminte oss överdomaren, och darrande löv som skygde lyckligas viloställen. Vilen, I lyckligel inga vindar bortföra Ert stoft. Edra vålnader irra icke ikring förbannade platser! — Ack! Hoppets fackla är ännu icke alldeles släckt. Fly därför, inbillning, till ljuvare ämnen. Återtag min lyras föremål...»

Vi böra kanske dröja något vid den oro för det egna ödet, som framträder i Ehrensvärds ord. Enligt hans egen uppgift till kronprins Fredrik erforo fångarna på Riddarholmen tre veckor efter ett första sammanträffande mellan Ehrensvärd och Ribbing i hovrätten — ett sådant ägde rum den 11 april — att de icke skulle dömas till döden. Anckarström hade då redan avrättats och ryktet att de övriga brottslingarna inte skulle

En vänskapsdyrkare i vapenrock

delas hans öde var i ett tidigt skede ganska ihärdigt. Emellertid lydde Svea hovrätts dom av den 10 maj för Ribbing, Horn, Lilliehorn och Ehrensvärd på förlust av liv, ära, adelskap och gods. De anklagade hade i början av maj skriftligt bemött aktors straffyrkande, som utslaget emellertid det oaktat byggde på. Domen godkändes på Högsta domstolens tillstyrkan av kunglig majestät och avkunnades i hovrätten den 24 maj. För de dömda stod nu endast besvärs- och nådevägen öppen. Att hertigen-regenten önskade visa mildhet torde fångarna vid detta laget ha litat på; de visste uppenbarligen inte alltför mycket om Karls svårigheter därvidlag. De dömande hade nämligen inte ådagalagt den förståelse för hans vinkar som hertigen hoppats på. Hans avsikter motverkades av att befolkningens gustavianskt sinnade breda lager yrkade på stränghet. Främst var det dock Armfelt och hans anhängare, det gamla hovpartiet, som hade »blod, blod» till lösen. Citatet är taget ur ett brev som Per Juslén i juni sände till sin berömde vän, Åboprofessorn H. G. Porthan. Armfeltianerna funno enligt Juslén att för få dödsdomar avkunnats och att Ribbing och Horn bort få Ankarströms straff och inte ett hedersammare dödssätt. Att G. A. Reuterholm kom hem och gustavianernas inflytande i snabb takt nedbröts, förbättrade under sommarens lopp väsentligt de dömdas sak. Signifikativt var att den fruktade revisionssekreteraren af Låstbom i början av augusti tvangs att lämna ifrån sig förvaltningen av justitiekanslersämbetet och generalauditorsdepartementet; hans avsked beviljades den 4 augusti, blott tvenne dagar förrän kungamördarmålet i besvärs- och nådevägen återkom till Högsta domstolen.

Vi återvända till Strödda tankar, vars författare »aftonen den 2 juni», glömmande olyckan som han säger, än en gång »njöt livet avundsvärt». Snart slog emellertid den »dystra timmen, som återkallade oss inom bommars vård. Vi åtskildes, ett handslag tolkade mycket». Anländ till sitt fängelserum i det hus, som före branden 1802 var sammanbyggt med kungshuset, gav sig Ehrensvärd nattankarna i våld. »Ännu kan jag inte utan tårar genomläsa det jag denna afton skrev», meddelar oss dagjournalen. »Ingen för vilken jag uppläst detta har avhört det

telser som hans böcker, blommor och papper — bland de sistnämnda ett brev från fästmön och Horns »Ode till svalorne av fången» — erbjuda en inspirerad arrestant:

»Men inom detta rum, vilka syn-ämnen! Där, *Julie*, som kärleken förer till gravens brädd. Där, *Young*, som klagar över förlusten av en trogen maka, dygdigt barn, uppriktig vän. Där, *Spastara*, *Medea*, Yttersta domen. Där min och vänners dödsdom klädd i nattens dräkt. Där, skönhetsens avbild: törnrosen, souvenir av en deltagande hand. Vad skymmes av dessa lutande syrener? Ode till svalorne! Varuppå vilar tidens visare, mitt ur? *Christine!* — det är uppå ett papper, ett papper Du anförtrott Din känslofulla hugkomst, Din ömhet, Ditt deltagande! — *Drömmar!* Ni, som så ofta göra den fångne fri, den olyckelige lyckelig, ofta föra den efterlängtade i våra armar, Ni, som fastän alltid bedrägeliga, dock understundom hugsvalande, fören mig nu till den boning där *Christine* vilar, visa henne sin älskare med ömhet trycka mot sina läppar det brev som kärleken skrivit och tårar nu fukta, visa henne mina tankar, men icke mera av mina kval än hon behöver se för att känna mitt hjärta . . . Ack, Du allsmäktige och välgörande försyn, gör detta hoppet verkeligt. Hör denna suck. Och om Du skänker lugn skall en ljuvare känsla grunda Ditt lov än den som i stormen åkallade Dig.»

Det förefaller mig som om i denna åkallan av Gud i sinnets storm en annan av tidens litterära idoler funnes gömd — *Pope*, som *Ehrensvärd* och hans vänner ofta citerade men som uppenbarligen saknades bland favoritförfattarna i hans rum på *Riddarholmen*. »Nor God alone in the still calm we find / He mounts the storm and walks upon the wind», lyda tvenne versrader hos *Pope* vilka gärna anfördes. Att *Ehrensvärd* i känslans stormar trodde sig finna mera av Gud än i lugnet, skymtade några satser efter det nyss anförda stycket, ehuru jag tilllåter mig hålla före att han misstog sig på sig själv. »Allt förgås utan rörelse», skrev han. »Känslolös sällhet eller kval, om de givas, måtte de aldrig bli min lott!»

Strödda tankar kretsade, som vi kunde finna, mest kring fästmön, något som antagligen var mera uppbyggligt för älska-

ren än för den vilken stycket närmast var tillämnat, det känslofulla snillet Horn. Jag skall nu övergå till en lugnare betraktelse — den som var tillägnad Ribbing. Det torde knappast kunna betvivlas att Ehrensvärd i ett vitterhetsförsök riktat till Ribbing skulle ha kommit med politiska frihetsdeklarationer, om fängelseförhållandena inte gjort sådana mindre tillrådliga. Som det var nöjde han sig med ett allmänt rousseauskt natursvärmeri. — Den ofta rätt opålitlige G. M. Armfelt berättar att höga vederbörandes mildhet mot kungamördarna, vilken han givetvis ogillade, sträckte sig så långt att man på midsommaraftonen till och med rest en majstång, kring vilken fångarna och deras damer fingo dansa. Av Ehrensvärds »dag-journal» framgår emellertid, att grannskapets barn uppställt stängen på hans uppmaning och bekostnad. Barnen firade sin midsommar kring den, men ingalunda de fängslade, som fingo nöja sig med åskådarens glädje.

Ehrensvärd, som från sitt fönster kunde följa med barnens stöj, hade gjort dem till sina vänner genom att skämta med dem och kasta karameller till dem; Ribbing för sin del roade sig med att tämja småfåglar som han matade på sitt fönsterbräde. Det ömsesidiga »nöjets» likheter blev ämnet för Ehrensvärds betraktelse, för vilken den unge svärmaren önskade sig en aftonstund lugn som Ribbings själ och fri som hans tänkesätt. Den »borde vara glad som Din uppsyn, men glädjen, min vän, finns utom men icke inom våra boningar. Vi se dagligen friheten, nöjet, glädjen — men vi se dem med blickar brutne mot fäderneslandets rikedom och försvar, emot våra fångetecken. Vi se dem således icke mera från samma synpunkt som för 3:ne månader sedan men kanhända med mera uppmärksamhet. — Människan berövad sin frihet, fäster sin uppmärksamhet förnämligast på allt som äger den. Ju skarpare minnet och inbillningskraften är, ju tyngre äro bojorna. Vilka äro mera frie, mera glade än arbetarens barn och de slakten av luftens invånare, som mättas av Din hand? Årstiden och nöjet kallade Dina fåglar till Ditt grannskap, detsamma kallade mina barn till mitt. Nyfikenheten att se olyckelige var dock en drivfjäder mera hos de mina.»

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

Fåglarna och barnen gjorde sig på liknande sätt till för sina välgörare i väntan på den välfägnad, som de sedan kivades om. Ehrensvärds »socker» blev likväl inte föremål för strid när »en viss flicka» skulle få det, ty då önskade alla gossar »äga det nöjet att lämna det täcka könet priset av sin tapperhet». Lika ridderliga voro i Ehrensvärds ögon också sparvhanarna mot honorna:

Vad bringar Dina sparvar räcka
Varandra fröt som Du dem ger?
Ej att behaga Dig det sker.
Ack nej, bland fåglar ock finns täcka.
Jag gissar om Du efterser,
Så är det han som näbben sträcker,
Ät honan svampfröt kärligt räcker,
Ej just att hon skall smaka't då
Men för att han en kyss skall få.
Ätminstone av mina små
Jag detta knep ser alla dagar.
Ack, kärlekgudens enväldslagar
Det är naturens första röst
Från fåglarnes till mänskans bröst.

Ribbings fåglar fingo enligt Ehrensvärd av sin herre verklig föda, medan barnen av sin vän trakterades med vad givaren kallade överflöd. Ändå lyste ur deras ögon alltid otålighet att få mera medan Ribbings fåglar utstrålade glädje och tacksamhet. När Ribbings fönster en dag blivit tomt, skulle hans små vänner söka honom, siade Ehrensvärd; »då allt deras bemödande blir fruktlöst, helga de Ditt minne ett kväde och fly ett luftstreck där blott olyckelige ville öka höjden av deras fria sällhet». Hösten, fåglarnas flyttningstid, var nämligen den termin då de fångna väntade att deras öde senast skulle vara avgjort. »Samma tidpunkt för mig», fortsatte Ehrensvärd, »och mina förnuftiga varelser (soit disant) skola första dagen undra varest herr'n tagit vägen, den andra förbanna, kanhända; den tredje önska mig en efterträdare för att se, för att få socker och för att förbanna. I allt röjer sig människan! — Nöjet, friheten och glättigheten hava nu våra fåglar gemensamt. Men

En vänskapsdyrkare i vapenrock

huru olika är deras framtid. Om ingen av våra likar beröver Dina friheten, så njuta de ingenting annat än nöje och från nöjet flyttar ett ögnablick dem till intet. — Mina däremot: huru mycket kunna de inte hava att genomgå innan de hinna till den gränsen som öppnar för dem ett nytt värde. Jag blir hemsk vid denna sista jämförelse.»

Den Allmakts-hand som delar öden
Åt allt vad med ett ord blev gjort,
Åt djuren blott en gång gav döden
I livet dem ej plågat stort.
Men människan som ibland djuren
Han utsett har att vara drott
Med livet tusen dödar fått.
Ja, allt vad glädje i naturen
Till plågor stundom nyttjar Han
Åt mästerstycket — människan.

Den park vars skuggor herden hägna
Blir hemsk när ljungelds viggas slå,
De rika fält som åkermannen fägna
Bli öknar när orkaner gå.
Den lugna sjö som seglarn förer
Vid stormar öppnar honom grav,
Ett åldrat hopp, en dag förstörer,
En, född till frihet, dör som slav . . .

Inte ens fängelseatmosfären fick emellertid Ehrensvärd att rätt trivas i den tidstypiska salongspessimism han här gav prov på. Den dystra synpunkten var kanske den sannaste, sade han, men övergick likväl till de tongångar om tro och hopp, som begynte höras allt oftare i det utgående seklets diktning:

Försyn! ack det är Dina lagar
Som gjorde blev till mänskans väl.
Och människan orätt sig beklagar
Att plågor trycka kropp och själ.
Den Allmakts-hand som plågor sänder
Att dämpa mänskans övermod
Dock rätt vårt sanna väl förstod.
Ja, när Han hoppets fackla tänder

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

Hur ljuvt flyr ej förtvivlan då.
Och om till själva gravens branter
Oss olycksmoln från alla kanter
Med hotets viggas skulle nå;
Hur ljuvt att även efter döden
Oss hoppet lovar sälla öden!
Det enda hopp rätt trösta kan
Det olycksdjuret — människan.

Att den i grunden gladlynte Ehrensvärds temperamente inte gjorde honom lämplig för »misantropens dysterhet» som han senare uttryckte det, bör redan ha framgått. Hans fängelsediktning bar spår därav, ehuru han i några inledande strofer i början av diktboken, skrivna kring den 10 augusti, försäkrade fästmon: »Och då jag sagt: jag nöjet njuter / min smärta kanske starkast var.» Ehrensvärd måste naturligtvis ha känt sig till ytterlighet nedtryckt vid tanken på det väntande straffet och framtiden, om han också redan i maj förutsatte att han skulle få nåd till livet. »Ifrån början av min fångenskap hade jag alltid fruktat livstidsfängelse och landsflykt mer än döden», skriftade han i dag-journalen den 8 augusti. Läsaren tillåter mig kanske att till slut få återge en omdiktning av Anna Maria Lenngrens lilla »I stillhet gömd för ödets nycker», hans favoritpoem, som fången tillverkade i mitten av maj. Han tillägnade sin variation sina vänner och väktare:

Från nöjet stängd av ödets nycker
Jag lever ledsnans långa dar
Jag lagens stränga röst förfar
Och saknaden mitt liv förtrycker
Nog vilar jag här när jag tycker
Men intet ljuvligt druvan har.

Mig ingen hemlig åtrå bränner
Att se min dom av ryktet spord
Min boning är för straffet gjord
Och vakten vägen till mig känner
Ett muntert skämt bland glada vänner
Nu saknas, himmel! vid mitt bord.

En vänskapsdyrkare i vapenrock

Och fast jag föga nöjen äger
Av dem min ungdom önska plär
Dock inom mig det hoppet när
Som alla skatter överväger.
Min säng är tysta suckars läger
Och bruten sömn min vila där.

På sådant sätt min tid förrinner,
Bekymret mig ej nalkas tör
Jag vänners fel med ömkan hör
Med glädje deras dygd påminner
Då fridsamt jag det målet hinner
Som lasten blott förfärligt gör.

Ehrensvärd mottog månaden därpå av vaktchefen major Montell ett svar, som ävenledes var en omdiktning av originalet. Ödets nycker, hette det här, som skilt Ehrensvärd från vännerna, beredde dem »olycksdar». Lagens stränghet förtryckte jämväl dem när den drabbade fången, vars muntra skämt och person de saknade vid sitt bord. »Mig visst en hemlig åtrå bränner / att se Er nåd av ryktet spord», bekände skalden därefter. Han kunde uppenbarligen med samma »post» ge Ehrensvärd goda nyheter. Det förtjänar nämnas att vår fånge just vid denna tidpunkt, under senare hälften av juni, sände in sin nådeansökan till den unge Gustav IV Adolf. En väntetid av nästan två månader skulle dock återstå tills regenten fattade sitt beslut.

Ehrensvärd's fordran på mänsklig sällhet, som så klart framlyser ur hans vitterlekande fängelsebetraktelser, var inte på något sätt originell. Jag har redan haft anledning att tala om tidens allmänna krav på sällhet. Att vara säll var inte identiskt med att vara lycklig; sällheten förutsatte människokärlek, upplysthet och dygd, gärna också vad man i medborgerligt sammanhang kallade oskuld. Tidsandan gjorde att natursvärmeriet och vänskapskulten betraktades som en hög moralisk tillgång, som ett bevis på dygd. Ett vänskapsdyrkande brödralag, med

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

människokärlek och allmännytta i tal och åthävor — och denna karakteristik gällde för nästan alla ordnar eller samfund — kunde genom sin blotta brödraanda göra anspråk på samhällelig och medborgerlig föredömlighet. Att detta var vådligt ligger i öppen dag. Vänskapsyrans och ordensvurmeriet hörde ihop — vänskapskulten och brödrasvärmeriet gävo ordnarna deras styrka.

I första kapitlet har varit tal om 1700-talets förkärlek för ordensväsendet. Det begynnande 80-talet var inte blott alltjämt en tid av högkonjunktur för frimureriet utan också en enastående bördighetsperiod för en mångfald av filantropiska sällskap, kvasivetenskapliga samfund och vittra ordnar. De sköto upp som svampar ur jorden varhelst ett antal likasinade personer funnos församlade. Många av dessa sammanlutningar ha, som naturligt är, fallit i glömska, andra skymta i memoarlitteraturen utan att vi äga verklig kunskap om dem. Till det senare slaget hörde exempelvis den gustavianska »Enighetens», en orden till vilken C. P. Lilliehorn anslutit sig i yngre år och vars devis lydde »Andras väl min sällhet». Lilliehorn hade denna behjärtansvärda maxim graverad på ett sigill, som han använde för att »trycka vaxet» på den anonyma biljett, med vilken han på själva mordkvällen varskodde Gustav III om att på maskeraden ett anslag planlagts mot hans liv. Måhända hade han skäl att räkna med att kungen skulle igenkänna »Enighetens» rojalistiska sigill och av detsamma förmås att skänka varningen beaktande.

Också Ehrensvärd hörde hemma bland ordensstiftarna. Det samfund han varit med om att grundlägga veta vi också en del om, tack vare omständigheten att dess stadgar och vissa andra papper bevarats åt eftervärlden.

Det var den 8 april 1786, vid en tidpunkt då en viss, mycket begränsad medborgerlig reaktion mot ordensväsendets överdrifter, mot dess i många fall grovt förljugna mysticism och andra skuggsidor, redan börjat framträda, som några ungdomar, bland dem Carl Fredrik Ehrensvärd, Fredrik Gyllenborg, Axel Gabriel Silverstolpe och Carl Nordforss grundade »Vitterhets-Samhället Ära och Frihet» i Stockholm. De stif-

tande bröderna voro aderton — sällskapet kom till tre dagar efter Svenska akademiens invigning — och stadgarna jämte ceremonierna hemlighöllos i hävdvunnen frimurarstil. Medlemmarna, vilkas antal begränsades till högst tjugo, lovade vid sitt inträde på heder och ära att »ej för någon utom samhället» yppa vad som försiggick inom detsamma, en försäkran för vars överträdelse de hotades med »den senaste eftervärlds avsky». Icke förty blottställde sig de nyssnämnda fyra främsta grundläggarna redan två år senare för denna avsky genom att påyrka en stadgeförbättring som blev godkänd och som bannlyste all ordensmystik ur samfundet, där enligt förslagsstäl-larna inga hemligheter funnos.

Vi få otvivelaktigt i denna åtgärd se en viss uppslutning kring Kellgren i dennes strid för det »sunda förnuftet». I kungörelsen »om Sällskapet pro sensu communi», som vars särskilda skyddsande Locke proklamerats, hade som känt det program formulerats, som Ehrensvärd och hans vänner här gingo in för. Det hade lytt: »Som denna inrättning icke är någon orden, men ett sällskap och ett sällskap av förnuftige män, så finnas där varken ceremonier eller hemligheter; uppfunne, de förre i brist av förnuft, de sednare att förvilla det».

Ehrensvärds blivande svåger Gustaf von Paykull, bemärkt medlem av de vittra franciscanerna och grundläggare av den berömda, utpräglat rojalistiska La Constance-orden, hade på sätt och vis varit den som med sitt 1785 tryckta stycke »Ordensvurmen» inlett den Kellgren-Rosensteinska upplysningsstriden. Måhända hade impulsen till denna parodi över det dåtida ordensväsendet i själva verket kommit från Kellgren, de enligt frimurarmall organiserade franciscanernas storkansler, måhända hade tanken fötts hos Paykull själv, som vid detta laget torde ha varit stadd i en av mången delad metamorfos från gustavian till oppositionsman — alltnog, ordensvurmen var en parodi som trots all maskering var riktad mot den av Gustav III godtagna och av hertig Karl urskillningslöst idkade frimurarmysticismen.

Styckets uppförande förbjöds, men stenen hade kommit i rullning. Kellgren utslungade något senare i Stockholms Posten

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

sitt anatema mot swedenborgianismen och den animaliska magnetismen: Sällskapet pro sensu communi, bestående utom honom själv av Svenska akademiens upplyste sekreterare Nils von Rosenstein, Christina Maria von Hermanssons nära släkting, begynte 1787 sitt härnadståg mot tidens övertro och vidskepelse och i samband därmed mot all den yra, som stod utanför den goda smakens allmänna lagar, ävensom mot all den galenskap, vilken i egen eller andras tygellöshet såg snillet adelsmärke. Brottningen försiggick huvudsakligen i Stockholms Posten, vars spalter stodo öppna för bägge parterna. 1788 blev emellertid Kellgren ägare av tidningen, vilket betydde att motståndaren kom i ett ofördelaktigt läge. Det sunnda förnuftets dyrkare tilldelade dessutom fienden ett förlamande slag under hältet genom att appellera till statskyrkan, som förmådde kungen att utfärda stränga censurbestämmelser mot swedenborgianismen. Själv hyste Kellgren uppfattningen att striden pro sensu communi redan under kampens första år förts med full framgång och att den egentliga, mystiska och farliga ordensyran i Sverige gått över. Men han såg problemets dels oriktigt — en seger genom förbud kunde inte kallas seger — och dels från sin intellektuella höjd i »upplysningens klara ljus». Att opinionen förmådde reagera mot de uppenbara utväxter pennkriget uppmärksamgjorde den på, betydde inte att senscommun-förnuftet segrade. Samtiden såg i själva verket inte problemets kärna, kunde inte reda ut de svårbestämda symbiosformer mellan upplysningens rationalism och dess romantik som den själv var en del av. Att Kellgren ej heller helt uppfattade läget, att han i all sin skarpsyn för motståndarens fel var blind för hans styrka och förtjänst, för de livsskatter som irrationalismen hade att bjuda en demoraliserad, haltlös, otillfredsställd mänsklighet, var blott naturligt. Stridens förnyade utbrott 1791, året efter Thorilds återkomst från England, visade detta till fullo. Medan eldsjälens Thorild i hätska angrepp på sin gamla motståndare Kellgren tog revansch för de mystiska och svärmiska krafternas nederlag i fejden pro sensu communi, blev det emellertid denna gång främst »hovpoeten» Leopolds lott att leda rationalismens försvar. Den

återupptagna kampen kom sedan så att säga att stå vid Kellgrens sjukbädd och dödsläger.

Men jag har föregripit händelseutvecklingen. Medan »Ära och Frihet» blomstrade, stred Kellgren segerrikt och med obruten kraft. Att hans uppträdande mot ordensmysticismen gav genljud inom Ehrensvärds vittra samfund, ha vi redan sett. För att kunna förstå och rätt bedöma arten av det medhåll han här uppenbarligen fick, skola vi ägna »Ära och Frihet» någon begrundan.

De fyra mest framträdande bland bröderna har jag redan nämnt. Det var de fyra som undertecknat det nyss omtalade stadgeändringsförslaget. Papperet hade dagtecknats den 7 maj 1788 — alltså på tröskeln till det impopulära kriget mot Ryssland, som drev upp oppositionen mot kungen till en sådan grad av förbittring, starkast just i officerskretsar, att man med skäl har kunnat säga att grunden till Anjala lades nu och här västanhavs. Att »Ära och Frihets» stadgeändring verkligen hade en dagspolitisk, oppositionell innebörd skall jag genast visa, men vill först slutföra granskningen av ändringsförslagets samband med kampen pro sensu communi.

Sällskapetets ställningstagande för Kellgren — dess beslut att för sin del avlyfta den ändå överallt och ständigt brutna ordenssekretessen — hade uppenbarligen möjliggjorts av omständigheten att Thorild hölls utanför fejden. En av ändringsförslagets undertecknare, Carl Nordforss, sällskapetets ordförande på årsdagarna 1787 och 1788, var Thorilds nära vän och Lidners beundrare. Vår Ehrensvärd hade givetvis läst en del av Thorilds skrifter; han var emellertid snarast rousseauan, inte thorildian. Han hade inte gjort Thorilds personliga bekantskap och stod jämförelsevis främmande för dennes temperament. Att han beundrade Lidner och i någon mån kände sig dragen till Swedenborgs lära ha vi funnit; detsamma torde kunna sägas om Fredrik Gyllenberg. För bägges vidkommande förde striden pro sensu communi uppenbarligen till ett avståndstagande om inte rent av från Swedenborg så från den gängse swedenborgianismen.

Vilken Ehrensvärds personliga ställning till Kellgren var, är i brist på material svårt att säga. Att han beundrade honom framgår dock mycket klart. Den omständigheten, att Kellgren ännu i början av 90-talet umgicks hemma hos den då nygifte Paykull, talar för att Ehrensvärd i varje fall efter systemens giftermål gjorde skaldens bekantskap. Troligtvis hade det dock skett långt tidigare — exempelvis genom Silverstolpe eller i den Gahnska kretsen. Ehuru Kellgren efter 1789 års riksdag hörde till oppositionen, gillade den klarsynte mannen givetvis inte den opinionsutveckling, som utmynnade i kungamordet. »Gud hjälpe oss för den dygdiga svenska Nation! vart har den nu tagit vägen», skrev han en vecka efter mordet.

Axel Silverstolpe, den siste av undertecknarna, bemärkt frimurare redan 1784, var inte heller främmande för den svärmiskhet och den vänskapsdyrkan, som utmärkte hans vitterlekande medbröder i »Ära och Frihet». Men han kan samtidigt utan allt tvivel betecknas som den mest skarpsinnige, spekulativa och litteräre i samfundet och hans intellektuella läggning var sådan att han kände sig starkt dragen till Kellgrens upplysningsförkunnelse. Hans ord, som säkert vägde tungt bland bröderna i »Ära och Frihet» kunde knappast falla annorlunda än till förmån för Sällskapet pro sensu communi. Silverstolpe hade för övrigt stiliserat stadgeförbättringsförslaget. Det förtjänar också nämnas att han redan i slutet av 80-talet hade rätt mycken personlig beröring med Kellgren.

Värdigheten av Kellgrens vän tillkom dock främst en äldre man bland »Ära och Frihets» medlemmar, läkaren assessor Henrik Gahn, allas och även Ehrensvärds gunstling och från 1789 den sjuke skaldens trogne vårdare och husvärd. Den berömde eskulapen och hans bror och granne generalkonsuln — minister C. A. Ehrensvärds särskilde vän — voro förmögna herrar och kända för sin glada gästfrihet som många av bröderna i »Ära och Frihet» kommo i åtnjutande av, inte minst vår unge artillerist. — Bland samfundsledamöterna märktes för övrigt P. H. Liljensparre, polismästarens son, kemisten C. A. Arrhenius och »översättaren» Chr. Humble, kallad humlen, en glad dryckesbroder i det stora bacchantsällskapet Par Bri-

cole. Ehuru »Ära och Frihet» var ett seriöst sällskap, kunde anakreontiska anlag där väl utvecklas, att döma av de beskrivningar Nordforss gav sina föräldrar av sällskapets fuktiga årsfester, till vilka varje medlem fick bjuda tvenne damer.

Om inte våra tecken svika, stod »Ära och Frihet» Franciscanerorden ganska nära, där Kellgren i början av 1780-talet var storkansler och Paykull betrodd ordensbroder. Av allt att döma ombildades Paykulls »La Constance» till ett »Franciscantempel». Detta skedde måhända i samband med Constancebrödernas växande antigustavianism, som troligtvis kom denna ordens livsnerv att förlamas. »La Constance» hade till hela sin syftning varit ett götiskt-rojalistiskt, ett monarkpatriotiskt brödrasamfund. Det hade byggt på den götiskhet, som fått luft under vingarna genom kungens revolution 1772, på den »redliga» svenskhet, som i honom firat de stora Vasa-Gustavernas arvtagare och som ägt sina andliga kraftflöden i den nationella nyväckelse, vilken fosterlandsvännernas förtvivlan framfött under frihetstidens värsta samhällsupplösning.

La Constance-ordens götiska eller, om man så vill, gustavianska karaktär var för övrigt rätt traditionell för en sådan sammanslutning, när denna orden kom till, och återfanns till år 1786 i någon mån hos de flesta sällskapsordnar eller vittra samfund som voro verksamma i riket västan- och östanhavs. Men traditionen representerade en vana snarare än en trosbekännelse. Det är kanske inte riktigt att av de rojalistiska ordensformerna förledas till alltför bestämda slutsatser om brödernas politiska hållning. Ehrensvärd till exempel var inte »gustavian» när han blev vitter ordensbroder och näppeligen fanns det många sådana bland ynglingarna, när »Ära och Frihet» stiftades och utrustades med de övliga götiskt-gustavianska ordensattributen. De utgjorde här blott en form, liksom i andra vitterhetssamfund. I sällskapsordnar som »La Constance» och dess yngre frände, Valhallaförbundet i Finland, hade de troligtvis i långt högre grad varit ett innehåll, som blev meningslöst och sprängde orden, när brödernas politiska opposition framskridit tillräckligt långt. Före 1786 års ständermöte, denna adelns och intelligensaristokratiens första

generalmönstring av det oppositionella kraftutbudet, låg för övrigt i den götiskt-rojalistiska ordenstraditionen knappast mera än ett olustmoment, som oppositionsmannen fick lov att överse med. Detta var inte alltför svårt. Patrioten bör i allmänhet ha kunnat förlika sig med ordensceremonielet, som brukade förhårliga kungen och dennes statsvälvning. Såsom vi tidigare funnit, kunde upplysningens samhällssyn placera bägge dessa faktorer: i 1772 års regeringsform såg den ett verkligt kontrakt, på vilket statslivet vilade, och i kungen blott den förste medborgaren under denna »samhällslag». Det var först 1788, sedan monarken blivit grundlagsbrytare, som också själva den kungspatriotiska ramen tedde sig mer eller mindre oanvändbar i det sällskapliga och vittra ordenslivet.

»Ära och Frihets» samband med franciscanerna framgår både av en viss likhet i stadgarna och av medlemmarnas rätt starka förankring i franciscanernas brödrakrets i »sanningens tempel i öster, d. v. s. Pallas templet, deras Uppsala-loge. Auditören Johan Öhrner, broder i »Ära och Frihet», var sålunda franciscan, och detsamma var fallet med tvenne andra medlemmar i vår Ehrensvärds lilla »vitterhetssamhälle», den sentimentale Gabriel Eurén, känd som översättare av Kotzebues känslösamma borgerliga dramer, vilka det utgående seklets svenska och utländska scenkonst i stor utsträckning levde på, och Per Enbom, något senare den store Thorilds lille eftersägare, som fick en smått herostratisk ryktbarhet genom Leopolds odödliga spevisa »Pehr Enebom, Pehr Enebom». Det må nämnas att Ehrensvärds synnerlige vän Samuel von Rosenstein också var franciscan och likaså Georg Adlersparre som stod den Gahnska och den Silverstolpeska kretsen nära.

Den nyssnämnde Johan Öhrner — han skrev sitt namn också Örner — var identisk med den auditör J. Öhrner som såsom inblandad i kungamördarnas revolutionsplaner häktades och kort därpå, den 4 april, hängde sig i arresten. Öhrner hörde till den borgerliga intelligensaristokrati, om ordet tillåtes, till vilken Ture Bielke ansåg sig vara adelsoppositionens särskilde förbindelseman. Öhrners delaktighet i »anläggningen» i mars 1792 är givetvis ägnad att fördjupa vårt in-

En vänskapsdyrkare i vapenrock

tresse för »Åra och Frihet», vars lilla krets sålunda med två bröder var företrädd bland de sammansvurna.

Denna »representation» är onekligen en tankeställare i fråga om den grad av opposition som småningom utvecklats inom samfundet. Hur pass intensiv dettas verksamhet var efter 1788 har jag mig inte bekant; då det årets handlingar emellertid giva prov på synnerlig livaktighet i brödrakretsen, är det föga troligt att sällskapet avtynat genast därpå. Närmare vänskapsförbindelser mellan Ehrensvärd och Öhrner har jag inte funnit spår av; de kunna mycket väl ha existerat, ty materialet om vår kungamördares insats i »Åra och Frihet» är synnerligen mager. Brödrakretsens opinionsutveckling är ganska lätt rekonstruerad. »Åra och Frihet» var som redan nämnt ett i främsta rummet vittert samfund. Vi fästa oss vid att det firade stiftelsedagen av Lovisa Ulrikas skapelse, Vitterhetsakademien, som 1786 — efter en död fyraårsperiod allt sedan drottningens bortgång — den traditionsmättade 20 mars återupplivats av Gustav III under namn av Vitterhets-Historie- och Antikvitetsakademien. Ehuru vitterheten tack vare Svenska akademien inte längre var den egentliga uppgiften för Lovisa Ulrikas, Dalins och Gyllenborgs berömda akademi, vars krets också Gustaf Johan Ehrensvärd tillhört, var institutionens återuppståndelse således dock den närmaste anledningen till »Åra och Frihets» födelse. Att Vitterhetsakademiens traditioner haft sitt inflytande på »Åra och Frihets» stadgar, är också klart skönjbart. Det var säkert ej heller utan betydelse för »Åra och Frihets»-bröderna och för Ehrensvärds roll i det lilla samfundet, att vår väns avhållne svåger Sten Abraham Piper, Lovisa Ulrikas vittre hovmarskalk, var en central personlighet i den återuppväckta akademien.

»Åra och Frihet» fordrade liksom Franciscanerorden av sina bröder att dessa skulle vara produktivt verksamma och i tidens stil kläda sin upplysthet, sin strävan för ära och frihet i sköna och för den yttre världen nyttiga skrivna ord. Som av 1788 års »projekt till förbättring» av stadgarna framgår, hade sällskapet för avsikt att ge ut från trycket en del av de vitterhetsförsök dess medlemmar inlämnat — varje broder måste

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

årligen prestera ett arbete. Om en sådan utgåva kommit till stånd skulle den tvivelsutan ha innehållit något prov på Ehrensvärds pennfäktari. — Anonymiteten av brödernas alster var i teorien väl kringgådd, något som var typiskt för tiden. Den upprätthölls enligt stadgarna såväl inom »vitterhetssamhället», där de inlämnade skrifterna granskades av ordföranden, sekreteraren och en särskild nämnd, som också utåt, mot »den fördömsfulla hopen». Emellertid torde praktiken ha varit mindre gynnsam för anonymiteten liksom för ordensekretessen överhuvud, vilken — som redan nämnt — här och i andra samfund ständigt blev bruten.

Granskningen av de inlämnade alstren borde ej ha känts smärtsam för författarna om de bedömningsgrundsatser tillämpades, som Nordfors, inspirerad av Thorild, hävdade i ett tal inför bröderna och som gingo ut på att kritiken måste vara bejakande samt söka förtjänster hos författaren, inte fel. Kravet på de årliga skrifterna upprätthölls likväl strängt; trenne överkorsade namn på stiftelseurkundens medlemslista visa bröder, som uteslutits på grund av utebliven vitter alstring eller försummelse av sällskapets möten. Sammankomsterna ägde rum varje söndag och tillbragtes med tal, uppläsning och kritik av inlämnade arbeten samt med diskussion. Samlingslokalen beredde esomoftast svårigheter. I ett odaterat, skämtsamt brev till Fredrik Gyllenborg ber G. Eurén att den som så ofta förut hemlösa flyttfågeln »Åra och Frihet» skall få taga sin tillflykt till Gyllenborgs bostad. Brevet visar hur anspråkslöst samfundet givetvis var på insidan av de högtidliga stadgarnas pansar.

Vilken stor betydelse förkärleken för äreminnen hade för utvecklingen inte blott av tidens vittra smak utan även av dess medborgaranda torde stå klart för envar, som något fördjupat sig i epokens litteraturhistoria. Vi behöva blott tänka på fransmannen Thomas, äreminnenas ofantligt beundrade 1700-talsklassiker, för att förstå de möjligheter till medborgerlig och politisk tendensdiktning som det inom ordnarna och akademierna favoriserade författandet av äreminnen och parentationer erbjöd. Axel G. Silverstolpes diktning är en fyndgruva

för den som vill studera dessa frågor. Bröderna i »Ära och Frihet», som den medborgerligt vakna krets de utgjorde, delade givetvis tidens smak för ett dylikt, merendels bundet, författarskap. Den 19 augusti, då sällskapet enligt stadgarna celebrerade »den lyckeliga regementsförändring» som lagt »grunden till den frihet . . . svenska medborgare nu njuta», den egna årsfesten, vitterhetsakademiens högtidsdag och parentationerna över till äventyrs avlidna samfundsbröder eller kungliga personer skulle därför enligt stiftelsebrevet ge medlemmarna tillfälle till allsköns civistiska orationer.

När jag fasthåller vid, att ett rojalistiskt ordensceremoniel inte behövde kännas stötande för det oppositionella sinnet, sker det emedan jag tagit fasta på den samhällssyn som utgående från naturrättsbundna upplysningstankar och de mänskliga rättigheterna fick svensk medborgarfrihet att rymmas bland 1772 års grundlagsprinciper. Jag har framhållit att underlaget för en sådan syn bröts sönder år 1788 och därefter. Med kriget och, ännu mera, med förenings- och säkerhetsakten förlorade Gustav III i oppositionens ögon sin redan länge ifrågasatta rättighet att få räknas som rikets första medborgare. Han ställdes utanför nationen, utanför den konungliga ram som celebrerandet av 1772 års principer förutsatt. Ramen blev omöjlig. Det är på detta sätt vi måste förstå den del av »Ära och Frihets» stadgeändring, som bestämde att parentationerna skulle inskränkas till sällskapets avlidna ledamöter och att kungliga personers död hädanefter skulle förbigås med tystnad. »Att parentera över en kunglig person i samma tidevarv den levat, synes både svårt och vådeligt», hette det i Silverstolpes formulering. »Man kan över förlusten blanda sina tårar med allmänhetens men att uppdaga hela dess levnad, såsom uti en parentation, lär ej vara lämpeligt, torde hända även omöjligt. Man har därför i projektet uteslutit de kunglige.»

Oppositionen vidgick inte att dess samhällssyn förändrats — det var kungen som svikit sina medborgarlöften, sitt kontrakt med den svenska nationen. Så tänkte Ehrensvärd, så också hans vänner. Stadgeändringen visar måhända, utöver det som just framhållits, att det vittra momentet i »Ära och

Frihet» fick träda tillbaka för det politiska. Medborgarens tillvaro hade ju också politiserats i en grad som osökt för våra tankar tillbaka till frihetstidens värsta brytningsperiod. Att det var denna periods olösta problem som långt mera än Gustav III:s misstag buro skulden till dagens politiska kris, insågo oppositionsmännen givetvis inte och allraminst kunde man vänta sig denna förståelse av unga radikaler som Ehrensvärd och de medbröder i »Ära och Frihet», vilka i likhet med honom saknade personlig erfarenhet av 60-talets partihat och samhällssöndring.

Vitterhet och medborgaranda hörde ihop. Att det i själva verket var den sistnämnda »Ära och Frihets» vittra syften från början ville befordra, framgår av sällskapets namn. Franciscanerna, ett verkligt upplysningssällskap i Kellgrens bemärkelse, voro som redan antytt »sanningsbröder». Sanningen, som ju för upplysningssmannen tedde sig som ett nära nog upphinneligt gott, hade givetvis också en politisk, en medborgerlig innebörd, som dock alltid bands av ett större eller mindre filosofiskt beroende. Att också Ehrensvärd var sanningsdyrkare i franciscanernas tidsenliga stil skola hans första år i Danmark visa oss. I »Ära och Frihet» tillbads sanningen säkert lika passionerat som i Franciscanerorden, där enligt Martin Lamm den halvt religiösa sanningskulten förbands med »en typisk helgontillbedjan av upplysningens stora namn, Newton, Locke, Fredrik II, Voltaire, Rousseau, Helvétius, Franklin.» Men därutöver inneslöt vårt »vitterhetssamhälles» namn onekligen från första början ett särskilt politiskt program, frihetens och ärans. Ordvalörerna påminna om Ehrensvärds uttryckssätt; namnet användes av honom också senare som valspråk, synligt i hans ex libris. Detta behöver inte betyda att han skapade namnet — vi kunna lika gärna gissa på Silverstolpe — men det betydde onekligen att det helt motsvarade hans tänkesätt. Ordet ära användes som känt liktydigt med självständighet. Sällskapet ivrade med andra ord för rikets och den enskildes ära eller självständighet utåt, onekligen ett götiskt program, och för medborgarsamfundets naturliga, »upplyst» tolkade frihet inåt, alltså ett typiskt oppositionellt yrkande. Att frihetsevangeliet ut-

En vänskapsdyrkare i vapenrock

tolkades radikalt behöva vi inte betvivla. Axel Silverstolpe, »Ära och Frihets» främste, må lägga ut texten för oss. Han gör det med Sten Stures d. y:s tunga:

Svenske män!
Låt äran elda Edra själar;
Olycklig den, förbannad den,
Som förr ej stupar fri, än han i bojor trälar.

III. Framför domarskranket

Mitt första bjuder nu att våra dagar sluta.
Men en dess tolk tillåter än oss njuta
En skymt av nöjets dag — ett mindre nedtyngt liv.
Mitt andra nyttjas kan till ädelt tidsfördriv
Om det med urval söks — men är det av den arten
Som nu *mitt hela* är, som här med tacksamhet
Dig återsändes nu ifrån den yngste parten
Då säkert nyttjas det med största ledsamhet.

Det gåtfulla rimsmidet här ovan är en charad, skriven den 21 juni 1792 och instucken i en lagbok, som Ehrensvärd lånat av Ribbing och återställde med dikten. Läsaren gissar utan vidare att gåtans lösning är ordet lagbok; Ehrensvärd hade studerat missgärningsbalken i 1734 års lag för att där finna stöd för sin nådeansökan till kunglig majestät. Han hade från första början avstått från att anlita advokat och fick bittert ångra denna försummelse, ty skicklig advokatyr jämte ihärdigt nekande hjälpte några av dem som uppenbarligen voro inflytelserikare och mera brottsliga än han till avsevärt mildare straff. »Alla utom Ribbing och jag togo advokater, vi ville försvara oss med förståndets stil och ej med en hatad lagstil», förklarade Ehrensvärd i dag-journalen, tilläggande att lekturen av lagboken övertygat honom om »svenska lagens stora bristfälligheter». Jag tror dock att Ehrensvärds uppgift om att han saknade juridiskt stöd bör tas med en viss reservation. Han medgav själv, att Liljensparre hjälpte honom tillrätta, och vid avfattandet av sin nådeansökan biträdde han helt visst av Fredrik Gyllenborg. Hans olycka blev att han visat sig för uppskrämd i början. »Sanning skall . . . i denna skrift icke sak-

nas fast den inte pryder», hette det sålunda i hans andra bekännelse som var daterad den 2 april.

»Jag trodde att min död var oundviklig, tänkte blott på att rädda min ära och var således mera militär än politiker. Jag ansåg det för min plikt att säga sanningen och nekade till ingenting som angick mig själv», bekände Ehrensvärd i 1805 års självbiografi, därmed skildrande den sinnesstämning som Lilliehorns angivelse och sammansvärjningens misslyckande framkallat hos honom. När han arresterades, levde kungen ännu och väntades utkräva lagens strängaste straff på majestätsförbrytarna! — Ehrensvärd kompletterade för övrigt själv Lilliehorns denunciation på ett ödesdigert sätt. Han vidgick sin förbindelse med Ribbing, som denne tigit med och Lilliehorn inte sagt mycket om. Att han bekände att Ribbing redan den 2 mars, genast efter återkomsten från riksdagen i Gävle, berättat för honom om det kungamord som var planlagt — enligt uppgift dock utan att nämna mördarens namn — skulle bli synnerligen olyckligt för Ehrensvärd.

Någon vecka efter kungens död var situationen i grund förändrad. Anckarström dömdes visserligen utan förbarmande, men för övrigt ville hertig Karl inskränka processen så mycket som möjligt för att därigenom konsolidera det inre läget — om också av andra skäl må lämnas därhän. Den nitiske polismästaren Liljensparre beordrades att iakttaga moderation. Regenten nöjde sig med att betrakta mordet som en eller ett par förvillade brottslingars fanatiska verk och eftersträvade ingen utvidgning av de skyldigas krets. Han ådagalade dock en viss iver att få närmare uppgifter om revolutionsmännens författningsplaner, som ju kunde fortsätta att vara farliga för kronan, och detta var skälet varför Pechlin, Jacob v. Engeström och de andra revolutionsmännen i Riddarholmshäktet behandlades strängare än exempelvis Ehrensvärd och Ribbing. Hertigens strävan att inte se observerades naturligtvis. »Omöjligt har anläggningen till kungamordet och påföljande tilltänkta revolution kunnat vara så dum som den nu synes av protokollerna. Men det tackelse, varmed denna sak är över-

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

höljd, är kanske nyttigt för att ej göra villan och förbistringen större», skrev Juslén i mitten av juni till Porthan.

Ehrensvärd förråddes ju nästan samtidigt med Gustav III:s död och den nu snabbt förändrade situationen hjälpte honom snart att komma ur de första beaktelsernas panikstämning. Han torde till och med ha fått en vink om att den öppenhjärtighet, med vilken han vidgått förbindelsen med Ribbing och försämrat sin sak, var ett fel som kunde utjämnas, ett meddelande som måhända ingav honom en något överdriven förtröstan. Han uppmanades förklara, säger han i självbiografien, »att allt jag tillstått var osanning, ty då min egen utsaga var det enda bevis man hade emot mig, kunde man i så fall inte döma mig». Ehrensvärd, som fann förslaget »förnärmande», ehuru det troligtvis kom från Liljensparre, valde att slå dövörat till och en komplettering av Ribbings utsaga om honom blev följden. Jag har redan i ett tidigare sammanhang berört detta de bägge vännernas första möte i hovrätten den 11 april.

Ehrensvärd berövade sig således i viss mån själv möjligheten att i högre grad bli skild från den egentliga mordsaken och att ha att svara främst om inte endast för samröret med revolutionsmännen. Den distinktion han för egen del gjorde mellan medvetande och medverkande delaktighet i kungamordet — formuleringen är tagen ur ett brev till P. A. Heiberg — godkändes av domstolen utan att dock medföra ett mildare straff. Med beaktande av att Horn, Ribbing och onekligen också Lilliehorn voro långt mera skyldiga än Ehrensvärd, förefaller det hårt att han fick dela deras dödsdom. Detta tycks även ha varit åsikten i Högsta domstolen, som visserligen fann domen rättvis men den 8 augusti 1792 i sitt yttrande till de dödsdömdas nådeansökningar dock rekommenderade att den av Lilliehorn förförde Ehrensvärd — men endast han — skulle få »någon nåd».

För att förstå den revolutionsplan som låg bakom själva tyrannmordet, måste vi våga oss på en bristfällig rekonstruktion av händelseskalet kring dramat den 16 mars. Ehrensvärd försöker övertyga oss om att revolutionspartiet och attentatsmännen egentligen utgjorde två särskilda och av varandra

oberoende kraftcentra som blott kommo att tangera varandra emedan mordplanen flera gånger tog uppskov, kretsarna svällde ut och attentatsmännen sökte garantier för att kungens död skulle följas av en statsvälvning i rätt riktning. Denna sin uppfattning förblev han enligt samstämmiga vittnesbörd från danska vänner trogen till sin död. Den lyser klart igenom hans självbiografiska skrift av år 1805 och på den byggde han sitt försvar 1792. På vad kan aktor, som lagt honom förbindelsen med Ribbing, Lilliehorn, Hartmansdorff och Pechlin till last, liksom också närvaron på dödsmaskeraden, fälla honom utom på hans egen bekännelse som redogjort för allting, frågade Ehrensvärd i sitt bemötande av aktors »infama» straffyrkande — dag-journalens ord — och fortsatte:

»Månne lagens röst kväver billighetens? görer den icke det, huru kan då aktor påstå mig för samma straff som för greve Horn? Ty om hela min medvetenhet tages ifrån denna olyckshändelsen (=mordet), ändras den det minsta?... Jag tror icke det... Men varföre aktor vill göra mig brottsligare än jag olyckligtvis är och med synglas förstora min brottslighet är mig obegripligt... Han (har) uti sitt påstående mig till last beräknat det jag styrkt och befrämjat förrådiska stämplingar emot konungens dyra person... Huru kunde jag styrka och befrämja en sak, vars verktyg jag icke en gång till namnet kände, vars verkställighet var mig icke fullkomligen förvissad och för vilken olyckeliga sak jag icke gjort det aldraminsta?»

Ehrensvärd kunde icke lämna dessa aktors obevisliga beskyllningar opåtalade. »Tystnaden härå skulle annars kasta skugga på mina uppå sanning grundade bekännelser», förklarade han och fortsatte:

»Ej heller vet jag om jag felar när jag vill skilja det ohyggeliga konungamordet ifrån den tilltänkta revolutionen. I det förstnämnda vittnar mitt samvete och hela denna rättegången att jag alldeles ingen del haft utom det olyckeliga och nu smärtande medvetandet. Aktor påstår dock att jag skall straffas som ett verktyg. Mitt hopp är dock att ett påstående icke är en dom och då min sak är uti... rättvisa händer, hyser jag det säkra förtroende, att skillnad bliver gjord uti att deltaga uti

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

ett det svåraste mord och uti kunskap om en påtänkt, men icke börjad revolution . . .!»

Vägledt av självstudierna i lagboken ansåg Ehrensvärd, att han icke borde dömas i enlighet med den av aktor påyrkade och dödsdom medförande § 3 i missgärningsbalkens förräderikapitel, utan att samma kapitels § 4, som förutsatte osäker »medvetenhet», var den »som till min fördömelse står antecknad». Huruvida vi i detta Ehrensvärds yrkande böra se spår av Liljensparres vägledning är svårt att avgöra. Polismästaren hade i varje fall på förhand fått läsa försvaret, ja, till och med föredragit det för hertig Karl, som enligt dag-journalen »applåderat det med de nådigaste termer.» Ehrensvärd uppläste sedan själv sitt försvar för hovrätten. Detta skedde den 3 maj. Han kämpade enligt dag-journalen ansträngt för att visa rätt »contenance» — inte för mjuk och inte för trotsig — och kände sig illa till mods. »Jag spelte min roll tant bien que mal men både kropp och själ voro matta när jag slutat.»

Ehrensvärd såg i Ribbing tyrannmordets och revolutionens kontaktman. Den unge greven passade onekligen för det makabra värvet. Han var ju icke blott en av de främsta i adelsoppositionens jämlikhetsivrande lilla vänsterfalang utan överhuvud till hela sitt eldiga kynne revolutionär. Ribbing hade först i början av januari kommit till Stockholm, där han måhända ville sondera det politiska läget förrän han reste upp till Gävle. Också Ehrensvärd hade hyst en livlig åstundan att få deltaga i riksdagen. Detta var så mycket mera naturligt som hans bägge äldre halvbröder — den ena i Spanien och den andra sjuk — voro förhindrade att infinna sig. Kungen hade emellertid utfärdat förbud för tjänsteman, som inte själv var caput, att utan särskilt tillstånd åtaga sig riksdagsmannavärvet och nekade följaktligen den radikale artilleristen sin tillåtelse. Familjens riksdagspollett övertogs till följd därav av den ävenledes oppositionellt sinnade farbrodern generalmajor Fredrik Ehrensvärd.

Ribbings hat till kungen var som känt lågande. Enligt Ehrensvärds vänfasta påstående blev det Ribbings olycka att

han av en *slump* under sitt gästspel i Stockholm före riksdagen råkade Horn, ty detta sammanträffande förde honom in i mordmännens lilla krets. Där skulle Ribbing att börja med ha delat Horns övertygelse om att någon särskild revolutionsplan inte behövdes. Ögonblicket, då kungen försvann, skulle nämligen enligt Horn utan föregående »preparation» bli en signal för »nationen» att skrida till en revolution, som ändrade »regeringslagarne», men dock samtidigt medföra samling »kring ett enda ögnamärke», kronprinsen. Emellertid måtte Ribbing ha ändrat uppfattning efter riksdagen — om nämligen Ehrensvärds något för enkla version skall tjäna som utgångspunkt. Upplevelserna i Gävle, där Ribbing för egen del genom adlig aggressivitet skulle ha önskat framprovocera kungens uteblivna våldsåtgärder, för att på den vägen åstadkomma både kungens undanskaffande och revolutionen, torde ha medverkat.

När Ribbing den 2 mars anförtrorde Ehrensvärd mordprojektet och veckan därpå personligen anmodade Lilliehorn att hålla den militära apparaten i beredskap, följde han som nämnt enligt domstolsprotokollen och Ehrensvärds skrift till danske kronprinsen sin egen ingivelse. Men det torde väl ändå få förutsättas att han inte kunde rikta en sådan uppmaning till Lilliehorn utan att på förhand veta att han hade stöd av mäktigare kungafiender än Lilliehorn. Ehrensvärds förmedling var näppeligen tillfylles. Överstelöjtnanten var ej heller Ribbings särskilde vän. De krafter som stodo bakom Lilliehorn måste därför med rätt stor sannolikhet ha auktoriserat Ribbings hänvändelse. Det kan i detta sammanhang vara intressant att ta del av följande dunkla men dock innehållsrika antydningar som Ehrensvärds dag-journal innehåller:

Sedan Anckarström och Horn bekant trodde sig Ribbing vara överbevisad, skriver Ehrensvärd här. Ribbing var också orolig för tortyr. Allt detta bragte honom »att bekänna på sig själv», Pechlin och Lilliehorn. Pechlin angav han för att han visste att den gamles inblandning i samband med Lilliehorns bekännelser skulle komma i dagen. »För att bliva trodd skulle han bekänna på någon betydande, varigenom han även fick till-

fälle att frikalla alla dem han gjorde. Och här var i synnerhet frågan att göra sina bekännelser sannolika», sammanfattade Ehrensvärd Ribbings motiv.

Det är mer än synligt att Ribbing också Ehrensvärd förutan visste Lilliehorn vara den som ställts i spetsen för de militära säkringsåtgärder, som med tanke på en stundande revolution voro förberedda sedan årsskiftet och vilkas förhistoria Ehrensvärd skildrar i skriften till kronprins Fredrik. Vi läsa där att Ehrensvärd, tjänstledig och bitter till sinnes över det avslag hans riksdagsmannaaavsikter mötts av, ville lämna Stockholm och på landet avvakta manövertiden. Generalmajor Pechlin kullkastade emellertid till hans ofärd dessa hans planer. Jag låter vår vän få ordet:

»Före min avresa blev jag inbjuden till general Pechlin, som var färdig att resa till riksdagen. Han bad mig stanna i Stockholm eftersom han förmodade att riksdagen skulle ta en sådan vändning att en formlig brytning i affärerna skulle bli oundgänglig och av sådan beskaffenhet att vad ständerna begynte i Gävle borde understödjas av huvudstaden; att han var överens med överstelöjtnant Lilliehorn, som då kommenderade det första gardesregementet i Stockholm, om vad som i militärt avseende borde ske, att Lilliehorn var invigd och hade hela korrespondensen; att han också till någon del hade anförtrott sig åt den major av artilleriet som skulle vara i tjänst, men då denne och Lilliehorn inte voro lierade och överstelöjtnanten överhuvud inte stod på förtrolig fot med artilleristaben, så ville generalen att jag som lierad både med Lilliehorn och med artilleristabens officerare skulle utnyttja det inflytande jag kunde ha, för att vara Lilliehorn behjälplig i den mellan honom och generalen avtalade planen, som var mig obekant. Lilliehorn, inbjuden till samma middag, instämde med generalen för att övertala mig. »Payer de sa personne» var en av de första militära regler som jag lärt mig och jag hade alltid klandrat dem som talade och skreko men slog till reträtt när det gällde att bevisa sin tro i gärning. Jag tyckte därför att det man fordrade av mig — att avstå från min resa och förbliva i Stockholm — var en hedersskuld som jag hade att avbetala

och följaktligen stannade jag. — Depescherna anlände visserligen rätt ordentligt från riksdagen men voro så obetydliga och långtrådiga att de långt mera voro ägnade att avkyla all partianda och entusiasm än att underhålla dem. Det intressantaste med denna riksdag var, att den så snart tog slut . . . »

Pechlin hade även vidtalat Ehrensvärds närmaste chef major Ch. v. Hartmansdorff, som i mars i samband med den Ribbingska hänvändelsen på nytt blev anmodad att hålla sig beredd. Lilliehorn, som drömde om sig som Sveriges Lafayette, var dock långt viktigare för konspirationens militära uppgifter. Han utövade i sin egenskap av överstelöjtnant i armén och major vid första livgardet »ett avgörande inflytande på den största och viktigaste delen av garnisonen» i Stockholm och var därigenom den rätte mannen att svara för »lugnet» i huvudstaden, där det lägre borgerskapet som känt var mycket gustavianskt sinnat och sedan kriget mot Ryssland mer än vanligt avogt stämt mot adeln och den oppositionella borgerliga intelligens- och penningaristokratien.

Ribbing visste alltså eller fick veta — oklart av vem och när — att det sedan årsskiftet fanns militära arrangemang avsedda att trygga en eventuell revolution. Revolutionspartiets handgångne man som han var, kan initiativet till mordets och revolutionens organisatoriska hopkoppling ha utgått från honom — långt troligare är dock att han påverkades, måhända sig själv ovetande, och dirigerades i riktning mot Lilliehorn.

Hans entusiasm gjorde honom onekligen mycket användbar för de krafter som föredrogo att verka i säker maskering. När Horn för Ribbing utlade att med riksdagen ingenting kunde uträttas, »att nationen var en slavisk hop den konungen enväldigt styrde och att så länge han levde fanns . . . ingen sällhet, ingen frihet» var Ribbing mer än villig att instämma. Ständermötet i Gävle var som en bekräftelse av Horns deklamationer. »Jag erkänner att jag medgav allt detta», skrev Ribbing i sin bekännelseskrift av den 25 mars. »Friheten ansåg jag förlorad, friheten i vars dyrkan jag född och uppammad är, vars blotta namn alltifrån barndomsåren gjort ett förtjusande intryck på mina känslor.» Typiskt var också det sätt varpå Ribbing den 2

mars uppges ha invigt Ehrensvärd i det tyrannmord som han trodde att samma aftons maskerad skulle medföra: han kände en beslutsam man, återgav Ehrensvärd meddelandet, »vilken av entusiasm ville våga allt för att befria Sverige från en administration för vilken inga lagar voro heliga och som underminerade landet»; dådet skulle utföras i operasalen.

Medan det i oppositionskretsar redan ryktades om en förestående förtvivlad gärning, tycktes likväl samarbetet mellan attentatsmännen och revolutionsgruppen ordna sig blott på slumpens försyn, händelsevis och utan bestämt politiskt program. Det var denna domstolshandlingarnas »dumma» bild av anläggningen som med rätta väckte Jusléns och andras misstro. Utom de nyss utredda enskildheterna framgår om kungamordets och revolutionsplanens hopkoppling ur protokollen även följande: Ture Bielke, med försänkningar både inom högadeln och borgararistokratien trädde fram och hävdade i samtal med bröderna von Engeström och Lilliehorn att efter Gävle numera »blott ett parti», tyrannmordets, återstod att taga. Han hade reda på Ribbings mordiska avsikter, som inom parentes sagt hade läckt ut bland flera oppositionella ståndsbröder på riksdagen, och ivrade enligt Lilliehorns första bekännelseskraft för något i stil med det Ribbingska projektets »brutala idéer», varigenom han fick sina nyss nämnda åhörare »att rysa och vara konsternerade». Lilliehorn, som skulle ha gillat våld som svar på kungliga lagbrott i Gävle, tycks överhuvud från början ha plågats av tanken på det pris för revolutionen som lönnmordet på maskeraden var. Engeströmarna ogillade också medlet som de dock sågo mera på avstånd på grund av sin olikartade roll i dramat. Den varmhjärtade Ehrensvärd plågades även han, men var så ung och frihetsyr att det stora målet övervägde allt. Mordet var »ett oundvikligt ont, som skulle alstra gott. Ack, vad fanatiken förer till villor», suckade han i sin första bekännelse.

Låt oss stanna inför det till synes så tillfälliga i regien av kungamordet och revolutionen. Se vi tillbaka på hösten 1791 ha vi där Anckarström, som sedan någon tid strök omkring och ville ta kungens liv. Han måste få medhjälpare för att

bringas från ord till gärning. Var det en ren tillfällighet att han blev bekant med Horn, vars tvenne svägerskor, fröknarna Linnerhielm, bodde i samma hus som Anckarström? Domstolsprotokollen säga att så var. Men är det så säkert att Anckarström inte avsiktligt, exempelvis till följd av ett vänskapligt råd från något håll, sökt Horns bekantskap?

Anckarströms synnerlige vän redan före gotlandsfärden, häradshövding Nordell, var eller hade varit Pechlins hyresgäst och umgicks flitigt hos honom. Också Anckarström besökte bevisligen flera gånger generalen. Nordell blev inblandad i kungamordsprocessen, han som andra. Men då Bielke, som han varit lierad med, begått självmord och Pechlin ingenting bekände, klarade sig den smidige juristen från allt ansvar. Finns här ingen ledtråd att beakta? Ehrensvärds »dag-journal» synes svara ja. Vi läsa där att Nordell, sedan den första förskräckelsen givit med sig, »vid gallerna» förklarar »att hans juridik nog skulle frikalla honom.» Han har alltid varit ansedd för »snäll domare», tillade Ehrensvärd, »men nu har man stora prov såväl därpå som på hans ordhållighet. Om vi alla varit så kunnige domare, så hade våra domare fått myror i huvudet.»

Ribbing hörde vid sina stockholmsbesök till Pechlins trängnaste gäster. Han besökte honom i januari, februari och mars både i Stockholm och i Gävle. Om Pechlins centrala ställning i allt som kunde kallas revolutionsprojekt måste Ribbing ha varit medveten. Horn hade föga förbindelse med Pechlin men var en gammal bekant till Ribbing som denne inte på länge träffat. Var det verkligen »slumpen» som i början av januari åstadkom en förnyad kontakt mellan Horn och Ribbing eller skapades den tack vare någon vink som Ribbing fått? Enligt egen uppgift råkade han Horn händelsevis, enligt dennes uppgift uppsökte han honom! Var det en händelse som gjorde att Ribbing på Horns lantställe Huvudsta träffade Anckarström? I varje fall uppstod snart vad Horn kallade »en fullkomlig förtrolighet». Mordet planerades flera gånger i januari men kunde inte utföras. Den 21 januari avreste Ribbing och Anckarström till riksdagen där den sistnämnde inte fick till-

fälle att lönnmörda kungen och den förstnämnde i full förtvivlan förklarade för Pechlin att han igen ämnade lämna landet, där man inte ens fick »njuta åtminstone fri luft». Han skulle återvända hem, försäkrade han enligt Pechlins meddelande, »när i Sverige så mycken upplysning vunnits att man inte blev oskyldigt förföljd och fick njuta säkerhet till liv, ära och person». Pechlin hade emellertid påmint Ribbing om Voltaires ord »förlorar man hoppet, förlorar man allt».

Riksdagen visade sig av många skäl, inte minst på grund av de ofrälse ståndens hållning, vara en olämplig miljö för revolutionstankens förverkligande. Vi må undra, varför adelns representanter efter ständermötets slut så allmänt reste till Stockholm och dröjde sig kvar där dag efter dag medan ryktet viskade om mord och revolution! Var invasionen betydelselös, drevos resenärerna blott av en önskan att förströ sig eller trodde man att det behövdes en förstärkning av ståndet i huvudstaden?

Läsaren känner sig säkerligen redan manad att efterlysa det ordnande förnuftet i den »gruveliga anläggningen». Att det fanns, misstänker troligen envar som med någon inlevelse studerat det material som står till buds, men som måste användas med stor försiktighet. Detta gäller i synnerhet för tidens memoarlitteratur. Det må förlåtas mig att jag framkastar frågor, som mitt ämne för med sig, utan att kunna besvara dem: bakom kulisserna till scenbilden den 16 mars 1792 dölja sig utan tvivel många spelplaneringar, som forskningen ännu ej undersökt, ehuru deras skuggor synas. Min ursäkt är att de näppeligen torde kunna förrycka Ehrensvärds inblandning i tyrannmordet. Ty vad visste han, för vilken uppenbarligen revolutionsplanens enskildheter förblevo obekanta, överhuvud om det högre spelet? Mera är han medgav förvisso, men huru mycket?

Hela konspirationen tycks ha gått i ordensstil. De lägre gradernas verksamhet framträdde rätt tydligt i bekännelserna, de högre förlorade ej heller inför hovrätten all sin mystik, de verkligt invigdas avsikter och personer förblevo måhända till stor del fördolda för domstatens profana ögon. Det är någon-

Framför domarskranket

ting av ett fehemord i anläggningen mot Gustav III och det har säkert därvidlag varit av största psykologiska betydelse att ordensmysticismen odlade föreställningarna om de hemliga domstolarnas djupa medeltida rättvisa.

Vem som var hela anläggningens — såväl revolutionens som tyrannmordets — stormästare kan i detta nu icke avgöras och osäkert är ju också huruvida här var fråga om en person. De sammansvurna fingo sina direktiv på olika sätt och oftast utan att vara underrättade om den högre regiens avsikter. Ehrensvärd är ett exempel. Typiskt är också huru tyrannmordsplanen småningom injicerades i revolutionsmännens tanke-system. Men vem har övervakat att de olika kugghjulen placerades driftfärdiga på rätt ställe, vem har omärkligt lett mord- och revolutionsapparatusens sammansättning, vem har varit om inte mästaren så dock en av mästarna?

Svaret har givits här tidigare. Av allt att döma var det Pechlin som samlade trådarna i sin hand, såväl i det ena som det andra avseendet. Vid närmare eftertanke kände sig sålunda både Lilliehorn och i fängelset även Horn bestämt övertygade om Pechlins medverkan, ja, faderskap, till själva mordidén. Generalens regissörsställning inom den revolutionära konspirationen hade hans medsammansvurna uppenbarligen från början haft mer eller mindre reda på, ehuru Pechlin med tanke på sammansvärjningens eventuella misslyckande garderat sig på ett utomordentligt sätt: man kunde knappast komma åt honom, inte ens genom förräderi inom de egna leden, ty alla verkligt farliga ämnen hade alltid avhandlats av honom och uppdragstagaren mellan fyra ögon i sängkammaren och helst på ett sådant sätt att Pechlin så att säga blott ledde medhjälparen, utan att denne själv märkte det, fram till åsyftade beslut eller åtgärder.

Vi skola snart se vilket utomordentligt politiskt och ideologiskt revolutionscentrum Pechlins hem utgjorde med sitt öppna middagsbord, sina böcker och sin värd, som var allas vän, allas faderlige rådgivare, allas förtrogne. Lilliehorn berättade inför hovrätten att han på hösten 1791 känt sig manad att göra Pechlins bekantskap — Ehrensvärd odlade honom ivrigt —

och hos honom träffat »folk av särskilde tänkesätt, men merendels av en viss kunskap och upplysning. Uti allmänna konversationen taltes ingen politik och i den enskilda även föga; dock tycktes frihet och laglydnad samt fäderneslandets väl vara dess symbolum». Lilliehorn fann i synnerhet Pechlins framställningar av Sveriges och Europas dåvarande ställning utmärkta. I mars torde dock Lilliehorn's hänförelse för Pechlin ha avtagit mycket starkt. Han kom i revolutionssammanhanget att höra till hans närmaste medarbetare och kände sig tvivelsutan bortstött av den halhet med vilken Pechlin ledde hela denna skara av entusiastiska frihetssvärmare som var så användbar för hans politiska syften och som så troget samlades kring hans köttgrytor. Pechlin fyllde dem med radikal filosofi eller aristokratiskt samhällstänkande, allt efter behov och verktygets sinne, han skapade till synes en anda av fullt samförstånd och erhöll på detta sätt ett oinskränkt förtroende utan att själv behöva binda sina händer i fråga om de mål revolutionen skulle förverkliga. Man misstar sig knappast om man tar Lilliehorn på orden och tillmäter Pechlins opportunistiska politik, som Lilliehorn anade sig till, en stor del i den sistnämndes avfall från sammansvärjningen — ett avfall som fick en helt annan utgång än Lilliehorn tänkt sig, ty det förhindrade inte mordet men väl ledde det till upptäckten av hans egen skuld. Hans svaghet medförde sedan fleras ofärd, främst dock Ehrensvärds. Att han utan synlig nödvändighet förrådde denne, ådrog honom allmänt förakt både bland gustavianer och oppositionsmän. Angivelsen av Ehrensvärds delaktighet i kungamordet hade följande lydelse:

»Vid fredagsmiddagen hos Pechlin (= 16 mars) var förenämnde baron Carl Fredrik Ehrensvärd, som förut av Ribbing, med vilken han skall varit i liaison, blivit averterad om den olyckeliga tillställningen. — I samtal med mig därom svarade jag honom, att det vore en horrrör, med vilken man aldrig kan familiarisera sig, då man från början haft dygdiga principer. Men jag förebrår mig sålänge jag lever, det jag icke i det samma för honom yppade den föresats jag redan hade att meddelst brevet, som jag bar på fickan, giva saken tillkänna; ty jag

hade då genast kunnat bibringa honom min ånger, emedan han annars alltid tänkt hederligt . . . »

Motsvarande ställe i Ehrensvärds första bekännelse lydde, med uteslutande av den tidigare anförda satsen att både Lilliehorn och han ryst vid tanken på »medlet»:

»Min egen böjelse för friheten, min tillgivenhet för överstelöjtnant Lilliehorn och min bekantskap med general Pechlin ha fört mig till det steg, varföre jag nu är anklagad. Om överstelöjtnanten Lilliehorn häruti icke deltagit, hade ingen kunnat förmå mig härtill. Hans tänkesätt att hindra ytterligheter kände jag, likasom hans stränga lag för heder och ära . . . Jag kände icke armen som skulle verkställa det onda; nog av, jag kände det, och jag hade lovat att föra tidningen därom till nämnde överstelöjtnant såsom den, vilken sedan skulle giva mig ordres om det som i momenten skulle uträttas. Greve Ribbing hade sagt mig dagen då det skulle verkställas, och till min olycka har jag vetat det. — Ungdomen, som ser allt med de lättaste färger, föreställde mig detta på en sida så förmanligt för mitt fädernesland, att jag icke, tjusad av detta för mig så älskade namn, insåg de olyckor, som kunde träffa det samma just då, när jag trodde frälsningen vara oemotståndelig . . . »

Det bör nämnas att Lilliehorn, som i fängelset av vaktofficerare och fångar — Horn dock undantagen — behandlades som luft, i juli tilltvang sig en tète-à-tète med Ehrensvärd. Han önskade förklara sig. Ehrensvärds »dag-journal» visar oss att Lilliehorn misslyckades. Ehrensvärd tog värst vid sig över just det som psykologiskt sett lättast kunde förklaras — att Lilliehorn burit varningen till kungen i fickan när han övertalat Ehrensvärd att besöka maskeraden.

Lilliehorn's förvandling från dygderik Lafayette till ångerköpt rövare på korset är onekligen ett problem som vi i det Ehrensvärdska sammanhanget inte kunna lämna helt därhän. N. v. Dardel, som något sysslat med honom, torde i huvudsak fått det rätta greppet om hans person och jag tror verkligen att man bör ta Lilliehorn's bekännelser till domstolen på allvar också vad honom själv beträffar. Han hade mottagit mången

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

vålgärning av kungen men vidgick icke förty, att den egna ivern för revolutionen inte varit fri från privatekonomiska skäl — från påverkan av »högst oväntade betydliga förluster i mine enskilte finanser». Hans uttalanden inför domarna präglades onekligen av stor öppenhjärtighet icke blott i yppandet av andras inblandning i »tillställningen» utan även i skildringen av det egna oppositionella tänkesättet före den inre kris, som i sista minuten resulterade i avsändandet av den anonyma, skarpt oppositionellt hållna varningsbiljetten till kungen.

Det var, som redan nämnts, troligtvis den snabbt tilltagande motviljan för tanken på medlet, kungamordet, som främst förorsakade Lilliehorns varningsbrev till Gustav. Han såg i den anonyma biljetten en utväg att tillintetgöra anslaget utan att själv nödgas framstå som avfalling. Han ville »förekomma utan att skada någon». Han fortsatte därför att inför medkonspiratörerna hyckla en hänförelse som han ej längre kände och övertalade den i sin hederskänsla så ungdomligt sensible Ehrensvärd, som såsom vi sett också våddades, med välljudande fraser om ära, leva som man lär och »payer de sa personne» att gå till maskeraden. Lilliehorn ville få autentisk kunskap om biljettens verkan. Ehrensvärd lydde, hur motbjudande besöket än kändes och utan att ana Lilliehorns verkliga skäl.

Lilliehorn for i sin första bekännelse av den 28 mars inte värre fram med Pechlin än exempelvis Ribbing några dagar tidigare funnit för gott att göra. Jag har redan antytt att Ribbing vidgick att han den 16 mars gjort Pechlin, »som tycktes vara okunnig därom» fastän han »ofta sett» Anckarström, meddelande om vad Anckarström, Horn och han ämnade göra. Pechlin hade då, såsom vi längre fram skola finna, ordat om den revolution han skulle ställa till med »så snart konungen vore undanröjd». Då Ribbings bekännelse avgavs hade Horn för övrigt redan blandat in Pechlin i processen genom att säga att enligt Ribbing generalmajoren också veckan före dådet, då maskeraden inhiberades, varit underrättad. Som vi se var Pechlin nämnd både som revolutionsman och som »medve-

tande om kungamordet», när Lilliehorn »sviktade», för att begagna Ehrensvärds ord. — Lilliehorns första bekännelse innehöll att Pechlin den 14 mars visat sig veta av mordplanen, ja, känt till att »någon» undersökt terrängen kring Haga. Denne någon hade som bekant varit Horn som i sällskap med Anckarström vid nyår därute försökt komma i besittning av kungens person. Pechlin hade för andra gången frågat Lilliehorn huruvida gardet vore att lita på. Bekännelsen omtalade också middagen hos Pechlin den 16 mars och försökte för övrigt framhäva det stigande missnöje med hela anläggningen som Lilliehorn känt och som åstadkommit hans beslut att omintetgöra planen.

Emellertid fortfor Lilliehorns beredvillighet att ångra sig. Hans iver att bekänna blev under fängelseprästens inverkan samtidigt allt större och verksammare. Han koncentrerade sig nu på kanslirådet Jacob v. Engeström och Pechlin. Avslöjandena rörande den sistnämndes roll i det blodiga dramat inbragte Lilliehorn dock inte samma avsky från utomstående och inblandade som sveket mot Ehrensvärd framkallat, fastän hans utsagor — i vilka han uppenbarligen efter bästa förmåga ville yppa sanningen — blevo allt mera graverande för den gamle partihövdingen. Pechlins ihärdiga bemödanden att rädda sig själv genom att blankt neka till allt som framkom emot honom, förminskade nämligen också de övriga skyldigas benägenhet att skona honom och tåga, ja, väckte enligt Per Jusléns och många andras rapporter i många fall deras vrede. Det berättades i Stockholm — Sveriges chargé d'affaires i Hamburg S. Hjelmér antecknade ryktet i sin dagbok — att Ribbing i sin förbittring till och med velat utmana den gamle mannen på duell. Endast Ehrensvärd iakttog en avvikande hållning. Han hade enligt dag-journalen i början av april haft en konfrontation hos polisen med Pechlin. Det hela »gick fort emedan jag sagt mycket litet och obetydligt om honom men varuti han dock inte gick i svarsmål utan helt kort svarade nej». Pechlin var därefter förgrymmad. »Var för första gången inne hos general Pechlin», läsa vi under den 7 augusti. »Det kostade på att se denne gamle mannen uti denna ställ-

ning. Jag hade oftare varit inne hos honom, men som han nekat så hade det varit indiskret att fortfara i förra dagars förtroliga umgänge med honom.» Att Ehrensvärd beundrade Pechlins köld och förmåga att hålla stånd i en ofta svår arrest framgick tydligt. Sedan hovrättens dom fallit, blev dock också Pechlin delaktig av de övriga fångarnas milda behandling.

»Han sade åt alla officerare att han var oskyldig», berättar Ehrensvärd, »och han var sig den sista dagen alldeles så lik som den första. Mot Lilliehorn ivrade han grueligt; han hade därtill även mycket skäl. Ribbings conduite var han ej heller nöjd med. Engeström och jag var de enda han såg under denna tiden och det få gånger. De, som några gånger haft vakt hos honom, fick en veneration för honom, som inte kan beskrivas, och få människor givas, som med honom kunna jämföras.»

Ehrensvärds beundran får naturligtvis stå för hans egen del. Att Pechlin var skyldig, framgår ju klart av Ehrensvärds ord. Vad Lilliehorn, Hartmansdorffs och Ehrensvärds egna bekännelser vidkom så funnos där i fråga om Pechlin och även annars motsägelser, som enligt dag-journalen berodde på »att ingen talt hela sanningen». Lilliehorn hade sålunda »verkligt» i mycket sagt för mycket och i annat för litet».

Ehrensvärds ord togo sikte på domstolsprotokollens bild av »anläggningen» i mitten av april. Jag återgår därför nu till handlingarna i målet.

Pechlins hushållerska vittnade att Ribbing också i mars ständigt besökt Pechlin — detsamma hade Nordell gjort — och Hartmansdorff avgav en bekännelse om Pechlins centrala ställning i den revolutionära konspirationen som med mindre avvikelser stämde överens med Lilliehorn, avslöjanden. Men vittnen till tumanhandssamtalen funnos ej och Pechlin förklarade hårdnackat, samtidigt som han finurligt relaterade generellt oppositionella diskussioner hemma hos sig, att Lilliehorn, Ribbing, Hartmansdorff och Ehrensvärd skyllde på honom för att hjälpa sig själva. Han hade aldrig känt till mordanslaget annorlunda än som ett helt »allmänt rykte» och var fullkomligt okunnig om en i samband därmed tilltänkt revolution. »Obeveklig för allt» gjorde Pechlin »narr av aktor» och svarade

Framför domarskranket

med en kallsinnighet som Juslén i brev till Porthan betecknade som ojämförlig. Juslén låter oss få veta att herrarna i Högsta domstolen trots det trista ämnet inte kunde hålla sig för skratt när de läste den gamle skälmens inlagor och svar, i vilka han framstod som en sannskyldig Savolax- eller Roslagsbonde i konsten att blanda bort själva saken. Han drev enligt Juslén också drastiskt med bevakningen i fängelset, där han bl. a. gjorde sin nattstol till ett medel att trakassera sin omgivning med. Den »ogudaktige» Nordell ville inte vara sämre än Pechlin. »Häromdagen har han begärt en bibel, nb. för att läsa *uppenbarelsboken*», utbrast Juslén med verklig förtrytelse.

Lilliehorns andra och tredje bekännelse av den 29 mars och 1 april ordade i fråga om Pechlin mest om dennes delaktighet i revolutionsplanen. Jag återkommer till dem i ett senare sammanhang där denna plan skall skärskådas. I den sistnämnda skriften framförde Lilliehorn emellertid följande dunkla beskyllning på tal om det handlingsprogram, som Jacob v. Engeström och Pechlin den 16 mars fastställt och som skulle verkställas så snart meddelandet om kungens död ingått: »Jag... måste inför Gud uppriktigt bekänna det jag tror honom (Jacob v. E.) vara den som formerat troligen en hastig plan om vad som skulle göras vid tillfälle av den inträffade olyckan, men tillika är jag övertygad det Pechlin alstrat den första, högst olyckeliga idén.» Att Lilliehorn med denna idé avsåg kungamordet framgår av Svea hovrätts protokoll av den 11 och 14 april. Lilliehorn hade uppenbarligen fått ett starkt intryck av, att tanken på kungamordet sedan en längre tid lekt Pechlin i hågen, när han vid besök hos generalen den 14 mars som en stor nyhet velat omtala Ribbings plan. Pechlin hade då medgivit »att flere personer varit åt honom i dylikt ämne» och låtit påskina att gärningen kunde ligga nära tillhands för den som hyste »purt motiv för friheten», ehuru de han talat med varit drivna av egen nytta.

Lilliehorn förklarade den 19 april för domstolen, att han alltid aktat Pechlin mera för förståndet än hjärtat; Pechlins yttranden »rörande Ribbingska förhateliga projekter» hade

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

likväl visat honom Pechlins hjärta »helt naket och föga till dess förmån». Den gärna retoriske överstelöjtnanten fogade till sin skriftliga utsaga en för honom typisk moralharang, vars slut vittnade om den religiösa väckelse han i fängelset blivit delaktig av. Han ville av allt att döma i någon mån gottgöra sitt förräderi mot Ehrensvärd ty han företog sig att be om en mild dom för denne. För egen del inskränkte han sig till att hoppas på Gud. Det återstod för honom blott att sjunga, skrev han, »Misskundelig Gud, låt Nådens sol upprinna / Att med dess ljus må syndsens nöd försvinna». Psalmer sjöng han inom parentes sagt så ivrigt, assisterad av sin vaktman, att Ribbing i rummet intill ingick i klagomål och även Ehrensvärd ondgjorde sig. Lilliehorns harang lydde för övrigt:

»Give Gud, att vår Herre med en stråle av sitt gudomeliga ljus måtte upplysa Pechlin och oss alla, till vår förbättring. Det är frihetens irrbloss och politiska synvillor som förvandlar förnuftet, denna av naturen ärnade dygdekälla, till ett hav av raseri, medförande de olyckeligaste följder. Det är i sällskap med så kallade kloke-galningar, som man på ett nästan oemotståndeligt sätt bliver smittad. Sådan är ofelbart den annars dygdige ynglingen baron Ehrensvärds casus. Ty jag bedrar mig mycket om det icke ifrån början varit Pechlin, med vilken han längre tid haft relation, som styrkt och underhållit den frihets-esprit, vilken jag även så mycket applåderat och ansett nyttig för människor i allmänhet, så länge den icke går till ytterlighet. Vid närmare skärskådande lära upplyste domare utan tvivel finna att om uti närvarande ställning möjligtvis någon slags indulgence för någon får äga rum, torde ju Ehrensvärd därtill komma i fråga . . . Han förtjänar visst en gnista av medlidande. Ja, till och med dess framlidne faderbroders (=Augustin Ehrensvärd) stora och utmärkta förtjänster för fäderneslandet, dess ärofulla aska, tyckes likasom reklamera något slags avseende.»

Ehrensvärd kunde som nämnt aldrig förlåta Lilliehorns förräderi. Att börja med vidgick han visserligen att Lilliehorn, Hartmansdorff och han, »ryst» vid tanken på mordet och skulle ha föredragit vilken annan utväg som helst att åstadkomma

revolutionen. Medlet »var faseligt redan då för vår inbillning», utropade han, »vad skall det icke nu vara». Men senare lät det annorlunda. I sin nådeansökan till kunglig majestät gav han Lilliehorns övertalningsförmåga och entusiasm för konspirationen all skuld för att han själv blivit »brottslig genom vänskapens och förtroendets lättrörda känslor» och denna uppfattning blev under hans återstående liv alltmera rotfast hos honom. Den möter sålunda i betydligt förstärkt form i hans bekännelseskraft till kronprins Fredrik och ännu mera i en i början av juni 1805 författad redogörelse till den danske generaladjutanten F. C. Bülow. I denna sistnämnda skrivelse är hätskheten oförneklig. Jag anför följande:

»Sedan denne Lilliehorn på eftermiddagen hade träffat anstalter som militär chef (nb. med angivelsen i fickan), blev han på kvällen angivare och i stället för att efter katastrofen låta slå generalmarche och ställa sig i spetsen för garnisonen, tillbragte han natten hos sin mätress. Det slogs således ingen generalmarche och följaktligen förblev hela garnisonen inaktiv.»

Ehrensvärd tycks senare ha ansett att revolutionen hade kunnat bli av trots det felgångna skottet!

Pontus Lilliehorn var onekligen hans angivare. Sveket måste ha förefallit Ehrensvärd så mycket mera upprörande som Lilliehorn dagen efter mordet kommit upp till Ehrensvärd för att göra vissa antydningar om sin anonyma biljett och meddela att polisen redan var honom på spåren men att Ehrensvärd och Hartmansdorff kunde vara trygga — inte ens tortyr skulle förmå honom att yppa deras namn. Som bekant var Anckarström vid detta laget redan häktad; mordvapnet, som han slängt undan på maskeradgolvet, hade röjt honom. Det måste dock påpekas att Ehrensvärd inte var fullt rättvis mot Lilliehorn i fråga om den förförelse från dennes sida han trodde sig ha varit utsatt för. Det framgår i själva verket tydligt av Ehrensvärds andra bekännelse, som han kallar sann, att Ribbing varit den förste som givit honom kunskap om det planerade tyrannmordet och att Ehrensvärd utan större

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

dubier delat Ribbings hänförelse. Lilliehorn hade i januari hjälpt Pechlin att övertala Ehrensvärd att stödja revolutionsprojektet och sedermera nästan tvingat den unge mannen att gå på maskeraden för att tjänstgöra som ögonvittne åt honom — en begäran till vilken Lilliehorn hade sina egna skäl, men som också Pechlin framställt till vår artillerist. Mera av förförelse kan man knappast lägga Lilliehorn till last. Att Ehrensvärd troligtvis skulle ha dragit sig undan om Lilliehorn övertalat honom därtill och gjort lika, är en helt annan sak.

Ehuru jag här redan tidigare, refererande Ehrensvärds självbiografiska redogörelse, har låtit läsaren ta del av den sympati och likhet i tankar med vilken Ehrensvärd den 2 mars mottagit Ribbings förtroende, må det tillåtas mig att även anföra den beskrivning som domstolen fick lägga till sina handlingar. Ehrensvärd bekände följande:

»Kärleken till friheten, vilken efter min övertygelse min fosterbygd saknade och vilken jag trodde skulle kunna göra den lyckelig, stadgade sig dageligen hos mig; ungdomens hetta och obetänksamhet förde den till entusiasm och, förekomsten av desse tankesätt, emottog jag av greve Ribbing straxt efter dess återkomst från Gävle det olyckeliga förtroendet att en revolution nu vore möjlig genom konungens undanröjande på första maskerad. I min fanatiska iver fann jag intet annat medel. Det är omöjligt att tänka på sådant utan blodets häftigaste omlopp, men yran dövar förståndet. Det var en fredags morgon (2 mars) hemma hos greven.»

Ur fortsättningen av Ehrensvärds bekännelse inhämta vi uppgiften att Ribbing visserligen inte talat personligen med Lilliehorn förrän kort före maskeraden veckan därpå, men att Ehrensvärd på Ribbings uppmaning redan den 2 mars invigt överstelöjtnanten i mordprojektet. Lilliehorns nära samarbete med Pechlin gjorde det naturligt att domstolen sporde Ehrensvärd huruvida också Pechlin då underrättats. Horn hade ju som redan nämnt bekänt att Pechlin, efter vad Ribbing meddelat Horn, den 9 mars haft kunskap om planen. Ehrensvärd visade emellertid föga lust att öka Pechlins syndaregister. Han

förklarade att han för sin del först på själva morddagen kommit underfund med att Pechlin också i fråga om kungens undanröjande var med i planen.

Den som med uppmärksamhet studerar Svea hovrätts protokoll kan inte undgå att observera att all benägenhet för be-kännelser var som bortblåst hos de anklagade efter första vec-kan i april. Lilliehorn utgjorde undantaget; de övriga för-sökte i själva verket att återkalla sina tidigare utsagor. Ehren-svärd blev ju rent av uppmanad därtill. Att förklaringen låg i regentskiftet har jag redan framhållit. Ordet nej kom också, vad honom själv angick, att utgöra kärnan i Hartmansdorffs be-kännelser. Ändå visste han precis detsamma som Ehrensvärd, som ju skulle underlyda honom. Majorens hållning inbragte honom föga heder, det var sant, men medförde i stället en mer än mild dom: »När jag jämför mitt öde med mina med-bröders, så faller jag i förundran över rättvisans skipande», filosoferade Ehrensvärd våren därpå i Hamburg och kom till resultatet att alla dömda skulle ha gått så gott som straff-fria om de blott som Ribbings tydligen mycket inblandade kusin K. Kurck ständigt kommit ihåg att säga nej. Skickliga i negerandets balansgång voro i synnerhet också bröderna v. Engeströms be-kännelser. Jag återkommer till dessa herrar. Redan här må dock sägas att de frejdigt förnekade, att ryktet om en kungen förestående stor olycka, som de också hört om-talas, av dem någonsin förbundits med tanken på en revolu-tion. Jacob v. Engeström, som var mera inblandad än bro-dern, medgav att han verkligen någon gång i vänners lag dryf-tat huru rikets angelägenheter borde tillgodoses i fall av kun-gens bråda död, men därutöver hade ingenting avhandlats. Med gamle Pechlin kunde dock ingen av dessa nejsägare tävla. Han konfronterades ännu i elfte timmen såväl med Lilliehorn som med Ribbing och betecknade åter dem bägge som lög-nare. Allt vad Lilliehorn skriftligt eller muntligt anfört om Pechlin »vore den största osanning och hiskeligt att sådant kunde existera», refererade hovrättsprotokollet för den 23 april generalmajorens försvar och fortsatte: »Men herr baro-nen (=Pechlin) förmodade att kungl. hovrätten ej misstänkte

herr baron, fastän överstelöjtnanten, som orden föllo, varit nog gemen att ljuga på honom.»

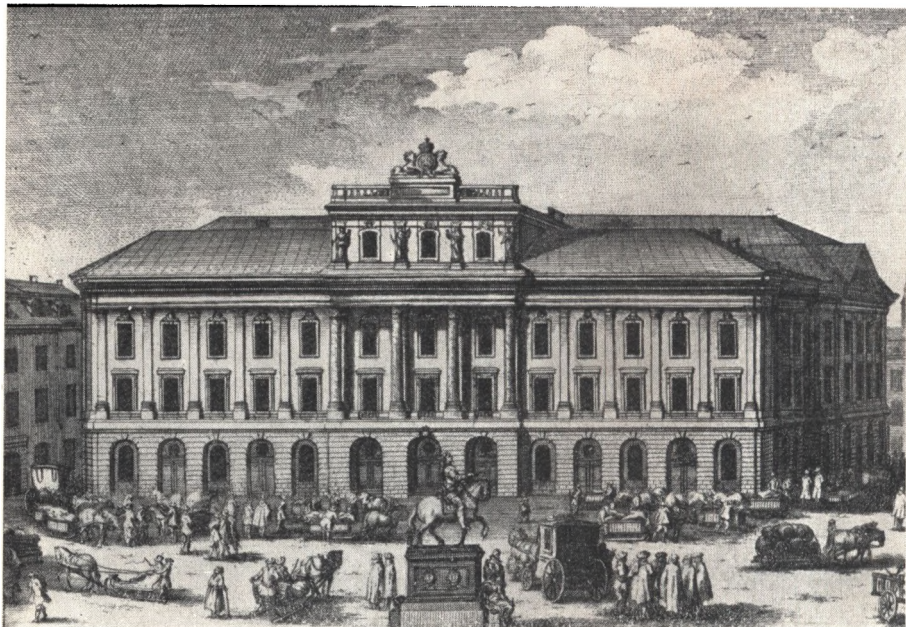
Det sistnämnda var emellertid just vad hovrätten och Högsta domstolen gjorde. Jusléns brev äro nog så tydliga. På bevis kunde Pechlin inte fällas och till bekännelse kunde han inte förmås; rättegången ingav det oaktat domare och allmänhet en rätt bestämd övertygelse om att gamle Pechlin näst verktyget Anckarström varit det utspelade dramats huvudman. Det förtjänar dock nämnas att Lilliehorn i sitt uttalande inför hovrätten den 23 april slog en smula till reträtt i fråga om Pechlins brottslighet. Han framhöll för sin samvetsfrids skull, att han ändå inte »med fullkomlig visshet» vågade påstå, att Pechlin varit den första som kommit på kungamordsidén, »denna högst olyckeliga tanke». Lilliehorn's betänksamhet kom sig av att Anckarström och Horn bevisligen varit mycket tidigt ute med mordprojektet. Han vidhöll för övrigt sina tidigare utsagor om Pechlin och försökte förmå denne att avge bekännelse, varvid han med den nyfrälstes iver utsatte den motsträvige syndaren för den religiösa argumenteringens eld. Han hade därvidlag lika litet framgång som Ribbing haft i slutet av mars, då den unge tyrannmördaren riktat sin av beräkning dikterade uppmaning till generalen att vidkännas sin skuld och frälsa adeln som stånd från att bli misstänkt för delaktighet.

Huruvida Lilliehorn, när han fann för gott att i någon mån uppmjuka sina beskyllningar mot Pechlin, varit utsatt för obehörig påverkan i denna på sidoinflytelser uppenbarligen rika rättegång, är för mig svårt, ja, omöjligt att avgöra. Ehuru samtiden rätt allmänt »kände» Pechlin »skyldig», som det hette, voro nämligen krafter i rörelse att mildra hans öde — dock utan att lyckas. Hertig Karl och Reuterholm hörde inte på det örat. Svea hovrätt hade resolverat att Pechlin, vars sak blev »utställd till framtiden», tills vidare skulle sitta fängslad på fästning för att av prästerskapet till »uppriktigt bekännelse flitigt förmanas». Beslutet väckte bland Pechlins medskyldiga till och med den beundrande Ehrensvärds bitterhet — han hade ju i samma resolution dömts till döden. Vår kungamördare sporde i sin nådeansökan till kunglig majestät om inte brottet att som

Mordet på Operan.

Samtida gravyr av A. W. Kufner. Kgl. bibl., Stockholm.

Operahuset i Stockholm.
Kopparstick av Snack 1782. Nationalmuseum, Stockholm.

Allegori över Gustav III:s död.
Teckning av Sergel. Nationalmuseum Stockholm.

blott till hälften invigd åskådare besöka den ödesdigra maskeradens art än delaktighet i sängkammarrådslagen hos Pechlin, vilka han för sin del aldrig bevistat. Jacob v. Engeström, som med frågan främst åsyftades, kom emellertid också i sista omgången mycket lättare undan än Ehrensvärd. Om Pechlin kunde detta i själva verket inte sägas. När de dömdas nådeansökningar behandlades i Högsta domstolen, som ju i juni godkänt hovrättens utslag i målet, blev resultatet för Pechlins vidkommande visserligen en hemställan, att kunglig majestät måtte tillåta honom att få vistas i sitt eget stadshus eller på sin lantegendom. Någon påföljd fick detta förord likväl inte, trots Pechlins goda förbindelser till familjen Reuterholm och trots lagmannen G. G. Reuterholms försök att påverka sin brorson, gunstlingen. Om Pechlin bevisligen är brottslig, är han för lindrigt dömd, är han ej överbevisad, bör han gå fri, skrev farbrodern sålunda dagen efter Högsta domstolens hemställan. »Kan han dömas på misstanke, vem blir då i tillkommande tidevarv säker?»

Pechlin insattes på Varbergs fästning, där han behandlades mycket liberalt och dog 1796; hans upprepade nådeansökningar, som regelbundet tillstyrktes av Högsta domstolen, lämnades lika regelbundet utan avseende. Pechlins förkärlek för hertig Fredrik, varom mera i det följande, bidrog måhända till regentens köld.

Det synes mig försvara sin plats att ägna några ord åt ryktesfloran kring mordets bakgrund och förmodade inspiratörer. En tyrannmördargestalt fordrar en viss andlig resning och något av patos för att inte falla ihop till en vanlig brottslings skepnad. Flera lidelsefulla patrioter voro även beredda att tillerkänna Anckarström heroiska drag. I ett brev till den kände målaren A. U. Wertmüller, vän till Ehrensvärds broder i Spanien, berättades det sålunda att på den döde Anckarströms huvud satts en lagerkrans samt i handen en papperslapp med orden »den som friat ett land ifrån en tyrann», och lagman

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

Reuterholm förklarade att Anckarström »av en fanatisk drift satt sitt liv i våda för att befria världen ifrån ett så ohyggligt vilddjur». I Frankrike spårades till och med ansatser till en Anckarström-kult. Alma Söderhjelm har behandlat dem i sitt kända arbete om Sverige och den franska revolutionen. Men Anckarströms person var dock för hård och prosaisk — en arg procentare förklarade Juslén som aldrig ens sett honom — och samtidigt socialt för obetydlig för att kunna bli föremål för en nämnvärd mytbildning. Mycket snart uppkom legenden att Ribbing avfyrat det dödande skottet eftersom Anckarströms mod svikit i det avgörande ögonblicket; Hjelmér i Hamburg kunde redan 1 maj 1792 berätta därom. Det finns till och med en muntlig släkttradition enligt vilken Ribbing själv skall ha vidgått att så förhöll sig. Den grevliga hetsporren var verkligen i motsats till Anckarström tyrannmördaren sådan den svärmiska samtiden ville ha honom. Hans tilltalande yttre, hans ungdom och begåvning ställde honom i förgrunden för det allmänna intresset. A. F. Artaud de Montors i flera upplagor utkomna samtida skildring av det svenska kungamordet, författad »av en polsk officer, ögonvittne» (=sändebudet J. Sjerakovski?), framhävde också vederbörligt att bland de skyldiga just jämlikhetssvärmaren och frihetsdyrkaren Ribbing var den, som starkast besjälats av tyrannmordstanken.

Denna bok, som ägnade sin spekulation åt de fördolda krafterna bakom gärningen, spårade dem till en dubbel källa, till både frimurare och jakobiner. Som vi minnas låg i denna kombination ingenting onaturligt för den iakttagare som var medveten om de franska logernas radikalism på tröskeln till den stora revolutionens epok. Det är ju känt att Ribbing vid sin häktning sökte rädda sig med påståendet att kungen förstås mördats av de krafter i Frankrike vilka han hotat med krig. Också Hjelmér tycks ha trott, han som många andra, att franska inflytelser haft någon del i kungamordet. Ehuru han kände varm sympati för 1789 års fria Frankrike, delade han likväl inte de svenska patrioternas förståelsefulla syn på katastrofen i Stockholm. Han hade varit för länge borta från Sverige för att kunna livas av oppositionens hatpsykos mot

Framför domarskranket

Gustav III och var följaktligen benägen att söka brottets rötter utomlands. Fransmännen ha alltid varit frivola och utan sinne för det solida, hette det i detta sammanhang i ett utbrott av besvikelse i hans dagbok. — I Ehrensvärds »dag-journal» läsa vi i fråga om Jacob v. Engeström att »vederbörande hade fått den övertygelsen att han om den timade händelsen hade kommunikation med jakobinerklubben i Frankrike», och denna notis, som Ehrensvärd inte tar ställning till, påträffas också i memoarlitteraturen.

Det är känt att ryktet om ett frimurarinitiativ bakom mordet förenades med en beskyllning mot hertig Karl att inte ha stått främmande för händelsen den 16 mars 1792. Det faller utanför ramen för denna bok att gå in på detta obestyrkta påstående som näppeligen har större värde än följande uppgift i helt motsatt riktning som både Hjelmér och gustavianen C. G. Nordin återge. Det hade varit meningen att utvidga kungamordet, skriver Hjelmér; Ribbing skulle mörda hertig Karl och Horn kronprinsen och revolutionen bryta ut först därefter. Nordin tillägger att så »med visshet» skulle ske och att hertig Fredrik skulle ärva tronen. Armfelt, Liljensparre och general Klingspor skulle även avlivas, de övriga gustavianerna fångslas. Bägge ryktena tjänade onekligen gustavianpropagandan, som än ville stjälpas regenten, än fjärma honom från patrioterna. Dessa försummade inte att betala gustavianerna med samma mynt. Sålunda välkomnades den hemvändande Reuterholm i juli av det bestämda och för honom säkert tacknämliga påståendet, att man kommit en gustaviansk anläggning mot hertigen, gunstlingen själv och patrioternas främsta män på spåren. — Det lönar sig för övrigt knappast att redogöra för den ryktenas surrande bikupa, som tidens och synnerligast mordårets Sverige var!

Dilettantism och brist på kritik höra ihop. Båda voro i hög grad utmärkande för epoken. Den memoarlitteratur, som står oss till buds, visar med vilken begärlighet rykten kolporterades och huru urskillningslöst folk anammade dem. De tålde oftast ingen kritisk granskning; att något on dit kunde visa sig grundat, gav inte resten större trovärdighet. Ryktena om stämplin-

gar mot Gustav III:s liv hade avlöst varandra snart sagt sedan 1788, Anjalaförbundets år. Det var säkert en riktig iakttagelse Johan v. Engeström klädde i ord, när han i sin tidigare nämnda bekännelseskraft av den 2 april sade att det långvariga pratet om kungamordet vant folk vid själva föreställningen därom.

Tyrannmordet passade in i tidens tankevärld. Med hänsyn till den internationalism, som här tidigare tecknats, var det därför ganska naturligt, att det envisa inresvenska ryktet om ett förstående »förtvivlat steg» inte blott skulle finna vägen till enskilda frihethshungrande utländska kretsar utan även måste uppväcka deras gillande eko. Jag tänker närmast på Frankrike, där »död åt tyrannerna» ju överhuvud var det fältrop, som radikalismen ivrigast begynt höja — och detta säkerligen inte utan att återverka på den svenska oppositionens tyrannhat. Att ryktet om svenska kungamordsplaner skulle bli applåderat i Paris radikala klubbar, när det dök upp där på vårvintern 1792, var synnerligen självfallet. Det var ju nu som de krigsivrande girondisterna stodo i beråd att störta Ludvig XVI:s moderatare feullantministär och i sin korstågshänförelse försökte göra troligt, att Frankrikes och frihetens bestånd allvarsammt hotades av aggressiva och eniga europeiska potentater. Då Gustav III var den furste som uppträdde fientligast mot den franska revolutionen och då han tycktes sinnad att motarbeta den med väpnad makt, måste berättelsen om det hat han var utsatt för i sitt rike och om de konsekvenser, som detta hat kunde få, begärligt ventileras i Frankrike.

I själva verket var tidsideologien så kosmopolitisk, att mordet på Gustav III ej skulle erfara någon verkligt avgörande psykologisk förskjutning om det i dag eller i morgon skulle kunna bevisas att gärningen planlagts eller också blott påyrkats av utländska, närmast då franska, aktörer. Leopold II i Österrike, som dog kort förut, sades som känt också ha blivit avdaga-tagen på jakobinernas försorg. Detta rykte uppkom och vann spridning på samma grunder som uppgiften om att Gustav III:s egentliga mördare funnos i Frankrike. Mellan de bägge furstarnas död lågo blott några veckor i mars, regeringsskiftets månad vid Seine. Att det dubbla dödsbudet var alltför

välkommet för den stora revolutionens sak för att ej ryktena om Gustavs jakobinförvållade död skulle visa sig seglivade, är uppenbart; de framträdde likväl inte efter mordet på ett sådant sätt att fransk inspiration kan förefalla trolig. I Alma Söderhjelm's bok om Sverige och den franska revolutionen får läsaren för övrigt stifta bekantskap med det eko, som det svenska kungamordet väckte i Frankrike. Det var sympatisörens, inte delägarens i boet. »Folkens tålmod är stort, men det tar slut en gång» var den karakteristiska konklusion som tidningen »Le journal général de l'Europe» den 4 april gav Gustav III till eftermäle.

För att i följande kapitel få ett grepp om den revolutionsplan som Pechlin stod för, böra vi ägna någon betraktelse åt de politiska åsikter, som antigustavianerna besjälades av. Innan dess torde dock en flyktig redogörelse för den inresvenska situationens utveckling under de betydelsefulla åren 1786—92 försvara sin plats då de angreppspunkter, som denna utveckling erbjöd, samtidigt bestämde oppositionens konkreta kritik.

Det förefaller rättvist att därvidlag följa den beskrivning som Ehrensvärd kände sig manad att infläta i sin biografiska skrift till danska kronprinsen och att bygga ut hans skildring med vissa synpunkter på ämnet, som framträdde hos den för oppositionens majoritet synnerligen representativa Johan von Engeström samt hos konspirationens verktyg, kungamördaren Jacob Johan Anckarström.

Vi funno här tidigare att den sistnämndes bekännelse i hög grad var ett memento i fråga om frihetssvärmeriets materialistiska förankring. Äganderätten, utbyggd med allt som kunde bringas i samband därmed, intog en framträdande plats bland de naturliga rättigheterna. Spekulationen kring äganderättens helgd, som så utpräglat blivit upplysningens arvedel, var överhuvud ett utomordentligt verksamt oppositionellt tankesystem; de antigustavianska krafternas framväxt i Sverige-Finland och

utbredning över det individualistiska, nyttobehärskade tidsunderlaget visade detta till fullo.

Missnöjet med kungen tog fart med de dåliga konjunkturererna efter 1783, med missväxtåren och en av det fransk-engelska fredsslutet framkallad finansiell kris som Gustav utan all rimlighet gjordes ansvarig för. Den personliga, gärna improvisatoriska och i ingen händelse byråkratiska karaktären av kungens regering var härvidlag givetvis en medverkande och Gustav med rätta till last liggande faktor. 1785 års lika okloka som betydliga inskränkning av tryckfriheten, till vilken jag skall återkomma, kungens förvaltningsekonomiska reformprojekt som mot kristidens bakgrund uppfattades som ett intrång i äganderätten och den personliga friheten, alla dessa drag av kungligt förmynderskap, som ju också kunde spåras i den frihetstida, välskolade ämbetsmannabyråkratiens ständiga åsidosättande, förde till att ständerna samlades till 1786 års riksdag »som till ett fälttåg» mot kungen och hans rådgivare.

Att ständermötet blev en lysande seger för det oppositionella »lantpartiet», som »patrioterna» också kallades, är känt liksom även att denna seger kom överraskande för Gustav och hans anhängare. Oppositionen — med högkvarter på riddarhuset — fick de tre övriga stånden med sig i de viktigaste frågorna. Det kungen avtvingade medgivandet att tre stånds samstämmiga votum skulle vara riksdagens beslut utom i privilegiefrågor, och vidare begränsandet av bevillningen till fyra år, voro onekligen vackra konstitutionella framgångar, om man mätte dem mot regeringsformens svävande bestämmelser och kungens diktat av år 1778 att Gustav II Adolfs föråldrade riksdags- och riddarhusordningar åter ägde tillämplighet.

Liksom den »trälaktiga» riksdagen år 1778 väckt patrioterna till den samling och handling som åtta år senare bar frukt, framkallade emellertid 1786 års konstitutionella nederlag hos Gustav III en målmedveten strävan att återvinna de förlorade positionerna och att därutöver öka sitt oberoende av fyrståndsriksdagen. Det blev alltmera uppenbart för patrioterna att 1786 års seger inte med kungens begivande skulle

kunna utvecklas i riktning mot större konstitutionalism. Stämningen förvärrades yttermera av att kungens i många avseenden godtyckliga och för traditioner likgiltiga regeringsmetoder under de närmaste åren snarare skärptes än mildrades. Gustav insåg att hans utsikter att återvinna adeln, den huvudsakliga bundsförvanten i 1772 års statsvälkning, voro jämförelsevis små, ja, obefintliga om han bibehöll den auktoritära regeringskurs han valt. De ofrälse ståndens opposition, sådan den framträtt på riksmötet, var i långt mindre grad principbetnad. Oaktat sin mångomvittnade olyckliga kärlek till adeln beslöt kungen därför att utan större hänsyn till rikets första stånd söka avlägsna huvudskålen till de tre andra ståndens missnöje. Kungliga ingripanden mot den beryktade pastoratshandeln, inhiberade planer på ett tobaksmonopol och en lämplig utarrendering av rätten till husbehovsbränning och brännvinsförsäljning förde kungen ett gott stycke framåt. Han visade sig särskilt angelägen att förbättra stämningen i Finland, där missnöjet inte blott var av ekonomisk och konstitutionell utan även av försvarspolitisk art. Hans bemödanden härvidlag blevo ej heller helt framgångslösa. I utvecklingen efter 1786 kunde med andra ord skönjas en i viss mån avtagande opposition, om man såg läget ur helhetssynvinkel. Att det som känt mycket aktuella ståndsutjämningsbehovet hade sin dryga andel i det stöd som de ofrälse klasserna voro beredda att ge den i friartagen stadda kungamakten, skall jag senare gå in på.

Ehrensvärd var som nämnt en hänförd jämlikhetssvärmare. Emellertid kan det inte förnekas att han i sin syn på ställningen i Sverige före kungamordet framstår som en observatör, vilken i hög grad bands av sitt stånds uppfattning om opinionsläget. Hur hade han också kunnat frigöra sig från den? Han betonade alltid att han kände sig som en medlem av hela medborgarsamfundet och inte av ståndet. Det är ävenledes uppenbart att han inte begick misstaget att tala om nationen när han avsåg adeln, en begreppsförväxling som annars var rätt vanlig inom dåtida ståndsbundet tänkande frälsekretsar. Men hans uppgift till kronprins Fredrik, att oppositionspartiet vid tiden för riksdagen i Gävle bestod av 9/10 av na-

tionen» visar dock — trots det betydelsefulla tillägget »och av dess mest aktade och upplysta del» — på huru svag grund hans lyhördhet för den av honom dyrkade »allmänviljan», Rousseaus tankeskapelse, i själva verket byggde.

Vi minnas från föregående kapitel vad Ehrensvärd 1805 berättade om artilleriets radikala anda på 1780-talet. Hans skildring fortsatte:

»Under kriget steg denna esprit till en sådan höjd, att de officerare, som mest utmärkte sig på slagfältet, aldrig ville bära de hederstecken som kungen belönade dem med. Man såg också exempel på att dödligt sårade, åt vilka kungen gav riddarordnar, omedelbart sände dem tillbaka till honom med orden »att i det land, till vilket de nu reste, sådant inte användes». Man upplevde jämväl det häpnadsväckande exemplet, att ett regemente vars samtliga officerare dömts till döden för delaktighet i 1788 års politiska affär, som blivit känd under namnet Anjalaförbundet, det oaktat under hela kampanjen 1789 gjorde tjänst mot fienden. Det fanns även revolutionära föreningsskrifter, undertecknade av nästan hela armén, vilka papper väl kommo kungen tillhanda men annars inte sågo ljuset. Under något sådant har jag emellertid aldrig satt mitt namn.»

Vi skola att börja med stanna inför de skrifter Ehrensvärd här talade om. »Änskönt svenska regementen icke tagit del i de finskas steg var dock tänkesättet i dem enahanda», bekräftar Adlerbeth i sina berömda Historiska anteckningar, ur vilka vi inhämta att en myckenhet svenska officerare upprättat dylika »skriftliga föreningar, att till bevarande av fäderneslandets fri- och rättigheter arbeta på en hederlig fred samt riksdag, och hava liv och blod till rikets lagliga tjänst osparde». Adlerbeth avtrycker en »Föreningsskrift av officerare vid svenska armén 1788» ur vilken minsann framgår att blodet skulle sparas till »rikets lagliga försvar». Det yrkades på vapenstillstånd, fred, riksdagens inkallande samt uppfyllande av de i regeringsformen utstakade rättigheterna. Skriften, den mest spridda av dessa »föreningar», hade avfattats av majoren vid kungens regemente G. Leijonhufvud och undertecknats av de flesta av hans regementskamrater samt därtill av många offi-

cerare vid andra värvade och indelta svenska regementen. Den förkunnade att undertecknarnas avsikt var att återlämna åt lagen dess styrka, åt konungen hans lagbundna makt, åt ständerna deras förkränkta rättigheter och åt den enskilde »frihet, ära och heder under den strängaste laglydnad». Att sådana deklARATIONER måste försätta den unge svärmaren Ehrensvärds blod i svallning behöva vi inte betvivla, vad som än må ha förorsakat att han inte präntade sitt namn under en dylik föreningsakt.

Ehrensvärd kom aldrig själv ut i fält. Han skildrade Anjala och de dömda officerarnas hjältedåd i överensstämmelse med den version oppositionen gjort till sin. Hans nyss anförda ord ställde Anjalarörelsen i linje med den svenska officersoppositionen överhuvud, den framstår som samma medborgerliga fronderi. Någon antydning om den finska separatismen gjorde han inte, en omständighet som måhända förtjänar att antecknas, eftersom Ehrensvärd under sina första landsflyktsår i och kring Hamburg kom i mycken beröring med exilerade Anjalamän. Som känt flydde fem finska självständighetsmän i god tid till Ryssland — undan den dödsdom som sedermera avkunnades över dem i Stockholm. Av dessa dödsdömda hade majoren Jan Anders Jägerhorn och kaptenen Lars Reinhold Glausenstierna under den tid som låg mellan kungamordet och Ehrensvärds skrift till kronprins Fredrik kommit att korsa Ehrensvärds väg, som därjämte fört honom i kontakt med en annan Anjalaman, den från Danviks dårhus, där han simulerat galenskap, till utlandet avvikne överstelöjtnanten O. R. Klingspor. Ehrensvärd hade också sammanförts med den i Anjalasammanhanget dömda, benådade samt frivilligt landsflyktige generalen B. J. Hastfer.

När Ehrensvärd i nyssanförd redogörelse talade om de dödsdömda — de voro som känt ett stort antal — vilka 1789 trots domen voro i tjänst, begick han ett minnesfel. Rättegången mot de i stor utsträckning fängslade Anjalamännen avslutades i april 1790 och domarna avkunnades då. Som känt verkställdes livsstraffet blott på överste Hästesko, medan de övriga

dödsdömda benådades till lindrigare straff, med undantag dock av dem som rymt till Ryssland.

Ehrensvärds beskrivning av stämningssläget i Sverige under kriget och därefter fortsatte med följande utblick över den civila opinionen, i vilken de mot Gustav III som känt särskilt uppbragta societetsdamernas inflytande beaktades:

»Men icke blott inom armén, i hela Sverige hördes blott en stämna och den var mot Gustav. De rättrådigaste och mest upplysta inom alla stånd bekände sig till oppositionen och i sällskapslivet talades det utan förbehåll om Sveriges befrielse från denne monark som den enda räddningen för landet. De älskvärdaste och elegantaste fruntimren förde detta språk och vare sig man talade med den förnämaste grevinnan eller simplaste bonden hörde man denna samma mening.»

Att Ehrensvärd här gav uttryck åt en lika allmänt oppositionell som oriktig uppfattning om stämningssläget är uppenbart. Skildringen är så typisk att den egentligen inte tar var någon vederläggning. Vida kretsar inom de ofrälse klasserna bragtes ju under intrycket av händelserna år 1788 inte blott till ett övervägande gustavianskt utan därjämte till ett hetsigt antiaristokratiskt tänkesätt; förenings- och säkerhetsaktens antagande var en manifestation av det lidelsefulla politiska jämlikhetssträvande som på ofrälse håll ställde privilegieutjämningen, det stora sociala spørsmålet, framom den politiska friheten. Frågan om för eller mot kungen kunde sannerligen inte avfärdas av patrioterna med en avskärmning av motståndarläget som ett de »oupplystas» och »fåkunnigas» undanskymda tillhåll i den allmänna meningens örtagård!

Det är inte fullt klart huruvida Ehrensvärd, vars skildring inte höll sig strikt till den kronologiska ordningen, i de nyss anförda sätserna kanske mindre tänkte på tidpunkten för oktroyen av förenings- och säkerhetsakten än på perioden efter fredsslutet med Ryssland, då Gustavs uppenbara iver att med vapenmakt hjälpa Ludvig XVI bragte de svenska frihetsvännernas vrede till kokpunkten. Korståget mot revolutionen fann ju inte ens genklang bland gustavianerna! Oppositionen i gemen,

också det flertal som inte hyllade upplysningsradikala tänkesätt, ondgjorde sig givetvis i långt högre grad än de bekymrade rojalisterna över kungens planer. Hans avsikter betydde inte blott ett upprörande hot mot den enskilda börsens naturrättsligt grundade helgd utan voro i själva verket mer än belänkliga i anseende till rikets av det nyss avslutade kriget redan fullständigt undergrävda finansiella grundval. Ändå funnos enligt Ehrensvärd ännu möjligheter till en inre försoning:

»Hade Gustav 1792 velat förändra system och icke gjort krigsrustningar, icke sammankallat ständerna till Gävle riksdag, men använt sitt sällsynta geni och sin gränslösa aktivitet inom den inre förvaltningen och omgivit sin person med mäniskor som ägde allmän aktning, skulle oppositionspartiet snart ha blivit ett hovparti. Men detta nya krig, efter knappast två år av fred, efter det föregående krigets förskräckliga följder för Sverige, kungens intima förbindelser med franska emigranter, riksrådets avskaffande, de främsta riksdagsmännens arrestering mot författningen och landets lagar, baron Stiernelds och överste Almfelts insättning på fästningar utan minsta sken av lagligt tillvägagångssätt, överste Hästeskos halshuggning, allt detta hade uppretat allas sinnen mot kung Gustav. Ty hat och förtal må aldrig så mycket försöka nedsvärta det dåvarande svenska oppositionspartiet, så kan ändå ingen osanning vara större än att detta parti — åtminstone dess pluralitet, de av dess män som ägde offentlig aktning — tänkte på eller blott önskade kullkasta eller undergräva monarkien. Intet kan vara mindre sant, en sådan tanke har aldrig nämnts, inte ens i de förtroligaste samtalen mellan de hetaste huvuden. Det fanns intet parti — åtminstone såvitt man vet — som arbetade mot kungavärdigheten. Men erfarenheten hade visat att regeringsformen av år 1772, åt vilken kungen dessutom gav banesåret 1788 och ännu mera 1789, inte var den grundlag som kunde betrygga ett lands välstånd . . . På samma sätt var i den revolutionsplan man tänkte på i Sverige, icke den minsta tanke formad mot kungamakten . . . Ingenting kunde således ge anledning till att hovpartiet om denna revolution försökte sprida ut att den var riktad mot kungavärdigheten. På samma sätt

hade man kunnat kalla kejsar Pauls oppositionsparti jakobiner och det har dock aldrig fallit någon in att göra.»

Det kan måhända av ovanstående synas som hade Ehrensvärd år 1805, i en förlåtlig åstundan att inför kronprinsen framstå i en fördelaktig dager, velat förneka sin ungdoms politiska ideal. Så var dock icke fallet; han underkände 1772 års regeringsform och påpekade bland annat tydligt — jag skall återkomma till frågan — att revolutionsplanen velat utöka medborgarnas konstitutionella rättigheter, ehuru den icke varit riktad mot kungens exekutiva myndighet. Denna sistnämnda försäkran, som Ehrensvärd mångordigt upprepade i brevet till Bülow, betydde likväl ganska litet i fråga om den kungliga myndighetens volym. Antingen frihetstidens svenska eller 1791 års franska författning därvidlag togs som mått, var det prerogativ utan tvivel mycket begränsat som kupp-
männen i mars 1792 tänkte sig för »tredje Gustavs arvtagare».

Det är ganska roande att i brevet till kungatjänaren Bülow läsa följande undervisande redogörelse för oppositionens legalitet i det gustavianska riket: »I en blandad regeringsform, där det icke blott är tillåtet utan rent av en skyldighet att deltaga i allmänna angelägenheter, att följa med uppmärksamhet deras gång och att ofta använda sig av sin röst vid deras bedömande, är politisk meningsfrihet lika helig som religiös meningsfrihet är det överallt. Sålänge man alltså är medborgare i en sådan stat kan man vara lika redlig när man tillhör oppositionspartiet som när man tillhör hovpartiet. I alla stridigheter, där passioner medverka, inblandas tyvärr slutligen ytterligheter och det ligger i den mänskliga naturen att det kalla förnuftets gränslinjer då överskridas. Detta är en förebråelse som kan göras det svenska hovpartiet likaväl som oppositionen och orsaken därtill låg i själva konstitutionen. Hela Europa vet att Gustav III efter riksdagen 1778 så att säga låg i krig med sin nation, bägge partierna — om jag får uttrycka mig så — observationsvis till riksdagen 1786, sedan med aktivitet till riksdagen 1789 och efter den tiden med acharnement på bägge sidorna.»

Det är tydligt att Ehrensvärd i skrivelserna till kronprin-

sen och Bülow strävade att inskränka sig till de tankegångar som vid tiden för kungamordet voro utmärkande för oppositionen i gemen. Han undvek med andra ord att visa spår av den typiska upplysningsradikalism, som Ribbing och han i själva verket besjålats av. Medverkande var förstas den moderation som Ehrensvärds politiska tänkande genomgått i början av 1800-talet. Mest torde dock ha inverkat en begriplig önskan att vinna kronprins Fredriks bevågenhet i åtminstone något större utsträckning än dittills.

Vi måste naturligtvis fasthålla vid att Ehrensvärd av år 1792 inte var representativ för det ståndsbetonade missnöje som framträdde inom de äldre oppositionskretsarna. Där- emot kunde Johan v. Engeström, »riksens ständers nötkäppa», som här redan ofta citerats, på goda grunder kallas en skarp- sinnig företrädare för den konstitutionalism som gav den egentliga oppositionens kamp mot kungamakten resning. Han hörde till dem på Riddarhuset vilka Gustav III 1789 ansett sig böra arresteras för att bryta adelns motstånd. Hans papper, som utgivits 1877 av E. V. Montan, ge en god föreställning om den strid för lag och ständernas rätt som adelsoppositionen onekligen förde, hur mycket förlöpningsar den i sitt stigande hat till kungen än gjorde sig skyldig till.

Frihetstiden hade som bekant trots alla ständerövergrepp i exekutivt avseende utvecklats en mycket stark och övervägande aristokratisk ämbetsmannabyråkrati, som inte blott ägt stor myndighet utan även utfört ett gott arbete i hägnen av bestämda förvaltningsformer. Dessa gingo illa ihop med Gustav III:s självrådiga och personliga politik samt voro delvis även i behov av tidsenlig förnyelse. Kungen höll emellertid hela förvaltningen i stöpsleven utan att verkligen reformera; han opererade med provisorier. Sålunda fortbestod det tungrodda kollegiesystemet, men arbetet i kollegierna gjordes i många fall meningslöst genom improviserade och snabba ministeriella instanser som voro lämpliga verktyg för Gustavs vilja, de så kallade beredningarna, kommissioner m. m. De viktigaste re- geringsbesluten fattades som känt i kungens konseljer eller kabinett där ofta intet riksråd var närvarande. Rådet, denna

traditionsrika institution, grundlagsfäst redan i landslagens konungabalk, hade därmed skjutits åt sidan och i själva verket förlorat sitt administrativa fotfäste innan förenings- och säkerhetsakten gav det nådestöten. Vilken oerhörd åtgärd riksrådets avskaffande det oaktat blev förstår den som vet, att sexton- och sjuttonhundratalets regeringsformer till övervägande del inrymde förvaltningsstadgar och att således inte blott administrationens allmänna karaktär utan också dess enskildheter i det allmänna medvetandet hade grundlagshelgd. Hela det komplex av noggranna bestämmelser om administrationen, som dittills ytterst byggt på konstitutionen, hängdes genom några penndrag i förenings- och säkerhetsakten så att säga i luften. Akten överlämnade som känt åt den »lagkrönte» kungen — 1772 hade Gustav kallat sig lagbunden — att ordna med regeringen och förvaltningen efter eget skön.

Riksrådets avskaffande väckte som nämnt allmän, djup sorg och inte blott Ehrensvärds förbittring. För byråkratiens del föll nu droppen som kom kungens syndabägare att rinna över. De kunniga och rättrådiga bröderna v. Engeströms inblandning i anläggningen den 16 mars gav syn för sängen — detta synnerligast i fråga om kanslirådet Jacob v. Engeströms motiv. Brödernas delaktighet kunde med hänsyn till deras stadgade ålder och goda finansiella förhållanden varken skrivas på den ungdomliga hettans eller enskilda svårigheters konto. Lars v. Engeström, den näst yngste i brödraskaran, föranledes av brödernas — främst brodern kanslirådets — skuld till följande reflexioner:

»Denne (Jacob v. E.) så föga tilltagsne och därjämte så kloke man var genom hovets ständiga ingrepp i ständernas rättigheter så uppbragt, att han ej såg något annat än invärtes ställningen och alldeles icke den fara, varmed vi utifrån hotades, vilken endast genom enighet kunde avböjas... Frågan var egentligen mellan oss: böra vi först arbeta emot Ryssland eller emot konungen? Jag var av förra tanken, mina bröder av den senare.»

Karakteristiken av Jacob och Johan v. Engeströms tänkesätt förefaller att vara väl tillämplig på oppositionen över-

huvud, som stirrade sig blind på den inre friheten och stjalpte kungen i hans strävan att värna den yttre.

Johan v. Engeström, som inte kunde fällas för någon större andel i konspirationen, företog sig i bekännelsen av den 2 april att »hänryckt av en ädel förtjusning» och med tanke på hertig Karls »egen sällhet i framtiden» framlägga de fel den gamla regimen begått och den nya således borde gottgöra:

»Ofelbart förlorade svenska män många av sina rättigheter i revolutionen 1772; men med den styrelse som då nyttjades mild och jämn avlopp allt i största stillhet till dess vitt utseende penningställningar började giva var tänkande människa en orolig omtanke för sin framtida bärgning. Än var likväl icke nöden å färde, man fick stundom yttra sin klagan, då var sinnet lättat och folket levde i lugn. 1788 års händelser förstörde detta lugn; de rådgivare blevo hörde, som rådde att kasta smuts på hela adelsståndet; och arresteringen vid 1789 års riksdag torde ha sin del i den förtvivlan, vars verkningar vi nu begråta. Med makten i händerne kan man tvinga den missnöjde att tiga, icke att vara nöjd...»

För en rätt förståelse av ovanstående må tjäna, att Engeström i likhet med Pechlin 1772 hört till motståndarna av statsvälvningen. Talet om Gustavs vittutseende penningplaner, som ingåvo oro för var tänkande människas bärgning, syftade i överensstämmelse med vad jag här tidigare framhållit på läget år 1786 och visade igen äganderättens centrala betydelse. Den gloria av martyrskap Engeström förstucket tillerkände adeln i samband med händelserna 1788 och 89 funno vi redan vara typisk för oppositionens inte fullt motiverade uppfattning om sitt eget sansade och objektiva uppträdande under den ödesdigra riksdagen. Att oppositionen begick stora fel är dock känt och att dess uppträdande i många fall skadade rikets yttre intressen likaså ogensägligt. Det bör i detta sammanhang ha sitt särskilda intresse att höra vad en så hänförd oppositionsman som Ehrensvärd tretton år efter sin dom ansåg om den oppositionella taktiken som sådan — han fördömde den nämligen.

Tretton års avstånd från händelserna och tretton år lagda till en tjugofemåringens ålder betydde mognad eftertanke, skrev

Ehrensvärd till kronprins Fredrik. Det förflutna framträdde med modifikationer, som inte kunnat förenas med ungdomens obesvärade tänkesätt och oerfarenhet:

»När jag i minnet återkallar riksdagens gång 1789, Gustav III:s tillvägagångssätt på den ena sidan och oppositionens på den andra, så framstår det hela för mig i helt annat ljus än mitt 22-åriga öga såg det den gången. Följden därav är denna: utan att nu mindre varmt och redligt än då och då mindre varmt och redligt än nu vilja mitt fäderneslands väl, ogillar jag nu största delen av oppositionens handlingssätt utan att därför mindre ogilla hovpartiets. Jag ogillar inte blott riksdagens operationer år 1789 men också 1792 års riksdag och allrämest följden av bägge dessas orätta gång, nämligen katastrofen av den 16 mars samma år liksom även den andel jag tog i dessa politiska händelser, *utan att jag därför ogillar de principer som besjälade mitt tänkesätt och styrde mina handlingar.*»

Kursiveringen är min, icke den biktande Ehrensvärds. Hans förklaring var utan tvivel anmärkningsvärd men därför inte enastående. I själva verket torde år 1805 redan en stor del av hans gamla meningsfränder ha tänkt som han, om också en dylik bekännelse i hans mun fick ett särskilt värde. Att han inte blivit sina principer — läs ideal — otrogen, skola vi förvissa oss om. De hade emellertid 1805 också mognat.

Jag ber att ännu en gång få rikta läsarens uppmärksamhet på Anckarströms här tidigare anförda bekännelse. Som naturligt var framträdde upphöjandet av oppositionens riksdagstaktik 1789 och 1792 mest reservationslöst och samtidigt mest förenklat hos denna brutala och samtidigt föga komplicerade karaktär. Han såg, som begripligt var, kungens handlingar enbart i karikatyr. Äganderättens och den enskilda ekonomiska nyttosynpunktens centrala betydelse framlyste därjämte så tydligt man gärna kan vänta sig. Efter att ha ondgjort sig över de »nedriga paskiller» om armén och »herrarne» vilka 1789 »obehindrat» utgävos som protest mot Anjala och dess förbundsskrift och vilka på kunglig befallning inte fingo bemötas i tryck, anföll han förenings- och säkerhetsakten »vilken ändrade alla de punkter i 1772 års regeringsform, som till

hans m:ts frihet att få göra vad han ville i regeringen kunde vara hinderliga». Därefter nagelfor han den kungliga penningförbrukningen: »Ehuru hans m:t vid alla riksdagar skaffat sig penningar under flera namn och dessutom alla kronans inkomster som av undersåtare skola utgå, uppgavs dock en oändelig skuld, vilken hans m:t försatt riket uti.»

Anckarström skildrade hurusom kungen 1789 genomdrivit bevillningens godkännande på obestämd tid genom att åtföljd av en hotfull pöbelhop infinna sig på Riddarhuset. Gustav visste, säger Anckarström, att lantmarskalken trots alla »förut nyttjade högst ovärdiga steg» inte skulle kunna förmå adeln att ge sitt samtycke. Mot förmodan blev också kungens proposition »med flere nej än ja besvarad, varpå flere ropte på votering, men ändock togs saken upp för att vara beviljad».

Man kan inte missta sig på Anckarströms särskilda bitterhet över kungens ekonomiska godtycke; arresteringarna vid samma riksdag nämnde han, men inte med samma förbittring. Sålunda var också hans vrede över Gävle riksdag, detta nästan enbart i finansfrågor rådslående ständermöte, synnerligen intensiv. Den därstädes beslutna utökningen av kreditsedelemissionen, för vilken han gav Gustav skulden, torde ha förstärkt hans uppsåt att mörda monarken. Under det 1788 påbörjade olagliga kriget, skriver han, hade han sett medborgarna betungas med odrägliga bevillningar och utlagor, »folket förstöras med ett pappersmynt, allt detta för att få en ifrån tronen såkallad ärorik fred». Men icke nog därmed. Efter kriget slukade kungens besök i utlandet »många tunnor guld och lyxen lika stor om ej större»:

»Sedan vi nu så voro bragte uti detta olyckeliga tillstånd, kom en kungörelse om riksdag endast trenne veckor före dess början så att val och resor skulle ske i största hast, utan att det var någon angelägenhet som det fordrade. Konungen tog dessutom alla möjliga steg för att hindra ämbetsmän att få bevista riksdagen. Så utsattes riksdagen på ett ställe långt avlägset på det att det skulle bliva riksdagsmännen dyrt och obekvämt att komma dit . . . samt för att öka utgifterna som voro ansevärliga och staten således komma i än större skuld . . .»

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

Detta var det förenklade klagomålsregistret. Till vad behövde kungen vid årsskiftet 1791/92 en brådskande riksdag, till vilken ingen kunnat förbereda sig och som hölls långt borta — i Gävle? Ture Bielke framhöll för Lilliehorn som en synnerligen misstänkt omständighet i samband med monarkens fruktade »suveränitets»-avsikter, att man nästa gång av allt att döma hade att vänta riksdag i Torneå eller Åbo. Förenings- och säkerhetsakten skulle då påtvingas även adeln. Den enda räddningen var att genast åstadkomma en revolution — och då det inte gick annorlunda, måste tyrannmordet bli medlet därtill.

Att de »aktivistiska» patrioterna representerade en extrem linje, bör självfallet beaktas. Oppositionens besinningsfullare element insågo naturligtvis, oberoende av sin större eller mindre ståndskänsla och radikalism, att med våldshandlingar och brott ingen rätt stod att vinna. Ett brev av kanslirådet friherre Schering Rosenhane, skrivet dagen efter kungens död, är representativt för en oförryckt moralkänslas reaktion:

»Min Gud, varför kunde kungen inte dö naturligt, varför skulle mördare förkorta hans dagar? Jag kommer aldrig att kunna försvara deras bevekelsegrunder; om man vill verka för den goda saken, kan detta då inge någon uppsåtet att begå ett brott? Och vad vinner man genom ohyggligheter? Vi ha från ett ont störtats in i något värre. Den som vill undvika Scylla, faller ofta in i Charybdis. Långt ifrån att öppna mera lysande utsikter för frihetens vänner har kungens död förorsakat att det skett som de hittills så omsorgsfullt undvikit. Jag kan nämligen inte förbigå med tystnad att hrr Brahe, de Geer, Stierneld, Lantingshausen, Claes Lewenhaupt, Adolf Sparre och flera andra, som befunno sig med mig i den avlidne kungens matsal, voro tvungna att gå ed på säkerhetsakten så snart Gustav III uppgivit andan.»

Någon sorg över Gustavs död gav Rosenhane som synes inte uttryck åt. Huru stämmningsläget mot den döde var i stockholms societeten framgår också på ett verkligen beklämmande sätt av vissa anteckningar i Ehrensvärds »dag-journal». Kungens bisättning i april hade föregåtts av förberedelser vilka Ehren-

Framför domarskranket

svärd åsett från officersrummet, vars öppna fönster tillåtit honom att prata med bekanta utanför. Man räknade vid denna tid med en våldsamt befrielse av fångarna, en svensk stormning av Bastiljen. Vid begravningen i maj uppställdes enligt order dubbel vakt utanför fångdörrarna, men åtminstone Ehrensvärd var inte i sitt rum. Han sällskapade med vakthavande och damer i officersrummet med utsikt mot kyrkan och kunde åse »ceremonien». Sedan åt han middag med majoren av dagen, den av honom synnerligen älskade kaptenen af Bosin, som i augusti förde Ribbing och honom över gränsen. »Denna eftermiddag var tämmeligen rolig», lydde Ehrensvärds kommentar av dagen för den mördades begravning!

Claes Lewenhaupt var Ehrensvärds synnerlige vän och mycket radikal. Rosenhane hade fullt skäl att finna det nedslående att trohetseden till den unge kungen nu skulle tvinga Lewenhaupt och de nämnda övriga herrarna att så att säga godtaga »suveräniteten», d. v. s. förenings- och säkerhetsakten. I själva verket ljusnade den pessimistiske Rosenhanes syn på det våldsamma regentskiftet dock på sensommaren, under inverkan av den definitiva övergång till patrioternas läger som hertigen då företog, vägled av sin än så länge frihetsvänlige Reuterholms fasta hand. Den konstitution man hade var ju dock en konstitution, om den iakttogs och det gustavianska godtycket tog en ända; att detta sistnämnda skulle ske, därom hyste Rosenhane i likhet med övriga patrio-

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

ter vid denna tid gott hopp. Hertigen hade så ofta hävdad, att kungen »ock skall vara under lagen, när han själv var part», skrev Rosenhane motiverande sina förväntningar i oktober samma år till sin syster: det gällde nu för Karl att visa att han menat allvar.

Eric Edman, beundrare av 1789 års Frankrike i Mirabeaus och Lafayettes personer och trogen medarbetare till Reuterholm också sedan gunstlingen ändrat kurs, var inne på samma tankegång som Rosenhane. »Enväldet åtföljt av blindhet och mörker hava tryckt oss», skrev han i oktober kungamordets år till sin gynnare: »dagen uppgår; och likasom vi en tid under en nästan fri konstitution regerades despotiskt, synes mig som vi nu under en nästan despotisk konstitution styrdes som ett fritt folk. Således agerade ämbetsmän förut efter nådig befallning, nu efter lagar och författningar.»

Reuterholm hjälper Sverige upp ur sängen.

IV. *De mänskliga rättigheternas drabant*

Och utan fruktan för dess makt
Du vågar statens brister röja,
Då sanning dem i dagen lagt.

hrensvärd hyllade i detta uppskattande omdöme, som återspeglade hans egen sanningsdyrkan, sin danske vän K. L. Rahbek. Var fann han själv den sanning om staten, som vars »tolk» han blev delaktig i brottet den 16 mars 1792?

Gustav III hade lyckats genomföra 1772 års statsvälvning emedan den brist på maktbalans, som utmärkt frihetstidens ständervälde och som till periodens sista skede skadat i huvudsak kungamakten, slutligen hotat att bli ödesdiger för den del av rikets maktägande ständer som dittills i främsta rummet axlat statens myndighet, nämligen adeln. Den svaga och av riksdagen beroende verkställigheten förmådde inte skydda sig själv eller den allmänna förvaltningen för legislativens ständiga övergrepp och var givetvis ännu mindre i stånd att bromsa upp maktförskjutningar inom denna legislativ, där under frihetstidens sista årtionde en redan tidigare befarad och av jämlikhetstanken kraftigt stimulerad process begynte: de ofrälse ståndens anstormning mot adelns privilegier som byggde på börd och stredo mot de mänskliga rättigheternas princip.

Adeln hävdade till sitt försvar äganderätten med allt vad en extensiv tolkning kunde inlägga i begreppet; att äga, gåvo de ofrälse till svar, fick inte vara ett privilegium, ty rätten att

förvärva egendom och ämbetsmannabefordran måste vara lika för alla. Adeln skulle för övrigt få behålla sina rättigheter, men sarrättighetskaraktären borde försvinna för allt sådant som var varje medborgares rätt. Diskussionen om privilegieutjämning genom fastställande av konkurrerande rättigheter för rikets tre ofrälse stånd tog på allvar fart under frihetstidens tvenne sista år, då den aktualiserades genom en åter till förmån för adeln löst befordringsfråga. En finsk borgare och riksdagsman, A. Kepplerus, formulerade vidlyftiga ofrälse »odalprivilegier», vilka i viss mån kunna betecknas som en nordisk förelöpare till de berömda amerikanska och franska deklarationerna av människans rättigheter. Odalprivilegierna stannade dock på papperet. Präster och borgare voro inte på allvar villiga att låta allmogen få dela den undantagsställning de själva i många hänseenden åtnjöto. Det var också från andra och tredje ståndet och inte från bönderna som det huvudsakliga hotet riktades mot adelns privilegier. Upplystheten kunde här tävla med första ståndets och man hävdade med eftertryck satsen att »naturens herre icke bundit alla snillegåvor vid anor och adlig börd».

I den frihetstida statsfilosofien intog läran om den naturrättsliga folksuveräniteten som känt en framträdande plats. Biskopen i Åbo Johan Brovallius, frihetstidens statsteoretiker i sino prydno, hade visat huru till synes föredömligt 1720 års regeringsform uppfyllde Lockes krav på en inskränkt monarkisk författning och huru fullständigt rikets maktägande ständer uppburo den folksuveränitet, för vilken enligt Lockes maktfördelningssystem den lagstiftande myndigheten var det främsta och i viss mån över den avskilda verkställigheten stående organet. Som känt överlätto i Lockes samhällsfördrag individerna under förbehåll av vissa naturliga rättigheter statsmakten på medborgarsamfundet som sådant, alltså i Sveriges fall ständerna, ehuru denna makt, som tänktes bestämd av majoritetens vilja, dessutom ytterligare kunde avstås. Detta skedde exempelvis genom 1772 års regeringsform.

Utländska och inhemska beundrare av det frihetstida statskicket berömde i synnerhet den maktfördelning det represen-

terade. Den kände franske statsvetaren abbé de Mably, som i den svenska statsformen såg nära nog en motsvarighet till sitt ideal, den antika medborgarrepubliken, gav i sin bok »Om lagstiftningen eller lagarnas principer» 1720 års regeringsform företrädet framom det engelska statsskicket. Han klandrade att det engelska systemet — efter vilket ju Locke kalkerat sina teorier — tillstodde kungen del i den lagstiftande myndigheten på samma gång som han utövade den verkställande och dömande makten. Som vi veta medförde just detta att exekutiven i England inte löpte fara att som i Sverige paralyseras av lagstiftningens övermäktiga ställning. Mably höll emellertid på en bestämd boskillnad samtidigt som han alltjämt i Lockes bemärkelse och i motsats till Montesquieu tilldelade legislativen en överordnad position. Han tog helt ofrivilligt den svenska författningens brister på kornet och skildrade med sitt beröm just de fel, som skulle föra till Gustav III:s statsvälvning, när han i nyss nämnda bok lät sin andliga spegelbild, en svensk ädling, ge följande positiva karakteristik av frihetstidens statsskick:

»Vi ha fullständigt utmärkt och åtskilt den legislativa och den exekutiva makten. Våra verkställande myndigheters ambition förorsakar oss ingen oro; de styra oss, men såsom vi vilja bli styrda; och om de bedraga våra förväntningar, straffa vi dem. Ingenting hejdar eller suspenderar vår riksdags verksamhet, medan Edert (Englands) parlaments verksamhet suspenderas av kungens makt.»

Det nyssnämnda engelska betraktelsesättet att kronan var en del av lagstiftningen — Mably talar ogillande om treståndsparlamentet (kungen, över- och underhuset) — förmådde honom bland annat också till följande ganska godtyckliga men smickrande jämförelse med det svenska statsskicket. I Sverige hade man förstått, sade han, att kungen och rådet inte fingo ha del i lagstiftningen, de utgjorde intet »femte stånd» och kunde därför inte missbruka den kredit som deras överhetsställning gav dem. »Deras ambition skulle väckas om de fingo del i den suveränitet som de i dag se över sina huvuden», spådde den teoretiserande franska abbén.

Han skulle få rätt, men på ett sätt som han i sin positiva

syn på den svenska konstitutionen inte kunnat föreställa sig. Gustav III:s medhjälpare i 1772 års statsvälvning kommo att utgå från en alltmera allmän uppfattning att den svenska författningen behövde en expansion av verkställigheten i överensstämmelse med Montesquieus principer. Den restauration av Gustav II Adolfs statskick som Gustav III verkställde och med utnyttjande av regeringsformens avsiktligt svävande bestämmelser strävade att utveckla i en alltmera absolutistisk riktning, medförde emellertid som bekant ingen maktutjämning mellan ständerna och kungen. Pendeln slog ut i motsatt riktning och Mablys spådom om den väckta ambitionens vådor visade sin allvarsamma innebörd i den oerhörda övervikt som förenings- och säkerhetsaktens konstitutionella ram tillförsäkrade kungamakten.

I de ofrälse klassernas anlopp mot adeln under frihetstidens sista skede spelade den populärfilosofiska rustningen redan en stor roll. Vi leta likväl då och senare med rätt ringa framgång efter renodlade ideologier. Ehuru i all synnerhet Lockes och Rousseaus teorier om staten voro varandra lika motsatta som på det litterära området upplysningstidens rationalism var dess romantik, hade de i det allmänna medvetandet ingått en om än skiftande så dock nästan alltid hållbar förening. Den visade sig i det lockeska samhällskontraktets kombination med Rousseaus folksuveränitet och i de naturliga rättigheternas sammanställning med allmänviljan, en komposition om vars europeiska bärkraft den franska deklARATIONEN av människans rättigheter kom att ge ett tändande vittnesbörd.

De naturliga rättigheterna voro för upplysningstidens mänsklighet ett axiom, ingen teori. Locke, deras stora förkunnare, hade lärt att människorna i naturtillståndet, som för honom nära nog tedde sig som en historisk realitet, ägt vissa värdefulla fri- och rättigheter för vilkas betryggande de känt sig nödsakade att övergå till samhällslivet. Förbehållande sig dessa rättigheter hade de enskilda i samhällskontraktet överlåtit sin myndighet på medborgarsamfundet, som ägde besluta om statens organisation. De förbehållna rättigheterna voro absoluta, stodo över all positiv lag; de voro baserade på »the

immutable laws of nature» — Blackstones uttryck år 1765 — och samhället ägde att se till att individerna till allas bátnad ostórt fingo tillgodonjuta dem. »Människan är född att vara fri, det är att njuta rättigheter». Läsaren känner igen Johan v. Engestróms ord. De visa var adelsoppositionen ideologiskt bottnade i sin strid mot Gustav III.

Det var ingen tillfállighet att det amerikanska oavhängighetskrigets frihetsdeklarationer väckt hänförd uppskattning hos dem i Sverige som slogo vakt kring den enskildes naturliga rättigheter, vilka man ansåg sig nyss ha räddat undan »partihatets» och »ståndssplitets» förtryck och nu till sin missräkning fann dubbelt hotade av en mot enváldet strävande kungamakt. Det var sanningen om människans rätt som rikets patrioter västan- och östanhavs ville försvara, det var dess seger i Amerika som låg till grund för oppositionens frihetsentusiasm före den franska revolutionens utbrott. Virginias Bill of Rights av den 12 juni 1776, som med några veckor föregått kongressens oavhängighetsförklaring, hade som känt hälsats med allmänt jubel som den enskildes magna charta i hans förhållande till statsmakten, för vilken denna bill uppdrog imperativa gränser:

»Alla människor äro av naturen lika fria och oberoende och ha vissa medfödda rättigheter som de icke, när de inträda i ett samhällstillstånd, genom någon som helst överenskommelse (compact) kunna frånröva eller avhända sina efterkommande; nämligen att få átnjuta liv och frihet jämte medlen att förvärva och äga egendom (property) samt eftersträva och uppnå lycksalighet och säkerhet.»

I denna förklaring fanns ingenting som inte varje frihetsälskande patriot i riket gillade. Den var riktad mot den »despotiska» statens Leviatantendens som också gisslades i Rousseaus berömda inledningsord till »Samhällsfördragets» första kapitel: »Människan är född fri och bär överallt bojor».

För ingen samhällsfilosof var naturtillståndet så utpräglat frihetens domän som för Rousseau. Människan är född fri, den tesen var om någon hans och gick förstás också igen i den franska nationalförsamlingens deklaration av de mänsk-

liga rättigheterna. Men Rousseaus lära var i och för sig främmande för den andra delen av Engeströms sats, för den försvarsattityd mot staten som framträdde i tanken »det är, för att njuta rättigheter». En sådan försvarsattityd behövdes inte gentemot den stat som var baserad på en folksuveränitet av Rousseaus förkunnelse, på allmänviljan. Naturtillståndet var som känt för Rousseau ingen historisk verklighet. Det var en etisk fiktion, ett mänsklighetens tänkta liv som behärskade hela hans filosofiska system. När individerna ingingo samhällsdraget hade de enligt Lockes teori överlåtit sin suveränitet på viss eller vissa mandatarier. Jag framhört detta nyss. Enligt Rousseau hade de enskilda individerna aldrig avstått från sin suveränitet i överlåtande bemärkelse. De hade fastmer summerat de enskildas suveränitet, de enskildas vilja att tillvarata eget intresse, till en allas vilja att befordra allas intresse — till allmänviljan som var liktydig med tillgodoseendet av allmännyttan. Det var, som vi se, upplysningens karakteristiska idégods i en helt ny form. Rousseaus medborgare hade i samhället förblivit innehavare av suveräniteten, denna hade likväl nu ej längre enskild utan blott kollektiv innebörd. Med att alla härskade över alla, härskade envar över sig själv. Men genom att inte överlåta någon suveränitet, hade ej heller vid samhällskontraktets avslutande något förbehåll kunnat göras för naturliga rättigheter. Rousseau förklarade att ett sådant förbehåll ju också varit meningslöst: allmänviljan kunde inte vilja förtrycka allmän, naturlig rätt.

Denna motsats mellan rättigheternas rationalistiska teori, sådan den på ena sidan framträdde hos Locke ävensom de flesta upplysningsfilosoferna och på andra sidan hos allmänviljans skapare Rousseau, uppmärksammades som redan nämnt föga av samtiden, för vilken de naturliga rättigheterna ägde ett absolut sanningsvärde. Allmänviljan blev för mången ett evangelium, men »människans rätt» bibehöll det oaktat sin kategoriska karaktär. Den franska deklARATIONEN av »les droits de l'homme» bevisade detta genom att åberopa sig på allmänviljan. Att Ehrensvärd, en liten entusiast i de troendes stora flock, i sitt tänkande gav prov på en sammanblandning av lik-

De mänskliga rättigheternas drabant

nande slag, skola vi längre fram förvissa oss om.

Rousseaus inflytande på det medborgerliga tidstänkandet visade sig särskilt i tvenne avseenden: det aktualiserade dels ståndsutjämningskravet — jämlikheten — och dels representationsfrågan eller spörsmålet huru allmänviljans suveränitet lämpligast borde utövas och tillgodoses.

I det förstnämnda avseendet bildade den naturrättsliga tabucirkeln kring äganderätten en verksam ekonomisk avdämning, som kom jämlikhetssträvandet att i huvudsak riktas mot politiska och sociala bördsföreträden, mot ärftligt adelskap och aristokratiska rättsprivilegier. I Sverige voro adelns sär rättigheter långt mindre i ögonen fallande än i de flesta andra europeiska länder. Under kriget mot Ryssland spordes det oaktat en mycket stark och av Gustav III med tungt hjärta uppmuntrad antiaristokratisk jämlikhetskampanj, vars hätskhet i icke ringa grad betingades av den favorisering av adeln, som kungen dittills givit prov på. Kampanjen åstadkom i de ofrälse stånden att förlusten för riksdagen i dess helhet av vida tyngre vägande rättigheter villigt avskrevs mot den begränsade privilegieutjämning som säkerhetsakten skänkte. Men det billiga pris, för vilket Gustav III köpt den maktutvidgning vilken adeln som känt vägrade att lagfara, gav inte åt de ofrälse stånden någon jämlikhetsgloria i tidsfilosofisk bemärkelse.

»Riksdag och trätors».

Adeln kunde med fog hävda att det var den och dess »patriotiska» bundsförvanter bland den borgerliga intelligensen som förfäktade frihetens och de naturliga rättigheternas absoluta sanning mot kungens »despotiska» strävanden. Oppositionen kunde i själva verket med så mycket mera skäl monopolisera för sig medborgarpatriotismens idrotter som dess adliga väns terfalang i själva verket gick i spetsen för dem, vilka med Ehrensvärd ansågo frälsets företrädesrättigheter »alldeles orimliga».

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

Förgäves Du skryter och lyser
Av purpur och urgammal släkt;
Det ädla, som hjärtat ej hyser
Ej följer med namn eller dräkt.
Vad del har den friborne trälen
I förfäders bragder och mod?
Det ädla som saknas i själen
Ej finnes i arv och i blod,

förklarade kungamördaren Claes Horn, om vars iver för upplysningsradikalismen meningarna dock kunna vara delade vad tidpunkten vidkommer — frågan är om ivern redan fanns före mars 1792. I Ehrensvärds och Ribbings fall råder givetvis intet tvivel om det radikala tänkesättets tidiga datum. Ribbings efterlämnade papper ge belägg på hans jämlikhetsentusiasm och den unge Ehrensvärd svärmade som vi veta reservationslöst för programmet:

En titel är vacker att bära
Och hellre förtjänte jag den
Än världens behärskares ära:
Den titeln är »människovän».

»Om alla vore så intagne av sund jämlikhet som jag, ack huru många härliga eldbrasor skulle upptändas av band och diplomer», utropade han i ett brev till Samuel v. Rosenstein.

Allmänviljan sköt som nämnt fram representationsproblemet. Eftersom folket enligt Rousseau i staten förblev i utövningen av sin suveränitet, var det synnerligen maktpåliggande att allmänviljan, som i praktiken givetvis kom att vara identisk med majoritetens vilja, fick framträda så oförfalskad som möjligt.

Medan en ståndsrepresentation svårligen kunde förenas med Rousseaus teorier, var detta möjligt vid en tillämpning av Lockes eller Montesquieus läror. Mably hade i de maktägande svenska ständerna ju rent av sett en föredömlig representation av samhällets naturliga intresse- och näringsklasser, och denna uppfattning gick igen ännu i det följande seklets svenska diskussion om representationsreformen. Ett av hans anmärkningsvärda uttalanden må här anföras:

»För att upprätthålla en rättvis jämvikt mellan alla sam-

hällets stånd, och detta är i våra dagar den enda jämlikhet som kan införas och bevaras bland människorna, får lagstiftaren inte tillåta att det finns sådana medborgare som inte inrymts i något stånd och som inte åtnjuta verkliga rättigheter.»

Som andra upplysningsfilosofer gillade Mably i synnerhet att den svenska och finska bondeklassen bildade ett särskilt riksstånd och han ansåg att inte representerade medborgargrupper, vilkas upplysthet gav dem förutsättning därtill, borde få deltaga i den suveränitetsutövning som tillkom ständerna, vare sig att sådana grupper anslötos till ett av de fyra dittillsvarande stånden eller tillätos bilda ett eller till och med flera nya riksstånd.

Mablys uttalanden voro så mycket intressantare, som de i själva verket överensstämde med den syn på representationen och dess redan länge erkända behov av förnyelse, vilken hävdades av oppositionen på riddarhuset, den radikala gruppen dock undantagen. Fången i frihetstida traditioner som den var, önskade adeln i allmänhet inte avskaffa ständsrepresentationen; som ideal framstod att utvidga ständsriksdagen så att den bättre än dittills motsvarade folkets sammansättning och inte lämnade stora och upplysta medborgargrupper orepresenterade. Skulle ständerna överlägga och besluta på ett eller två rum i stället för som tidigare på fyra, borde åtminstone ståndsvalets princip bibehållas.

För jämlikhetsivrare av Ribbings och Ehrensvärds kulör tedde sig utom själva ståndssystemet riksdagens med egen rätt närvarande, oskäligt stora ridderskap och adel som en oformlighet, som stred mot allt medborgerligt förnuft. Den kunde på intet sätt bringas i överensstämmelse med allmänviljans evangelium. Ett annat fel var att prästerskapet bildade ett eget riksstånd. Snarare kunde man då, trots det skönhetsfel som låg i överhusets sammansättning, gilla det engelska parlamentet, vars grundprinciper i mångt avseende gingo igen i de nordamerikanska staternas representationer. Ehrensvärds och hans meningsfränders sympati för det engelska statskicket stod dock på mycket svag grund. Den byggde blott på »filosofernas» och främst Raynals skildringar. Det engelska parla-

mentets dragningskraft på oppositionen i gemen var däremot obestridlig. Mången svensk frälseman i patrioternas krets, i »lantpartiet», kände sig verkligt anslagen av den engelska gentryns kraftiga förankring i underhuset och av den aristokratiska dominans som utmärkte det engelska statsskicket — inte minst i förhållandet till kungamakten. Att Gustav III inför den till synes ohållbara situation, som förenings- och säkerhetsakten skapat, också kastade längtansfulla blickar mot England vars överhus, omplanterat i svenska förhållanden, tycktes erbjuda möjlighet att åstadkomma en högaristokratisk och gustaviansk första kammare, framgår av den flerstädes omvittnade författningsplan han burit på under sin sista levnadstid.

Det var inte länge som det engelska systemet förmådde fångsla vår Ehrensvärd. På 80-talet fingo de unga alltmera ögonen öppnade för det engelska statsskickets aristokratiska och korrumperade karaktär och jämlikhetsfalangen blev därför en hänförd anhängare av den franska konstitutionalismen sådan den framträdde under revolutionens första år, före kungadömet fall. Emellertid gällde för hela oppositionen att efter händelserna 1788 och 1789 regeringsformen av år 1772 inte mera kunde vara någon hållhake. Man utgick ej längre ifrån den — man hade gjort front emot den. Ehrensvärd ger i självbiografien följande karakteristiska stämningsskildring:

Man fann att regeringsformen i själva den princip enligt vilken den var hopkommen, också bar fröet till sin upplösning. »Vilken förändring den än fick, skulle aldrig politiska skakningar kunna förebyggas och nationens rättigheter säkerställas, så länge representationen var sammansatt av fyra riksstånd, av vilka dessutom varje stånd särskilt var lika oändamålsenligt sammansatt som själva denna fyrdubbla representation. Förrän den första franska konstitutionen blev bekant, hade det engelska statsskicket ett stort anhang inom den svenska oppositionen, men sedan den franska konstitutionen blivit känd delades åsikterna mellan denna och den engelska. Bägge dessa författningar överlämnade åt kungen den exekutiva myndigheten.»

Jag bör kanske komplettera Ehrensvärds framställning med att påpeka att även den polska författningen från maj 1791 hade varma vänner bland patrioterna.

Trots den av Ehrensvärd intygade hänförelsen för den franska författningen kan det inte förnekas, att oppositionens vänsterfalang hyste en mycket obestämd uppfattning om huru en rättvis representation borde gestaltas. Denna ovisshet, som efter den första franska författningens skeppsbrott framträdde rätt tydligt bland jämlikhetssvärmarna inte blott i Sverige utan även annorstädes — vi skola här se glimtar av stämmningsläget i Danmark — var i själva verket betingad av Rousseaus lära om allmänviljan. Rousseaus egentliga ideal var den direkta demokrati — vissa av Schweiz kantonerna hade hägrat för hans inre syn — och i den mån allmänviljan måste få uttryck i en representation, skulle de valda vara bundna av väljarnas imperativa mandat. Den franska nationalförsamlingen, som insåg den praktiska omöjligheten av detta krav, förkastade som känt i denna punkt Rousseaus lära. Men var detta icke att göra våld på allmänviljan?

Tvivlet på huruvida allmänviljan överhuvud kunde representeras, nedtystades ej. Det trängde onekligen ofta representationsfrågan i någon mån i skymundan och drog i stället fram alla de möjligheter allmänviljan kunde tänkas ha att göra sig direkt gällande. Med den tro på förnuftets allmakt som tiden hyste — Rousseaus allmänvilja räknade påtaglig släktskap med Lockes samhällsbildande allmänförnuft — var det helt naturligt att allmänna opinionsyttringar skulle hyllas som utslag av en i Rousseaus bemärkelse legitim allmänvilja. Församlingsfriheten, tankefriheten, yttrandefriheten fingo en helt ny innebörd, vida överstigande den de haft i sin egenskap av naturliga rättigheter. De tillhörde nu allmänviljan direkt. Att tryckfriheten under sådana förhållanden överallt blev dagens stora fråga och att dess tillgodoseende för jämlikhetsmannen var en fordran som övergick allt annat, ligger i öppen dag.

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

Under intryck av tidsfilosofien och förhållandena i England, där tryckfrihet härskade utan att någonsin ha blivit lag, hade Sverige-Finland såsom det första europeiska rike år 1766 gjort tryckfriheten till grundlag. Statsvälvningen sex år senare hade visserligen upphävt också denna grundlag men Gustav III hade i stället 1774 utfärdat en tryckfrihetsförordning som i stort sett fastställde lagens principer. Emellertid hade tryckfrågornas administrativa natur härigenom åter prejudicerats och kungen använde sig efter 1780 alltmera rigoröst av sina möjligheter att stoppa den krafttillförsel som radikala skrifter i eget land eller importen av frihetsvänlig utländsk litteratur kunde tänkas ha på den inhemska oppositionella opinionsbildningen. Hans åtgärder äro allmänt kända: tryckfrihetsförordningen av år 1774 hade utom i vissa svåra fall lagt ansvaret för tryckfrihetsbrott på författaren; tidningen »Sanning och Nöje» riktade emellertid på vintern 1779/80 en så obehaglig kritik mot regeringen att Gustav i maj 1780 införde verklig boktryckarcensur. Boktryckaren ansvarade nu jämte författaren vid svårare brott, men vid lättare förseelser bar boktryckaren till och med ensam ansvaret. Nästan på dagen fem år senare kom det verkliga dråpslaget. Det förbjöds att andra än boktryckare fingo utgiva periodiska skrifter; de behövde dessutom för varje tidskrift särskilt kungligt privilegium. Samma år stadgades jämväl att tillstånd till utgivning kunde återtagas om kanslikollegiet, som ägde att granska varje tidsningsnummer, ansåg förbrytelse mot privilegiet föreligga. Detta var den berömda indragningsmaktens begynnelse.

Att missnöjet med tryckfrihetsinskränkningarna var allmänt och att det mycket kraftigt stimulerade till den oppositionella samling 1786 års ständermöte gav prov på, har jag redan nämnt. Thorild framträdde som känt inför riksdagen och Gustav III med sin berömda skrift om tryckfriheten, vilken Ehrensvärd uppenbarligen läste i avskrift. Den publicerades först mot slutet av år 1792. Ständerna anhöllo hos kungen att det tryckta ordets frihet måtte återställas. Hänvändelsen skedde likvisst förgäves; det rådde nu krigstillstånd mellan kungen och patrioterna och Gustav fruktade det vapen som

pressen skulle kunna bli i oppositionens händer. Major af Lunds »Välsignade Tryckfriheten» hade efterträtt det frispråkiga »Sanning och Nöje» men nedlagts redan 1784. Samma år hade emellertid också Thorild under en rad månader givit ut »Den nye Granskaren», vars innehåll med undantag av angreppen mot Kellgren varit företrädesvis politiskt. Bägge tidningarna hade skänkt kungen en försmak av vad han kunde vänta sig under inverkan av en växande opposition. Det bör dock framhållas att Gustav III var för upplyst för att det kungliga censurgodtycket under hans överinsyn hade kunnat bli likt den trångbröstadde censurregim som Gustav IV Adolf skulle komma att upprätthålla, sedan han i stort sett återupplivat faderns restriktiva bestämmelser. Sanningen att lagtolkaren i stor utsträckning bestämmer lagens anda visade sig också här.

Jag har redan räknat upp de utländska frihetsförkunnare, som Ehrensvärd studerade i den mån han kom över deras alster. Jämte moderatare upplysningsfilosofer var det främst Rousseau, Helvétius, Thomas och Raynal, som närde hans jämlikhetsiver och frihetsdyrkan. Thomas Paine, den inte minst viktige av hans lärofäder, skola vi snart syssla med. Men Ehrensvärd försäkrade ju kronprins Fredrik att han också påverkats av »Sveriges dåvarande litteratur». Vad kunde månn-tro de sex oppositionella kampårens publicistik före konungamordet bjuda en yngling av hans skaplynne?

Man får taga för givet att han läst både Thorilds och Lunds nyssnämnda blad — periodiska tidskrifter voro på 1700-talet inga endagsflugor. Varje tidskriftsnummer uppbevarades noga och införlivades med vederbörandes bokbestånd; i huru särskilt hög grad eventuella förbjudna skrifter tillvaratogs, må läsaren räkna ut. — I Lunds tidning hade den tacksamma publiken i stor utsträckning trakterats med särskilt fängslande och givetvis översatta utdrag och provbitar ur de radikala upplysningsfilosofernas skrifter. Raynal hade hört till dem som exploaterats ivrigast, ehuru naturligtvis hans auktorskap inte nämnts, ja, någon annan författare stundom uppgivits i hans ställe. Vi minnas ju att Raynal var portförbjuden i riket —

detta kanske inte blott till följd av hans allmänna tyrannhat utan även på grund av det skarpa klander mot 1772 års svenska regeringsform som han tillåtit sig. — Thorilds tidning hade i politiskt avseende innehållit en hel del rousseauskt tankegods i Thorilds personliga tolkning. Den hade inlett sin verksamhet med ett flammande försvar av tryckfriheten och bestämt hävdad de »republikanska» teserna om folkets suveränitet eller »höghet». Samhället, som var en förening av allas krafter till en allmän lycksalighet, måste trygga envars frihet att spänna alla förmögenheter för befrämjandet av detta mål. Dårskap skulle hämmas genom upplysning men själva friheten kunde människan knappast få för mycket av.

Thorilds tidigare politiska författarskap fram till Englandsfärdens dagar var i allmänhet för abstrakt för att bli ett riktigt dragplåster. »Han har aldrig varit min karl, oaktat jag ansett en del av hans arbeten för mästestycken», förklarade Ehrensvärd, som inte kände honom personligen, så sent som 1793. Granskarens bana var föga inkomstbringande och som känt kort. Kellgrens organ, den dock rätt litterära »Stockholms Posten», förblev tidningen framom andra. Den utmärktes av ett för tidens förhållanden både gott och rikhaltigt innehåll; här skrevo upplysningens vänner i Voltaires anda, här predikades den sällhet som väntade mänskligheten genom ständigt ökad kunskap och förädling och här fördes den häftiga striden pro sensu communi för vilken jag tidigare redogjort. Stockholms Postens hållning i samband med krigshändelserna 1788 och Anjala torde dock knappast ha tilltalat vår oppositionelle Ehrensvärd. Tidningen talade med Ciceros ord till Catilina till de upproriska officerarna, vilkas landsförrådiska uppförande bestämt ogillades.

Kellgren, som i själva verket kände en stark dragning mot en moderat och saklig upplysningsradikalism, iakttog i det längsta en lojal hållning mot kungen, som var hans välgörare. Förenings- och säkerhetsakten blev honom likväl för mycket. Riksdagen, den franska revolutionens utbrott och domen över Anjalamännen befäste hos honom en utpräglad oppositionell hållning av ungefär samma slag som hos andra svenska upp-

De mänskliga rättigheternas drabant

lysningsmän i Gustav III:s omgivning — vi må nämna Nils von Rosenstein och Gudmund Göran Adlerbeth, Lars von Engeströms vän, samtliga varma anhängare av den franska revolutionen i dennas första skede. Vilken frihetsvän, upprörd över regeringsformens åsidosättande och kungens våld på riddarhuset, kunde förbli oberörd inför skeendet i Frankrike 1789? Det hade hänt för mycket i Sverige sedan den tid Gustav III hälsats som den förste bland medborgarna, räddaren undan det samhällsförtryck ständerväldet hotat att urarta i. De åren voro definitivt förbi då Gustav av samtiden uppriktigt hyllats som en tyrannernas fiende. Ändå hade ej många år gått sedan Kellgren hedrat kungen med följande eloge till »Gustav Wasa»:

Leve den hjälte, som Sverige förlössat!
Leve vår konung, leve vår far!
Svearnes bojar han modigt förkrossat
Svearnes kärlek skydde hans dar!
Mätte hans namn genom seklerna räcka
Vårdat och lovat i frihetens sång!
Mätte hans dygd hos nationerna väcka
Fasa och hämnd mot tyranner och tvång.

Gustav III hade numera fått Kristian tyranns drag och det var väl ingen i Sveriges rike som inte uppfattade Axel Silverstolpes av Svenska akademien priskrönte äreminne över Sten Sture d. y. som en ljungande skaldedom över kungen.

Vilken betydelse Silverstolpes patriotiska diktning hade för Ehrensvärd, hur väl den civism och samhällssyn som besjälade Sten Stures skald svarade mot tonen inom kotteriet hos Fredrik Gyllenborg och mot andan som rådde i »Ära och Frihet», tillhör sammanhang, som jag redan utrett. Min korta redogörelse här skall överhuvud ej innefatta mera än en påminnelse i samband med tryckfrihetsfrågan om ett antal bemärkta oppositionella diskussionsinlägg, som trots alla restriktioner lyckades utkomma i tryck.

En tidning som måste ha väckt Ehrensvärds särskilda intresse och uppmärksamhet var »Medborgaren» som från 1788 till 1790, då censuren förbjöd den, utgavs av den radikale swe-

denborgaren C. F. Nordenskiöld. Ehrensvärd torde inte ha underhållit närmare förbindelser till denne ganska äventyrlige och något kameleontiske man, förrän han under sin landsflyktingstid i Hamburg ständigt sammanträffade med honom. Att »Medborgaren» flitigt lästes i Ehrensvärds krets står dock fast och var ganska naturligt. Den såldes för övrigt »i ymnighet», om vi få tro den mångvetande bibliotekarien C. C. Gjörwell. Tidningen var klart oppositionell men samtidigt varsam — åtminstone att börja med. Ehuru den 1789 med föga bravur ingrep mot Kellgren i striden pro sensu communi var det koordinerande spenamnet »med- och swedenborgaren» egentligen inte påkallat: det märktes föga av swedenborgaren i det medborgerliga sammanhanget. — Bladet undvek i mån av möjlighet att genom angrepp på svenska förhållanden väcka högsta vederbörandes misshag. Under sin första period försökte det hålla sig inom den traditionella ramen av belåtenhet med 1772 års regeringsform; inför det missnöje som förnings- och säkerhetsakten utlöste hos »Medborgarens» utgivare upphörde emellertid dessa försök. Bladets efter våren 1789 starkt framträdande radikalism höll sig dock i huvudsak på ett teoretiserande plan. Nordenskiöld hade uppenbarligen haft för avsikt att skapa en modern svensk motsvarighet till Addisons »Spectator». Medborgaren uppvaktade följaktligen med dessa långa avhandlingar i allmännyttiga, moraliska och politiska ämnen som samtiden älskade. Den serverade rationalism och känslösvärmeri i en ofta förbryllande röra. Pope, Voltaire, Montesquieu, encyklopedisterna, Rousseau m. fl. citerades i de godtyckligaste sammanställningar och jämsides med artiklar som försvarade eller angrepo enskilda författare och tänkare mötte anrättningar av upplysningens allmångods i merendels föga följdriktig kombination. Refrängen var dock ständigt sanning och frihet, dygd och lycksalighet, upplysning och filantropi, allmänvilja, jämlikhet och broderskap. Nordenskiöld beundrade Rousseau och i stort sett framgick ur tidningen dennes övertag, ehuru det var uppenbart att Nordenskiöld saxade ganska friskt från olika håll.

Den franska revolutionen blev för »Medborgaren» en oemot-

ständig frihetssignal — en hållning, som tidningen ju inte var ensam om. Utvecklingen hade varit fullt logisk: filosofernas »olika sätt att betrakta ämnet om regeringar», sade två år senare Nordenskiöld i sin rätt fria översättning av Thomas Paines »Rights of Man», »hade väckt folken ur dvalan... alla slags läsare fingo något som smakade dem och en allmän levande håg efter upplysning började sprida sig». Det nordamerikanska frihetskriget hade så brutit ut och givit folken praktisk undervisning i bemötandet av våld och tyranni. Eftertanken sade huru det mänskliga samhället skulle och måste vara organiserat för att svara mot sitt ändamål: säkerhet åt allas mänskliga frihet, befördran av allas lycksalighet. Den amerikanska självständighetsförklaringen hade godkänts av Frankrike genom allianstraktaten med Amerika; men detta, hävdade Paine, hade betytt att »människans rättigheter blevo erkända och allt motstånd mot förtryck rättfärdigat». Sanningen om staten låg i öppen dag, vägen till lycksaligheten i varje nations egen hand; händelserna i Frankrike voro blott en fortsättning av denna i framåtskridandets tecken påbörjade mänskliga frigörelse, som på andra sidan om Atlanten tagit sin begynnelse. Suveräniteten låg hos nationen; folket ägde rätt och förmåga att ändra en bestående regering när det så önskade och att enas om varje ny konstitution som den stigande upplysningen lärt det inse att var bättre än en dittills åtlydd samhällsorganisation.

»Medborgaren» uppfattade mycket riktigt vilka de bägge händelserna voro, som av 1789 års tilldragelser i Frankrike ägde den största allmänmänskliga betydelsen, och det kan knappast råda något tvivel om att en jämlikhetssvärmare som Ehrensvärd såg dem på samma sätt: jag åsyftar treståndsrepresentationens ombildning till en per huvud röstande enkammar, nationalförsamlingen, och deklarationen av de mänskliga rättigheterna.

Motiveringarna med vilka den snabbt etablerade franska enkammararen påyrkats, medförde som känt i logisk följdverkan de adliga och prästerliga företrädesrättigheternas avskaffande. Präster och adelsmän sutto därefter i nationalförsamlingen som representanter för nationen, för allmänviljan, och icke

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

mera som företrädare för sina sårstånds intressen. Vilken tändande upplevelse för Sverige-Finlands unga radikaler, som i likhet med Ribbing yrkade på att alla medborgare skulle vara »lika till rättigheter som till plikter»! »Vi voro det, då vi trädde fram ur naturens skapande hand; låtom oss förbliva det inför den lag, som skyddar och styr oss. Gemensamt må vi bära alla bördor, gemensamt njuta alla förmåner, alla böra vi visa oss ädelborna genom våra handlingar och endast hava ett intresse, allas välgång, och en känsla, den helgade kärleken till fäderneslandet.»

Den franska nationalförsamlingens deklaration av de mänskliga rättigheterna, som givetvis också skymtar bakom denna Ribbings egalitetsappell i den naturliga jämlikhetens namn, uppfattades av den radikala samtiden som ett samhällskontrakt som fransmännen ingingo med varandra, för att därefter i kraft av folkets omedelbara suveränitet skapa åt sig en tidsenlig konstitution. Det var upplysningsradikalismens samhälle som nu förverkligades — i upplysningens egentliga hemland. Var det att undra på att frihetsvännerna i Norden höllo andan?

Jag har med de nyss återgivna synpunkterna ur Nordenskiölds översättning av Paines berömda bok i någon mån föregripit Nordenskiölds revolutionära utveckling, som i det Ehrensvärdska sammanhanget har sitt särskilda, här senare framträdande intresse. Nordenskiölds stora debytt på de mänskliga rättigheternas område skedde i själva verket redan den 23 januari 1790, då »Medborgaren» framträdde med en lika radikal som förvirrad uppsats om »Människans rättigheter». Ehuru måhända blott en översättning från franskan motsvarade alstret utan tvivel Nordenskiölds egen konception av den franska deklarationen och av debatterna kring den i nationalförsamlingen. När Kellgren några år senare i samband med Nordenskiölds föga tillfredsställande översättning av »Rights of Man» också angrep »Medborgarens» uppsats, svor sig Nordenskiöld fri från den sistnämnda utan att dock lyckas övertyga sin motståndare eller eftervärlden. Den deklamatoriska artikeln väckte emellertid stor entusiasm i radikala kretsar. Tidningsnumret

De mänskliga rättigheternas drabant

såldes enligt Gjørwell i 1500 exemplar, då en rekordartad omsättning, som är betecknande för det stämmingsläge man på vissa håll nått fram till. Intet kan i detta sammanhang vara mera felaktigt än uppfattningen att läsarnas hänförelse för det franska skeendet höll sig på ett teoretiskt plan för att tidningsuppsatserna måste göra det. Censuren tillät inga anspelningar eller angrepp på inhemska förhållanden, men de tryckta förkunnelsernas allmängiltighet, som var så i tidens stil, gjorde dock att tillämpningen på det egna samhällets frågor inte erbjöd någon svårighet.

»Medborgarens» uppsats, som tidigare i januari hade föregåtts av en rad skildringar av frihetens politiska framsteg i Frankrike och som här skall få gå under Nordenskiölds signum, finns flerstädes refererad eller ofullständigt återgiven. Jag vill därför blott framhäva några av dess synpunkter. Det svarade sålunda väl mot Nordenskiölds särskilda skaplynne att uppsatsen i människans rätt att födas, leva och dö fann en anknytning för de mänskliga rättigheterna. Mot födelsen svarade den medfödda »naturliga frihet», som tillhörde »var enskild person», mot livet den »borgerliga frihet», som samhällstillvaron med lagens hjälp avsåg att trygga, mot döden den eviga och oföränderliga sanningen »att vi äro fria till vilja och förstånd, till tankarne, till samvetet»:

»Dessa rättigheter äro människans; och av dem härflyta våra medborgerliga rättigheter; alla människor äro lika i rättigheter emedan de alla äro födde frie . . . Då nu den lycksalighet att förenas uti samhälle, härflyter från allas sammanstämda rättighet, är det tydligt, att all makt väsenteligen, politiskt och allmänneligen, vilar hos ett förenat folk; att all . . . förändring uti denna makt beror av folket; och som alla förändringar uti makten utgå ifrån folket, så kan den ej annat än utfalla till dess fördel, till dess förmån användas . . .»

Med tanke på den allt överskuggande betydelse som de naturliga rättigheterna ägde för tidens medborgerliga tänkesätt — inte blott för jämlikhetsivrarnas föreställningsvärld utan också för de äldre patrioternas moderatare åsikter — torde en kort redogörelse för den franska rättighetsdeklaratio-

nen här försvara sin plats. Den utgjorde måhända i högre grad en programförklaring av allmänviljan än en gränssättning för regeringsmakten i syfte att förhindra den »corruption des gouvernements», som själva preambeln talade om. Karakteristiskt för det suveräna folkets maktfullkomlighet var att deklARATIONEN endast ansetts tarva Ludvig XVI:s antagande (acceptation) och inte hans sanktion. Samma tanke mötte också i första delen av Paines bok om människans rättigheter och i »Medborgarens» av Paine oberoende uppsats: kungen får av folket ett ämbete med noggrant bestämd befogenhet; han kan för egen del blott antaga ämbetet på de fastställda villkoren eller avstå från det — någon kunglig sanktion voro rättigheterna ävensom sedermera konstitutionens bestämmelser ej i behov av.

Deklarationens sjutton artiklar hade för Ehrensvärd och hans meningsfränder utan tvivel helgden av en biblisk lagstiftning på stentavlor. De två första punkterna överensstämde med de amerikanska deklARATIONERNAS andemening. De hävdade människornas medfödda frihet samt likhet i rättigheter — social skillnad fick blott bygga på allmännyttan — och fastställde frihetens, ägandets, säkerhetens och motståndsrättens oförytterliga och naturrättsliga karaktär. Tredje artikeln stod i Rousseaus tecken och bekräftade att all suveränitet utgick från nationen som även auktoriserade all myndighets funktion. Fjärde och femte artikeln utstakade den allmänna lagens gräns mot medborgarens personliga frihetssfär; en kommande tids liberaler skulle föra deras bestämmelser flitigt på läppen: »friheten består i att få göra allt det som inte skadar andra . . .» och »lagen har endast rättighet att förbjuda handlingar som äro skadliga för samhället . . .» Sjätte punkten gick igen helt i Rousseaus stil. Den började med de berömda orden: »lagen är uttrycket för allmänviljan», som elektriserat en hel mänsklighet, och tillade varje medborgare rätt att personligen eller genom representant medverka vid dess tillkomst. Som känt var detta dock en platonisk stipulation; fransmannen ägde visserligen principiellt anspråk på delaktighet i lagstiftningen, men de revolutionsförfattningar, som verkligen trädde

i funktion, fäste censusbestämmelser vid utövningen av »aktiv» medborgarrätt. Artiklarna sju, åtta och nio inrymde tidsenliga habeas-corpus-bestämmelser med naturrättslig förankring, tio och elva bekräftade tros-, tanke- och yttrandefrihetens »naturliga» karaktär: »Att fritt få meddela tankar och åsikter är en av människans dyrbaraste rättigheter; varje medborgare må därför tala, skriva och trycka fritt och ansvara för missbrukandet av denna frihet i de av lagen bestämda fallen». Artikel tolv gällde statens tvångsmakt, tretton skattebördans jämna fördelning, fjorton hävdade medborgarnas rätt till självbeskattning och kontroll av den offentliga hushållningen och femton den juridiska tjänstemanna-ansvarigheten inför folket. Den sextonde punkten gick närmare granskad ut på att blott en skri-ven konstitution med noga fastställd maktfördelning kunde garantera ett medborgarsamfunds rättigheter. Paine hävdade i första delen av »Rights of Man» i polemik mot den kände engelske politikern Burke och i stöd av denna artikel att England saknade en författning. Burke ställde som bekant emot dylika synpunkter upp sin berömda organiska förkunnelse att »författningar växa fram och göras icke». Den sjuttonde och sista punkten återvände till Locke och hans naturrättsliga system. Den gällde enskild egendom, »en okränkbar och helig rättighet», som blott på grund av legal och uppenbar nödvändighet och mot rättvis ersättning fick exproprieras. Vi se att deklARATIONENS samtliga sjutton artiklar berörde frågor som den svenska oppositionen själv fått strida för utan att, som Frankrikes nationalförsamling, känna segerns lager kring sin hjässa.

Jag återvänder nu till »Medborgaren». Nordenskiölds uppsats om människans rättigheter hade efter den av mig redan refererade åsikten, att kungen endast var folkets uppdragstagare, gjort ett tankesprång, vars brist på logik i det just avhandlade sammanhanget möjligtvis berodde på att översättaren eller författaren nu vände sig till Sverige, där kungamakten tycktes usurpera lagstiftningen:

»En lag är ett kontrakt för samhället, däri var och en dess medlem är delaktig och således äger rätt att däröver säga sin

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

tanke och rådfrågas; men tillåter ej lagstiftaren det, då synes tydeligen varåt han syftar, och då har han brutit emot folkets majestät... Människor! — för Edert minne framkallar jag dessa verser:

Destructeurs des tyrans, vous qui n'avez pour rois
Que les dieux de Numa, vos vertus et vos lois —
Accoutumons des rois la fierté despotique
A traiter en égal avec la république —
Et l'esclave des rois va voir enfin des hommes...

O, jordens människor!... Tyranner, riksförstörare, människoföraktare, det är deras slösande överflöd I haven understött... Människor! kännen dock en dag Edra rättigheter!

Gustav III tolkade som känt människans rättigheter på ett från Nordenskiölds betraktelser avvikande sätt. Han ansåg av allt att döma med »Medborgarens» prestation av den 23 januari tidningens mått vara rågat. Fyra nummer hunno emellertid ännu komma ut förrän »Medborgaren» förbjöds och dess privilegium drogs in. Åtgärdens större sammanhang med opinionslägets art i riket fick sin belysning i en kort därpå utkommen kunglig befallning, som påbjöd att i inhemska tidningar och periodiska skrifter intet finge inflyta som rörde de franska oroligheterna eller nationalförsamlingens överläggningar och beslut.

Att detta förbud att skriva om de franska angelägenheterna, i vilka man såg en ny och bättre världs födelse, skulle mottagas med sjudande förbittring, var givet. Vreden över kungens förhållande i den franska frågan fick därefter, som vi veta, ständigt ny näring, och detta särskilt tack vare den aktiva antirevolutionspolitik som Gustavs besök i Aachen på sommaren 1791 och höstens traktat med Ryssland på goda grunder kunde befaras inleda.

Intelligensen i Sverige och Finland var hädanefter företrädesvis hänvisad till utländska tidningars nyhetsförmedling om revolutionens framsteg i Frankrike; också Stockholms Posten, som med livlig förtjusning följt händelsernas gång på Paris breddgrader, måste nu tåga. Den blev alltmera litterär och

fängslade snart allmänhetens intresse genom den redan nämnda förnyade polemiken mellan Kellgren och Leopold på den ena samt Thorild på den andra sidan. Fastän denna gång opinionens odds måhända föllo till förmån för frihetssvärmaren Thorild, måste den i huvudsak litterärt-filosofiska striden, som ju inte heller inskränkte sig till Postens spalter, dock anses ligga utanför mitt ämne.

Också Nordenskiöld, därtill nödd och tvungen, hade efter det ovan anförda censurpåbudet gjort ett försök att slå in på mera litterära vägar. Han utgav redan några månader senare en samling utdrag ur »kände snillens arbeten» som han benämnde »Allmänna Magasinet» och som beslagtogs tämligen omedelbart, emedan däri bland annat uttalades en varm beundran för Raynal. Magasinet utkom 1793 i en andra upplaga. Nordenskiöld reste så på våren 1791 till England. Där tog han itu med översättningen av Paines skrift mot Burke, den strax därpå i England förbjudna första delen av »Rights of Man». Arbetet fullbordades av allt att döma på sommaren eller hösten samma år under ett besök på fädernegodset i Finland. På hösten 1791 befann sig i varje fall en avskrift av denna tryckfärdiga översättning i Pechlins händer och utnyttjades av honom i propagandasyfte i den krets av unga frihetssvärmare som han samlade omkring sig och med vilken revolutionen skulle verkställas.

Att denna omständighet äger ett synnerligt intresse för oss, behöver näppeligen framhållas. Vi ha redan sett vilken nästan religiös dyrkan frihetssvärmarna ägnade begreppet människans rättigheter. I de oppositionella kretsarna voro den franska deklARATIONENS sjutton artiklar och även de amerikanska förklaringarna i så gott som var mans mun. De utgjorde en allmän tillhörighet. Det var knappast heller för att sprida kunskap om de sjutton franska artiklarna, som Pechlin lade Paines skrift i Ehrensvärds och andra kungafienders händer — skälet var troligtvis den radikalism och den aktiva motståndanda som skriften utstrålade — kanske också det uppseende Paines angrepp på Burke väckt i Europa. Ehuru författaren till »Common Sense» stått under inflytande

av både Franklin och Lafayette, var han nämligen långt radikalare än bägge dessa även i »Rights of Man» prisade män och hans hänsynslösa uttolkning av den franska rättighetsdeklarationens innebörd jämte hans polemiska ton gjorde hans skrift mycket lämplig som propagandalitteratur.

Jag nämnde nyss att de mänskliga rättigheterna inte a priori måste uppfattas som riktade mot adelskapet; Paines bok kunde emellertid under inga omständigheter förenas med ärftlig adel. Den var en krigsförklaring mot alla ärvda förmåner, ägodelar givetvis undantagna. Ja, Paine gick 1792 i den mindre berömda andra delen av sitt arbete så långt att han i allt samhällsliv ställde arvsprincipen mot den representativa principen och reservationslöst förkastade den förra i alla former från ärvda rättigheter och ärftlig adel till arvkungadömet. Alldeles i motsats till samtiden och de flesta radikala tänkarna förde honom hans system till slutsatsen att också den mest inskränkta monarki var olämplig alldenstund kronan var ärftlig. Den representativa principen tillät i hans ögon såsom chef för verkställigheten endast en vald och helst på viss tid vald person, som naturligtvis skulle utses på grund av stora förtjänster. — Som vi se var Paine republikan i modern bemärkelse, motviljan mot all ärftlig företrädesrätt gjorde att hans republikanska stat i längden inte ens hade rum för den första franska författningens mycket inskränkta monarki. »Rights of Mans» andra band ställde dock inte i senare bruklig form upp republiken mot monarkien; republiken var också aristokratiens motsats och i själva verket bara förenlig med vad vi kunde kalla representativ demokrati. Paine medgav att republiken inte i och för sig var en särskild »styrelseform». Republikanism betydde egentligen blott allas omsorg om allmänt väl, ehuru den »hörde naturligtast ihop med den representativa regeringen» som enligt Paine bäst var i stånd »att säkerställa det ändamål för vars förverkligande en nation bär regeringskostnaderna». Ett aristokratiskt statsskick som exempelvis Hollands kunde ej kallas republikanskt. »Amerikas regering, som helt bygger på representationens system, är till sin art och verksamhet den enda verkliga republik som existerar i detta nu.»

Och för att ingen skulle kunna missta sig i fråga om Paines syn på dagens problem kom han med den tidstypiska optimistens profetia — dock inte utan ett litet förbehåll som i själva verket gömde orsaken till att hans spådom skulle slå fel: »Jag tror inte att i något upplyst europeiskt land monarkien och aristokratien skola finnas om sju år. Ifall man kan göra gällande bättre skäl för än emot dem, komma de att fortbestå, om inte, skola de ramla . . .»

Det var således ingen radikalism i fårakläder som Paine förkunnade. Läsaren frågar sig säkerligen huru det var möjligt att en så bestämd motståndare till all adel, en girondist av Paines art, kunde vinna nåd inför Pechlins ögon? Vad fann den gamle ränksmidaren och bondeplågaren i hans bok att han till och med trodde att dess studium skulle kunna uppleda den alltför försiktige Hartmansdorff?

Gåtans lösning är inte så svår att finna. Pechlin torde inte alls ha uppfattat huru långt Paine i själva verket syftade. Skälet till Pechlins misstag var därvidlag dubbelt. Dels omfattade Nordenskiölds översättning inte hela första bandet av »Rights of Man», dels gav Nordenskiölds opus en i viss mån felaktig eller åtminstone försvagad uppfattning av Paines åsikter; Stockholms Posten hade all orsak att klandra det sätt på vilket försvenskningen utförts, när den kom ut i tryck på hösten 1792.

Här har i samband med »Medborgaren» och den franska rättighetsdeklarationen redan givits prov på tankegången i första delen av »Rights of Man». Några antydningar om den uppmjukning Nordenskiöld verkställde torde emellertid vara påkallade. Nordenskiöld inflätade i texten på olika ställen satsar som saknades i »Rights of Man»; i allmänhet inskränkte han sig dock till att starkt förkortat återge ställen som han inte gillade och ~~at~~ dessutom förse dem med noter och förklaringar i vilka han till och med polemiserade mot Paine. Det har sitt särskilda intresse för oss att detta skedde företrädesvis i samband med Paines angrepp på ärftlig adel. Nordenskiöld försökte då framhålla att Paines obetingade antiaristokratism gällde Englands förhållanden, det engelska primogenitursystemet — som tvivelsutan blev illa åtgånget av Paine — och att

Sveriges adel inte kunde drabbas av förebråelserna. Ja, översättaren försvarade även de engelska adelsmännen. Han medgav visserligen att de voro »de endaste nu för tiden ibland adel som för sina stora privilegiers skull kunna vara aristokrater», men betonade samtidigt att England utan denna aristokrati »skulle . . . varit det uslaste land i världen».

Paines första del av »Rights of Man» var ju närmast en propagandistisk presentation av utvecklingen i Frankrike och av nationalförsamlingens verksamhet något utöver deklARATIONEN av de mänskliga rättigheterna. Ämnet gav naturligtvis rik anledning till teoretiska utläggningar och Burkes »Reflections» skänkte ymnigt stoff till aggressiva jämförelser med det engelska statsskicket och dess slag av medborgarfrihet. När Pechlin lade manuskriptet till översättningen i sina vänners händer hade Paines åsikter dessutom vunnit ökad betydelse genom händelserna under revolutionens andra och tredje år. I september 1791 hade som känt Ludvig XVI antagit den reviderade författning, som nationalförsamlingen då förelagt honom, men vars grunddrag faststälts redan 1789/90. Konstitutionen av år 1791 inleddes såsom envar vet av de sjutton artiklarna om människans rätt, som denna ryktbara första franska författning i själva verket byggde på. Det är under sådana förhållanden rätt anmärkningsvärt att i Nordenskiölds översättning, sådan den sedermera tedde sig i tryck, till och med stöta på anmärkningar som gå stick i stäv inte blott med Paines åsikter utan även med den övertygelse, som Nordenskiöld själv tidigare försökt hävda. Jag syftar på hans uppsats i »Medborgaren» i januari 1790, i vilken han förkunnat folksuveränitetens princip. Denna princip var ju i själva verket den bärande grundtanken i den franska deklARATIONEN; icke förty fann sig Nordenskiöld i sin översättning av Paines bok helt omotiverat föranlåten att reservera sig. Det sker så oförmodat att man ovillkorligen frågar sig om han ville blidka eventuella motståndare — översättningen utkom ju dock i skydd av Reuterholms tryckfrihetsförordning — eller om han av andra skäl önskade framstå i ett mindre radikalt ljus än tidigare? Hur därmed än må förhålla sig — jag återkommer till frågan — få

vi kanske antaga att följande anmärkning inte fanns i det manuskript, som Ehrensvärd jämte andra begrundade, utan att den tillkom efter regentskiftet och Reuterholms hemkomst. Nordenskiöld lät Paine förklara: »Den verkställande makten uti dessa riken (England och Frankrike) är anförtrodd till en enda person, som kallas konung, men franska regeringsformen gör skillnad mellan konungen och den högsta makten. Den anser konungen som den högste ämbetsmannen, och ställer högsta makten hos nationen.» Till detta fogade översättaren så denna uppseendeväckande not:

»Varken konungen eller nationen böra kunna äga högsta makten; den är hos Gud allena, eller hos dess representant på jorden, Guds bud, varå allmänna lagen är grundad. Sanningen är suverän, hos den är högsta väldet, och den finns obesmittad och ren varken hos konungar eller nationer. Högsta väldet hos en nation är despotism. Guds ord var till innan människor existerade; där och i lagen är högsta väldet på jorden.»

Att lagsuveräniteten också rymdes i deras övertygelse som reste sig mot Gustav III, har jag redan i olika sammanhang framhållit. Kungen ansågs ju vara en förbrytare mot lagens majestät. I Nordenskiölds not är det emellertid snarast fråga om Guds suveränitet — lagen vilar på teokratisk grund. I själva verket är den tankegång, som här möter oss, karakteristisk för den reuterholmska kretsens samhällsmysticism, för vilken Nordenskiöld i all sin radikalism var representativ.

Gustav III hade vid slutet av år 1791 och i samband med riksdagen i Gävle utfärdat nya och skärpta tryckfrihetsbestämmelser som gällde såväl yttre- och inrepolitiska frågor som av dem föranledda reflexioner. Det är således inte underligt att jämlikhetsvägens ständiga tillväxt inte direkt framgår ur tidsskrifter eller broschyrer från hans sista tid, ehuru en hel del kan utläsas mellan raderna och ur allmänna betraktelser. Privata brevsamlingar ge oss likväl klart besked. Att i det till bristningsgränsen spända, alltmera uppladdade förhållandet mellan oppositionen och kungen jämlikhetstanken hade sin dryga andel och oppositionens vänstra flygel sin givna plats

kan med säkerhet anses fulltygat. Upplysningsradikalismens intellektuella styrka i det vid inre frihet vana svensk-finska samhället åstadkom att den fria medborgarprincipens seger i Amerika och Frankrike kändes som en skärande motsats till den utveckling som påtvingades Sveriges rike. Jämlikhetstanken, då vida svagare, hade 1772 drivit dess motståndare, adeln, till bundsförvantskap med kungen; priset hade erlagts i politisk frihet. 1788/89 förde jämlikhetsivern de ofrälse ståndens majoritet till en enahanda allians och till erläggande av ett liknande pris. Att förbindelsen inte kunde bli hållbar var dock uppenbart; en ringa privilegieutjämning mot förlusten av värdefulla politiska rättigheter var en handel som måste få en kraftig reaktion; denna reaktion kom i själva verket mycket snart. Huvudstaden gick i spetsen, oppositionen mot kungen växte sig under hans tvenne sista levnadsår allt starkare i ståndsklassens ekonomiskt och intellektuellt ledande kretsar, och ehuru regeringen efter Gustavs död bemödade sig att sopa igen de konspirationsspår som ledde ned i ofrälset voro de inte få. Man behövde i Sverige och Finland inte vara adels-hatare för att vara frihetssvärmare och jämlikhetsivrare. Man var tvärtom ofta adelsman: en stor del av adelns ungdom levde i dessa den franska hänryckningens dagar i något av en denobileringspsykos som omedelbart efter Gustavs död skulle nå sin kulmen för att redan tio år senare ihågkommas med betydligt svalare känslor.

I juni 1790 hade franska nationalförsamlingen genom en lag avskaffat det ärftliga adelskapet med dess titlar och rättigheter. Att frågan livligt sysselsatte sinnena i Sverige och Finland framgick av det tal med vilket Ch. B. Zibet i december 1790 tog sitt inträde i Svenska akademien och i vilket han rätt sansat försvarade adeln, vars första ursprung varit dygder värda att överleva ståndet. Kellgren hade recenserat Zibet på ett positivt sätt; thorildianen L. M. Philipson tog sig därav anledning att i en under Gustav III:s livstid skriven men först efter hans död färdigtryckt radikal och aggressiv broschyr slå ett ljudligt slag för adelskapets avskaffande. Philipsons »Bevis, att det så kallade bevis för ärftligt adelskap är intet bevis»

framkallade i sin tur talrika stridsskrifter och uppsatser för eller emot aristokrati, vilka gynnades av den i juli 1792 återställda tryckfriheten. Den pressdiskussion i de politiska hjärtefrågorna jämlikhet, mänskliga rättigheter, folksuveränitet m.m. som genom tryckfrihetsförordningen lössläpptes lik »uppdämat vatten» genom en plötslig öppning i stängslet, skulle ju överhuvud först visa vilket oerhört inre tryck dessa spörsmål alstrat.

Jag vågar nu hoppas att läsaren kunnat bilda sig en uppfattning om den andliga atmosfär av jämlikhetssvärmeri, frihetsdyrkan och mänskliga rättigheter i vilken vår unge Ehrensvärd levde vid tiden för sin katastrof. Vi måste därvid beakta att han slutligen målmedvetet stimulerades till en av högre regissörer önskad sinnesstämning. Att hans radikalism var av det rättrogna jämlikhetsslaget framgår av följande visserligen först i mars 1793 skrivna rader till Samuel von Rosenstein, som böra få avsluta min knapphändig granskning av den unge svärmarens andliga kraftkällor fram till brottets dag:

»Jämlikhetssystemet... är en av mina grundpelare för min politiska religion och jag tror att näppeligen något annat kan återbringa stadigt lugn och enighet i Sverige. Som naturen är fullkomligast (och så fullkomlig att vi aldrig kunna alldeles likna den), så är det som närmast närmar sig till den, även närmast till fullkomligheten. Adelskap, i synnerhet ärfteligt, är ju alldeles orimligt! Mätte då den dagen snart uppklarna då man behöver uppslå hävderna för att få något begrepp om så onaturliga saker! I så sälla dagar, huru mycket ont skall icke härmed från jorden försvinna! 1789 års riksdag insåg jag tydeligen dårskapen såväl av adelskap som Sveriges konstitution, jag ivrar nästan lika emot 1721 (sic!) och 1772 års regeringsformer som mot säkerhetsakten av 1789. Ingendera kan frälsa Sverige från de häftigaste skakningar minst en gång i varje mansålder.»

Huru påverkad av utvecklingen i Frankrike Ehrensvärd var vid detta laget — och huru mycket hans tanke följde Paines — framgick av den suck hans betraktelse över de tre svenska regeringsformernas olämplighet utmynnade i: »Jag vill in-

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

tet avgöra om konungar äro överflödiga varelser, vad jag vet är att Allmakten i sin vrede gav oss dem . . . Min republikanism utesluter icke kungariken, ty de kunna även i nödfall med goda lagar utgöra republiker. Men det är som bland de blinda är den enögde bäst.»

Som vi se — här framträder det typiska republikanska tankegodset, men med en dragning mot kungadörets pensionering, som inför den helt nyligen proklamerade republiken i Frankrike och Ehrensvärds egen roll av delaktig i ett tyrannmord ju tedde sig helt naturlig. Han kände sig dock uppskakat av »horrörerna» i Frankrike och detta hindrade i längden en verklig republikdyrkan att stadga sig. Stämningen i hans skrivelse påminner osökt om tonen i ett brev från Paine till abbé Sieyès, där den förre på tal om kungar säger att han inte är deras fiende. »Ingen kan önska hjärtligare än jag att få se dem alla i en privatmans lyckliga och hedersamma belägenhet.» Paine röstade också mot Ludvig XVI:s avrättning — Sieyès däremot för den.

Riksdagen i Gävle företer bilden av ett fastlåst ställningskrig mellan kungen och oppositionen. Parterna äro bägge inställda på våld och ömsesidiga överrumplingsförsök, de ha väpnat sig, ha förberett radikala motdrag och under en till det yttersta spänd vaksamhet på alla håll tar så det korta ständermötet ett övervägande expeditivt förlopp samtidigt som det begränsar sig till uppgiften att bringa reda i de trista finansiella förhållandena.

Bakgrunden till denna skenbart så föga intressanta riksdag är alltjämt dunkel men i själva verket frestande för forskare med upptäckarglädje. Vi veta att Gustav III var mycket orolig för detta möte med ständerna som det finansiella läget tvang honom till. Han sammandrog trupper till den kungatrogna lilla staden, han försökte sitt yttersta att hålla så många oppositionsmän som möjligt borta från riksdagen och medan adeln befarade nya kungliga våldsåtgärder som skulle

De mänskliga rättigheternas drabant

påtvinga ståndet förenings- och säkerhetsakten, bar Gustavs konstruktiva hjärna på alternativet av en ny författningsreform som skulle omstöpa den så allmänt klandrade ständsrepresentationen till en tvåkammare efter engelska normer.

Hur allvarsamt menad kungens plan var är svårt att veta; måhända ville han endast ha den i bakfickan som en yttersta möjlighet att bemästra läget, om det blev alltför hotfullt. Projektet kom ju aldrig ens upp. Men det har dock sitt stora intresse att varsna att kungen och oppositionen voro eniga i uppfattningen om ständsrepresentationens otidsenlighet. Gustav III tänkte sig i stället för den fyrdelade riksdagen ett överhus med tjugofyra adelsvalda, förmögna »jarlar» och ett underhus bestående av tvåhundrafyrtio genom samfällda val utsedda folkrepresentanter. Denna tvåkammarriksdag skulle själv välja sina talmän och vara permanent. Ämbetsmän fingo icke sitta i den. Om vi med detta kungliga reformprojekt jämföra det lilla vi veta om den adliga oppositionens representationsprogram, måste vi otvivelaktigt säga att Gustavs plan på sitt sätt var mera nyskapande än hans motståndares!

Vi få för konspiratörernas del lov att hålla oss till ett antal utkast från tiden före och kring 1792 års riksdag som eftervärlden fått i arv med Jacob v. Engeströms papper. Enligt dem var man betänkt på en riksdag som visserligen sammanträdde på ett rum men som var vald ständs- eller också klassvis. Det var såsom tidigare nämnt ett rätt allmänt yrkande inom äldre oppositionskretsar att de fyra stånden skulle utvidgas eller ombildas till i fysiokratisk bemärkelse naturliga närings- och jordägarklasser, svarande mot samhällets sociala struktur. Engeströms riksdag var inte permanent, ehuru dess ledamöter valdes för en treårsperiod och således skulle sitta i alla eventuella riksdagar under denna mandattid. Ett stående riksdagsutskott var dock påtänkt. I ansatserna till enkammar och större permanens få vi troligtvis trots frihetstida och gustavianska anknytningsmöjligheter skönja den franska revolutionens och de svenska vänstermännens inflytande. — Oppositionens radikala flygel hade för egen del säkert minst besvär med uppgörandet av planer för en reformerad riksdag. Idealet

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

fanns i Frankrikes författning av vår 1791; tillämpat på Sverige innebar det franska föredömet en på indirekta och allmänna val byggd riksdag och en rösträtt knuten vid egendom. Respekten för allmänviljan åstadkom att man i dessa kretsar kände sig något främmande för tanken att i detalj utarbeta konstitutionella reformprogram. Det var att föregripa den »nationalförsamling» som borde sammankallas.

Det kungliga förvaltningsgodtyckets stävande och byråkratiens, enkannerligen rådets, återupprättande var oppositionens hjärteönskan. Den dikterades dock även av nödvändigheten att belöna rikets tjänstemän för den anslutning patrioterna funnit bland dem. Den radikala flygeln, som i och för sig var emot allt som smakade ämbetsmannavälde, anslöt sig av Ehrensvärd att döma till planerna på den byråkratiska restaurationen. Att statens löntagare, alldenstund de voro tärande samhällsmedlemmar, inte fingo sitta i riksdagen, var likväl mångens fysiokratiskt förankrade önskan.

Oppositionen, som redan 1788 yrkat på att riksråden skulle vara ständervalda, sysslade emellertid inte med restitutionsplaner för rådet utan att också här någon likhet fanns med kungens nyssnämnda författningsprojekt. Gustav ville naturligtvis inte återupprätta rådet; kamrarna skulle tydligen ersätta det. Men Gustav ville uttryckligen ha fastställt att hans sju ministrar skulle vara chefer för var sitt administrativa »departement» och tillika tjänstgöra som presidenter för de kollegier vilka tillhörde deras ämbetsområde. Att ministrarna inte bildade något rådskollegium skilde naturligtvis kungens projekt mycket från Engeströms återupprättade riksråd. Likheten låg i att rådet enligt Engeström skulle bestå av cheferna för rikets sex höga ämbeten och deras vikarier, ty det betydde ju att Engeström tagit intryck av det gustavianska systemet med kabinettskonseljernas fackministrar och nu ville skapa ett riksråd av enbart expeditions- eller departementschefer.

Vid så mycken överensstämmelse i bedömningen av författningsmaskineriets bristfälligheter — var reste sig då den mur som skilde oppositionens och kungens synfält åt? Svaret är att den fanns där den hela tiden stått — vid frågan om makt-

De mänskliga rättigheternas drabant

balansen. För oppositionen framstod lagstiftningen som den första och högsta samhällsmakten och den verkställande regeringen, trots noga beaktad funktionsskillnad, blott som dess uppdragstagare. Oberoende av om frihetstiden och Locke eller upplysningsradikalismen uppställts som hägrande förebilder var det hos representationen som utövningen av suveräniteten låg. Engeström lät rådet vart tredje år väljas av den nyvalda riksdagen; de ovärdiga skenrättegångarna från ständerväldets dagar undvekos därigenom och en viss parlamentarism upprättades som var skild från den frihetstida typen. Ministrarnas karaktär av folkvalda ämbetsmän var dock uppenbar, kungen tämligen maktlös, ehuru rådets ordförande, och regeringens delaktighet i lagstiftningen trots initiativrätt ganska oväsentlig på grund av det på intet sätt motvägda avhängighetsförhållandet till riksdagen. Helt annorlunda i kungens projekt: här var makten koncentrerad hos monarken som genom sina ministrar upprätthöll förbindelsen med den ständigt sittande tvåkammaren. Kronans delaktighet i lagstiftningen var bestämt intet sken och i funktionsdelningen hade verkställigheten säkerligen övervikten: det var hos den som den verkliga makten låg. Betecknande är, att Gustav III såvitt man vet ville, att den planerade permanenta tvåkammarriksdagen »tillika» skulle utgöra »konungens konselj», något som för tanken till fysiokraternas rådgivande representationer och gör att man frågar, vilken *beslutanderätt* riksdagen tänktes ha?

Att en stark lagstiftande makt fordrade en stark verkställande makt var, för att uttrycka saken kort, en lärdom som den svenska samtiden trots studium av Montesquieu ännu stod främmande för. Striden rörde sig kring ett antingen eller, kring övervikten. Det behövdes den katastrof, som mötte »folkets majestät» i den franska revolutionen, och en djupgående politisk omvärdering för att 1809 års regeringsform skulle bli till och männen bakom den förmögna att skapa en verklig maktbalans på historisk och ideologisk grund.

Det Engeströmska projektet, för vilket jag här redo-

gjort, var av allt att döma det program för författningsnygestaltningen som revolutionärkretsen kring Pechlin gick in för.

Voro kungens planer i Gävle dunkla — här må påminnas om försöket att inrycka förenings- och säkerhetsakten i riksdagsbeslutet som ju samtliga stånd måste underteckna — så voro oppositionens det inte mindre. Vi ha sett att Pechlin före sin avresa till Gävle förvissat sig om att han i fall av våldsamma händelser hade militärt stöd i Stockholm, ja, behärskade staden. Borgerskapet var där långt mera oppositionellt än några år tidigare; en del av borgarmilisen eller åtminstone av dess befäl stod nu på patrioternas sida. Stämningen på det tillfälliga riddarhuset i Gävle var mogen för en förtvivlad gärning. Man sade, skriver oppositionsmannen A. L. Hamilton, »till vår räddning gives ej mer än ett medel, det känna vi alla, allt tal tjänar till intet», och undvek att dryfta annan politik än rätt och slätt riksdagsärendena. Som vi se överensstämmer Hamiltons vittnesmål med Ehrensvärds här tidigare återgivna redogörelse i självbiografien. I brevet till generaladjutanten F. C. Bülow yttrar sig Ehrensvärd för övrigt på ett liknande sätt: »Det hette att Gustav III:s död var den enda räddningen för landet. Man hade alltsedan 1788 gjort sig så förtrogen med åtskilliga luftprojekt i denna genre, att man kunde höra talas om dem utan att de eggade nyfikenheten.» — Anckarström smög omkring på gatorna för att försöka lönnmörda kung Gustav under någon av dennes promenader. Ribbing visste därom och försökte framkalla en demaskering på riksdagen. Men Pechlin, som också kände till Anckarströms närvaro och såg honom hos sig, uppmanade ihärdigt till ett varsam och värdigt uppträdande av hela det första ståndet, som inte borde skilja sig från sina medstånd, och Jacob v. Engeström höll vid ett kritiskt tillfälle ett utbrott inom adeln tillbaka.

Varför all denna moderation? Skulle till synes ingen förbindelse existera mellan lönnmordet, en enskild mans avskvärda gärning, och den riksdagens nya myndighetsperiod man hoppades skulle bli följderna? Lönnmordet hade ensamt möjligtvis kunnat döljas, säger Hamilton. Finns här en nyckel? Det

har dock ej heller saknats samtida röster som klandrade revolutionspartiet för dess återhållsamhet på riksdagen. I Gävle hade det bort bryta löst, skall Låstbom ha sagt till Lars v. Engeström, när denne ville styrka den äldre broderns skuldfrighet med hans uppförande på ständermötet.

Historikern borde inte fråga utan svara. Emellertid kunna frågor vara ett halvt svar, en öppnad port, som åtminstone vidgar vyn. I den omständigheten att Anckarström bidade ett tillfälle i Gävle att avlossa sina skott, ligger säkert någon förklaring till den skenbara samdräkt mellan konung och ständer, som enligt Hamilton »ej hade rötter i de flestas hjärtan».

»... Hämndlystnaden, fruktan för nya försök av monarken till säkerhetsaktens antagande samt att kunna få slå frälseräntorna under kronan, enskilt agg följde flera av adeln från Gävle till Stockholm», berättar samme sagesman. »De förenade sig till alla delar med det tänkesätt borgerskapet i huvudstaden började hysa mot en regent, som förstört armén, flottan, finanserna, sederna, och på deras förfall endast upprett despotismen, numera satt under Rysslands skydd genom den med detta rike ingångna alliansen. En del förmodade en ny riksdag i Åbo vid den årstid, då havet tillstängt av is skulle förbjuda all överbart och giva konungen fria händer att utsläcka den lilla frihetsgnista, som i beskattningsvägen ännu återstod nationen. Alla visste det monarken umgicks med det riksfördärvliga förslaget att med tolv tusen man förena sig med de allierade makterna mot Frankrike. Alla sågo faran, men ingen botemedlet utom det allseende ögat, vars makt... lätt stäcker våldsverkarens raseri.»

Ehrensvärd ger oss *en* nyckel till gåtan varför mordplanen efter riksdagen beslutsamt inbyggdes i revolutionsprojektet. Pechlin ansåg — därest vi få gissa på honom — att kungamordet kanske inte i och för sig var någon verklig garanti för att revolutionen skulle bli av. Ryktet hade löpt dådet i förväg. Pechlin kände sig alltmera orolig för gustavianernas påhitt i fall av kungens bråda död: de voro måhända ej helt oförberedda. Ehrensvärd säger sålunda i sin promemoria till Bülow att den militära apparat, som Lilliehorn organiserat, i mars ansågs be-

hövlig »för att förhindra att baron Armfelt och hans parti skulle bemäktiga sig regeringen».

Domstolshandlingarna ge ingen fullständig bild av den revolutionsplan som Pechlin och hans medhjälpare och kanske uppdragsgivare ämnade tillämpa; dess mål på längre sikt torde överhuvud ha varit något svävande enär Pechlin ville hålla de missnöjda samman och ha kungen ur spelet förrän han och hans vänner lade korten på bordet i regerings- och författningsfrågan. Att han trots allt misräknade sig i sin taktik framgick av Lilliehorn's avfall och Hartmansdorffs allt ljummare intresse. Ehuru den förres angivelse inte kom att inverka på revolutionens misslyckande, som främst måste tillskrivas Anckarströms felriktade skott, försökte Lilliehorn ju i elfte timmen förekomma hela planens verkställighet och detta inte blott av samvetskval över brottet mot kungen utan alldeles påtagligt även av missnöje med Pechlins avsikter. Ehrensvärds påstående, att delaktigheten i den påtänkta men aldrig började revolutionen var den enda förbrytelse som kunde läggas honom själv till last, ger oss likväl anledning att undersöka vad hovrättens akter kunna ha att förtälja om statskupsplanen. Det är litet men ändå något.

Den militära apparaten, som ju var funktionsduglig redan vid tiden för riksdagen i Gävle, ompändade enligt Ribbings och andras samstämmiga vittnesmål »gamla» gardet, artilleriet, änkedrottningens livregemente och »flere talrika flockar av borgerskapet» — alltså av dess milis. Lilliehorn, Hartmansdorff och Ehrensvärd kände sig övertygade om att trupperna skulle kunna användas utan att man behövde preparera dem i förväg: »Vi ansågo ett sådant förtroende farligt och överflödigt», sade Ehrensvärd. »Regementet ansågs böra lyda en ny regerings ordres utan att förrän i momentet känna något av den tilltänkta revolutionen.» Bielke hade försäkrat Ehrensvärd samma dag som mordet skulle äga rum, att han verkligen »disponerade en stor del av borgerskapet», Pechlin hade sagt sig

kunna anskaffa icke blott besökare för maskeraden utan även frivilliga för bevakningen av särskilda platser och personer, och Ehrensvärd för egen del hade åtagit sig att förmedla Lilliehorns anvisningar till artilleriet, som skulle hålla artillerigården »kronprinsen tillhanda uppå hennes maj:ts drottningens ordres». Måntro Ehrensvärd tänkte på att hans fader trettiosex år tidigare hade hållit artillerigården ständerna tillhanda när kronprinsens farföräldrar gjorde sitt lika fåfanga som olyckliga försök att utvidga kungamakten?

Sinclair, Ehrensvärds chef och gynnare, hörde till de gustavianer som enligt uppgift skulle arresteras; måhända att Ehrensvärd inte ägde kännedom därom. Att överståthållaren i Stockholm, kungagunstlingen G. M. Armfelt skulle häktas, var från början givet; samma öde var tillämnat general E. V. Taube, som var hatad för sin aktiva politik mot den franska revolutionen och sin iver för Gustavs interventionsplaner. Både Anckarström och Horn anförde dessutom hertig Karl bland de »herrar, som särdeles haft konungens förtroende» och som skulle »bliva i förvar tagne tills allt vore i ordning». De uppgåvo som sin sagesman Ribbing, vilken påstått sig ha sin kunskap från Pechlin. Uppgiften förnekades visserligen efter kungens död, när hertigen blivit regent, men det framgår tydligt att Pechlins sympatier för Karl voro rätt svala. Han föredrog Fredrik Adolf, som 1789 understött oppositionen i dess kamp mot förenings- och säkerhetsakten, varemot Karl svikit och ställt sig på kungens sida. Också Ehrensvärd bekräftar i sin biografi att denna hållning kostat Karl oppositionens förtroende. Han nämner för övrigt ingendera hertigen i regentskapsammanhanget.

Jag har redan nämnt att domstolens intresse efter Gustav III:s död var större för revolutionsplanen än för kungamordet som sådant. Man sökte få klarhet i frågan vem kuppmännen velat häkta, huru de tänkt sig regeringens organisation och vilken regeringsform de ärnat förelägga den riksdag som naturligtvis skulle sammankallas.

Ehrensvärd skriver i självbiografien och till Bülow att konspiratörerna ämnade utropa den unge Gustav Adolf till kung

och samtidigt uppdraga regeringen åt änkedrottningen Sofia Magdalena och några av rikets främsta ämbetsmän »tills ständerna lagligen kunde sammankomma». Det finns intet skäl att betvivla detta meddelande, som motsvarade hans medskyldigas samstämmiga svarsmål inför hovrätten. Att ett sådant arrangemang, i vilket hertig Fredrik måhända inte skulle bli lottlös, beräknades åstadkomma en allrahögsta svaghet och medgörlighet var ganska givet. Regeringsbördan skulle axlas av »konseljen» hos änkedrottningen. Vi få i detta sammanhang inte glömma att de sammansvurna gingo in för rådets återupprättelse. Frågan vem som skulle sitta i konseljen var ett synnerligen viktigt spørsmål då ju den planerade riksdagen och författningens omstöpning påkallade konseljens initiativ och regi. Problemet debatterades flitigt på Pechlins sängkant. Den gamle ränksmidaren tycks i förhandlingarna med Jacob v. Engeström, revolutionens politiske och teoretiske generalstabschef, likväl ha undanbett sig en synlig plats i den tillämnade provisoriska första regeringen.

Att vi överhuvud känna till att detaljerade överläggningar förekommit hos »gubben» Pechlin, ha vi som vi veta Lilliehorns bekännelseiver att tacka för. Jacob v. Engeström förnekade alla dylika förhandlingar så gott han kunde och Pechlin själv avfärdade dem som känt med ett suveränt nej. Det finns dock varken skäl eller möjlighet att betvivla Lilliehorns meddelanden, som bekräftas av Ehrensvärds något orakelmässiga antydningar i dag-journalen. Polisen fann för övrigt vid husundersökning hos Engeström ett brev till denne från brodern Lars, som bevekande bad att Jacob inte skulle inlåta sig på revolutionära anläggningar eller våld; brevets stilisering var enligt Juslén sådan att man måste förutsätta att Jacob skrivit om konspirativa planer, som varningarna nu utgjorde ett svar på. Man kom dessutom hos Engeström över en anteckningsbok med en lista över de personer vilka konspiratörerna ville placera i konseljen hos änkedrottningen. Enligt uppgift hade de utvalda inte tillsports på förhand.

Jag har i det föregående i all korthet redogjort för de förslag till regeringsform och riksdagsordning som förvaras bland

De mänskliga rättigheternas drabant

Jacob v. Engeströms papper i Kgl. bibl. i Stockholm. Stavenow och Brusewitz ha behandlat dem. Liljensparres poliser sökte särskilt efter dessa projekt, när de undersökte Engeströms hem, men funno dem inte. Denna omständighet var givetvis gynnsam för kanslirådet; Juslén ansåg till och med att man under sådana förhållanden inte kunde tillskriva Jacob v. Engeström den regeringsform, som sades cirkulera i avskrift. Enligt domstolsprotokollen förnekade nämligen såväl Jacob som Johan v. Engeström all kunskap om ett dylikt skriftalster.

Papperen ha emellertid återfunnits och visat att Lilliehorns utsagor voro riktiga. Vi veta följaktligen att dessa av Engeström upptecknade och med Pechlin dryftade grundlagsutkast skulle tjäna den tillärnade riksdagens konstitutionsutskott som arbetsunderlag och få förmoda att revolutionsmännen på förhand försäkrat sig om ett visst stöd för sina förslag. Någon av de cirkulerande avskrifterna hade lästs av polske ministern, »jakobinen» greve Josef Sjerakovski, och hans korta muntliga referat, som Nordin återger, stämde väl ihop med vad vi numera veta om Jacob v. Engeströms förslag. Vi igenkänna i polackens redogörelse Engeströms klassvalda enkammare med dess stående utskott. Nordin antecknade sig till minnes riksdagsutskottets permanens och att ingen ny adel skulle göras. Hans huvudintresse knöts vid den planerade riksdagen, såsom Sjerakovski skildrat den:

»Alla regementschefer självskrivne riksdagsmän; av prästeståndet endast biskoparne och en från Stockholms consistorio, förmodligen pastor primarius; ständerne överlägga i ett rum; mycket possessionater ibland ständerne eller vid riksdagen; konungen skild vid penningeförvaltningen; krig och fred icke honom tillhörige; nationalutskottet kallade riksdag. Med få ord: allt var ställt till den fullkomligaste aristokrati och konungamakten i grund förstörd; med detsamma folkets trygg- och säkerhet.»

Det är det gamla hovpartiets man som talar. Att de Engeströmska författningsprojektens byråkratiska karaktär inte saknade aristokratiska drag, måste visserligen medges, men den gustavianska författningsens aristokratism var dock långt mera

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

framträdande. Adels privilegier och självskrivna representationsrätt skulle nämligen nu väsentligt inskränkas; det var snarast ett gynnande av de besuttna och förmögna klasserna som sådana, oavsett frälse eller ofrälse börd, som Engeströms olika förslag till riksdagens sammansättning gingo ut på. Medan kronans planerade maktlöshet gjorde att Nordin talade om ett aristokratiskt statsskick, ansåg sig Engeström gå in för en monarkisk-demokratisk statsform.

Man må spörja huruvida oppositionen, ifall dess statskupp lyckats, skulle ha fått riddarhusets vänsterelement med sig? Och skulle de oadliga jämlikhetssvärmarna, som för var dag vunno mera terräng, ha nöjt sig med klassvalssystemet, som trots alla löftesrika ansatser i hög grad konserverade adeln och prästeståndet? Svaret är svårt att ge, inte minst på grund av Pechlins sympatiserande vinkar åt alla håll. Det är för övrigt osäkert huruvida Engeströms utkast till regeringsform nådde de unga jämlikhetsivrarna kring Pechlins bord, böcker, tidningar och person annorlunda än i den gamles muntliga framställning. De litade uppenbarligen blint på honom. Men även om de läst det bör projektet till regeringsform med dess väl hävdade mänskliga rättigheter och dominerande riksdag vid en flyktigare betraktelse ha varit ägnat att tilltala dem. Därest man utgick ifrån att det i stort sett lämnade frågan om representationens inre gestaltning, valmanskår och valbarhet öppen, gjorde det ytligt sett knappast skäl för förebråelsen att de franska principer övergivits, som Pechlin låtit Paine-Nordenskiöld utlägga. I själva verket bar utkastet till regeringsform dock tydliga spår av omständigheten, att dess författare inte tänkt sig en upplösning av ståndssamhället. Vi ha redan funnit detta; bröderna Engeström och deras meningsfränder, givetvis också Pechlin, ville blott gå in för en utvidgning av stånden — en viss utjämning — och måhända en sammanfattning av den stånds- eller klassvalda representationen till en kammar.

Att ett sådant program inte kunde rosas av jämlikhetsmän som Ribbing och Ehrensvärd har framgått redan tidigare. Men de hade troligtvis ingen kunskap om de projekt till riksdags-

ordning som Jacob v. Engeström ävenledes redigerat och som visade tanken bakom hans regeringsforms svävande ordalag. Dessa projekt voro för övrigt synnerligen fragmentariska; kände sig någon till äventyrs missnöjd, kunde Pechlin med skäl hävda att den utvidgade riksdag eller »nationalförsamling», som måste sammankallas, ägde att besluta om folkets framtida representation. Att en sådan tanke var fullt naturlig för allmänviljans anhängare, måste vi hålla i minnet.

Vi böra också minnas en annan sak. Stavenow kallar de Engeströmska författningsplanerna reaktionära emedan han anser dem ha syftat till återupplivandet av det frihetstida »ständerenväldet». Men var det alldeles så? Också Frankrikes författning av år 1791 visade ett klart representationsväld. Kretsen kring Engeström trodde i själva verket att man kunde avlägsna den frihetstida författningens brister genom att reformera ständsriksdagen och förbättra dess sammansättning. Jämlikhetsivrarna av Ehrensvärds kulör voro fullt ense med oppositionen i kravet på lagstiftningens förhärskande maktställning. Det gällde för dem att arbeta för att representationen byggdes på jämlikhetsprincipens och de mänskliga rättigheternas grund. En rätt representerad allmänvilja kunde ju inte hemfalla åt det frihetstida ständerväldets fell! Vi ha tidigare sett att steget mellan Lockes statsteorier och upplysningsradikalismens folksuveränitet i statslivets praktik kunde vara rätt kort.

Trots Pechlins försiktighet är det knappast möjligt att ta Ehrensvärd på orden när han förklarar följande: »Planen har jag allenast i ett sammandrag av greve Ribbing hört, nämligen hans kungl. höghet kronprinsens utnämmande för konung; hennes maj:t drottningen i underdånighet anmodas att antaga sig regeringen; ordning genom garnison bibehållas i staden; de förnämsta av revolutionens motståndare arresteras; ständer sammankallas och en ny regeringsform antagas i någon likhet med den fransyska i händelse sådant vore praktikabelt. Vilka personer som skulle utgöra deputation till drottningen har jag mig icke bekant.»

Man skall kanske lägga tonvikten på orden »i ett sammandrag». Ehrensvärds brinnande intresse för frihetens och jäm-

likhetens sak hade fört honom till Pechlin — det finns intet skäl att betvivla Lilliehorn's uppgift därom. Vi sågo ju också att Ehrensvärd under rättegångens förlopp var den som måhända mest försökte skydda Pechlin. Att han med denne, Lilliehorn och andra talat om den regeringsform riket skulle undfågnas med efter kungens död, torde vara lika säkert som att han åstundade en nedbrytning av ståndssamhället. Följande ställe i Hartmansdorffs skriftliga bekännelse förtjänar här kanske att anföras: »Planen till revolution och den regering, som skulle tillsättas, kände jag icke, och jag kan icke tillägga någon annan av artilleriets officerare än Ehrensvärd kunskap och delaktighet härom, såvida mig bekant är.»

I vilken utsträckning Ehrensvärd, som hade sinne för historiskt tänkande, trodde att man i dess grundvalar kunde nedbryta hela ståndsbbyggnaden är svårt att säga. Fullständig demokrati — om man jämför den med allmän och lika rösträtt — var ju dessutom okänd för tiden. Det franska systemet med valcensus och aktivborgare gav syn för sägen och var en tankeställare också för Ehrensvärd. Hans jämlikhetssyn hade de gränser som den dåtida upplysningsradikalismens urvalsprincip ställde upp: den bands vid allmännyttighet och upplysthet, alltså den prestation till förmån för det allmänna som den enskilde kunde berömma sig av. Prestationen inneslöt skattebetalningen som återigen utgjorde en sida av äganderätten. Det var fullt logiskt att Ehrensvärd just på tal om sin hänförelse för jämlikhet och motvilja för adelskap skulle definiera sin — alls icke nivellerande — uppfattning av innebörden i ordet demokrat: »Stark demokrat, jag hoppas det vill säga god republikan, ty jag är mycket av Rousseaus tanke att en fullkomlig demokrati icke kan existera utom i en stat som innehöll endast gudar.» Vad han avsåg med ordet republikanism — att det inte utslöt »kungariket» — har jag redan haft anledning att framhålla i ett tidigare sammanhang.

Bakom Jacob v. Engeström och Bielke — givetvis också bakom Pechlin — skymtade den oppositionella adelns främsta och mest ansedda namn. I början av rättegången — så att säga under dess gustavianska skede — framträdde hos högsta ve-

derbörande också en påtaglig strävan att ta upp vittförgrenade spår, som hotade ståndet med en förnyad brottslighetsförklaring, av långt svårare beskaffenhet än den åren 1788/89 medfört. Det var därför Ribbing skyndade sig att uppmana Pechlin till bekännelse: »Medlemmar både två av ett stånd, som avunden förföljer och hatet vill förstöra, låtom oss genast genom våre sannfärdige bekännelser, bekräftade med våre livs förlust, uppdagga huru brottslige vi varit, huru oskyldig resten av adelen är.» Han bedyrade att ingen annan Ribbing än han, ingen Fersen, Brahe, de Geer, Lantingshausen, Düben eller Dohna var inblandad. Claes Horn var åtminstone lika angelägen att betyga sin starkt misstänkte faders oskuld i den »bedröveliga» saken. Ehrensvärd ansattes också hårt. Hans nära förbindelser med riksrådet v. Rosen föreföllo gustavianerna värda att synas i sömmarna. v. Rosen misstänktes mycket starkt för en betydelsefull roll i både konspirationen och författningsplanerna och Ehrensvärds bekännelse eftertraktades så mycket mera som också Jacob v. Engeström ansågs vara nära lierad med riksrådet.

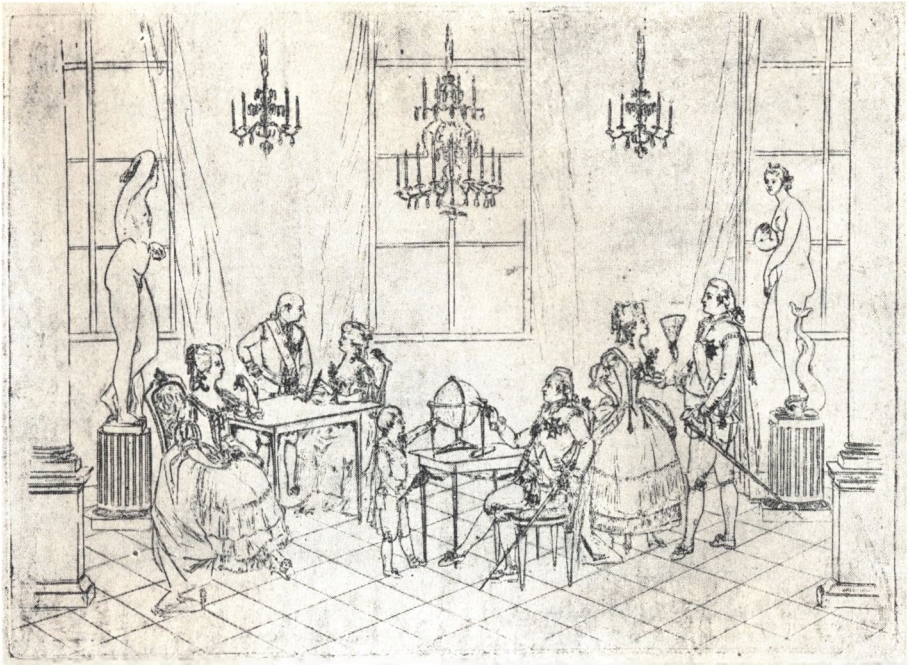
Då Ehrensvärd visat sig uppskrämd och öppen hjärtig i sina första bekännelser, hyste man förhoppningen att kunna bryta hans tystnad. Läsaren vet att Ehrensvärd inte sviktade. Emellertid beredde honom intresset för v. Rosen mången svår stund. En stor lättnad var förstås Liljensparres snart nog föga inkvisitoriska hållning — vi minnas att Ehrensvärd häktats i ett ganska sent skede. Men domstolens intresse för v. Rosen kunde icke lika lätt tystas, något som handlingarna visa oss, och Ehrensvärds »dag-journal» berättar att Låstbom så sent som den 3 maj, sedan Ehrensvärd för domstolen uppläst sitt bemötande av aktors straffyrkande, i enrum försökte pressa den unge mannen att prisge v. Rosen. Ehrensvärd skulle i gengäld benådas och Låstbom sade sig tala i hertigens uppdrag. Eftersom Liljensparre blott få dagar tidigare försäkrat Ehrensvärd att hertigen var belåten med hans försvar, kände sig Ehrensvärd lika villrådig som misstänksam. Han höll tand för tunga och fann snart att Låstboms besök icke varit auktoriserat.

»Jag hade intet mera att säga än det jag sagt», försäkrar

dag-journalen. Emellertid framgår av många av Ehrensvärds övriga uttalanden att hans öppenhjärtighet inskränkte sig till strävandet att inte spara sig själv. Han hade utan tvivel reda på mycket om spelets högre regi som han inte yppade och ansåg senare att hårdheten av det straff som drabbat honom, betingats av hans ståndaktiga förtegenhet. Uppenbart är att han med denna förtegenhet också kom att skydda Jacob v. Engeström, med vilken han stod på god fot och vars »jämna contenance och slughet» i häktet han beundrade ehuru han hade svårt att förlika sig med att själv få en så ojämförligt mycket strängare dom än kanslirådet.

Gustavianernas tendens att skyldigstämpla adelsoppositionen föreföll så mycket mera hotfull, som den förbands med en benägenhet att se mellan fingrarna med de ofrälse elementens inblandning. Detta erbjöd ingen större svårighet sedan Ehrensvärds broder i »Ära och Frihet», auditören Öhrner, utan någon som helst bekännelse hängt sig — Ribbings efterlämnade papper låta oss ana att Öhrner var verkligt delaktig — och Bielke utan att göra nämnvärda avslöjanden gått rättvisan i förväg och tagit gift. Per Juslén utlade på goda grunder för vännen Porthan i Åbo att Nordell, stadsnotarie Enhörning, rådmän Ahlgren och andra borgerliga inblandade skulle ha stått sig slätt om inte Bielke tagit sig avdaga samt Pechlin nekat så obesvärat. Ehrensvärds »dag-journal» bekräftar detta i bittra ordalag.

Hotet att bli brännmärkt avlägsnades från adeln som stånd genom hertig Karls regeringstillträde. Att adeln alltsedan 1789 års läxa överhuvud var synnerligen mån om att inte skilja sin sak från medståndens hade riksdagen i Gävle visat. Vi möta samma strävan efter kontakt hos de sammansvurna. Men för att adeln i sin kamp för medborgarfriheten skulle kunna få stöd av bildade och förmögna ofrälse kretsar, av alla så kallade ståndspersoner, måste det första ståndet självfallet gå in för en viss privilegieutjämning. År 1792 kunde man inte längre föra frihetens talan om man samtidigt hävdade aristokratiska privilegieprinciper. Den franska revolutionen hade överallt i Europa slagit bräscher i de fördämningar som åtskilde vad samtiden kallade bördens och andens aristokrati och vilka re-

Gustav III och hans familj.

Konturetsning av N. Lafrensen d. y. (?) i Finlands Nationalmuseum.

Deklarationen av de mänskliga rättigheterna. I bakgrunden dans kring ett frihetsträd.

Stick av Niquet d. y.

Stockholm från Kungsholmen. Blick mot Riddarholmen.
Akvarell av J. F. Martin. Stockholms stadsmuseum.

Brand i gamla kungshuset och dess annex -- kungamördarnas arrest -- år 1802.
Akvarell av du Puy. Stockholms stadsmuseum.

dan begynt svikta i upplysningsradikalismens starka strömdrag. Till och med det kulturella ledarskap som adeln i Gustav III:s rike dittills med fullt skäl kunnat göra anspråk på, började vackla. »En stor del av adeln vill väl, men mesta filosofien och upplysningen äges av ofrälset, detta kan giva ämnen till många sunda reflexioner», skrev Ehrensvärd till S. v. Rosenstein och antecknade som en glädjande omständighet att dessa ofrälse kretsar icke hyste »ett oförståndigt hat till adelen utan äro rätt förståndiga, detta är verkligen ett republikanskt parti».

Bielke hade varit mindre säker på de ofrälse kretsarnas vänliga känslor för adeln — åtminstone hade han pläderat för kungamordet och revolutionen just i avsikt att rädda friheten och adeln. Det var uppenbarligen de breda lagren han fruktat. Pechlin »bekände» att Bielke veckan före attentatet kommit upp till honom oftare än dittills, alltid berättande att det talades om uppror och att folk »antingen ville hava franska eller engelska regeringssättet». Bielke hade likväl uttryckt sig med mycken oredighet: »Alltid med en obeskrivelig räddhåga att adeln skulle spolieras till egendom och adelskap». Han hade frågat vad adeln i ett sådant fall skulle göra och Pechlin förklarade sig ha svarat: »Stå på sitt ställe vid fäderneslandet.»

Vi veta att adeln i sin strävan till samförstånd med de ofrälse stånden verkligen drevs av en viss fruktan för att ett nytt förbund mellan kronan och de sistnämnda skulle kunna bereda frälset den franska aristokratiens öde. Samtidigt skönja vi den borgerliga intelligensens växande radikalisering, men med spets mindre mot adeln, som befanns slå vakt kring medborgarfriheten, än mot den gustavianska »despotismen». Att också den äldre riddarhusoppositionen var beredd till en viss ståndsutjämning i frihetens namn, var obestridligt. Förenings- och säkerhetsakten hade gjort undan förarbetet; adelns återstående sociala och ekonomiska företrädesrättigheter vägde inte alltför tungt mot den politiska makt man ville återvinna. Pechlin framhöll inte utan bitterhet för Lilliehorn att den avund, som »några ofrälsemän» hyste mot adeln och dess privilegier, byggde

på egoistiska och enskilda nyttoskäl. Hälften av frälsejorden ägdes av ofrälse män och rättigheten att besitta säterier kunde kungen ge åt den han ville »som den dagliga erfarenheten ock vist». I själva verket syftade ju Engeströms olika förslag till ståndsutjämning, d. v. s. representationsreform, längre än man 1809 kunde nå!

Ögnar man igenom rättegångsprotokollen får man intrycket att revolutionsplanens konstitutionella, administrativa och tekniska enskildheter avtalades den 16 mars hos Pechlin. Där skymta spår av samtal någon eller några dagar tidigare, men det är också allt. Man påminnes om vår skapelsehistorias bibliska version enligt vilken vår jord och mänsklighet blevo till på sex dygn. Något litet av den symboliska syn som vi anlägga i sistnämnda avseende behövs också i fråga om bekännelseskrifternas koncentration på den 16 mars.

På morgonen denna fredag, då attentatet ägde rum, hade Lilliehorn talat med Hartmansdorff; båda hade betvivlat att »Ribbings projekt» skulle kunna verkställas på kvällens maskerad; Lilliehorn förklarade att han skulle äta middag hos Pechlin och att han skulle sända Ehrensvärd med bud till Hartmansdorff, som enligt sin bekännelse hoppades att bland Pechlins gäster inte måtte finnas personer, som »skaffade oss i större olycka».

I den berömda kärleksmåltiden hos Pechlin deltog förutom värden själv och oppositionsmannen friherre S. G. Hermelin, vilken sistnämnda enligt uppgift genom att muta Liljensparre lyckades undgå åtal, både äldre och yngre konspiratörer. De förra utgjordes av Ture Bielke, Jacob v. Engeström och Lilliehorn, de senare av Ehrensvärd, Ribbing och Lilliestråle. Emellertid närvar en ännu yngre trio, vars radikalism inte stod Ehrensvärds efter: tvenne syskonbarn till Pechlins hustru, den tjugotvååriga fänriken Peter von Plomgren, som smakat krutrök under kriget mot Ryssland, och den jämnt adertonårige Hans Hierta (Järta), som arbetade under Jacob v. Engeström som e. o. kanslist i kungliga kansliet. Den tredje ynglingen var en med Plomgren jämnårig löjtnant Mikael v. Strussenfelt. Det uppgavs inför rätten att Hierta och Strussenfelt övervarit

middagen emedan de kommit på besök till Plomgren som bodde hos Pechlin. Detta räddade trion undan mera ingående förhör. Emellertid kan det inte alls betvivlas att de unga männen i någon mån hade reda på den händelse som väntades äga rum på kvällens maskerad, vilken de skulle besöka. Det var ju meningen att fylla maskeradsalen; trion stannade kvar sedan Pechlins övriga gäster avlägsnat sig, åt en glad kvällsvard med några husmamseller på tjänstefolkets rum och tog flickorna med sig på maskeraden. Sådant brukades — maskeraderna voro jämlikhetsfester i anonymitetens skydd. Huru detaljerad ynglingarnas kunskap om »anläggningen» var, är naturligtvis svårt att säga, men det bör beaktas att Hiertas klara huvud oaktat hans ungdom redan förskaffat honom en bemärkt plats i de yngres krets. Man ansåg honom vara synnerligen radikal; Ehrensvärd kände väl till hans politiska åsikter och betraktade honom som sin meningsfrände och vän. Men därom mera senare.

Efter själva middagen talade Pechlin sin vana trogen med en del av gästerna i enrum. Bland dem voro både Lilliestråle och Ehrensvärd. Att Lilliehorn togs avsides var med tanke på hans viktiga uppgift som revolutionens militäre exekutor blott naturligt. Pechlin förde honom till sin sängkammare men de bägge herrarna stördes i sin tête-à-tête av Jacob v. Engeström, som kom för att få fastställt vem som borde arresteras och vem deltaga i den deputation som »i fall av olyckan» skulle sändas till drottningen. Han läste enligt den alltmera missnöjde Lilliehorns första bekännelser upp en promemoria, som »innehöll åtskilligt som sedan skulle göras såsom kungörelse, konseljs formerande m. m. som jag inte gav mig tid att avhöra». De idéer som Engeström utvecklade föreföllo Lilliehorn så omogna och föga färdiga att han kände sig »desperat» och gick, besluten att avsända sin varning till kungen.

En bekännelse från mitten av april visar att Lilliehorn ändå givit sig tid att avhöra Engeströms promemoria. Den hade utgått ifrån att drottningen genast skulle befinnas beredd att mottaga regeringen under den unge kungens minderårighet. Hon skulle sig till biträde kalla en konselj i vilken hertig Karl

och riksdrotsen Wachtmeister borde få stämma, »och för övrigt därtill utses andre upplyste och redelige män av flere klasser, utan avseende om de voro ämbetsmän eller ej, samt däribland även någre ofrälse män». Denna sista punkt, som hade samband med det borgerliga kravet på tillträde till rikets högsta ämbeten och det tillämnade riksrådet, förtjänar särskild uppmärksamhet på grund av det tillmötesgående den visade de ofrälse önskemålen. Samarbetsviljan framträdde också i fråga om den tillämnade riksdagen:

»Vid kallelses utfärdande till den riksdag, som i sådan händelse blev nödvändig, skulle iakttagas att jämte en generell förmaning till stillhet och tranquillité vederbörande, som borde förrätta riksdagsmansvalen, skulle... påminnas att lämna samteliga rikets inbyggare en fullkomlig valfrihet samt dessa senare uppmuntras att till sine riksdagsfullmäktige kalla sådana män, som voro kände för ära, redlighet och medborgerlig dygd, och skulle även till riksdagen kallas brukspatroner och andre ofrälse jordägare; dessutom yrkades, att i händelse av hinder och motstånd av någon chef eller ämbetsman skulle man försäkra sig om hans person.»

Kronprinsen skulle genast utropas till kung och hyllas; fäderneslandets yppersta båtnad och försakande av all hämnd var i allmänhet det språk Pechlin och Engeström förde. Om man i ett givet fall verkligen hade förfarit i enlighet med promemorian, tycks Lilliehorn likväl ha betvivlat; de olika stipulationerna föreföllo honom ytterst svävande. Han vågade inte lita på Pechlin, som uppenbarligen tänkte annorlunda än han talade:

»Ett par gånger då jag varit hos Pechlin, och tyska journaler och avisor förevarit, särdeles de som handlat om fransyska revolutionen, hava ibland reflexioner i anledning därav uppkommit. — Ehuru gubben sagt sig admirera densamma har dock, som jag tyckt, någon smitta av aristokrati vid sina tillfällen framstuckit. — Jag har invänt att vid tillfälle av en framtida förändring i Sverige, den vår Herre endast kunde åstadkomma, vore väl om man förut hade tillräckeliga preparativer att med samfälld och mogen kunskap i teorien kunna biträda det all-

De mänskliga rättigheternas drabant

männa, vilket jag i synnerhet tyckte man borde kunna vänta sig av gamle och erfarne män.

Härtill har han svarat det dess ålder icke tillät honom överleva någon sådan epok, att han dessutom alltid föga dugat till formerande av någon plan, men väl till exekution. Dessutom vore inträffande omständigheter vid tillfälle av en tronledighet omöjliga att förutse, de där likväl äro de ende som kunna tjäna till måttstock för all reglering. Jag sade ytterligare det jag trodde att den personella hämnd, som dessa senare år blivit övad på personer i Frankrike, mycket skadat deras saker, emedan efter min tanka enda och rätta metoden att hindra missbruk vore . . . medelst kloka författningar att förekomma ytterligare fortfarande av det onda . . . »

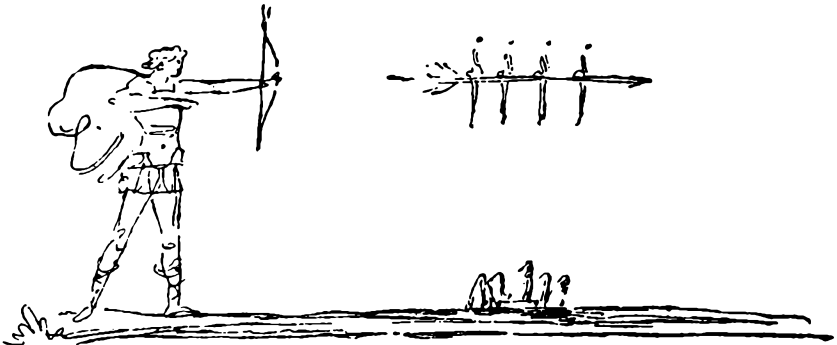
Lilliehorn's uttalande torde få uppfattas så, att han efterlyste ett fast och bestämt aktionsprogram både vad den provisoriska regeringen och riksdagens författningsarbete vidkom, utan smitta av den frihetstida aristokratien. Hans nyss anförda redogörelse gällde diskussioner hos Pechlin under en längre tid.

Pechlin hade som tidigare nämnt ingenting emot att medge att oppositionella samtal förts hos honom, fastän han vidhöll att »conseille har jag aldrig drömt om eller avvetat i en revolutionsplan». Han uppbyggde domstolen med en egen version av diskussionerna med Lilliehorn. Överstelöjtnanten talade ofta om adelns oskyldiga förföljelse, förklarade Pechlin, och »vi kommo överens att det intet kunde hjälpas utan upplysning, och olyckeligt att intet igenom tryckfriheten kunnat vinna detta ändamål. Han talte mycket om engelska regeringssättet, att det var bara frihet i munnen, han tyckte mera om fransyska, utom den sottisen de gjort med adelen, som vi var överens om att det vore till större delen; han prefererade 1772 års regeringsform, om där bara varit utsatt en nödig contrebalance emot olaglig makt. I våra samtal voro vi ense däruti, men kommo också överens därom att största olyckan bestod uti vår sammansättning, i det att det rikaste och (mest) upplysta folk i nation voro vanlottade däruti, att varken brukspatroner eller ofrälse ståndspersoner kunde väljas till riksdagsmän, och att vi intet voro under ett tak i våra rådplågningar att kunna

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

upplysa varandra, varom vi merendels voro överens i våra diskurser, och att friheten, den äkta, bestod endast uti att själv göra sina lagar och alla njuta lika rätt däruti; och även att få fritt kontribuera och efterse dess skötsel vid riksdagarne, och att ingen despotism kunde insmyga sig, såsom det faseligaste.»

Vi kunna inte förneka att starka strömmar av tidsenlig, upplyst utjämningsbejakan gingo genom den opposition, som mer eller mindre medveten om »ohyggeliga» planer stod bakom konspirationen mot Gustav III. Detta gällde inte blott för den radikala flygeln, vars styrka ännu samma år klarare skulle framgå. Det gällde på sitt sätt också för oppositionens adliga majoritet med dess förankring i frihetstidens statsskick, vars fel man på ståndsutjämnings altare trodde sig kunna offra åt förgångelsens makter. Rättegången kom trots all slutlig moderation ensidigt att pricka adeln. Den närmaste samtiden var dock i viss utsträckning medveten om, att den frihetslängtan som här drivit vilse, hägnat jämlikhetsdrömmar av olika art och styrka. Det var först en nära framtid europeiska skeende som förryckte synvinkeln. Kungamordet blev en gärning av aristokratisk ståndsnytta, av adelns politiska självsvald och maktbegär. I själva verket voro sådana synpunkter rätt främmande för flertalet inblandade, om hänsyn toges till tidens tro på den allmännyttiga egennytan. På Ehrensvärd och Ribbing voro de helt otillämpliga.

»Fångarnas hädanfärd över gränsen.»

V. Landsförvisningen

Till dess är denna dystra skänk,
Som av regentens nåd jag vunnit
En ganska obetydlig länk
Utav allt gott jag ännu hunnit...
Men om bland vapnens stöj och gny
Det finnes lagrar till att skörda
Jag hoppas att en dag må gry
Då mina suckar bliva hörda...
Och då, då må väl ilskans här
Ej neka nåden att mig möta
Och föra mig dit där Du är...

Diktens »Du» är Christina Maria v. Hermansson, den »ömt saknade och älskade fästmon», av vilken den »henne av hjärta och själ» tillgivne Ehrensvärd för att hålla sig upprätt blott tog ett skriftligt farväl. Sedan hertig Karl den 15 augusti 1792 helt frankt förklarar sig uppfylla den döende kungens sista befallning och benådat de fyra dödsdömda kungamördarna till en evig landsförvisning, fördes fångarna omedelbart ned till Hälsingborg, där de oförtövat utförpassades ur riket. Detta skyndsamma förfarande ingick i regentens benådningsbeslut:

»Börandes de genast ifrån ett förolämpat fäderneslands gränser avföras, utan allra minsta hopp att dit någonsin mera få återkomma: varandes dem även vid det nu undslupna livsstraff förbjudet någon slags ansökan därom våga göra.

Vi lämna åt ångren och deras uppvaknande samveten omsorgen av deras vidare straff, övertygade att så frätande förebråelser och brottslige liv utgöra för dem en vida tyngre börda än själva döden...»

Stiliseringen av hertigens beslut kan tämligen säkert tillskrivas den vältalige Reuterholm, som haft sin möda ospard att röja alla hinder ur den av patrioterna så livligt åstundade

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

och av Thorild högstämt efterlysta »mildhetens» väg. Att hertigen önskade beträda denna väg var knappast någon hemlighet för de invigda. Man visste emellertid också att han kände sig ängslig för följderna av att »ej låta blod rinna» — den gamle G. G. Reuterholms ord — om han mot Högsta domstolens åsikt skred till benådningar.

Det gällde för patrioterna att elda hertigens mod och att nedbryta gustavianernas under försommaren ännu rätt stora inflytande, som hade ett dubbelt mål i kungamordsfrågan: dels att skrämma regenten till stränghet och dels att påverka den gustavianska folkstämningen till opinionsyttringar i samma riktning. Kungamördarnas släktingar och vänner voro följaktligen i ivrig verksamhet, vilket givetvis mest kom dem av de skyldiga till godo, som hade de bästa förbindelserna. Sålunda hade Claes Horn, den ivrige frimuraren, själv och genom fadern pålitliga kanaler till Reuterholm och hertig Karl, vilken sistnämnde säkert inte var okänslig för de hyllningsdikter, som tillägnades honom och hans frihetsvänliga regim av »den av sitt felsteg och sin olycka mest känslofulle» bland fångarna på Riddarholmen. För Ribbings räkning voro mäktiga krafter i rörelse, främst kanske bröderna Rutger och Gustaf Maclean, men också många andra gamla oppositionsmän som hade hertigens öra. Ribbings sköna moder Eva Ribbing, född Löwen, ingick 1796 äktenskap med friherre Gustaf Maclean till Ström, som var kammarherre hos hertig Karl och hennes tillbedjare sedan många år. Baron Maclean gjorde sitt yttersta för att rädda sin blivande styvson, ja, sades till och med ha varit färdig att förhjälpa honom till flykt ur fängelset på Riddarholmen, en plan som dock inte verkställdes. Den kände oppositionsmannen A. F. Skjöldebrand, som anmodats bistå vid utförandet av flyktprojektet, framhöll i sina memoarer att han för sin del helst skulle ha hjälpt Ehrensvärd som han ansåg tämligen oskyldig. Han hade för honom »velat våga allt, men förmådde intet». Rymningsplanen ägde enligt Skjöldebrand vissa fördelar för regenten »ty att giva nåd åt dem som varit delaktige i hans broders mord kunde illa uttydas». Planen hade dock bort omfatta samtliga kungamördare och

Landsförvisningen

inte blott Ribbing för att inte bli till skada för dem som lämnades kvar i häktet på Ridderholmen.

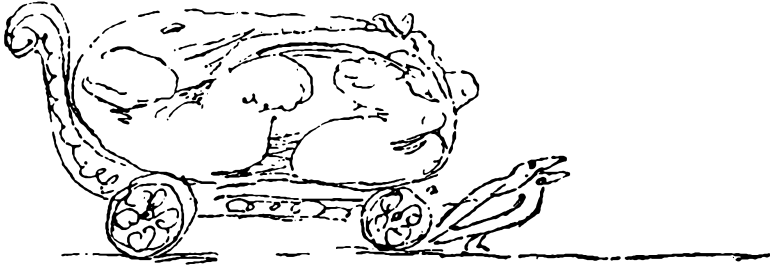
I en känd samtida krönika, den oppositionelle P. J. Hjelms »Skvaller i politiken», hette det i samband med kungamördarnas nådeansökningar till kunglig majestät att änkedrottningen sades ha talat för de arresterade hos hertigen, som fann det svårt att hjälpa dem, huru gärna han än ville. Förklaringen till regentens tvekan såg »Skvaller i politiken» i det gustavianiska stämningssläget. Pojkarna på gatan kallade varandra Pechlin och Lilliehorn när de ville ge »inbördes öknamn» och i vissa landsorter uppgavs allmogen vara »mycket förtretad över utdräkten med de anklagades avstraffande». Det var under sådana förhållanden välfunnet att de dömdas nådeansökningar publicerades i »Dagligt Allehanda», ty åtgärden blev inte utan inflytande på stämningen. Uppslaget hade kommit från Ehrensvärd som därmed gjorde sig och sina medfångar en god tjänst.

Den hemkomne Reuterholm insåg till fullo vilken tidtabell en ändamålsenlig behandling av kungamördarfrågan förutsatte: systemskiftet måste bli fullständigt och opinionen bearbetas. Allt detta eftersträvade Reuterholm ju också annars. Att vid de första stegen på fosterlandets jord mötas av underrättelsen om en uppdagad gustaviansk sammansvärjning bör följaktligen ha givit hans hemkomstglädje ett drag av fullkomlighet — det var den verkliga kryddan till den gödda kalven på hertigens bord. Ehuru konspirationen var en tämligen fri uppfinnning, nedbröts tack vare den gustavianernas inflytande på förmyndarregeringen. Armfelts irriterade beslut att resa till utlandet för att sköta sin hälsa underlättade naturligtvis i hög grad Reuterholms arbete och planer, som inleddes på ett lyckligt sätt av den redan ofta omnämnda tryckfrihetsförordningen.

Armfelt skuggades ut ur riket, »följd av allas förakt», för att citera Ehrensvärds »dag-journal». Den som åtog sig detektivvärvet var den unge Hans Hierta, som vid denna tid upprätthöll rätt intima förbindelser till Reuterholm — åtminstone tyder den något vårdslösa tonen i hans rapporter därpå. Hemkommen från sin färd i den fallne favoritens hjulspår avgav

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

Hierta den sista dagen i juli en förtrolig redogörelse till Reuterholm. Han anknöt till sin uppdragsgivares oro att Armfelt begagnat resan genom Sverige för att söka »återtända det dämpade raseriet» över kungamördarnas brott och förklarade:

»Elefanten (= Armfelt) som reser ut».

»Jag har allestädes funnit mycken tranquillité. Fasan över det grueliga brottet har varit delad med ömhet för de olyckelige som däruti på mer eller mindre sätt deltagit. Verknin-garna av en god och stadig regering hava redan spritt sig till landsorterna. En klok man, som rest i de södra provinserna, försäkrade mig att folket där är disponerat till den fullkomli-gaste tranquillité . . . »

Hierta tillbragte blott några dagar i Stockholm, där han fli-tigt besökte sina fångslade vänner på Riddarholmen, sedan sän-des han ut på en ny resa — denna gång till Dalarna. Högsta domstolen skulle nu ta ställning till de dömdas besvär och nådeansökningar och sedan var det regentens tur att träda fram; det gällde för adertonåringen att både påverka och undersöka stämningen. — Falun var en befarad **högborg** för gustavianska stämplingar alldenstund prosten C. G. Nordins bror residerade där som landshövding. Hierta hade vänner och släktingar i länet och kunde förebära som skäl för sin resa att han önskade sälja sin fullmakt som fänrik. Självdrevs han givetvis av sin önskan att hjälpa »morbrodern» Pechlin och vännerna Ehrensvärd och Ribbing. Att Reuterholm ansåg sig ha nytta av Hierta som hemlig agitator är däremot mindre för-ståeligt. Den unge friherren kunde näppeligen uppträda som

oväldig person — därtill hade han med alltför knapp möda undgått åtal i mordprocessen. Kanske var det likväl just i sin egenskap av initierad vän som Hierta befanns lämplig att försköna de brottsligas patriotiska om än vilseförda motiv; han lyckades i varje fall såtillvida i sitt uppdrag som hans rapporter böra ha varit tillfredsställande för Reuterholm. Gunstlingen fick en första redogörelse från Hedemora den 6 augusti, i vilken Hierta försäkrade att tonen mot de arresterade var mindre sträv än han förmodat och att bönderna på flera ställen ansett att dödsdomar inte kunde utmätas för dem som inte i konkret bemärkelse lagt hand på kungen. Huru orätt en sådan tankegång än torde vara, skrev Hierta, hade han understött den och sagt, att hertigen i varje fall kunde »hitta på nog straff» åt de brottsliga samt »att de alltid skulle bliva civiliter mortui om än han ej kunde beröva dem det timeliga livet och att de alltid skulle bliva värst straffade av det egna samvetet». Som vi se var hertigens motivering till benådningarna nio dagar senare redan förtecknad i Hiertas rapport, som uppenbarligen byggde på de instruktioner han fått av Reuterholm.

Ehrenswards »tragiska historia» hade flerstädes väckt böndernas medlidande. Hierta hade spunnit vidare på denna tråd och »sökt uppröra deras ömhet genom målning av de andras ungdom, förut förda beskedligaandel och satans välde att förleda ungdomen till dårskaper». Han hade bevisat att onödig blodsutgjutelse var skadlig och att brottslingarna lika säkert hindrades att göra skada i framtiden om de sattes in på fästning eller fördrevos för alltid från ett kärt fosterland, som om man berövade dem »ett uselt liv». Resultatet av Hiertas demagogi hade också blivit att folket »alldeles icke» skulle komma att opponera sig mot regentens milda avsikter.

Tre dagar efter sin första rapport skrev Hierta igen, denna gång från Falun, där han funnit många politiska meningsfränder ehuru ingen anade sig till det hemliga ändamålet med hans resa. Han hade uppsökt landshövdingen, som frågat ut honom och påstått att de fyra dödsdömda skulle benådas till landsförvisning. Sedan Hierta visat sig okunnig, hade Nordin

förhört sig om den unge friherrens »äventyr i poliskammaren och hovrätten». Hierta hade fällt några »ekivoka» ord om dessa inrättningars chefer och därmed bevisat sin politiska okunnighet. Landshövdingen hade enligt rapportören inga åsiktsbröder eller vänner i Falun, om man bortsåg från några enstaka skrikare, som förbannade alla adelsmän och vädrade ett stort mordanhang också i Falun men som ingen hörde på. Tjänstemännen voro i allmänhet upplysta och den största delen av bergsmännen tillhörde likaså »den kloka och rättsinnade hopen». Med alla dessa hade Hierta lierat sig. »Hovrättens dom ridikuleras av alla jurister härstädes. Lugnet i provinsen kan ej störas av hertigens mildare tankesätt mot de brottsliga», profeterade Hierta, som från Falun begav sig till Mora och Leksand för att den 12 augusti, en söndag, vid kyrkdags tala med bönderna därstädes.

Texten till Reuterholms »resande tjänares» dalapredikan var »över enighet, stillhet och inbördes hjälpsamhet». Hierta utbredde sig »väldeliga» över hertigens godhet och avmålade gustavianerna »i mörka färger», ett tal som behagade bönderna ty det hjälpte dem »att med ljusare färger föreställa den avlidne konungen». — Reuterholm beordrade sin unge vän att kvarstanna i Falun och inberätta det intryck hertigens dom skulle framkalla. Nyheten om benådningen kom först den 20 augusti till Falun och mottogs då av Hierta med icke alldeles oblandade känslor. Den höjde hans vänskap för Ribbing, Horn och Ehrensvärd till den livligaste tacksamhet mot deras välgörare, skrev han till Reuterholm. Morbroderns öde kunde visserligen få honom att däremellan glömma sin glädje. För de landsflyktiges del ägde han dock tillfredsställelsen att se sitt »hopp om lindring dem bevarat uti de milda tankesätt hans kunglig höghet ådagalagt och vilka kräva samtidens och eftervärldens beundran». Folket i och kring Falun hade mottagit hertigens beslut mycket lugnt; de personer som tyckte att straffen voro för milda hade nöjt sig med att regenten efterkommit den döende kungens sista befallning, vilken man »måste lyda».

Det förhöll sig med denna föregivna sista kungavilja som

Landsförvisningen

med Kolumbus ägg — ett litet knep och det svåra problemet var löst. Vem det var som axlat Kolumbus mantel veta vi icke, men att motiveringen var synnerligen väl funnen är säkert — det fick också den medgiva, som betraktade uppgiften om den avlidne kungens sista vilja som det konstgrepp den var.

När Reuterholm återkom och av hertigen och patrioterna möttes med stora famnen, framträdde tvenne män ur de sistnämndas krets såsom hans särskilda medhjälpare: friherre C. G. Bonde och Reuterholms gode och intima vän baron E. M. Staël v. Holstein, Sveriges ambassadör i Frankrike och make till den berömde Neckers snillrika dotter. För att få kungamördarnas fråga lyckligt i hamn fick Reuterholm dock av allt att döma även god hjälp av sin vän och flitiga korrespondent hertiginnan av Södermanland, som sålunda hade giltiga skäl att i sina dagboksanteckningar visa sig initierad i dessa ting. Det finns tvenne sorgkantade biljetter från henne, skrivna vid denna tid, i vilka hon uppmanar sin bästa Reuterholm att ta »Stalén» med sig i och för överläggningar i den »omtalte saken», ty — som det heter i den ena biljetten — »folk uti olycka måtte man hava medynkan med». Uppenbarligen representerade dessa överläggningar ett sent skede av frågan. Man må undra om Hedvig Elisabeth Charlotta själv var den välvilliga ande som enligt hennes dagbok ingivit hertigen att åberopa sig på Gustav III:s sista vilja?

Ehrensvärd kände till hertig Karls beslut redan före Högsta domstolens sista ord i målet. Man hade dock ålagt honom strängaste diskretion mot besökande vänner och släktingar samt mot vaktofficerarna. Den älskande Ehrensvärd var förtvivlad. »Sedan mitt öde blivit deciderat kostade det ganska mycket både på själens krafter och min fysik att vara vid ett jämnt, gott lynne och ju mera det led till utslagstiden, ju mera flydde jag ensamheten, ty där var jag inte sysselsatt med att förstålla mig», läsa vi i dag-journalen under den 8 augusti. »Fri från alla tvång återtog hjärtat sin rätt; icke underligt, ty få kunna skiljas från så mycket verkeligt sällt som jag.» Två dagar senare, den 10 augusti, inskrev Ehrensvärd i sina Långa dagars tidsfördriv en tillägnan till fästmon som också röjde

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

hans kunskap om det som förestod. Han hoppades att Christina Marias älskade hand skulle mottaga »en henne av själ och hjärta tillgiven fånges små ockupationer . . . såsom en souvenir av den som aldrig känt något mera smärtande än att resa från älskarinnan och intet mera ljuvt och tillfredsställande än hoppet att värdigare, lyckligare och lika älskad få återse henne». Ehrensvärds långa och även i början av detta kapitel citerade avskedsdikt till Christina Maria är undertecknad dagen därpå; för den femtonde, det bråda uppbrottets dygn, då diktboken sändes till dess adressat, finns i det lilla bandet blott en hastigt nedkastad rad till farväl. Dag-journalen däremot har följande utbrott av förtvivlan: »Min själ var uppfylld av frk. H . . . ingen gnista glädje blandade sig i de saknads stormar som härjade i mitt bröst. Under hela rättegången var denna dag mig den svåraste . . .»

När Ehrensvärd i juni i en liten hyllningsdikt vädjat till grevinnan Horns hjälp —

Sök tronen me'n Ni frihet har,
En tron, där nåd och mildhet vaka,
Och återkom med hopp om dar
Att dela med en vän, en maka —

hade han knappast tänkt sig att Horn och han icke blott av hovrätten utan också av tronens nåd hade att förvänta ett gemensamt öde. Han måste onekligen känna det som en orättvisa att hans brott jämfälldes med Anckarströms medhjälpare, hur högt han än personligen skattade dem. Denna Ehrensvärds uppfattning framgick tydligt ur hans vid denna tid inlämnade nådeansökan, där han som vi minnas jämförde sin skuld med andra konspiratörers — främst Jacob v. Engeströms — och bönföll om ett straff, som i framtiden skulle tillåta honom att eldad av sin olycka få »bliva vad en dygdig medborgare bör vara». Han hoppades av allt att döma bli bestraffad med några års fästning såsom kanslirådet, vars av hovrätten utmätta fästning på livstid reducerades av Högsta domstolen till förlust av tjänsten och tre års fångstraff. Vi veta ju också att Högsta domstolen anbefallde Ehrensvärd i kungens, alltså

Landsförvisningen

hertigens, nåd men ingalunda de tre andra kungamördarna. I en föredragningslista, som Lars v. Engeström överlämnade till Reuterholm och som skulle tjäna som rättesnöre för modus procedendi i konseljen hos regenten, hette det att hertigens yttrande skulle avges särskilt om såväl de fyra dödsdömda som de fem övriga fångarna, då endast Ribbing och Horn voro »i samma predikament». Ehrensvärd »dömes ifrån livet såsom de tre föregående men det underställes huruvida icke han måtte få nåd till livet». Lars v. Engeströms »Minnen» påstå att hertigens beslut kom som en överrumpling och att missförhållandet mellan landsförvisningsdomen och det straff hans broder Jacob dömdes att utstå, åstadkom en schism mellan ministern och Reuterholm. I själva verket var Jacob v. Engeströms dom synnerligen mild i jämförelse med Ehrensvärds. Den verkställdes dessutom från början på ett föga frihetsberövande sätt. Faktum är för resten att L. v. Engeström sände en bevarad, varm tacksägelseskrivelse till gunstlingen med anledning av broderns behagliga fångtillvaro och blida öde. »Hans många vänner arbetade för honom», skrev den bittere Ehrensvärd i dag-journalen med anledning av kanslirådets dom i Högsta domstolen. »Vem som känner saken, vem som läser handlingarna, skall förundra sig huru Engeström kunde få så lätt dom då jag fick den jag fått.»

»Saknade, älskade Christine!» begynte Ehrensvärd sitt långa avskedskväde till fästmon. »Hör dessa straffets, nådens bud . . .» Likhetstecknet mellan straff och nåd var betecknande för hans sinnesstämning och besvikelse:

Se en av saknad svagad hand
Dig ett farväl förtvivlad rista
Se detta bröst av känslor brista
Vid flykten från sitt fosterland.

Ehrensvärd var dock av hårdare virke och kanske också mera optimist till sin läggning än exempelvis olycksbrodern Horn, som hade stora anlag för martyrens roll. Vår vän synes således någorlunda genast ha invaggat sig i föreställningen att den eviga landsflykt, till vilken inrepolitiska konsiderationer

nu nödgade hertigen att inskränka sin nåd, skulle kunna bli av kort varaktighet för en så pass litet delaktig kungamördare som han måste medges vara. Denna uppfattning framgår i själva verket rätt tydligt ur avskedsdikten och hans tillägnan till fästmän och man frågar sig om han möjligtvis erhöll vissa obestämda löften. Uppenbarligen räknade han med att en frisinad regim nu skulle befästas i Sverige, att den unge kungen skulle taga intryck av farbrodern och att det lugnade inre läget skulle tillåta en ny omprövning av hans fall — om inte förr så dock år 1796 då Gustav Adolf skulle bli myndig och i samband därmed amnesti troligtvis kunde förväntas. Hemkommen till fäderneslandet skulle historien om hans arresttid bli hans första arbete lovade Ehrensvärd sålunda i dag-journalens förord, som var en veritabel programförklaring. »Måtte mitt fädernesland, detta dyrkade och älskade landet, för vilkets väl jag ännu ville trotsa svärd och bilor, nå den sällhet mitt hjärta önskar det», svärmade förordet till slut. »Måtte snart de dagar uppkomma, då det urgamla Svithiod kommer att styras av lagar grundade på nationens lynne och landets läge, lagar som icke inom sig själva hysa det förändrings- och skakningsfrö, som utmärkt de förflutna och närvarande. Närvarande regering skulle kunna dana dessa. Måtte den bereda sig denna ärestod. O, vilken sällhet att då, fastän i ringa mån, hava framkallat denna regering.»

Vår landsflyktings tro var att ju mera heder han lyckades förskaffa sig under sin tvungna vistelse utomlands, desto lättare skulle det bli att ånyo klappa på fäderneslandets port. Han skildes från fästmän i förhoppningen att i en icke alltför avlägsen framtid kunna komma tillbaka och sätta bo — på den punkten gav avskedsdikten i »Mina långa dagars tidsfördriv» liksom också inledningen till hans »dag-journal» klart besked. »Det blir på årans ljusa fält jag skall till Dig mig vägen bana» lydde en versrad i avskedskvådet. Den landsflyktige ämnade gå i fransk krigstjänst. Hur helhjärtat han anslöt sig till de dåvarande franska medborgaridealen ha vi redan sett. Då hans yrke var militärens kan hans beslut knappast kallas överraskande; något måste han ju företaga sig utomlands. Striden för

den goda saken entusiasmerade honom givetvis: de franska revolutionskrigens långa serie hade börjat i april, medan Ehrensvärd suttit fängslad på Ridдарholmen, och långt ifrån att lyfta vapnen mot Frankrike visade den nya regeringen i Sverige benägenhet att fjärma sig från Gustav III:s sent uppnådda samförstånd med Ryssland och att söka stöd hos den än så länge monarkiska franska medborgarstaten. Hur svaga förutsättningarna för ett fransk-svenskt samgående i själva verket voro, saknade Ehrensvärd naturligtvis möjlighet att inse. Den snabbt isär glidande utvecklingen i de bägge länderna skulle emellertid snart ådagalägga faktum. Han hänfördes av Sveriges nyvunna frihet — tryckfriheten, de mänskliga rättigheternas a och o — och av den franskfientliga hållningens bråda slut. Han, som inte tidigare stått i fält och vars tjänstgöring under kriget mot Ryssland huvudsakligast torde ha gällt statistiska och administrativa intendenturuppgifter vid det Sinclair underlydande generalfälttygmästarämbetet, ville nu på de sviktande franska fronterna söka »krigets möda, krigets brand».

Ehrensvärd berättar i sin här tidigare nämnda redogörelse för F. C. Bülow att han hade de bästa rekommendationer för Frankrike. Av vem säger han däremot inte. Det kan dock förmodas, att både han och Ribbing utrustats av Staël med anbefallningsbrev. Möjligtvis hade de bägge vännerna också genom någon mellanhand i all hemlighet trätt i förbindelse med den förtroendeman och politiska observatör — Verninac de Saint-Maur — som den franska girondistministären ganska omedelbart efter Gustav III:s död sändt till Stockholm. Något annat än en allmän välsignelse hade Verninac emellertid säkert inte låtit dem få, ehuru han den 10 augusti inrapporterade till Paris att en stor mängd unga svenskar, utan att vänta på att fördraget mellan de båda länderna skulle avslutas, självmant låtit enrollera sig i franska armén. Fastän Verninac gladdes över detta krafttillskott och försäkrade att de svenska officerarna voro tappra, frihetsälskande och vana att kommendera medborgartrupper — ordet syftade troligtvis på indelningsverket — kunde han nämligen knappast ta befattning med kungamördarnas offerter. Vi minnas att de franska jakobinerna in-

om och utom Sverige misstänktes för delaktighet i Gustav III:s mord. Att förse de landsförviste med särskilda rekommendationer kunde därför inte falla Verninac in. Samma återhållsamhet visade också Frankrikes minister i Hamburg Le Hoc, som enligt rapporterna från Hjelmér, hans därvarande svenska kollega, i vanliga fall rekryterade allt han kunde få tag i för de franska vapnen. Ribbing fick efter sin och Ehrensvärds gemensamma ankomst till Hamburg inte företräde hos Le Hoc, som dock i november 1792 sände in den ansökan om en förnyad anställning i franska armén som Ribbing från Strassburg lät tillstålla honom. Le Hocs ledsagande rapport till Paris började med en halv ursäkt för att han uppträdde som postiljon: han fann att om också de svenska sammansvurna inte i likhet med Brutus varit besjälade av endast kärlek till demokratin, så förväxlade dock inte en republikan kungafiender med vanliga mördare.

Vi ha skäl att något dröja vid denna anmärkning. I den låg nämligen ett helt program, det »jakobinska» Frankrikes officiella hållning till det ju dock för revolutionen tacknämliga tyrannmordet i Sverige. Genom att späda på de aristokratiska drag, vilka oppositionen mot Gustav III haft, och genom att göra sig blind för oppositionens starka unga jämlikhetsflygel och den radikalism, som så verksamt gynnat mordet, ville Frankrike lägga avstånd mellan sig och händelserna i Stockholm den 16 mars. I processen inför Svea hovrätt hade ju främst adelsmän figurerat och aristokrat var aristokrat. Ehrensvärd fick själv pröva på denna sats i ett intermänniskt och inte, såsom det nyssnämnda, interstatligt sammanhang: det skedde i januari 1802 när den landsförviste P. A. Heiberg bröt staven över hustruns nya make och »förförare». Att han tidigare i Ehrensvärd hyllat en republikan och Brutus var glömt inför den bittra känslöflod som den honom avtvingade skilsmässan framkallade, och han varnade att han alltid i Ehrensvärd sett »en brottsling, en kungamördare, en feg lönnmördare, ett blint verktyg, inte för friheten som jag avgudar, utan för det nedriga aristokratiska tyranniet».

Här har tidigare varit tal om Ehrensvärds tillgivenhet för

Samuel v. Rosenstein och hans bröder, systersöner till den kände upplysningsmannen och sekreteraren i Svenska akademien Nils von Rosenstein samt Christina Marias nära fränder. Det är skäl att förmoda att brodern Johan Mattias v. Rosensteins iver att tjäna i franska armén inte varit utan inflytande på Ehrensvärd. Denne officer, som var kapten och hade tagit avsked i mars 1792, prisades av Verninac som en den varmaste frihetsvän, beredd att kämpa som simpel soldat om så fordrades. Han hade redan i juni begivit sig till Frankrike och Ehrensvärd kunde naturligtvis räkna på hans hjälp. Trots sin till synes så brådstörtade avresa hade Ehrensvärd haft god tid att förse sig med enskilda rekommendationer. Att han i främsta rummet anlitat släktingar som tidigare tjänat i fransk trupp få vi väl antaga, liksom att Christina Marias svåger Rappe, familjen v. Rosen och överste Magnus v. Rosenstein, den äldste av Samuels bröder, voro bland dem som anlitas i sådant syfte. Han kunde naturligtvis också påräkna Carl Aug. Ehrensvärds i Spanien värdefulla förbindelser och stöd.

Efter ett påkostande avsked från Silverstolparna och deras fader, från Fredrik Gyllenberg, Claes Lewenhaupt, Albr. Ihre och andra trägna fängelsebesökare, kom ögonblicket då de fyra landsförvisade så att säga smusslades ut ur det gamla kungshuset. Fränder och vänner andades ut när hertigens beslut blev känt. De torde i allmänhet ha tänkt som Fredrik Gyllenborgs och Ehrensvärds syssling, hovrättspresidenten C. J. Gyllenberg på Ulfhäll, som skrev till den förstnämnde att hertigens yttrande var väl skrivet och i tänkesätt samt orden hedrande både för den dödes minne och den regerandes hjärte-lag. I själva verket måste även eftervärlden ge Adlerbeth rätt då han säger att knappast någonsin i historien så milda domar fällts i ett kungamördarmål som i detta. »För släktingar och vänner har detta beslut ej kunnat vara annat än fagnande», förklarade president Gyllenberg. »När min k. broder skriver Carl Fr. till så hälsa honom så oändel. från mig och säg honom

att det alltid skall bliva mig ganska kärt att få tidningar om dess välgång. Var ärnar han stanna?»

Svaret på den sistnämnda frågan, som i Stockholm förefallit så färdigt, blev under resans förlopp för Ehrensvärd allt svårare att ge. Han hade uppenbarligen tänkt sig att Ribbing och han skulle följas åt rakt in i franska armén, när han i dennes sällskap lämnade Stockholmstullarna bakom sig och efter några dagar utan nämnvärda äventyr nådde fram till Hälsingborg. President Gyllenberg och Ribbings släkting A. F. Kurck intygade bägge — den sistnämnde i brev till Reuterholm — att resan gått lugnt och utan att väcka uppseende. I Hälsingborg gestaltade sig de landsflyktiges avsked från fosterjorden måhända dock mindre fägningsamt, trots den trofaste Paul af Bosins skyddande sällskap och »ömna» sista handslag. Om vi få tro krönikören J. C. Barfod blevo resenärerna där miss-handlade av en uppretad folkhop. Barfods uppgift gäller möjligtvis bara Horns utresa. Ehrensvärds och Ribbings färd fortsattes med blott en natts vila i Köpenhamn över Själland till Fyn, där en paus gjordes i Odense, varefter kosan ställdes till Haderslev på Jylland. Också här blev vistelsen kortvarig. Snart rullade resvagnen fram på Slesvigs och Holsteins vägar.

Lilliehorn hade vid ankomsten till Danmark skilt sin resa från olycksbröderna. Ribbing torde ha hotat att ränna värjan genom honom om han någonsin mera fick syn på honom. Överstelöjtnanten anlände som den förste till Hamburg, där hans farbror konteramiralen Per Lilliehorn var honom till nötes men hans vistelse likväl blev helt kortvarig. Han kom ej heller att korsa Ehrensvärds framtida bana.

Hjelmér i Hamburg var naturligtvis skyldig att hålla ett öga på de exilerades försök att timra åt sig en ny existens i den mån detta skedde inom hans ämbetsområde. Han avgav så

Landsförvisningen

tidigt som den 4 september en på hörsågen byggd och givetvis felaktig rapport om att två av dem besökt den »ivrige jakobinen» Le Hoc i Hamburg, fått tjänst i franska armén samt avrest till Frankrike. Vännerna Ehrensvärd och Ribbing, som ryktet väl åsyftade, funnos emellertid vid detta laget i närheten, i Lübeck, och Ribbing tillställde Reuterholm från denna stad en tacksägelseskrivelse i vilken han av uppriktigt hjärta önskade Reuterholm lycka i hans arbete för Sverige i frihetens tecken. Horn vistades i slutet av månaden i Christiansfelde, ett litet hernhutiskt samhälle på Jylland, där han väntade på sin fru, med vilken han i början av oktober kom till Köpenhamn.

Ehrensvärds dåvarande förhållande till Horn, som framstår så positivt i hans Strödda tankar, ger mig här anledning att låta dag-journalen komma till orda. Ehrensvärds hänförelse är i den tämligen utbrunnen: Horn hade även efter de första svåra månaderna »ofta ögnablick då styrkan alldeles övergav honom». Däremellan var han glad och lugn. »Horns bekantskap var intressant men han hade inte minsta esprit de conduite. Jag tillbragte många agreabla stunder hos honom och hans grevinna . . . Det är icke de olyckelige som man bör tadla, fastän sanningen skulle styra pennan. Han ledsnade alla. Hans indiskretioner gjorde att han mot slutet förlorade allas förtroende.» Ribbing och han själv sade Horn också så många bittra sanningar, förklarade Ehrensvärd, att Horn stundom sökte tröst i den annars av alla skydde Lilliehorns sällskap.

Ehrensvärd och Ribbing uppenbarade sig mycket snart i Hamburg. Hjelmér fick nu tillförlitligare stoff för sina rapporter. Ribbing väntade på sin moder som redan passerat Köpenhamn, skrev han sålunda under senare hälften av september till Reuterholm. Efter hennes ankomst skulle ett allmänt uppbrott ske. Ehrensvärd och Ribbing hade varit på teatern och blivit igenkända. »Allmänheten fäste så på en gång sina ögon på dem att de ej kunde uthärda utan gingo bort.»

De bägge landsflyktiga vännerna kallade sig Gyllenborg och Löwen (Leuven) — Ribbing begagnade dessutom tidvis namnformen Bing eller Fredriksson — och levde till en början mycket tillbakadraget. Samvaron med resande eller i Hamburg

bofasta landsmän omöjliggjorde dock snart deras »inkognito» — uttrycket är taget ur ett annat brev från Hjelmér till Reuterholm — och de begynte visa sig ute på offentliga ställen. Ribbing accepterade till och med en middagsbjudning hos köpmannen K. Voght, en mycket ansedd och i 1789 års bemärkelse frihetsälskande man, i vars hem Hjelmér umgicks och även Ehrensvärd snart fann öppna dörrar. Värden begåvades dock denna gång med en del återbud, som visade ett visst missnöje med hans gästfrihet mot Gustav III:s mördare. Hjelmér uppger att franska och engelska ministrarna »sade av», ganska naturligt förresten, och att den berömde frihetsvännen Klopstock, »Messias» skald, ävenledes anmälde förhinder.

Samuel v. Rosenstein, som i sin egenskap av den unge friherren J. C. Adelswärds informator var ute på långfärd, tillbragte under senare hälften av september jämte sin skyddsling en vecka i Hamburg, i trägen samvaro med Ehrensvärd och Ribbing. Svenske bankiren Nils v. Jacobsson, som Hjelmér förmodade »ha den äran att vara känd av herr baronen och presidenten» och en f. d. officer hos Sprengtporten, v. Hess, utgjorde för övrigt de bägge landsflyktingarnas ständiga sällskap. Vid månadsskiftet anlände så grevinnan Ribbing, baron Maclean och en fröken Kurck, varefter man rustade till uppbrott söderut. Målet hemlighölls för Hjelmér. Han antog att det var Schweiz eller Italien; Ribbing törstade efter hämnd och ville måhända sätta efter »en förnäm svensk resande vars kosa ock är ställd till Italien», en glosa med vilken Hjelmér avsåg Armfelt.

Hjelmérs rapporter om de landsflyktiga vännernas göranden och låtanden voro inte hätska, men mycket officiella och operosliga i tonen. Hans ämbete förbjöd honom naturligtvis att ha att göra med kungamördarna men inte förty fann han snart nöje i ett diskret umgänge med dem och deras mestadels lika ansedda som stimulerande vänner. Själv var han frihetsentusiast, trots sin personliga sympati för Gustav III, och lierad med bl. a. Gyllenborgarna. Han kände och uppskattade Reuterholm som en välsinnad patriot, trodde på en ny tids gryning i Sverige och hoppades att snart bli hemkallad — allt detta

bildade bakgrunden till hans brevväxling med den mäktige gunstlingen. Måhända var det Macleans ankomst som gjorde slag i saken, måhända den omständigheten att Ehrensvärds sväger Piper givit vår vän rekommendationer till Hjelmér — det framgår tydligt av Ehrensvärds brev till Rosenstein att den förstnämndes förhållande till Hjelmér var gott och vänskapligt och att de fortsatte att umgås sedan Ribbing och hans följeslagare lämnat Hamburg.

Ehrensvärd följde nämligen mot all rimlig förväntan inte med när uppbrottets stund var inne. Hjelmér, vars rapporter nu blevo rätt tystlåtna i dessa stycken, nämnde i november för Reuterholm att Ehrensvärd på grund av ohälsa stannat kvar i den gamla hansastaden. Då Ehrensvärds sjukdom endast varade en kort tid och han ändå förklarade sig vilja tillbringa vintern i Hamburg, kan Hjelmérs förklaring knappast anses uttömma Ehrensvärds verkliga motiv.

»Då jag hade hopp att få en fördelaktig placering i fransk tjänst, skyndade jag mig så fort jag kunde att komma fram till Paris», heter det på tal om snabbfärden genom Danmark i Ehrensvärds självbiografi till kronprins Fredrik. »Jag kom emellertid inte längre än till Odense förrän nyheten om revolutionen den 10 augusti mötte mig. Denna och de följande dagarna i början av september insvepte Frankrike för en tid framåt i ett så motbjudande mörker att jag tyckte det hade varit att förneka mitt tänkesätt om jag i ett sådant ögonblick av fritt val hade sökt mig ett nytt fosterland på en så blodbesudlad del av jordklotet. Och då det var för de borgerliga lagarnas helighet och mina medborgares väl som jag efter mitt begrepp, i ärlig mening, hade uppoffrat allt, och en olycklig händelse hade fäst den allmänna uppmärksamheten vid min politiska karriär, var det mig inte möjligt att gå i tjänst i ett land, som på den tiden syntes stå i beråd att nedbryta all borgerlig ordning.»

Ehrensvärds summariska redogörelse tarvar i vårt sammanhang en utvidgning. Han förstod naturligtvis inte i Odense i augusti 1792 vad Tuileriernas stormning den 10 i samma månad skulle bli inledningen till. Det visste knappast någon förrän

septembermorden och proklamationen av den franska republiken ägt rum, händelser som Ribbing och han kommo att ställas inför under vistelsen i Hamburg. Att han vid tiden för skilsmässan från Ribbing hade en känsla av att marken framför honom rivits upp är dock säkert. Tilldragelserna i Frankrike i augusti och september 1792 voro onekligen en första stark vattendelare i den stora revolutionens europeiska sympatiflod. En annan delare blev Ludvig XVI:s avrättning, en tredje det jakobinska skräckväldet efter girondens fall på försommaren 1793. Att han själv skulle ha hört till dem, som nu redan kommo in i den nya avvikande strömfåran och som anlade en mera skeptisk syn på den franska medborgarfrihetens utveckling, betydde vår väns kvarblivande i Hamburg likväl inte. Ehuru kungar rymdes i hans dåvarande republikanska föreställningsvärld var en kronas fall ju dock snarast en tillgång för mänskligheten så som han under de närmaste fem, sex åren såg på samhälls- och statsformsproblemen. Det var med andra ord lika sant att höstens händelser hejdade honom och kvarhöll honom i den gamla fria riksstaden vid Elbes mynning, som att de inte rubbade hans tro på friheten och dess verklighet i morgondagens franska samhälle. Han var frihetsman i upplysningsradikalismens och nationalförsamlingens bemärkelse, moderat girondist om man så vill och inte jakobin, men då läran om den nya medborgarvärlden var »sann» och inte kunde slå slint, trodde han på den och såg i likhet med många andra sansade jämlikhetsvänner i de franska »horrörerna» blott oundvikliga födelsevåndor som drevo fram den upplysta människans fria medborgarstat.

I själva verket låg i Ehrensvärds nyss anförda ord om den allmänna uppmärksamhet, som var fäst vid hans politiska karriär, förklaringen till att han höll sig borta från Frankrike i dess brytningsstunder. Han följde den politiska klokhetens röst, inte sin hänförelses. Detta framgår måhända ännu tydligare ur hans skrivelse till Bülow. Han förklarade för generaladjutanten att han ansett det så mycket mera vara sin skyldighet att förbli sina grundsatser trogen och hålla sig borta från Frankrike, som kungamordet riktat publikens uppmärksamhet

på hans person. Ehrensvärd tänkte på den svenska opinionen och ville inte inlåta sig på företaget, som kanske förminskade hans utsikter att bli tagen till nåder och få komma hem till fästmon: han suckade längtansfullt efter henne i breven till Samuel v. Rosenstein!

»Jag stannade således den första vintern i Hamburg och helgade all min tid åt vetenskapen», skrev Ehrensvärd till Bülow. Att han främst tänkte på samhällsvetenskap — på läsning av radikala upplysningsfilosofers och konventsledamöters skrifter och tal — får väl anses givet. Jag skall återkomma till hans liv i det rörliga Hamburg, »detta politiska observatorium» som han träffande kallade staden, där tidens sammansatta politiska skaplynne koncentrerat framställde sig för åskådarens blick. Vad han såg och upplevde tycktes inverka synnerligen stimulerande på hans andliga växt men inte vara ägnat att förminska hans ideella radikalism. Denna slog i själva verket i en tyvärr ej bevarad trägen brevväxling med den både trofaste och beundrande svågern Piper, till vilken dagjournalen avsändes, så ut i blom, att den förskräckte hovmarskalken — »det gammalmodiga snillet» som amiral Ehrensvärd kallade honom — såg sig föranlåten att varna. Han nedskrev sålunda på hösten 1793 följande betraktelse för den unge svågerns räkning:

»Vi måste komma ihåg att på samma grund som verkelig upplysning och patriotism tro sig — förmodligen på goda skäl — berättigade att utmärka vad rättas bör, på samma grund agera ock fanatism och novationsanda och den obändiga insurrektionssmittan som nu förhärjar Europas vackra trakter; och att därför beskedlighet och insikter nästan icke kunna taga sig bättre parti än att imponera (=pålägga) sig oinskränkt tystnad.»

Ehrensvärds utbyte av landsflyktens två första år framgår av brevväxlingen med Samuel v. Rosenstein. Därförinnan må vi dock kasta en jämförande blick på Ribbings politiska hållning efter augusti- och septemberhändelserna. Ribbing hade begivit sig till Strassburg. I det brev han därifrån i november tillsände Le Hoc svallade den republikanska hänförelsen över

alla bräddar. Man får givetvis hålla i minnet att skrivelsens ändamål var att bereda Ribbing inträde i franska armén och räkna med en del överord. Att Ribbing i stort sett skrev som han — och Ehrensvärd — tänkte, kan dock knappast betvivlas:

»Äntligen är jag då, Gud ske lov, bland mina vänner fransmännen. Detta högsinta folk skall säkerligen inte vägra att ta emot en republikan som sedan mycket lång tid besjålas av de grundsatser, som nu enhälligt uppbäras i Frankrike. Jag har alltid haft en tillräckligt hög tanke om människosläktet för att tro det i stånd att en dag reda sig utan dessa vidunderliga varelser, som kallas kungar, vilka allting ända från barndomen bidrar att göra dumma eller onda, ett öde, som de kunna undgå blott genom en samverkan av ytterst svårkombinerade omständigheter. Frankrike har nyss givit ett ypperligt exempel, deras välde är för alltid förbi, och vilka ansträngningar än all världens förenade despoter må göra, skall det här i landet ej längre finnas deras likar. Republikens vapen triumfera överallt.»

Ribbing uttryckte sin förhoppning att den franska republiken skulle bestå i all framtid. Han önskade där finna sitt nya fädernesland och sade sig vara färdig att offra liv och blod för att försvara friheten och utrota tyrannerna, vilka han avskydde lika starkt som Herkules på sin tid hatat jättarna. Han hade nog att leva av men sysslolösheten plågade honom; han måste få vara »nyttig» och förklarade följaktligen för Le Hoc att han gärna också i fortsättningen liksom nu ville vara en martyr för den goda och rättvisa saken.

Ribbing begav sig jämte modern och Maclean till Paris där han enligt den danske historikern Louis Bobé blev åsyna vittne till Ludvig XVI:s avrättning, ett kungamord som torde ha väckt hans avsky. Han var dock ännu i mars kvar i den franska huvudstaden och den initierade Hjelmér förklarade att han fann sig där synnerligen väl. Han belägrades av damerna, man arrangerade fester för honom och gav sina barn hans namn. »Han är l'homme du jour», utbrast den svenske diplomaten, som troligtvis hade Ehrensvärd till sagesman och

Landsförvisningen

redan i december ägt kunskap om Ribbings brev till Le Hoc. Tjänstefrågan avancerade också och Ribbing hade fått erbjudande att bli överstelöjtnant i franska armén. Hans beslut var dock tillsvidare okänt för Hjelmér.

Detta beslut blev negativt. Det Macleanska sällskapet fann förhållandena i Frankrike outhärdliga. Det har också sagt att Ribbing på grund av sin öppet uttalade sympati för Marie Antoinette kände sin säkerhet hotad; alltnog, på uppmaning av den vänfaste Staël v. Holstein, som i mars efter sex veckors väntan i Hamburg anlönt för alliansförhandlingar till Paris, uppsöktes ett lugnare republikanskt land, Schweiz, där Coppet, Staëls svärfars slott, under någon tid hyste ambassadörens vänner. Den brevväxling Ribbing underhöll med Ehrensvärd i Hamburg har tyvärr inte bevarats. Emellertid torde han på våren 1793 ha skrivit till denne i samma anda som till kusinen Knut Kurck i Sverige för vilken han uttryckte sin glädje över att ha sluppit »de blodtörstiga och därtill slaviska vordna fransoserna, som träla under den gruvligaste despotism och hava förvandlat sitt gudomliga land i en blodsölad bödelshåla, alldeles inhabitabel för en frihetens och mänsklighetens vän».

Ribbings reaktion gällde dock blott det begynnande skräcksystemet som sådant, ty för jämlikhetens och frihetens sak kände han lika varmt som förut. Ehrensvärd försökte för övrigt styrka sina vänner i Schweiz i den rätta tron. Inför de beskrivningar flyktande franska 1789 års män gåvo, som talrikt sökte sig över den schweiziska gränsen, sviktade nämligen också Rosensteins revolutionstro. Han tillbragte vårvintern 1793 med den unge Adelsvärd i Genève och bedrövade Ehrensvärd med att dagen före justitiemordet på Ludvig XVI skriva att världen numera kunde uppvisa blott tvenne »rätt lyckliga nationer», engelsmän och schweizare. Ehrensvärd, då i Staël v. Holsteins dagliga sällskap och mycket under hans inflytande, var själv tillräckligt uppskakad för att i sitt svarsbrev helt tiga om fransmännen. Han påpekade att han kände blott *en* lycklig nation, amerikanerna. »För Guds skull, låt icke den hederliga Samuel v. Rosenstein bliva aristokrat — republikan bör allt upplyst och ärligt folk vara», utropade han med någonting av oro. Han

kände sig rent av förpliktad att anspela en smula på Rosensteins pedagogiska ansvar: »Hälsa sin baron, giv honom goda medborgerliga principer, tjänliga för detta tidevarv.»

Europas republikaner — jag använder ordet i dess dåtida bemärkelse — återvände till sin första kärlek, Förenta staterna, för var gång deras nya passion, den franska medborgarstaten, bedrog deras förväntningar. Ehrensvärd var inte ensam om att förlita sig på den Petri klippa de sanna medborgarprinciperna ägde i Nya världen. När C. C. Bonde i december 1793 av sin radikale vän G. Stenbock fick en snusdosa med Franklins bild på locket, utbrast han i de betecknande orden: »Franklins porträtt — skänkt av Dig — vad behövs mera till min glädje och lycksalighet . . . När Din bild svävar för mina tankar, så svävar frihetens symbolum på dosan», en tacksägelse som må vara en liten marginalteckning till den alltjämt flammande — och på nytt flammande — Amerikafebern. A. G. Silverstolpe, vars filosofiska dikt mestadels var politisk trosbekännelse på rim, gav också den sanna medborgarandan en fristad i den blyxt-betvingande Franklins hemland:

Du, själ utav min själ, Du, för vars sak jag dött,
Än, sanning! ej Ditt ljus en lycklig jord beskiner,
— — —

Från Gallien — hastigt sedd — Du åter biltog gått —
Och lyfter vingen re'n att fly från Albions stränder.
— — —

Fly till den mannens värld, vars segersälla hand
Ur molnen vigen ryckt och spiran från förtrycket!

Jag har i det föregående ofta talat om oppositionspartiets äldre och moderatare element, som icke sällan hade en stark frihetstida förankring, och i motsats därtill om den oppositionella vänstern, Ehrensvärds och andra jämlikhetssvärmares falang. Det bör dock ha framgått att under den franska revolutionens första inverkan och i 1789 års idéströmdrag gränslinjerna mellan center- och vänsteroppositionen suddats ut. Det som väsentligen skilde dem åt var ju ståndsutjämningsfrågan och det kan inte förnekas att fram till skräckscenerna kring

det franska kungadömet fall en stark denobiliseringsfeber rasade överallt i adliga patrioters kretsar. Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok har på tal om de radikala Macleanerna, bröderna Stenbock, Clas Lewenhaupt, Carl Hierta — Hans Hiertas äldre bror, major och vår Ehrensvärds vän —, Fredr. Ehrensvärd, Hamilton, Bonde och många andra mycket att berätta därom. Giljotinväldet i Frankrike framkallade dock en förnyad opinionskantring. Att den ägde rum motvägde rätt avsevärt det tryck som kom att koncentreras mot den reaktionär vordna reuterholmska regimen, med vilken flertalet patrioter vid denna tid avbröto förbindelsen. Att de franska spåren verkligen förlamade oppositionen framgår på sitt sätt ur ett brev från Reuterholms kusin A. E. Gyllenstierna till den förstnämnde, där skrivaren bestämt tillbakavisade beskyllningen att ridderskapet och adeln vore jakobinskt sinnat. »Då man undantager tre, högst fyra, narrar och entusiaster», hette det här, »känna de övriga för väl värdet av säkerhet till liv och egendom för att vilja underkasta sig att bli mördade och plundrade av sansculotter. De erkänna också med största tacksamhet hertigen för deras ständs upprätthållare och anse honom för en god regent som utan att bryta med Ryssland kunnat undvika att delta i kriget mot Frankrike.»

Ehrensvärds brev skola ge oss anledning att återkomma till Reuterholms tvära omkastning av den inre regeringskursen. Här må ännu anföras några exempel på den med olika styrka vaknande betänksamheten inför allmänviljans manifestationer i Frankrike. Sålunda skrev den dock rätt radikale Claes Horn så tidigt som i sitt den 7 oktober i Köpenhamn daterade tack-sägelsebrev till Reuterholm att han ville söka sig en fristad i det land — alltså Danmark — »varest allmänna lynnet och styrelsegrunderna synas lova stillheten längst bibehållen». Dömd att vara kosmopolit kände han sig nämligen förpliktad att särskilt ömma för mänsklighetens helgade rättigheter, vilka nu uppenbart våldfördes av både furstar och folk i det olyckliga Europa. Horn fortsatte dock att svärma för republikanism i upplysningsfilosofisk bemärkelse. Huru den som tog sin Matts ur skolan resonerade, framgår av ett annat brev från

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

Gyllenstierna. Det skulle förlora på att inte återges med skrivarens ord:

»Är det icke horribelt att fransoserne nu slagit huvudet av deras konung och en konung som aldrig visat minsta tecken till tyranni? Lord Burke hade icke orätt då han sade att fransosernas frihet var utan rättvisa, utan ära, utan ordning, utan säkerhet för liv och egendom och att den var grundlagd av personer utan all religion, varpå han citerade Dupont till exempel, som uppenbarl. ridikyliserat dem, som tro att en Gud gives!»

Jag skall ha skäl att återkomma till ateismens stora andel i den reuterholmska kretsens och swedenborgianernas växande köld för det franska jakobinsystemet.

»Allt som nu sker, är icke det mästestycken?»

VI. I Hamburg, Europas politiska observatorium

Fördomar från flere tidevarv

Till folkens osällhet med troner gått i arv:

Var starkare än de och visare än tiden.

(A. G. Silverstolpe — citerat av Ehrensvärd
i brev till H. Järta.)

Ehrensvärd försvarade i sina brev till Rosenstein ingalunda skräckscenernas Frankrike, men väl den idé som behärskat den franska medborgarstaten under nationalförsamlingens och den lagstiftande församlingens lyktade dagar och som han förutspådde skulle resa sig ur askan lik en annan fågel Fenix. »Visserligen hava fransoserna illa hanterat sin vackra sak», förklarade han i juni, »men guldets är guld även i rövarens hand. — Visserligen vore det angenämare att ifrån en tryckande värma få en kalmerad luft utan att stormar behövde bereda densamma. Man dignar och klagar under hettan, man knotar eller ängslas under tordönen oaktat de bereda det önskade. — Bevare mig Gud att gilla eller försvara alla de horrerer som sölat Frankrike, men min övertygelse är att av tillstötta omständigheter de icke kunnat undvikas, och dessa omständigheter kan jag icke inse hota något annat land. Från den grad av depravation varuti konungariket Frankrike var, till den höjd av borgerlig sällhet vartill fransyska republiken syftar, är icke ett steg.»

När skräckväldet efter drottningens avrättning stod i sitt flor blev bördan att gräva fram den sunda idén nästan för tung för Ehrensvärd. En redogörelse av Rosenstein för någon fransk

emissaries beteende i Genève gav honom anledning att hoppas att Frankrike skulle desavuera »denna sitt sändebuds conduite. Ty fastän fransoserna rasa som vilddjur hemma uti sitt land, är det dem icke lovgivet att föra sina ursinnigheter med sig, utan är det dem framför alla andra nödvändigt att lyda ordspråket som befaller: att man skall taga seden dit man kommer och inte taga den med sig.»

Rosensteins hänförelse för Schweiz författning delade Ehrensvärd inte. Han avfärdade den kort och gott med att det fägnade honom att kantonen Bern levde under »lyckliga regeringslagar», ty alla kantoner kunde inte berömma sig av samma sak. Vad England angick fann han att dess författning »som alla regeringslagar» innehöll något gott, »men efter helt nya grunder skola de vara inrättade som nästa sæculi skola styra Europa». Det är, som vi se, upplysningsmannen som här sticker fram, i orubbad förlitan på den kommande, universellt riktiga och erkända författningen. Han kände sig stark i tron på förnuftiga principers allmakt. »Må Er baron bygga sina tanke-sätt på principer och ej på fantasteri på det han må vara ståndaktig», skrev han sålunda. Hans egen förtröstan på det ungdomsfriska, på det till slutlig seger och frihet predestinerade i Frankrikes politik, i dess kamp mot den på våren 1793 tillkomna koalitionen, var också så oomkullrunkelig, att vi berättigas till mycket bestämda slutsatser om hållfastheten av hans ideologiska utgångspunkter.

Ehrensvärd funderade den första vintern i Hamburg allvarsamt på att besöka England och skrinlade i själva verket resplanen först vid jultiden 1793. Hans missnöje med den brittiska politiken och hans ovilja mot Englands hållning rimmade förstås illa med resprojektet. Ty Ehrensvärds nyförvärvade negativa syn på det stolta öriket betingades inte bara av dess krigsförklaring mot Frankrike, utan också av att England vid denna tid och under de följande åren gled rätt långt in på undantagsförordningarnas och det strama ministerstyrets bana. Det är på denna omständighet som även A. G. Silverstolpes här tidigare återgivna versrad om Albions förlorade frihet hänsyftade. Därjämte var dock vår radikale landsflyktings jämlik-

hetsstråvan — hans med Paines satser i polemiken mot Burke överensstämmande motvilja mot det engelska samhällslivets aristokratiska drag — en utpräglad antiengelskt verkande faktor. Sanningen, som var en, var ett upphinneligt absolutum. Och det blev under sådana förhållanden den i England inte tillgodosedda privilegientjämningen, som bestyrkte honom i hans negativa omdöme:

»Innan jag närmare granskade det engelska regeringssättet, trodde jag som många andra att det skulle vara lämpligt för Sverige och en gång möjligt att där införas. Men i ett tidevarv, då företrädesrättigheter nästan anses lika med brott, tror jag om någon ändring kan äga rum att det bör införas, som mest lämpar sig till tidevarvet. Avvände Gud från alla land de olyckor som skakat och skaka Frankrike, saken de försvara är och blir dock god, den skall vinna slutligen; men guldets skall passera elden innan det får något gångbart värde. I detta ögnablick, då fransoserna hava undervikt och allt ser förtvivlat ut i Frankrike, har jämlikhetsystemet fått många flere ovänner men det är en av mina grundpelare för min politiska religion.»

Också Hjelmér trodde på guldets eldbad. I Frankrike såg det illa ut, skrev han en gång suckande till Reuterholm, och hur det komme att gå med republiken var svårt att säga. Att den inte stod sig, ämnade han dock själv se innan han var beredd att tro därpå. Ingen epok, ingen händelse i historien kunde intressera mera än revolutionen, hette det med förstucken hänförelse en annan gång. Den lärde politikern att undvika felen som begåtts av dem, vilka tidigare haft styret i händerna.

På hösten 1792 hade som känt de franska revolutionsarméerna mot sig Österrike, Preussen, de franska emigranterna och Sardinien. Katarina i Ryssland bekämpade revolutionen i ord och åtbörder men koncentrerade sig i sin gärning på att utnyttja den europeiska förvirringen till verkställandet av expansiva avsikter mot Turkiet och Polen. Det sistnämnda landet fick i sin av Ryssland och Preussen 1793 företagna andra delning dyrt betala sin konstitutionella författning av år 1791, som till alla europeiska framstegsvänners

hänförelse avskaffat Polens förbannelse, adelns liberum veto, och givit staten möjlighet till en konsolidering av de inre krafttillgångarna. Polens delning verkställdes av tvenne potentater, som dock gentemot revolutionens Frankrike förde rättvisans och samhällsordningens språk. Var det underligt att frihetsvännernas ögon trots de franska »horrörerna» förhoppningsfullt hängde fast vid de franska operationerna på ömse sidorna om Rhen? Att de ogillade första koalitionen tillkomst genom Tyska rikets, Hollands, Spaniens, Neapels och främst Englands inträde i kriget, motiverat för det mäktiga örikets del av oron över att fransmännen under Dumouriez i november 1792 erövrat Belgien? Vid nedre Rhen, Englands naturliga fastlandsbas, låg ju den engelska statsresonens och därmed den europeiska maktbalansens jämviktspunkt! — »Jag vill inte avgöra om konungar äro överflödiga varelser, vad jag vet är att Allmakten i sin vrede gav oss dem», skrev Ehrensvärd som vi minnas. Jag har anfört detta hans uttalande i annat sammanhang, men han tänkte i själva verket på Rysslands och Preussens uppträdande mot Polen:

»Bland högtideligen krönta huvuden utmärka sig kejsaren (Österrike), kejsarinnan och konungen i Preussen; Polen påminner sig evigt att dessa puissancer uti detta fruktbara land vill taga skadestånd för de motgångar de vid Rhenströmmens stränder få vidkännas. — De manifesten preussiska regeringen utgivit vid Polens och Danzigs attackerande skulle man icke i detta tidevarv väntat sig och det grämer mig att se folkrätten så trampad. Men min tröst är att alla förtryckare, de må vara despoter eller anarkister, rasa med stora steg till sitt fördärv.»

Vi se igen att också hos Ehrensvärd fanns denna dubbla front mot tyranniet som var så typisk för tidens borgerliga frihetsvänner — ordet borgerlig använt i betydelsen medborgerlig — och som riktade sig både mot den uppifrån och den nedifrån utövade despotismen. Den borgerliga sällheten utdömde ju våldet, den fysiska maktens budord »lyd», som Ehrensvärd formulerade saken. Hans och Ribbings resa till Hamburg var på ett visst sätt ingen den enskilda ingivelsens färd — den

skedde i en vidare bemärkelse på den medborgerliga frihetens allmänna stråkväg mot väster, som dåförtiden förde antingen över Hamburg eller Schweiz. Men 1793—94 gick frihetens kungsväg inte in över Frankrikes gränser. Att Ehrensvärd, omgiven av en krets av likasinnade och med hjärtat i Frankrike, satt i Hamburg, paralyserad av skräckväldets framfart, och korresponderade med landsmän och åsiktsfränder i Schweiz, var både symptomatiskt och symboliskt; på Coppet, kring baron Staëls berömda maka, hade samlats en motsvarande krets av 1789 års män, som undflytt Frankrike och som med smärtfyllt intresse iakttago vad Ehrensvärd betraktade som **guldets vaskning**. Det var en krets till vilken också Rosenstein genom Ribbing hade tillträde och till vilken hörde mest fransmän, bland dem M. de Montmorency och från 1794 den berömde Benjamin Constant, Mme de Staëls förtrogne vän, 1820- och 30-talsliberalismens store lärofader. Frankrikes pöbeldemokratiska tyranni — »anarkismen» — fördömdes här i kraftiga ord, men samtidigt sörjde man uppriktigt över de franska vapenmotgångarna, som våren och sommarn 1793 duggade tätt: över bakslaget i Belgien för vilket Paris sände den flyktade Dumouriez efterträdare Custine till giljotinen, över Preussens återerövring av Mainz som hade general Beauharnais avrättning till följd. — Ehrensvärd rapporterade ivrigt om utvecklingen på den norra krigsskådeplatsen till Rosenstein, som icke alltid tycks ha fyllt sin uppgift som reporter för de sydligare avsnitten till sin korrespondents fulla belåtenhet. Ehrensvärd kände sig i synnerhet nedslagen över Rosensteins pessimistiska prognos för krigets fortgång, men framträdde själv som en på kort sikt alltför optimistisk spåman. Sålunda skrev han i juni 1793, i början av preussarnas framgångsrika belägring av Mainz, att det var modernt att svära över fransmännen men glömma ryssar, preussare och andra:

»Respectons la mode. — Den vers (av Gyllenborg) min vän citerar är visserligen sann och kunde icke saknas i en sång över Människans elände. Och huru ofta, då man med en stilla blick betraktar händelserna, kan man icke med den citerade författaren utropa: och människan röjs i allt. Men mina önsknings äro

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

att vi en gång, då härfärderna mot Frankrike slutas . . . kunna med samma författare utropa:

Vad överflödigt flock sig här på fältet vågar?
O Salaminas strand! Man Dig med undran minns.
Sel! hela Asiens makt mot Greklands öar tågar;
Men ingen Cyrus mer i Cyri härar finns.
Förgäves har Du spämt Ditt bälte
Du fega här! Du var dock rask och ung;
Men grekers hövding var en hjälte
Och Xerxes var allenast kung.

Ätminstone hoppas jag att någon skald må få orsak att så hälsa Fredrik Vilhelm (av Preussen) då han en gång med förlängd näsa återkommer från Mainz —.»

Mot slutet av år 1793 gävo nya franska krigsframgångar Ehrensvärd upprättelse som strategisk profet. Han undrade nu i brev till Rosenstein huru det politiska läget skulle utvecklas till den kommande sommaren och gissade för egen del att scenen skulle undergå »en märkelig förändring» — givetvis Frankrike till godo. »Norden» skulle få svårt att bibehålla sin neutralitet men Englands regering dock knappast kunna förmå Danmark att ansluta sig till koalitionen. »Konvention, som på gränsen av Skottland samlas, lärer snart så sysselsätta ministärens uppmärksamhet att den lärer mindre få tid att vara stor i mun mot den neutrala delen av Europa. Oförtövat återtaga väl fransoserna Toulon» — detta skedde i själva verket genom Bonaparte samma decembermånad — »och då för allt sitt intrigerande och utkastade pengar vad har väl England utom en lång näsa? . . . Få se om icke turken kan förmås att förklara Ryssland krig».

I Skottland var skaran av Paines anhängare stadd i stadig tillväxt, på Irland befordrade den upplysningsradikalism, som vid Seine utmynnat i den franska revolutionen, en snabbt tilltagande frihetsrörelse, som 1791 omhändertogs av The United Irishmen. Liksom polackernas existenskamp ägde också den iriska frågan Ehrensvärds och hans europeiska meningsfränders varmaste sympati. Den fick ju även den franska regeringens — Englands fiendes — intresserade men samtidigt

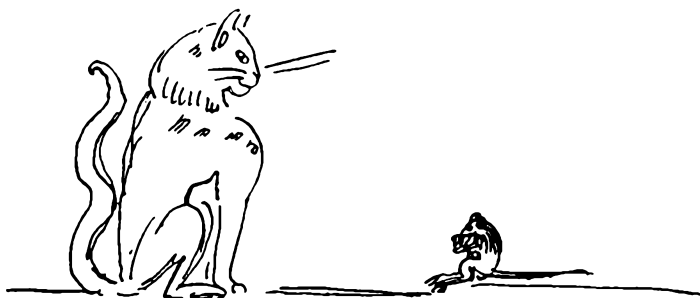
rätt ödesdigra stöd. På de brittiska öarna tilltogo den kände statsmannen Pitt d. y:s och hans torykabinetts restriktionsåtgärder och preventivpolitik i proportion till den inre samhällsoro, som visserligen fanns och växte, men också med provokativ skuggrädsla spårades överallt. De engelska och skotska reformvännerna, som i själva verket voro långt moderatere än de franska jakobinerna, utsattes för verklig förföljelse och t. o. m. oppositionen, whigpartiet under Fox, fick finna sig i en ganska hänsynslös behandling. Vid tiden för freden i Amiens hade det engelska sinnet för moderation redan mildrat det på 90-talet tillämpade kabinettsstyrets mest utpräg-lade jakobinskräck och polissystem; emellertid hade detta sistnämnda i hög grad gjort slut på den anglomani som utanför örikets gränser utmärkt 1700-talets upplysningsfilosofi och dess radikalism. Man talade rentav om engelsmännens slaveri. Det skulle dröja i det närmaste tre decennier förrän Englands anseende kunde återställas i den europeiska liberalismens ögon.

Som vi sågo misstänkte Ehrensvärd att Norden inte skulle få förbli neutralt. Både Stockholm och Köpenhamn ansattes i själva verket sedan sommaren 1793 mycket eftertryckligt från såväl engelsk som rysk sida. England företog sig att förbjuda den svenska och danska spannmålshandeln med Frankrike och påtryckningen skedde med Katarina II:s gillande, ehuru hon själv inte anslöt sig till koalitionen utan föredrog att i de västra krigshändelsernas skydd verkställa Polens andra delning.

Staël förhandlade som redan nämnt på våren 1793 i Paris om avslutandet av ett defensiv- och subsidiefördrag. Ludvig XVI:s död och det tilltagande pratet om hertig Karls delaktighet i det svenska kungamordet gjorde, att den uppbragte regenten sökt uppskjuta Staëls avresa från Hamburg, men ambassadören ansåg sig böra utnyttja stundens konjunktur då Frankrike mer än någonsin stod övergivet och även Hjelmér modstulen förutspådde, att epoken för fransosernas olycka var kommen.

Staël begav sig således till Paris, trots den stora förbittring som hans färd väckte hos de allierade makternas regeringar

och diplomater, vilka sistnämnda i Hamburg liksom annorstädes kände sig övertygade om att Sverige när som helst kunde väntas erkänna den franska republiken. Förhandlingarna i Paris fortskredo snabbt. Det rojalistiska upproret i Vendée, Dumouriez förräderi och girondisternas fall skapade dock ett ogynnsamt läge. Staël fick traktaten färdig men sedan Danton, alliansens förespråkare, på sommaren skjutits åt sidan, kunde Frankrikes ratifikation ej erhållas. Medverkande var, att Robespierres teoretiska radikalism uteslöt avtal med en »despotiskt» styrd stat; fria folk voro i förnuftets namn bröder utan ett fördrag behövdes, men avtal mellan en »despotisk» regering och det suveräna folket i Frankrike representerade närmast en anomali. Stockholms belägenhet var nu föga avundsvärd. Katarina hade reagerat på sitt sätt och inhiberat utbetalningen av de subsidier, som hon enligt Drottningholmstraktaten med Gustav III skulle låta Sverige få. Fastän compensationen, de franska subsidierna, upplöst sig likt en hägring och det finansiella läget var dystert, kände sig Reuterholm och hans höge beskyddare dock inte hågade för ett mater peccavi till kejsarinnan Katarinas adress, om också regenten i sin avsky för jakobinernas skräckvälde var mån om att blidka det stundom mycket hotfulla Petersburgska kabinettet. Förmyndarregeringen ville inte föra någon gustaviansk politik av det slag Gustav III gått in för under sin sista levnadstid; vi skola för övrigt snart se att det inrepolitiska läget knappast kunde fresta

»Ryssland och Sverige.»

hertigen och den antiryske Reuterholm till en nära »vänskaps sökande» med kejsarinnan.

I motsats till Stockholm ansattes kabinettet i Köpenhamn hårdare av England än av Ryssland. Den brittiska regeringens hållning mot den neutrala handeln var långt oginare än Frankrikes. Därtill kom att Pitts regeringskurs och Londons såväl som Petersburgs »jakobinsnuseri» bemöttes med ogillande och avsmak i det till formen enväldigt styrda, men i skydd av tryckfrihet och en mönstergill rättsordning snart sagt »borgerligt fria» danska samhället. Den beundrade danske statsministern greve A. P. Bernstorffs skickliga och värdiga svar till England och Ryssland med anledning av åtgärderna mot tvillingrikets handel väckte den danska och norska allmänhetens livliga belåtenhet, som i synnerhet gällde noten till London. Den började med de ofta anförda orden: »Folkrätten är oföränderlig, dess satsar bero icke av omständigheterna.»

Staël, som på våren 1794 förhandlade i Köpenhamn, hälsade Nordens »sensation», det i mars under hans auspicier avslutade dansk-svenska neutralitetsförbundet, med varm glädje — icke minst med tanke på intrycket i det motspänstiga Paris: det nordiska fördraget skulle komplettera det förbund med Frankrike som Staël nu mer än någonsin hoppades på. Ehrensvärds fröjd var bestämt lika stor som hans väns och beskyddares, ehuru han i ett i all hast skrivet brev till Rosenstein endast förmodade att denne »säkerligen» kände till »alliansen mellan Sverige och Dannemark». Norden var nämligen redan något av ett levande begrepp för Ehrensvärd och han uppfattade ordet i den skandinavistiska bemärkelse, som började finna spridning i dessa års Danmark. Att hans ynglingatids götiska tankegångar därvidlag gingo igen skall jag längre fram få orsak att framhålla. Jag vill här anförda de reflexioner som han delgav Rosenstein i december 1793 i samband med sina farhågor för Nordens neutralitet:

»Allmänna rösten är stark i Dannemark att begära bibe hållandet av freden, men om den skall brytas, att det åtminstone icke blir emot Frankrike. Utav greve Bernstorffs brev växling i detta ämne med engelska kabinettet har fyra upplagor

blivit uppköpte och nu i engelska oppositionstidningen annonseras en ny upplaga stucken i koppar. Avskrivaren gör därvid den anmärkningen att denna edition bör rendera 6 miljoner, vilka man bör skicka till Dannemark tillika med Pitt och fråga om Dannemark för denna mellangift (skulle) vilja bortbyta sin Bernstorff. Holsteinska bönder, för vilka man omtalte detta engelska infall, hava på särskilda ställen svarat: Nej, aldrig släppa vi vår Bernstorff, nej, icke för 6 miljoner, och icke för 6 till, nej, icke för allt det guld som finns. Om huru många premiärministrar fällas dylika omdömen av bönder?»

Att de danska bönderna hade särskild orsak att rosa den regim som nyss givit dem personlig frihet, jord och lagskydd skola vi se längre fram. — Ehrensvärd anknöt i februari 1794 ännu en gång till sin utrikespolitiska prognos från årsskiftet. Rosenstein betvivlade nämligen att krigsskådeplatsen till sommaren skulle ha undergått någon nämnvärd förändring mot juni året förut. »Jag tror att den allmänna ställningen vid den tiden i år blir ganska huvudsakeligen olik», försäkrade Ehrensvärd, »notabene vad Frankrike angår»:

»Kom ihåg att Frankrikes styrka ökas dageligen, då däremot dess fienders i samma proportion förminskas... Vad Ryssland angår, torde det avbida den moment då det får visa sig på världsteatren såsom fredsmäklare. Ätminstone torde det för det närvarande smickra sig med detta hopp. Dess affärer uti Polen sysselsätta dessutom kabinettet i Petersburg med för angenäma och smickrande projekter, att det skulle giva sig ut i den leken som tyckes ecrasera alla dem som blandat sig däruti. — Nej, min vän, jag tror att vi förr få se en rysk prins på polska tronen — vilken epok torde vara ganska nära — än vi få se några ryska trupper draga i härnad mot franska republiken, som är och förbliver republik så länge den själv så behagar vara.»

Ehrensvärds uppgift som Rosensteins korrespondent inskränkte sig inte till rapporter och tankar om det allmänna

europiska skeendet och till medborgerliga programförklaringar. Hjärtat drog honom tillbaka till Sverige och han förde följaktligen en vidlyftig och trägen brevväxling med hemlandet, vars inre förhållanden han redan för sin egen skull önskade se utvecklade i en frisinnad och konsoliderande riktning. Från sitt nordiska observatorium i Hamburg höll han så Rosenstein underrättad om skeendet därhemma, en omständighet som ger oss ökad insyn i hans politiska tankeliv. Hans antiryska hållning har här redan framgått i samband med hans redogörelser för stormaktspolitiken. Vad som därför i berättelsen om de svenska tilldragelserna väcker vår särskilda uppmärksamhet är, utom hans jämlikhetsiver, hans jämförelsevis uthålliga tillgivenhet för hertig Karl och hans personligt färgade önskan att förmyndarregeringen skall visa sig framgångsrik.

När Ehrensvärd tvangs att lämna Sverige var han fången i föreställningen, att en gyllene tidsålder börjat för hans »kära men nog skakade fädernesland». Det egentliga Frankrike och hans egna landsmän, Nordens fransoser, tycktes gå en fri framtid till mötes och detta skulle de måhända göra hand i hand, ty Staël och Bonde hade i all hemlighet röjt en väg för Verninac till hertig Karl. Staëls utresa i december samma år var en följd av denna kontakt, som ju tedde sig helt naturlig i ljuset av den egna medborgerliga sällhet patrioterna inrepolitiskt gjorde sig förhoppning om. Det är känt att Staël i Paris lugnade girondisternas principiella invändningar mot en traktat med det svenska riket genom att antyda att regenten var benägen för en författningsreform. En sådan kunde likväl ej verkställas förrän alliansen med Frankrike kommit till stånd, ty Drottningholmstraktaten gav enligt ambassadörens rätt djärva vinkar och fria uttydningar Ryssland rätt att beskydda den gustavianska författningen.

Hertigen ställde sig »under lagen» — detta var i och för sig hugsvalande för patrioterna av anno 1792. Men flertalet anti-gustavianer fortsatte därutöver att både önska och tro att en revision av konstitutionen i frihetsvänlig anda var förestående och att Karl ämnade sammankalla ständerna oberoende av att riksdagsförbud för förmyndartiden ingick i Gustav III:s testa-

mente. Att Reuterholm i själva verket på sommaren 1792 var inne på denna linje, framgår av Hans Hiertas rapporter från Dalarna. Hiertas ton ger vid handen att ämnet avhandlats med gunstlingen — och detta i positiv mening:

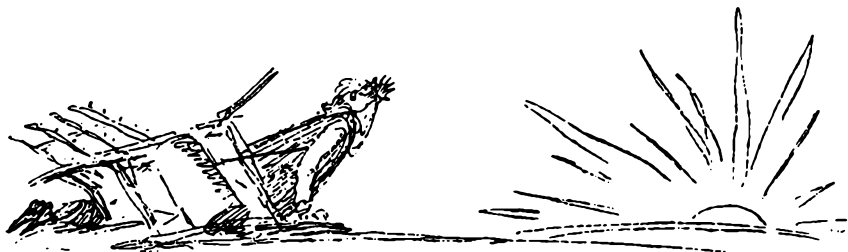
»Ryktet om riksdag har här utspritt sig. De klokare avvakta denna moment för att med densamma se nationens val stadgat i ett på naturens ordning grundat omdöme om testamentet. Jag har dock sagt att den ännu vore eloignerad och att några andra arrangements till sinnenas förening vore förut nödvändige . . . »

Den sinnenas förening som Hierta talar om — nämligen den inre konsolidering, i vilken Reuterholm måste se ett grundvillkor för inkallandet av riksdagen — tycktes i själva verket att börja med inte så avlägsen. Armfelts avfärd lamslog ett litet tag gustavianerna, som voro riksdagsplanens bittra fiender, och den snabba farten på Reuterholms reformer tycktes lägga allt initiativ i förmyndarregeringens händer. Bilden av allmän belåtenhet saknade visserligen verklighetsgrund såsom snart skulle framgå: men i juli och augusti stodo hertigen och Reuterholm dock såsom triumfatorer och togo emot den frihetslager som frikostigt erbjöds dem. Den pietistiskt-mystiske hovpredikanten Pehr Tollesson, sedermera tämligen förbehållslöst Reuterholms verktyg, skrev sålunda i augusti till gunstlingen följande lovhymn som förtjänar att återges oförvanskad:

»Vår store och milde regent vårdar ock vårt fattiga land med en den mest förunderliga vishet och nåd. Blott de höga författningar han nu på någon tid nådigst behagat vidtaga och låta utgå äro ensamt tillräckliga att föreviga hans minne och resa honom den varaktigaste ärestod i alla svenska hjärtan. Skriv- och tryckfrihetsförordningen, vars like till tankar och uttryck ännu aldrig synts i något annat land i världen; förbudet emot knäfall för det jordiska majestätet; förbudet emot dobbel och spel, emot yppighet och överflöd . . . och domen, ack! den evigt märkvärdiga domen över de olyckeliga brottslingarne, med mycket mer, äro ämnen för vilka miljoner människobröst välsigna och skola i tid och evighet välsigna hans

I Hamburg, Europas politiska observatorium

kungl. höghet och de trogne rådgivare han därvid täckts följa. Gud ske lovl det tyckes änteligen dagas för vårt arma land, Svea barn skola än en gång bliva lyckelige . . . »

C. Aug. Ehrensvärd ser på solens, d. v. s. förmyndarregimens, uppgång.

Om en och annan drog på smilbandet åt det vältalighetsprov Reuterholms tryckfrihetsförordning gestaltat sig till — Barfod jämförde dess redaktion med ett bönedagsplakats — inverkade detta dock inte på glädjen över ordets frigivning som sådan. Ehrensvärd jublade: nu skulle allmänviljan fritt få göra sig gällande. Horn strängade som flera andra större och mindre poeter sin lyra till regimens lov, ehuru det i hans fall skedde i fängelset på Riddarholmen. Han framträdde i Stockholms Posten med ett poem som bannlyste censuren och förställningen, despotiska troners stöd, ur Sveriges rike:

— — —
Men fly med blygselns blick det folk
Som sanningen sin dyrkan svurit;
Och där regenten, hennes tolk,
Det första rökverk henne burit.

— — —
Gån samfundsdygder, vid hans röst
Att återknyta sällhetsbandet
Och skapen av vartenda bröst
Ett altare åt fosterlandet.

— — —

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

Det språket ensamt värdigt är
Den hand, som friheten oss skänker;
Dig, svenska folk, han den beskär
Att Du skall säga vad Du tänker.

— — —

Det kan inte betvivlas att den entusiastiske Reuterholm i tryckfriheten såg det rätta medlet att lätta det inre trycket. I själva verket inträffade motsatsen. Tryckfriheten visade huru djupgående samhällskonflikterna voro. Detta framgick genast mycket tydligt av den i det föregående nämnda striden kring Philipsons skrift mot adelskapet, en fejd som nu på allvar sköt fart. Philipson underströk för övrigt på hösten 1792 sina jämlikhetstesor ännu mer accentuerat i sin nystartade tidskrift »Patrioten», där han inte blott förde en stiltrogen halvt rousseausk, halvt thorildiansk folksuveränitets talan utan även lät inflyta försocialistiska tankegångar. Han åtalades i oktober 1792. Nordenskiölds översättning av Paine utkom som nämnt nu och »Medborgaren» firade sin återuppståndelse, dock inte utan att finna skarpa konkurrenter i de radikala bladen »Världsborgaren» och »Människovännen», Lunds »Välsignade Tryckfriheten» inte att förglömma.

Människans rätt och tryckfriheten blevo de svenska tidningsskrivarnas och publicisternas stora magnet; Paines »Rights of Man» citerades och interpreterades om och om igen och skribenternas slutklämmar fingo en rätt regelbunden benägenhet att gestalta sig till en avräkning med »tyranniet», som ofta rätt och slätt åsyftade furstemakten. De tal som hölls av det franska nationalkonventets mera bemärkta ledamöter, och de frihetsidéer som sammanflöto i den av samtiden så beundrade ehuru i Frankrike aldrig tillämpade demokratiska författningen av år 1793, hade därvidlag säkert sin stora opinionsskapande betydelse. Republikanism i vidare bemärkelse, federalism, rätt till motstånd mot förtryck och despoti, tyrannhatets ädelhet och allmänviljans suveränitet, allt detta mötte i aldrig sinande, allmänt hållna och föga variationsrika trycksvärte-strömmar.

Klubbar sköto upp; den politiska spevisan, Hans Hiertas

speciella talang, blev modern utan att dock få de danska visornas opinionsdanande betydelse; studentvärlden radikaliserades och jämlikhetsidéer i oförneklig sansculottedrapering trängde i främst Philipsons tolkning ner till de lägre befolkningsklasserna, vilkas adelshat ju var vaket sedan det finska krigets dagar. Men nu visade det sig att kungamordet, som hertigen regenten i ett tidigt skede av rättegången varit med om att framställa som en aristokratisk handling av hämnd och stånds-egennytta, hade byggt upp en ny bro mellan de i och för sig verkligt konservativa gustavianerna och de breda lagren. Detta gällde i synnerhet för Stockholms lägre borgerskap, som avgudat Gustav III. Gustavianism och jakobinism kommo därför under den närmaste tiden att stundom framträda i en lika logisk som vidunderlig samverkan, medan den medborgerliga frihetens ideal nu som förut förfäktades av patrioterna, bland vilka upplysnings- eller reformpartiet snart trädde i opposition till den reaktionär blivna förmyndarregeringen.

Nyheter från Sverige duggade tätast i de brev som Ehrensvärd tillskrev Rosenstein på vårvintern 1793 — alltså vid en tidpunkt då vår kungamördares revolutionsiver flammade som varmast. I februari underhöll han sin korrespondent, som han på sedvanlig republikanjargong tilltalade medborgare, med tryckfrihetsfrågan vilken då redan tagit en ogynnsam vändning. Reuterholms förordning hade ej dragit upp andra gränser för tryckfriheten, denna mänsklighetens heliga rättighet, än att författaranonymiteten, smådeskrifter och anstötliga yttranden om religionen, regeringssättet, moralen och utländska makter förbjudits. Egentliga straffbestämmelser funnos inte. Emellertid fann hertigen redan i oktober, att den honom aldrig synnerligen sympatiska frigivningen av det tryckta ordet varit en förhastad åtgärd. Benådningsbeslutet av den 15 augusti, gustavianernas avlägsnande ur nyckelpositionerna, den unga kungens överretade nervtillstånd och regentens utsvävande enskilda liv gåvo nämligen regeringens motståndare stoff för ständigt klander och ryktessmideri, som i samband med den ohejdade radikala idépropagandan och talet om en hertiglig statskupp samt författningsrevision efterhand försatte sam-

hället i en allt starkare gungning. På föranstaltande av den nitiske Liljensparre, som i december vände sig mot Reuterholm för att måhända uttränga honom ur regentens gunst, utfärdades tre dagar före julafton en »förklaring» som stadgade bestämda straff för tryckfrihetsbrott och restituerade en stor del av det impopulära boktryckaransvaret. Samtidigt utkom en uppenbarligen redan tidigare av Reuterholm uppsatt »varning», som förbjöd allmänheten att sprida falska rykten och ogrundade omdömen eller låta sig förledas av dem.

I och för sig var »förklaringen» över tryckfriheten kanske inte så oroande, ehuru den i viss mån lade censurmakten i boktryckarnas händer och därigenom upphävde frihetsprincipen. »Förklaringen» och »varningen» mottogos dock med allmän besvikelse och nedslagenhet. Reuterholm hade godkänt dem för att hålla sig vid makten och göra hertigen till viljes men också för att han verkligen förskräcktes av de krafter han släppt lös. Jag antydde nyss pressens radikalism. Bland bevisen för opinionslägets stegrade hätskhet må också påminnas om det kändaste: den gustavianske prosten Widéns anonyma brev till hertig Karl, som av skrivaren beskylldes för delaktighet i kungamordet och för avsikten att undanröja sin brorson. »Förklaringens» farlighet låg i det sätt på vilket vederbörande omedelbart uttolkade och tillämpade dess bestämmelser, och i den möjlighet som den öppnade för nya förbud i särskilda ämnen. Sådana förbud emanerade också upprepade gånger under förmyndarstyrelsen och riktade sig antingen mot ej fullt ortodoxa religiösa åsikter eller, som under Gustav III, mot de »fransyska frågorna» samt mot »vad till demokrati i allmänhet hör». Den rättegång som samtidigt med förklaringen inleddes mot Thorild måttade i själva verket ett hårt slag mot den svenska patriotentusiasmen. Hjelmér rapporterade om den ogymsamma »sensation» Thorilds »affär» och tryckfrihetens inskränkning framkallat i Hamburg, där denna frihet hade »ett så vidlyftigt fält». Staël skrev tämligen upprörd i samma ämne — han hade skäl att oroa sig över Paris' hållning inför detta utslag av svensk despotism. Reuterholms tvära omkastning av regeringskursen väckte överhuvud patrioternas ovilja. Bonde

hade redan dragit sig tillbaka. Nu återföll efterhand den ena efter den andra i en oppositionell hållning. Lars v. Engeström kvarstannade dock till hösten 1793 som hovkansler och Nils v. Rosenstein förblev den unge kungens informator.

»Tryckfriheten i Sverige tände mycket ljus och åtskilliga grundliga och efter tidens skick lämpade skrifter sökte visa felaktigheten uti vårt förra regeringssystem och uppdagade källorna till Sveriges vanmakt och oenighet», filosoferade Ehrensvärd. Hur skulle Thorild ha kunnat saknas »bland de författare som skrevo för fäderneslandet»? Redan på sommaren, när han utgav sin skrift »Mildheten», hade han förvärvat sig mäktiga fiender; Ehrensvärd åsyftade gustavianerna, som varit mot benådningarna. Mellan den 20 och 24 december tryckte han sin redan 1786 skrivna och till kung och ständer framlämnade skrift om tryckfriheten, »Det allmänna förståndets frihet», som S. v. Rosenstein enligt Ehrensvärds förmodan säkerligen för länge sedan läst i manuskript:

»Framföre denna skrift författade han en liten avhandling om Ärligheten såsom dedikation till regenten. Däruti blottas en mängd av sanningar, vilka han trodde icke skulle misshaga, efter det syntes som hertigen själv gärna såg att ljuset utspriddes och felen uppdagades. Men Thorilds penna alltid oböjelig, tolkar alltid sanningar, men glömmet oftast att

La vérité plait moins quand elle est toute nue,
Et c'est la seule vierge en ce vaste univers
Qu'on aime à voir un peu vêtue.

Denna skrift, såsom kritiserande eller rättare sagt uppdragande de största felen av vår konstitution och således... stridande emot tryckfrihetsförordningen, anklagades av Ljusets fiender, varpå genast hertigen befallde att Thorild skulle för hovrätten anklagas och skriften sekvestreras, fastän redan en mängd exemplar därutav voro försålde. Thorild arresterades och tryckfriheten inskränktes genom en förordning som gör boktryckarne till censorer... Samma dag lästes i Stockholms Posten en saga *Ljusets fiender* kallad, författad av Kellgren

och . . . oförlikneligt väl skriven. Allt blev på en gång bestört över denna förordning och för att giva sitt missnöje tillkänna däröver samlade sig folket, nb. icke packet utan förnämsta borgare, adelsmän etc. (samt) även fruntimmer på Riddarhuset och gjorde Thorilds första färd till hovrätten till en triumf för honom och gjorde att Kellgren helt och hållet rekongilerade sig med honom . . . »

Det var en ganska dramatisk skildring. Tryckfrihetens inskränkning hade »väckt ett otroligt missnöje över hela Sverige», tillade Ehrensvärd och berättade att studenterna i Uppsala tillkännagivit sin missbelåtenhet »ganska högt men anständigt» och författat »skålar och klagosånger som verkligen förtjänade att läsas. Alla dessa demonstrationer hade givetvis väckt regeringens uppmärksamhet och förmaningar hade publicerats. »Som detta steg emot regeringen allenast var riktat att visa missnöjet över förändringen i reg:ts systemet så, sedan föremålet var vunnet, . . . blev åter allt tyst och stilla.»

Studenternas rabulism var som känt mycket större än Ehrensvärd visste berätta. Han återkom också i sitt följande brev till den för honom personligen obekante Thorilds missöden. Han hade nu »av *verkliga* medborgare» hört mycket fördelaktiga saker om Thorild, som »mycket tagit sig till sin advantage; . . . om de äro hans principer som man sagt mig, helgar jag honom i hög grad min erkänsla». Ehrensvärd tillade att Thorild möjligtvis skulle komma till Hamburg — vilket även skedde samma höst när Thorild tröttnat på det otacksamma Köpenhamn — och då skulle Ehrensvärd göra hans bekantskap »för att kollationera allt det goda jag har hört om honom». Thorild var säkert ett snille som behövde »hågnad» i stället för ständiga »förföljelser».

Thorilds teser i »Ärligheten», inledningen till »Det allmänna förståndets frihet», äro mångenstädes anförda; det är emellertid i vårt sammanhang nödvändigt att ta några plock ur dem. Efter att ha hänvisat till tidens gungande troner uppmanade Thorild regenten att göra »*det mest rätta*» och utropade: »Giv oss då det *allmänna förståndets frihet*, ärligen och rent: innan den med blod och våld tages.» Fråga vi oss

Fransk „frihet“ i svält och engelskt „slaveri“ i överflöd.
 Karikatyr av J. Gillray 1792, publ. med tillst. av British Council, Helsingfors.

Marseljäsen.
 Tryckt i Paris nov. 1792.

**Hamburg på 1700-
talet.**

Oljemålning i Museum
f. Hamb. Gesch.

**Danska bönder hylla kungen
och kronprins Fredrik
vid Frihedsstötten.**

Oljemålning av C. W. Eckers-
berg. Fredriksborgmuséet.

vad Thorild menade med det allmänna förståndet, finna vi att vi troligtvis komma Thorilds mening ganska nära om vi placera det allmänna förståndet på allmänviljans plats och ge det ett stänk av Lockes allmänna förnuft. »Dessa fyra rikets stånd — visar icke vår historia genom tidevarv av våld, svek och elände, att de äro de fyra rikets *obestånd*», sporde Thorild. Han hade också läkemedlet, representationsreformen och ståndsutjämningen, till hands: »Erövra dessa fyra barbariska nationer. Gör oss till ett folk . . . Men av största vikt är denna sanning: att i den stund ett högre förstånd finnes ibland folket än i regeringen, så är majestätet hos det förra.» Det gällde med andra ord att tillfredsställa det suveräna folket så att det ej återtog den åt regeringen uppdragna makten!

Ehrenswards februari- och marsbrev till Rosenstein visa i sin uppfattning av Thorild tydlig påverkan från Staël, som från nyår till den 11 februari vistats i Hamburg. Emellertid hade Liljensparre, störtad av Reuterholm och en i detta fall sällspört enhällig opinion, några timmar efter Staëls avresa anlänt till Hamburg, på väg till en ny befattning i Pommern. Han hade tillbragt en vecka i den rörliga världsstaden och Ehrensward hade med verklig tillfredsställelse »beständigt» varit i hans sällskap. »Jag har min egen tanke om den mannen, alldeles skild ifrån de flestas», fick sig Rosenstein till livs. Liljensparre, som enligt egen senare utsago i Thorild såg en jakobin i Reuterholms sold och som gjort sitt yttersta för att få den oförsiktige samhällsförbättraren fångslad och dömd, hade tydligen inte försökt inverka på Ehrenswards bild av händelserna i Stockholm. Ja, han hade måhända givit honom en version, som överensstämde med Staëls allmänna skildring av det svenska stämmingsläget och med Ehrenswards korrespondenters framställning av Thorilds missöde och tryckfrihetsinskränkningens uppkomst. Ehrensward upprepade också i marsbrevet till Rosenstein att det »upplopp», som ägt rum för Thorilds skull, inte varit någon pöbelsammanskockning och att inga »betalta skrikare» förekommit. »Som Thorild har helt opponerade principer mot det nuvarande ryska partiet (=gustavianerna), så var det en calomnie man gjort honom

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

att säga det han fått ryska pengar.» Som känt uppbyggde Liljensparre 1797 Gustav IV Adolf med en helt annan syn på dessa händelser. Hans »gustavianska» rapport från denna sena tidpunkt stämmer på ingen punkt överens med den uppfattning, som framträder hos vår landsflyktning i mars 1793.

Ehrensvärd inskränkte sig inte till att skildra den oro som uppkommit för Thorilds och tryckfrihetsbegränsningens skull; han delgav Rosenstein i februari också enskildheterna kring det galanta slagsmål mellan en kapten de Frese och tvenne småborgare, som i januari satt den gustavianskt-jakobinska »pöbeln» i Stockholm i rörelse. Ryssland hade inte haft del i upploppet för Thorilds skull, förklarade han efter att ha redogjort för själva händelseförloppet. Annorlunda förhöll det sig med ölbryggaren Westman — den kände gustavianske småfolksledaren — och borgaren Ebel, som stodo bakom demonstrationen i fallet de Frese. De besoldades av ryske ministern Stackelberg, som sparade varken pengar eller arbete. För att bli starkt hade Westmans parti »tagit frihetens mantel och Westman dricker nu frihetens och jämlikhetens skål och predikar en anarkisk lära . . . förbländande för den oupplysta och mest förtryckta delen av nation». Partiet hade börjat »sprida de förklenligaste rykten om hertigen och regeringen och uppelda hatet mot adeln». Också Liljensparre, som nu skulle förflyttas, sades vara köpt av ryssarna, till vilka överhuvud »alla av gamla surdegen» — Westman och Oldenburg lika väl som Låstbom, Ruuth, Zibet m. fl. — hade sällat sig.

»Nu utkom åter en förmaning av regeringen varuti lovades på det heligaste att regeringslagarna skola bliva lilla kungen överlämnade uti samma tillstånd som hertigen dem emottagit, och allt detta med den ömma vältalighet vi så många gånger under Gustavs dagar med rörelse hört . . . Undersökningarna fortfara men äro av ingen betydighet . . . I korthet har nu min vän fått en konfys berättelse om det historiska av sakerna, när jag tillägger att ifrån mars till december befordrades endast adelsmänner, men från det sista upploppet befordrades endast ofrälse . . . I vår tid kung Gustavs dagar kände vi skillnaden uti tankesätten genom namnen rojalister och patrioter, nu

kunna de nämnas gustavianer, karoliner och patrioter, de senare utgjorde ett ända tills det sista tryckfrihetsförbudet.»

Gustavianernas anförare såg Ehrensvärd i Ruuth och Zibet, deras beskyddare i »ryska Stackelberg». »Detta parti arbetar, om ej att alldeles sätta oss i Polens ställning, åtminstone i en lika skamlig och brydsam, här sparas varken pengar eller arbete.» Karolinerna, alltså hertigens och Reuterholms anhängare, visade enligt Ehrensvärd »mycken moralisk svaghet». För egen del fann brevskrivaren hos detta »icke mycket stora» parti, som dock ännu syntes »äga militären» eller åtminstone garnisonen i Stockholm, »icke spår efter ett system, som lovar något stort, men vi skola vänta litet och låta vederbörande litet få hämta sig efter de sista alterationerna». Regeringen ångrade nämligen enligt Ehrensvärds optimistiska tro redan tryckfrihetens inskränkning, som följaktligen skulle bli övergående, och den var åtminstone konsekvent i att hålla »ryssarna från livet på sig». Patrioterna — Ehrensvärds vänner — voro spjälkta i så många underavdelningar att brevskrivaren inte hann räkna upp dem alla, men »om upplysningen bleve mera allmän så skulle dessa förenas genast». Det var på tal om det söndrade patriotlägret som Ehrensvärd skänkte dess upplysta och »verkeligen» republikanska borgerliga element det beröm varom här tidigare varit fråga. Han konstaterade också med uppenbar tillfredsställelse »att folk genom skrifter om Rysslands förhållande i Polen börjat att väcka ett nationellt hat mot detta kabinett, som ansenligen försvagar dess intriger. Det torde nu komma till måtta (=till pass) det stora hat till allt vad ryskt var som Gustav inbläste i nation under början av förra kriget; lyckligt om salig mannen uti något kunnat varit riket till sann nytta».

Befordringsfrågorna därhemma intogo som naturligt var ett stort utrymme i Ehrensvärds reportage men skola här förbigås, likaså hans längtansfulla redogörelser för det stora manöverlägret på Ladugårdsgärdet, särskilda händelser inom militären, det svenska penninglägets utveckling, lyriska utjutelser i Julies och St. Preux' spår med anledning av Rosensteins resor i motsvarande trakter av Schweiz m. m. »Med nöje

vill jag lämna allt vad till min kunskap kommer rörande Sverige», hette det i juni 1793 med tanke på den politiska utvecklingen. »Men Gudi lov, där vilar man på sina lagrar.» Anjalammannen Montgomery hade återkommit, medan Leijonstedt dött på återresan i London. »Philipson står nu mycket väl hos h. exc. Reuterholm och tros komma att nyttjas i ministären. Voilà tout. Av allt detta tyckes som man nu borde vara rätt nöjd med sitt lugn i Sverige. Men när bliva människorna nöjde? Man klagat över att våld och orättvisa som oftast skall visa sig och klagat ibland på valet av ämbetsmänner.»

I december låter rapporten mindre förnöjsamt. Ehrensvärds svenska korrespondenter hade mycket att förmåla om den inre avundsjukan och kolporterade det förtal de mera framträdande tjänstemännen utsattes för. Nyheterna voro »ledsamma» i Ehrensvärds tycke emedan de visade »mycket inbördes missnöje». Han hoppades på Staël som varit i Hamburg och farit hem:

»Gud give att bar. Staël, som är med så mycket skäl älskad, skulle kunna förena sinnena. Ifrån en ofrälse man hade jag i dag följande: »I Sverige är allt på gamla foten. Folket skriker och ropar men för är för resten sediga som lamm.» ... Det är ledsamt att finna sådana beskrivningar och i samma brev... göra jämförelse med... Dannemark, uti vilket land samma man litet uppehållit sig under genomresandet. Den som skrivit detta är ganska moderé. Det som fögnar mig ändå är att utlänningarna härstädes tror vårt tillstånd vara vida bättre än det är. Man tror att hertigen och nationen göra ett, och att det allenast då och då är den gamla surdegen som mumlar mellan tänderna, och jag styrker dem så mycket jag kan i den tron.»

Ehrensvärds kritiska hållning mot förmyndarregeringen mjuknade snart på nytt och han fann att gustavianernas stämplingar voro orsaken till regentens misslyckanden. Att han på hösten 1793 kände starkt missnöje med utvecklingen i hemlandet var likväl tydligt och framgick också av breven till svågern Piper, som han oroade med följande harang: »Om Sverige hade jag mycket att säga, men vartill tjänar det? Jag förspille min

tid och finge ond blod. Vi göra bägge en vinst att jag icke vidrör ämnet . . . »

Nästa brev i ordningen till Rosenstein, skrivet i februari 1794, innehöll meddelanden angående målet mot Armfelt och hans medhjälpare, en process som på det högsta intresserade Armfelts ovän Ehrensvärd. Vår kungamördare visade en rätt utpräglad benägenhet att se de anklagades skuld i stora proportioner, ehuru ännu »intet» förelåg i bekännelseväg och inte heller bevismaterialet var fullständigt hopbragt. För att hjälpa upp den sistnämnda bristen hade major Piper i början av januari sänts till Düsseldorf. »Den rapport han vid sin hemkomst avlämnar, torde vara ganska interessant», förutspådde Ehrensvärd, som kände honom och som också var underrättad om hertigens krigslist att genom gustavianen Ugglas kurirfärd till Armfelt få komprometterande papper i sin hand.

Kungagunstlingens konspirationsplan hade som känt sin egentliga upprinnelse i det labila läget på hösten 1792, då gustavianerna befarade att patrioterna skulle genomdriva att ständerna sammankallades för att enas om en fri författning för riket. Armfelts syftemål hade varit att återställa sitt och partiets förlorade inflytande, att upprätthålla förenings- och säkerhetsakten, att restaurera den gustavianska konseljen och att avlägsna såväl Reuterholm som patrioterna ur rikets nyckelpositioner. Det brottsligaste i hans planer var dock att han, som under Anjalas dagar troget stått vid Gustav III:s sida, nu ville vända skölden mot fosterlandet och genomföra sina avsikter med rysk hjälp. Den unge Gustav Adolf, på vilken Armfelt hoppades kunna räkna, skulle bl. a. förmås att skriva till Katarina i saken och säga »en hop grannlåt om Armfelt». Det citerade uttrycket användes av Ehrensvärd i april, sedan det samlade bevismaterialet blivit känt i Stockholm. »Konungens conduite skall under denna tiden hava varit ganska vacker», rapporterade Ehrensvärd gillande. Kungen hade vägrat gå in på de konspirerande gustavianernas planer varpå »allt . . . slagit dem fel». Protokollen skulle snart tryckas men dock överses av hovkanslern »i vad kan röra utländska hoven».

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

Rättegången mot Armfelt och hans medhjälpare — bland dem hans älskarinna Magdalena Rudensköld, den kände J. A. Ehrenström och J. F. Aminoff — avslutades först några månader efter Ehrensvärds sista brev till Rosenstein. I själva verket hade konspirationen redan förlorat sin aktualitet när den gjordes till föremål för rättslig påföljd och mer än en lek med brottsliga projekt hade den överhuvud inte varit. Sedan den reuterholmska regimen 1793 lagt upp en allt konservativare kurs och mot sommaren alliansplanerna med Frankrike hade strandat, förlorade Armfelts strävanden sitt egentliga fotfäste, Stackelberg hemkallades och Reuterholm försökte närma sig »gumman» i Ryssland — tills det franska fördragsprojektet kunde tas upp på nytt.

Av Ehrensvärds brev till Rosenstein framgår otvivelaktigt, att den landsflyktige förblev sin radikalt patriotiska hållning trogen men att han därjämte bemödade sig att ursäktla förmyndarstyrelsen och att förstå dess handlingssätt. Att han ej heller efter 1794 helt övergav denna syn på hertigens regering, framgår av vad han 1805 sade i sin självbiografiska försvarsskrift. Gustavianernas kabaler gjorde förmyndartiden till en av de obehagligaste perioderna i hertig Karls liv och samtidigt till ringa nytta för Sverige, förklarade han där. Partiet nöjde sig icke med att inom landet intrigera mot denne prins, som så redligt ville sitt fäderneslands bästa, det strävade också att med utländsk hjälp föreskriva sin lagliga regent lagar, som icke kunde annat än vanära honom, fosterlandet och den unge kungen, vars namn gustavianerna missbrukade. Trots rättegång och dom hade detta parti sedermera återuppstått för att tillfoga landet nya sår. »Huruvida dess närvarande inflytande nyttjas till Sveriges bästa och kungens sanna intresse och ära, är alltför uppenbart för att av mig här behöva beröras.»

Ehrensvärd tycktes 1794 helt omedveten om att han med sin dom över Armfelt också dömde sig själv. I själva verket hänvisade i Sverige både gustavianer och patrioter till den mildhet som hertigen visat sin broders banemän, när hans synnerligen stränga dom över Armfelt och dennes medhjälpare blev känd. Regeringens hållning klandrades av vän och ovän

och hatet mot Reuterholm blev allmänt. Så som stämningen utvecklade sig, reste gustavianernas hårda behandling oöverstigliga hinder för att hertigen under förmyndartiden hade kunnat göra något för att mildra exempelvis Ehrensvärds öde. Och vad kungen vidkom: han bragtes att anse Armfelt brottslig — hur mycket mera då de män som varit inblandade i mordet på hans dyrkade fader!

Människa är människas gamman, heter det i Hávamál. När det gäller en förromantiker som Ehrensvärd är en fornnordisk anknytning ju i och för sig inte ur vägen; Hávamåls i djupaste mening sanna sats har emellertid oberoende av sin förekomst i Eddasångernas fornhistoriska värld en allmänmänsklig giltighet, som aldrig varit större än under individualismens och världsborgerlighetens glansperiod mot slutet av upplysningens stora sekel. Dömd liksom Horn »till kosmopolitism» kan Ehrensvärd i fråga om samhällssyn och andlig växt ha påverkats av ingenting mera än av sin självvalda vistelseort och de människor han där kom att umgås med.

Den fria riksstaden Hamburg med sina världsborgerliga hansatraditioner, sin blomstrande handel och sitt läge i snittpunkten av tyska, engelska, franska och danska intressen var för varje frihetsvän en i högsta grad stimulerande upplevelse. Ehrensvärd kunde knappast ha kommit till en ort som varit mera lämplig för utvecklingen och stabiliseringen av de idéer han fört med sig från Sverige. Visserligen var det dåtida Hamburg en asyl jämväl för franska aristokratemigranter av det mest ortodoxa slag, men de påverkade ej det andliga livets allmänna prägel. Trots att avsevärda egna invånarkretsar bevarade en konservativ hållning, var dock andan i detta på utlännigar rika politiska observatorium gynnsam för 1789 års franska idéer. Här rådde en atmosfär som var kosmopolitisk, pacifistisk, federalistisk, framstegsvänlig, borgerlig och fri — eller med andra ord vad Ehrensvärd kallade »verkeligen republikansk». Hamburg var inte bara till namnet republik utan

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

också till gagnet. Det var inkörsporten till Tyskland för frihandelns, den unga kapitalismens och den ekonomiska liberalismens dynamiska och samhällsomformande läror och erfarenheter. Opinionen i bildade och förmögna borgerliga skikt tog sig ett utomordentligt träffande uttryck i följande verser, som avsjöngos på en frihetsfest i staden år 1790, anordnad på Frankrikes konfederationsdag den 14 juli och begången i närvaro av den svärmiskt religiöse och av Reuterholm varmt beundrade skalden Klopstock:

Freie Deutsche, singt die Stunde
Die der Knechtschaft Ketten brach;
Schwöret Treu' dem grossen Bunde
Unsrer Schwester Frankreich nach.

— — —
Fünfundzwanzig Millionen
Feiern heut das Bundesfest,
Das nur der Despoten Thronen
Und die Sklaven zittern lässt.

Idégodset är alltigenom bekant. Vi möta igen de fria medborgarsamhällenas världsrepublik, byggd på friheten och de mänskliga rättigheterna: det var i denna allmänna stämmingsvärld Ehrensvärd, despoternas fiende, aktiv sympatisör i ett tyrannmord, i september 1792 gjorde sitt inträde.

Hur detta inträde gestaltade sig, ha vi redan sett glimtar av. Vi fara knappast vilse om vi återföra hans beslut att stanna i Hamburg jämväl till omständigheten att han trivdes i denna sin nya omgivning. Den återhållsamhet i umgänget med honom, som till en början framträdde inom frihetsvännernas kretsar, blev icke långvarig. Troligtvis var det republikens proklamation och den följande utvecklingen i Frankrike som också gjorde en ända på Le Hocs reserverade hållning — i varje fall kom Ehrensvärd senast i samband med Staëls långa vistelse i Hamburg i förbindelse med den sympatiska franske ministern, som i januari 1793 hade täta möten med Staël och som genast efter dennes avresa själv lämnade Hamburg. Tyska riket hade som känt anslutit sig till koalitionen mot Frankrike och Hamburg sålunda formellt blivit republikens motståndare.

Le Hoc hade ackrediterats på sin post under den konstitutionella franska monarkiens tid och representerade 1789 års frihetsidéer men ingalunda jakobinska strävanden. Att också Hjelmér var medveten om Le Hocs moderation framgår klart av rapporterna till Stockholm, trots jargongordet »ivrig jakobin», som en gång insmög sig och som här redan nämnts.

Le Hoc hade i samverkan med hamburgaren K. Voght och den förmögne och ansedde köpmannen G. H. Sieveking inrättat en av dessa »upplysta» läsecirklar, som tiden älskade. Klubben, som var föremål för Hjelmérs välvilliga intresse, hette »Société de lecture», och den svenska diplomaten skyndade sig att rentvå den från beskyllningen för jakobinism. Medlemsantalet steg till ett femtital personer. Stadgarna talade visserligen enligt traditionell kliché om »de hemliga avsikterna med detta sällskapets inrättande» men i själva verket var klubbens mål »att utbreda ljus och bättre begrepp om varje-handa saker», att föreläsa tidningar och att överhuvud hålla litteratur tillgänglig för medlemmarna. Ordföranden Sieveking var liksom Voght känd för patriotism och kunskaper. Ehrensvärd fann snart vänner i denna krets ehuru klubben som sådan blev mycket kortvarig.

Beslutet att stanna i Hamburg ställde honom inför ekonomiska problem. Han hade ingen rik styvfar att ty sig till som Ribbing. Svågrarna Paykull och Ugglå gjorde sitt bästa att understödja honom men voro dock tvungna att vädja till släktens hjälp. Genom att samverka borde fränderna få ihop en summa, som var stor nog att tillförsäkra hennes broder ett anspråkslöst liv och tillräckligt liten i sina delar för att ej ruinera någon, skrev Anna Lisa Paykull till kusinen Carl August Ehrensvärd. Ehrensvärds bröder torde i likhet med Piper ej ha kunnat bidra med större summor; de hade dåliga affärer, i synnerhet Carl August i Spanien, som varit tvungen att hårt skuldsätta sig för att kunna uppbära sitt ämbete — ministerlönen var alldeles otillräcklig. Han skrev vid denna tid till sin vän, namne och kusin generalamiralen för att klaga sin nöd och höra sig för om utsikterna att få en beställning i Sve-

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

rige. Ministerns utomordentliga förbindelser voro dock säkerligen till ovärderlig nytta för vår landsflyktning.

Staël avreste i februari 1793 från Hamburg. Han hade i sällskap sin rätt jakobinske sekreterare E. Signeul och den i London stationerade G. U. Silfverhielm. Med bägge dessa män hade Ehrensvärd varit flitigt tillsammans och han beklagade livligt deras och i synnerhet ambassadörens uppbrott.

Hjelmérs önskan om förflyttning uppfylldes i juni 1793 då hans efterträdare Claes Bartholomeus Peyron anlände. För Ehrensvärd var personskiftet givetvis ovälkommet; Peyron ansågs stå gustavianerna nära, hans bror major L. B. Peyron var Nordinernas vän och inblandades snart i den Armfeltska processen. Claes Peyrons ställning blev därigenom mycket otrevlig, i all synnerhet som han visste att Reuterholm övervakade honom både genom svenska postmästaren i Hamburg Bregard och genom sin gunstling C. Fr. Nordenskiöld. Efter som den radikala »Medborgaren» ej längre passade i den förnyat auktoritära kursens Sverige, hade Reuterholm nämligen på sommaren 1793 placerat sin med ombytet högeligen belätne skyddsling Nordenskiöld i Hamburg som kommissionssekreterare i nedersachsiska kretsen.

Hjelmérs förflyttning, den egna sysslolösheten och, mer än allt annat, hemsjuka och längtan efter fästmon gjorde att Ehrensvärd vid denna tid kände sig trött på Hamburg och reste till Danmark. Han hoppades på Själland kunna sammanträffa med Christina Maria v. Hermansson, en plan som likväl inte kom till utförande. Mötet skulle uppenbarligen äga rum hos Horn, som i november 1792 blivit jordbesutten på Skovlunde vid Hørsholm. I beskäftiga kretsar i Sverige väckte Ehrensvärds besök hos Horn av allt att döma vissa farhågor och rykten ehuru fråga var om rena hjärteaffärer och Ehrensvärd enligt Horn lika litet som denne själv kunde »falla på den absurda idén» att göra ett hemligt besök i hemlandet. Uppenbarligen hade vederbörande redan någon tid med ogillande sett de resor mellan Danmark och Sverige som företogos av Horns grevinna och svägerskor, vilka ju ägde full rätt därtill.

Horns liksom i detta fall också Ehrensvärds svårigheter

kunna utläsas ur ett brev som den förre i november sände till Reuterholm. Ministern hade genom Horns fader låtit uppmana den landsflyktige »Claesson» att iakttaga ett mera tillbakadraget levnadssätt och att undvika allt politiserande. Horn stämplade alla uppgifter som Reuterholm därvidlag kunde stödja sig på som bakdanteri. Ville Reuterholm undersöka det verkliga förhållandet skulle han finna att Horn åtnjöt allmän aktning för sitt uppförande i Danmark, där han icke trängt sig på någon men dagligen njöt »den hedern att bliva uppsökt».

»Med strängaste eftertanke är jag icke i stånd att finna något som chargerar mitt samvete eller min delicatessa», hette det bland annat. »Jag kan icke föreställa mig den orimligheten, eller rättare sagt den barbarism, att man skulle klandra min vänskap för en medolyckling, jag menar Ehrensvärd, vilken passerade en kort tid hos mig. Jag lämnar åt Eders excellens att döma, huru honnêteté och mänsklighet skolat tillåta mig de faire le prudent vis-à-vis en flyktig vän och neka honom hos mig den accueil som han icke saknade hos envar annan här i landet, varest Gud ske lov ingen behöver vara ombrageux, alldenstund samma lyckliga assurance vilken existerar hos regeringen såsom en frukt av rättvisa och milda tänkesätt även utbrett sig överallt bland folket . . . Vad åter mig beträffar har jag länge sedan helt och hållet avbrutit alla andra relationer med mitt fädernesland än dem som närmaste blodsbandet auktoriserar.»

Ehrensvärd hade vissa anspråk på Horns gästvänskap. Vi minnas »Strödda Tankar» där Ehrensvärd hoppades på en gemensam räddningsplanka i den hotfulla stormen. Horns svar var dikten »Till en medbroder i olyckan» och innehöll bl. a. följande strof:

Av dem som vågen sönderslog
Bland spillror av min fordna lycka,
Ack, om en enda vore nog
Att mellan oss till räddning stycka!
Min vän, för Dig ej skulle då
En snar och säker bärgning felas;

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

Min frälsningsplanka skulle delas,
Jämmt delas alltid av oss två.

Horn var den av »mordanhanget» — ordet användes flitigt av Nordenskiöld i rapporterna till Reuterholm — som tills vidare bäst förmått timra sitt öde. Han hade i Köpenhamn tack vare sin börd, bel esprit och sina frimurarförbindelser verkligen börjat spela en viss roll och kom före den svensk-danska alliansens dagar till och med i kontakt med A. P. Bernstorff. När neutralitetsförbundet avslutats inverkade det förstas snartast menligt på den behandling kungamördarna kunde vänta sig från den danska regeringens sida.

Vid ett besök i Hørsholm på sommaren 1793 hade den anti-gustavianske och moderat radikale K. L. Rahbek överraskat Horn med grevinna och svägerska i en så rousseausk eller gessnersk idyll på höängen att han blivit eld och lågor. Den därefter utvecklade vänskapen gav Horn möjlighet att nyttja sin penna, ty Rahbek översatte och placerade en del av hans dikter. Under sin vistelse hos Horn blev nu också Ehrensvärd delaktig av Rahbeks vänskap, som frälste hans älskande hjärta »från misantropens dysterhet». Uttrycket är taget ur en hyllningsdikt till Rahbek som Ehrensvärd författade fem år senare.

Rahbek hade i likhet med sina samtida en stor förkärlek för stamboksrunor. Och vem kan förneka att det ligger poesi, personlighet och förfining över tidevarvets stambokskultur? I vårt sammanhang äro vi skyldiga denna tidigare generationers plägsed ett särskilt tack: under den 21 september 1793 finnes i en av Rahbeks stamböcker minnesord icke blott av Horn utan även av Ehrensvärd. Vår väns anteckning gestaltade sig till en eloge för Rahbek, »dygdens varma vän» eller »sanningens älskare», som han år 1798 kallade honom:

I dygdens övning fri, han anser utan högmod
Nödvändighetens lag och händelsernas lopp;
För plågor känslolös, mot alla faror väpnad
Han under bördans tyngd sitt huvud reser opp.
Vad kan hans hjärta så bemanna?

Är han förtjust av något diktat väl?
Nej, endast kärlek för det sanna
Är väldig i hans höga själ.

Horns skärv i Rahbeks stambok hade mest avseende på honom själv. Den förtjänar dock att anföras, då den utgör ett klassiskt exempel på tidens kosmopolitism. Inskriften lydde »Patria ubi bene. Veritas hæc vindicata et amicitia tua et quo nunC Fruor Hospitio.» De tre stora bokstäverna bilda Horns initialer; fosterlandet finner han där det är gott att vara.

Ehrensvärd återvände mycket snart till Hamburg, ehuru han enligt uppgift till kronprins Fredrik och Bülow redan nu fattat beslutet att bosätta sig i det egentliga Danmark. Att slå sig ner på Själland torde i själva verket ha känts nog så fres-tande. Sverige låg så att säga inom synhåll och de danska samhällsförhållandena tedde sig mycket lockande — Danmark var ju tryckfrihetens applåderade fristad samt enväldets »re-publikanska» stat. Ödet och slakten ville dock annorlunda. Svågern Uggla hade sänt sin son jämte informator ner till Hamburg, på den konventionella utlandsresa som ingick i en ynglings tidsenliga uppfostran, och Ehrensvärd, som anmodats tjänstgöra som systersonens beskyddare, hade placerat resenä-rerna i samma goda härbärke där han själv fått rum. Emeller-tid visade det sig att unge Uggla behövde mera än informatorns stöd. Ehrensvärd, hans »guvernör», fann sig följaktligen nöd-sakad att avkorta sitt besök i Danmark.

Julen 1793 tillbragte landsflyktingen utanför Hamburg i det danska Holstein. Hans värd var baron Hobe i Reinbeck, vars son kamperat med Rosenstein i Genève och nu kom hem för att på nyåret bege sig till Amerika: vi kunna av allt detta gissa oss till att Ehrensvärd vistades i en krets av likasinnade. Ehren-svärd flyttade kort därpå varaktigt ut till Reinbeck, där han i februari 1794 fick besök av sin vän Kjell Chr. Bennet. Denne köpte trots uppenbarligen dåliga finanser en gård i närheten av byn — troligtvis i spekulationssyfte — och överlämnade den i Ehrensvärd's vård. Allt talar åtminstone för att Bennet var ägare till den lantgård som Ehrensvärd nu åtog sig att förvalta.

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

Vår landsflykting fick därigenom sin rousseauska ungdomsdröm uppfylld och blev lantbrukare, ett yrke i vilket han förut givit små gästroller och som syntes honom så skönt att allt som han för egen del väntat sig i belöning för sin delaktighet i sammansvärjningen mot Gustav III varit placering vid ett indelt regemente och åtkomst av ett gott officersboställe.

Ehrensvärd och den ofta bortreste Bennet behövde inte sakna landsmän i dessa trakter. De i det föregående nämnda Anjalamännen Jägerhorn, Glansenstierna och Klingspor hade därstädes förvärvat egendomar och även gamle B. J. Hastfer, enligt Hjelmér den verkliga människovännen och avgudad av allmogen, hade i Reinbeck sin torftiga varelse. Mellan den sistnämnde, som levde i frivillig exil, och Ehrensvärd tycks mycken tillgivenhet ha rått; och om vi i detta avseende få lita på Nordenskiöld synes bland de övriga i synnerhet hans närmaste granne, den mindre kunskaps- än uppslagsrike och Ehrensvärd mycket olike J. A. Jägerhorn ha tilltalat vår vän. Jägerhorn var i själva verket mycket litet av en jämlikhetsman. Hans släkting Nordenskiöld betraktade honom med djup misstro, såg i honom den måhända farligaste av de svenska »proscrits», d. v. s. landsflyktingarna, och betecknande honom och de andra exilerade utan tvekan som ryssarnas handgångna män. Orsaken därtill var naturligtvis att Anjalamännen voro ryska pensionstagare. Nordenskiölds syn på Reinbeckkolonien utmärktes emellertid av bristande objektivitet och hade intet godtagbart verklighetsunderlag, varom vi snart skola övertyga oss. I själva verket var hela kolonien anstucken av den gängse franska febern och visade sig följaktligen kall-sinnig mot Ryssland. Jägerhorns disposition var vid denna tid bevisligen utpräglad antirysk. Hos Ehrensvärd var motviljan och misstron mot det »despotiska» Ryssland något av en trosbekännelse. Att tillvita honom sympatier för Petersburg var absurt — också om han i mindre hög grad än fallet var hade stått under Staëls inflytande.

Ambassadören uppehöll sig till den trogne Ehrensvärds stora fröjd i början av februari 1794 åter i Hamburg. Han kom då från Schweiz där han vistats sedan försommaren året

förut och for till Köpenhamn för att sköta de förhandlingar, som förde till avslutandet av neutralitetsförbundet. Han skänkte Ehrensvärd sin oförändrade vänskap ehuru han före julen torde ha haft en tråkig uppgörelse med Ribbing, som lämnade Coppet. Mme de Staël hade i slutet av juli återvänt från ett längre besök i England och kastat sig in i en livlig verksamhet för att rädda den olyckliga Marie Antoinette. Hennes vänner hjälpte henne och bland dem Ribbing, för vilken hon skapade det kända namnet »den sköne kungamördaren». Emellertid föll Ribbing uppenbarligen inte blott andligen utan även lekamligen offer för den snillrika fransyskans charm. Mme de Staël brukade inte ta synnerlig hänsyn till sin make men denna gång beslöt denne måhända att inte finna sig i förhållandet. Ribbing återsåg sin vittra värdinna först 1797 i Paris, vilket må nämnas eftersom L. v. Engeströms »Minnen» ge oriktiga uppgifter. Ehrensvärd hade med mycken oro följt Ribbings affär i Rosensteins och den unge Hobes redogörelser och gladdes över att den nedtystades.

På hösten 1794 vände Ribbing med sin mor och Maclean åter till Hamburg. Ehrensvärd och Bennet och med dem deras finska grannar i det danska Holstein voro då beständigt i det gästfria Macleanska sällskapets följe. Vägen in till Hamburg var ju blott några mil och den Reinbeckska koloniens medlemmar brukade även annars esomoftast vistas i staden — de höllo sig där med logi hos Ehrensvärds värd, fransmannen Danzel, vars etablissemang enligt den konservative Peyron var »ett farligt tillhåll för de goda principerna», men av svågern Ugglå betecknades som mycket tillfredsställande.

Ehrensvärd försummade trots sin jordbrukarverksamhet ej heller sina i det föregående nämnda svenska, tyska och franska vänner i Hamburg. Till svenskarnas krets hörde jämväl en grupp söner till ansedda svenska borgare — exempelvis herrarna Schön, Theel och Noræus — som vistades för studier och affärer i Hamburg. Resandeströmmen förstärkte rätt regelbundet detta stadens varaktigare svenska inslag. På hösten 1794 anlände sålunda utom det Macleanska sällskapet den nyblivne magistern Gustaf Abraham Silverstolpe, redan nu grund-

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

läggare av den berömda radikala »juntan» i Uppsala, de unga grevarna Gustaf och Fredrik Bonde, brorsöner till Hastfers maka, den av Ehrensvärd mycket omtyckte Carl Georg Staël v. Holstein, ambassadörens brorson som på våren 1792 miss-tänkts för delaktighet i kungamordet, och säkerligen många andra som våra handlingar inte omnämna. Att alla de ovan-anförda namnen kunna uppges beror främst på det avseende som rapportören Nordenskiöld fäste vid bemärkta lands-mäns uppträdande i Hamburg och på de speciella order att övervaka Sveriges och Finlands »proscrits», som han i anslutning till processen mot Armfelt och med anledning av ryktes-floran kring Sveriges förnyade närmanden till Frankrike er-erhållit av den orolige Reuterholm. Att Nordenskiöld därjämte följde egna syften skall senare framgå.

Politiskt sett var hösten 1794 dessutom särskilt rörlig. Detta berodde tvivelsutan till stor del på att förhållandena i Frankrike efter Robespierres fall och den såkallade thermido-rianska regeringens makttillträde började utveckla sig i en något liberalare riktning. Ambassadör Staël v. Holstein, som i otålig väntan tillbragt några månader i Sverige, kom i november till Hamburg, där Ehrensvärd ständigt syntes i hans säll-skap, för att några veckor senare anträda resan över Schweiz till Frankrike. Han inträffade i januari 1795 i Paris, varefter alliansförhandlingarna på nytt kommo i gång för att i september finna sin avslutning i ett alliansfördrag.

Samma år blev också Hamburg delaktigt av den fred som i Basel ingicks mellan Tyska riket och republiken. Frankrike behöll vid detta tillfälle de preussiska områdena på västra Rhenstranden. Ehrensvärds prognos gentemot Rosenstein vi-sade sig således vara riktig. För övrigt fortgick dock kriget. Det var först tvenne år senare som Österrike under intryck av Napoleon Bonapartes glänsande segrar i Italien föredrog att låta vapnen vila. Det slöt då den av Ehrensvärd varmt applåderade freden i Campo Formio, som bland annat bestäm-de att en kongress skulle sammankallas till Rastatt för att be-sluta om det tyska rikets fred med den franska republiken. England, segerrikt till sjöss, fortsatte kampen.

Från 1795 återknöt Frankrike inrepolitiskt i allt högre grad vad Ehrensvärd kallade den borgerliga ordningens samfundsbånd. Den diplomat, K. Reinhard, som på direktoriets order av den nu till Sverige destinerade Le Hoc installerades som efterträdare på ministerposten i Hamburg, var i likhet med Le Hoc en mycket moderat republikan. Reinhard var tyskfödd och gifte sig i Hamburg med en släkting till Sieveking. Ehrensvärd och hans krets kommo i rätt mycken beröring med honom.

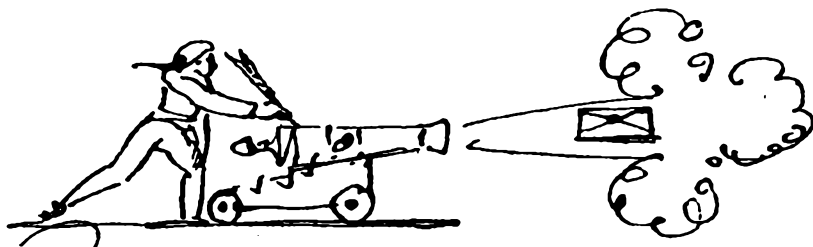
Ehrensvärds liv under åren 1795 och 1796 skall det längre fram bli tal om. Han förde en idog jordbrukares stillsamma vandring som då och då upplivades av stadsresor och svenska vänners besök. Han torde under dessa år ha träffat många av den gamla vänkretsen, däribland såväl Fredrik Gyllenborg som den unge A. G. Mörner. Hur förhållandet till fästmän senare gestaltade sig, är svårt att säga — men när han varit skild från henne två år klagade han ännu bittert i breven till Rosenstein över sitt öde att ej få vara tillsammans med den han ville leva för. Horn var av allt att döma någon gång på besök i Holstein. Ribbing bodde sedan slutet av år 1794 på någon mils avstånd från Skovlunde på Själland. Han hade tack vare Macleans frikostighet blivit ägare av den vackra lilla egendomen Aldershvile i Bagsværd vid Köpenhamn. Sedan modern och Maclean installerat honom som godsägare, hade de återvänt till Sverige.

Den »sköne kungamördaren» trivdes och rosade i sina brev förhållandena i Danmark, där regeringen krossat den »aristokratiska hydran» och en verkligt republikansk medborgaranda var rådande. Ribbings ro varade dock endast ett år, sedan skakade han oförmodat Danmarks och sin egen gårds stoft av sina fötter och begav sig på resa till Frankrike. Måhända förorsakades det hastiga uppbrottet av en känslokonflikt — han hade i Schweiz bundit sig vid en ung fransyska men förälskade sig det oaktagligt i Danmark i sin sköna granne grevinnan Sofi Schulin — säkert är dock att han lockades av direktoriets, den skenbart återställda borgerliga frihetens

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

Frankrike. Landet skulle ju också bli vad han tidigare drömt om — hans andra fosterland.

Om Lilliehorns dåtida öden har jag mig intet bekant. I Hamburgstrakten fanns han inte och Ehrensvärd fick följaktligen ensam svara för rubriken »Gustavs mördare i Holstein». Att överskriften täckte de besynnerligaste beskyllningar, skola Nordenskiölds rapporter snart övertyga oss om.

»Skott på skott med brev.»

VII. „Gudsförnekaren“ *Ehrensvärd*

Allfader! Låt din Allmakts hand
För Nordens dolda öken vaka
Och giv åt danmäns fosterland
Nog kraft, nog håg, att sanning smaka.

På tröskeln till den franska revolutionen hade det politiska tänkandet under trycket av tidens inre samhällsförskjutningar och den allt starkare ekonomiska och sociala rörligheten fört till en så allmän uppslutning kring frihetens abstrakta byggen att till deras förverkligande ej tycktes fattas annat än ett myndigt medborgarsamhälles beslut att handla. Applåderad av en hänförd samtid beslöt den franska nationalförsamlingen att gå från ord till handling. Det har ofta talats om det historiska skeendets stora världsteater; bilden är således nött. Och ändå är det nästan omöjligt att bannlysa den från ögats näthinna när det gäller revolutionens dramatiska skeende under årtiondet 1789—1799. Frankrike utgjorde scenen, på vilken frihetens, jämlikhetens och broderskapets noga planlagda byggnad skulle resas, och runtom i världen satt mänsklighetens elit som hänfödda åskådare, förbrödrade som aldrig förr i tanken på verket som nu skulle växa fram.

Vi veta, att frihetsvännernas besvikelse blev allmän: friheten kom bort redan i första akten, utan att aktörerna ens märkte det. Reaktionen bland åskådarna yttrade sig dock på olika sätt. Medan en del granskade planritningarna på nytt och jämförelsevis snabbt upptäckte brister, behövde andra, som

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

vår Ehrensvärd, längre tid för att inse att inte blott de age-
rande byggmästarna hade fel. Men inte nog därmed: medan
en del åskådare och medverkande blott misströstade om det
franska verket, förlorade andra tron på friheten och på upp-
lysningens medborgarideal överhuvud. Hur enskilda än för-
höllo sig var det dock snart en stämning av besvikelse, avlöst
av resignation, pessimism och ett oerhört behov av nya värde-
ringar som bredde ut sig över Europas åskådarläktare.

Jag har redan upprepat antytt huru fruktbart det histo-
riska skeendet i Frankrike blev för den filosofiska revolution
som vid denna tid ägde rum: mänsklig livsåskådning erfor över
lag en avsevärd förskjutning. Upplysningsrationalismens an-
hängare — ljusets vänner som vi med tanke på den svenska
upplysningsstriden kunna kalla dem — skredo till en granskning
av sin världsbild. Revolutionens bittra läxa, att folket i fri-
hetens och upplysningens namn kunde bli en despot vars ty-
ranni överträffade varje envåldshärskares, förmådde dock
endast i ringa utsträckning rubba rationalismens medborger-
liga frihetskrav och samhällstänkande. Det politiska idealet
skakades föga och 1789 års stora idéer tedde sig ej mindre
sanna och sköna för det att människorna visat sig oförmögna
att förverkliga dem. Det föreföll emellertid uppenbart att gra-
den av mänsklig upplysning ej hållit måttet och att framför allt
de moraliska positionerna voro i behov av en genomgripande
förnyelse. Den aldrig oemotsagda tesen om den allmännyttiga
egennyttan tarvade grundlig kritik och Helvétius krasst egois-
tiska förkunnelse i ämnet måste revideras. Hans egennyttan hade
inte visat sig vara allmännyttig. Människosläktets okunnighet
och barbari ingav upplysningssmannen bitter sorg och bristen
på samhällelig mognad stämde till pessimism. Den unge Frans
Mikael Franzén, Kellgrens vän, klädde tre år efter dennes död
de svikna förhoppningarna i vers, med vilka ljusets vänner
sågo seklet nalkas sitt slut:

— — — —
Fåfångt lyftes mänsklighetens hopp
Att se freden burens i dess sköte

»Gudsförnekaren» Ehrensvärd

Sanningen och friheten till möte;
Blott ruiner märka ut dess lopp.

Fåfängt brann ert midnattsbluss, I vise,
Locke, Rousseau, Voltaire, Montesquieu!
Eder möda vindarna förströ,
Medan ljudet av Ert namn vi prise.
Bort till Edra gravar flyr med sorg
Ljusets vän, som allt sitt hopp ser fela,
Då Marat skall jordens dyrkan dela
Med Cagliostro och med Swedenborg.

Jag skall strax ha orsak att återkomma till de två sista versraderna; först vill jag dock ge ett par bundna prov på hur litet ljusets vänner ansågo sig behöva justera sitt politiska ideal. Anders Fryxell minns sålunda från det nya seklets första år med vilken förtjusning man i Sverige sjöng följande rader ur en »förbjuden» visa av Hans Hierta:

Än har ej friheten flytt ifrån Norden . . .
Hellre döden än slaveri!
Ljuvt är sitt blod för friheten gjuta,
Trotsa tyrannen och dö fri — — —

och han säger att det var dessa stämningar, som ju inte förefalla oss nämnvärt olika tongångarna under Gustav III:s sista år, som beredde vägen för 1809 års statsvälvning och Gustav IV Adolfs avsättning. Det svenska rikets frihetsvänner voro ej heller ensamma i sitt orubbade frihetskrav. Tyrannhatet levde också kvar på kontinenten, vilket Napoleon i sinom tid skulle få erfara. 1803 förkunnade Schiller sålunda i Wilhelm Tell åter motståndsrättens »eviga» rättfärdighet:

Eine Grenze hat Tyrannenmacht.
Wenn der Gedrückte nirgends Recht kann finden,
Wenn unerträglich wird die Last — greift er
Hinauf getrosten Mutes in den Himmel
Und holt herunter seine ewigen Rechte,
Die droben hangen unveräusserlich
Und unzerbrechlich wie die Sterne selbst.

Friheten förblev med andra ord ledmotivet för ljusets vännar, hur rik på besvikelser den politiska utvecklingen än gestaltade sig. Samtidigt ryckte dock en annan faktor långt fram, om vars betydelse för frihetens upprätthållande man ej heller tidigare varit okunnig, och denna faktor var lagen. Att fursten skulle stå under lagen hade blivit ett axiom, som ju måste te sig rätt självklart i konstitutionella länder men som ej heller för den upplysta despotismens vidkommande kunde förbli ogodtaget. Det på medborgaren riktade betraktelsesättet, kontraktsförhållandet mellan monark och folk samt nödvändigheten av en också i högsta instans respekterad rättsordning gjorde att inte ens den absolute härskaren kunde känna sig stå över lagen — vara *legibus solutus*. Härom har redan tidigare varit tal. Det nya var emellertid nu att tron på folkets ofelbarhet som förnuftig självregent blivit kraftigt rubbad och att individernas samfällida benägenhet att slå vakt kring allas frihet måste betvivlas. Också den frihet som medborgarna gävo sig själva, som kom från »nationen», behövde således en fast kringgårdad garanti för sitt bestånd, den behövde lagens suveränt fattade stöd lika väl som detta tarvades i förhållandet till monarken. »Endast lagen kan ge oss frihet», förklarade den upplysta samtiden — stiliseringen är här Goethes och tanken närmast Kants — och proklamerade med dittills okänd eftertrycklighet rättsstatens och den upplysta medborgerstatens identitet. Lagens suveränitet betonades så starkt att den med skäl kunde sägas axla själva statens suveränitet. Att det med ny kraft och nya filosofiska motiveringar resta kravet på lagbunden medborgerlig frihet — utan allt tvivel Ehrensvärds mannaårs ideal — var som ett frälsningsord för nordiska sinnen, är väl bekant; det var ju del av Nordens anda och av den svenska konstitutionalismens utveckling under seklernas lopp — av dess växt på egen stam ur gammalgermansk rot, ur makt-dualismen mellan konung och folk, som bägge voro »sammanfogade under lagen».

»Ljusets vännar» blevo således trots sin stora besvikelse att se »mängden bli mängdens tyrann», i regel inte rodervilla på de medborgerliga önskningarnas ström. Denna hållning var

utan tvivel representativ för upplysningens rationalistiska tänkande. Huru förhöllo sig då, om överhuvud ett generellt besked kan ges, upplysningens romantiker, dess svärmeandar och religiösa mystiker till det franska skeendet?

Svaret måste bli att känslotänkandets reaktion över lag blev mycket starkare — men också att ett allmängiltigt omdöme på grund av reaktionens olikartade karaktär utöver det just sagda svårligen kan åstadkommas. Om vi emellertid inskränka oss till den krets mot vilken Kellgren fört sin upplysningsstrid, kunna vi hålla oss kvar på fast mark. Vi äga fullt skäl till just denna begränsning: Ehrensvärds problem tvingar oss att sysselsätta oss med den hållning till scenbilden i Frankrike, vilken framträder hos Kellgrens in i döden hätske fiende C. F. Nordenskiöld. Den radikale Philipson bör också få vara med på ett hörn.

Den hänförelse, med vilken dessa män hälsat revolutionens utbrott, var som känt ingen enstaka företeelse i swedenborgianernas och svärmeandarnas krets. Gladdes »ljusets vänner» över att frihetens morgonrodnad höjde sig över de franska byggena, var glädje i allmänhet ett svagt ord för de känslor som besjälade »Medborgarens» och den förromantiske »Patriotens» medhållare. Emellertid framgick det snart att frihetens världsbild här saknade rationalismens kraftiga stöttor. Känslotänkandets reaktion blev både skiftande och stark men frihetens princip gled onekligen undan. Vi uppleva på en del håll en radikalism, som löpt linan ut först sedan den funnit ord av försvar för t. o. m. Marat och Robespierre, vilka representerade den franska folkdespotismen — äran av detta försvar tillkom främst Philipson ty Nordenskiöld hade vid detta laget redan nedlagt »Medborgaren» — och vi se samtidigt, ja, stundom hos samma personer, en gillande attityd gentemot en despotism av annat slag, Reuterholms styre, som ju till synes var allt annat än jakobinvänligt. Reaktionen riktade sig i själva verket i dessa kretsar inte så mycket mot vad fransmännen gjorde eller underlätto att göra som mot rationalismens medborgarideal. Det visade sig att den frihet som upplysningsmän av Kellgrens, Nils v. Rosensteins och Adlerbeths art och radikaler

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

av Axel G. Silverstolpe, Hans Hiertas och vår Ehrensvärds kulör funno sin hållhake i, saknade all pålitlig förankring i »ljusets fienders» värld. Det var på denna omständighet Franzéns nyss anförda strofer av år 1798 hänsyftade, när de tilläto sig den makabra placeringen av Swedenborg som Marats och Cagliostros jämlike.

Upplysningens försvarare läto bläcket inte torka. Satiren »Ljusets fiender» var Kellgrens huvudsakliga inlägg; Nils v. Rosenstein skrev 1793 sin berömda avhandling om upplysningen, där han gick i bräschen för den lagliga frihet, som kunde vinnas genom förståndsodling och ärligt sanningssökande. Hans främsta skyddspatroner voro Locke, Mablys märklige broder Condillac, Helvétius och encyklopedisterna. Axel G. Silverstolpe skrev i Stockholms Posten en mycket uppmärksam artikel om frihet och jämlikhet, där lagens betydelse starkt underströks och hans radikalism var av det slag vi tidigare skildrat, och Hans Hierta, yngst och alltjämt mest rigorös, vässade sin penna för både lovliga och hemliga skärmytslingar i ljusets tjänst. Som vapen nyttjade han ironien, antingen det gällde visdiktning eller prosa. Ett prov på sin överlägsenhet i sistnämnda avseende gav han i den dråpliga, till synes bekymrat konservativa satiren »Några tankar om sättet att upprätta och befästa den urgamla franska monarkien». Skriften utkom anonymt under det gamla seklets sista år men man gissade rätt allmänt på Hierta. Ehrensvärd läste den förstas med största förtjusning.

Att upplysningens vänner, såsom här skedde, med ny iver togo sin tillflykt till naturrättens överstatliga tankekonstruktioner för att trygga individens rättsanpråk inom staten, visade ju åter hur centralt behovet av en säker lagbunden ordning blivit. Kants filosofi betydde härvidlag intet avbräck; genom hans stats- och morallära fick den lagbundna friheten tvärtom en ännu starkare förankring. Men för den som inte hade sinne för lagen som frihetens organiserade form gick också friheten lätt förlorad. Kanske ligger här en nyckel till problemet Reuterholm — som dock bjuder forskningen på flera lås än denna nyckel passar till — och i varje fall finns

här en förbindelselinje mellan Reuterholm och dem han förstod att begagna sig av, i vårt speciella fall Philipson och Nordenskiöld.

Vi minnas den hänförelse med vilken Ehrensvärd hälsat Philipsons angrepp mot det ärftliga adelskapet och »Patriotens» första framträdande. I fortsättningen torde Ehrensvärds entusiasm dock ha svalnat betydligt, ty Philipson passerade med obruten revolutionsiver de olika utvecklingsstadierna från 1789 års man till en den robespierreska diktaturens applådör.

Vad detta innebar, bör jag kanske antyda. Sedan jakobinerna dränkt gironden i blod och även Danton trängts i skuggan för att året därpå möta fallbilan, fanns av 1789 års samhällsdröm hos Frankrikes maktägande blott slagorden kvar. Allmänviljan ansågs ha stiftat republiken och förverkligat de mänskliga rättigheterna, som således funnos fastän de inte funnos — för sistnämnda faktum sörjde som känt skräckmännens »folkvilja». Det oaktat förde jakobinerna republiken och människans rätt inte mindre ivrigt på läppen än girondisterna gjort. Typiskt var att Frankrikes berömda författning av år 1793, som i huvudsak bar Condorcets signum och av honom inlett med en kodifiering av människorättigheterna i trettio tre artiklar, i själva verket utredigerades av jakobinerna. Den representerade det i demokratisk väg mest avancerade som dåtiden ännu skådat med indirekt rösträtt och valbarhet för praktiskt taget alla till myndig ålder hunna män och med »det suveräna folket» upphöjt till en i teorien ständigt aktiv censor för själva den lagstiftande kåren. Detta censorkap var betecknande för den misstro mot lagstiftande kårens möjlighet att tillkännage allmänviljan, som blivit en följd av praxis och lära. — Artiklarna om människans rätt voro i den antagna författningen trettio fem. Betecknande var att motståndet mot förtryck gjorts till den heligaste plikten såväl för folket som helhet som varje enskild medborgare. Friheten var sannerligen väl tillvaratagen. Oberoende eller kanske just på grund av allt detta var det likväl uppenbart att jakobinerna varken ville eller kunde tillämpa denna författning, som de givit den definitiva formen och vars antagande gått i deras regi. De lämnade som känt inte

världen i ovisshet om konstitutionens praktiska olämplighet. Huru hade den också kunnat genomföras? Jakobinerna ville maktkoncentration, centralisation och likriktning; deras stat var demokratisk såtillvida som den avsvurit privilegierna, men den var samtidigt totalitär, »odelbar», anti-federalistisk. Författningen av år 1793 var i själva verket motsatsen till allt detta. Den var anarkisk, fastän den ståtade med jakobinernas kända slagord »La République Française est une et indivisible». Den var oanvändbar — i synnerhet för dem som makten hade. Federalismen representerade en tanke, som jakobinerna inte ville övertaga ens som dekoration. De hade betecknande nog likställt denna frihetens tvillingprincip med landsförräderi och därtill var icke Frankrikes hotade läge den huvudsakliga skulden — orsaken låg djupare.

1793 års franska konstitution upplevde i juni året därpå en svensk upplaga som fann strykande åtgång och mycket snart förbjöds av Reuterholm. Förbudet hade givetvis interna orsaker. Författningen befarades befordra den inhemska jakobinismen. »Jakobin» var som känt en beteckning som i Reuterholms och hans anhängares mun samlade under en hatt allt det som i själva verket inte var jakobinskt. Uttrycket omfattade jämlikhetssvärmare av patriotisk vänstertyp, uppsalaradikaler, patrioter och upplysningsmän och även gustavianerna kunde få slinka med, varemot eventuella verkliga jakobiner hade en chans att komma undan. I och för sig var sammanblandningen tidstypisk. Utanför Frankrike kallades den obekväma oppositionsmannen över lag jakobin. Men de trådar som onekligen funnos mellan Reuterholm och sådana personer som med större skäl än andra kunde kallas jakobiner, ge dock den mäktige gunstlingens »jakobinsnuseri» en alldeles speciell och förbryllande nyans.

Jag vill därmed ej ha sagt att exempelvis Nordenskiöld var jakobin. Det vore fullständigt felaktigt. Philipson kan emellertid inte fränkännas jakobinskt släkttycke, ett drag som skilde honom från Thorild vilken han dyrkade livet ut, trots omild behandling från idolens sida och trots den skarpa åsiktskantning som efter Dantons avrättning kännetecknade Thorilds

samhällssyn. »Patriotens» tre häften mellan 1792 och 1794 visade i trots av censurens hårdnande tag en oförtydbar värme-
stegring för den franska utvecklingen. Trots allt dundrande mot despoter och förtryck hade Philipson en uppenbar förståelse för auktoritära tag och medborgerlig frihetsbegränsning av allvarsammaste slag om blott ändamålet — det allmännas välfärd — svarade mot ingreppen. Dessa fingo gälla medborgarnas både andliga och personliga frihetssfär. Hans jämlikhetsbegrepp hade föga att göra med upplysningsradikalismen, vars jämlikhet var Ehrensverds. Philipsons »égalité» nöjde sig inte med allas likhet inför lagen och lika rätt att förvärva materiella och andliga fördelar — den hade vissa tidigt kommunistiska inslag. Han drog under fransk påverkan konsekvensen ur revolutionsjournalisten Paines stormlöpning mot ärftlig rätt och angrep också den så allmänt respekterade äganderätten. Ärftlig egendom var orättvis; blott självförvärd egendom, arbetsresultatet, borde få förekomma, om man ville förverkliga jämlikheten. Den individuella jordbesittningen skulle radikalt inskränkas — jorden tillhörde i princip alla medborgare — och han sympatiserade med den för tidens förhållanden konfiskatoriska skattepolitik som det franska folkets befullmäktigade tydde sig till.

Reuterholmska samlingen i svenska riksarkivet innehåller några på sitt sätt så belysande brev från Philipson att jag inte kan låta bli att här infläta en ofullständig redogörelse. Det samtida skvallret tog alldeles säkert miste när det påstod Philipson vara besoldad av Reuterholm; gåvor har »Patriotens» utgivare emellertid fått och mottagit. Penningbeloppen voro likväl små — några hundra riksdaler — och täckte på intet sätt hans skulder. Reuterholm ville 1793 placera också Philipson i den diplomatiska karriären och föreslog Wien, men hans skyddsling yrkade på att få fullfölja utgivningen av det häfte av »Patrioten» som han hade under arbete. Senare ville han gärna vara verksam som diplomatisk agent, men helst i ett »mindre despotiskt land» än Österrike.

Redan andra häftet av Patrioten visade dock en minskande prenumerantsiffra och gick med förlust. Philipson meddelade

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

Reuterholm detta och rapporterade i november 1794 att han ämnade sluta att skriva. Han var nu redo att motta placering var som helst, eftersom han inte kände någon kallelse att vara verksam som praktiserande läkare. Reuterholms intresse för honom hade dock av allt att döma minskat och skyddslingen fick vänta.

Philipsons brev kunna knappast inge oss sympati. Han tiggde samtidigt som han talade om stolt oberoende och sin egen förnedring. Bland annat ville han sanera sina affärer genom att förmedla titelköp och dylikt. Reuterholm höjdes givetvis till skyarna. »O grymma öde att hava förbindelse till dem som man i sitt hjärta måste förakta», utropade Philipson sålunda i januari 1795 med tanke på gäldenärers vanliga tunga lott, som tidigare också varit hans. Sedan han funnit sin »skyddsgud» i den ädle Reuterholm hade hans öde likväl förändrats: »Det bör vara de ädla och stora själarnas lott att vara gudar på jorden, att väcka nya hopp, att sprida glädje och sällhet bland de dödlige...» Hans själ kände tungt sin tacksamhetsskuld, skrev han året därpå. »Olyckligt vackra själ! Du fick känslofullhet och ingenting mera. Du dömdes att blott se vad dygd och ära och sällhet är, att sucka och dem åtrå.»

Philipson ville bli placerad vid legationen i Paris, ty Frankrike var »intressantast» för honom. »Min raison är: ju friare ett folk är, låt det gå till oordningar, desto öppnare visar sig människolynnet, desto lättare att studera människan och desto flera ädla, djärva och stora företag och förslager. Det är ett hav av vishet för den tyste åskådaren, för filosofen och människovännen.» Det var dock inte »Patriotens» utgivare utan C. G. König som avlöste Ehrensvärds vän Jacobsson i Paris. Philipson beklagade sig i oktober 1795 däröver hos sin skyddsgud och var såtillvida framgångsrik, som han 1796 fick möjlighet att resa till Paris. I ett junibrev från Frankrike möter en viss besvikelse — vi böra minnas att det var direktoriets värld han kom till. Han hade trott, skrev han, att freden mellan kejsaren och Frankrike skulle vara slutet före hans ankomst till den franska huvudstaden och att han skulle få se det franska folkets uppmärksamhet »vänd på de ämnen som

mera intressera mänskligheten och utgöra en stor nations sällhet och ära». Han hade likväl misstagit sig. »Jag trodde ock att konstitutionen (av år 1795) skulle förena partierna. Jag har bedragit mig.»

Den tyste åskådarens roll, som han enligt sin försäkran till Reuterholm ville spela i Paris, lyckades han inte bemästra. När detta framgick hade hans skyddsgud redan fallit. Peyron rapporterade i september 1797 att en svensk, doktor Philipson, enligt meddelande i Paris tidningar förständigats lämna metropolen inom tjugofyra timmar. Hans tvungna avfärd skedde vid en tidpunkt då som vi skola se också Ehrensvärd rustade till uppbrott efter att ha tillbringat ett halvt år i frihetens land.

Tvenne faktorer, som i själva verket bildade en enhet, hans religiösa föreställningsvärld och hans sjukliga hat till Kellgren, voro orsaken till den hemliga förföljelse för vilken Nordenskiöld utsatte den intet ont anande Ehrensvärd under dennes holsteinska period. Ehrensvärds hemortsrätt i ljusets vänners krets ha vi redan fastställt. Det återstår att undersöka den ateism som han enligt Nordenskiöld delade med Kellgren och dennes åsiktsbröder. Därförinnan dock något mera om Nordenskiöld.

När den nyss igen så illa åtgångne »översättaren» av »Medborgarens» uppsats om människans rättigheter anlände till Hamburg, var hans hat mot den dödssjuka Kellgren mera lågande än någonsin. Det färgade av sig på hela hans världsbild. Det lade synglas för hans ögon vid betraktandet av allt som tilldrog sig, av dramat i Frankrike och av förhållandena i Sverige. Det bestämde också hans uppfattning om Ehrensvärd, vilken han obetingat jämte vänner och umgängeskrets räknade till senscommunfolket. Till vilka orimliga sak- och sammanhangsförvrängningar Nordenskiölds hat och känslotänkande förde honom, ge hans rapporter om Ehrensvärd rikligen belegg på; jag återkommer till dem. Här må dock nämnas att han exempelvis inte drog sig för att vid årsskiftet 1795 försäkra

Reuterholm att Kellgren under finska kriget uppmanat Gustav III att »taga suveräniteten» och förstöra alla privilegier, en beskyllning som förstås på intet sätt förmår ens snudda vid Kellgren men som var betecknande för Nordenskiölds önskan att se eller framställa gustavianism och jakobinism under en synvinkel. Jakobin var i hans tolkning varje upplysningsrationalist; ordet var ingalunda i och för sig någon stämpel på den franska revolutionens vänner, ty till dem hörde han själv. Upplysningsrationalismen får i hans brev till Reuterholm någonting av Antikrist, är ett världsont, religionens förstörelse, all sann mänsklig välfärds ända, det svenska rikets ofärd och hans enskilda fiende. Hade inte Armfelt stått på Kellgrens sida i striden pro sensu communi? Gustavianer, ryssvänner, patrioter, gudsförnekare och jakobiner — »den fritänkiska ligan» som Nordenskiöld kallade dem — bildade ett brödrasamfund till Sveriges fördärv och den sprenghortiska andan, allt förräderi under finska kriget, kungamordet och alla hertigens samt Reuterholms svårigheter hade där sin upprinnelse: detta var kvintessensen av hans brev till Reuterholm, en refräng som han aldrig tröttnade att inpränta hos sin mäktige beskyddare.

Då Reuterholms religiösa mysticism gick väl ihop med Nordenskiölds och dennes hat mot Kellgren hade sin motsvarighet i gunstlingens hat mot Armfelt och gustavianerna, förfelade Nordenskiölds framställningar säkerligen inte att göra intryck på honom. — Det är känt hur angelägen Reuterholm var att hålla sig kvar vid styret och hur han isolerade sig själv i sin härsklustnad och ångest att få medtävlare. Inför sig själv rättfärdigade han sin kärlek till makten med argumentet att hertigen och han voro Guds utvalda verktyg, en synpunkt som tydligt framträder i hans brev till hertig Karl. Själv tillit med en sådan religiös bakgrund blir i nio fall av tio en egenrättfärdighet av farligaste och bigottaste slag. Sanningen av detta icke okända psykologiska fenomen var påtaglig i Reuterholms fall och för resten lika framträdande för Nordenskiölds vidkommande. Följande provbit ur ett brev från januari 1794 må visa hur den sistnämnde befordrade sin herres isolering:

»Ers excellens har för stor antipati till det onda att kunna förtro sig till den förre regentens perverterade adoratorer, men må Ers excellens ej heller våga dess förtroende på de patrioter som äro ateister, ty de hata hertigen och Ers excellens; jag har hört det många gånger. Huru skulle de, som hata Gud, väl kunna älska hans verktyg på jorden och religionens verksamma dygder?»

Nordenskiöld framhöll att han, som så ivrigt studerat »fritänkiska» skrifter, var väl skickad att varna för falska människovänner. »En ateistisk republikan är många resor starkare än en ateistisk rojalist, ty hans republikanism måste vara grundad på någon princip av allmänt väl, då däremot den senare endast dyrkar personen utan allt avseende på det goda och sanna som finnes hos honom... Ingen förständig man, såframt han icke är en uppenbar bov, antager en lögn i den tron att den är lögn utan därför att han tror den vara en sanning... härav kommer att vår tids hedningar, ateisterna, med lika nöje nämna om godhet och sanning som de kristna, ävensom då en jakobin säger: vi skola förstöra all religion, så inbillar han sig att göra ett gott och tänka en sanning, emedan hans laster grumlat hans förstånd till den grad att han ej kan se skillnaden mellan falsk religion och sann religion... Då han finner av historien att den egoism som är oskiljaktig från all falsk religion förorsakat otroliga oordningar i samhällen, tror han sig berättigad att förkasta alla religionsdogmer såsom skadliga lögnen och fabler; likaså tror han sig äga rätt att förstöra i samhället allt det som sätter sig emot hans chimäriska frihet, vilken frihet han alldeles skiljer ifrån den moraliska friheten, det är dygdernas, som dock bör gå förut och sedan intimt förena sig med den politiska friheten.»

Upplysningsrationalisternas moralläror — moralsensefilosofien men i synnerhet Helvétius egoistiska nyttomoral — voro för Nordenskiöld, med den religiösa utgångspunkt han som swedenborgare hade, liktydiga med det onda i världen, med helvetet. Enligt Swedenborg kunde människan ju redan under sitt jordeliv leva som ängel eller djävul — av alla skapade varelser var hon den enda, som ägde viljans fri-

het. Hennes bestämmelse var att fullkomnas; valde hon att fylla den, skulle hon genom sin viljas kärlek, genom »verk-samma dygder» och osjälviska gärningar, söka sig till Guds oändliga kärlek.

Nordenskiöld måste naturligtvis ha välkomnat Kants dom över nyttomoralen. Den store tänkaren såg ju bakom människans också i hans system fria vilja den oryggliga sedelagen, och denna föreställning saknade inte dragningskraft för mystikern. »Kant och dess efterföljare hr Reinolds (!) uti Kiel hava med mycken styrka uti sina skrifter störtat det ateistiska avgrundsfostret samt hela Helvetii system om den egna nyttan. Tiden skall utvisa vad samhällena därvid vinna», skrev Nordenskiöld i januari 1795 till Sparre. I rapporterna till Reuterholm slösade han med swedenborgska betraktelser och allegorier — han visste att de skulle upptas väl. Han bjöd också på ingredienser lånade från Lavater, som Reuterholm skattade mycket högt.

Var beskyllningen för ateism berättigad som Nordenskiöld riktade mot Ehrensvärd? Givetvis inte i vår mening! Kyrkoortodoxiens uppenbarade treeniga Gud tillfredsställde inte hans gudsbehov och han fann inte heller sin skapare i Swedenborgs Gud Jehovah som var både oändligt vara och personlig Gud, men den onyanserade Skapare, Allfader, Allmaktshand, Nådiga Försyn, Gud som förekommer hos Ehrensvärd i brev eller betraktelser, åkallas dock med övertygelsens tonfall. Mätt med kyrkans mått var han naturligtvis fritänkare — ateist för att begagna detta av samtiden så suveränt missbrukade ord — men fritänkare var ju också Nordenskiöld i sin egenskap av swedenborgare, av »den nya lärans vän» såsom han kallade sig själv och sina swedenborgska trosfränder. Ehrensvärd kunde aldrig förneka en liten klockarkärlek till den store andeskådarens förkunnelser, hur föga Nordenskiöld än tycks ha lagt märke därtill. Innerlig till hela sin läggning, sanningssökare av passion och uppfostran var Ehrensvärd snarast fallen för grubbel över de yttersta tingen. Hans naturdyrkan och av Rousseau påverkade världsåskådning gjorde det då helt naturligt att han skulle omfatta den fördjupade deism eller snarast

naturpanteism, som var så utbredd bland det sena 1700-talets såväl rationalistiska som svärmiska fritänkare.

Att Ehrensvärd på en gång kunde ivra för mera »upplysta» — d. v. s. rationalistiska — kyrkoceremonier och hänföras av Lavaters predikningar kände han själv inte som någon motsägelse. Med rationalismen kunde som känt i naturlagarnas och kosmologiens namn mycken mysticism förenas. Den kristna dogmatiken fann han dock vimla av barbariska och vidskepliga föreställningar och fördomar. Påverkad av de franska teofilantroperna och vissa strävanden i Danmark att reformera de kyrkliga riterna skrev han 1799 en som han själv säger »konfys» skrift mot de gällande kyrkoceremonierna. Det är betecknande att detta arbete författades i en rätt swedenborgsk omgivning — hos Louis de Tuxen i Helsingör — och vi få säkert förutsätta att Ehrensvärd däri icke gav avkall på fantasiens och känslans krav, ehuru han måhända betonade dem starkare under senare år. Vi läsa sålunda år 1808 i hans »Forsøg til et Landbrugs-Bogholderie» reflexionen att religionen och dess ceremonier alltför litet draga sinnet från jordiska förrättningar. Det må för övrigt påpekas, att Ehrensvärd under 90-talets senare hälft åhörde såväl Bastholms som Marezolls och Pavels »upplysta» predikningar, huru trög kyrkobesökare han än annars kan ha varit, och att han såg sin blivande fru, P. A. Heibergs maka, för första gången under pågående gudstjänst.

Ehrensvärds gudsbegrepp tyckes ha harmonierat mycket väl med Horns, om vars panteistiska deism »Små skaldestycken» lämna mycken upplysning. Provbiter av den däri ingående parafrasen av bönen Fader Vår översattes och avtrycktes 1796 av Rahbek i »Den danske Tilskuere». Vi finna i dikten följande strofer:

Din makt har aldrig gränser känt:
Seraferne Ditt välde fira
Och falla neder för din spira
Du himlars fader och regent!
Naturen alstrad av Din styrka
Och tiden, gjuten ur Din barm

Med helig lydnad glade dyrka
Din vishets djup, Din allmakts arm.

— — —
Du är mitt upphov, var mitt hopp!
Led mig till målet av mitt lopp
Att salighet och sanning skåda,
Ja, detta svaga hjärta tror
Att sist till Dig allt återvänder
Ty Du har evig makt i händer,
Är evigt god och evigt stor.

»Författaren är av den tanken, att det enda sanna och välgörande ljuset är det, som verksamt upplyser människan om det förhållande vari hon står till sitt ursprung (skaparen), till sitt nu (världen) och till sitt ändamål (ett tillkommande liv)», säger Horn i anmärkningarna till sina dikter. Han ställde med andra ord upp den fördjupade deismens vanliga trias. Materien i sin helhet hade ju befunnits vara evig; människosjälens, den mänskliga livsprincipen eller anden måste vara odödlig samt del av alltets livsprincip och styrande intelligens, av Gud. Var en sådan lära, »hämtad ur naturens egna lagar», i själva verket inte överensstämmande med den kristna, stod man inte med den på sann religiös grund utan att behöva ta sin tillflykt till uppenbarelser och mirakler? Det sena 1700-talets fritänkare besvarade för sin del frågan med ja.

Martin Lamm, som i »Upplýsningstidens romantik» ingående uppehåller sig vid epokens »ateism», har särskilt fördjupat sig i Kellgrens och franciscanernas fritänkarreligiositet, vilken vi lika gärna kunna kalla den Ehrensvärdska vänkretsens. Han säger på tal om den på ett ställe att det slutande sjuttonhundratalet redan kommit förbi deismen, som syntes det individuella trosbehovet alltför kylig och inte heller tillfredsställde forskarandan. »Just när naturvetenskaperna, när sensualismen och materialismen kommit fram till de yttersta konsekvenserna, framträda spontant på de mest skilda håll former av en mer eller mindre oklart utdanad naturpanteism, som på en gång blir ett uttryck för kosmologens känsla av alltings enhet och känslösvärmarens krav på att förnimma sig såsom en del av det hela, en gnista av gudomligheten.»

Jag tror att denna briljanta karakteristik tar Ehrensvärds och hans meningsfränders religiösa stämmingsvärld på kornet. En viss förskjutning inträdde måhända hos Ehrensvärd några år efter bosättningen på Själland, eftersom han där trots sitt ursprungliga ringa intresse för den tyska vitterheten kom i mycken beröring med tyskarnas filosofiska idealism och av den påverkade skönlitteratur. Kants skarpa gränsdragningar mellan kunskapsförmågans, moralens och religionens domäner, mellan vad man *kan* veta, *bör* göra och *får* hoppas och hans betonande av världsordningens eviga, oryggliga lagbundenhet gävo åt Ehrensvärds allfader-tro säkerligen småningom ny vidd men knappast någon verkligt förändrad innebörd. Han kunde framgent som förut ansluta sig till det fritänkeri, som kantianen Schiller 1797 gav uttryck åt:

Und ein Gott ist, ein heiliger Wille lebt,
Wie auch der menschliche wanke.
Hoch über der Zeit und dem Raume webt
Lebendig der höchste Gedanke;
Und ob alles in ewigem Wechsel kreist
Es beharret im Wechsel ein ruhiger Geist.

Som den jämlikhetssvärmare han var, torde Kellgrens förbund med prästerskapet i striden pro sensu communi nog aldrig ha haft Ehrensvärds sympati. Han såg i den kyrkliga byråkratien en allvarsam fiende till upplysning, frihet och jämlikhet, i prästerskapet som politiskt stånd en oerhörd samhällelig anomali och orättvisa. Synpunkten känns igen från de debattinlägg hans radikala vänner i Sverige alltsedan slutet av 80-talet kommit med och fortfarande omhuldade så snart talet föll på representationsreformen. För egen del presterade Ehrensvärd ett skarpt angrepp mot prästerskapet som samhällsstånd, sedan han väl återvänt från Frankrike. Han förklarade i sin långa uppsats om den husliga lycksaligheten, som vi i nästa kapitel skola skärskåda, att leviternas osociala släkte visserligen var färdigt att understödja upplösningen av bestående statsformer men inte önskade förena sig med allmän-

viljan till skapandet av en ny samfundsordning, till samhällskontraktet:

»Levi släkt, utträngd ur regeringsmakten genom kronans och hjälmens förenade välde, ser med hämnens glädje dem falla, som först satte gränser för altarets övervälde, och känner sig säker på den gudaläras osvikliga skydd, som dess läppar förkunna. Om den också kanske genom nya lagar blandas med folket, behåller den dock alltid, under vilket statsskick som helst, nog inflytande för att finna sin egenkärlek smickrad, nog utkomst att njuta av livets bekvämligheter, och tilllåter gärna att mängden får vapen till omstörtningar; men då leviterna aldrig ville inträda i medborgarsamfundets tempel, sträva de att bekämpa de krafter som vid den allmänna omvälvningen förenas till detta tempels grundläggning. Sålunda nedriva de med en vilja och spjärna emot med en annan.»

Att skärpan i Ehrensvärds ord har mer än en nordisk bakgrund är ju uppenbart. Hans franska upplevelser gå igen, det är teofilantropen som utslungar sitt anatema mot prästerskapet, revolutionsvännen som i de edsvägrande katolska klerkerna ser motståndare till det nya samhällskontraktet.

Teofilantropien, med vilken han i Frankrike trädde i beröring och som väckte hans intresse för Hamburgs filantropiska sällskap, stod franciscanernas panteistiska deism skäligen nära. Den var ej »ny» utan härstammade i själva verket från 1760-talet. Nordenskiöld anmälde i en rapport från februari 1797 teofilantropien som en ny »republikansk-deistisk religion», som han fann »i högsta grad simpel». Han påstod att den inskränkte sig till att »med några tal påminna åhörarna om en existerande gudomlighet, en evighet och sina skyldigheter här på jorden». — I själva verket inrymde teofilantropien en hel del mystiska element, exempelvis intresset för Zoroaster, som också möter oss i Hamburgfilantropen Horns diktbok!

Nordenskiölds hänförelse för den franska revolutionen i dess tidigare skeden hade alldeles tydligt en religiös och swedenborgsk bakgrund. I anslutning till Swedenborgs visionära Messiaslära och förutsägelser ansåg han nämligen revolutionen betyda att tiden för domedagen i Swedenborgs bemär-

kelse var kommen och att samhällsmarken nu skulle beredas för swedenborgianismens stora genombrott, för »den nya församlingens» av dess mästare bebådade stora framtid.

Nordenskiöld, som själv haft sin städse tillstådda »fritänkiska» period och kunnat förena den med den »nya läran», var trots allt sitt hat mot upplysningsrationalismen mån om att påpeka dess betydelse som vägberedare för ett friare mänskligt tanke- och samhällsliv. Detta tänkesätt framlyste ju ur »Medborgaren» och kan utläsas ur hans enskilda brev ännu på hösten 1792; i rapporterna till Reuterholm märkes sedermera föga därav. Nordenskiöld torde dock under det franska direktoriets tid i viss mån ha återgått till »Medborgarens» stämmningsläge, ty han gjorde sig känd bland Hamburgs fransmän som en vän av friheten — franske ministern Reinhards uttryck — och umgicks flitigt med revolutionens franska och tyska vänner. I juli 1797 deltog Nordenskiöld oaktat sin officiella ställning i den fest för republiken som de franska republikanerna då åter anordnade, och minister Peyron, vars plågoris han varit under Reuterholms dagar, fick i uppdrag att ex officio göra honom föreställningar. Nordenskiölds uppträdande hade gjort ett mycket dåligt intryck på den diplomatiska kåren, medgav Peyron i anledning härav men bad Stockholm att inte pricka Nordenskiöld för hans »republikanska principers skull» — detta skulle blott göra honom till martyr bland stadens fransmän. Att hans anseende bland de sistnämnda i själva verket var ganska ringa, framgår dock av uttalanden av Reinhard under trienniet efter Reuterholms fall, alltså tiden för Nordenskiölds republikanska renässans. Han fann svensken opålitlig och hans huvud illa organiserat.

I ett brev till fädernehemmet i Finland i oktober 1792 ger oss Nordenskiöld en nyckel till sin för Ehrensvärd så ödesdigra syn på upplysningens, revolutionens och swedenborgianismens triangelförhållande. Revolutionen i Frankrike var Guds verk. Blott motståndet och motståndarna hade åstadkommit horrörerna, inte nationalförsamlingen eller dess efterföljare. Den franska friheten var grundad på upplysning, det visste envar som studerat den. »En brinnande åstundan att

befordra upplysning och frihet, håller jag före blir nu det schiboleth, varpå man skall skilja både andeligen och naturligen goda människor ifrån inkarnerade djävlar.» Egenkärleken — d. v. s. egennyttnan — var ju ändå enligt Swedenborg en lägsta bas för aktiviteten och swedenborgarna fingo därför ej längre vara indifferent. »Franska regeringsformen, den är väl ringa, låg och, ensam betraktad, icke nyttig, men den är ett planum, en beredelse, en vastation, som lämnar Herren öppet fält att agera och influera... ingen influxus kan ske utan effluxus... vi skola en dag förundra oss däröver att fritänkarne med sina nya borgerliga ordningar bliva beredare och föregångare för det nya ljuset. De krossa intoleransen och ortodoxien och alla dessa gamla styltor, som... gjort att man ansett de värsta fördomar såsom sanningar. Voltaire, Rousseau, Hume, Raynal etc., dessa äro de män, som bereda Swedenborg väg.»

Det vore en intressant uppgift att utreda hur mycket av en sådan syn på revolutionen Reuterholm kan ha kallat sin på sommaren och hösten samma år.

Med jakobinernas maktillträde såg Nordenskiöld sina förhoppningar på revolutionen grusade: han framhöll likväl för Reuterholm att katastrofen var just de »gamla styltornas», d. v. s. den reaktionära europeiska koalitionen verk. Det gick som det gått emedan den franska nationen inte genast lämnades »ostörd uti rättigheten att regera sig själv». Vi möta här frihetsvännernas vanliga felsyn. Vi minnas att också Ehrensvärd tänkte lika. Den kristne betraktaren hade dock mycket att lära av det franska skeendet, fann Nordenskiöld. Den oroad »allmänna stillheten» hade låtit federalisterna vinna på de fogliga konstitutionalisternas bekostnad och dessa förstnämnda republikaner hade omsider övervunnits »av maratisterna eller republikanerna för odeligheten». De sistnämnda ville befästa den inre säkerheten »utan skonsmål med bilan» och förklarade att moderation var »en täckmantel för bovar, de där genom skenet av en populär godhet sökte att vinna anhängare till Frankrikes och frihetens förstöring». Borde det inte ha varit uppenbart att en förnuftig revolution inte kunde

börjas med bilan utan blott »med förbättrandet av de allmänna tänkesätten»? Varje sak måste ju vara teoretiskt sann förrän den kunde bli en praktisk sanning.

Det var religionens avskaffande i Frankrike som blev dråpslaget för Nordenskiölds entusiasm. Robespierres försök att gottgöra detta steg genom att införa kulten av det Högsta väsendet betydde däri ingen förändring och Nordenskiöld såg mörkt på läget också efter Robespierres fall:

»Jakobinernas papper äro förseglade. Med den allmänna rösten emot sig nödgas de tiga, men de intrigera hemligt, agera under andra namn och tro sig än en dag kunna giva övervikt åt sitt parti. Deras grymheter böra releveras utan uppehör i alla länder, för att därigenom avhända dem opinionens styrka och lära nationerna att ateismens ära skall aldrig bli någon annan än den som gjorde Nero till en skymf ibland tyranner.»

Det anförda ingår i en bulletin till Reuterholm i oktober 1794, en tidpunkt då Nordenskiölds hätskhet mot de svenska och finska landsflyktingarna — proscrits — i Hamburg och Holstein kulminerade. Den religiösa synpunkten och hatet mot den krets han haft mot sig i striden pro sensu communi hade smält ihop och upplysningsrationalismen svikit t. o. m. de förväntningar som han i samband med revolutionens utbrott trott sig kunna hysa. Den reuterholmska regimen i Sverige ägde hans fulla gillande. »Nå, Er regering är ganska religiös», fick han ständigt höra i Hamburg men de spefulla anspelnin-garna på hertigens och Reuterholms mysticism genljödo i hans sinne på ett helt annat sätt. — Nordenskiölds brytning med Reuterholm, som med några månader kom att föregå kungens myndighetsförklaring och gunstlingens fall, skulle ej märkbart rubba hans livsåskådning. Ödet ville att denna brytning åvägbragtes av Nordenskiölds över målet skjutande iver att nedsvärta armfeltianerna och Ryssland inför offentligheten, varav Reuterholm — sent påtänkt — befarade ogynnsamma följder för sig själv. Också nu ägde Nordenskiölds skrivelser mot Armfelt ett visst inre samband med förnyade publicistiska utfall mot Kellgren. Lungsoten hade redan på våren 1795

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

skördat skalden och fört honom över gränsen till den kärlekens evighetsvärld i vilken swedenborgaren Nordenskiöld ju borde ha varit hemmastadd. Dennes hat växte sig icke förty allt starkare med åren. Kellgrens namn var icke okänt i norra Tyskland och Holstein; Nordenskiöld företog sig då att i »Allgem. Litterarischer Anzeiger» för oktober 1796 publicera en verkligt neslig pamflettmässig »biografi» över Kellgren. Den träffade inte skalden — den var som en sjukberättelse, vittnande om Nordenskiölds egen andliga snedvridenhet, om samma egenrättfärdiga förvrängningsbehov som framträdde i hans rapporter om Ehrensvärd.

Sedan Hjelmér på hösten 1792 pliktskyldigast rapporterat vad han visste om kungamördarnas planer för sitt framtida liv, undveko hans depescher till Stockholm tämligen konsekvent att befatta sig med dem. Det spionage, som Reuterholm redan året därpå byggde upp för att komma åt gustavianerna och Armfelt och som på mycket varierande sätt stod i samband med Sveriges diplomatiska representation i utlandet, medförde dock att övervakningen kom att beröra även »proscrits». Att börja med framträdde postmästaren Bregard som Reuterholms huvudsaklige spion i Hamburg, som var ett viktigt postcentrum; han fick i uppdrag att undersöka all post som gick genom hans händer och Sveriges mest ombetrodda män, de olika legationscheferna ingalunda undantagna, fingo finna sig i en närgången undersökning av sina brev, av vilka avskrifter gingo till Reuterholm när Bregard fann innehållet påkalla detta. Den svenske postmästarens spionage förblev i längden ingen hemlighet och väckte stor förbittring, samtidigt som de svenska korrespondenterna började undvika den svenska posten och föredra annan posttrafik, exempelvis den preussiska.

Den »eländige» Bregard ansåg sig otvivelaktigt handla rätt och enligt order när han utövade sin »censur» — de anförda orden äro tagna ur ett brev från den uppretade furst Hessenstein till C. F. Fredenheim — och han tycks i själva verket ha

varit en ganska välvillig man, Hjelmérs vän och Reuterholms samt Staëls varma beundrare. Ehrensvärd och några andra ur »kolonien» i Holstein umgingos i den mycket förmögne postmästarens hus. Detsamma gjorde också Nordenskiöld ända tills det kom till en skarp brytning mellan spionen och kontrapionen.

Ehrensvärd använde på hösten 1793 en tackadress; hans brev gingo till »Duvéer suédois» i Hamburg, den fjortonårige Carl Ugglas informator. I sin korrespondens med vännerna i Schweiz anlidade han den kejslerliga posten. Denna tycks ofta ha »slarvat». Vid ett sådant tillfälle föll på själva julkvällen ett paket i Bregards händer som Ribbing jämte ett kort brev under Duvéers namn sänt till Ehrensvärd. Bregard undersökte det oväntade bytet och fann ett exemplar av »den famösa prospectus», d. v. s. Armfelts blott sparsamt distribuerade prospekt till Gustav III:s historia. Skriften var en pamflett som innehöll skarpa beskyllningar mot oppositionen under kungens livstid, mot patrioterna och förmyndarregeringen. Bregard skyndade sig att sända hela expeditionen, som han »varit så onaturligt lycklig att åtkomma» till Reuterholm; önskade denne att Ehrensvärd skulle få försändelsen borde den returneras till Bregard. Postmästaren påpekade dock att om Ehrensvärd och Hess nu fingo prospektet skulle många andra få del därav: »länge dröjer det ej tills detta mörkrets foster retat själva allmänhetens aptit efter verket».

Hur varmt Ehrensvärd vid denna tid tog förmyndarregeringen i försvar och hur fientligt han bedömde Armfelt ha vi redan bevittnat; någon fara för hans politiska hållning kunde prospectus knappast betyda och det var föga troligt att den skulle finna något medhåll bland flyktningarna i Holstein vilka samtliga vid denna tid voro antiryskt sinnade — Jägerhorn inte undantagen som då begivit sig till Petersburg för att ordna sin pensionsfråga.

Någon hätskhet mot »proscrits» framträdde inte i Bregards rapporter, åtminstone inte mot Ehrensvärd. Han tycks ha haft särskild order att hålla ett öga på minister Peyron, ett uppdrag som överensstämde med vad Nordenskiöld sub secreto

fick sig ålagt. På Nordenskiölds föranstaltande sammanträffade Peyron för övrigt hos Bregard med Thorild, varvid grunden lades till en vänskap som ingav vederbörande någon oro — hade den en särskild gustaviansk bakgrund?

Med tanke på Ehrensvärds vidlyftiga korrespondens med vänner i hemlandet väcker det förvåning att finna att Bregard så sällan befattade sig med breven till eller från vår landsflykting. Denne använde sedan början av år 1794 helt öppet som adress sitt namn Gyllenborg och Danzels husnummer och mottog icke blott egen post utan förmedlade också vänners brev, exempelvis Ribbings. Förklaringen ligger säkert till någon del i Bregards välvilja för Ehrensvärd, som ju hade inflytelsrika förbindelser, men står jämväl att söka i olika försiktighetsåtgärder som Ehrensvärd vidtagit. Något om dessa framkom i samband med slitningarna mellan Bregard och Nordenskiöld. Den sistnämnde gav Reuterholm färgstarka skildringar av Bregards opålitlighet; här må en liten inblick ges som ett bidrag till det reuterholmska spionagets historia. På sommaren 1795 fick Bregard försvara sig mot Nordenskiölds beskyllning att han vårdslösat övervakningen av landsflyktingarnas post. Av Bregards redogörelser för Reuterholm framgår att Ehrensvärd fått okontrollerad post i de svenska kabinetssekreterarnas försändelser som Bregard inte ansåg sig bemyndigad att öppna.

Nordenskiöld lät sig därmed inte nöja. Bregard var ryssvän, påstod han, och sålde svenska politiska hemligheter till Petersburg. Det bör kanske tilläggas att Nordenskiöld var så blind i sitt rysshat att han saknade all förståelse för Reuterholms ändå försiktigare hållning i dessa stycken. På dagen fyra år efter Gustav III:s död, i en stund av stark svensk-rysk spänning skickade han till rikskanslern F. Sparre en officiell rapport om Bregards »förräderi» där följande passus talar för sig:

»Detta (en middag som Bregard 1794 givit för den ryssvänlige polacken Felix Potocki), såväl som hans intima liaison med den holsteinska kolonien av proskriter, hans dagel. tilltagande förmögenhet och den klagan den fransyska diplomaten (!) förer, att det svenska kabinettets hemligheter så lätt

transpirera, gör att jag trott mig vara rättvisad i min misstanka . . . Det må mig förlåtas om jag under en överspänd kärlek till fäderneslandet följer denna politiska maxim: genom den överdrivna misstanken kommer man icke sällan till upptäckten av de mest förborgade politiska händelser jämte revolutionsanläggningar, därvid alla naturens gåvor kunna nyttigt användas utom säkerheten och godtrogenheten, som bliva brott.»

Det kan knappast förnekas att »frihetsvännen» Nordenskiöld i sina rapporter följde denna behjärtansvärda maxim.

Minister Peyron, som inte umgicks med de exilerade och på grund av sin dämpat gustavianska samt jämförelsevis konservativa politiska hållning knappast kunde misstänkas för välvilja mot dem, iakttog i allmänhet stor moderation i sina rapporter. På hösten 1794 var hans ton dock ganska skarp; den i det närmaste avslutade räfsten med armfeltianerna i samband varmed han utsatts för både obehag och spionage, och det förnyade europeiska ryktessmideriet kring Stockholms franska alliansplaner torde ha föranlett eller stimulerat hans plötsliga intresse för de exilerade. En oförmedlad anledning att sysselsätta sig med »de olycklige» gav honom det Macleanska sällskapet ankomst till Hamburg. Peyron gjorde officiell visit hos Maclean, varvid Ribbing taktfullt höll sig borta, dock så att ministern hann se honom avlägsna sig. Peyron lät förstå att sådana hänsyn inte togos av sällskapet i fråga om Nordenskiöld. I själva verket syntes kommissionssekreteraren lika flitigt vid Macleans lockande bord som han överhuvud umgicks med Ehrensvärd och dennes vänner. Landsflyktingskolonien var tydligen helt okunnig om Nordenskiölds verkliga känslor för »Gustavs mördare och Sveriges förrädare». De sågo i honom »Medborgarens» radikale redaktör, Jägerhorns släkting och en god republikan och bemötte honom av allt att döma åtminstone vid denna tid rätt öppenjärtigt.

Ribbing sades ha fått tillstånd att köpa jord i Danmark och ämnade sig dit med sin mor och styvfar, rapporterade Peyron. Maclean visade Ribbings vänner i Hamburg stor gästfrihet; Ehrensvärd och Ribbing voro ständigt tillsammans. Ministern,

alltjämt vår sagesman, räknade som de övriga gästerna vid Macleans bord upp hela raden av radikala unga svenskar som då vistades i Hamburg. Jag har redan nämnt dem. Bland Anjalamännen anförde Peyron blott Jägerhorn, som »flera gånger» varit med. Det Macleanska kotteriet hade visat sig så mycket ute på offentliga nöjes- och matställen att publiken i hög grad börjat uppmärksamma detsamma.

Denna uppmärksamhet spordes också inom den diplomatiska kåren, där ju överhuvud misstro mot Sverige var rådan- de. På en middag för diplomater förvånade sig sålunda brittiske ministern över att Danmark, som sedan våren var Sveriges allierade, tillät denna bosättning av Sveriges landsför- vista inom sina gränser. Kollegans undran hade särskilt gällt Ribbings och Horns jordförvärv, rapporterade Peyron, av vars den sista oktober daterade redogörelse för övrigt framgår att Ribbing med familj redan avrest. En ävenledes inbjuden dansk ämbetsman hade till Peyrons förtrytelse haft oförsyntheten att komplettera engelsmannens ord med påståendet att Berns- torffs tillåtelse till bosättningen givits på hertig Karls begäran.

Som man kunde förutse blev regenten synnerligen förbitt- rad över ministerns meddelande, som kompletterades ödes- digert av Nordenskiölds hätska insinuationer att landsflyktin- garna jämte »den närvarande regeringens fiender» voro de »kanaljer» vilka överallt i Holstein spritt ut ryktet om herti- gens delaktighet i »dess broders mord». Att det ryktet var äldre än så och ej härstammade från de exilerades krets bör hertigen givetvis ha vetat, men han bibragtes säkerligen upp- fattningen att det underhölls av den holsteinska kolonien. Försåvitt Ehrensvärd avsågs var Nordenskiölds beskyllning alldeles bestämt fullständigt oberättigad. Jag skall återkomma till detta spörsmål.

Nordenskiöld föreslog några dagar före Peyrons rapport om bjudningen hos brittiska ministern, att Stockholm borde förmå Köpenhamn att i all stillhet utvisa de landsflyktiga »emedan den jord som skyddar redelige danskar icke bör trampas av trolöse svenskar». Peyrons depesch fick Reuter-

holm att göra slag i saken och under åberopande av den dansksvenska alliansen protestera i Köpenhamn mot det skydd som Danmark gav Sveriges exilerade, en åtgärd som Ribbing och Horn fingo reda på men som tills vidare inte medförde de av Ehrenheim, Sveriges ombud, påyrkade följderna. Ribbings uppbrott till Frankrike året därpå — det var att börja med blott fråga om en tillfällig resa — ägde av allt att döma ingen officiell dansk bakgrund.

Peyron hade bland dem som flitigast umgingos hos Maclean en släkting, baron C. U. Ridderstolpe. Han var missnöjd över att denne också efter den skånske magnatens uppbrott mest tydde sig till Ehrensvärd och dennes vänner och rapporterade själv därom, tydligen för att förekomma Nordenskiöld. Sedan han väl fått den unge mannen att tänka på sin karriär och besluta sig för att lämna Hamburg, försvunno i november 1794 Ehrensvärd och hans vänner ur hans alltid rätt sakliga rapporter. Han hade viktigare ämnen att avhandla.

Nordenskiöld skrev i början av augusti 1793, strax efter sin ankomst till Hamburg, följande i ett brev hem: »Vi hava här en hop olyckliga personer, den namnkunnige general Sprengtporten, den olycklige baron Ehrensvärd och Jägerhorn; baron Klingspor och Hastfer bo i Altona; Thorild är ock här; in summa här äro människor som den svenska diplomatiska karaktären icke kan se och icke vill råka.»

Den nybakade kommissionssekreteraren kunde dock knappast undgå att råka de »olyckliga», ty han hade instruktion att försöka påverka de tyska tidningarna, vilkas uttalanden i svenska frågor brukade vara såväl bristfälliga som hätska och hade givit Hjelmér anledning till mycket missnöje. De exilerade, i synnerhet Ehrensvärd, rörde sig i publicistkretsar. Hjelmér hade dock framhållit, vad också Peyron bekräftade — att de ogynnsamma och vilseledande uppgifterna om Sveriges inre förhållanden och politiska avsikter, som den utländska pressen spred, härstammade från sagesmän och agenter i Sverige. Peyron tillade så sent som i augusti 1794 att pressen i Hamburg var välvilligare stämd mot den svenska regeringen än

tidningarna annanstädes, Danmark dock undantaget, där opinionen sedan ett år var gynnsam för Stockholm.

Ehuru han kort förut betonat den oöverkomliga klyfta som existerade mellan armfeltianer och sprengtportianer, var Nordenskiöld i och med det Ribbing-Macleanska sällskapets uppträdande i Hamburg redo med sin tes om en stor koalition av patrioter, jakobiner, ryssvänner och gustavianer, hopsmidd i ateismens tecken och med målet att störta Guds egen regering i Sverige, som naturligtvis var Reuterholms. Vilka motiv Nordenskiölds häftiga framstöt hade förutom de tidigare nämnda skälen, är svårt att säga. Följande omständigheter böra dock beaktas: den stillsamme Ehrensvärd hade visserligen tillbragt hösten 1793 i Hamburg men efter julen flyttat ut till Reinbeck och därigenom blivit osynligare. Sprengtportens besök i hansastaden hade varit rent tillfälligt; Jägerhorn och Klingspor vistades på vintern och våren långa månader i Petersburg för att ordna sin ekonomi. Det var alltså först efter deras hemkomst som flyktingskolonien i Hamburgstrakten verkligen kom till och Bennet jämte Ehrensvärd samt Klingspor, Hastfer, Jägerhorn och Glansenstierna bodde på egen mark, de två sistnämnda till och med jämte familjer. Den Armfeltiska processen, som i så hög grad rivit upp stämningen i Sverige, och i samband därmed Reuterholms stigande ovilja mot »ljusets vänner» kring Nils v. Rosenstein utgjorde naturligtvis en oerhörd stimulans för Nordenskiölds sjuka fantasi. Lägga vi därtill den starkt ökade resandeströmmen, som förde så mången av Ehrensvärds vänner till Hamburg, samt den ovilja Nordenskiöld kände mot Ehrensvärds umgänge med v. Hess — enligt Reinhard en frihetens pålitlige vän — vilken sades eftersträva en placering som svensk legationssekreterare, blir det oförmedlade i Nordenskiölds hemliga offensiv säkert mera begripligt. Han varnade plötsligt en krets som hade inflytande och förbindelser obekväma för honom själv och hans syften; det föll sig ganska lätt för honom att med utgångspunkt från sin anti-»ateistiska», swedenborgska världsåskådning konstruera upp de besynnerligaste avsikter, lämpliga att ådagalägga proskriternas fortsatta brottslighet. Det

förefaller nämligen ganska uppenbart att han hoppades på en lysande diplomatisk karriär för sig själv och att flera än bara Peyron stodo honom i vägen.

I mitten av september 1794 framträdde Nordenskiöld med skarpa varningar — underligt nog genast med en spets mot Staël, som var nära nog den enda mera framstående patrioten som ännu skänkte Reuterholm sin vänskap. Ehrensvärds vän och meningsfrände v. Hess befanns nu vara synnerligen farlig på grund av »nära» förbindelser till bröderna Maclean och till Staël v. Holstein. Sedan meddelanden som detta resulterat i en uppmaning att »surveillera» den holsteinska kolonien, var Nordenskiöld ej sen att i full utsträckning efterkomma denna order. Han uppenbarade sig dagligen hos Maclean som av allt att döma visade honom en lika stor som illa lönad välvilja. Nordenskiöld räknade upp alla dem som brukade samlas vid den förmögne baronens bord och hade svårt att finna tillräckligt starka ord för den »fräckhet» — »över all höva» — som gänget visade »på allmänna värdshus», dymedels väckande »högsta förargelse hos stadens magistrat». Vilka förslag Nordenskiöld gjorde för att avhjälpa det onda har jag redan tidigare haft tillfälle att nämna.

Med »mordanhanget» tycks Nordenskiöld vid denna tid ha avsett alla som i Sverige eller Hamburg umgingos med kungamördarna eller visade sympati för dem — med andra ord stora delar av patrioternas parti. Sedan Ribbing och Maclean rest skyndade sig Nordenskiöld följaktligen att utmåla de »olyckligas» inflytande i hotfulla färger: »Den högtideliga glädje och oblyga klander emot regeringen, som härvarande svenske jakobiner visat å offentliga ställen har väckt hos mig den farhåga såsom gjorde de sig något hemligt hopp om lycklig utgång av någon deras anläggning i Sverige.»

Det gällde för Nordenskiöld att påvisa de exilerades och deras vänners samtidigt jakobinska och gustavianska disposition. För det ändamålet undfågades Reuterholm vid tiden för det Ribbing-Macleanska besöket med det språk landshövding Ugglas systerson Noræus och Gust. Abr. Silverstolpe uppgåvos ha fört i Nordenskiölds närvaro. Noræus hade »uti full passion»

skriket över domstolens och regentens »gruveliga orättvisa» i det Armfeltiska målet. »Denne yngling har offentligen här utgivit sig för jakobin och man kan därav göra sig ett begrepp såväl om de svenske jakobinernas som gustavianernas tänkesätt vars eko han är här å orten... Bokhandlaren Silverstolpe... visade sig här vara en gustaviansk jakobin. Han berömde för mig Gustav III och umgicks likasom Noræus dagligen och obegripligt med hans mördare. Han bör i sin bokhandel obemärkt surveilleras.»

Att påpekandet av Gustaf Abraham Silverstolpes radikalism var fullt berättigat, är känt och bör här redan ha framgått. Kombinationen med gustavianism får dock stå för Nordenskiölds speciella räkning.

Vi ställas nu inför frågan vilket verklighetsvärde Nordenskiölds ständiga tal om flyktingskoloniens proryska och anti-reuterholmska disposition kan ha haft. Att Ehrensvärd inte var någon beundrare av Petersburg torde ha framgått. Vad annat kunde man vänta sig av en jämlikhetssvärmare? Hela hans traktan gick ju ut på att den svensk-franska alliansen skulle förverkligas och Staëls politik bli framgångsrik. Det kan inte nog betonas hur starkt han stod under den på en gång blide, varmt religiöse och radikale ambassadörens inflytande.

Det ryska anhanget var starkt i Holstein, påstod Nordenskiöld, och de landsflyktige umgingos just i de kretsar där det gjorde sig gällande. Hur förhöll det sig med den saken? Anjalamännen måste naturligtvis som ryska pensionstagare iakttaga en viss försiktighet på tal om Ryssland. Man kan dock säga att de gjorde det i förvånansvärt ringa grad, vartill måhända medverkade att ryska ministern i Hamburg var en mycket beskedlig och tydlig ganska desorienterad herre. Att Petersburg trots motviljan mot den franska revolutionen inte anslutit sig till koalitionen underlättade givetvis i någon mån deras dilemma: hos samtliga Anjalamän framträdde nämligen en utpräglad franskvänlighet samt hänförelse för 1789-års idéer och ryska sympatier märktes det föga av. Bruno Lesch har nogsamt utrett detta i sin bok om Jägerhorn. Det var först den unge Alexanders tronbestigning som ändrade stämmings-

läget. — Vad Nordenskiöld avsåg med det ryska anhanget i Holstein är inte så gott att veta. Tack vare fru Glansenstiernas brev till Finland och en del annan bevarad korrespondens kunna vi göra oss en rätt god föreställning om det livliga umgänge som kolonien hade med holsteinska grannar. Det kosmopolitiska och fransk-revolutionära inslaget framträder därvidlag tydligt; av rysk påverkan finner man däremot intet spår. Att på tal om »Sveriges förrädare» förutsätta ryskt inflytande låg dock så nära till hands att Nordenskiölds skildringar säkerligen gjorde intryck på den antiryske Reuterholm.

Huru förhöll det sig då med den andra anklagelsepunkten, animositeten mot förmyndarregeringen? Det är naturligtvis absurt att tänka sig att den starka oppositionen mot Reuterholm hemma i Sverige och Finland inte hade märkts här nere i Holstein. Vi böra likväl beakta att man i allmänhet inte vågade lita på en omedelbar systemförändring i samband med den unge kungens myndighetsförklaring — patrioterna satte dock sin tillit till Nils v. Rosenstein — och att flera bland de holsteinska flyktingarna än blott Ehrensvärd hoppades på sin benådning den 1 november 1796. Det gällde med andra ord för dem alla att iakttaga moderation.

Vad Ehrensvärd vidkommer ha vi funnit att han, ehuru patriot, ännu på våren 1794 tog förmyndarregeringen i försvar. Vi kunna dock förutsätta att Macleans kritik och Gust. Abr. Silverstolpes radikalism starkt påverkade honom. Jag har tidigare talat om den jämlikhetsfeber, som under dessa år nådde en höjdpunkt i hans gamla svenska umgängeskrets. Följande förtjänar måhända att tilläggas, ehuru det blott har illustrativt värde. Ljunggren berättar i »Svenska vitterhetens hävder» att Ehrensvärds kusin Gustaf Fredrik Ehrensvärd, farbrodern Fredriks ende son, i Södermanland föranstaltat ett jämlikhetsgästabud, där han förklarar sig vilja avstå från sin friherretitel och givit broderskyssen åt inbjudna bönder. För Jan Gyllenborgs missöde har här redogjorts. Det visar huru benägen Reuterholm var att tro på förekomsten av en gustaviansk jakobinism till och med bland de mera framträdande patrioterna. Att Axel Gabriel Silverstolpes ödesdigra

inträde i Svenska akademien i mars följande år måste ha upprört Ehrensvärd är ganska givet. Den av honom så högt skattade vännens parentation över Axel v. Fersen d. ä. gestaltade sig till en upplysningsradikal och patriotisk trosbekännelse som måste ha fyllt vår landsflyktning med förtjusning. Han erhöll naturligtvis mer eller mindre utförliga referat. Att Reuterholm själv hade hoppats på inval liksom att Silverstolpes inträdestal erbjöd den besvikne gunstlingen ett välkommet tillfälle att trakassera Nils v. Rosenstein och att akademins verksamhet suspenderad till kungens myndighetsdag, är allmänt känt; intrycket på Ehrensvärd kan lätt beräknas.

Det fanns dock säkerligen en hel del faktorer som alltjämt påverkade Ehrensvärd till förmån för regentskapet. Viktigast var kanske den beundrade Staëls hållning, till vilken jag genast skall återkomma. Därnäst bör beaktas att Ehrensvärd hoppades på nåd såsom ett förmyndarregeringens testamente till den unge kungen. Det var dessutom uppenbart att det inrepolitiska momentet nu hade mindre betydelse för honom än förut; han såg rikets problem under en yttre synvinkel och hans profranska men antiryska känslor tilltalades givetvis av förmyndarregeringens yttrepolitiska kurs. Hans antigustavianism var också orubblig — begripligt med tanke på hans livsöde och dom — och torde ha bidragit till att han alltjämt skrev en stor del av förmyndarregeringens misslyckanden på gustavianska intrigers konto: om också den applåd för hertigens regering, som skriften till kronprins Fredrik inrymmer, i någon mån inspirerats post festum, med tanke på den gustavianska restaurationen under Gustav IV Adolf, så inrymde den dock en grundton av sympati, som fanns där till och med under åren 1795—96.

Ehrensvärds gynnare Staël ursäktade i det längsta Stockholms misstag, ty för honom dominerade naturligtvis de yttre synpunkterna. Ambassadörens verkliga brytning med Reuterholm skedde först på våren 1796, när förmyndarregeringen föll undan för Ryssland och därigenom saboterade Staëls livsverk, alliansen med Frankrike. Staël var inte blind för Reuterholms fel, varom hans brev till denne bära vittne. Han tillskrev

gunstlingen, för vilken han utan allt tvivel hyste varm vänskap, ännu så sent som i början av år 1795 de allra intimaste epistlar. Reuterholm kallas i dem rätt och slätt »lilla» och underskrift saknas.

Jag tror inte att det kan anses falla utom ramen för mitt ämne att ge läsaren en liten föreställning om arten av Staëls privata brev till Reuterholm. När ambassadören på våren 1794 förhandlade i Köpenhamn oroades han mycket av den Armfeltska processens utveckling och gunstlingen fick finna sig i att av sin blide vän mottaga ett rågat mått av kärleksfulla råd. Staël hoppades att Reuterholm i högre grad än dittills skulle finna Gud och vandra på kärlekens väg. »Du är nu i Guds vingård», skrev ambassadören i början av mars, »Ditt arbete kan endast fullbordas igenom kärleken, det förstås, med det fullkomligaste uppoffrande av egen ära, egen nytta, egna begär för dens skull som satt Dig där Du är och som äskar av Dig de allra högsta sakrificer.»

I början av april fick Reuterholm ett brev, som psykologiskt sett bör ha varit mycket väl beräknat. Staël sade sig ha drömt om Reuterholms mor, som uttalat farhågan att den aktiva ödmjukheten ännu var främmande för sonen. För egen del, tillade Staël, hade han inte heller alltid vågat säga Reuterholm sanningen, av fruktan för dennes häftighet. Modern hade i drömmen sagt att »högfärd var Ditt huvudfel och att denna last märkeligen tilltagit sedan Din upphöjelse... vilket hindrat Dig göra det goda Du annars gjort; vid dessa ord släppte hon några tårar och tillade... att han måtte få en aktiv ödmjukhet som bringar honom att allmäneligen vidkänna och ändra de fel han gjort och som han icke hindrat hertigen att göra; då först får han kraft av den Allsmåttige att bidra till Sveriges bästa, då först får han folkets kärlek och välsignelse».

Ehuru det näppeligen kan sägas att Reuterholm tog intryck av Staëls förmaningar, var vänskapen mellan de bägge männen dock intakt under hela detta och — med avbrott! — det följande året. Både Bregard och Nordenskiöld voro medvetna därom och den sistnämnde gjorde sig stor möda att försvaga sin herres tillit till ambassadören. Det var en ganska rättvis

Nemesis som ordnade att brytningen mellan Reuterholm och Staël jämväl följdes av en brytning mellan Nordenskiöld och hans beskyddare. Reuterholms oväntade, »realpolitiska» förändring i hållningen mot inte blott Ryssland utan också gustavianerna var mera än Nordenskiölds fanatism mäktade anpassa sig efter.

Staël anlände i november 1794 till Hamburg för att bege sig till Frankrike, där läget som nämnt syntes tillåta att alliansförhandlingarna återupptogs. Uppenbarligen hade Nordenskiöld under Staëls föregående vistelse i hansastaden inte hunnit få samma intryck av ambassadörens välvilja för Ehrensvärd som han nu erhöll. »Det är skada att han samlar kring sig alla möjel. fritänkare, icke en gång bar. Ehrensvärd undantagen», rapporterade Nordenskiöld med tydlig ovilja och ansåg sig strax därpå i annat sammanhang ånyo böra draga sitt vanliga likhetstecken mellan »ateister och religionsföraktare» samt »Sveriges proscrits och deras anhang». Efter Staëls avresa fick Nordenskiöld någon tid fåfängt vänta att få fyra viktiga brev bekräftade, som han sänt till ambassadören: också häri var Nordenskiöld beredd att se den stackars Ehrensvärds intriganta inflytande!

Staëls vänskap för Ehrensvärd lämnade den nitiske kommissionssekreteraren under de följande månaderna ingen ro. I februari uppbyggde han Reuterholm med följande betraktelse:

»Då baron Staël nu har under händer viktiga kommissioner, kan jag ej underlåta att nämna något som kanhända förtjänar närmare undersökning. För ett år sedan hörde jag . . . Ehrensvärd säga att han hoppades kunna så bedriva att Signeul skulle skiljas ifrån baron Staël och Jacobsson komma uti dess ställe. Nu ser jag det verkställt. Jacobsson och Ehrensvärd äro intime vänner, den senare en stark intrigant och tvingad av behovet. Den olycklige major Jägerhorn bor ihop med Ehrensvärd (oegentligt!) och utgör om jag så må säga denes huvud. Jägerhorn är rysk pensionär och tager influence från Ryssland, bägge desse besökte här i staden baron Staël; nu vore det likväl besynnerligt om denne älskansvärde baron,

som så häftigt förföljes av Ryssland, skulle sig ovetande emot- taga rysk influence, så att den ryske ministern förde sin intrig på Jägerhorn, denne på Ehrensvärd, Ehrensvärd på Jacobs- son och denne på baron Staël.»

Att Ehrensvärd inte haft inflytande på Signeuls ställning och att Jacobsson också Ehrensvärd förutan hade Staëls öra är säkert. Kanske hade Nordenskiöld själv en känsla av det väl kraftigt konstruerade i sina varningar för Ehrensvärds infly- tande på denna väg, ty han hade månaden därpå en ny möjlig- het för dennes intriger klar för sig: Ehrensvärds vän, den i det föregående nämnde baron Silverhjelm, var i sin egen- skap av ex-swedenborgare och ledamot i »fritänkiska ligan» synnerligen förhatlig för Nordenskiöld, som inte var sen att stämpla honom som ryssvän: »När jag har sett att baron Staël förtrott sig till den olyckelige Ehrensvärd, att denne haft intim liaison med baron Silverhjelm i London och att v. Engeström, envoyén därstädes, är Staëls vän, så kan det även vara möj- ligt att ifrån den sidan baron Staël då och då kan få någon oren influence.»

Lars v. Engeström som förmedlare av ryska intressen — tanken bör till och med ha fått Reuterholm att le, huru med- veten han än var om Engeströms förbindelser med patrioter- nas stöd och hopp i kungens närhet — Nils v. Rosenstein.

Det har sagts att året 1795 var Reuterholms lugnaste pe- riod: något därav återspeglas måhända i omständigheten att Nordenskiöld efter sommaren blott sporadiskt sysselsatte sig med de »förhatliga» landsflyktingarna. Han var fullt upp- tagen av sina publicistiska uppdrag, som kostade Sverige gan- ska betydande summor. Reuterholm lät honom köpa och muta skickliga pennor för att skaffa sin regering en god press; det finns ett korn av sanning i Nordenskiölds påstående av ett senare datum att förmyndarregeringen genom honom styrde opinionen om Sverige i de flesta europeiska tidningarna. Fick han tillfälle att skada »proscrits» försummade han dock icke att begagna sig därav. Vi minnas att han sammankopplade kriget mot Bregard med sin kvarnvingskamp mot de lands- flyktigas intriger. När Köpenhamn 1795 hemsöktes av en för-

ödande eldsvåda, i vilken anglofobien i Danmark ville ge engelsk anstiftan skulden, rapporterade Nordenskiöld att det gick rykten om jakobinska brandstiftare. Detta skulle uppenbarligen inte förstås på ett vedertaget sätt. Hans jakobiner gingo ryska ärenden och ville bland annat sabotera den dansk-svenska alliansen. Den dagen eldsvådan blev känd i Hamburg fann han att den »ryska ligan» — alltså Ehrensvärd och hans vänner — »visade en synnerlig och obetänksam glädje samt genom sina frågor och tvivelsmål läto förmärka att kronprinsen i Dannemark säkert därigenom bleve hindrad att besöka det skånska lägret».

Nordenskiöld rappellerades 1800 men återvände inte till Sverige; hans hållning mot de landsflyktiga torde redan innan dess ha undergått en viss förändring. Sedan han blivit privatman försmådde han inte att 1803 vara medintressent i en vauxhall som Jägerhorn det året försökte sig på i Hamburg.

Det återstår att ge en kort redogörelse för Ehrensvärds livsöden fram till hans bosättning på Själland. Aren på Bennets gård i Holstein voro säkerligen en lycklig period; vår landsflyktning omgavs av aktning och vänskap — till Nordenskiölds förargelse umgingos ju de mest ansedda bland grannarna i Holstein med kolonien — och egendomens tillstånd och avkastning förbättrades ständigt. Vid årsskiftet 1795 hade han glädjen att få se Ribbing som sin gäst; långvarig blev samvaron dock inte ty Ribbing skyndade sig att komma till Frankrike. Bennet gifte sig vid denna tid med dottern till en ansedd holsteinsk ämbetsman, som kort förut förmålt en annan dotter med Klingspor. Bennet hade ett halvt år tidigare blivit kammarherre, något som Nordenskiöld med tanke på den sålunda hedrades dåliga smak vid valet av umgänge fann obegripligt. Ehrensvärd och hans nygifte vän flyttade nu åtskils, men det var uppenbarligen Ehrensvärd som satt kvar på gården tills den på våren 1797 bytte ägare. Jordvärdet var under denna tid stätt i kraftig stegring; att godset såldes för sextontusen danska riksdaler, vilket betydde en vinst på tiotusen riksdaler,

och att den årliga avkastningen stigit från hundra till tusentrehundra riksdaler, fick likväl i hög grad tillskrivas Ehrensvärds skicklighet och rationella skötsel.

Hur pessimistiska Ehrensvärds förningar under våren och sommaren 1796 än må ha varit, måste hösten ha känts som en besvikelsens tunga tid. Den medförde en fallen gunstlings ankomst till Hamburg — Reuterholm tog in hos Bregard — men intet budskap om amnesti och återförening med Christina Maria. Ända dittills hade Ehrensvärd konsekvent följt programmet att undvika att »begiva sig närmare de ställen varest de nuvarande politiska stormar grassera». Nu låg hans problem annorlunda till. Han hade bildligt talat stått på vakt i Hamburg, Nordeuropas politiska observatorium, och spejat norrut och åt väster. Medan hans utsikt i den förstnämnda riktningen allt mera fördunklats för att slutligen svartna, hade det syntts honom som om frihetens sol, nyss skymd av blod och folkdespotism, börjat lysa allt klarare på det politiska firmamentet i väster. 1795 års konstitution och det därpå byggande direktoriet fängslade hans lidelsefulla intresse; han fann sent omsider tiden mogen att utbyta spaden mot sabeln och drömde på nytt om soldatlivet i den franska armén. I samband med att Bennets gård såldes bröt han därför på våren 1797 upp till frihetens land på andra sidan om Rhen.

Gustav IV Adolf hade gjort ett lamt försök att upprätthålla reguljära diplomatiska förbindelser med Frankrike och vid årsskiftet sändt König som chargé d'affaires till Paris. König lyckades icke bli erkänd av direktoriet som ansåg att godtagandet av en chargé d'affaires förutsatte att en minister eller ambassadör fanns utnämnd. König spårade bakom sina svårigheter Staëls franska vänners och i synnerhet Signeuls intriger att framtvinga en förnyad utnämning av »före detta ambassadören» — Staël hade nämligen föravskedats i november. König yttrade sig följaktligen i sina rapporter mycket bittert om Signeul som var svensk generalkonsul i Paris. Staël återkom av privata skäl i början av februari till den franska huvudstaden och uppträdde för sin del mycket lojalt mot Sveriges »simple chargé d'affaires», vilket denne icke underlät att

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

inberätta för att göra rättvisa åt Staëls tänkesätt och »dess begrepp om sina underdåniga plikter». Ambassadören, av fransmännen betraktad som ett offer för sin kärlek till republiken, lyckades emellertid inte rubba direktoriets avvisande hållning. Följden blev att König i slutet av mars begav sig till Haag och i början av maj officiellt lämnade Paris.

Ehrensvärd behövde således inte befara att övervakas av Sveriges diplomatiska öga. Han träffade i den franska metropolen ett stort antal landsmän, bland dem Philipson och främst Ribbing, som i slutet av januari återvänt från en resa till London. Engelsmännen hade enligt König mottagit den sköne kungamördaren med mycken kallsinnighet och närapå behedrat honom med en utvisningsorder, något som Alien Bill's stränga tillämpning alls inte gör osannolikt.

Ehrensvärd fick nu också göra Mme de Staëls bekantskap. Eftersom hennes republikanism syntes de maktägande för ljum för hennes brinnande politiska intresse, hade hon sedan slutet av år 1795 föredragit att vistas på Coppet. I samband med att Talleyrand tack vare henne blev utrikesminister återkom hon på sommaren 1797 till Paris och sin försummade, sjuklige och ekonomiskt ruinerade make. Hon intog nu en radikallare hållning än förut. Orsaken därtill var hennes liksom hennes vänners fruktan för en monarkisk restauration med åtföljande blodig räfst. Direktoriets parti, konventionalisterna, hade nämligen genom vårens fyllnadsväl till lagstiftande kåren förlorat den övervikt de dittills haft i kamrarna. Om vi få tro L. v. Engeströms feldaterade minnen var Ribbing portförbjuden hos Staël, som ånyo visade Ehrensvärd stor vänskap. Vår landsflykting kom genom ex-ambassadören, Mme Staël, Ribbing och Signeul i livlig beröring med direktorialpartiets högerflygel, som på sommaren fylkades kring den berömda »Cercle constitutionnel». Ehrensvärd var en applådör av denna krets där också teofilantropien hade en stark förankring. De ledande i själva klubben voro Benjamin Constant, Mme Staël, hennes gamle ovän Sieyès och Talleyrand, till vilken sistnämnde Ehrensvärd genom sin broder Carl August i Spanien ägde goda förbindelser.

Direktorial- eller konventionalpartiet återvann som känt i början av september sin förlorade maktställning genom att beskylla motparten, konstitutionalisterna, för rojalism och genom att sanktionera en i skydd av Napoleons svärd företagen utrensning av den lagstiftande kåren. När detta hände, befann sig Ehrensvärd av allt att döma ännu i Paris och han fick sålunda bevittna att den frihet hans direktorialvänliga vänner drömt om, trots allt åter kom bort. Cercle constitutionnel hade misstagit sig. Den trädde snart därpå i opposition till direktoriet, men när detta skedde var Ehrensvärd redan borta. Han upplevde kretsen i kritisk men dock positiv värdesättning av direktoriet och 1795 års konstitution; att de franska upplevelsorna under sådana omständigheter blevo synnerligen djupgående är lätt att förstå. Vi skola se spåren därav i Ehrensvärds statssyn så gott som fram till hans död. Det är därför på sin plats att jag här i all korthet presenterar 1795 års konstitution, som var en de borgerligt-burgnas kompetensförklaring.

Direktorialförfattningen byggde i hög grad på bitter erfarenhet. Grundlagstiftarna hade velat undvika begångna fel och försökt nå fram till en verklig maktfördelning. Detta hade likväl blott delvis lyckats. Den lagstiftande makten var anförtrodd en tvåkammare vars sjuhundra femtio ledamöter valdes indirekt, genom departementens elektorsförsamlingar, till vilka valbarheten var inskränkt. Rösträtten i primärförsamlingarna var däremot mycket vidsträckt och gällde i stort sett för alla registrerade manliga medborgare, som hade fyllt 21 år, utövade ett yrke, betalade en anspråkslös skatt samt voro läs- och skrivkunniga. Den lagstiftande kåren var fördelad på tvenne kammare, de femhundredes råd som innehade initiativrätten, och de gamlas råd om tvåhundra femtio deputerade som hade ettårig vetorätt i lagfrågor samt ägde att avliva mot grundlag stridande resolutioner. Det suveräna folkets destruktiva lagcensur av år 1793 var nu avlägsnad. För valbarhet till lagstiftningskåren fordrades ingen kvalifikation i fråga om förmögenhet utan blott i fråga om civilstånd och ålder; perioden var treårig, men årligen skulle en tredjedel av de deputerade ersättas. Konventets utskott levde i färskt minne och stående

utskott fingo följaktligen ej förekomma. De ansågos rubba den maktbalans mellan lagstiftningen och verkställigheten som författningen eftersträvade och som tvåkammerssystemet skulle befordra. — Exekutiven låg i direktoriets hand. Detta bestod av fem medlemmar, av vilka en årligen avgick. De valdes av de gamlas råd på basen av en förslagslista med femtio namn, som uppgjorts av den andra kammaren. Direktoriets hade ingen befogenhet att upplösa kamrarna och dess medlemmar kunde ställas till ansvar; direktoriets tillsatte emellertid de ministrar som stodo i spetsen för de sex ministerierna och som i själva verket kommo att tjänstgöra med någon av direktörerna som högsta chef. — Domarna och departementens administratorer valdes av elektorsförsamlingarna. — De mänskliga rättigheterna, som också inledde denna konstitution, fingo rymmas i tjugotvå artiklar och kompletterades — ett märkligt tidens tecken! — av nio punkter om människans skyldigheter i samhället.

Maktfördelningen vägde förvisso också i 1795 års författning teoretiskt till förmån för legislativen; det var dock tydligt att lagstiftarna verkligen eftersträvat en maktbalans i Montesquieus mening, men den hade säkerligen blivit bättre tryggad om Sieyès i högre grad fått råda. I praktiken gestaltade sig direktorialförfattningen tidvis till en exekutivens övervikt, till en direktoriets eller direktorialpartiets diktatur, som stödde sig på svärdet. Det var under sådana förhållanden inte mycket av 1789 års troende hänförelse för frihet, jämlikhet och broderskap som Ehrensvärd mötte i 1797 års Frankrike! Den nya konstitutionen hade kränkts omedelbart efter det den antagits, ty det makthungriga konventet hade genomdrivit att den första legislaturens deputerade till två tredjedelar skulle utgöras av män valda bland dess ledamöter! Ett av den just då sysslolöse, antifederalistiske Bonaparte kuvat uppror i Paris hade blivit följd. Beslutet verkställdes och konventionalpartiet erhöll majoriteten i en representation som inte återspeglade väljarnas långt moderatara åsikter. Samhällssöndring och de styrandes fruktan för en reaktion präglade situationen; den som inte omfattade konventionalpartiets åsikter stämplades som präst,

rojalist och anarkist. Det var i detta sakernas läge Ehrensvärd anlände till Frankrike och elektorsförsamlingarna i april 1797 valde den nya tredjedel deputerade för tvåkammaren som skulle ge de konstitutionella republikanerna eller monarkisterna den redan omnämnda övervikten.

De förvecklingar Ehrensvärd fick bevittna har jag redan antytt. Vad hans enskilda planer angick så lyckades han inte tillförsäkra sig en plats i franska armén. »Jag anlände i en av det nya Frankrikes militärt sett mest inaktiva perioder», förklarade han senare för Bülow. Att så skulle vara verkar onekligen som en ödets tanke. Ehrensvärd hörde ju till dem som med »Stockholms Posten» ansågo att krigen i innevarande upplysta tidsålder inte fingo vara grymma utan skulle »lysa av mandom, blandad med ömhet och försiktighet», ett krav med vilket revolutionsfälttågens bryska verklighet inte hade den ringaste gemenskap.

Ehrensvärd fick en mycket stark förnimmelse av besvikelsen och oenigheten i Frankrike men samtidigt också av en allmän, samfällad längtan efter lagtrygghet och borgerlig ordning. I den unga republiken skönjde man uppenbarligen ännu inte samhällsorons slut. Runtom i Europa började frihetens vänner vackla i tron på revolutionsvägens framkomlighet och till och med i den aktiva motståndsrätten slogos bräscher av eget folk. Gustaf Abr. Silverstolpe hade sålunda redan i Hamburg utlagt Kants statsuppfattning för den misstrogne Ehrensvärd och för egen del deklarerat sin anslutning till den store filosofens tes »om statens helighet och nödvändigheten att bibehålla regeringssättet orubbat» därest blott våld återstod, synpunkter som han samma höst i sin vänkrets i Uppsala, den berömda »juntan», hävdade mot den »jakobingalne» unge Gustaf af Wetterstedt, sedermera Karl XIV Johans kände utrikesstatsminister. Att Ehrensvärd nu eller senare skulle utdöma motståndsrätten var naturligtvis för mycket begärt. Inte ens Kant var ju entydig på den punkten. Emellertid fördjupade de franska upplevelsernas styrka helt logiskt det behov av ordning, som överhuvud var karakteristiskt för honom. Hans intresse riktades sålunda på de strävanden som avsågo att på

nytt lägga en fast och pålitlig politisk och etisk grund under människornas medborgerliga föreställningsvärld. Att de franska teofilantroperna skulle slå an på honom och sätta spår i hans samhällssyn är föga överraskande.

När Ehrensvärd på hösten 1797 lämnade Frankrike, var det för att aldrig mera återvända. Han styrde att börja med kosan till Köpenhamn — måhända för att besöka Claes Horn — men begav sig redan mot slutet av året tillbaka till Hamburg, där han stannade nästan hela våren.

Ehrensvärd hade i Frankrike vant sig vid namnformen Gyllembourg och föredrog den efter sin hemkomst framom namnet Gyllenborg. Uppfylld av upplevelserna i väster gav han sig i Hamburg med nytt intresse det »republikanska» klubblivet i våld, som blomstrade mer än någonsin. Framstegsmännen sågo ju trots allt som hänt Europas räddning i en oförtröttad kamp för 1789 års odödliga idéer. Till detta kom att den tills vidare så föga framgångsrika rebellionen på Irland höll frihetens vänner i Hamburg i ständig spänning. Medan Ehrensvärd varit i Frankrike hade Jägerhorn företagit en hemlig resa i iriska angelägenheter till England; Ehrensvärd fick säkert höra närmare om Jägerhorns mission när han nu på nytt sammanträffade med honom. Det är också både möjligt och troligt att vår landsflyktning redan före sin franska resa sammanträffat med iriska patrioter i Hamburg, ty 1796 hade både Arthur O'Connor och lord Edward Fitzgerald givit gästroller i hansastaden, där de förhandlat med bl. a. Reinhard, och lord Edwards hustru, lady Pamela, hade vistats långa månader på orten samt tjänstgjort som irisk förbindelseman. Den holsteinska kolonien hade bevisligen umgåtts med henne vilket låter oss förmoda att också Ehrensvärd gjort hennes bekantskap. Han trädde för övrigt vid denna tid i mycket vänskaplig förbindelse med den bataviska republikens minister i Hamburg, J. G. Reinhold, som var mycket engagerad i frihetsvännernas internationella politiska samarbete. Den omtyckte och gladlynte holländaren förblev livet ut Ehrensvärds vän.

De hamburgska frihetssvärmarnas eller »republikanernas» intresse för Irland gjorde dem under dessa år till föremål för

det engelska spionagets uppmärksamhet. Tack vare det brittiska underrättelseväsendets aktivitet veta vi, att Ehrensvärd 1798 skrev in sig som medlem i en niomanna-»jakobinklubb» hos »medborgaren» Menier — hansastaden hade en rätt avsevärd koloni av republikanskt sinnade fransmän — och att såväl han som Horn, Hastfer, Jägerhorn samt Klingspor voro »citoyens» i Hamburgs här tidigare nämnda, ryktbara »Société philanthropique». Sällskapet, som på sitt sätt tog arv efter Sievekings fyra år tidigare lyktade läseklubb, hade grundats 1797 av Reinhards vän och sekreterare G. Kerner och omfattade enligt engelsk uppgift i maj 1798 etthundrafemtisex ledamöter.

De hamburgska filantroperna voro befryndade med de franska teofilantroperna men dock alldeles självständiga. Deras allmänna politiska tendens var »republikansk» i dåtida bemärkelse och inte jakobinsk. Sällskapet betraktades likväl av engelsmännen och tsar Paul med synnerligen oblida ögon ty det bedrev onekligen fransk propaganda. Filantropernas anseende led också avbräck genom att några verkliga jakobiner anslöto sig till kretsen, bland dem i första rummet den ryktbare Léon. Bourdon, som i februari 1798 kom till Hamburg. Bourdon, som påstods vara en av tyrannmordets främsta franska förespråkare, begav sig enligt de engelska spionrapporterna under sin vistelse i hansastaden jämväl ut till Reinbeck, efter vad det sades för att uppsöka den svenska landsflyktingskolonien. Denna utgjordes enligt brittiske ministern Crawfords rapport i maj 1798 av Jägerhorn, Hastfer, Ehrensvärd, Klingspor och Lilliehorn. Att Ehrensvärd var på besök i Reinbeck är givetvis möjligt, men han bodde ej längre därute. Lilliehorns namn är en mystifikation — troligtvis avsågs Horn som då just torde ha vistats hos Ehrensvärd.

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

Det filantropiska sällskapet i Hamburg upplöstes i november 1798 på tyska kejsarens tillskyndan. Wiens åtgärd var föranledd av ryska påtryckningar. Franske ministern Reinhard och sekreteraren Kerner hade då redan förflyttats, Sieveking och andra tyska frihetsvänner började reagera mot den franska republikens aggressiva tendenser och höllo sig därför undan. Ehrensvärd vantrivdes och ansattes av hemlängtan. På sommaren 1798 finna vi honom åter hos Horn på Själland. Han skulle nu förbli bofast på Danmarks huvudö tills döden sjutton år senare lade honom i en förtidig grav.

VIII. *Vid det förolämpade fäderneslandets gränser*

Lev folk! och njut med vishets mått
Det ljus Dig tidevarvet tänder!
Tyd världen att Du styrka fått
Att äga borgligt fria händer!

När Ehrensvärd på sommaren 1798 definitivt bosatte sig i det egentliga Danmark kom han till samhällsförhållanden, som i hög grad tilltalade honom. Jag har i det föregående upprepat antytt vad det var som så starkt fängslade honom och hans vänner i denna en sinnessjuk envåldshärskares stat: Danmark var en borgerlig rättsstat, var »Lighedens Land».

För den som vant sig att betrakta den dåtida danska monarkien ur 1800-talsliberalismens synvinkel torde Ehrensvärds lilla strof här ovan förefalla obegriplig — dess karakteristik av »danmannens» liv som borgerligt fritt var icke förty sann och berättigad. För det slutande århundradets republikan var ju i all kamp mot despotismen inte statsformen det avgörande och knappast heller förekomsten eller frånvaron av en folkets representation — nej, det var individens rättsställning som dominerade intresset och detta i dubbel bemärkelse, i hans förhållande till staten och i hans ställning till övriga medborgare. Kortare och enklare sagt: det var friheten och jämlikheten som stodo i det republikanska synfältets förgrund.

Det har redan framgått i vilken vidsträckt och från den nutida betydelsen avvikande mening orden republik och republikan företrädesvis nyttjades. Republik kunde betyda en

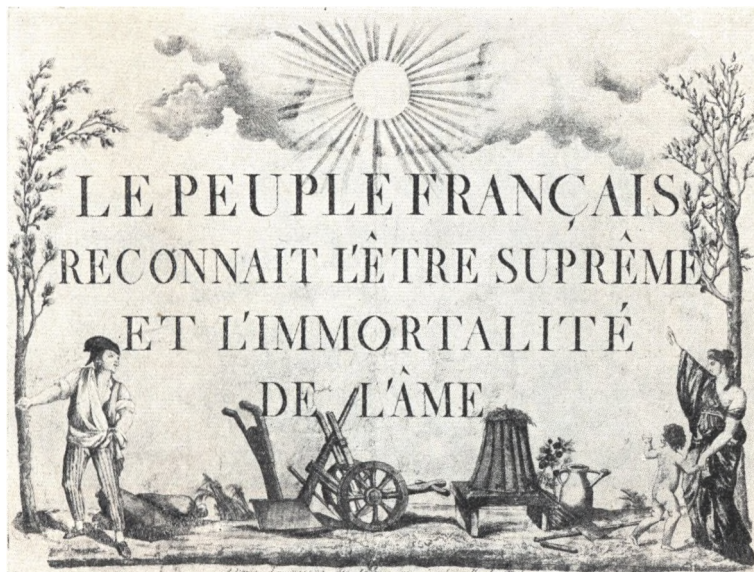
på frihetsvänlig bas organiserad stat, ibland också statsvärld, och republikan var den medborgare, som ivrade för allmänt väl, rättslig jämlikhet och frisinnade samhällsformer. Republikanen kallade sig stundom demokrat men förband med det ordet gärna vissa reservationer: Rousseaus lära att fullständig demokrati inte kunde förverkligas, hade i hög grad anammats av tiden, och jakobinernas framfart i Frankrike hade icke varit ägnad att stämna till ett förbehållslöst godtagande av beteckningen demokrat. Vill man söka en som begrepp mera tillgänglig motsvarighet till revolutionstidevarvets republikan finner man lätt en sådan i ordet liberal, använt i den politiska betydelse som liberalismen erhöll under 1820-talet, när republikanismen allt bestämdare inskränktes till detta ords nuvarande innebörd.

Det danska enväldets första bruk av Kongeloven hade knäckt adelns hotfulla politiska maktställning och sedan det danska samhället under 1700-talet utbyggts till en väl administrerad rättsstat var turen kommen till de rättsliga ståndsprivilegiernas utjämning. På 1780-talet, vid tiden för den patriotiska oppositionens genombrott mot Gustav III i Sverige, visade sig den borgerligt-byråkratiska danska statsidén stark nog för de berömda landboreformernas socialpolitiska och jordreformatoriska storverk. Lagstiftningen i dessa stycken var, om man så vill, en revolution genomförd i upplysningens, förnuftets och de naturliga rättigheternas namn. Den gav allmogemannen full personlig frihet samt skapade därutöver en lagskyddad och tryggt besittande eller också självägande stark bondeklass. Det utgående seklets Danmark, Ehrensvärds nya hemland, förtjänade med sina reformerade agrarförhållanden, sin avsevärda tryckfrihet, sitt fasta rättsskydd, sina frisinnade lagar och sitt liberala handelssystem rätt väl att kallas den lagliga medborgarfrihetens och jämlikhetens hemvist, ett hedersnamn med vilket samtidens republikaner som nämnt ej heller knusslade.

Danmark styrdes således i själva verket inte autokratiskt utan av goda och liberala lagar, som opinionen och oberoende domstolar slogo vakt om och för vilka enväldet i kronprinsens,

„Schrecklicher Schau-Platz der schwärmenden Vernunft ohne Religion“.
Den franska revolutionen.
Tyskt kopparstick ca 1780.

Proklamation av tron på det Högsta väsendet och själens odödlighet.
Kolorerad gravyr, Paris 1794.

Madame Republik dör i barnsäng framfödande en liten kejsare, som av den hjälpsamme Sieyès förevisas för John Bull.
 Karikatyr av T. Rawlandson 1804, publ. med tillst. av British Council, Helsingfors.

Napoleons väg uppåt och utför.
 Kolorerat tysk kopparstick, 1814.

den pliktrogne och samvetsgranne Fredriks gestalt, framstod som garant. Danmarks radikaler voro likväl medvetna om att kronans envælde rent formellt trots allt var vad frihetsvänner-
na överallt i världen bekämpade, nämligen despotism. Under den franska revolutionens tre första år hade republikanernas förtjusning över de sociala omvälvningarna i det egna riket varit för kraftig för att det franska skeendet hade kunnat få ett verkligt dominerande eko; sedan hade skräckväldet följt och därmed en desillusioneringens tid. Situationen förändrades dock onekligen efter 1795, när direktoriet tycktes rehabilitera 1789 års idéer och de danska radikalerna vid jämförelse med dem upptäckte att i tvillingriket mycket återstod att göra. Det var nu som P. A. Heiberg skrev sina skarpaste satirer och politiska visor och Malte Bruun, Danmarks Paine, i »Jerusalems Skomagars Rejse til Maanen» och »Aristokraternes Katechismus» gisslade enväldet lika hänsynslöst som den ärftliga adeln. Men oaktat all teori voro republikanerna dock villiga att tillerkänna den danska absolutismen en särställning och betraktade den till och med som en återförsäkring för upprätthållandet och utvecklingen av den medborgerliga jämlikheten. Malte Bruun och några andra — en Riegels, en Bjerring — böra dock kanske undantagas. Den tidvis mycket radikale Rahbek förklarade för sin del att danskarna behövde suveräniteten för att »nedtræde os Adel og Feudaldespotiet» och Heiberg avgav 1797 följande trosbekännelse: »Ingen kan önska mindre än jag att rubba Danmarks konstitution oaktat alla de fel jag med Raynal och flera andra tror mig finna däri.» Man fäster sig vid uttrycket konstitution! Ett år senare förklarade Heiberg att han inte ville vara rebellionens advokat: »Den frihet jag önskar är blott en befrielse från den ärftliga adeln och den därifrån oskiljaktiga aristokratien och barbariet. Kungen och hela hans familj må gärna för mig leva och trivas. Det är inte de som förtrycka mig och mitt fädernesland.»

Av »feudaldespotismen» var visserligen blott den förmaktsställning kvar som mer eller mindre föll utanför laglikhetens rāmärken — bördens glans, den sociala ställningens besuttenhetens och rikedomens styrka — men den inrymde myc-

ket angreppspunkter; dessutom funnos jämväl ansatser till ett annat »tyranni» mot vilket radikalismen gick till storms, nämligen de myndiga tag som kännetecknade byråkratien och vilka av Heiberg gisslades som ministeriell despotism.

I de radikalas, enkannerligen Heibergs, angrepp mot adeln, gömde sig för övrigt redan ett drag som det kan vara skäl att observera — detta mindre för att vi däri kunna skönja föregångstendenser till det nationella genombrottet på 1830- och 40-talen än för att det så väl gick ihop med Ehrensvärds förskandinavistiska hållning; jag åsyftar den begynnande reaktionen mot »tyskeriet». I huvudsak var antityskheten likväl betingad av antiaristokratismen, som den kompletterade och på vilken den tills vidare levde.

Sanning och frihet voro som känt upplysningsradikalismens tvenne stora nyckelord. Men medan utlandets republikaner i striden mot furstemaktens och det statliga tvångets despotism måhända lade den huvudsakliga tonvikten på problemet frihet, framträdde i Danmark ordet sanning med en alldeles särskild pregnans. Denna olikhet i betoningen förefaller mig i själva verket ganska betecknande och framgick av den Heiberg-Rahbekska kretsens i de liberala tryckbestämmelsernas skydd framburna förkunnelser och meditationer samt stundom en smula maniska behov att predika sanningar. Vi skola här flitigt stöta på refrängen sanning, men nu redan må som exempel anföras en hyllningsdikt, som Ehrensvärd i december 1798 förärade Rahbek. Denna hade i augusti inträtt i det äkta ståndet:

I dag jag stämmer Dig min lyra,
Dig Rahbek, dygdens varma vän
Och sanningen skall tonen styra
Och vänskapen skall liva den.

Tag mot den tack Dig hjärtat sänder
Och som så rättvist helgas Dig —
Dig, som vid Bältens täcka stränder
Den *första* danman var, som mig
Med vänskaps sanna känslor hälsat,
Och som med snilletts glättighet

Vid det förolämpade fäderneslandets gränser

Mitt hjärta och mitt sinne frälsat
Från misantropens dysterhet.
Till Dig, då Danmarks lag mig hägnar,
Till Dig som förste danske vän,
Jag tacksamhetens offer ägnar,
Som för Ditt land jag tänder än
Och som tacknämligt jag skall nära
Som om det var den fosterbygd
Jag fick medborgarns löften svära,
Som gav mig medborgsmanna skygd.

För detta land det värv Du fattat
Att tala sannings enkla språk
Ett språk, som flyktigheten mattat
Och vardagsmänskan ser som tråk.
Du dristigt dock hörs dygd predika
Och tolka rena seders lov;
Med styrkan ömheten förlika
Och utan smicker för Ditt hov
Dess sanna dygders värde höja;
Och utan fruktan för dess makt
Du vågar statens brister röja,
Då sanning dem i dager lagt.

Så vandrar Du den svåra bana,
Vars mål ej någon vekling hann
I spåren utav smickrets fana.
Nej, aldrig sträng, men *glad* och *sann*
Du skall odödligheten söka
Och, stundom misskänd i Din bygd,
Skall tadlet Dina lagrar öka
Med avunden uppå Din dygd.

Man hade frihet; ty man hade en fri opinionsbildning, och när sålunda allmänviljan kunde komma till uttryck, återstod det att lyssna till dess osvikliga sanningar — så ungefär kunna vi sammanfatta en rätt allmän dansk syn på tryck- och frihetsfrågan. Att radikalismen, en gång ute på det teoretiska planet, inte alltid skulle nöjas med den art och grad av tryckfrihet riket hade, var dock givet. Lika givet var att vederbörande, som ansågo sig representera lagen och staten, reagerade mot de radikala angreppen på en tryckfrihet som av allt att döma

var större än den något annat europeiskt land åtnjöt, Frankrike som känt inte undantaget. De nu ävenledes skärpta angreppen på Danmarks allmänna medborgerliga frihet förbättrade inte de styrandes stämning. I detta sakernas läge, d. v. s. i ett skede av redan ökad retlighet på radikalt och byråkratiskt håll, drabbades i juni 1797 tvillingriket av den stora olyckan att förlora sin starke man, A. P. Bernstorff.

Denne minister, i sin samtids ögon inte blott en överlägsen statsman utan också en varm vän av frihet och upplysning, hade som känt givit sitt rikets politiska kurs en från Reuterholms osäkra rodergång mycket skiljaktig, beundransvärd stadga, som väl stod sig i de omgivande brottsjöarnas famntag. Efter hans bortgång förändrades detta förhållande och den danska monarkiens inre tryckmätare visade under de yttre påfrestningarnas inverkan en viss benägenhet att stiga. Bilden av Danmarks medborgerliga välbefinnande var 1798 alltjämt ganska ljus men dock långt mindre ljus än förut och förededde året därpå redan kraftiga skuggningar i radikalismens speciella regioner — jag syftar på inskränkningarna i tryckfriheten och på P. A. Heibergs landsförvisning, händelser som fångades av Horn i versraden »och borglig frihet dör vid tankefrihets död».

Som väl var blev Horn inte sannspådd. Dansk medborgarfrihet fortfor att väsentligt skilja sig från Gustav IV Adolfs system. De danska myndigheternas stramare hållning blev dock inte utan följder för Horn personligen och därigenom inte heller för Ehrensvärd. Vi skola nu något skärskåda den roll Sveriges diplomati i detta sammanhang kom att spela.

Läsaren minns att minister Ehrenheim, Sveriges sändebud i Köpenhamn, i november 1794 försökte förmå A. P. Bernstorff att ingripa mot kungamördarnas bosättning på Själland. Enligt sin egen tolkning av Bernstorffs hållning fick Ehrenheim ett halvt löfte om att Ribbing »under hand» skulle »antydast» begiva sig bort. Nordenskiöld inrapporterade följande enligt hans förmodan osanna rykte, som en korrespondent i den danska huvudstaden uppbyggt honom med: när Ehrenheim i samtal med Bernstorff försökt uttrycka svenska regeringens »för-

Vid det förolämpade fäderneslandets gränser

undran över den protektion desse proscrits njuta i Danmark och även den accueil general Horn där haft hade Bernstorff börjat tala om vädret. Ehrenheim hade därefter inlämnat en not och fått svaret att danska regeringen inte kunde behandla dessa landsflyktingar som brottslingar, då de använde annat namn och åtnjöto den danska lagens skydd.

»Bara man kliver över gränsen ser man klokare saker än vilka ske hos oss.»

Det av Nordenskiöld återgivna ryktet torde verkligen ha motsvarat Bernstorffs syn på frågan. Att Ribbing 1797 beslöt att stanna i Frankrike hade som nämnt näppeligen någon påtryckning till bakgrund. Sveriges chargé d'affaires i Köpenhamn Taube, brorson till Gustav III:s gunstling, sände i maj 1797 en desesch till sin regering, som får kallas betecknande:

»Baron Maclean ifrån Skåne är här för att sälja en herr Fredriksson, för detta greve Ribbing, tillhörande lantegendom och man sade mig i går att för detta greve Horn håller nu på att göra detsamma och är sinnad att med hela sin familj flytta alldeles härifrån. Som jag ingen anledning har att tro det hans fattade beslut är en följd av någon härvarande regerings gjorda föreställningar, så vore fullföljandet av detta beslut så mycket önskligare.»

Efter A. P. Bernstorffs död kom frågan om de landsförvista in i ett nytt skede. Gustav IV Adolf, vars hat mot kunga-

mördarna därvid tog sig uttryck vilka dessa som känt inte alls påräknat, trodde sig kunna inverka på den avlidne ministerns son, statssekreteraren Chr. Bernstorff. Baron Taube rapporterade i oktober att kungens »befallning rörande bemälte herr Classon» redan en gång avhandlats mellan honom och Bernstorff, som lovat »att oaktat alla de många svårigheter, som därvid mötte, likväl överlägga vad parti vore att taga» för att efterkomma den svenska monarkens önskan, »som visserligen vore så högst billig».

Vi veta att Horn på våren 1798 åtminstone någon tid vistades i Hamburg och Reinbeck. Taube återkom till ämnet i slutet av maj; Horns och Ehrensvärds ankomst till Köpenhamn och Hørsholm kan ha givit honom en anledning. Han skrev att han påpekat för Bernstorff att »en Classons så nära vistande till huvudstaden» icke kunde undgå Gustav IV Adolf. Eftersom den danska regeringen hoppades att kungen på sommaren skulle besöka Danmark kände Taube sig övertygad om »att hans danska maj:t visserligen icke skulle vilja att detta blev ett hinder för Eder kungl. maj:t att besöka en så nära och besläktad granne».

Bernstorff lovade göra sitt bästa och Taube påminde honom då om en man som grevens fader redan »mycket konsulterat... i detta ämne» och vars förnämsta plikt var att vaka över de danska lagarnas helgd: det är ganska tydligt att generalprokuratorn Chr. Colbjørnsen, landboreformernas drivande kraft, dolde sig under Taubes beskrivning. Taube hade haft en konferens med denne ämbetsman som lovat effektiv hjälp så snart Bernstorff tog upp frågan med honom. Han hade förklarat för Taube att enligt lagarna »och den hospitalité som här vore antagen, kunde Classon icke av något skäl förvisas danske territorien och ej mer än på ett sätt elöjneras ifrån närheten av Sverige». Vari detta sätt bestod hade Taube också fått höra. Danska kronan skulle köpa Horns egendom för några tusen riksdaler mera än denne själv betalat på villkor att Horn »om han än vidare ville bliva vid sin établissement i Dannemark, nu skulle göra den så långt ifrån svenska gränsen som möjligt vore». Förslagsställaren hoppades att

den danska regeringen, som så gärna ville »obligera» Gustav Adolf, skulle gilla hans råd. »Herr Classon», förklarade Taube, »lärer så mycket snarare häruti ingå som han just i denna moment är färdig att för åsamkad skuld sälja sin lantegendom även till underpris.»

I själva verket ger Taubes rapport vid handen att Colbjørn- sen blott ansåg att man kunde utnyttja Horns egna planer på lämpligt sätt — påtryckning kunde med andra ord inte komma ifråga. Problemet Horn ordnades ej heller förrän mot slutet av sommaren. Sedan större delen av augusti gått kunde Taube sent omsider meddela att »sekreteraren Classon» nyss sålt sin egendom. Huruvida danska regeringen stod bakom köpet visste Taube inte men han trodde att så var fallet. Frågan hade varit före i konseljen för ej så länge sedan och gården hade nu sålts icke blott »vida över dess värde men ock mycket högre än dess forna ägare ifrån början därför begärt».

Det bör här nämnas att Horn erhöll 12000 Rdr, vilket var åtminstone dubbelt så mycket som han själv erlagt. Såsom jordvärdestegringen under de gångna sex åren varit, torde överbetalningen likväl ej kunna anses alltför påfallande. Taube befann sig överhuvud i fråga om Horn i den mest optimistiska stämning. Horn ämnade sända sin familj till Sverige, förklarade han, »för att sedan ensam kunna söka sin soutien uti ett annat land». Han bedrog sig dock i sin förhoppning. Colbjørnsens förslag tillämpades visserligen men tolkningen överläts åt Horn, som fann att Ludvigsborg vid Høsterkjøb på Själland kunde anses vara »så långt borta som möjligt» från Sveriges gräns.

Ehrensvärd hade Horn att tacka för den vänskap, som Rahbek redan 1793 skänkte honom och för den välvilja med vilken han jämväl omfattades av Horns beundrare Claus Paveles, från 1796 kyrkoherde i Hørsholm och 1799 andre kapellan vid Nicolai församling i Köpenhamn. Däremot var det

Ehrensvärd som förmedlade Pavels bekantskap med P. A. Heiberg. Den vänskap, som därvid uppstod mellan de bägge »norrbaggarna», kom sedermera att kosta honom Pavels sympati. Pavels berättar oss följande i sin »Autobiografi» (Ur Stambogen):

Gyllembourg kom ideligen till Claesson medan denne bodde i Hørsholmstrakten och Pavels fann i honom »en interessant, lystænkende Mand» med vilken umgänget väl icke erbjöd samma ojämförliga andenäring som samvaron med Claesson men som dock som vän var honom en kär akquisition. Hade han inte Gyllembourg att tacka för så många av sitt livs behagliga timmar, skrev Pavels, och vore han mindre långsam att fälla en förkastelse över sin nästa, huru påtagliga skäl därtill än kunde finnas, skulle han dock vara frestad att riva ut Gyllembourgs namn såväl ur stambokens synliga vänregister som ur sitt hjärta. Och Pavels dröjde icke att precisera orsaken till sina bittra reflexioner. Heiberg, som fick samma öde som Gyllembourg, som landsförvistes ehuru för ringare brott, blev sviken av denne sin vän. Gyllembourg började ett förhållande med Heibergs fru medan mannen var kvar i Danmark och gifte sig med henne sedan hon framtvingat sin skilsmässa.

Pavels bitterhet var begriplig — ingen har väl ivrat mera än han för äktenskapets och dess helighets renässans och skrivit därom! Emellertid motsvarade hans uppgift om ett tidigt kärleksförhållande mellan Thomasine och Ehrensvärd visserligen det beskäftiga skvallrets påstående men var icke förty oriktig. Äktenskapet med Heiberg var fysiskt och psykiskt otillfredsställande för hans varmblodiga och på en gång klartänkta och romantiska unga fru, som varit ett barn då hon gifte sig. Hon hade emellertid före mannens landsförvisning på intet sätt förgått sig mot denne ehuru hon förälskat sig i Ehrensvärd och visste att han — ensam och lyckohungrig — gripits av kärlek till henne. De brev från henne till Ehrensvärd, som hennes berömda sonhustru skådespelerskan Johanne Luise publicerat i sin helt nyligen i en fjärde upplaga utkomna bok om »Peter Andreas Heiberg og Thomasine Gyllembourg», ge oförtydbart besked i denna fråga. Pavels, sam-

tiden och i synnerhet eftervärlden sågo en skuld som i den tillvitade bemärkelsen inte alls fanns.

Ehrensvärd träffade Heiberg för första gången hos franske ministern i Köpenhamn Ph. A. Grouvelle, till vars mottagningar antagligen Staëls rekommendation öppnat honom vägen. Att så var saknar inte ett visst intresse. Grouvelle, en rätt moderat och i Köpenhamn inte alls impopulär man, med vilken Staël haft mycket att göra, hade nämligen själv vissa besvärliga och av allt att döma ganska ofrivilliga tyrannmördarmeriter att dragas med, som hans ovänner säkerligen inte underlåto att bringa i samband med en svensk kungamördares förekomst på hans mottagningar. Han hade varit den som på yrkets vägnar läst upp dödsdomen för den olycklige Ludvig XVI i Temple. — Vår landsflyktings sammanträffande med Heiberg ägde uppenbarligen rum efter Ehrenswärds återkomst från Frankrike. Bekantskapen befordrades givetvis av de gamla förbindelser vilka Heiberg hade till G. v. Paykull, som året förut besökt Köpenhamn. Den annars svårtillgänglige Heiberg kände sig mycket anslagen av Ehrensvärd, som han firade som »le Brutus du nord, qui n'avait pour parents que les vengeurs du monde». Mot Horn, vars bekantskap han möjligtvis gjorde genom Ehrensvärd, förhöll han sig långt mera reserverad. Detta är såtillvida anmärkningsvärt som Horn åtnjöt en mycket stor popularitet bland Rahbeks vänner, enkanerligen hos Pavels och F. Høegh-Guldborg, en konservativ faders och f. d. ministers radikale son. Horn ställde onekligen den mindre glänsande men långt durablare Ehrensvärd något i skuggan. I kretsens värdesättning av Ehrensvärd, sådan den framträder i minnesanteckningar, har förresten Heibergs tragedi alltid spelat in. Att Heiberg föredrog Ehrensvärd framom Horn fick säkert tillskrivas omständigheten att hans sträva läggning inte passade alltför väl för Horns något forcerade jämlikhet, habilitet, älskvärdhet och stora sällskapstalanger.

Ehrensvärd liksom Horn brukade vid sina besök i Köpenhamn taga in hos »Tracteur» Møller vid Kongens Nytorv, och Ehrensvärd föranstaltade stundom där små fester för sina vänner. Det var vid ett sådant tillfälle som han sammanförde

Heiberg och Pavels. Den sistnämnde, sedermera biskop i Norge och på äldre dagar allt annat än radikal, var vid denna tid »demokrat med liv och själ» — hans egna ord — och visade under samtalets gång och i skålarne en republikanism som genast bragte honom »högt i Heibergs gunst». Här må som en liten parentes nämnas att Heibergs biograf H. Schwanenflügel och den kände danske historikern E. Holm framträtt med olika synpunkter på Heibergs republikanism, ordet dock taget i dess 1800-tals betydelse. Återför man detta ord, såsom jag har försökt göra, till den allmänna och ingalunda distinkt antimonarkiska innebörd, som det hade för Heiberg och hans samtid, försvinner mycket av motsägelserna. Detta har naturligtvis samma giltighet i Ehrensvärds som i Heibergs fall.

En blick på de åsikter som under dessa år framfördes av de danska »republikanerna» i Rahbeks »Minerva» och »Den danske Tilskuere», i »Kjøbenhavnske lærde Efterretninger» och »For Sandhed» ger oss det väsentliga i Ehrensvärds nya omgivnings andliga strävanden och detta bättre än en allmän karakteristik skulle kunna göra. »Minerva», som till 1789 utgivits av Chr. Pram, en den litterära skandinavismens föregångsman och dansk gustavian, och därefter till 1807 redigerades av Rahbek, var bland de nämnda publikationerna den som hade den största läsekretsen och bredaste basen. Det var synnerligen smickrande för vår Ehrensvärd, att Rahbek 1798 här publicerade hans långa och av Rahbek själv översatta uppsats »Den huslige Lyksalighed, Grund til den borgerlige», som vi nu att börja med skola skärskåda.

Encyklopedisk upplysningsrationalism och Rousseau framträda alltjämt som det verkliga fundamentet för Ehrensvärds samhällsåskådning men samtidigt märkas dessa nya synpunkter, vilka jag redan flerfaldigt antytt: det universalistiska momentet har trätt mera i bakgrunden och det historiska i stället skjutits fram; det är inte revolutionens utan evolutionens talan Ehrensvärd för; den samhällseliga friheten, som måste vara lagbunden, kan blott byggas på det historiskt givna, och de särfolkliga förutsättningarna måste beaktas. Göticismen har blivit skandinavism; Nordens folk ha alla förutsättningar

Vid det förolämpade fäderneslandets gränser

att utveckla sin politiska tillvaro till den lagliga frihet, som i själva verket hör ihop med deras karaktär och historia. Men villkoret för Nordens samhälleliga förnyelse är moralens renässans — Ehrensvärd står här kvar på den allmännyttiga egennyttans grund i optimistisk förtröstan på samhällsmänniskans strävan att bereda sin och därmed andras lycksalighet.

Som uppsatsens rubrik anger, skall moralens förnyelse börja i samhällets inre cirklar, hos familjen, och i de olika, av gemensamma intressen sammanhållna medborgarklasserna. Tankegången är typisk för tidens revolutionströtta reformatorer; karakteristisk är också synpunkten att de borgerliga dygderna utgöra den källa ur vilken de medborgerliga krafterna böra och skola hämta den samhälleliga lycksalighetsens och frihetens skatter.

Ehrensvärd börjar med en filippika mot tidsandan: »Förstörelsen är den avgud åt vilken vår samtid helgar sina offer. Av våra förfäder ha vi mottagit fördomar och irrbloss, åt våra efterkommande efterlämna vi ruiner och med allmänt fördärvade seder ett moraliskt kaos.» Envar tänker blott på sin enskilda fördel. Monarkerna absorberas av tanken på tronernas försvar och uppeggas till nya maktspråk av oupplysta rådgivare, som blott vilja öka sitt eget inflytande och på intet sätt äro à la hauteur du siècle. De som genom börd eller ämbetsställning äga myndighet, undergräva av egen makthunger den regeringsmakt i vilken de sakna delaktighet; de rika anse den närvarande tiden vara särskilt »framrullad ur evighetens kaos» för att de skola få övertaga det herravälde som tidigare tillkommit bördens aristokrati; de hetsa upp mängden mot herrarna och vilja draga ner purpurn för att i stället dyrka guld. Prästerna deltaga med iver i den allmänna destruktio- nen — vad Ehrensvärd på denna punkt hade på hjärtat, har redan tidigare avhandlats. De arbetande folkklasserna, som utnyttjats av samtliga uppräknade samhällsskikt och av dem alla upplysts om de övrigas fel, ha slutligen lärt sig att hata dem alla och demoraliserats så fullständigt att de stå redo att med rovgiriga händer och barbari utnyttja den första lämpliga sammanstötningen mellan samfundsmakterna. Det är uppen-

bart att Ehrensvärd här tänkte på sansculottismen, de franska konventsläktarnas pöbeldemagogi och kommunisten Babeufs uppror året före hans franska resa. Mänsklighetens upplysta vänner, fortsatte han, äro förenade i sin strävan att befrämja allmänt väl men söndrade i uppfattningen om de rätta medlen därtill. Splittrade, svaga och hämmade samt dessutom förföljda av egennyttan, ovilja och okunnighet, inskränka de sig till att odla eget vett och att blott sucka för allmänt väl, medan krigarståndet, förvisso ej längre ett maktens blinda verktyg, inom sig sluter all den jäsning som kännetecknar de olika samhällsskikt av vilkaståndet är sammansatt.

»Denna oroliga ställning, så hotfull för allmänt väl, så nedslående för all längtan efter en lyckligare tid, skulle väcka misströstan i vart människoälskande bröst om ej alla dessa motstridiga krafter starka spänning vore stadd i en aktiv eller spekulativ verksamhet, som i snabbhet överträffar varje tidigare politisk övergångsperiod och i filosofens ögon bevisar förefintligheten av en oemotståndlig moralisk drivkraft, vars verkningar blott den blinda slumpens tillbedjare kunna misströsta om. För den som erkänner ordningens eviga lagar bebådar kraften förvisso människosläktets förbättring — om än i ett avlägset fjärran.» Vid våldsamma natururladdningar vet den erfarne att farans stund är kort och att utbrottet kommer att rensa luften, medan den okunnige blott ser förstörelse. På samma sätt fruktar endast den oupplyste i närvarande stund att samfundsbanden skola brista. Den upplyste vet att själva den kraft som driver fram den snabba händelseutvecklingen också hjälper till att hålla den i rätta fåror. »I klippiga farvatten föres skeppet av strömdraget lättast på grund när vindstilla gör seglen slappa och kölen ej lyder rodret; spända segel äro det enda räddningsmedlet och stormen mindre skadlig än stiltje.»

Tiden för konstruktiv, samhällsbevarande handling är inne; den bör följa antikens förebild och inriktas på danandet av en individuell medborgaranda som kan tjäna statens syften och allmänt väl. Lycksaligheten, som är »själens invärtes fred», måste att börja med förverkligas på huslig bas för att kunna

bli medborgerlig. Då den »borgerliga» lycksaligheten ju är det mål, mot vilket världen bör och vill styra, är beståndet av den husliga lycksaligheten den uppgift som envar skyndsammast äger att befrämja. Ehrensvärd sammanfattar sin tes i följande ord, där överensstämmelsen med vännen Axel Silverstolpes samtida förkunnelse är rent av slående: »I oroliga eller illa regerade länder, bland oupplysta lagar och fördärvade seder kan denna (husliga) lycksalighet knappast njutas. Det är blott under lugn och rättvisa lagar, som tolkas av dygdiga män, och i allmänna dygders samt rena seders hägn som en allmän vällevnad kan göra privatlivet behagligt, som människan är lycklig och nyttigt gagnelig för det allmänna.»

Denna lära för Ehrensvärd osökt över till den skandinaviska förkunnelse hans uppsats i sista hand mynnar ut i, byggnad på ungdomsårens göticism och fornnordiska intresse. Han anknuter till Botins Svenska folkets historia, en skattkammare som Silverstolpes patriotiska diktning heller aldrig försummade, och förklarar att »Nordens inbyggare» äro de som på grund av samhällsstruktur, lagar och seder måste anses bäst skickade att förverkliga den husliga lycksaligheten. Han vänder sig därför till dem:

»Nordens inbyggare! Och ha Ni ej kunnat tävla med romare och greker i vetenskaper och bedrifter, så ha Ni dock tävlat med dem i praktisk sedelära; Ni ha med dubbel framgång förbättrat hjärtats fel medan de oftast förvillat sitt förstånd med en dels oriktig, dels illa använd filosofi. Hos Er finner jag dels lagar som underhålla känslan för eget värde och medborgerlig dygd, dels en regering som med egna påbud upphjälper lagarnas brister. Jag finner hos Eder såväl medfödd kraft som genom upplysning förvärvad styrka, såväl kärlek till arbete som aktning för idoghet och oförtrötsam möda; jag finner såväl en början som en övergång till dessa dygder. Och fastän man på andra sidan igenkänner Er i att Ni famla efter välstånd eller yvas att äga det, ha lättja i själen eller råhet i förståndet, utmärkas av såväl tankars lättsinnighet och lättjans likgiltighet som avundsjuka och ringa självständighet, så är dock jämsides med många brister en så stor mängd av

dygder kvar att den utan samhällsomstörtningar skall föra Eder fram till den (med-)borgerliga lycksaligheten... Måtte Ni i skydd av den ro Ni njuta skapa Eder (med-)borgerlig lycksalighet genom det husliga livets dygder. Ni finna dem dels iakttaga av Eder egen regering och dels skola de göra Eder, som själva stifta Era lagar, skickade att rätt begagna den dag som en gång skall randas... Medan södern med krigets skräck bryter åt friheten mark att odla och under löften om lycka och välmåga stör det allmänna lugnet och enskilda välståndet, skola Ni, Nordens män, med Eder ofördärvade stråvan och forna tiders allvar i sederna bereda åt Ert fädernesland lyckliga ekonomiska förhållanden och under visa lagar utöva de dygder som sydlänningarna beskriva... Återuppliva gamla tiders smak för den husliga lycksaligheten! Ni äga nog kraft att försvara den, när Ni rätt känna dess värde.»

På den nordiska romantiken i Ehrensvärds utläggningar kan man inte misstaga sig. Efter det nyss återgivna avsnittet följer en världshistorisk återblick som är präglad av gängse rousseauism. I tvenne samfundstillstånd, förklarar Ehrensvärd sålunda, måste den individuella lycksaligheten anses upphinnelig, i naturlivets råa och i kulturlivets mest förädlade existensformer. Den primitiva, naiva människan tillfredsställde lätt sina begär och var då lycklig; men människan var bestämd för högre ändamål och kunde ej förbli kvar i sin arkadiska tillvaro. Människan kastades därefter framåt »mellan oberäknliga villfarelser och stora gärningar, brott och dygder» för att under de starkaste moraliska stormar gradvis närma sig skapelsens bestämmelse. Mellan de enskilda starka övergångarna njöt hon en andhämtningspaus »för att se på sina framsteg och vid hoppets fackla skymta målet, som, ehuru fjärran, dock alltid föreföll upphinneligt för kommande släktled». Forsynen ville icke frånröva människan hennes verksamhetslust genom att visa henne vägens längd och de väntande olyckornas mångfald.

Efter denna allmänna inledning följa glimtar ur det världshistoriska skeendet. Hellas kultur skildras som »människans sköna råa tidsålder», rik på medborgerliga dygder och mänsk-

Vid det förolämpade fäderneslandets gränser

lig primitivitet. Sedeförfallet, som följde med den ökade upplysningen, gav Grekland i Roms händer och samma orsak gjorde slut på Roms frihet och framkallade enväldshärskarnas tid. Den mänskliga anden steg därefter visserligen högre och högre men då äran söktes mera än lycksaligheten, avlägsnade sig staterna såväl som individerna allt längre från en lugn välbivnads lycka.

Ehrensvärd jämför naturtillståndets lycksalighet med den ena av diameterns tvenne skärningspunkter på cirkelns periferi. Utvecklingen har rört sig bort från diametern i denna ena punkt och följt periferien åt. Den skall dock på denna väg åter närma sig diametern och slutligen nå den andra skärningspunkten, kulturlivets lycksalighet, där människans bestämelse att med ett allmänt, upplyst förnuft och under sanna lagar njuta den högsta graden av en för samhällsvarelser möjlig tanke- och verksamhetsfrihet mötes av den allmänna upplysningens från äregirighetens och ägoförvärvets övervalde frigjorda tidsålder.

Naturligtvis anser Ehrensvärd att man nu sent omsider närmar sig denna den återställda och förädlade lycksalighetens tidsålder. Trots religionskrig och dynastiska krig, trots andlig och världslig despotism hade frön till världens stora moraliska nydaning bevarats i olika europeiska stater — bland dem Nordens riken. Men det var dock »en ny världsdal, förtryckt av våra bröder, som skulle bära den första frukten av detta bevarade frö, framkalla en ny epok och visa åt förtryckarna den första skymten av människosläktets sanna bestämelse.» Hur många villfarelser ha inte försvunnit tack vare det amerikanska föredömet, hur många sanningar ha inte uppdragats som samtliga tyckas leda människan tillbaka till den princip som grundlagt hennes första lycksalighetstillstånd? Efter stora moraliska misstag, allmän och individuell lastbarhet vänder människosläktet åter till lycksaligheten men förädlad, med filosofiens sanna fackla, med en blomstrande, allt omspännande vetenskaplig odling, med en kultur som nu omfattar jordklotet och hundrade miljoner människor: »När vi således ha fäst tanken vid det ljus som går upp över vår tidsålder, böra vi icke

längre tvivla på att allmän och individuell lycksalighet skall kunna uppnås.»

Läsaren ser här fullkomningens jakobsstege rest mot mänsklig himmell

›Varje stat, som ännu har lugn och betraktar det hela från denna synpunkt, kan med god vilja bereda åt sig njutningen av den lycksalighet, som väntar hela världen, och skänka sin samtid vad i av olyckor skakade stater måste köpas åt de efterkommande. Må varje upplyst medborgare i dessa ännu lugna stater fly äre- och penninggirighetens altare för att samlas vid gagnets, för att där undervisa de okunniga, hjälpa de vilsegående tillrätta och stödja de vankelmodiga. Måtte alla dessa överbevisas om att privatlivets ro och odlingen av dess dygder aldrig få övergivnas om inte allmänt väl och en allmän regering (Almeen-Styrelsen) kräva det. Må sinnet . . . väckas för de sanna njutningar hemlivet skänker.

Med detta husliga liv förstår jag människans tillstånd i ett hem, hon må sedan äga detta hem som make, fader, barn, husbonde eller tjänande.

Med livets lycksalighet avser jag den vällevnad som man åtnjuter i ett av rättvisa och verksamma lagar beskyddat hem.»

Sedan Ehrensvärd i sin skildring väl nått fram till denna punkt höjer han pekfingret och låter envar veta, staten likaväl som tjänstefolket, vilken del vederbörande skall taga i den husliga lycksalighetens åvägbringande. Han börjar synnerligen radikalt: ›Då jag säger att detta hem skall ha verkligt skydd av lagarna, följer därav att det land, varav detta hem är en del, skall styras av lagar stiftade av allmänviljan.› Fortsättningen gestaltar sig dock till en uppmjukning, makten kan vara överlåten:

›O måtte Ni, på vilka det allmänna förtroendet överlåtit den lagstiftande makten — vare sig detta berott på börd eller val — aldrig låta Er förledas, varken av fördomars hävd eller ett nuvarande, inbillat behov! Nej! Måtte allmänt väl vara Edra önskemåls heligaste drivfjäder och det allmännas behov den främsta bland Edra kunskaper. Måtte Ni vara de första att avlägga de fördomar, som göra hänsvunna och oupplysta tidens

lagar heliga, som anse ämbetsmannen vara ofelbar och förtjänt av ett skydd som utesluter rannsakan, — de första att avlägga de fördomar som hålla mängden klavbunden i moralisk och politisk okunnighet och som tillåta att en enskild klass av medborgare stiftar och skipar landets lag . . . Ju färre företrädesrättigheter i ett land finnas — privilegier, monopol m. m. — desto säkrare vilar statsskicket på en allmän styrka. Har en sann uppfostran dessutom gjort upplysningen allmän, behöver man i ett sådant land befara varken uppror eller förtryck; ingen del av samhället behöver bäva, annat än den orättvise och egenmäktige ämbetsmannen och den fräcke ehuru mindre högställda lagbrytande brottslingen.»

Ehrensvärd appellerar efter denna programförklaring mångordigt till upplysningens sanna målsmän och befrämjare, till Nordens lärde och tänkare. De äro den allmänna självständighetens väktare, de skola göra kunskapen gagnelig för allmänt väl, de skola stödja regeringen och upplysa den ifall den vid valet av medel stundom tar fel. De skola lära nordbon att uppskatta den fred han har, uppväcka och nära hans medborgaranda och samhällseliga dygder, liva hans håg för huslig lycksalighet. De skola ej blott värma sinnet med skildringen av stora strävanden utan även väcka kärlek till stilla och borgerliga företräden, till »Rolighedens Simpelhed», till stilla idoghet och bondens dygd — lantmannen till tillfredsställelse och övriga medborgare till föredöme! De skola klarlägga de brister som vidlåda uppfostringsmetoderna och visa vägen till deras avhjälpande, de skola med samma iver förädla hjärtat som de odla vettet.

Ehrensvärds önskelista för tankens män är ändå längre; de skola nämligen ej längre blott klandra — därav har man haft nog — utan även komma med en positiv gärning, som sträcker sig till alla det mänskliga samhällslivets områden. Lagar böra föreläggas medborgarna »som uppmuntra och hedra samfundets närande lemmar och som förbättra och bevara sederna». Men den tänkande mödans lön skall bli skön. Det Högsta väsendet skall bli värdigt dyrkat och icke förtytt, lagarna skola bli älskade och åtlydda, dygden kommer både

på tronens höjd och i hyddan att åtnjuta samma företräde som tidigare släktled inrymt åt hjälmen och purpurn. Lantbruket och hantverket skola bli lika aktade som hittills anor och guld och man skall lika ofta få se lycka i äktenskapen, värme i blodsbanden, förnuft i uppfostran och moral i samlivet som man tills nu upplevat motsatsen därav. »Ett lands tänkare bestämma allmänviljans inriktning... de styrande bestämma däremot verksamhetskretsen. Ju mera de och tänkarna samarbeta, desto lugnare är staten, desto snabbare uppnås målet.»

De intellektuellas spekulativa och de regerandes aktiva makt blir dock vanmäktig i strävandet efter huslig och därigenom medborgerlig sällhet om inte det täcka könets stöd kan påräknas. Den vanmäktiga och dock så mäktiga kvinnan har avstått från delaktighet i styrandets glans och styrkans rätt och förbehållit sig blott naturens gåvor, täckhet och oskuld. Men hon har i Norden aldrig av mannen pålagts vanhedrande bojor och i huslig förträfflighet och stora allmänna dygder väl kunnat tävla med Roms »borgarinnor». I hennes hand ligger tills vidare uteslutande kommande generationers danning; hon ger barnens själsliv dess första starka intryck; hon behärskar mannen som moder, älskarinna, hustru och dotter och kan förädla honom med ömhetens styrka och vältalighetens skönhet. »Måtte Ni upplyfta Eder själ», ropar den svärmiske Ehrensvärd, »till utövningen av de plikter som framkalla tidsålderns lyckosalighet! Helga den oemotståndliga makt som Er charm ger Eder, åt uppgiften att ingjuta i vår tid kärlek till dygd och rena seder. Uppfostra Edra barn till tänkesätt som bereda sann enskild och allmän lycka, då skola Ni vinna en aktning som överlever Er fägring och förljuvar Er levnads afton.»

Efter att ha appellerat till alla dem som kunna ha något inflytande på »vad vi kalla ett folks moraliska styrka», vänder sig Ehrensvärd så till dem »hos vilka naturen, trots alla konstlade författningar, förenar den fysiska kraften». Den på en gång fysiokratiska och rousseauska uppläggningsen är typisk i appellen till jordbrukarna:

»Värda lantmän! Ni som ur jordens sköte med Era händers

Vid det förolämpade fäderneslandets gränser

arbete framtaga staternas grundnäring, för Er är lycksaligheten åtminstone lika tillgänglig som för dem vilka i mera lysande kretsar dana staternas öden. Den stilla vällevnaden är för nära besläktad med naturens ordning, för att inte tillhöra Eder . . . De skrankor som gångna tiders statliga administration upprest mot Er lycka kommer innevarande tidsålder att nedbryta. Ni behöva ej påskynda utvecklingen utan blott vara beredda att värdigt mottaga den.»

Jordbrukarens kroppsarbete ger hälsa och själsligt lugn. Han behöver ofta blott bli medveten om lycksalighetens närhet för att äga den. Att för egen hand plöja jorden är en varaktigare lycka än att plöja tankens obestämda mark. Lantmannen bör pryda sitt hedervärda stånd med verklig mänsklig dygd och goda seder, älska sitt hem och hänge sig åt enkla glädjeämnen — då skall han bli medveten om sitt människovärde och sina plikter mot det allmänna. — Den husliga lycksaligheten är dock ej ensam förbehållen jordbrukaren, också hantverkets utövare kunna komma i dess åtnjutande om de eftersträva den och helga sin vilotid åt dygd, rena nöjen och upplysning i stället för åt värdshus och rusdrycker, om de eftersträva ökad yrkeskunskap och allmänt anseende och fly de utsvävningar stadslivet frestar till. Lycksaligheten är till för alla som sträva efter rättvisa, sanning och frihet, parad med manlighet och ädelmod, hävdar Ehrensvärd. Hans medborgerliga dygdebild visar stark påverkan från 1795 års franska skyldighetsartiklar:

»Medborgare! Hur skola Ni kunna uppnå allmän lycksalighet när Ni förakta den husliga. Ni säga att allmänna författningar rubba Er individuella säkerhet och följaktligen Er husliga ro. Men övertyga Eder om att de husliga dygderna bereda de medborgerliga och dessa åter den allmänna lycksaligheten! Lika är det med sederna. Glöm aldrig att den som inte är en god man, fader, granne eller vän aldrig kan vara en rättskaffens medborgare. Visserligen är det sant att borgerligt tvång i mörka tider utesluter individuell vällevnad; men erinna Er, medborgare, i vilken tid Ni leva. Inga statliga bojor äro nu så starka att de kunna klavbinda ärlig lycksalighetssträvan och

fjättrarna kunna aldrig smidas på nytt när för all hämnd främmande händer en gång avkastat dem. Varje folk, som bryter sina bojar för att bli lagbundet fritt och icke för att själv förtrycka, kan bli så fritt det önskar.»

Någon oroväckande radikalism framträdde som synes inte i Ehrensvärds långa uppsats. Den ljusa framtidsoptimism författaren gjorde sig till tolk för, var annars inte vad hans danska vänner just då kände sig livade av. Spänningen mellan de radikala publicisterna och den »ministeriella despotismen» var stadd i snabb tillväxt.

De allmänna orsakerna till denna sakernas utveckling har jag redan nämnt, den närmaste anledningen var den orättvisa behandling som kommit en av den Rahbek-Heibergska kretsens skarpaste huvuden till del. Hov- och stadsrättsassessorn P. Collet, för övrigt sedermera en av de få som inte med anledning av Thomasines skilsmässa vände sig helt ifrån Ehrensvärd, hade i slutet av september 1797 genom en kunglig resolution entledigats från sin tjänst. Orsaken hade varit några otvivelaktigt med anseende till hans ämbetsställning över målet skjutande reflexioner, som han inflätat i en anmälan av den kände prästmannen M. G. Birckners radikala skrift om tryckfriheten. I Collets recension, som ingått i *Lärde Efterretningar*, hade bland annat hävdats att tjänstemännen kunde göra anspråk på samma frihet som andra medborgare att kritisera regeringen och samhällsförhållandena. Skrift som uppmanade till motstånd och t. o. m. upplopp skulle ej få leda till åtal om inte rentav uppror predikats. Tron på Gud och själens odödlighet voro inga oeftergivliga villkor för mänsklig moralitet, ty »den dygdige ateisten förverkligade i sin person det högsta idealet av moralisk fullkomlighet och kraft».

Det som upprörde opinionen mest i Collets sak var inte att hans recension ansetts brottslig ur tryckfrihetsbestämmelsernas synpunkt utan att statsrådet föravskedat honom utan dom. Colbjørnsen, den medborgerliga rättvisans försvarare men samtidigt tvivelsutan i mångt och mycket en byråkratisk autokrat, hade övertalat regeringen till det steg den tog. Han ville statuera ett exempel, som skulle lära ämbetsmännen disciplin —

Vid det förolämpade fäderneslandets gränser

men i själva verket gav han blott näring åt påståendena om ministerstyre och despotism.

Då Gustav IV Adolf var allt annat än en vän av tryckfriheten, voro Taubes rapporter i det uppseendeväckande Colletiska fallet givetvis hållna i en fördömande ton. Taube redogjorde utförligt för recensionen — Collet hade förklarat, skrev han bland annat, att tjänstemannen inte var skyldig att under alla omständigheter hålla den ed han svurit kungen — och såg sig snart i stånd att meddela att en kommission nedsatts för att undersöka, huruvida de ständiga missbruken av tryckfriheten kunde förekommas.

Nyheten om kommissionen tillfredsställde tvivelsutan Gustav Adolf i hög grad eftersom radikala artiklar kunde misstänkas för benägenhet att söka sig till eller från Danmark. Han fick emellertid vänta på skärpta bestämmelser. Starka krafter voro i rörelse för att tryckfriheten skulle bibehållas — Taube rapporterade därom — och i själva verket visade de danska radikalernas lidelsefulla kamp för denna den viktigaste av människans politiska rättigheter att kronprinsen satte sitt anseende som »Lighedens» och den borgerliga frihetens beskyddare på spel genom att gå in för en inskränkning av 1790-års tryckfrihetsförordning. Att skärpningen dock sent omsider blev av — i september 1799 — berodde som känt i icke ringa utsträckning på den ryska kejsarens påtryckning. Danmarks tilltagande yttrepolitiska svårigheter avledde ju också i någon mån det inre opinionstrycket från de nya bestämmelserna, som tillämpades liberalt och därför även framgent i tryckfrihetsfrågan gävo Danmark försteget framom de flesta europeiska länder. De styrande hade överallt avlägsnat sig långt från Fredrik den stores och Josef II:s ståndpunkt att ordets frihet var statens fördel.

Rahbek stormade fram i »Den danske Tilskuer» 1797 och tog livlig del i Collets försvar. Har fruktan, usel fruktan förstenat alla, frågade han och förklarade att Tilskueren aktade lagen men också bara den — vad lagen inte förbjöd, kunde inte vara belagt med interdikt. Det var »borgarplikt» att ära lagen och Tilskueren bestred inte regeringens rätt att tillämpa

den. Men när lagen tolkades enligt synpunkter, som hittills inte anlagts och ej heller fackmän uttalat sig för, måste Tilskueren i medborgarnas personliga säkerhets namn få yrka på att lagens mening blev fastställd. Regeringen hade hittills följt principen att tillåta dryftning av alla ämnen, om blott formen var honett, oberoende av om diskussionens resultat var behagligt för de styrande eller ej. Att direkt eller indirekt uppegga till uppror, håna offentliga inrättningar, ämbetshandlingar och författningar samt driva spe med landets religion måste anses brottsligt, men intet av detta hade Collet gjort sig skyldig till. Man fick väl under sådana förhållanden säga med Richelieu att kungen bytt rådgivare och ministrarna grundsatser.

O skriver! Skriver kun mod Sandt og Ret,
Thi Ret og Sandhed vinde just ved det

hette det som motto för en följande uppsats av Rahbek om tryckfriheten och Tilskueren fortsatte därefter året ut oförskräckt att gå i samma frihetsfejds tecken.

Heiberg tog också till orda i tryckfrågan. Han utgav flygskriften »En droppe i det stora havet av skrifter om skrivfriheten», vari han förklarade att det i själva verket inte var det tryckta ordet som åstadkom samhällsomstörtningar. Uppror och revolution framalstrades inte nerifrån folket utan uppifrån regeringen och de maktägande. Hans hållning till motståndsrätten föreföll i detta sammanhang visserligen något oklar men ändå bejakande.

Under vår- och sommarmånaderna 1798 uppbyggde Tilskueren publiken bl. a. med »Brev från Jean Malheureux jämte tillägg av hr Heiberg om stryckfriheten (Pryglofriheden)» och med en uppsats av Rahbek »Angående en här grasserande mul- och skräcksot»; rubrikerna tala för sig. På hösten kom Rahbek med en ledare kallad »Huskur mot skrivfrihetens skadliga följder», där han jämförde tryckfrihetens belackare med mannen som bannade kniven han råkat skära sig på. Skadan var ju hans eget fel! All olägenhet tryckfriheten kunde medföra bottnade i samhällets brister. Det gällde att avlägsna dem.

Det är ett avbrott i all tryckfrihets-krigsstämning att i samma årgång av *Tilskueren* finna en »Angivelse av en i *Minerva* begången *Tilskuer-synd*», i vilken *Rahbek* kåserade om *Ehrensvarlds* uppsats om den husliga lycksaligheten. Denna lycksalighet hade *Tilskueren* predikat sedan åtta år och följaktligen gärna översatt och publicerat en utländsk väns avhandling därom i den allvarsamma »*Minerva*». *Tilskueren*, som alltid bemödade sig att vara sina eventuella kvinnliga läsare till lags och säkert lästes mera av det täcka könet än tidskriften *Minerva*, vågade likväl inte låta bli att bekänna att uppsatsen ifråga innehöll följande föga galanta ställe. *Ehrensvarlds* appell till kvinnan att sträva efter huslig lycksalighet avtrycktes så och *Rahbek* avslutade citatet med några raljerande betraktelser om de förlegade kvinnodygder som signaturen »C. F. G» — landsflyktingens danska initialer — förhärligade och även *Tilskueren* svärmade för.

Ehrensvarlds kusin amiralen hade på sommaren 1796 besökt *Köpenhamn* och därifrån kommit till *Hamburg*, där vår landsflykting och han träffats. *G. v. Paykull* hade samtidigt vistats i *Danmark* och vi få kanske antaga att han ävenledes rest söderut för att råka svågern. Under de bägge svenskarnas vistelse i *Köpenhamn* beslöts på en av *Guldberg* till deras ära föranstaltad fest på *Skydebanen*, där *Heiberg* besjöng sin gamle vän *Paykull* som *Skandiens Anakreon*, att ett litterärt skandinaviskt sällskap skulle bildas. Tanken låg nära till hands för festarrangörerna; neutralitetsförbundet hade givit skandinavismen en viss politisk relief och den danska litteraturens patriotiska romantik fann mycken näring i nordiska föreställningar. Emellertid var *Heiberg* impopulär bland en del moderatare och tyskvänligare yrkesbröder som exempelvis *J. Kragh Høst* och *Chr. Pram*; de önskade bilda en förening i vilken skalden *Baggesen* var med men hans vedersakare *Heiberg* utesluten. *Rahbek* opponerade sig och hans radikala vänner anslöto sig till honom, färdiga att bilda en särskild sammanslutning. Sålunda kom det sig att festen på *Skydebanen*, som till sitt svenska inslag så helt dominerats av *Ehrensvarlds* släkt, efter någon tid resulterade i tvenne föreningar i vilka de två vittra

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

svenskarna till råga på allt saknades, »Det skandinaviske Litteraturselskab» kring Baggesen och sällskapet »For Sandhed» kring Rahbek, Heiberg och deras vänner.

För sanning — namnet gick igen i sällskapets tidskrift och var betecknande för den »republikanska» sanningsdyrkan kretsen som redan nämnt hängav sig åt. Då »For Sandhed» var den intellektuella luft Ehrensvärd andades under åren före sekelskiftet och som han kallade sin, bör ett granskande ögonkast på tidskriften kunna försvaras. Den innehöll enligt en recensent i *Lærde Efterretninger* det yppersta som dåtida dansk litteratur hade att bjuda på.

Första bandet, utkommet 1798, inleddes med en uppsats »For Sandhed» i vilken Rahbek framlade tidskriftens program. »Vi skriva för sanningen, men lova ej och kunna ej lova att skriva sanning», hette det med tanke på det publicistiska sanningssägandets tekniska och lagliga svårigheter. Önskan och verklighet förhöllo sig till varandra som orden von och zu i en grevetitel. Man vill vara zu men får i regel nöjas att vara von. For Sandhed försäkrade dock att den *tordes* skriva vad den *borde*. — I samma band ingick också ett orimmat ode av Jens Smidth, en teolog som livet ut var Ehrensvärds och dennes hustrus nära vän. Skaldestycket, »Finthona», var en långrandig lärodikt om sanningen, som ständigt upptäckes i nya former för att åter övergivas. — Människan har gått härligt framåt och gjort sig i mycket till herre över naturen, men vad

Vandt han i Dyg og i Held? Beskue hans Kaar før du svarer! . . .
Hvad er Menneskets Ret som Borger? Spørg om hans Pligter!
Herlige, sande Ord, sagte med lysende Fynd
Findes i mangelen Bog af Dagens og Fortidens Vise;
Stormænd læse dem ei, le ad Rousseaus Teori.
Øg din Magt, og udpres dig Skat er den heldige Praxis
Æret med Navn Politik, lært i Machiavels Bog . . .
O at min Røst var vældig som Storm for at vække til Kampen. . .
Frem da, I vakkre Mænd! Hvis Hjerter slaa højt ved at tænke
Menneskets Værd! O frem! Sværger den hellige Ed:
Borgeres Adel og Værd med Raad og Daad vi vil hævede!
Lasten i Glimmer Foragt! Død, Tyranni og Bedrag!

Sandhed vort Værn, og Dyden vor Pris, om den skinner fra
Tronen
Riger til Held eller myg skjules i Vadmeles Vams . . .

Av Heiberg ingick i detta första band en imitation av Churchill's satir »Självständigheten», ur vilken jag redan tidigare anfört några plock och där han knappast kunde sägas skjuta över målet. Däremot frestade han onekligen vederbörandes tålmod något för starkt i de tvenne bidrag som »For Sandheds» andra band innehöll. De hade utom av hans förbittring över hotet mot tryckfriheten som känt dikterats av hans uppshetsning över den orättvisa behandling han just då vid besättandet av notarius publicus ämbetet fick utstå. Han blev förbigången, en åsidosättning i vilken han såg en akt av personlig fiendskap från Chr. Colbjørnsens sida. De båda ödesdigra bidragen voro hans »Politisk Dispatch» och hans satiriska språkgranskning. I den förra artikeln försökte han bevisa att dåtidens monarkier men i synnerhet det dansk-norska tvillingriket hade en sämre finansförvaltning än den franska republiken, ett påstående som med hänsyn till Frankrikes usla statshushållning var oberättigat huru många angreppspunkter det danska statsverkets tillstånd än kunde erbjuda. Heibergs utgångspunkt var givetvis att statsräkenskaper, som voro offentliga och kontrollerade av folket, måste vara bättre än sådana i vilka allmänheten saknade verklig insyn. I Heibergs »Sproggranskning», en av dessa ordbokssatirer som tiden älskade, gick han illa åt Danmarks regering och samhällsinstitutioner. Det må tillåtas mig att göra några stickprov. »Allmakt: ett den himmelska eller jordiska gudomens attribut. När en regent säger till en pratmakare: bli geheimeråd! till en pultron: bli krigsråd! till en bankruttör: bli kommerseråd! så bli de det . . . *Tjänst eller ämbete:* en fördel som förvärfvas liksom saligheten av nåd och inte genom goda gärningar . . . *Frihet:* en fabriksvara som man under de senaste åren tillverkat rikligt i Frankrike. Den är dock kontraband i Danmark ehuru den nya tulltaxan ej nämner därom . . . *Människor:* spelmarker i kungars eller ministrars spelpartier . . . *Revolution:* en

förbrytelse som består i att en nation vredgas när regentens hantlangare, efter att ha slitit skjortorna av folket, begynna att hudflänga det. Regenten har lov att göra revolution mot sitt folk men folket inte mot regenten... *Högsta domstolen*, på latin: *summum ius*. Man må akta sig väl att tillfoga: *summa injuria*... *Officer*: en ämbetsman som bör kunna skälla och prygla... *Trogen undersåte*: är envar som rosar regeringen hur den än handlar...»

Det anförda må räcka. Adel, präster och kyrka fingo naturligtvis också sin rikliga del. Heiberg ställdes i februari 1799 under det pressåtal som skulle få en så tragisk utgång för honom.

Det andra bandet av »*For Sandhed*» uppvaktade utom med Heibergs bidrag bland annat med en magnifik satir av Rahbek, »*Junker Schwerenot Gottsblitz*», som utdelade nog så välmåttade snärtar åt Danmarks »högvälborna tyska» adel och åt vad »republikanerna» betraktade som överhetlig skuggrädsla. Där fanns också en uppsats av F. Hoegh-Guldberg, »*Min Lyksalighed*», som onekligen gick i vår Ehrensvärds stil och gjorde skäl för Rahbeks i samband med Tilskuerens »synd» framkastade skämt att signaturerna F. C. G. och F. H. G. kanske rent av voro identiska. Guldbergs vackra dikt »*Til Sandhed*» i första bandet hade varit stämd i samma tonart. Dess vision av sanningens framtidssamhälle överensstämde helt med Ehrensvärds förkunnelser om den husliga lycksaligheten.

Tredje bandet av »*For Sandhed*» presenterade tvenne intressanta uppsatser av Collet om olämpligheten av tjänsters besättande på livstid och önskvärdheten av en ny lagkommision; Collet var vid denna tid Rahbeks synnerligen produktive medredaktör i *Minerva*. Av Heiberg innehöll bandet »*Peder Oxes Frøer*» och av Pavels den alldeles icke religiösa elegin »*Længsel efter Døden*,» som ger oss en liten föreställning om herr kapellanens andliga skaplynne vid denna tid. Dikten, som enligt den välvilliga recensenten i *Lærde Efterretninger* är stämd i en djärv ton, hälsar döden som den store frihetsvännen. I livet efter detta finns varken kungliga eller folkgjorda despoter utan äntligen verklig frihet och sanning:

Vid det förolämpade fäderneslandets gränser

Frihed! Du som vennehuld indbyder
Dine Dyrkere til Held og Fred,
Ægte Borgersind og Borgerdyder
Vandre signende i dine Fjed.

Så ser det ut på himlasidan. På jorden däremot finns det trälar och slavar såväl i »Afrikas heta zoner» som vid »Nevas kalla brädd» och

Tankens Ytring, Tanken selv er Brøde
Hos saa mangt et vældigt, hædret Folk
Sandheds mandige beskedne Tolke
Før sin ædle Kækhed strængt maa bøde.

Det fjärde bandet av *For Sandhed*, ävenledes utkommet 1799, stod redan under de nya tryckbestämmelsernas färla. Tonen är således dämpad. Det innehöll bland annat av Rahbek utförda efterdiktningar av Gyllenborgs ode över Människans elände och av Adlerbeths Cato, en »republikansk» uppsats av Rahbek om partierna i Frankrike sedan revolutionens begynnelse och en betraktelse av H. G. Clausen över den rätta tolkningen av begreppet allmänt väl.

År 1786, då i Sverige oppositionen mot Gustav III upplevde sitt genombrott och i Danmark landbokkommissionens tillsättning bebådade det stora sociala reformverket, hade Rahbek förklarat i *Minerva* att den danska regeringsformen visserligen inte tillät folkförsamlingar eller offentliga talarestrader och inte begåvade medborgarna med senat eller parlament men att skrivfriheten rikligen ersatte dessa brister. Redliga patrioter fingo fritt lägga fram sina tankar om medborgarnas välfärd och upplysa regenten om rikets, enskilda stånds, ja enskilda medborgares önskingar och behov. Nu, tretton år senare, när man redan nått fram till ett rätt bestämt »mera» i sina medborgerliga önskemål, förlorade man en del av den tryckfrihet man dittills ägt. Reaktionen måste bli stark. Den blev det också — Rahbek skildrar den livligt i sina *Erindringer*. Det var ju tryckfriheten som gav allmänviljan eller dess i samhället förefintliga motsvarighet, den allmänna opinionen, uttrycksmöjlighet. Att inskränka tryckfriheten var en akt av

våld mot medborgarsamhället. Också Kant, vars filosofi trängt djupt in i den danska radikalismens leder — Collet och Malte Bruun voro kantianer bland dem vilkas namn jag här anført — betecknade pennans frihet som »das einzige Palladium der Volksrechte» och förklarade att regenten genom att avskaffa denna frihet kom i motsägelse till allmänviljan och därigenom till sig själv och den rätt som var hans. Att en sådan motsägelse måste föra till konsekvenser låg nära till hands. Ehuru Kant inte själv gick in på frågan öppnade den dock för radikalismen en väg bort från hans förnekande av den aktiva motståndsrätten, varom i det föregående varit tal. Läsaren minns säkert Gustaf Abr. Silverstolpes formulering.

Kants statsuppfattning byggde på Rousseau som Kant stöpt in i sin filosofi. Detta betydde som känt att allmänviljan uppgått i lagen som hos Kant framstod som den verkliga suveränen medan statsmaktens utövare, ja, statsmakten som sådan, snarast var lagens agent. Tankegången har befruktat den romantiska konservatismen, men inte bara den. Långt därifrån. Radikalismen var en ännu tacksammare lärjunge. Ser man nämligen närmare på de teser som Kant framlade — tyvärr i spridda sammanhang — förvånar man sig ej längre över att denne rättsstatens järnhårde målsman var en aldrig sviktande vän av den franska revolutionen och att kantianerna i Tyskland, Danmark och Sverige betraktades som »jakobiner». I Kants syn på staten som en rättslig organisation av människor, åstadkommen genom allmänviljans förening till ett samhällskontrakt och behärskad av principen att lagstiftaren — vem som än uppbar hans roll — representerade den allmänna folkviljan, låg i tidens ögon givetvis en stark radikalism. Det som ett folk aldrig kan tänkas besluta angående sig självt, kan ej heller lagstiftaren besluta för folket, om inte själva grundvalen för rättsstaten och därmed staten överhuvud frångås; statens ofrånkomliga tvångsmakt måste bygga på lag av denna art; förhållandet är liknande i fråga om politiken, som måste överensstämma med lagens, den offentliga rättens idé: allt detta var grundsatser som Kant hävdade i olika sammanhang och som förde till nog så radikala konsekvenser. Utgående från

tesen »salus publica suprema civitatis lex est» förklarade den store filosofen att allmänt väl i främsta rummet »är den lagliga författning, som garanterar envars frihet genom lagar» och som innebär att varje människa fritt får söka sin egen lyckalighet i den mån hon inte kränker den allmänna lagbundna friheten, d. v. s. andra medborgares rättigheter. Friheten i stat betyder således mänskliga rättigheter inom lagens gränser och deras fria utövning i trenne dimensioner, den politiska, ekonomiska och religiösa. Hindras denna utövning principiellt och varaktigt, företages ett ingrepp i gudomliga regalier, i den guds som »skapade människan att vara fri». Staten skall med andra ord tillvarataga »oförytterliga» mänskliga rättigheter. Statsskicket kan variera, laglighetskravet ej: att Kant personligen fann sitt ideal i den lagliga jämlikhetens »republikanska» representativsystem och att Frankrikes konstitutionellt-monarkiska författning av år 1791 hade hans varma gillande, för-
mår svårligen väcka vår undran.

Heiberg skötte sitt försvar i den process som anhängigjorts mot honom genom att i sin berömda »Läsning för publiken» framlägga handlingarna i sitt mål för allmänheten. Den aggressivitet med vilken han gick till väga och inlät sig på personliga angrepp mot Chr. Colbjørnsen förbättrade givetvis inte hans utsikter. »Läsningen» avstannade genom de nya tryckfrihetsbestämmelsernas mellankomst i september; då åtalet mot Heiberg också sträckte sig till vissa skrifter utöver de nämnda bidragen i »For Sandhed» och hans straff påverkades av de pressförseelser han tidigare dömts för, kom hans dom, som avkunnades på själva julafton, att bli synnerligen hård: den lydde på landsförvisning.

Att Heiberg i domstolens utslag såg en av Colbjørnsen anlagd komplott, var psykologiskt mycket förklarligt. Han hade i detta fall förlorat sinnet för det rimliga. Sålunda såg han också sedermera i hustruns skilsmässa fullständigt omotiverat

resultatet av ett förrådiskt samspel mellan Ehrensvärd och prokuratorn, vilken vår landsflykting vid flera tillfällen råkat. Ja, Heiberg gick så långt att han till och med gjorde gällande att Ehrensvärd sökt hans vänskap i sin egenskap av Colbjørn-sens spion, förfört Thomasine och genom Colbjørn-sen arbetat på att få honom själv landsförvisad. Att detta komplex av snedvridna föreställningar kring det outsläckliga hatet mot föremålet för hustruns kärlek var fullkomligt oberättigat, har redan Heibergs biograf Schwanenflügel betonat; Ehrensvärd kände Colbjørn-sen helt flyktigt och hade givetvis ingen beröring med honom; att det näppeligen kan vara tal om någon fysisk otrohet mot Heiberg från hustruns sida förrän flera månader efter Heibergs landsförvisning framgår dessutom med all önskvärd tydlighet av hennes brev till Ehrensvärd.

Att vår landsflykting förälskade sig i Thomasine, att Heiberg landsförvisades och hon, snart helt fången i sin starka lidelse, bröt sina band och yrkade på en laglig förbindelse, blev i själva verket trots all äktenskaplig lycka Ehrensvärds andra skeppsbrott i livet. Han blev ånyo rotlös i den omgivning han nyss kallat sin.

Han hyste alldeles otvivelaktigt den varmaste tillgivenhet för Rahbek och Heiberg. Politiskt sett voro dessa bägge nära vänner just under denna period mycket samspelta, men Rahbeks ljusare världssyn torde särskilt ha tilltalat vår svärmare: att »vara god make, god fader, god son, god vän och god medborgare», d. v. s. bekänna »en republikansk religion» — Rahbeks trosbekännelse — var som vi sågo också Ehrensvärds ideal. Jag har redan återgivit den hyllningsdikt som vår landsflykting några månader efter Rahbeks giftermål författade till dennes ära, därvid följande Horns och andra vänners tidigare exempel. På nyårsmorgonen 1799 skrev han från Ludvigsborg, där han tillbringat helgen hos Horn, ett lyckönskingsbrev till Rahbek, »sanningens och sin hustrus älskare», i vilket han tillönskade denne »sin egen vän» all den »tillfredsställelse som det är möjligt hinna för oss ändeliga varelser». Han sände vid detta tillfälle till Rahbek en liten dikt om tre strofer, riktade till Gud, Danmarks folk och kronprinsen, och bad mottagaren

placera poemet i Tilskueren eller sänka det »djupt uti glömskans hav». Läsaren har redan återfunnit tvenne av stroferna under detta och föregående kapitelns överskrifter. Den tredje inleder redogörelsen för Ehrensvärds verksamhet som trestatsskandinavist. Dikten kom inte in i Tilskueren, möjligtvis för att den i dagens stämmingsläge, då hotet mot tryckfriheten var det stora spörsmålet, hade för litet stålklang.

Av Heibergs lidelsefulla brev till sin hustru i samband med skilsmässan kan man lätt få uppfattningen att Ehrensvärd under sin danska bosättnings första period mest satt hos Thomasine och den lille Johan Ludvig, medan den liberale maken höll sig undan, arbetande eller idkande det för det dåtida politiserande Köpenhamn så utmärkande klubblivet. En sådan syn på den naturligtvis rätt ensamme Ehrensvärds tillvaro är dock oberättigad. På hösten 1797 förekom han mest hos Horn och mycket hos dennes vänner de Wilster men uppehöll sig också på Aldershvile, som ännu inte var sålt och där han utförde vissa uppdrag för Ribbings räkning. Sedan reste han som nämnt tillbaka till Hamburg och återvände först på sommaren, denna gång besluten att stanna. Någon trägnare gäst hos Heiberg torde han inte ha varit förrän under den vinter som nu följde och som tack vare Heibergs »hospitalité och framför allt vänskap» skänkte honom »många intressanta och angenäma timmar». De anförda orden äro tagna ur ett brev som Ehrensvärd på pingstaftonen 1799 skrev till Heiberg. Han omfamnade däri vännen i tankarna på det vänskapsfullaste, var honom »av själ och hjärta» tillgiven, anmälde sin respekt för Heibergs fru åt vilken maken skulle säga »många vackra saker», och hälsade såväl till hela vänkretsens vän, Heibergs humane och ansedde svärfar mäklaren Johan Buntzen, som också till Thomasines systrar. Man kan inte misstaga sig på det uppriktiga tonfallet, särskilt också vad fru Thomasine angår. I ett brev från juli hälsade Ehrensvärd »oändeligen mycket» till henne, i november sände han till henne ett brev inneslutet i en lång epistel till hennes man. Att tonen i hennes korrespondens med den »kære Gyllembourg» överensstämde med Ehrensvärds i skrivelserna till Heiberg, visar ett brev från juli

1799, som hennes svärdotter publicerat. Naturligtvis bör det beaktas att korrespondensen gått genom makens händer.

Vi få här nöja oss med flyktiga antydningar om det Heibergska äktenskapsdramats bakgrund. Frågan har för mer än sex decennier sedan i Danmark väckt till liv en hel litteratur, med mycket av denna det senare 1800-talets förljugna erotiska moral, som förefaller vår egen tid så osympatisk och ej heller motsvarade det utgående 1700-talets hållning. Det var nog inte intimiteten mellan Thomasine och Ehrensvärd som deras samtid fann oförlåtligast. Fastän bägges oförsiktighet gav anledning till prat, bröt ingen allvarsamt staven över dem förrän giftermålsplanen sipprade ut, och även av Heibergs brev framgår att han kunde överse med det kärleksförhållande Thomasine givit sig in på. Det var skilsmässan som utgjorde det stora sveket i Heibergs och hans vänners ögon. Att Ehrensvärd gifte sig med Thomasine var ett brott mot den landsförviste, en dolkstöt i ryggen som vännerna inte kunde förlåta.

Tiden saknade som känt inte förståelse för den stora passionen, men spelreglerna skulle i varje fall iakttagas och kärlek och äktenskap voro skilda saker. Ehrensvärd var väl medveten om detta. Hans brev till Thomasine ha visserligen gått förlorade men hennes brev ge ett eko av hans vanda. Den svärmiska Thomasines vilja var emellertid starkare än hans. Hon hade fått en utmärkt uppfostran av fadern vars avgud hon var; den högt begåvade, intelligenta lilla varelsen av vars grace, charm och täckhet vi äga många beskrivningar, hade inhämtat ett manligt fång av kunskaper och var van att göra sig gällande. Heiberg hade funnit det bekvämt nog att behandla henne som ett omyndigt barn. Detta hämnade sig nu. Hon ville »dela den älskades hydda» och öppet leva livet i enlighet med sitt hjärtas krav. Äktenskapet med Heiberg hade varit ett konvensparti och karaktärerna aldrig gått ihop. Det omaka paret hade sannerligen representerat en förbindelse mellan tidens torraste rationalism och sensitivaste rousseauism. Dessutom voro Heibergs nerver förstörda under processåret och han torde ha missbrukat stimulerande medel. Skilsmässan, som avkunnades den 17 december 1801 och omedelbart följdes av

**Christina Maria v. Hermansson, g. af Sillén, som
sörjande mor.**
Porträtt av C. F. Breda. Sv. Portr. ark., Nationalmuseum, Stockholm.

Thomasine Heiberg.
Porträtt av J. Juel 1795. Fredriksborgsmuséet.

**Slaget på Köpenhamns redd den 2 april 1801.
Samt. oljemålning av C. A. Lorentzen. Fredriksborgmuséet.**

giftermålet med Ehrensvärd, syntes Thomasine ett överkomligt pris för den lycka hon väntade sig.

I valet mellan vännen och den älskades vilja fanns för Ehrensvärds ridderlighet och ömhet givetvis blott en väg att gå — Thomasines. Men det pris som skulle betalas fördelades ojämnt. Det var mest han som fick stå för det. Hur Pavels domde sågo vi redan. Ehrensvärds »namne» Guldberg drog sig undan och med honom så gott som undantagslöst hela Heibergs vänkrets; också utomstående följde exemplet. Hårdast var dock det slag som Rahbek utdelade. Den vänsälle mannen och hans Kamma, under hela sitt framtida liv Heibergs förtrogna och korrespondenter, tycktes nära nog gripna av Heibergs hat. Det är med en viss förvåning man konstaterar att Rahbek inte bränt de dikter och brev Ehrensvärd tillsänt honom — åtminstone inte alla — ty i sina »Erindringer», som äro skrivna halvtannat decennium efter Ehrensvärds död, har Rahbek inte givit avkall på sin bitterhet. Ehrensvärds namn är ingenstädes nämnt; det är som hade han aldrig varit Rahbeks vän. Anspelningar finnas dock flerstädes. På tal om Heibergs sista veckor i hemlandet berättar Rahbek att »en person, som vi vid denna tid räknade till våra intima vänner», kom till honom några dagar efter det att Heibergs dom fallit, undrande över att Rahbek ännu ej sökt upp den olycklige. Rahbek svarade att han kände sig för lamslagen att ens kunna gråta. Detta är ej heller sådant man gråter för, svarade mannen. Rahbek lät honom då läsa en uppsats om domen över Heiberg som han skrivit för Tilskueren. Följande dag kom samma vän igen med bud från Heiberg att Rahbek inte fick publicera uppsatsen, då Heiberg inte ville att nu också Rahbek råkade illa ut. Denna lydde; mannen som kom med budet var otvivelaktigt Ehrensvärd. Att han anlätades som intim budbärare mellan Rahbeks »Bakkehus» och Heibergs hem, framgår för övrigt av ett brev från Rahbek till Heiberg några veckor före domstolsutslaget, då den förstnämnde sände Heiberg den ena av de två minnesmedaljer över Kellgren som han själv fått; inskriptionen »poetæ, philosopho, civi, amico lugentes amici» föreföll Rahbek att vara riktad direkt till Heiberg.

Ehrensvärd hörde givetvis också till de nära vänner som samlades hos Heiberg på dennes sista afton i hemmet en kulen februaridag då seklet var nytt, bebådande nya öden icke blott för Heiberg utan även för honom själv.

Döm inte, ty i detta drama har ridån gått ner i fjärde akten, utan att ljus kastats över motiven bakom handlingen — så ungefär lydde Horns svar när Rahbek, måhända många år senare, gav utlopp åt sin bitterhet mot Ehrensvärd. För denne vår vän var Horns förståelsefulla hållning likväl en ringa tröst. Han förlorade honom just då han skulle ha behövt hans stöd, ty Horn hade på nytt dragit till sig den svenska kungens uppmärksamhet och därigenom föranlett förnyade påtryckningar på regeringen i Köpenhamn. Då Danmarks läge på grund av Englands hot mot den nordiska neutraliteten var synnerligen pressat och den svenske alliansbroderns välvilja måste bevaras, förständigades Horn i mars 1801 att lämna landet; detta skedde kort före Nelsons seger på Köpenhamns redd. Till kronprins Fredriks beslut att utvisa Horn — han gav honom dock en reskassa — bidrogo måhända i någon mån reciprocitetssynpunkter; Fredrik hade näppeligen glömt Stockholms utvisningsorder mot Malte Bruun, som 1797 rymt till Sverige för att undgå straff i danskt tryckfrihetsmål, och i Sverige beskylldes för verksamhet till förmån för en federativ skandinavisk republik. Ehrensvärd gjorde möjligtvis aldrig Bruuns bekantskap. Danmarks Paine hade redan året före Heiberg bostätt sig i Paris, där han i motsats till denne Cato avsvor sin ungdoms radikala ideal och med iver och stor framgång ägnade sig åt geografiska studier och författarskap.

Vi återvända nu till de tre brev från Ehrensvärd till Heiberg som bevarats från året för Heibergs stora process. Innan dess dock några ord om Ehrensvärds yttre livsförhållanden vid denna tid. Han nämner i skriften till Bülow att han 1799 hade tillsyn över en lantgård på Själland; egendomen i fråga var det chefen för Öresundstullen, amiralitetskommissarien Louis de Tuxen tillhöriga Lottesminde i Kronborgs härad strax söder om Helsingör. Förvaltarskapet eller vad man skall kalla

Vid det förolämpade fäderneslandets gränser

Ehrenswards verksamhet tillät honom från vårsäsongens början till vintern blott kortare gästspel i Köpenhamn.

Ehrenswards förbindelse med Tuxen är ganska anmärkningsvärd. Han kom här in i en rätt swedenborgsk miljö. Louis' fader Christian Møller Friis, adlad de Tuxen och slutligen generalmajor, hade av danska kronan nyttjats i hemliga »diplomatiska» uppdrag som beträffade mellanhavanden med Ryssland, där denne agent hade släktskapsförbindelser. Gamle Tuxen hade som femtiåring vid mitten av 1760-talet bosatt sig i Helsingör och där upprepade gånger sammanträffat med Swedenborg på dennes resor över Sundet; han var en varm swedenborgare och anhängare av den »nya församlingens» lära samt korresponderade under de sista tio åren av sitt 1792 lyktade liv med C. Fr. Nordenskiöld. — Sonen Louis, nästan tjugo år äldre än Ehrensward, hade som ung sekondlöjtnant med danskt begivande gått i rysk tjänst. Sedan denna varat sex år hade han på en fest utmärkts påfallande av kejsarinnan Katarina men natten därpå hemsökts av en kuslig »swedenborgsk» dröm och följaktligen beslutat återvända till Danmark. Han fick kaptensavsked och utnämndes hemkommen 1776 till den glänsande positionen av inspektör vid Öresundstullen i Helsingör. Också sonen Tuxen hade gjort Swedenborgs personliga bekantskap; hans swedenborgianism avtog med åren men fri från den blev han aldrig. »Min farfar var swedenborgare . . . min far förmodligen också, vilket bragte in i min familj en förening av övertro och rationalism, som inte precis var lämplig för det uppväxande släktet.» Den lyckligt träffade karakteristiken har nedskrivits av en av Louis de Tuxens för sin skönhet berömda döttrar.

Kapten v. Tuxen, som Ehrensward kallade honom i breven till Heiberg, var gift med en svenska, Charlotta Elisabeth v. Klingfelt, släkt med några ungdomsvänner till Ehrensward. Måhända ligger här en nyckel till Ehrenswards introduktion i de Tuxens familj. Vänskapen förmedlades dock snarast av den sedan 1791 i Köpenhamn bosatte svenske oppositionsmannen kapten F. H. v. Walden, själlandssvenskarnas klockarfar,

en uppriktig swedenborgare och samtidigt kantian, som var Tuxens liksom amiral Ehrensvärds gode vän.

Var då swedenborgianismen trots allt en anknytningsfaktor för Ehrensvärd? Säkerligen inte. Den Buntzenska familjetraditionen tillägger Ehrensvärd visserligen swedenborgska sympatier men en kritisk undersökning av Ehrensvärds hållning och åsikter visar tillfullo hans hemortsrätt i »ljusets vänners» krets. Jag har redan utrett detta. Ehrensvärds swedenborgska ungdomsintresse hade inskränkt sig till den gängse andevärldsmysticismen, som aldrig riktigt gick ur honom. Men det är också allt. Detta lilla intresse, hopblandat med teofilantropisk mysticism och sammanlänkat med hans verkliga religion, »upplyst» panteistiska föreställningar, var vad familjetraditionen missvisande betecknat som swedenborgianism. Att Ehrensvärds vän L. Kruse påverkats av vår landsflyktings »swedenborgianism» är inte troligt, ehuru traditionen förmåler även detta. Det är snarare så att traditionen gjort Ehrensvärd till swedenborgare för att romantikern Kruse legat åt det hållet.

Ehrensvärds första brev till Heiberg är skrivet den 12 maj från Helsingör; både han och de Tuxen hade legat sjuka i frossa som grasserade i staden och Sundet var ännu fullt av drivis. Ehrensvärd ämnade sig om några dagar ut till Lottesminde och hoppades på brev ty han var »obeskriveligt hungrig på att veta det intressantaste av vad passerar i den aktiva världen; utom vad som står på pränt vet man här intet». Han hade dock fått »bekräftelse på vad avisorna nu en lång tid plågat oss med». Dessa sista ord avsågo av allt att döma det misslyckande som fredskongressen i Rastatt mynnat ut i, ty han beskärmade sig i följande sats över det mord som österrikiska husarer nyss förövat mot tvenne av de avresande franska kongressledamöterna: »Man har icke nog skarpa ord att uttrycka känslan som Bonniers och Roberjots mördande väcker i själen.» Men för övrigt var det Heibergs problem hans brev sysslade med; han måste få nämna »den obeskriveligt stora förnöjelse och uppbyggelse» som läsningen av de tryckta fragmenten av brev med anledning av Heibergs åtal skänkt hans förstånd och hjärta:

»Jag påminner mig icke att hava läst uti någon privat sak — förutsatt att Din kan så anses — någonting på pränt, som gjort mig ett så vidsträckt nöje som dessa så kallade fragmenter. I dem är, som ordspråket lyder, *spiken slagen på huvudet*; och det med en hammare, så mäterligt monterad, att den för själva fursten kan vara *behagelig* att omfatta.

Med nr 9 av Läsning for Publikum lärer nu tills vidare tryckningen av Din process avstanna; jag längtar efter continuation för att se vad Skibsted (=generalfiskalen) svarar. Din sak har många vänner här; och fågnesamt är att se att dess ovänner äro även Sanningens. Man segrar icke alltid i hjältarnas sällskap, men stupar man där, njuter man åtminstone i sista ögnablicket en mera värdig tillfredsställelse än man hade njutit av segren, delt med de feга.»

Ehrenswards andra brev, skrivet från Lottesminde i slutet av juli, innehöll blott några rader. Det meddelade att greve C. Aug. Ehrensvärd stämt möte med vår vän i Köpenhamn inom de närmaste fjorton dagarna, varför Ehrensvärd inte kunde följa med Heiberg på en av denne planerad »lustresa». Det är onekligen förvånande att finna att en idog jordbrukare överhuvud i början av augusti kunde tänka på nöjesexkursioner, hur kort tidsutdräkt de än betingade sig!

Ehrensvärd träffade sin kusin amiralen redan veckan därpå, men inte i Köpenhamn utan hemma hos de Tuxen i Helsingör. Greven och hans grevinna drucko vid denna tid brunn i Ramlösa och kurgästerna i Helsingborg och Helsingör gjorde varandra täta besök över Sundet, som i regel passerades på fyrtiofem minuter. »Jag . . . råkte Carl Fred. Ehrensvärd», skrev greven om sammanträffandet till grevinnan Jeanette v. Törne, »den stora dåren kan ej hjälpa sig själv, jag gav honom åter något till hjälp, men det går aldrig lyckligt för en vitter utan arv. Den som tillvant sig förtjusas av det vackra, lever illa bland det fula.»

Kusinerna sågo varandra därefter både i Helsingör och i Köpenhamn. Sedan brunnskuren avslutats, tillbringade den celebre konstfilosofen och hans maka i mitten av augusti några hektiska dagar i Danmarks huvudstad, under vilka också Carl

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

Fredrik var nedrest. »Kusin August» och hans »Kickan» voro på middag hos svenske ministern Oxenstierna där vår vän förstås inte var med, de råkade Colbjørnsen — och, skriver i samma veva amiralen med spjuvern bakom ritstiftet och orden, »vi sågo Hejberg, deras komiska poet, som därjämte är en skribent emot regeringen. Han var hos mig och skänkte mig sitt sista verk och sin process». Läsaren minns att svensken och Heiberg råkats tre år tidigare på festen på Skydebanen.

Colbjørnsen

Heiberg

Medan det grevliga paret måhända ännu var kvar i Köpenhamn, träffade landsflykten där en annan svensk resande, vars ankomst beredde honom stor glädje, nämligen ryttmästaren Claes Erik Silfversparre, som varit page tillsammans med honom och Henning Adolf Gyllenberg och som medförde brev och hälsningar från denne. Silfversparres färdkamrat, löjtnanten Carl Silfverstråle, nedskrev sedermera »anmärkningar» om resan, av vilka vi bland annat få veta att också Horn kom till Köpenhamn — resenärerna funno hans utseende mycket förändrat — liksom att man hade roligt, försiktigtvis dock i slutna krets där v. Walden, deras ciceron i Köpenhamn, också var med. Silfversparre och Ehrensvärd stodo därefter länge i korrespondens. Ödet ville ju också att Carl August Ehrensvärds änka — amiralen avled redan följande år — 1803 gifte sig med Silfversparres äldre bror Isak Lars.

Franske ministern Grouvelles förhållande till den danska regeringen hade försämrats efter A. P. Bernstorffs död. Direktoriets bryska uppträdande mot den danska sjöfarten och de danska »republikanernas» kamp för tryckfriheten hade däri sin givna andel. Han rappellerades som känt kort efter Napoleons statskupp i november 1799, till de danska radikaler-
nas stora sorg. För vår landsflykting kom hans förflyttning säkerligen att bli en ytterligare orsak till isolering från tidigare politiska källflöden. Styrkan av Ehrensvärds förankring i den Grouvelle-Heibergska direktorialvärlden, liksom hans franska orientering överhuvud, framgå nämligen åter med all önskvärd tydlighet ur det sista av de tre bevarade breven till Heiberg. Det var skrivet den 17 november, alltså förrän nyheten om konsulatets införande nått fram från Frankrike. Efter att ha redogjort för Helsingör-ryktena om de franska generalernas närmaste strategiska avsikter, till vilka de tyska arméernas överksamhet stod i märklig kontrast, utbrast vår vän:

»Allt kan uttydas om fred negocieras. Men England, men Ryssland, vilja de göra uppoffringar som freden begärer? Och Wienska kabinettet, kan det göra fred utan Rysslands samtycke? Och italienska friheten, kan den bortsäljas av Frankrike eller erkännas av Ryssland och ö-kungarna? Med ett ord, jag förstår icke huru fred kan avslutas om ej Frankrike vill på en gång gå ifrån de principer som man trott införlivade med dess nya form och som man trott vara borgen för dess varaktighet. Det påstås även att ett parti i Wienska kabinettet icke skall vara för fred.»

Ehrensvärd hade nyss erhållit ett brev från en fransk vän i Hamburg som givit honom enskildheter om oenigheten mellan den ryska fältherren Suvorov och österrikarnas skickliga strateg ärkehertig Karl. Suvorov skyllde som känt på ärkehertigen de motgångar som drabbat ryssarna under Korsakov i Schweiz, och retirerade med sin armé till Tyskland. — Den underlige kejsar Paul fick ju också snart därpå nog av sina koalitionsbröder England, Österrike och Turkiet och kallade hem de ryska trupperna. På hösten 1799, när Ehrensvärd anställde sina nyss återgivna betraktelser, var det däremot nära att

Paul tvingat Danmark till ett aktivt deltagande på koalitionen sida; de nya tryckfrihetsinskränkningarna, landsförvisningen av Heiberg, det allom bekanta förbudet mot Sanders nygrundade och säkerligen icke jakobinska litterära sällskap, i vilket Collet och Rahbek voro medlemmar — allt detta kan inte få sin rätta proportion utan att hänsyn tages till det dåvarande ryska trycket. Men Napoleons överlägsna diplomati ändrade redan året därpå läget och Danmark råkade först då på allvar illa ut. Förste konsuln vann Paul för sig, varpå tsaren nödgade de skandinaviska rikena att förena sig med honom om den s. k. väpnade neutraliteten. Då denna var riktad mot det brittiska öriket, gav den de engelska örlogsmännen en förevändning för den kända krigiska expeditionen till Köpenhamn. Emellertid inträffade samma vår 1801 tvenne händelser som behåddade en ny förändring av den storpolitiska konstellationen. Tsaren mördades och Pitt i England störtades. Petersburgs utrikespolitik lades därefter om på nytt och neutralitetsförbundet upplöstes, medan den brittiska stämningen alltmera lutade mot den fred, som 1802 med ett års varaktighet ingicks i Amiens mellan öriket och Frankrike. Därförinnan hade Wien av Napoleon nödgats till freden i Lunéville, där Rhen och Adige blevo Frankrikes gränser och en italiensk republik upprättades med Bonaparte som statsöverhuvud.

Läsaren må förlåta denna lilla utblick över de vid det nya seklets ingång förestående yttrepolitiska omskiftelserna. Jag återvänder nu till Ehrensvärds sista Helsingörbrev till Heiberg. Att vår landsflykting ville se optimistiskt på det franska direktoriets psykologiskt föga välberäknade utrikespolitik, framgick som sagt tydligt. Republiken var för honom fortfarande den europeiska frihetens vän, men hans ton var dock mera kritisk än under tidigare år. Sålunda såg han liksom Heiberg nu mörkt på den iriska frågan; upproret hade kuvats redan föregående år, Frankrike hade inte varit i stånd att ge effektiv hjälp, de iriska frihetskjärlarna hade stupat, fallit i engelsmännens händer eller flytt. Ehrensvärd upprördes av den kränkning av asylrätten som England och Ryssland tvingade Hamburgs senat att begå genom att utlämna den

iriske patrioten Napper Tandy och hans tre vänner, och citerade med blodig ironi de ord av tillfredsställelse som detta brott mot folkrätten avlockat tsar Paul. Vår vän uppehöll sig också vid Polens öde, som låg honom och Heiberg »så ömt om hjärtat». Det tedde sig föga hoppingivande. Korrespondenten i Hamburg hade skrivit att han inte visste huruvida den polska republiken längre var aktuell. Kanske kom den alltid blott att existera i filantropernas drömmar, ty i den franska regeringens planer hade den åtminstone tillsvidare inte rum.

Ehrenswärds sagesman i Hamburg var av brevet att döma en vän till fransosen Durand, Grouvelles framstående och rätt radikale sekreterare, som då vistades i hansastaden och som sedermera i Paris blev ett verkligt stöd för Heiberg; Durand sände även nu hjärtliga hälsningar. Det framgår överhuvud att Ehrensvärd var mycket hemmastadd på de franska beskickningarna i Köpenhamn och Hamburg, något som vi redan kunnat förvissa oss om.

Sist i Ehrenswärds brev finna vi några glimtar ur hans eget liv. Hans arbete för säsongen är slutfört, vägarna oframkomliga, Tuxen i Köpenhamn. Han långledes, läser Racine och Condorcet samt skriver på uppsatsen »emot våra kyrkoceremonier». Däremellan sällskapar han med strumpstickande fruntimmer. »Deras strumpor ligga evigt ofullkomnade i arbetspungen och mina skrifter likaså i portföljen. Emellertid är det mig så stort nöje att barbouillera papper att jag omöjligt kan emotstå den lusten fastän jag vet att mitt skriverseri är det fullkomligaste synonym med Intet. — Adjö, min egen vän . . . salut et fraternité.»

Det skulle inte dröja många dagar förrän Ehrensvärd återvände till Köpenhamn, där Heibergs öde gick i fullbordan. Ehrensvärd lär ett slag ha varit förlovad med fröken A. M. A. de Wilster; hans förbindelse med Christina Maria v. Hermanson hade således redan tidigare brutits. Enligt Skjöldebrand sörjde hon Ehrensvärd hela sitt liv som inte blev långt. En familjetradition bekräftar denna uppgift. Hjärtesåret hindrade henne dock inte att 1803 ingå äktenskap med en av Ehrenswärds ungdomsvänner, hovintendenten G. af Sillén.

IX. Arbetare utan lön

»Arbeideren er sin Løn værd, og til denne Løn regner jeg ikke alene Pengelønnen, men ligesaa fuldt de hans Stilling i Staten tilhørende Fornøjelser og det ham ligeledes tilhørende Velleved... Lykkelig det Land hvor saa er, hvor en glad Sang, en munter Dans, en smagfuld Dragt, en bekvem og renlig Bolig, og Hønen i Gryden ikke er et Særsyn blandt Landmændene.»

När »kusin August» råkade vår Ehrensvärd, torde han ha varit inställd på att få begrunda dennes penningbekymmer. Fredrik Gyllenborg, städse noga underrättad om landsflyktningens framtidsplaner och svårigheter, hade redan på våren 1799 alarmerat fäderne- och mödernesläkten för att förmå den att lätta på pungen: med gemensamma krafter skulle nu en summa åstadkommas, som tillät Carl Fredrik att etablera sig som jordbrukare och godsägare på Själland. Resultatet av den trogne vännens ansträngningar var emellertid ännu inte i vår Ehrensvärds händer när han träffade sin celebre kusin.

Fredrik Gyllenborg tog inte på sig någon lätt uppgift, när han ställde sig i spetsen för denna insamling, ty i släkten satt man överallt mer eller mindre trångt. Sverige hade nyss genomgått ett missväxtår och den skörd man nu såg emot, slog också fel. Utrikeshandeln stryptes i Englands och Frankrikes livtag och inom riket fortskred lavinartat riksgäldssedlarnas värdeförsämring. Paykull hade gift om sig; Ehrensvärds halvsyskon kämpade alla med svårigheter, minst dock den alltid hjälpsamma systemn och svågern Ugglan på Stora Djulö och Ekeberg, vilka även hittills burit huvudbördan av vår landsflyktings underhåll. Systemn Piper hade avlidit 1798; svågern,

som förblev änkring, visade sig livet ut som Ehrensvärds trofaste vän, men rikedomar hade han inte att ge, lika litet som den äldsta systemen »Annamaja» Palmfelt, som var änka sedan 1772. Bröderna Carl Aug. och Joh. August Ehrensvärd ägde som nämnt ej heller i överflöd av detta livets goda och stort bättre var det inte på den Gyllenborgska sidan. När den siste i moderns syskonskara, den ogifte kammarherren Carl David Gyllenborg, dog år 1811, torde Ehrensvärd inte ha ärvt mycket annat än litet linne och bohag.

Carl Fredrik Ehrensvärd skulle ha behövt ett kapital på minst tiotusen danska Rdl. men vi gissa knappast orätt när vi förmoda att han erhöll blott en bråkdel av summan. Följande brev av greve C. Aug. Ehrensvärd, skrivet i april, talar för sig: »Oändeligen gärna deltagar jag i Carl Fredriks understöd efter min råd och lägenhet när det nu blir honom till ett avgörande öde. Jag tycker det skall intet ha någon nöd, sedan han sättes i aktivitet drar han sig nog fram, med snille han har och ungdom som räcker. Härjämte följer 100 rdr. Min greve är rätt god som åtagit sig hans sak an; vi böra alla värdera ett ädelmod som jag tror sluteligen skall finna sig tillfredsställt med vår släktinges fortkomst.»

Denna fortkomst blev i själva verket ett dystert kapitel. Vår landsflykt fick på våren 1800 anbud på den lilla arvfästegården Ruhedal vid Gyrstinge i Sorö amt på Själland och ehuru den femton tunnor hartkorn omfattande egendomen var ytterst förfallen och i behov av investeringar, ansåg sig Ehrensvärd böra avsluta köpet. Hur långt det kapital förslog som hans bästa vän och kusin insamlat åt honom, vet jag inte; i varje fall åsamkade de förbättringar och investeringar, som voro nödvändiga för att få gården att bära sig, den nye godsägaren under de följande åren en skuldbörda som fick honom nästan att digna. Han inköpte 1803 en granngård, Bondebjerg, som han fick tillstånd att slå till Ruhedal, därigenom ökande dess areal med sju tunnor hartkorn. Men finansieringen fick ske med nya lån. Grosshandlare Andreas Buntzen, bror till hans svärfar, var hans huvudsaklige borgenär och ägde in-teckningar för adertontusen Rdl. i Ruhedal-Bondebjerg.

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

Det i Sverige hopbragta kapitalet erhöll han måhända först när han som nybliven husbonde hade glädjen att härbärgera Fredrik Gyllenborg på Ruhedal. Denne kom på sommaren; det följande året medförde en annan kär gäst, Ehrensvärds bror Carl, som på hösten 1799 återvänt till Sverige och redan på väg hem som hastigast sammanträffat med vår landsflykting. Ministerns förnyade besök på Själland föranleddes av ett kort diplomatgästspel i London och av att han därefter tillträdde posten som Sveriges sändebud i Paris. Han blev där på sätt och vis Staëls efterträdare. Sedan direktoriet manövrerat bort König, hade nämligen Gustav IV Adolf mot slutet av 1797 fått bekväma sig till att åter utnämna Staël, men gjort honom blott till envoyé. Bakom den svenska kungens medgörlighet låg förhoppningen om en allians, som skulle inbringa Sverige det redan av Gustav III livligt eftertraktade Norge, medan Danmark skulle kompenseras i norra Tyskland. De naturliga gränserna representerade som känt tidsålderns högsta geopolitiska förnuft. Frankrike svek emellertid i grund den unge kungens förhoppningar, visade föga förståelse för den svenska handelns svårigheter och besvarade Staëls utnämning med att utse den synnerligen jakobinske Lamarque, en av dem som röstat för Ludvig XVI:s avrättning, till sin ambassadör i Stockholm, där han naturligtvis var persona ingratis. Gustav Adolf nekade att mottaga honom och vid sekelskiftet avvecklades följaktligen Sveriges beskickning i Paris sedan Staël redan ett halvt år tidigare rappellerats.

Napoleons statskupp betydde som redan nämnt att republikens ryska och nordiska politik lades om. Sverige återknöt i maj 1801 de diplomatiska förbindelserna med Frankrike och Carl A. Ehrensvärd sändes till Paris. Vilken upplevelse för vår landsflykting, som till Thomasines besvikelse ibland inte »drömde» om henne, utan »om Napoleon och jakobinerna», tills han under de följande åren fick skäl att betvivla att konsulatet gick in för republikanska ideal. Kejsardömet's upprätelse blev sålunda för vår vän en föga glädjande tilldragelse.

Det var måhända envoyén Thomasine åsyftade när hon i ett hett kärleksbrev till sin Gyllembourg talade om dennes

baron, som hon fann lika »tröttsam» som allt annat sällskap hon måste gömma sina känslor för. Omdömet dikterades i så fall av hennes längtan att vara ensam med den älskade. Minister Carl A. Ehrensvärd var i själva verket en charmant bekantskap, en eldsjäl, som enligt »kusin August» i sin ungdom varit verkligt »grundkvick», en det rättas outtröttlige kämpe, som först av årens tryck dämpats ner till större mildhet mot sin svaga nästa. Hans vänkrets var stor. Till Sverige hade den »beskedliga mänskan» enligt kusinen längtat »för sin hushållnings och min skull», men mycken samvaro med amiralen hade det inte blivit tid till förrän denne i maj borttrycktes av döden. Alldeles otvivelaktigt fanns det en stor likhet i de bägge halvbrödernas karaktär, en uppfattning som man får när man studerar Carl Ehrensvärds brev och vänners omdömen om honom och som inte jävas av den överraskande överensstämmelsen mellan bägges handstilar. Den yngre brodern var vekare och mera svärmisk; tanken på den framtid han själv förspillt hade givit honom ett drag av melankoli — Thomasines ord — som hos den äldre brodern på sin höjd var resignation inför egen dagtingan med ungdomsårens och den politiska övertygelsens ideal. Carl Fredrik hade 1798 varit betänkt på att återvända till Frankrike eftersom Staël på nytt blivit utnämnd. Avsikten, för vilken vårsejouren i Hamburg måhända utgjort en mellanstation, hade dock inte verkställts. Skulle han nu ha brutit upp till konsulatets Frankrike, där brodern var Sveriges representant, om inte Thomasine varit? Vissa tecken tyda därpå, ehuru ett sådant beslut onekligen hade lagt en tung sten på Carl A. Ehrensvärds börda. Ministerns år i Paris blevo för övrigt inte flera än tre. Sedan skedde det slutgiltiga avbrottet i de fransk-svenska förbindelserna. Sändebudet återvände till Sverige och dog där följande år.

Den författning, som konsulatets Frankrike erhöll, väckte rätt snart Ehrensvärds kritik. Visserligen hade den antagits i efterhand genom folkets beslut — en akt av allmänviljan om man så ville — och bar starka spår av Sieyès spekulation, men den omstöpning av dennes förslag Napoleon företagit hade dock skapat en överbalans i maktfördelningen förste konsuln till-

godo, som en gustaviansk oppositionsman och republikan 'inte kunde gilla. Lagstiftningen var delad mellan representationen och regeringen, men på sådant sätt att den förstnämnda förlorat motionsrätten. Frankrike behöll tvåkammersystemet; första kammaren, tribunalen, dryftade och granskade regeringens propositioner, vilka andra kammaren, lagstiftande kåren, sedan ägde att antaga eller förkasta. Femtedelen av representationen förnyades årligen på basen av en »nationalista» som framgått ur invecklade lokala röstningar. Urvalet tillkom Frankrikes senat, som bestod av sextio, sedermera åttio, livstida ledamöter, vilka vakade över författningsbestämmelsernas efterlevnad och »tillsatte» icke blott folkrepresentanterna utan även domarna och en del tjänstemän, därvid bundna av departementens nyssnämnda listor. Senaten skulle enligt Sieyès vara en självförnyande konstitutionell jury, som reglerade statsmakternas inbördes jämvikt och samverkan. Detta var en tankegång med vilken Sieyès redan 1795 velat påbygga och komplettera Montesquieus system. I den napoleonska verkligheten var senaten likväl en skäligen maktlös institution, vars övervakande och utjämning myndighet på alla håll effektivt kringgärdades av förste konsulns maktfullkomlighet, vilken omfattade en nästan oinskränkt verkställighet och den väsentliga delen av lagstiftningen. Vid hans sida stodo som verktyg det rent konsultativa statsrådet, som utarbetade propositionerna och kommunicerade med kamrarna, de bägge blott rådgivande konsulerna och slutligen ministeriernas chefer. Statsrådets ledamöter och ministrarna tillsattes av förste konsuln men måste förekomma på »nationalistan». En viss juridisk ministeransvarighet inför folket fanns, men var i praktiken värdelös.

1802 blev Napoleon konsul på livstid och två år senare fransmännens kejsare. 1799 års författning fortbestod dock i stort sett till Bourbonernas återkomst om också vissa förändringar vidtogos — bland annat avskaffades tribunalen år 1807. Ehrensvärds kritik motsvarade tänkesättet inom såväl Sveriges som Danmarks radikala kretsar — man jämföre

exempelvis Rahbeks uttalanden — och framträdde ännu så sent som 1814.

Fredrik Gyllenborgs och Carl A. Ehrensvärds besök, som ju ägde rum före brytningen med den Heibergska kretsen, betydde för vår landsflyktning en förnyad kontakt med stämningssläget i Sverige och en inlevelse i det av helt annan intensitet än den hans alltid flitigt upprätthållna korrespondens med släkt och vänner förmådde åstadkomma. Det fanns mycket att avhandla och varken den äldre broderns resignation och större köld eller Gyllenborgs moderation förfelade att dämpa ner Ehrensvärds radikalism. Graden av Sveriges opinionsfrihet var säkerligen ett huvudsakligt samtalsämne. Svenska akademiens suspension, som varit kontrasignerad av Gyllenborg, hade upphört på samma gång som Reuterholms regim. Gustav Adolf störde som känt inte akademiens verksamhet; däremot var hans bigotta och kulturfientliga tryckfrihetspolitik förhatlig såväl för rikets radikaler som för dess upplysningsmän överhuvud — för ljusets vänner för att nyttja ett tidigare använt uttryck. Att den politiska radikalismen, som i själva verket krympt ihop betydligt efter 1795, hade en obestriddlig förankring i akademiska kretsar i Uppsala, har redan framgått. Den framträdde dels som en vanlig studentrabulism med tidsenlig jakobinanstrykning, och dels som en filosofiskt underbyggd politisk »vänsteropposition», för vilken kantianismen inom och kring »Juntan» stått fadder.

Att Ehrensvärd med Gyllenborg avhandlade de missöden, som i samband med den såkallade musikprocessen övergått deras gemensamme vän Gustaf Abr. Silverstolpe, kan man vara förvissad om. Förhistorien var följande:

Kungen hade mot slutet av år 1799 befast sin impopularitet bland de yngre akademikerna genom att göra en del studenters olämpliga uppförande med anledning av kronprinsens födelse till föremål för en »Haupt- und Staatsaktion», han hade av sagt sig kanslerskapet och godkänt det uppskrämda konsistoriets val av ny styresman, av den sin fader rätt olika och allt annat än frihetsvänliga A. v. Fersen d. y. Nödvändigheten att enas med ständerna om en realisation av riksgäldssedlarna

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

tvungade så i januari 1800 den unge monarken att utfärda kallelse till riksdag i Norrköping. I denna stad försiggick kort därpå i ständerssammanhanget också hans kröning, sekunderad av festligheter i bland annat Uppsala. Gustav Abr. Silverstolpe hade 1796 med en viss avvaktande välvilja kommenterat kungens regeringstillträde men snart därpå av hans ortodoxi och jakobinsnuseri drivits till en förnyad oppositon. »Regeringen anser mig för jakobin, men det är ej dess första misstag. Tiden vederlägger nog detta rykte», skrev han i september 1798. Denna optimism visade sig dock oberättigad och Silverstolpe fick allt flera bevis på det misstroende vederbörande hyste mot honom och hans framstående vän, filosofen och kantianen B. Höijer. Ehuru mest meriterad förbigicks den sistnämnde som väntat vid besättandet av professuren i filosofi efter P. N. Christiernin. »Han och jag äro allmänt utropade såsom jakobiner», förklarade Silverstolpe och tillade att denna beskyllning var »medlet varmed ärligt folks avsikter nu göras förhatliga». Silverstolpes bittra sinnesstämning yttrade sig i att han vid kröningsfesten i Uppsala i musikprogrammet ville ha upptagen en fransk komposition — Bataille de Fleury — i vilken marseljäsens motiv förekom. Själv spelade han violin i det lilla akademiska kapell som skulle utföra stycket. Hans avsikt förekom i sista minuten. Detta var den mångomtalade musikskandalen som ändades med att Silverstolpe förlorade sin docentur och i faderns närvaro förvisades offentligt från akademien, ett straff som dock gestaltade sig till en moralisk seger för honom. Hans familj och vänner ansågo att han utsatts för uppenbar förföljelse samt blivit ett offer för sin kantska filosofi och publicistiska verksamhet. Portförbjuden i Uppsala reste han på våren 1802 ut och besökte på sommaren bland annat brodern Samuel Fredrik, då chargé d'affaires i Wien, vars politiska hållning var rätt moderat, medan Ehrensvärds och Gyllenborgs särskilde vän Axel G. Silverstolpe politiskt sett stod mellan dessa sina bröder, med ett allt säkrare omdöme i de allmänna frågorna. Huruvida Gustaf Abr. Silverstolpe och Ehrensvärd träffades under den förstnämndes resa, vet jag inte med visshet, hur troligt det än är.

Oppositionens stämning i Sverige präglades vid tröskeln till riksdagen i Norrköping av samma något trötta resignation och samma förstärkta lagtänkande som överhuvud kännetecknade den desillusionerade och yttrepolitiskt betryckta samtiden. Kungens regeringstillträde hade medfört hans bekräftelse av förnings- och säkerhetsakten. Man höll honom nu räkning för att han tycktes vilja stå under lagen och inte kränka ständernas återstående befogenheter, att han regerade med de ordinarie tjänstemännens och inte gunstlingars råd liksom även att hans styrelse var varken godtycklig eller slösaktig.

Patrioterna på riddarhuset, djupt medvetna om att något måste göras för att hjälpa det finansiella lasset framåt, ville i stor utsträckning förhindra att riksdagen stack käppar i hjulet. Oro för en ny kunglig suveränitetsivran och för ett förnyat ifrågasättande av adelns lojalitet medverkade till deras hållning. I en av H. Hierta författad satirisk »morgonbön för alla fyra stånden vid riksdagen i Norrköping» bad adeln för sin del:

Herre, låt mig städse dyrka frihet utan skyldighet
Och giv mina lungor styrka, när jag skriker rättighet
Låt mig få min bonde pina fast jag talar jämlikhet,
Stärk och privilegier mina, nu och i all evighet...

Den lilla versen hade något av en parodisk självbekännelse men skvallrade också om nyvunnen klarsyn. Dagens patriotism gick ut på att söka »det allmännas lycka i sin egen allena», förklarade J. G. Oxenstierna välgörande kritiskt för sin vän C. Aug. Ehrensvärd och Axel G. Silverstolpe hängav sig på sommaren åt följande bittra men nyttiga reflexioner: »Emellertid är jag så ledsen vid politiken så att jag önskar att världen kunde vara den förutan, ty min predikan att politik och moral böra vara ett blir ej segrande på jorden så länge jag och mina samtida leva; och jag har intet annat hopp kvar än på mitt släktes odling, vilken jag likväl med full förtröstan ser i framtida sekler.» Det var ju också vid denna tid som Silverstolpe publicerade sitt uppmärksammade »Försök om patriotismen» i »Läsning i blandade ämnen», en tidskrift som till och med i den

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

liberalare tryckregimens Danmark hade hänförda vänner — Rahbek studerade den flitigt — och som erbjöd vår Ehrensvärd goda möjligheter att följa med stämmingslägets utveckling inom den gamla vänkretsen i Sverige.

Riksdagen i Norrköping avlöpte i stort sett lugnt — med patrioternas goda minne — men den blev för dem en stor besvikelse vad monarkens goda vilja vidkom.

Det bör kanske framhållas att minister Carl Ehrensvärd stod på samma centerståndpunkt som hans kusin amiralen, vilken av sin ohälsa hindrades att delta i riksdagsarbetet. Carl Ehrensvärd däremot var med och placerades snart till och med i det av kungen för realisationen och den därmed förknippade bevillningen påyrkade hemliga utskottet, i vilket — som man snart med beklämning förutsåg — »allt det förväntade» skulle tilldraga sig. Minister Ehrensvärd tyckte sig snart sitta på en »elak» d. v. s. inkonstitutionell grund. »Att oskyldigt göra illa är sak samma som att göra väl», förklarade hans kusin amiralen mera trösterikt än välbetänkt. Hemliga utskottet blev i själva verket en kanal genom vilken kungamakten drog in hela realisationsfrågan under egen domvärjo.

Finansförvaltningens publicitet var som känt en av det radikala programmets hörnspelare. Här må blott påminnas om Heibergs Politisk Dispache, som visade vad radikalismen i Danmark drömde om. I det svenska riket kunde ju oppositionen dock hävda att man de jure hade anspråk på offentlighet ehuru regeringens praxis drog upp sekretessens slöjor för att i mån av möjlighet koppla av ständerna. En utvidgning av riksdagens konstitutionella inflytande kunde förvisso med lagliga medel uppnås blott på vägen över bevillningsrätten; att oppositionen var medveten därom hade ständermötena 1789 och 1792 visat. Det skulle framgå även nu.

Omständigheternas tryck och en därav ökad vilja till samarbete med regeringen gävo riksdagen i Norrköping dess i stort sett saktmodiga prägel och läto den framstå som en seger — men en Pyrrhusseger — för kungamakten. I själva verket fortlevde det medborgerliga fullmyndighetsanspråket bland stån-

dens medlemmar med samma styrka som förut, ehuru med mera mognad, och oppositionsläget inom främst adeln men också borgarståndet var blott dämpat, icke förändrat. Ej heller på detta ständermöte uteblevo de oppositionella eruptionerna. Att de i stort sett begränsade sig till adelns radikala flygel var helt naturligt med tanke på den form de fingo.

Den radikala oppositionen föreslog redan vid riksdagens början att full publicitet skulle iakttagas för bank- och riksgäldsverk. Den ville därmed, skriver G. Landberg i Sveriges riksdag, rulla upp sekretessproblemet i hela dess vidd och kraftigt förhindra varje utvidgning av hemliga utskottets rätt på ståndsbehandlings bekostnad. Men den ville mera och det ville väl också patrioterna i gemen, ehuru taktiken gick i sår. Bevillningen skulle skiljas från själva realisationsplanen och ges blott på fyra år — det gamla tillvägagångssättet — varigenom nästa riksdagsinkallelse skulle säkerställas. Lantmarskalken gick som känt med på detta yrkande då det framlades i första ståndet, men undertryckte det i expeditionen till medstånden. Under det tumultartade uppträde på riddarhuset som blev följden av detta hans förfaringssätt, avsåg sig en del radikaler sitt adelskap eller sin riksdagsmannarätt. Kungen såg i hela frågan blott oförfalskad jakobinism och lät åtala sex adelsmän för förolämpning av lantmarskalken med utgången att fem blevo bötfällda. Händelsen väckte ett oerhört uppseende; bland dem som avsåg sig sitt adelskap var som känt Hans Hierta, därefter Järta, och Gustaf Abr. Silverstolpes vän P. Tham; bland dem som lämnade riksdagen voro A. F. Skjöldebrand och Georg Adlersparre. Som kuriositet må nämnas att baron J. C. Adelswärd, som vars informator Ehrensvärds vän Samuel v. Rosenstein ännu 1795 rest på kontinenten, nu verkligen ådagalade de republikanska principer som Ehrensvärd hade hoppats att läraren skulle inge sin skyddsling: Adelswärd ville, glömsk av det rika fideikommiss som väntade honom, följa Hiertas exempel och avsäga sig adelskapet, när han i sista stund hejdades av sin förfärad fader med utropet: »Är du galen Jan Carl? du avsäger dig fideikommisset», varpå den unge mannen nöjde sig med att följa

Skjöldebrands föredöme. Denna historia, som cirkulerade allmänt i Sverige, har säkerligen roat vår Ehrensvärd.

Järtas och hans vänners steg bedömdes mycket olika även av oppositionens män. Gustav Abraham Silverstolpe, som velat resa till riksdagen men mötts av ett kungligt förbud, tog livligt Thams och de andras parti. »Tro emellertid», skrev han till brodern Fredrik Samuel, »att de gjort allt med kall blod, att de verkligen haft en förständig avsikt, vilken tiden skall visa att de vunnit, och kalla ej det att stiga från sin värdighet som bör och snart av de flesta skall kallas oegennytt.» Brodern i Wien skakade likväl på huvudet. »Jag hör väl sägas att de gjort rätt», förklarade han i brev till Axel Gabriel Silverstolpe, »men överbevist är jag ej att de handlat eftertänksamt.» Axel Silverstolpes svar var betecknande för hans politiska hållning och torde ungefär ha motsvarat vad Fredrik Gyllenborg på Ruhedal utlade för sin kusin »Gyllembourg»: Om med eftertänksamhet menades »försiktigt för sig själva» så kunde man knappast bevisa att de handlat eftertänksamt, men frågan var väl snarast vad en moraliskt hederlig människa borde besluta i valet mellan rätt och försiktigt? I svaret fanns säkerligen nyckeln till någras uppförande. »Därav följer likväl ej att jag gillar avsägelsen av adelskapet. Jag tror blott att man bör respektera motiven även till ett sådant steg.»

»Också har du mycket rätt uti dina reflexioner om finansregleringen och bevillningen», hade C. August Ehrensvärd någon månad före uppträdet på riddarhuset skrivit till kusinen Carl, »den ena hypotetisk och sfinx och den andra egoistisk och midisk. Maten blir guld och Joken svälter. Och resultatet blir att efter riksdagen, efter ringningen, efter predikningarne,

efter förbönerne blir värre än förut... och efter kommer ryssen».

Det är en underlig tillfällighet att den oerhörda ombrytningstid, som representerades av det nya seklets första triennium, sammanföll med det fullständiga enskilda uppbrott ur hans tidigare liv, som det i december 1801 fullbordade äktenskapet med Thomasine pålade vår Ehrensvärd. Svärfadern, den gamle Buntzen, bemötte honom med godhet och exemplet följdes i stort sett av hans familj ehuru en svärson vände sig mot paret. Tuxen stod de nygifta bi och lika gjorde enstaka andra vänner. Men brytningen med den Rahbek-Heibergska kretsen var fullständig om också Ehrensvärd stundom i familjeangelägenheter råkade Rahbek, Guldberg nära nog förföljde honom och Pavels såg honom inte och brydde sig inte om att se honom, för att använda »Autobiografiens» egna ord från tiden omkring 1805. Heiberg hade hand om sonen och förbjöd att Johan Ludvig fick vistas under »skurken» Ehrensvärds tak. Detta betydde för Thomasine att hon måste skiljas från gossen som också tillvunnit sig Ehrensvärds hjärta.

Johan Ludvig uppfostrades till januari 1804 hos Rahbeks, som han då rymde ifrån, dels för att han var bortklemad, men uppenbarligen också för att han led av de förklenande omdömen om modern och hennes make, vilka han — om än oavsiktligt — fick höra. Han tog sin tillflykt till sin morfar, hos vilken hans sammanträffanden med modern och Ehrensvärd under deras besök i Köpenhamn alltid ägde rum, och hans uppfostran omhänderhades därefter av Thomasines syster Lise Jürgensen och dennes man — just den svåger som ställt sig på Heibergs sida.

Ehuru de nygiftas kärlekslycka var och förblev fullständig — det samtida skvallret idisslade av Pavels uttalanden att döma också rykten i motsatt riktning — var således det pris

den betingat sig mycket högt. Det inskränkte sig ej heller till den rent mänskliga sidan. Ehrensvärds finansiella svårigheter voro som nämnt tryckande. Hans börda förminskades inte av att han trots sin snart allmänt erkända, stora skicklighet som jordbrukare likväl förföljdes av en nästan dramatisk otur, som gjorde att han redan 1804 var starkt betänkt på att sälja sitt Ruhedal. Följande skildring är tagen ur ett tre år senare skrivet brev från den här tidigare presenterade Chr. Pram till P. C. Jessen, kronprins Fredriks privatsekreterare och chef för hans civila departements kontor. Ehrensvärds »bisarra» otur framlägges:

»Han köpte en gård nere i trakten av Sorø. Han gjorde på den anläggningar och utförde arbeten som i likhet med jordens bebrukande i alla avseenden, mejeriet, schäferiet m. m. . . . lovade, ja redan avkastade mycket och i förhållande därtill ökade egendomens värde; men för detta behövdes förskott, det därtill nödiga kapitalet, några tusen riksdaler, skulle han med yttersta säkerhet få från Sverige — så säkert nämligen som man har det som man ej håller i händerna. Då dör mannen av vilken han skall få pengarna. En man här i staden, som förskotterat honom pengar, nödgas genom konkurser och konjunkturväxlingar inte blott avbryta försträckningen utan måste också påskynda återbetalningen av det lånade. Kreditkassan, som ju borde stå till förfogande just för ett arbete som detta, kan inte hjälpa, ty den finns till för det som skall göras; här är redan det mesta gjort. Hela hans jordbruksverksamhet avstannar; en stor del av de nedlagda kostnaderna är förspilld. Den förbrukade summan stiger med räntor och tvungen omsättning . . . »

Man måste sannerligen medge att de uppräknade motgångarna kunde ha nedslagit modet hos vem som helst. Den av Pram omnämnde svenske hjälparen var troligtvis svågern Ugglå, som avled i maj 1803; med den danske borgesmannen torde Andreas Buntzen ha avsetts. Hänvändelsen till kreditkassan, som Pram talar om, gjordes på hösten 1804. Hela skildringen skall ses mot bakgrunden av Danmarks stadigt försämrade, politiskt tyngda penningläge.

Ehrenswards bekantskap med Pram härledde sig just från denna hans önskan att få lån ur kreditkassan. Pram, själv en djupliggare i folk- och lanthushållning, satt som kommitterad i ekonomie- och kommerskollegiet och visste av skäl som genast skola framgå, att Ehrensward var en synnerligen kunnig lantbrukare. Vår vän hoppades på Prams hjälp och kom till honom åberopande tvenne mycket berömande utlåtanden om arbetena på Ruhedal, som avgivits av amtmannen i Sorø, kammarherre P. C. Stemann, och av lanthushållningskommisarien P. J. de Neergaard. I amtmannens rekommendation påpekades visserligen att egendomen utöver tidigare in-teckningar inte borde belånas med mera än femtusen Rdl. medan Ehrensward ville ha femtontusen, men då Ehrensward med det nya lånet ville återbetala en del av Buntzens fordran och denne erbjöd kreditkassan sin kausion, kunde Stemanns beräkning knappast få negativ betydelse. Ehrensward var ganska optimistisk i fråga om sina möjligheter att få »publika pengar». Utgången blev dock negativ. Ehuru Pram försökte sitt bästa, åstadkom han endast att kommerskollegiet gav sitt förord, vilket inte hindrade att finanskollegiet avslög den hårt be-trängde Ruhedalarens begäran. »Måste väl göra det», förmodade Pram i sitt brev till Jessen, men tillade att utom oviljan över Ehrenswards äktenskap den politiska synpunkten att en kungamördare inte borde behandlas »med gunst» kraftigt torde ha bidragit till det nekande svaret; Gustav IV Adolf, »det lilla majestätet», hade för upprört reagerat mot det bemötande kungamördarna funno i Danmark för att man skulle önska framkalla hans ovilja på nytt.

När Ehrensward uppsökte Pram, uppväckte detta hos denne att börja med mycket blandade känslor. Läsaren minns att Prams politiska tro var långt moderatere än »For Sandhedskretsens»; han hörde till »Det skandinaviske Litteraturselskab» — i vilket för övrigt också Axel G. Silverstolpe var medlem — och hade känt en så livlig beundran för Gustav III:s snille att han bestämt ogillade dennes banemäns förekomst i Danmark. De skulle enligt hans ord till Rahbek »aldeles ingensteds være». Heiberg uppskattade han föga, fastän han troligtvis i

litteratörers sällskap dömde honom mindre hårt än i brevet till Jessen: att Ehrensvärd varit Heibergs vän syntes honom dock förlåtligare än att han svikit honom.

Prams betänkligheter voro betecknande för det omdöme Ehrensvärd mötte hos alla som inte kände honom. Att han var kungamördare var illa nog — det gick de underligaste berättelser om hans centrala roll i mordet. Att han var »jacobin» kom till för den, som däri såg ett fel; men att han svikit sin bästa vän var värst — det fällde honom moraliskt. Prams brev till Jessen, som var en lovsång över den Ehrensvärd han verkligen lärt känna, lämnar inte läsaren i ovisshet om att samtiden dömde just såsom Pram hade gjort förrän Ehrensvärd uppvaktat honom. Ehrensvärds äktenskap lades honom på vissa håll mera till last än inblandningen i kungamordet!

Anledningen till att Ehrensvärd vände sig till Pram fick denne från början skriva på vår landsflyktings plussida. Ehrensvärd hade nämligen i maj 1804 för en anonymt inlämnad avhandling om »Huslodder» — d. v. s. torplotter — av »Det kgl. danske Landhusholdningsselskab» belönats med sällskapets lilla guldmedalj och fått »overvættes» beröm, såsom Paveles uttryckte saken. Pram var den ena av sällskapets trenne presidenter. I själva verket var priskröningen mycket smickrande för Ehrensvärd, ty han hade inlämnat arbetet på sidan om tävlingsuppgifterna och fick uppleva att Danmarks främsta jordbruksexperten såsom gamle J. C. Fabricius, lantmätaren N. Morville m. fl. bedömde det med så ampla lovord att sällskapet ansåg sig böra skrida till en extraordinarie premiering. Det var först när namnsedlarna brötos som vederbörande funno att pristagaren till den lilla medaljen i guld, som bar inskriften »bevis på en god medborgares ådagalagda patriotiska flit», var godsägaren »Carl Fr. Gyllenborg» på Ruhedal. — Det föll på Prams lott att harangera pristagarna. Ehrensvärd fick dock inte tillfälle att närvara vid utdelningen, ty presidenten i sällskapet P. Løvenørn hade styrt om att prisbeslutet meddelades landsflyktingen så sent att han inte kunde infinna sig till årsfesten. Kronprinsen, som brukade överrätta pri-

sen, undgick därigenom att personligen och officiellt utmärka en svensk kungamördare.

Ehrensvärd svävade i lycklig okunnighet om detta lilla intrigspel och vände sig ganska naturligt till Pram när han nu ville begagna sig av den möjlighet till kredit som i dagens Danmark fick anlitas av förtjänstfulla jordbrukare. Pram föll av allt att döma snart till föga för Ehrenswärds charm och kunighet, ty i brevet till Jessen i maj 1807 har han nått fram till en uppfattning om Ehrenswärds roll i kungamordet som är lika förvirrad som fritagande. Den motsvarade inte Ehrenswärds skiftliga redogörelser, som ju blott hänvisade till de tryckta handlingarna i målet, utan var en vänskaplig skönmålning av vilken man måste få intrycket att Ehrensvärd dels inte tänkt sig att Gustav III skulle mördas, dels uppoffrat sig för en inblandad onkel, vars adjutant han var! Det kan naturligtvis tänkas att Ehrensvärd antytt för Pram sådant som han aldrig satte på papperet och att förbindelsen med riksrådet v. Rosen här skymtar fram. Något sakligt värde har Prams konfysa referat likväl ej.

Ehrensvärd hade hos Sinclair, alltså under generalfälttygmästarämbetet, sysslat med tabellariskt upplagd intendenturbokföring och uppenbarligen skött och utvecklat den *con amore*, ty det systematiska låg väl till för hans intellektuella kynne. I överensstämmelse med principen »utan ordnade räkenskaper ingen framgångsrik gårdsekonomi» hade han redan i Holstein experimenterat ut ett tabellariskt redovisningssystem för sitt eget jordbruk och sedermera förbättrat det på Ruhedal, ty det fanns inga tillfredsställande och allmänt godtagna normer för gårdsräkenskap att ty sig till. Denna omständighet och framgången i lantushållningssällskapet ingåvo honom nu idén att göra sitt eget bokföringssystem »allmännyttigt». Han hoppades givetvis på den vägen få den tilläggsinkomst, av vilken han var i så trängande behov, och att berättigas till »ett understöd utan vilket jag varken kan gagna det allmänna eller mig själv». Citatet är taget ur en lång skrivelse som Ehrensvärd två år senare, ungefär samtidigt med att Pram skrev sitt brev, för egen del sände till Jessen. Denne

uppehöll sig då hos kronprinsen i Kiel och hade redan tidigare visat sig hjälpsam och välvillig.

Resultatet av Ehrensvärds flit och vintermånadernas avbrott i jordbruksarbetet blev i mars 1805, då hans optimism ännu var orubbad, att han uppvaktade lantbrukssällskapet med ett nytt arbete, i själva verket det bästa han någonsin åstadkom, nämligen det stora »Forsøg til et Landbrugs-Bogholderi». Kritiken utföll glänsande och hade endast ros, intet ris. Sakkunniga, liksom sällskapets jordbrukare överhuvud, betecknade enligt Pram tabellverket med dess vidlyftiga kommentarer som »det vetenskapliga åkerbrukets non plus ultra», väl ägnat att fylla »den praktiska lantbrukningens största lucka», och yrkade att det skulle utmärkas med sällskapets största pris. Mötet den 24 april beslöt enligt brevdagboken »med alla röster tillerkänna hr Gyllembourg första guldmedaljen, som skulle överräckas på sedvanligt sätt».

En vacker framgång, vunnen uteslutande genom egen duglighet! Men när Ehrensvärd kommit så långt, ut i ljuset så att säga, var det också sörjt för att han inte skulle få glädje därav. Det förflutna reste sig mot honom i hela sin tyngd, framhjälpt av beskäftiga händer. Helt så enstämmigt som brevdagboken låter förmoda hade mötesdeltagarna inte förhållit sig. Generaladjutanten Poul Løvenørn hade genast kommit med politiska invändningar, som t. o. m. fått något medhåll, men nedtystats sedan Chr. Colbjørnsen i rättvisans, billighetens och den danska saklighetens namn fordrat att Ehrensvärd skulle erhålla utmärkelsen eftersom den befanns tillkomma honom. Församlingen tilldömde då Ehrensvärd »sin ypperligaste belöning liksom om den sörjde över att ej ha en ypperligare än den ypperligaste» — allt Prams ord. Løvenørn, som var mycket lierad med Sveriges beskickning i Köpenhamn och medveten om den stora försiktighet kronprins Fredrik iakttog gentemot den lätt retade, Norge-lystna och med England och Ryssland redan oroande nära förbundne Gustav IV Adolf, förblev emellertid inte överksam. Han begav sig till kronprinsen, utmålade för denne lantbrukssällskapets beslut i de färger han hade på sin palett och åstadkom att Fredrik ställde säll-

skapet inför valet mellan sin fortsatta välbevågenhet och Ehrensvärds priskröning. Resultatet kunde endast bli ett — den svagaste partens nederlag. Ehrensvärd förmåddes i början av maj att återtaga sitt manuskript för att göra vissa ändringar, varigenom sällskapet behändigt kom ifrån sitt beslut.

Att Ehrensvärds glänsande premiering skulle ses med oblida ögon av den ganska nyligen från en lång Tysklandssejour över Själland till Sverige hemkomne Gustav Adolf, kunde naturligtvis förutsättas — i synnerhet om den stora guldmedaljen verkligen överräcktes av danske kronprinsen. Situationen var onekligen ömtålig — en annan sak var sedan att en rättvisare lösning av frågan säkert kunnat utfinnas, om inte Løvenørn så hetsigt klämtat i stormklockan. Som det nu gick hade åtminstone svenska legationen skäl till belåtenhet; kronprinsen och Løvenørn hade givit prov på verklig vänskap för Sverige. Rapporten om det inträffade (9 maj) försummade ej att framhålla detta; den var samtidigt anmärkningsvärt mild i tonen mot Ehrensvärd, som sades dittills ha levat så tyst och stilla att man »sällan eller aldrig hört honom omtalas». Att bakom detta icke fullt sanningsenliga påstående låg avsikten att inte uppreta kungen mot Ehrensvärd, torde knappast kunna förnekas. Ehrensvärds priskröning 1804 omtalades; hans Bogholderi uppgavs ha hänfört lanthushållningssällskapet till den grad »att flera arbetat på att få honom till ledamot upptagen». Mötet den 24 april skildrades jämte epilog på följande sätt:

Løvenørn satte sig bestämt emot utmärkelsen; Ehrensvärds tabellverk utgjorde ej svar på någon prisfråga utan var rätt och slätt en med uppgivet författarnamn till sällskapet insänd avhandling. Den behövde inte alls tas i betraktande i samband med utdelningen av pris, huru »väl författad» den än kunde anses vara. Sällskapet hade »ingen slags kallelse att på ett så högtidligt sätt giva sin approbation tillkänna, då inga ett censorsämbete åliggande skyldigheter eller vidhäftande rättigheter samma tillkomme». Motpartiet lyssnade emellertid inte till Løvenørns ord utan »skred med stor pluralitet till sådana besluts tagande», till vilka Løvenørn inte kunde samtycka:

»Med häftighet och synbar ovilja, även med förebråelsers

yttrande emot flera ledamöter lämnar herr Løvenørn församlingen och skall straxt hava begivit sig till kronprinsen till vilken han förklarar att han ej mera ville vara varken president eller ledamot av ett sällskap som med åsidosättande av alla slags konsiderationer på ett efter dess (=hans) mening obehörigt sätt envist föresatt sig att utmärka och belöna en människa som funne sig uti Gyllenborgs omständigheter och ställning, med ett ord, som varit inblandad uti en så förhatelig och avskryvärd sak som den, för vilken han beskylldes och även, ehuru lindrigt, blivit bestraffad.»

Kronprinsen uttryckte sitt gillande av Løvenørns uppträdande och tillade, säger rapporten, att han ämnade utträda ur sällskapet om det vidhöll sitt beslut. »Det behövdes ej mera än att detta blev bekant för att bringa anförarna av det motsatta partiet på andra tankar.» Colbjørnsen torde enligt historikern L. Engelstofts anteckningar i själva verket ha uppsökt kronprinsen för att försvara sin ståndpunkt och ursäkta sig. Vilken lösning sällskapet tydde sig till, nämnde jag nyss.

När alla gingo till kungs var det begripligt att också den förorättade Ehrensvärd önskade följa exemplet. Sedan lanthushållningssällskapets årsfest och prisutdelning ägt rum fick han nämligen förgäves vänta på att man infriade de löften som han undfågnats med, då man ville förmå honom att återtaga sitt manuskript. Han hade då bibringats uppfattningen, att lanthushållningssällskapet i varje fall ämnade upprätthålla sitt beslut att utsätta premier för dem som tillämpade hans bokföringssystem och att det skulle möjliggöra finansieringen av trycket, som ställde sig dyrt då tabellerna måste stickas. Det framgick emellertid nu att den allerhögsta onåden fullständigt förordat sällskapets hänförelse för Ehrensvärds arbete, ja, mer än så, kronprinsens hållning fick en av Ehrensvärd ännu mindre förutsedd verkan: opinionen gjorde front mot hans person, som var orsaken till det otrevliga mellanfallet.

Ehrensvärd hoppades genom en audiens hos kronprinsen få hjälp och rättvisa. För att inte utsättas för obehagliga överraskningar vände han sig i början av juni till en förmedlare, som han noga informerade om sitt livs historia och »Boghol-

deriets olycksöde. Denna mellanhand var generaladjutanten Frantz Chr. Bülow, själv ledamot av lanthushållningssällskapet. Skriften till Bülow har här många gånger anförts. Ehrensvärds ton när han talade om sina många motgångar var bitter. Sedan han i korthet redogjort för sin »politiska karriär» i Sverige och för landsförvisningens mödosamma år, bad han Bülow själv döma huruvida i den förstnämnda låg någon grund för att han i Danmark skulle utsättas för politisk förföljelse eller i de sistnämnda orsak att neka honom »all rättvisa». Eftersom »verkliga sakkunniga av flera nationer» vitsordat hans arbete som allmännyttigt, ansåg sig Ehrensvärd utan att vara anspråksfull kunna dela deras uppfattning. Det föreföll honom rimligt att han av ett sådant verk skulle få skörda »annat än onåd, förtal, ett slags förföljelse och pekuniär ruin». Han hade valt att rädda lanthushållningssällskapet när antingen detta för staten nyttiga sällskap eller hans egen person skulle »falla i onåd», och gjort det ehuru hans arbete kostat honom halvtannat års ospard möda och vållat mången utgift. Han hade likväl inte tänkt sig att ett sådant val skulle förminska hans arbetes värde eller göra dess författare förtjänt av straff. Om också politiska konsiderationer kunde tvinga staten att inte offentligt lagerkröna hans verk, hade han dock inte föreställt sig att politiken skulle kunna förvägra det allmänna frukten av ett nyttigt arbete och författaren någon gottgörelse. Snart hade en månad gått sedan han återtagit sitt arbete med alla de följder detta steg medfört — då nu lanthushållningssällskapets högtidliga möte var förbi och han inte mera kunde beskylas för någon medaljambition, önskade han följaktligen försvara sig inför kronprinsen. Han kände sig säker på att kronprinsens sinne för rättvisa och billighet inte skulle gilla »att jag skall bli fullständigt ruinerad emedan jag har arbetat för hans fäderneslands nytta.»

Ehrensvärd lät sin »ödmjuka promemoria» utmyнна i följande uppmaning till Bülow: »Jag vänder mig följaktligen till Ers högvälborenhet för att antingen erhålla hans kgl. höghets befallning att inte infinna mig till hans audiens eller hans nådiga tillåtelse att få komma. I fjol kunde jag göra

det utan anhållan, eftersom mig då tilldelades ett *bevis på en god medborgares ådagalagda flit*, i år kan jag det inte på grund av den onåd som för min skull hotat att drabba lant-hushållningssällskapet. Jag har redan skördat allt för många törnen med mitt arbete för att vilja utsätta mig för den superlativa disgrace att presentera mig i hans kgl. höghets förmak utan att erhålla förmånen av en audiens.»

Vi ha skäl att dröja vid detta ställe. Sedan Ehrensvärd i maj föregående år erhållit sin lilla guldmedalj, hade han uppenbarat sig i audiens hos kronprinsen som antingen inte vetat eller låtsat veta vem som dolde sig bakom namnet Gyllembourg. Fredrik hade förfrågat sig om orsaken till svenskens bosättning på Själland och därigenom tvingat Ehrensvärd att presentera sig själv som landsflyktig på grund av delaktighet i det svenska kungamordet. Situationen måste ha varit synnerligen obehaglig för Ehrensvärd. Den blev inte förbättrad av den mycket pinsamma överraskning kronprinsen lade i dagen. När den alldeles förvirrade Ehrensvärd bedyrat sin som vi veta uppriktiga hängivenhet för kronprinsen, hade denne avfärdat honom med förmodandet att den som kan vara otrogen mot en herre också kan vara det mot en annan, ett uttalande som jag redan anfört och som berörde landsflyktingen synnerligen illa.

Vad Ehrensvärd inte begrep var att politiska hänsyn överhuvud hindrade kronprinsen att ha med honom att göra. Fredrik hade förebrått honom att han tävlat i lant-hushållningssällskapet med slutet visir — följdén av denna anmärkning blev att Landbrugsboghorderiet sändes in med utsatt författarnamn, och vi se redan därav att Ehrensvärd inte alls förstått kronprinsens verkliga avsikt, som varit att han inte borde tävla utan hålla sig i skymundan. Men Ehrensvärd kände dock på sig att han försvarat sig illa. Han ville följaktligen inge kronprinsen en bättre uppfattning om sig. Denna önskan fick honom att skynda på med tabellverket men framför allt förmådde den honom att skriva sin långa och utförliga, här ständigt citerade självbiografiska försvarsskrift.

Lektor Just Rahbek förmodar i den nyligen utkomna

och utomordentligt glosserade fjärde upplagan av Johanne Luise Heibergs berömda bok om svärmodern och hennes förste make att Gyllebourgs självbiografi aldrig nådde Fredrik. Jag har mycket svårt att tro detta. Uppenbart är att kronprinsen icke såg skriften i den i boken publicerade formen. Den representerar en redaktion som blev färdig sedan Landbrugsboghorderiet lämnats in och som inte avsändes på grund av den uppståndelse tabellverket kom åstad. Men Ehrensvärd hade gjort sig stor möda med sin biografi och det var inte likt honom att lämna ett sådant arbete oanvänt. Han hade nedlagt mycket av sig själv i det och vi finna att dess tankar, ja ordalag, gå igen i allt som han sedermera skrev för att få rättvisa. Jag tror för min del att antingen Jessen eller också kronprinsen själv senare på sommaren eller måhända på hösten erhöll skriften, i vilken blott de inledande och avslutande styckena behövde ändras. Att Jessen fick noggranna skriftliga och muntliga redogörelser för Ehrensvärds öden framgår i själva verket av landsflyktingens brev till honom i maj 1807; vi få väl förmoda att justifikationsskriften, lagd i Jessens händer, också fann sin väg till kronprinsen-regenten.

När Ehrensvärd försåg Bülow med sin »ærbødig Promemoria» var det säkerligen också med en stilla förhoppning att Bülow skulle betjäna sig av den för att utverka audiensen. Huruvida kronprinsen läste skriften veta vi inte; tillstånd att göra sin uppvaktning erhöll Ehrensvärd tillsvidare ej. Han uppmanades i stället att skriftligen framlägga sina önskemål.

Följden blev att Ehrensvärd den 15 juli tillsände kronprinsen ett brev som både Bobé och Friis-Rahbek publicerat. Ehrensvärd uttryckte sin tacksamhet för tillåtelsen att få skriva till Fredrik men också sin nedslagenhet över att finna furstens för alla öppna dörr låst för sig själv. Han hade sporrats i sitt allmännyttiga arbete av förhoppningen »att behaga en furste vars högsta ideal är att göra sitt land självständigt och lyckligt». Avslaget på hans ansökan om audiens var det smärtsammaste slag ödet dittills tilldelat honom och nödgade honom att i ett för tretton år sedan begånget ungdomsfelsteg se orsaken till sina nuvarande motgångar. Ingenting låg honom varmare om

hjärtat än att få försvara sig inför kronprinsen, som troligtvis inte visste hur obetydlig Ehrensvärds roll varit i katastrofen den 16 mars 1792. Att uppehålla Fredrik med en lång och detaljerad justifikation skulle dock vara att missbruka dennes tillåtelse att få skriva. Ehrensvärd ville följaktligen endast framhålla det nödvändigaste för att visa att han ej haft den del i ifrågavarande katastrof som falska rykten måhända tillagt honom. Om Anckarströms existens hade han till dennes häktning saknat all kunskap, med Horn var han inte personligen bekant ehuru han kände honom som talangfull vetenskapare. Hans enda fel var att han, som genom härstamning, uppfostran och militär verksamhet tillhörde oppositionen, låtit sig förledas av Lilliehorn att gå på maskeraden för att rapportera om vad där försiggick. Domen mot honom byggde endast på Lilliehorns angivelse och hans egen ärlighet att vidgå denunciations riktighet. Brevet till kronprinsen slutade på följande sätt:

»Måtte jag nu vara nog lycklig att ha rättfärdigat mig i Ers kgl. höghets ögon. Måhända törs jag då ännu nära det dristiga hoppet att få njuta den lycka som i synnerhet utgör min högsta önskan, att muntligen få göra Ers kgl. höghet min underdåniga uppvaktning. Jag kan ej utan alltför stor vidlyftighet detaljera vad jag egentligen ville utbedja mig av Ers kgl. höghets nåd, blott så mycket kan jag säga att två ting ligga mig särskilt och lika mycket om hjärtat. Det första är att vara verksam och nyttig för det allmänna, utan denna lycka kan jag icke leva tillfredsställd, min uppfostran, allting i mitt öde har gjort en sådan verksamhet lika nödvändig för min tillvaro som luften jag inandas. Det andra är att kunna leva och livnära mig och de mina utan dagligt bekymmer och möda. Jag kan aldrig uppnå detta utan att mig vederfares lyckan att få visa Ers kgl. höghet mitt arbete och få förklara dess sanna bruk och nytta. — Jag vågar ej längre uppehålla Ers kgl. höghets tid, men slutar med den underdåniga försäkran att ingen furste, ingen människa finns, i vars händer jag med större tillit vill överlämna mitt öde än i Edra, nådigaste herre! Och jag hoppas underdånigast att Ers kgl. höghet nådigast ville unna mig tid att visa mitt arbete, för att jag sedan må kunna föredraga min

därmed förknippade önskan att få detsamma utfört till allmänt väl och mitt uppehälle.»

Det var som vi se ett bevekande brev Ehrensvärd avsände och det försummade inte att ha verkan. Huruvida Ehrensvärd nu fick sin audiens kan inte med visshet fastställas; det synes mig dock troligt att så skedde. Kronprinsens hållning mot honom ändrades. Ehrensvärd säger själv i brevet till Jessen att han hade Fredrik att tacka för Bogholderiets finansiering och tillägger på tal om sina förnyade brydsamheter att han ännu en gång önskade uppvakta kronprinsen — allt skulle då ordna sig. Dessa ord kunna näppeligen syfta på den misslyckade audiensen i maj 1804! För Ehrensvärd personligen var det förstås av största värde att det förändrade sакlāget bragte honom i kontakt med Jessen, som ställde sig mycket välvillig.

Kronprins Fredrik var en humant tänkande man, en duglig och rättvis regent. Han var gedigen och ganska vidsynt, men han hade vid detta laget redan fått en viss benägenhet för enväldiga furstars vanliga fel att hysa en överdriven föreställning om sin egen person och begåvning. Därmed hade följt en nedsatt motståndskraft mot smicker, stigande håg för kabinetsstyre och en påtaglig förkärlek för dugliga tjänstemannarådgivare såsom Jessen, Ehrensvärds blivande gynnare F. J. Kaas och andra, vilka i fall av behov kanske förstodo att böja sig. En A. P. Bernstorffs lysande ministertid var ute och statsrådets dominans, som byggde på den Schimmelmann-Bernstoff-Reventlowska kretsens upplyst aristokratiska och ganska oberoende godsägartraditioner, började redan avtaga. Ehrensvärds brev och vad därefter följde måtte ha anslagit den riktiga tonen. Säkerligen reagerade också Fredriks mycket utpräglade sinne för rättvisa. I varje fall inträdde nu en märkbar förbättring i landsflyktingens tvetydiga belägenhet. Han erhöll sin guldmedalj. Vederbörande gāvo honom också möjlighet att med utsikt till framgång kunna inbjuda allmänheten att subscribera på tabellverket. Han fick sålunda ett penningbidrag ur fonden ad usus publicos som i det sammanhanget, åtföljd av det lydiga lantushållningssällskapet, tecknade sig

för ett tiotal exemplar. Subskriptionen tog sedan ett icke alltför otillfredsställande förlopp och tryckningen kunde börja.

Ehrensvärds svårigheter voro därmed emellertid långt ifrån avhjälpda. Hans penningar räckte inte till vare sig att leva eller trycka. Då kronprinsen under de följande åren vistades rätt litet i Köpenhamn, kunde Ehrensvärd ej heller vädja till honom. Agitationen i lanthushållningssällskapet fortsatte tyvärr. Løvenørn lämnade visserligen mot slutet av 1805 presidiet som han tillhört under tolv år, men hans ovilja mot den landsflyktige svensken var alltjämt verksam. Skulle en enskild mans hat få förstöra hela hans existens, frågade Ehrensvärd Jessen 1807 i full förtvivlan. Det var också betecknande för det ogina stämningssläget inom lanthushållningssällskapet att »Huslodder» som nu bort tryckas, »chikanerades» ut ur sällskapets skriftserie. Uttrycket är Prams.

Olyckornas mått rågades också på annat sätt. Under ett oväder natten till den 25 mars 1806 förstörde en häftig eldsvåda byggningarna på Ruhedal, vilka dock tack vare Ehrensvärds ordningssinne och skulder voro rätt väl försäkrade. Assuranssumman hjälpte honom att bli kvitt sina omsättningslån och att få litet medel att röra sig med. Något kapital till återuppbyggnad blev givetvis inte över och han flyttade följaktligen med sin fru till Köpenhamn.

Att påstå att vår landsflykting vid sin återkomst till huvudstaden var utan vänner skulle förstås vara att förvränga sanningen. Jag nämnde Chr. Pram; det fanns också andra »fackmän» av dennes politiska färg och starkt framträdande ekonomiska liberalism som fäst sin uppmärksamhet vid Ehrensvärd och som nu räckte honom en hjälpande hand, exempelvis fysikern H. C. Ørsted, lantbruksekonomen G. Begtrup och kemikern J. G. L. Manthey. Till Ehrensvärds »vetenskapliga» umgänge hörde vidare chefen för Köpenhamns botaniska trädgård F. L. Holbøll ävensom något senare botanikern J. W. Hornemann. Men dessa vänner kunde naturligtvis ej göra mera än ge honom tillfällig hjälp. De saknade möjlighet att förskaffa honom det som han mest av allt behövde — regelbundna inkomster och medel för att finansiera utgivningen av det dyra

Landbrugs-Bogholderiet, vars tryckning gång på gång hotade att avstanna då pengarna tröto.

Också Stemann ville hjälpa Ehrensvärd. På hans uppmaning tillställde landsflyktingen honom i augusti 1806 kopia av tvenne promemorior, som uppenbarligen i första hand gått till Jessen. Ehrensvärd föreslog här att han alternativt skulle bli ledare för ett kvasiprivat lantbruksinstitut för lantvärnets officerare eller placeras som centralstatistiker under kronprinsens kontor med uppgift att tillgodose regeringens behov av en fortlöpande och sammanfattad tabellarisk statistik. Till det statistiska projektet skall jag återkomma litet längre fram. Förslaget att inrätta ett »Landvæsensinstitut» blev utan påföljd. Det avsåg i korthet följande:

Jordbruket i Danmark och i synnerhet på Själland var i sin barndom och staten förlorade på saken. Skolning behöves. Den nya lantvärnorganisationen borde utnyttjas i sådant syfte. Dess officersvakanser skulle väl besättas med officerare från linjetrupporna. Om dessa såsom i Sverige fingo sin utkomst från jordbruket, var det nödvändigt att de förvärvade därtill behövliga kunskaper. Fingo de sin avlöning på annat sätt, men förpliktades att leva inom bataljonens region i köping eller på landet, voro ekonomiska och agrikulturella kunskaper för dem också av största värde och genom officerarna för soldaterna, som ju samtliga voro lantmän. Garnisonslivet gav intet tillfälle till jordbrukarskolning. De föreläsningar på området, som nu höllas på olika håll, voro mera avsedda för lantmän än för sådana som ville utbilda sig därtill. Militärer voro för resten vana att skolas på ett särskilt, militäriskt sätt. Det borde därför finnas en gård i närheten av Köpenhamn där föreläsningar kunde hållas i lantbrukshållning och jordbrukslära och där teori och praktik kunde gå hand i hand. Dessa föreläsningar skulle inte ha akademisk karaktär; fingo officerarna i Köpenhamn veta att ett sådant institut inrättats och att kronprinsen gärna såg att de utbildade sig, skulle tillströmning snart inte saknas. Måhända borde man förordna att officer vid lantvärnets skulle ha betyg över ekonomiska kunskaper. Ställdes Ehrensvärd i spetsen för en sådan institution fordrade naturligtvis den poli-

tiska konsiderationen att det hela fick en privat karaktär; officerarna borde ej heller uppmanas att besöka hans institut. Undervisningen skulle ges gratis; sattes Ehrensvärd att sköta en lämplig gård, skulle han nog få den att bära sig — i synnerhet om han kunde få tillstånd att ge ut en lantmannatidning.

Ehrensvärd ivrade som vi se för jordbrukar-officeren enligt svensk förebild, för militären som var en »närande» medborgare. Av hans forna chef Sinclairs ringa hänförelse för det svenska indelningsverket fanns hos honom intet spår. Han ansåg alltid att Danmark vid reorganisationen av sitt militärväsende — en av den danska dagens brinnande frågor — borde blicka norrut. Denna uppfattning möter oss såväl i Landbrugs-Bogholderiet som i hans övriga skrifter och hans brev. Den Heibergska kretsens ringaktning för garnisonsofficeren gick uppenbarligen aldrig riktigt ur honom.

Stemanns goda vilja båtade föga. När allt kom omkring kunde ej heller han göra något för sin svenska skyddsling sålänge kronprinsen var borta. »Af hvad som er foregaaet, og af hvad jeg under Audiencen hos Vedkommende har kunnet slutte, ser jeg tydelig at ingen Forestilling mig angaaende vil fra nogen Departement blive gjordt, saalænge man har nogen Formodning om at maaske en saadan skulle modtages med Mishag» — med dessa ord sammanfattade Ehrensvärd följande maj i brevet till Jessen resultatet av sina bemödanden att förskaffa sig inkomst eller sitt Bogholderi mera pengar.

Ehrensvärd var för egen del säker på att få hjälp när kronprinsen återkom och försökte begagna väntetiden på bästa sätt. På Begtrups och Ørstedes anmodan föreläste han för deras studenter och andra åhörare om lantbruksbokföring, kostnadsberäkning och jordanalys, kurser som också Pram besökte och bedömde med idel superlativer. Ehrensvärd hade redan under tidigare vintrar ivrigt studerat både kemi och fysik och gav sig nu in på experiment med olika jordblandningars inverkan på odlingskvantiteten och -kvaliteten liksom också på försök med elektricitetens effekt på olika jordslag och deras bördighet. Hans forskningar understöddes på allt sätt av Ørsted och Manthey men han saknade apparatur.

Ehrensvärd ansågs ha professorskompetens på sitt område och då det blev tal om en förflyttning för Begtrup hörde sig Ehrensvärd följaktligen för huruvida han i ett sådant fall kunde få söka dennes professur vid universitetet: han möttes emellertid av det vanliga svaret att man inte vågade föreslå honom om man inte kunde vara viss om förslagets politiska lämplighet. Den som gav beskedet var »etatrådet» Moldenhawer.

Medan gräset gror dör kon — så ungefär kunna vi karakterisera Ehrensvärds sinnesstämning i maj 1807 när Pram och han i full förtvivlan började sin generalattack mot Jessen i Kiel. Ehrensvärd hade då fullständigt uttömt sina resurser och Pram hade förgäves bemödat sig att i eget namn få ett understöd för Ehrensvärd ur fonden ad usus publicos: greve Schimmelmann, som lovat sitt förord, åtrade sig när han stötte på motstånd hos statsrådskollegan Reventlow.

»Denna politiska betänklighet förefaller mig vidunderlig», förklarade Ehrensvärd. Levde han icke i en tidsålder som hyllade toleransen och i ett land där det utgående 1700-talets allmänna politiska jäsning saknade allt inflytande på människornas öden? Han hade givit Danmark sina bästa år, använt nästan var timme till stilla och nyttigt arbete, och ändå bröt här nu, efter en tidrymd av tretton år, brusande den bölja fram över hans huvud, vilken sköljt honom hit över. Det var här i Danmark han tvingades utstå det första och enda obehag han rönt av svenska regeringen, som några år tidigare tillkännagivit helt andra tänkesätt om honom. »Dubbelt besynnerligt är allt detta när man besinnar att mitt politiska skeppsbrott inte har berövat mig någons aktning i Sverige eftersom man där tvärtom betraktar mig som ett offer för känslor, för vilka jag aldrig behöver rodna. I Sverige var det icke blott min rättighet utan rent av min skyldighet att blanda mig i de politiska angelägenheterna; hela min uppfostran hade gått ut på att ge mig delaktighet i Sveriges öde. Den stund jag upphörde att vara svensk medborgare och blev dansk undersåte» — Ehrensvärd menar bofast i Danmark — »förändrades allt detta. Jag kände och insåg det... ingen enda av mina

handlingar kan vittna om att detta inte alltid varit och är min övertygelse . . . »

Vi skola något dröja vid Ehrensvärds besvikelse över den svenska regeringens hållning. I julibrevet till kronprinsen hade han förklarat att regeringen i Stockholm i själva verket meddelat Oxenstierna i Köpenhamn att den ämnade ignorera att och om Ehrensvärd belönades efter förtjänst. Hans vän v. Walden hade då nyligen återkommit från ett besök i Sverige och av Wachtmeister, Ruuth och Toll fått intrycket att man i Gustav Adolfs omgivning nära nog tyckte synd om den i jämförelse med övriga inblandade hårt dömda Ehrensvärd. Landsflyktingens uppfattning i detta avseende var emellertid inte riktig och kronprinsen torde ha varit medveten därom. Det förefaller troligt att Walden antingen fått sina informationer i andra hand — måhända av den ävenledes tillsporde G. F. v. Rosen, Ehrensvärds gamle vän — eller att de nämnda herrarna inte varit underkunniga om Gustav Adolfs åsikt i frågan. För denna åsikt var det nämligen kännetecknande att svenska legationens här tidigare återgivna rapport om prisbeslutet i hushållningssällskapet bland annat haft till följt att Oxenstierna på högsta order i början av juli protesterat mot att Ehrensvärd tilläts föra det svenska adelsnamnet Gyllenborg-Gyllembourg.

I Köpenhamn intog man naturligtvis en avvisande hållning. Det angick inte danska regeringen, blev svaret, vad namn dess undersåtar förde då därmed inga privilegier voro förknippade. Mellanfallet var dock en varning och de danska vederbörande ville med hänsyn till det kritiska yttrepolitiska läget inte väcka förstämning för Ehrensvärds skull. Att Gustav Adolf ambitionerade en hård medfart med Sveriges kungamördare och exilerade framgår på ett drastiskt sätt av följande. Ehrensvärd företog av allt att döma på hösten 1805 en resa till Holstein och gjorde måhända en avstickare till Hamburg, som Gustav Adolf fick höra omtalas när han vid årsskiftet på krigsstigen mot Napoleon befann sig hos sin deserteringslystna här i dessa traktors grannskap. På återtåg mot svenska Pommern avlät han till Peyron i Hamburg en protest mot att »före detta Ehrensvärd liksom en viss Glansenstierna» för närvarande

befunno sig i hansastaden, »liksom flera andra av samma skrot och korn». Peyrons svar blev att man så vitt han kunnat fastställa ej hört av Ehrensvärd på de senaste tre åren och att Glansenstierna var bosatt i Holstein. Då Peyron emellertid trodde att Jägerhorn fanns i Hamburg, föranledde detta Gustav Adolf till en energisk demarsch att få denne utvisad, ty fosterlandsförrädare borde överhuvud inte få skydd bland civiliserade nationer. Hela åtgärden rann ut i sanden eftersom Jägerhorn gömde sig på okänd ort för att undgå sina kreditorer. Den visar dock den stämning som besjälade Gustav Adolf mot Ehrensvärd och alla andra fördettingar eller, som man då sade, cidevanger. Det kan följaktligen inte vara tu tal om att inte danska regeringen före brytningen med Sverige hade skäl att iakttaga försiktighet i sitt bemötande av Ehrensvärd.

Jag återgår till Ehrensvärds brev till Jessen. Vår vän framhöll att han nu nått slutet av sin ekonomiska uthållighet. »Tag därför inte illa upp», bad han Jessen, »att jag betungar Er med allt detta och ber Er att på Ert vänfasta och rättskaffens sätt föredraga min sak för hans kunglig höghet... Jag önskar få så mycket att jag kan leva tills hans kunglig höghet kommer hit. Tiden skall jag använda till nyttigt arbete så att understödet inte kan anses förspillt. Om hans kunglig Höghet sedan vill begagna sig av de kunskaper jag dagligen strävar att föröka, så finnas därtill flera än ett sätt, synnerligast som jag inte eftersträvar sådant som faller i ögonen. Allt jag önskar är att få arbeta i stillhet och förtjäna så mycket att jag kan föda min familj... Skulle det måhända vara bra om jag kom till Kiel?»

I vilken form hjälp nu sent omsider gavs, kan jag tyvärr inte avgöra. Emellertid står det utom allt tvivel att han fick hjälp. I juli-förelåg första delen av Landbrugs-Bogholderiet i tryck, nästa sommar utgavs verket i tvenne delar. Kritiken blev glänsande. Ehrensvärds rykte som statistiker var där-efter så grundmurat att det förefaller mycket möjligt att kame-ral tabellstatistik och överhuvud administrativ statistik kommo att bli en väsentlig del av hans levebröd — att vi inte veta något därom betyder inte så mycket, ty den dåtida danska äm-

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

betsstatistiken var ännu i huvudsak hemligstämplad. Ehrensvärd framhöll också uttryckligen för Jessen att han ej ens själv, när han gjorde upp tabeller, behövde invigas i kabinetts hemligheter. Han måste naturligtvis få uppgift om ämne, syftemål och omfattning; tabellernas siffror behövde han däremot inte känna till. Att vederbörande fram till hans död betraktade honom som en överdängare i administrativt-statistiska frågor skola vi för resten genast förvissa oss om.

När 1808 Danmarks krig med Sverige bröt ut, försvann omedelbart det Damoklessvärd som politiken hållit hängande över Ehrensvärds huvud. Ehuru svensk fick han oförtövat tillstånd att röra sig fritt var han behagade och Fredrik höll honom inte längre på avstånd från sin person. Ja, Fredriks förtroende för landsflyktingen var redan så stort att han utan betänkande använde sig av hans politiska medarbetarskap. Nästa kapitel skall beröra dessa frågor. Här må blott fastställas att hjälpen var närmast, när Ehrensvärds svårigheter tornade sig som högst. Visserligen följde inga feta år — långt därifrån, ty penningbekymren ökade starkt mot slutet av vår väns liv — men de sju svåraste åren hade en ända. Ehrensvärd kunde nu glädja sig åt en mera ansedd existens.

Professor Begtrup publicerade i början av 1809 i *Lærde Efterretninger* en hänförd anmälan av Ehrensvärds Landbrugs-Bodholderi. Efter en noggrann redogörelse för själva bokföringssystemet utmynnade den i följande betraktelse:

»Det är ett klassiskt verk, vars värde aldrig skall försvinna. Allt vad man hittills haft att tillgå på området står långt efter Gyllembourgs bokhålleri och saknar dess rikedom på idéer, dess klarhet i tankegången, ljus i framställningen och vetenskapliga kunnighet. Det är en heder för nationen att en utländsk man skänker den på dess eget språk ett arbete som den är i trängande behov av och som har utfallit öfver var mans förväntan. Det tacksamma tvillingriket skall säkert inte med likgiltighet bemöta dessa strävanden hos en man, som till dess

ära och upplysning oförtröttad använder sin tid och sina kunskaper; ja! man bör ha skäl att önska och förmoda att en så duglig man med dessa klara och välordnade kunskaper må sättas i en ämbetsställning där hans talang för kameraliska tabellarbeten kan finna föda och näring. Av en sådan man kunde man då vänta sig en statistik för de danska staterna i likhet med Leopold Krugs *Abriss der neuesten Statistik des preussischen Staates*, som i kollegialiskt avseende är alldeles outhärlig för ett land.»

Jämförelsen med preussaren L. Krug träffade i själva verket det väsentliga i Ehrensvärds syn på statistiken. För att läsaren skall förstå huru aktuellt det spörsmål var, som Ehrensvärd tagit upp i sin promemoria till Jessen och Stemann, och för att det må framgå huru nära statistiska arbeten lågo för den som i likhet med Ehrensvärd »ömmade» för författningsfrågor och social utveckling, bör här i korthet förklaras vad dåtida statistik egentligen var — nämligen »statsvetenskap» i all-round-bemärkelse, en universalism ur vilken senare tidens ekonomiska vetenskaper, sociologi och statslära efterhand utbrötos.

I sjuttonhundratalets språkbruk betydde statistik rätt och slätt kunskap om statens förhållanden och tillstånd och upplysningsfilosoferna voro alla mer eller mindre utpräglade »statistiker». Statistiken hade redan under merkantilismens tidevarv fått ett första uppsving — där man ville styra all ekonomi måste man hålla den under observation. Sedan människan tack vare upplysningstänkandets revolutionerande inverkan upphört att vara statens medel och medborgarsamfundets välbefinnande och lycksalighet i stället upphöjts till statens mål, upplevde det statistiska intresset sitt stora genombrott. För den upplysta despotismen, för fysiokrater och ekonomiska liberaler ur Adam Smith skola — vår Ehrensvärds intellektuella hemvist under det nya seklet — framstod i stigande grad statistiken som grunden för all strävan efter allmänt väl.

Ehrensvärds sinne för statistik i vidare bemärkelse är således inte ägnat att väcka förvåning. Däremot är hans statistiska inriktning anmärkningsvärd. Han framträder nämligen i Danmark som en modernare och mera sifferbetonad statistiks

föregångsman, som en tabellstatistiker med håg för såväl jämförande statistik som så kallad politisk aritmetik.

Den vetenskapliga statistiken hade fram till senare hälften av 1700-talet varit rent deskriptiv, man hade beskrivit statens eller staters tillstånd med hänsyn till befolkningens storlek, sammansättning och förändringar, till topografi, jordbruk, industri, handel och sjöfart, till moral, kultur, lagar och civila förhållanden samt använt siffermaterial endast som hjälpmedel. Ämbetsstatistiken, där den förekom, hade naturligtvis på ett helt annat sätt opererat med siffror, för vilka kyrkoböcker, folkräkningar, jordeböcker och kamerala räkenskaper av alla de slag varit en ovärderlig tillgång. Men denna statistik och dess underlag hade för det mesta varit hemligstämplade, varför »kabinetts»- och »kateder»-statistiken inte egentligen kolliderat. Det bör också framhållas att siffermaterialet oftast var bristfälligt och därför opålitligt.

»Nyttans tidevarv» åstadkom häri en märkbar förändring. Siffrorna blevo flera och pålitligare och ämbetsstatistiken både förbättrades och hölls mindre hemlig. Under stark påverkan från »kabinetts»-statistikens håll utvecklade sig en ny vetenskaplig metod, den tabellariska statistiken.

Den deskriptiva katederstatistiken hade på 1750- och 60-talen upplevat en glansperiod under tysken Achenwall i Göttingen. Den tabellariska statistiken hade samtidigt i Sverige och Danmark tagit en första början varom namn som Vargentin och Anchersen påminna oss. Det bör också nämnas att det svenska riket från 1750-talet underhållit en ordnad, officiell befolkningsstatistik och redan 1756 fick ett slags statistisk centralbyrå i tabellkommissionen. Under inverkan av tidens ekonomiska rationalism och nyttotänkande ävensom siffermaterialets större tillgänglighet tog med det nya århundradet den tabellariska statistiken överallt ett oerhört uppsving och Preussen, England och Frankrike började framträda som en samtidigt vetenskaplig och administrativ statistiks föregångsländer. Den tabellariska statistiken var onekligen ensidig men den innebar dock ett stort framsteg framom den Achenwalliska kateder- eller universitetsstatistiken. Göttingerskolan ville lik-

väl inte godkänna de nya principerna, vilka i Preussen tagits i statens tjänst sedan riksfriherre vom Stein 1805 upprättat en verkligt effektiv statistisk centralbyrå, som omhänderhades av den framstående tabellstatistikern L. Krug, i många avseenden Ehrensvärds förebild. 1806, när Ehrensvärd lämnade in sin promemoria, rådde öppet krigstillstånd mellan de bägge lägrens statistiker och Achenwalls skola höll på att utösa sitt djupa förakt över »tabellslavarna».

Att Ehrensvärd, som i Sverige framgångsrikt sysslat med tabellariska rapporter och räkenskaper, kände verklig passion — bekännelsen riktas till Jessen — för tabellstatistiska uppgifter framgick noggsamt av Bogholderiet. Jag har redogjort för detta arbete i en särskild uppsats om Ehrensvärd som dansk lantbruksekonom och hänvisar läsaren till den. Arbetsjournalerna i Bogholderiets andra del sakna intresse för oss. De voro ej politisk statistik och falla utanför denna bok. Med Bogholderiets jordebokstabeller i första delen ställer sig saken dock något annorlunda. De voro verkliga statistiska rapporttabeller och så inrättade att de för de stora jordagodsens vidkommande fullständigt återspeglade befolkningsförhållandena, näringsgrenarna, jordfördelningen, delar av den offentliga hushållningen, områdenas produktion och konsumtion, deras militär-, skol- och kyrkostatus, domstolsväsendet och överhuvudtaget den lokala förvaltningen. En konsekvent användning av sådana jordeböcker på kronans domäner, storgodsen, herrgårdarna och lantgårdarna betydde i själva verket att grunden fanns för fullt pålitliga statistiska underrättelser om det inre tillståndet i stora delar av riket. Ehrensvärd hade dessutom upprättat jordebokstabeller som voro tillräckligt lätthanterliga för att även bondejorden i självägo skulle kunna nås; han ville därför att ingen självägande bonde eller parcellist skulle försumma jordebokens rapporttabell som gav upplysning om hans gårds »publika» förhållanden — att bonden likaväl som possessionaten skulle föra den del av jordeboken som innehöll de egentliga huvudbokstabellerna, var naturligtvis än mera självklart.

Ehrensvärds plan att göra sig nyttig för den danska äm-

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

betsstatistiken byggde på ett behov som han övertygat sig om. Det dansk-norska tabellkontoret, som inrättats 1797, hade ingen betydelse. Han hade varit i tillfälle att något syna dess verksamhet i sömmarna och kände sig föga belåten. »Jag tror icke att det lämnar de underrättelser man kan fordra av en sådan institution», anförtrodde han Jessen i maj 1807. »Bristen på tillförlitliga statistiska underrättelser behöver inte bevisas», hette det i föregående års promemoria. Tabellerna för den senaste folkräkningen, som företagits sex år tidigare, voro av allt att döma ännu ej färdiga. De skulle vara föråldrade när de kommo ut. Ett i enlighet med hans förslag förbättrat system skulle i framtiden förekomma en sådan tidsförlust och samtidigt bli både tillförlitligt — något som uppgifterna nu inte voro — och mera detaljerat. Ehrensvärd ville inrätta regelbunden rapportskyldighet för alla ifrågakommande förvaltningsinstanser i riket; de av dem insända rapporterna skulle införas i lämpligt uppgjorda specialtabeller och — liksom i hans lantbrukstabellsystem — en gång om året antecknas i sammanfattande generaltabeller, som skulle vara »historiskt» uppställda och utvisa förändringarna från år till år. Dessa tabeller kunde innehålla vad kronprinsen generellt eller speciellt ville ha en översikt av.

Vad allt tabellrapporterna kunde omfatta hade Landbrugsboghorderiets jordeboksavdelning som nämnt givit antydningar om: topografien, lantbruket, folkförmögenheten, statsfinanserna, acciser, tullar och skatter, kyrko- och kommunalförvaltningen, post och kommunikationer, sjöfart, handel och industri, moral och kultur, allt kunde nås. Befolkningsstatistiken skulle utvidgas betydligt; nu fanns där motsägelser t. o. m. i de enklaste avsnitten, födelse- och dödsstatistiken. Tillgång till pålitliga uppgifter skulle i hög grad underlätta regeringens beredning av allmänna frågor. Samlades siffrorna tillfälligt som nu, i samband med av regeringen framställda särskilda förfrågningar, kunde statistiken inte bli tillförlitlig; utarbetandet fordrade dubbel tid och uppgifterna framträdde ändå isolerade, lösta från sitt sammanhang med det hela.

I den nyss refererade sista satsen utdömde Ehrensvärd det

hos de franska statistikerna och administratorerna så populära uppskattnings- och enkätssystemet, vars opålitlighet han var medveten om. Det bör här kanske påpekas att med undantag för riket Sverige—Finland en ordnad befolkningsstatistik inte förekom någonstädes förrän mot sekelskiftet och att arbetet med en sådan alltjämt bjöd på stora problem.

Materialet var statistikens a och o. Brast det därvidlag kunde inte ens en Krugs skrifter vara felfria. »I åtskilliga andra länder har man sådana statistiska tabeller och i synnerhet Preussen har utvecklat dem till en tämligen hög grad av fullkomning; men ändå finner man att de böcker, som på senare tid utkommit i England, Frankrike och t. o. m. Preussen allsammans skylla sina ofullständiga uppgifter på bristen på fullständiga och autentiska data samt framhålla nyttan av att sådana bleve insamlade.»

Ehrensvarlds promemoria gestaltade sig som vi se till en rätt skarp kritik av den danska ämbetsstatistiken. Med tanke på det anseende, som han förvärvade sig med sitt tabellarbete är det därför inte ägnat att förvåna, att han sex eller sju år senare tillkallades som sakkunnig, när planen på en reorganisation av den centrala danska ämbetsstatistiken sent omsider togs upp på allvar. Tidpunkten, 1813, var politiskt och finansiellt mycket ogynnsam. Att det oaktat en kommitté tillsattes för att på finanskollegiets tillskyndan bereda ärendet, berodde på det allmänna missnöjet med det vanskötta tabellkontoret, som arbetade under räntekammaren, alltså inte självständigt, och som tillämpade så föråldrade metoder, exempelvis avprickning i befolkningslistorna, att dess rapporter aldrig kunde bli effektiva. I själva verket fick kontoret dock också in sitt material i ett synnerligen bristfälligt och obearbetat skick och hindrades redan därav att fylla sitt ändamål.

I kommittén voro de olika kollegierna representerade av var sin tjänsteman — där sutto bl. a. Pram och sakkännaren J. Mandix — men den drivande kraften var vår Ehrensvarld, den ende »outsidern» bland byråkraterna av facket. Det var hans förslag, säger den danske statistikern A. Holck, som förhandlingarna kommo att gälla och hans »rätt storstilade pla-

ner som i det väsentliga ryckte majoriteten med sig». Sedan en allmän dryftning av spörsmålet ägt rum framlade Ehrensvärd den 19 april 1814 ett första fullständigt utkast till en ny statistisk centralbyrå. All administrativ statistik skulle enligt Ehrensvärds program koncentreras hos denna inrättning som borde lyda under en direktion sammansatt av representanter för de olika kollegierna. Det nya tabellverket skulle redigera de statistiska rapporternas, d. v. s. tabellernas, form. Det kunde inhämta direkta upplysningar från olika ämbetsmän och instanser, men för den reguljära materialanskaffningen skulle underordnade distriktskontor inrättas, helst ett i varje amt, med regelbunden rapportskyldighet i alla de ämnen, som centralbyrån sände kontoren tabellformulär för eller annars begärde uppgifter om. Distriktskontoren skulle se till att de lokala tabellerna fylldes ut av dem, vilkas ämbetsgöromål de skilda frågorna gällde.

Detta utkast öppnade onekligen möjlighet till en mycket fint förgrenad centralisationsapparat, påpekar Holck, och kom samtidigt med sina lokalcentra nutidens anspråk rätt nära. Den som minst tycks ha hållit med Ehrensvärd bland de kommitterade var den duglige Mandix, som under tidigare år varit chef för det nu så illa åtgångna gamla tabellkontoret och som önskade dess reorganisation samt ett lokalt rapportsystem som med anknytning till traditionen löpte genom amtmännens, amtförvaltarnas och häradsfogdarnas händer. För övrigt voro de kommitterade i stort sett ense med Ehrensvärd, som i flera senare betänkanden prutade något av på sina fordringar genom att reducera kontoren till distriktstabellarister, d. v. s. enskilda tjänstemän, något som väl gick ihop med hans promemoria av 1806. Kommitténs stora flertal enades den 30 maj om följande plan, vars spiritus rector var Ehrensvärd:

Föremål för den administrativa tabellstatistiken skulle bli landets »fysikaliska tillstånd», befolkningen, bebyggelsen, jord- och skogsbruket, fiskerierna, kreatursbeståndet, fabriker och manufakturer, handel och sjöfart, krigsmakten och de offentliga avgifterna. Tabellkontoret under räntekammaren skulle upplösas och den nya tabellinrättningen bli fristående och till

lika gagn för alla regeringskollegier. Direktionen skulle godkänna de tabellariska formulären och ha överinsyn över inrättningen. Såväl danska som tyska kansliet, finanskollegiet, räntekammaren, generaltullkammaren och kommerskollegiet skulle ha var sin representant i direktionen. Tabellinrättningen skulle delas på tvenne byråer, den ena för Danmark, den andra för hertigdömena, och deras chefer ävenledes sitta i direktionen. Tabellerna skulle inte föras särskilt för vart kollegium utan ordnas efter ämne, ty dels skulle det bli svårt att avgöra vad som hörde till vem och dels borde statistiken bli så mångsidig som möjligt. Vi känna igen Ehrensvärd! Rapportmaterialet skulle anskaffas hos de tjänstemän eller myndigheter, högre eller lägre, som saken angick, och de lokala rapporterna skulle insamlas av distriktstabellaristerna, en per amt, vilka ägde att sända ut lämpliga, godkända formulär och att införa det hopsamlade materialet i sina speciella rapporttabeller.

Kommitténs »högst viktiga» förslag — Holcks omdöme — blev dessvärre inte realiserat. Det danska statsverkets svårigheter, som avsevärt förvärrades genom Norges avsöndring, tvungo i början av år 1816 till drastiska administrativa nedskärningar samt förenklingar och den statistiska reorganisationen torkade in. Kritiken och de framförda idéerna fortlevde dock och påverkade statistikens inre utveckling i Danmark; såtillvida bar därför Ehrensvärds arbete ändå frukt — om också efter hans död.

Ehrensvärd intresserade sig som redan nämnt mycket för jordbruksexperiment. Bogholderiet innehöll talrika uppslag till förbättrade odlingsmetoder och beskrivningar av framgångsrika försök att öka jordens avkastning. Jordanalysen, väderleksobservationer, gödslingen och plöjningen, växelbrukets lämpligaste odlingsserier, utsädet, den bästa tidpunkten för sådden, odlingen av foderväxter och potatis, hägnader och dikning, skördens tillvaratagande och behandling, mejeriet, boskapsskötseln, rationell utfodring — stallutfodring helst året

runt för dyngans skull — och andra dylika frågor upptogo ett stort utrymme. Sedan vår landsflykting åter blivit huvudstadsbo fortsatte han med sina experiment, för vilka Holbøll upplät åt honom en täppa i botaniska trädgården. Han arbetade bl. a. med olika nyttoplantor och med spannmålsutsäde. I uppsatsen »Nogle Forsøg med Cerealier», tryckt 1815 i skriftserien »Landøconomiske Tidender», framlade han vissa resultat av dessa undersökningar.

Ehuru liemannen skördade honom samma år, blev skriften om cerealierna inte det sista tryckta alstret av hans pennas och tankes förenade skaparmöda. På tillskyndan av lanthus-hållningssällskapet publicerades nämligen 1816 i »Landøconomiske Tidender», en avhandling som Ehrensvärd någon månad före sin död insänt till prisbedömning. Försoningen med sällskapet var uppenbarligen fullständig, eftersom Ehrensvärd kunde drömma om att för tredje gången erövra sällskapets »lager». Hans uppsats behandlade en utlyst prisfråga av följande ordalydelse: »Skulle det vara till åkerbrukets fromma i Danmark, om de inskränkningar upphävdes, som äro pålagda bondejord: att den nämligen ej må bortförpaktas annorlunda än för fästebondens och hustruns livstid, på tid dock inte kortare än femtio år eller för tvenne eller flere personers levnad, samt att för den jord, som tillägges en bondgård, ett visst omfång är föreskrivet som ej får överskridas? Skulle fri dispositionsrätt i dessa avseenden kunna medgivas utan påtagliga skadliga följder för staten?

Läsaren må studera frågan noga; den återspeglade i själva verket den lagstiftning som på sin tid knutits till de stora bondereformerna i akt och mening att beskydda bonden, garantera honom drägliga arbetsvillkor och säkerställa hans rätt till den jord han fästade och odlade. För att förverkliga detta mål genom vilket allmogemännens nyvunna personliga frihet och stavnsbandets avlyftning skulle göras utvecklande och allmännyttig, hade lagstiftaren fråntagit proprietären så gott som all myndighet över landbondens jordbruk. För jordens skötsel var detta ofta negativt. Fästebonden och hans hustru sutto visserligen livet ut säkert på sin gård men denna

var därigenom också i konstruktiv bemärkelse undandragen den egentliga ägarens åtgöranden och inflytande. Godsherrn möttes av förbud att lägga sin bondejord under huvudgårdsdrift, hans olika bondehemman eller fästegårdar fingo inte sammanslås, inte förstoras utöver en bestämd areal, inte nedläggas utom i vissa enstaka fall och inte bortfästas — d. v. s. arrenderas ut — utom på de villkor som uppräknats i den nyssnämnda prisfrågan. Här funnos onekligen allvarsamma hämningar för driftens rationalisering. I en helt annan kategori, oanfäktad av varje »upplyst» arbetsgivare, stod däremot bestämmelsen att varje arrendeavtal med fästebonden måste bygga på lagenligt kontrakt som föregåtts av rättsgiltig syneförrättning. Fästebonden kunde blott dömas, inte vräkas från gården och godsägaren kunde inte kräva åbon på större prestationer — avgifter och dagsverken, så kallade hoverier — än de lagligt uppgjorda överenskommelserna gävo honom rätt till. Att halvsekelgamla avtal om avgifter i en tid av ekonomisk rörlighet ofta måste bli orimliga var ju givet. Detta var i all korthet reformlagstiftningen bonden tillgodo, vars skyddssystem inom en kort tidsrymd trollade fram den självägande bondeklass som Danmark tidigare knappast ägt. Proprietärerna sålde nämligen i stor utsträckning fästejorden till landbönderna. Den hade för herrarnas del belagts med så mycket lagbud och blivit så indisponibel att de förlorat intresset för den.

Ehuru Ehrensvärd under sin landsflykts första år instämt i deras kör som prisade landboreformerna för att de krossat den aristokratiska hydran, var hans hänförelse inte länge fri från kritik. Godsägaren, av vilket stånd han än var, såg sin äganderätt och framför allt sin ekonomiska frihet inskränkt genom den bondeskyddspolitik, som det privilegiefientliga danska enväldet slagit in på. Frihetssvärmaren Ehrensvärd kunde trots all ståndsutjämningslängtan knappast tilltalas av en statlig bondeprotektionism av detta slag; den gick för långt, förverkligade inte den lagliga jämlikhetens princip och ingrep mera i den enskilda egendomsrättens heliga sfär än en måttlig ekonomisk liberalism ville godkänna. Det var ju inte blott proprietärerna som rest en i deras fall över målet skjutande

kritik mot reformerna — jag tänker på 1790 års oförsvarliga possessionatdeputation — också liberala röster hade från början varnande höjts och förutsagt en hämmad utveckling om jordägaren fick för litet frihet att förkovra sin bondejord. Ehrensvärds egen verksamhet som jordbrukare, den krets av ekonomiska liberaler han i början av 1800-talet kom i beröring med — Pram, Manthey, Begtrup m. fl. —, krigstidens kriser och livsmedelsbrist, studiet av Adam Smith och andra ekonomiska tänkare, allt detta fick hans yrkanden på ökad godsägarfrihet att med åren växa sig allt starkare.

Han saknade som vi veta inte socialt patos. Citatet i början av detta kapitel, »Den husliga lycksaligheten», långa stycken i Bogholderiet — allt vittnar om att delaktigheten i vällevnaden skulle vara allmän. Att hans första lantbruksekonomiska arbete, om Huslodder, gällde utskiftningen av jord åt husmännen, hedrade hans sociala vakenhet. Torparfrågan var ett samnordiskt spørsmål, vars lösning danska regeringen på allt sätt sökte befordra genom att gå in för att »husen» försågos med 1 å 4 danska tunnland jord. Allmänningarnas uppdelning hade gjort sådana torparlotter nödvändiga, men deras tillskapande kunde tyvärr inte hålla jämna steg med den obesuttna lantbefolkningens oerhörda tillväxt. Ehrensvärd hade uppställt noggranna kalkyler över det för torparen fördelaktigaste förhållandet mellan lottens storlek och arbetsinkomsten från dagsverken; arbetet blev som nämnt synbarligen aldrig tryckt och manuskriptet har av allt att döma förkommit. Uppsatsens tendens, som var allt annat än »exploaterande», framgår dock av citat i Landbrugs-Bogholderiet.

Om Ehrensvärds sista skrift, som blott var ett utkast och redan därför inte kunde premieras, har det sagts att den anslag en aristokratisk ton. Ingenting kan dock vara mera felaktigt. Det var den begynnande ekonomiska liberalismens och sina erfarenheters talan Ehrensvärd förde. Att han till sina sista stunder var antiaristokrat skola vi övertyga oss om.

I prisuppgiftens frågeställning hade onekligen redan från lanthushållningssällskapets sida inbäddats en viss kritik av de bestående förhållandena. Samma ekonomiskliberala synpunk-

ter framträdde också i sällskapets diskussioner och i flera av Landøconomiske Tidenders uppsatser. Att regeringen inte saknade lyhördhet för kravet på större frihet hade man för övrigt kunnat skönja redan på 90-talet. Jag tänker på husmanskontrakten, som tillätos vara avtal mellan fria parter. När Ehrensvärds liv led mot sitt slut hade Danmark nått fram till de stora bondereformernas socialpolitiska mål: man hade lagt en tryggad grundval för ett till stor del självvägande eller i varje fall säkert besittande bondestånd. Men det rådde det oakta inflation och dyrtid, matbrist och nöd. Sakläget underkastades därför helt naturligt en ny omprövning i den medborgerliga diskussionen. En ökad livsmedelsproduktion stod i förgrunden för intresset: bebrukningsmetoderna voro mångenstädes starkt efterblivna, de långa förpaktningstiderna och de orörliga bondejordsförhållandena uppmuntrade till slentrian och liknöjdhet och minskade dugliga bönders eller ståndspersoners iver att förbättra sina jordlägenheter. Var det inte orimligt, frågade Ehrensvärd, att en jordägare fritt fick förpakta huvudgården eller huvudgårdsjorden men ej sin bondejord? Större dispositionsfrihet: då skulle läget förbättras!

Ehrensvärd påpekade att skyddslagstiftningen, ehuru den kränkte enskilda personers äganderätt, under det egentliga reformskedet varit fullt berättigad. Allmänt väl berättigade till inskränkningar i enskild rätt. Men nu hade utvecklingen nått så långt och landbondens ställning blivit så trygg att övergrepp från jordägarnas sida knappast mera behövde befaras. Inskränkningarna i jordägarnas ägofrihet försvarade nu mindre sin plats och borde följaktligen uppmjukas, ty de lände staten och jordbruksproduktionen till skada. De inskränkningar Ehrensvärd åsyftade voro givetvis den långa förpaktningstiden och bondegodsets orörlighet. Livstidsfästet för bägge makar kunde bli upptill hundra år under vilken tid ägarens inkomster från fästegården inte kunde höjas; följaktligen saknade han intresse att förbättra bondegodset. Fästebonden eller arrendatorn uppmuntrades av de långa kontrakten inte heller till större idoghet eller högre jordbrukskultur. Detta förvånans-

värda sakförhållande hade T. Rothes, A. Youngs, B. Bells, Thaers och andras skrifter, ja t. o. m. Mandix' »Dansk Landvæsensret» nogsamt framhållit. I ett statiskt jordbruksläge kunde man ha långa kontrakt, men i ett skede av dynamisk utveckling som det närvarande blevo de till en boja. Bonden var fri, hade en rättsligt säker personlig ställning. Bristen på arbetskraft och behovet av dugliga arrendatorer gjorde det numera föga troligt att arbetsamt folk i bygderna skulle komma att sakna det egna hemmets härd, något som lagstiftaren ett kvarts sekel tidigare fruktat för. Det behövdes nu frihet för envar att förkovra sitt för att folkökningen skulle fortskrida och odlarens samt därmed statens inkomster stiga. »Det är med jordbruket som med handeln; för att kunna blomstra behöva bägge blott frihet», utropade vår vän. Han förordade dock en inskränkning: om fästebreven framdeles fingo lyda på av parterna önskad tid, borde lagen dock bestämma att tidens längd alltid skulle fastställas. Välodlad jord krävde investeringar och kalkyler på lång sikt; arrendatorn måste veta vad han hade att hålla sig till. I motsatt fall kunde det hända »att bönderna bleve mera beroende av godsägarna än i en välorganiserad stat den ena medborgaren bör vara av den andra.» Tidigare missförhållanden skulle ej få återuppstå. Allt ovärdigt beroende var i längden skadligt såväl för staten som för godsägaren och bonden.

Prisfrågans andra del, som gällt bondgårdarnas lämpligaste storlek, framträdde i Ehrensvärds uppsats ofullständigt bearbetad. Problemet belystes med långa citat ur Youngs, Bells och framför allt Tyge Rothes skrifter. Den sistnämndes bonderomantik hade uppenbarligen slagit an på Ehrensvärd. Han ville som Rothe ge bonden medborgerlig adel och göra honom till engelsk arrendator eller till odalbonde, till viktig man i staten, med rock av kläde och silverknappar: »har bonden kommit till heders, blir staten därigenom stark.»

Bonderomantiken hade redan framträtt i Bogholderiet, om också i blygsammare utsträckning. Att Ehrensvärd besjälades av denna romantik, var blott naturligt: Rousseausvärmeriet, ynglingaårens göticism och mannaårens skandinavism förde

honom osökt till de romantiska odalmanaföreställningar, som voro så populära i dagens Norden och som funno en verklig-hetsbetonad förebild i den norska odelbonden. Men Ehrensvärds bonderomantik byggde inte på en begynnande konservativ världsbild; han trodde fullt och fast att medborgerlig och ekonomisk frihet skulle kunna skapa denna fullvärdiga bonde-medborgare, som skulle ikläda sig odalbondens romantiska eller den engelska farmarens mera prosaiska skepnad.

Kritiken i fråga om odlingsenheternas storlek utmynnade i följande: huvudgårdarnas utparcellering var ofördelaktig ur statens synpunkt, ty stora jordbruk gävo mera varor till allmän konsumtion än mindre. Emellertid kommo också från medelstora gårdar varor ut i marknaden och ingen kunde förneka att en välmående, idog bondeklass var en prydnad för ett folk. Följaktligen borde man hjälpa bönderna ur det ekonomiskt otillfredsställande läge, som deras alltför små gårdar försatt dem i, samt möjliggöra sammanläggningen av två eller flera vanliga bondgårdar om mellan trettio och femtio tunnland var. Staten borde dock fastställa en maximal storlek för sammanslagna hemman:

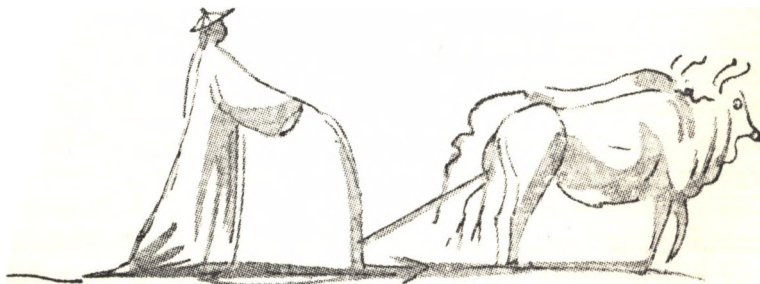
»Att bondefamiljernas antal skulle förminskas är uppenbart, men de återstående bleve välmående; då det är fördelaktigare för staten att ha välmående jordbrukare än tiggare, ligger i det förminskade antalet en vinning. Vad beträffar befolkningstillväxten i dess helhet kan man fullständigt bevisa att de stora jordbruken befodra den mera än de små, i synnerhet då man tar sikte på en allmännyttig folkmängd.»

Den upphjälpta bondeklassen skulle må gott av ett arrendesystem likt det engelska, som Ehrensvärd uppenbarligen trodde mycket gott om, tack vare den litteratur han läst. Men hur konsekvent han än höll sig till engelska jämförelser var det dock uppenbart att han påverkats starkast av den tillämpning som de engelska idéerna funnit bland hans ståndsbröder i Skåne. Hans gamla vänner Maclean, främst Rutger Maclean på Svaneholm, hade ju i samband med enskiftet och växelbruket bland sina landbönder infört systemet med fria arrendekontrakt och därmed uppväckt de svenska bondevännernas

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

ärliga hänförelse. Svaneholmsreformerna hade manat många jordagodsägare till efterföljd och efter 1803 vunnit regeringens fulla stöd. Enskiftets genomförande hörde ju till Gustav IV Adolfs lyckligaste regeringsåtgärder. Ehrensvärd hade i ungdomsåren på Svaneholm sett reformverkets början. Borde den danska possessionaten inte ha samma frihet att disponera sin jord som den svenska?

»Vi välsigna vår grundlag för sin oförmögenhet till detta verkliga ingrepp i äganderätten, som i själva Danmark väckte en del possessionaters högljudda missnöje. Vi hoppas att snart få välsigna vår egen upplysning, vår stigande odling, för samma hälsosamma följder.» Denna deklaration fälldes 1799 av »Läsning i blandade ämnen» på tal om de danska landboreformerna, som tidningen ansåg överträffade av reformverket på Svaneholm. Yttrandet överensstämde med Ehrensvärds tänkesätt halvtannat årtionde senare.

»Åkerbruket, åkerbruket.»

X. Danske Frederiks man

Lev, Prins, till Dina landsmäns väl!
Du hjärta har att lycklig vara
Och Din för sanning öppna själ
Skall Danmark för sin sällhet svara.

Detta var den sista strofen i Ehrensvärds nyårsdikt av den 2 januari 1799. Att eloger till kronprinsen och republikanism i själva verket kunde förenas sågo vi redan, om det också just då gick sämre än förut och senare. Hela den dåtida Rahbekska kretsen — Heiberg inbegripen ehuru han knappast torde ha medgivit det — hade vid olika tillfällen tänt rökoffer för den danska monarkien och enbart omständigheten att Ehrensvärd sände sitt poem till Rahbek för att måhända publiceras, var ju tydlig nog.

Emellertid funno vi också att den republikanska hänförelsens svallvågor inte dämpades alltför påtagligt av det folkliga enväldets starka ställning, vars attribut »absolut» enligt Heibergs »Sproggranskning» namngav den största juvelen i danska kungens krona. I många fall ha dock skildringarna av den radikala tonen i »For Sandheds» krets överdrivits och orsaken därtill ligger inte blott hos motståndarsidan. Pavels till exempel har med en viss vällustig rysning utmålat sin ungdoms bildstormartid och minnet har ibland svikit honom. Han omtalar bland annat en sits hos sig med Horn, Rahbek och Malte Bruun den 1 november 1796 — med andra ord dagen »då Gustav IV i Sverige, åt vilken Claesson och de andra sam-

mansvurna ämnat ett annat öde, som fullmyndig besteg sin dräpte faders tron». Uttrycket »ett annat öde» låter ju ganska märkvärdigt. Men inte nog därmed. Samvaron slutade enligt Pavels med att man skålade för en teckning i Bruuns stambok, där »krona, spira och andra despotismens och fördomens symboler voro hopade på ett bål utvisande den förestående guldålder, då allt detta skulle avskaffas». Bruuns stambok är bevarad men teckningen torde sakna bål!

Att de personliga motgångarna kraftigt bidrogo till att Heiberg 1798 ställde sig på kant jämväl med Danmarks monarki, är en uppfattning som tränger sig på vid läsningen av hans språkgranskning. Han hörde till de naturer som tro sig ha monopol på sanningen och kunde följaktligen sällan abstrahera från starka personliga motiv. Rahbeks radikalism under åren före tryckfrihetens skärpning var nog också av det häftigare slaget, en omständighet som medverkade till att han undanbad sig medlemskapet i det moderata Skandinaviske Litteraturselskab, ehuru sammanslutningen representerade en krets där han var hemma och vän med de flesta. Han var som vi veta i stället med om att grunda sällskapet »For Sandhed». Trots all polemisk skärpning av tonen gällde likväl för Rahbek och flertalet »republikaner», bland dem såväl Ehrensvärd som Horn, alltjämt det program Tilskueren några år tidigare ställt upp:

»Om man är demokrat, när man önskar ett slut på ett ödeläggande och blodigt krig... demokrat, när man ärligt tillönskar Frankrike den yttre fred utan vilken det aldrig kan hoppas på inre lugn... demokrat, när man ärligt önskar att... den i Frankrike införda republikanska regeringsformen må befästas... nå! då är Tilskueren demokrat och gör sig en ära av att vara det. Men om det fordras att den som är demokrat skall anse den republikanska kyrkan för den enda sanna, önska alla troners omstörtning, alla länders revolution, då förklarar Tilskueren rent ut att han... icke är demokrat och aldrig heller blir det.»

Eftersom Rahbek aldrig blivit denna sin grunduppfattning verkligen otrogen, kunde han snart finna moderatare tonfall inför det nya århundradets förändrade läge. Detsamma kan

sågas om Ehrensvärd, som ju efter brytningen med Heibergs vänner småningom vann tillträde till en ny krets med stark förankring i det Skandinaviske Litteraturselskab. Till detta samfund hörde sålunda den välvillige Manthey, de berömda bröderna fysikern H. C. och juristen A. S. Ørsted, Heibergs lycklige medtävlare notarius publicus G. H. Olsen, Ehrensvärds förtrogne vän författaren och sedermera generalkonsuln A. C. Gierlew, skalden E. de Falsen, och slutligen den »underlige, rasande, obegriplige, olycklige och i grunden utomordentligt ädle Pram» — karakteristiken är Baggesens — som var en lika produktiv skald som outtröttlig ekonomisk skribent och 1811—18 verkade som det Skandinaviske Litteraturselskabs ordförande. Den store Oehlenschläger, som själv var medlem i sällskapet och under Ehrensvärds sista levnadsår fick räknas till det »Gyllebourgska» hemmets vänner, har med säker blick kallat Pram »en eldig norrman, full av ande och hjärta». Prams ofta obalanserade lynne fick i själva verket i mycket skrivas på ett olyckligt äktenskaps och dåliga finansers konto, svårigheter vilka som redan utrett inte hindrade honom att räcka Ehrensvärd sin hjälpande hand.

Det bör av olika här anförda brevuttalanden ha framgått att de svenska kungamördarnas förkärlek för »Dannemarks Frederik» verkligen var ärlig. I den mån de offentligt framträdde med uttryck för en dansk rojalism kan man förstås tala om opportunism, om man så vill, men knappast beskylla dem för oärlighet. Att Horn redan i början av hösten 1792 hann nedskriiva en fransk hyllning på en av stoderna vid Marienlyst, kronprinsens sommarslott vid Helsingör, stod givetvis i särklass. Rahbek intygar dock att han därmed gav prov på »ett sinnelag som fram till graven besjälade honom för danarikets Fredrik». Inskriptionen, som publicerades i Minerva, hade följande lydelse:

Upphöjde ägare av detta ställe,

Ditt folks kärlek!

Ringakta ej en flyktings uppriktiga hyllning

Där han på håll betraktar sitt fädernesland

Suckande under sitt öde

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

Och över alla de nationer
Som styras av suveräner
Vilka ej förstå att efterlikna Dig.

Avsikten med denna tirad, som tillkom för tidigt för att kunna bygga på verklig fördjupning i Danmarks lyckliga förhållanden, var naturligtvis genomskinlig. Horn skulle dock få all orsak till belåtenhet. A. P. Bernstorffs dagar voro för honom en god tid och han fick ej heller under seklets sista år anledning att klaga över dåligt bemötande. Vi ha sett att hans »förvisning» från Köpenhamns omgivning bara var skenbar ty Ludvigsborg, där han bosatte sig 1798, var inte längre borta från Hørsholm än att Pavels kunde företaga utflykter till honom och Horn var nästan lika ofta i Köpenhamn som förut. Detta blev måhända hans olycka. Det berättas nämligen att Gustav Adolf år 1800 vid ett inkognitobesök i Köpenhamn råkade stöta ihop med Horn på trappan till Møllers hotell »du Nord» och att detta var orsaken till svenske kungens bestämda fordran att Horn skulle utvisas. Yrkandet framställdes enligt uppgift i början av mars följande år när Gustav Adolf och Fredrik sammanträffade i Hälsingborg.

De svåra år som följde för den nu verkligt hemlöse kungamördaren voro naturligtvis snarast ägnade att befästa hans förkärlek för Danmarks regent. Han hyllade honom vid tronbestigningen i mars 1808 med ett längre kväde, som finns publicerat i Små skaldestycken. Den värdighet, som vi kunna finna i Ehrensvärds strävsamma liv och i hans hänvändningar till kronprinsen, saknas emellertid i Horns poem. Det slutade ganska omotiverat med tiggeri, något som den egocentriske Horn — om än »tvingad av behovet» — tycks ha haft lätt för:

Far fort på storverks törnestic,
Regenters bild, Aureliers like;
Och när Du stadgat har Ditt rike
Tänk ock på mig!

Fredrik VI tillät som känt fem år senare att Horn kom tillbaka till Själland och att han blev dansk undersåte. Det känslosamma snillet återfann sina gamla vänner men en förändrad

tid. När Oehlenschläger trodde sig spåra något andligen brutet och snedvridet hos Horn, var hans intuition måhända riktig. Horn saknade i mycket hög grad hämningar och självkritik, en brist som man under 1800-talets andra årtionde inte längre var beredd att betrakta som ett bevis på geni.

Vi ha som nämnt ganska många belägg för Ehrensvärds gillande omdöme om kronprinsen-regenten från tiden före hans personliga beröring med denne furste. Här ha ju en del uttalanden anförts. Senare blevo orden givetvis allt mera superlativa ehuru den Fredrik, som verkligen förtjänat frihetsvännens beundran, ogensågligt skiftat och skiftade drag. Ehrensvärd skulle dock inte uppleva metamorfosens slut. Hans tillgivenhet var otvivelaktigt äkta. Men den var samtidigt psykologiskt motiverad. Han upprättade sig inför sig själv genom att troget tjäna den självvalde »andre herren». Det låg i denna bemärkelse en rörande ärlighet i den kärleksförklaring som den stora självbiografiska försvarsskriften av år 1805 mynnade ut i och som kronprinsen måhända aldrig läste: Ehrensvärd bjöd honom Antonius ord till Caesar — »jag älskar dig och kan icke bedraga dig».

Eftersom Ehrensvärd hade Fredrik att tacka för Landbrugs-Bogholderiets finansiering, var det ganska naturligt att han skulle tillägna honom det färdiga arbetet, som torde ha distribuerats på sensommaren 1808. Danmark hade som allom bekant vid denna tid redan tvingats bort från sin neutralitetspolitik och dragits med i stormaktsbrottnings skoningslösa uppgörelse, där det inom sju år drevs in i ett finansiellt katastrofläge och till förlusten av Norge. Freden med Sverige var bruten. Gustav Adolf, som redan på hösten 1805 givit sig in på sitt rätt känslbetonade och i Sverige och Finland i hög grad impopulära krig mot Napoleon, hade skild från ett krossat Preussen, sviken av Ryssland och illa hjälpt av engelsmännen i början av september 1807 måst utrymma Pommern. För att utöva påtryckning på Danmark hade i augusti talrika brittiska örlogsmän och transportfartyg med landstigningstrupper anlant till Köpenhamn. Då kronprinsen, som vistades i Kiel, inte kunde förmås att i närvarande läge vända sig mot

Frankrike, bombarderades det inneslutna Köpenhamn under tre dagar med förödande verkan. Den 7 september blev en kapitulation följden, som utlämnade Danmarks ansenliga flotta till engelsmännen.

Thomasine Gyllembourg skildrade långt senare i en av sina noveller familjens och vänners upplevelser under bombardemanget. Det engelska överfallet, som åvägabragte Danmarks anslutning till det fransk-ryska förbundet och kontinentalsystemet, kom i själva verket till följd av dessa septemberdagens dramatiska konsekvenser för de dansk-svenska förbindelserna att bli av största betydelse för Ehrensvärd.

Ehuru Gustav IV Adolf i november och december 1807 hade möjlighet att avstå från den engelska alliansen och följa Danmarks av svensk opinion livligt applåderade föredöme, gjorde han intet försök att lägga om sin politik och slå in på en kurs, som måhända kunnat avvärja det tidigt befarade ryska angreppet mot Finland. De ryska truppernas i februari verkställda lömska spelöppning på finskt område följdes därför tre veckor senare av Danmarks krigsförklaring mot Sverige. Allianstraktaten nödgade Danmark att inträda i kriget men Fredrik ämnade ingalunda låta bero vid en passiv roll; han ville bryta in i södra Sverige. Franska trupper under Bernadotte tågade till tvillingrikets hjälp in över den holsteinska gränsen och hade i mitten av mars hunnit fram till Fyen, när en order från Napoleon uppsköt den vidare frammarschen. Då den planerade landstigningen i Skåne endast kunde lyckas om den utfördes genast, betydde uppskovet i själva verket att det dansk-franska angreppet på Sverige för denna gång var omöjliggjort. Engelska flottenheter hunno samlas vid Stora Bält och Öresund; hade Gustav Adolfs inrepolitiska och militära ställning varit något starkare skulle han nu i sin tur ha kunnat göra ett försök att erövra Själland.

Trots vissa avsikter på bägge sidorna kom det år 1808 inte till krigshandlingar mellan Sverige och Danmark, några skärmytslingar på den norska gränsen likväl undantagna. Ingen kunde vara lyckligare över detta sakförhållande än Ehrensvärd, som plågades svårt av tanken på »brödrakriget» till vil-

ket han gav Gustav Adolfs egensinne skulden. Han stack ej heller under stol med sin oro. Hans adress till kung Fredrik i Landbrugs-Bogholderiet var ganska värtalig:

»Länge har Europas politiska himmel varit överdragen av mörka skyar och nästan inte upplysts av annat än den ljungeld som än ödelagt stugorna, än skakat tronerna», skrev han på sitt romantiskt bildrika sätt. Danmarks himmel hade dock länge varit ljus ehuru ej molnfri, en omständighet för vilken landet fick tacka sin regents visa styrelse. Men sedan »havets demon» — alltså England — i olika delar av världen övat sig i »avgrundskonster», vågade samma demon slutligen draga ihop ett oväder över Danmark. I samma stund treden här förlorade sitt sista tempel, öppnade sig likväl ett vidsträckt fält för odödliga förehavanden.

»Just då besteg Eders kunglig majestät sina fäders tron — och i en märkvärdigare tid, med betydligare faror, större utsikter, mäktigare fiender och kraftfullare bundsförvanter ärvdes aldrig någon krona.» Visserligen tog Fredrik icke den kronjuvel i arv, som ingen av hans företrädare behövt sakna — Danmarks ärorika flotta. Men det var som hade försynen därmed menat att Fredrik skulle förvärva och skapa flottan på nytt. Hans första steg i denna riktning varslade också redan om en ärofull utgång. »Danmarks fiender, som trodde att en människoålder skulle förflyta förrän havet åter såg den danska flaggan, hade redan lidit förödmjukelsen att se den vaja över den erövrade brittiska och de stolta engelsmännen hade allredan flytt för Danmarks återuppståndna makt i de nordiska farvattnen.» Försynen hade också lagerkrönt den lanthär, som Fredrik skapat: »Ers majestät ser i sin regerings första dagar ett av sina riken segrande beträda stridens bana och finner sina kuster skyddade mot havets tyranner. Måtte Ers majestäts segerrika vapen hämnande förfölja det trolösa Albion tills det slaget och förödmjukat har försonat sin illgärning i den mån den kan gottgöras. Men jag önskar Ers majestät en seger av ett annat slag över brittens bundsförvant . . .» Här avsågs givetvis Sverige: »O, måtte aldrig ödeläggelse, nederlag och mord ut-

märka Nordens inbördes förhållande! Måtte fredens ängel sammanknyta dess intressen till samfällt väl och tronens ära.»

Ehrensvärd övergick därefter till det ljusa fredsperspektiv med olivkvistar invirade i Fredriks krona som öppnade sig för ett icke ödelagt Norden om kriget kunde bringas till ett snart slut. Det borgerliga samfundets återuppbyggnad och de fredliga näringarnas befrämjande väntade på medborgarnas skapande geni liksom på kungens stöd. Också för jordbruket skulle en ny tid då taga sin början. Om Ehrensvärds Bogholderi kunde lända denna till gagn skulle det visa sig värdigt lyckan att vara det första arbete som nu tillägnades majestätet. Boken, resultatet av fem års möda, var i behov av kungens beskydd. »Det är ett verk för kommande, blidare tider. Med djupaste vördnad överräckes det åt Eders majestät av en nordisk man, som av fritt val och kärlek hyllar Danmarks kung; som visserligen inte är född under dansk spira men som hoppas få leva och dö under Ers kunglig majestäts.»

Att Ehrensvärd verkligen kände sig som en nordisk man, har här tidigare framgått. Också Horn och Ribbing ha givit uttryck åt »skandinaviska» känslor men ingendera så övertygat som Ehrensvärd. Vilka särskilda bevekelsegrunder vägledde då vår landsflykting i hans nordism, som inför det svensk-danska kriget tog sig uttryck i de nyss anförda orden för att senare utmytna i praktisk handling? Svaret måste bli att de voro både danska och personliga.

Om vi att börja med stanna inför de danska inflytelserna böra vi minnas det förhoppningsfulla »skandinaviska» stämningssläge, som i danska litterära kretsar uppbar 1794 års neutralitetsförbund och som onekligen var mera »nordiskt» än motsvarande opinion i Sverige. Denna omständighet sammanhänge måhända på det kulturella planet med ett visst behov av ryggestöd mot Tysklands dåmera synnerligen expansiva andliga odling. Den litterära smakens nordiska renässans gjorde naturligtvis sitt till för att litteratörerna på ömse si-

dorna om Öresund skulle upptäcka såväl varandra som de gemensamma nordiska anknytningarna, kulturförutsättningarna och lynnesdragen. Montesquieus klimatlära, hans redogörelser för de faktorer, som påverkat folkens karaktär och historia, satte här djupa spår. Man fick upp ögonen för sin nära inbördes släktskap och såg en verklig uppgift i att »lära cimbren älska goten» eller tvärtom. Neutralitetsförbundets roll var i detta sammanhang inte skapande — det gav emellertid åt skandinavismen praktisk-politisk aktualitet tills den stora besvikelsen kom med den danska flottans ensamma strid på Köpenhamns redd 1801.

Jag kan inte fördjupa mig i den litterära skandinavismens uttrycksformer på 1790-talet. Kellgren var en av dem som på svenskt håll »upptäckte» den danska litteraturen, Franzén blev brödratonernas svenska skald och kom 1795 till Köpenhamn där han fann vänner i Rahbek, Pram, Baggesen, Jens Kragh Høst m. fl. Hans olika »nordiska» dikter, såsom »Den svenska sånggudinnan till den danska», »Röst från Östersjön» och »Svea till Dana» besvarades på andra sidan om Sundet med »skandinaviska» hälsningar av flera slag, exempelvis Frankenaus »Dana till Svea», Zetlitz sång till de förenade flottorna, Prams deklamationer, Rahbeks översättningar av svenska diktverk och Jens Kragh Høsts efterdiktningar i det kortlivade »Nordia». Läsaren minns också C. Aug. Ehrensvärds och G. v. Paykulls besök i Köpenhamn 1796 samt festen på Skydebanen som några månader senare gav upphov åt både det Skandinaviske Litteraturselskab och »For Sandhed». Malte Bruuns skrift »Tria juncta in uno», som var orsaken till hans flykt från Danmark 1797, var också skandinavistisk.

J. Clausen har i sin kända bok om skandinavismen med fullt skäl påpekat att det utgående 1700-talets skandinavism inte var nationell utan världsborgerlig. Att så skulle vara är i själva verket helt logiskt. Den dåtida individualismens patriotiska medborgarideal hade ju en stark centrifugal tendens; broderlig all-federation och världsborgerlighet utmärkte dess mållinje och den nordiska förbrödringen var blott ett mellanstadium på vägen. Franzéns Svea tillropade sålunda Dana:

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

»Så slutom ett förbund vars skönhet tjusar
Var jordens vän, likt den olivekrans
I fridens tempel mellan syskon susar
Som, nyssförlíkta, gingo dit i dans.
— — —

Vi äro folken ej varandras bröder?
Är hela jorden ej ett fosterland?
Den samma sol av vilken fjällen glöder
Förgyller Themsens vimpelkrönta strand.

Nej, dygd! Ditt rike stängs ej av de gärdn
Med vilka våldet randat detta klot.
Medborgligheten famnar hela världen
Och mänskovännen blott är patriot.»

Det nordiska likaväl som det patriotiska tänkandet rycktes med andra ord in under det medborgerliga strävandets domvärjo. Detta framträdde klart inom de radikalas krets, där i synnerhet Malte Bruun framträdde som ivrig skandinavist. Hans »skandinaviska» diktning, främst hans berömda »Nordbosang» — Et Folk, o kun eet være Folket i Nord / hvor er en Nation da paa Jorden som vor — celebrerade de skandinaviska staterna i stöd av den historiska traditionen som frihetens särskilda plantskolor. Det hette här:

»O Frihed, som Manden gør dydig og stor,
Dit straalende Tempel staa evigt i Nord!
— — —

O, du som fra Uhyrer renser vor Jord
O, djærve Tyranhad, dø aldrig i Nord!
— — —

Drøm ej, o Regent, at en Guddom du er!
Ved Dyder den første blandt Borgerne vær!
— — —

Svind Adelskab, svind! og Foragt med enhver,
Som drømmer om Aner og adeligt Værd!
— — —

O Lighed, du Herre i Nordboens Land!
Kun straalende Borgerdaad adle sin Mand.»

Det var betecknande för Bruuns »nordism» att han i sin något senare till marseljäsens melodi skrivna nordiska frihets-

sång till versraden »I Nord paa Trældoms Grus skal Friheds Tempel staa» fogade anmärkningen att orden kunde bytas ut mot »I Nord paa Troners Grus skal Republiken staa», därest frihet och monarki måste uppfattas som motsatta begrepp och monarken någonstades inte var så frihetsälskande att han kunde och ville vara med om den förstnämnda versraden.

Att grundtanken i Ehrensvärds uppsats om den husliga lycksaligheten överensstämde med ett sådant nordiskt frihetsevangelium, funno vi redan. »For Sandhed» kom att upp bära en skandinavism av just detta republikanska slag, medan det Skandinaviske Litteraturselskab lade an på en gemensam humanistisk och litterär linje. Ehrensvärd kunde naturligtvis på grund av sin ömtåliga politiska ställning varken bli medlem i »For Sandhed» eller senare i »Det skandinaviske» såsom litteratursällskapet också brukade kallas. I stället byggde hans skandinavism på en djupare upplevd och mera personlig grund än den som uppbar de bäge sammanslutningarnas efter 1801 tämligen svagt flämtande nordiska intresse.

»For Sandhed» dog ju överhuvud vid denna tid; dess skandinavistiska svanesång blev dikten »Gotaheim», skriven av Ehrensvärds vän Laurids Kruse. Litteratursällskapet åter blev danskt. Vissa samförståndssträngar fortsatte dock att dallra, ty det gemensamma missnöjet med Gustav Adolfs antifranska politik stimulerade intresset att upprätthålla nordiska kontakter. Det var betecknande för stämningen icke blott i Danmark utan även på många håll i Sverige att Ehrensvärd kunde tillåta sig att klandra denna politik i själva sin försvarsskrift till kronprins Fredrik, avslutad så tidigt som på sommaren 1805. — På hösten två år senare fingo de skandinavistiska ränilarna större kraft än förut. Orsaken var förhoppningen att Gustav Adolf skulle ändra åsikt, ingå allians med Danmark och överge engelsmännen, vilkas intresse för honom som känt var rätt ljumt, beroende på kunskapen om hans isolerade och av oppositionen fullständigt undergrävda inrepolitiska ställning. Det är allom bekant att dessa dansk-svenska alliansönskningar gäckades. Danmarks krigsförklaring mot Sverige i mars 1808 blev följden.

I motsats till krigets faktiska förlopp var det som redan framhållits varken vid denna tidpunkt eller under den därpå följande krigsvintern danske kungens mening att hans trupper skulle stå gevärd för fot. Gustav Adolf hade under senare år aldrig förlorat målet av Norges erövring ur sikte, en omständighet som inte varit hans danska frände obekant, och det var ganska begripligt att Fredrik nu inte skulle hysa betänkligheter inför planen på en dansk-rysk uppdelning av det svenska riket. Däremot var ett sådant program föga tacknämligt i Napoleons ögon; den franske kejsaren önskade ett starkt och med sig allierat Norden som kunde motstå Englands påtryckningar och vara en icke blott geografisk utan också politisk skiljemur mellan britter och ryssar. De sistnämndas bundsförvantskap bjöd honom som känt på en hel del osäkerhetsmoment och friktioner. Napoleon hade gjort upprepade försök att få Sverige anslutet till kontinentalsystemet. Det krig som han nu släppt lös mot Gustav Adolf och som kom att skilja Sverige och Finland åt, skulle tvinga Stockholm att lägga om kursen snarare än förinta Sveriges kraft. En kampanj på själva den skandinaviska halvön var med andra ord obehövlig, sedan ryssarnas intåg i Finland tagit fart. Det var därför Bernadotte fick order att göra halt vid Fyen. Men väl befordrades Frankrikes intresse av att den svenska opinionen gjorde sig gällande i all sin skarpa motvilja mot Gustav Adolfs politik. En revolution mot systemet — ett avlägsnande av kungen — och ett nära samarbete mellan å ena sidan Nordens oförsvagade stater och å andra sidan Frankrike överensstämde bäst med kejsarens intentioner.

Jag återkommer nu till frågan om de personliga motiv som inverkat på Ehrensvärds skandinavistiska hållning. Det behövs inte många ord för att känneteckna dem: hans nordiska tonfall röjer både svensk patriotism och — hemlängtan. Det starkt borgerliga och romantiska i Ehrensvärds kynne gjorde att han i själva verket mycket mindre än Horn och Ribbing var hemma i världsborgerlighetens förtunnade luft. Ju äldre och lugnare han blev, ju mera han fann sig själv, desto mera fick längtan efter Sverige och vännerna därhemma honom i sitt

våld. Han hade kämpat sig igenom sin svåraste danska tid, kunde glädja sig åt ett harmoniskt hem, en inspirerande maka — Thomasine var hans trogna medarbetarinna och hans pen-nas danska tolk — och åt en fosterson på vilken han slösade all sin tillgivenhet. Johan Ludvig levde nu hos »Gyllebourgs». Men ändå var Ehrensvärd rotlös och den segt upprätthållna kontakten med släkten i Sverige var ägnad att alltmera befästa hans sorg över sin i medborgerligt avseende förspildla tillvaro. De »stilla sysslor» han i Danmark hade att hänge sig åt svarade inte mot det liv som varit utstakat för honom i Sverige därest han hållits utanför tragedien den 16 mars 1792.

Ehrensvärd var av allt att döma inte blind för att det danska enväldet höll på att utveckla vissa mindre tilltalande drag, som det saknat på 90-talet: jag avser Fredriks tilltagande håg för allenastyre. I förgrunden stod dock alltjämt hos honom en varm uppskattning av den danska monarken, vars popularitet i eget land välgörande skilde sig från den djupa förstämning, pessimism, oenighet, maktlöshet och opposition som han iakttog i den gamla svenska vänkretsens hållning mot Gustav Adolf. I Danmark härskade enväldet men under lagen, i Sverige de jure en viss konstitutionalism men de facto kunglig absolutism; där hade dessutom den långa och medborgarnas rättskänsla sårande kampen, som kronan fört för att hävda sin i viss bemärkelse olagliga makt, fört till en inre förvildning och medborgerlig demoralisering, som man i Danmark saknade motstycke till.

Ehrensvärd hade fått skärpt blick för de vådor ett sådant sakernas tillstånd medförde. Men medan han kritiserade den inre upplösningen gav han dock Gustav Adolf skulden för den. Den enda räddningen för Sverige tycktes ligga i ett ombyte av monark; en duktig och lagtrogen regent skulle kunna åstadkomma den inre konsolidering landet behövde. Var fanns en sådan regent närmare tillhands än i Köpenhamn? »Nordens Fredrik» hade tagit lagen till rättesnöre; inskränkte en konstitution hans makt skulle han tvivelsutan respektera sådana gränser. Danmark och Norge voro förenade; men Sverige och det av detta land länge åtrådda Norge bildade en naturlig, geo-

grafisk enhet, i all synnerhet nu, då Ryssland bemäktigat sig Finland. Vad var mera självfallet än att Nordens tvenne riken slöto sig samman under en monark? Naturliga statsbildningar och naturliga gränser hörde till tidens trosbekännelse. Och var inte ett enat Norden en tanke som man i Paris favoriserade?

Vad jag med denna redogörelse för Ehrensvärds synpunkter vid tiden för hans tilläggnan i Landbrugs-Bogholderiet har velat framhålla, är att han verkligen med full övertygelse såg Nordens räddning i dynastisk skandinavism, i en nordisk federation — en typisk tanke — under Fredriks spira. Han delade denna sin tro med flera danska skandinavister. Att en union mellan det dansk-norska tvillingriket och Sverige dessutom betydde, att Ehrensvärd skulle få upprättelse och att fäderneslandets portar på nytt skulle öppnas för honom, var dock uppenbart och förklarade den lidelse med vilken han omfattade tanken på Nordens federation under Fredrik såsnart denna möjlighet gått upp för honom.

Ehrensvärds förbindelser till kungen och kanske ännu mera till dennes förtrogna F. J. Kaas och P. C. Jessen gjorde det ganska naturligt att hans tjänster skulle tas i anspråk, sedan planen på en dynastisk union fått auktorisation i den danska kungaborgen. Och sålunda finna vi Ehrensvärd på sensommaren 1808 i färd med att avfatta en proklamation till Sveriges folk, vilken under de därpå följande vintermånaderna, medan isläget hotade Sverige med en dansk landstigning, med många ballonger kastades in över Skåne från Kronborgs fästning på Själlands kust. Flygposten inrymde också ett av Ehrensvärd senare på hösten skrivet tillägg, som anknöt till de svenska brydsamheternas sedan sommaren timade tillspetsning.

Förrän vi göra ett försök att följa flygskriftens öde, skola vi något, skärskåda dess innehåll. Stilen är späckad med danismer och lika bildrik som i Den husliga lycksaligheten. Skriften går i regel under beteckningen luftballongsdokumentet, dess överskrift lydde »Strödda anmärkningar över Sveriges ställning sommaren 1808». Att den började med ett register över Gustav Adolfs försyndelser var naturligtvis vad man kunde vänta sig: med Pommern hade han förlorat Sveriges bas på

fastlandet, med Finland rikets självständighet, med Sveaborg och skärgårdsflottan Stockholms och den svenska Östersjökus- tens trygghet, med det misslyckade fälttåget mot Norge »sitt endaste hopp». Att Danmark förklarade Sverige krig skedde av nödtvång. »Ländernas geografiska belägenhet till varandra och Europas allmänna politik gjorde sådant till ett oundgängligt självförsvar.» Medan Sverige trugade sig in i storkriget, gjorde Danmark allt för att hålla sig utanför. »De stå nu bägge, dessa nordiska makter, mot varandra. Dannemark be- tryggat och helt; Sverige från alla kanter hotat och redan stympat, Dannemark aktat också av dess fiender, Sverige över- givet av sin allierade . . . omgivet av de betydligaste faror som kunna hota en stat, står Sverige alltså ensam och vanmäktigt. I detta tillstånd är Sverige försatt icke av oundvikliga uppträ- den men av sin regerings okloka envishet som dragit olyckorna till Norden.»

Ehrensvärd prisade den svenska nationens stora förmåga att uthärda »vidriga skiften», men framhöll att Karl XII visser- ligen i tiden kunnat göra anspråk på »tillgivenhetens tålmod» hos sitt folk men att saken låg helt annorlunda till i Gustav Adolfs fall. Det tålmod denne möttes av var »frukten av lik- nöjdhet, av rådlöshet till något bättre. . . Mitt under olyckan ägde Karl Europas aktning; denna har Gustav Adolf aldrig njutit; hans regering har varit en kedja av skymf och neder- lag. . .»

»Vad hopp kan Sverige göra sig av framtiden», frågade Ehrensvärd. Återerövringen av Finland var utesluten, ej ens ett gynnsamt fredsslut kunde återskänka landet sedan ryska kabinettet högtidligt införlivat det med kejsardömet. De tyska besittningarna voro också slutgiltigt förlorade. Bundsförvanter ägde Sverige ej sedan engelsmännen seglat bort — han syftade på general Moores avfärd — men väl hotades det från väster och öster av segerrika arméer.

Skall då Sverige erövrats, frågade Ehrensvärd, skola dess historiska lagrar tillintetgöras, utländska härar mötas vid Mä- laren för att förestava en diktatfred? Var det inte svenska fol- kets sak att avstyra denna olycka, eftersom möjlighet därtill

fanns? »Svenska regeringen har fört sin nation i olycka . . . fört nationen i en kamp, i vilken den hade allt att förlora, intet att vinna . . .» Hade försynen bevarat åt nationen ett eget räddningsmedel sedan den förgäves sökt räddningen vid tronen?

På den sistnämnda frågan svarade Ehrensvärd ett trösterikt ja. Folket måste taga sin sak i egna händer och ej längre offra landet och kommande släktleds väl åt den maktlösa tronen. Folket måste rädda det som ännu kunde räddas. Det första steget var att svenska kungen sändes att dela Ludvig XVIII:s landsflykt: »Svenske Män! en regering som på en gång är kraftlös och oklok, den bör ju samlas till de övriga sina medbröder som söka beskydd på Themsens strandbrädd?» — Återstod så medlet att skaffa sig hjälp och nya krafter. Det låg hos unionen med det danska riket: »Ett folk, som allenast felar en regering och nya gränser för att bliva vad det varit och bör vara, det bör ju förena sig med det folk, som i föreningen kan giva detta; det bör ju gå denna förening i möte och med manlighet mana ett lyckeligt tidevarv fram från tidens förlåt? Det bör . . . hylla en konung som har Europas aktning och vars hjärta redan älskar det folk som nu behöver honom för att återvinna sitt rum bland nationer, för att återfå en styrka, förutan vilken självständighet är ett tomt ord.»

Om »Nordens Fredrik» kom att bära »Skandinavien krona» skulle där inte bli fråga om något underkuvande. Hans och Sveriges intresse sammanföll i att värna Nordens självständighet och hålla kriget borta från dess gränser. Sverige skulle vinna enbart fördelar av föreningen. Sveriges storlek och materiella kultur voro garanter för att det aldrig kunde betraktas som provins; språket, som annars skilde folken åt, förenade Sverige med Nordens två andra riken. Det var betecknande för Ehrensvärds frisinnade hållning att han kallade Norge ett rike! — De materiella vinningarna skulle bli oerhörda: »Sveriges och Norges bergverk och skogar av en industri förenade; vilken outtömmelig källa till välmakt! Danmarks och Sveriges åkerbruk förenat till ett mål, vilken säker pant för självständighet! Sundets och Bältets alla stränder lydande en spira, vilken trygghet för dessa stränders beboare,

vilken utvidgad verksamhetskrets för dessas sjömän och vilken dyrbar vikt på den politiska vägsåål.»

Norden skulle genom en förening få kraft att upprätthålla sin fred: det bleve »fruktansvärt» att störa den. Det var för en nordbo omöjligt att tänka sig denna förening utan att blodet fick en raskare gång; känslan kunde förliknas vid en konstnärns upplevelse när han efter att ha suttit instängd i ett Södertälje fick resa till Rom. Sedan föreningen en gång skett, skulle man snart förundra sig över »att något så naturligt har blivit så långsamt utdanat». Emellertid borde det göras genast som måste göras; Sverige hade ingen tid att förlora.

Ehrensvärd berörde också den konstitutionella synpunkten. Enväldet var hatat i Sverige och om dess folkliga form i Danmark hade man på andra sidan om Sundet knappast någon föreställning. Att Ehrensvärd var tvungen att med mycket lätt hand svepa över problemen är dock uppenbart. Han räknade upp svenska medborgares »fördelar». För sin religion och religiösa tolerans behövde Sverige ej frukta; i Danmark och Norge bekände folket samma tro och toleransen var måhända större. »Den goda delen av Sveriges civila lag» — alltså 1734 års lag — skulle Fredrik inte vilja röra; indelningsverket, »detta Karl XI:s odödliga äreminne» skulle likaledes vara heligt. Om lagstiftningen sade Ehrensvärd besynnerligt nog ingenting, däremot lovade han att riksdagens självbeskattningsrätt till fullo skulle upprätthållas och förmodade att länge önskade konstitutionella förändringar skulle kunna verkställas: han avsåg här av allt att döma att representationsreformen och ständsutjämnningen inte behövde möta hinder. Stället lydde i all sin dunkelhet: »Sverige . . . synes kunna hoppas att se de förändringar iverksatte som hitintills varit inskränkte till önsningar. Huru bör icke hela den betydliga och aktningvärda del av svenska nationen, som i följe av sin medborgerliga ställning i staten har så mycken inflytelse på densamma och på vilkens verkningskrets statens bestyrelsesätt likaledes har den närmaste inflytelse — huru bör icke denna medborgerliga klass glädjas att se en dag i möte på vilken alla de hinder kunde hävas, som hitintills inskränkt dess inflytelse uti medborgerliga

rådplågningar. Huru fågnesamt bör det vara (för) den att erinra sig att Nordens Fredrik redan länge sedan erkänt den sanning, att alla en stats medborgare böra lika bära statens bördor och hava rättigheter i (samma) förhållande som de äro det allmänna nyttiga.»

Den förfördelade medborgarklass, som Ehrensvärd anspe-
lade på, utgjordes förstås av de ofrälse ståndspersonerna och i
den sista satsen gömde sig de franska revolutionsförfattningar-
nas aktiva och passiva medborgarrätt. Att Ehrensvärd inte
kunde gå närmare in på den svenska författningsfrågan var
givetvis beroende på att han saknade auktorisation därtill. —
På vad sätt tänkte sig då Ehrensvärd Sveriges brådslande rädd-
ning verkställd, till vilken han ville att »nationens stämma»
och inte »intrigens irrbloss» skulle visa vägen? Måhända har
en motsvarighet till den av kejsar Alexander i juni påyrkade
såkallade finska deputationen lekt honom i hågen; man på-
minnes i varje fall osökt om den, när man läser följande:

»Huru nyttigt vore icke om förinnan att den avgörande ka-
tastrof inträffar, män av insikter och hjärta, män av national
aktning och nationalt förtroende, nalkades med tillförsikt och
redelig uppriktighet den furste, till vars hand himlen synes
hava bestämt Skandinavians spira, och med honom overlade
om det allmänna och ömsesidiga intresset. Måske att denna
tanke är alltför djärv, men i det minsta är den skandinaviskt
patriotisk.»

Tillägget till »anmärkningarna» skrev Ehrensvärd som
nämnt på höstvintern samma år. Han påpekade däri att »be-
tydeliga händelser ännu mera förökat Sveriges olyckliga ställ-
ning och dess fara» och konstaterade att finska deputationen
avgått till Petersburg »för att hylla sin nya regent», att landet
var definitivt förlorat för svenska kronan och att Sverige ut-
tömt alla sina medel att återerövra det. Den fara som hotade
Sverige »vid Sundets stränder» var överhängande. Föreningen
kunde förekomma Sveriges erövring eller underkuvande. Frå-
gan var huruvida svenska män borde »underhandla utan att
därtill av sin regering hava fullmakt», men på denna fråga

måste man i det läge som regeringens »oklokhet och envishet» låtit uppstå obetingat svara ja.

Ehrensvärd var som vi se inte blott en son av sin tid utan också såtillvida en andlig broder till 1809 års män i Sverige som han ägde föga förståelse för kungatrohet to the bitter end. Enligt meddelande av gustavianen greve J. G. de la Gardie, som fann flygskriften gemen, sändes i december två eller tre ballonger med flera hundra exemplar i varje in över Skåne. Uppgiften är oriktig; ballongerna rymde blott ett trettiotal skrifter. Generalguvernören greve Toll, som enligt de la Gardie var »vaksam i allt som rörde styrelsen och kunde störa lugnet», fick genast rapport om ballongerna som fallit ner bortåt fem kilometer inåt landet. Toll befallde att flygskriftens samtliga exemplar skulle sändas till honom, varpå han enligt de la Gardie brände upp alla utom två, som skickades till kungen.

Gustav Adolf blev våldsamt förbittrad. Han sände ett av ballongdokumenten till kung Fredrik och fordrade att denne skulle desavuera skriften. Den danske monarken svarade emellertid genast att Gustav Adolf gärna kunde få veta att det var han själv som hade auktoriserat »anmärkningarnas» spridning i Sverige. Ville den svenske kungen göra saken till föremål för diskussion, ämnade Fredrik för egen del ta upp frågan om de »anonyma pjäser» med vilka Norge ständigt översvämmades.

Ballongkriget, till vilket materialet, Ehrensvärds skrift, anskaffades av Jessen och vars fältherrar voro dansken J. P. Colding och kommandanten på Kronborg, kom först i februari och mars till full utveckling. Man avsände i regel en ballong per dag, ibland också flera, och iakttog deras ankomst på motsatta sidan. Det är föga troligt att Toll lyckades tillintetgöra hela denna invasion av ballongpost, som utom Ehrensvärds »anmärkingar» och »tillägg» även innehöll en dagorder till danske överbefälhavaren i Norge. Ordern gick ut på bibehållande vid lön och boställe för indelt svensk befälsperson eller menig som inom tre veckor efter verkställd dansk ockupation nedlade vapnen. Över norska gränsen torde för övrigt också

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

en del av Ehrensvärds »anmärkningar» på vårvintern ha praktiserats in i Sverige.

Luftballong och republik,
Fynd odödliga och dyra!
Endast saknas mekanik
För att bägge styra.
(Horn — Små skaldestycken)

»Sundet håller på att lägga sig, lita på att de äro duktigt uppskrämda på många ställen», skrev Toll den 2 januari till de la Gardie. Någon dansk landstigning blev det likväl inte av, vare sig nu eller i februari, då den däremellan uppbrutna isen lade sig på nytt. Man blev inte färdig på den danska sidan! Sveriges läge var mer än bekymmersamt. Mellan den norska armén under Kristian August av Augustenborg, Fredriks frände, och de svenska trupperna vid rikets västgräns rådde sedan december vapenvila som dock när som helst kunde sägas upp. Danske kungen tänkte uppenbarligen inte på fred och Gustav Adolf fann ingen väg ut ur trefrontskriget. I detta sakernas svåra läge utbröt så i Sverige den resning som den 13 mars kostade Gustav Adolf hans tron. Hertig Karl trädde som riksföreståndare i spetsen för en provisorisk regering, i vilken nio dagar senare också Fredrik Gyllenborg fick säte.

Danske Fredriks reaktion inför händelserna i Sverige blev svårbegriplig och tillåter oss slutsatsen att Ehrensvärd i själva verket inte förmått utgrunda hans syftemål och synpunkter. Han uppställde orimliga villkor för en vapenvila och förklarade — måhända med hänsyn till tsar Alexander, Gustav Adolfs fiende men samtidigt sväger — att det var vanskligt att förhandla med »insurgerter». Vad annat hade då luftballongsproklamationen gått ut på än att åstadkomma en sådan kontakt?

Fredrik överlämnade förhandlingarna med svenskarna åt Kristian August. Denne i Norge synnerligen populäre prins, som hade blick för norrmännens stigande missnöje med det danska enväldet, för deras behov av självhävdelse och inre frihet, var som känt föremål för de svenska revolutionsmän-

nens, enkannerligen den Adlersparreska kretsens, varma uppskattning. Han arbetade åtminstone till en början med trestatsskandinavismen som mål, däri biträdd av den kände norske patrioten greve H. Wedel-Jarlsberg, en stor svenskvän. Prinsen hade dock alldeles klart för sig att förutsättningen för Fredriks val i Sverige var att inte blott svenskarna, som nu naturligtvis skulle jordfästa förenings- och säkerhetsakten, utan också Norge och Danmark fingo en frisinnad författning. Den norska frihetsrörelsen uppträdde i detta avseende med bestämda krav. Fredrik, för vilken den gustavianska författningen ej förefallit oantaglig, ogillade emellertid den radikalism som nu kunde befaras segra i Sverige, och var alls inte beredd att för tvillingrikets del avstå från sitt »absoluta suveräna dominium». Trots den »skenbara frihet» han ville gå med på för svenskarnas del, fick deras konstitution inte stöta norrmän och danskar — det var förvisso inte förunderligt att hans uppträdande väckte bitterhet i Sverige och att trestatsskandinavismens spåda rötter där mycket hastigt rycktes upp, synnerligast som hans iver att föra krig mot det svenska riket ju också annars vägde till hans nackdel.

Den som säkerligen tog mycket illa vid sig med anledning av kungens oväntade hållning var vår vän Ehrensvärd, som drömde så intensivt om Fredrik som Sveriges kung och för vilken denna tid överhuvud torde ha känts bitterljuv. Medan Fredriks uppträdande gentemot det revolutionära Sverige på intet sätt infriade de utfästelser, som i dunkla ordalag gjorts i Ehrensvärds »strödda anmärkningar», upplevde han att hans ungdoms vänkrets allt manstarkare fylkade sig kring det svenska statsskeppets roder. Var inte trots stundens politiska nöd det som nu hände en återuppståndelse av 1792 års stäckta revolutionsplan och konstitutionella önsknningar?

Tanken låg nära tillhands att de hinder ej längre kunde vara oöverstigliga som tidigare stängt vägen för hans hemkomst eller för ett besök i det långtansfullt saknade fosterlandet. Landsflyktingen som av kornetten Gustaf Ehrensvärd, den avlidne amiralens son, fått närmare underrättelser om den nya ställningen hemma, livades av de gladaste förhoppningar att få

återse Sverige. Att han blott några veckor efter den svenska statskuppen försökte skaffa sig tillstånd till några månaders vistelse i det gamla hemlandet hade emellertid helt visst också en annan bakgrund än känslöskälen. Man kan knappast förmoda annat än att han ville verka för den Nordens förening under Fredrik, som dennes misstro och okloka hållning tills vidare alls icke befrämjat. Den unge Gustafs besök föranledde vår landsflykting att vända sig med en bön om bistånd till sin »nådiga cousine», kornettens mor, som ju var omgift med generaladjutanten L. I. Silfversparre samt statsfru och inflytelserik hos hertigen.

Ehrensvärds den 9 april skrivna brev till grevinnan Sofia verkade nästan glättigt; han föreföll lika otålig som optimistisk. Att börja med uppbyggde han modershjärtat med att konstatera att unge greven, som reste i kurirärenden, slagit an i Köpenhamn. För Ehrensvärd själv hade det varit ett det »behagligaste ögnablick att få omfamna en son av kusin Carl August». Hovet och depescherna hade tyvärr upptagit så mycket av ynglingens tid att Ehrensvärd ej fått rå om honom tillräckligt men han hade fått löfte att bli hållen skadeslös vid den unge kusinens återkomst från sin nyss fortsatta utresa.

Ehrensvärd övergick därefter till den supplik som var anledningen till hans brev. Aberopande salig generalamiralens honom så varmt visade vänskap och välvilja och grevinnans egen »medfödda aimabla godhet» bad han att hon ville kasta honom för »h. k. h. regentens fötter» samt intressera sig för hans öde. »En begäran av min nådiga cousine, vem har någonsin kunnat avslå den? Och en begäran i denna tid av överste Silfversparre, huru lyckeligt att bliva dess föremål.» Ehrensvärds anhållan att få göra ett besök i hemlandet lät mycket trovärdig utom måhända i motiveringens sista passus, som visar att han önskade skaffa sig ett alibi för resor i Sverige vilka kunde misstänkas ske i propagandasyfte: han fann sig mycket väl i Danmark, förklarade han, men önskade helt naturligt ännu en gång få se sina gamla vänner och hade just nu tid att vara några månader borta från Köpenhamn: »tillika önskade jag tillfälle att närmare lära känna de svenska lant-

egendomarna. Kanhända kunde jag också bliva till någon nytta för dem som i denna epok kunde vilja sälja». — Brevet fortsatte: »Greve Fredrik Gyllenborg är så god att vara min kommissionär och jag hoppas han förenar sig med mig att supplicera min nådiga cousine att gracieusement bidraga till allt det som sätter ett mål för min exil. Medelst glatt hopp skriver jag dessa rader . . . »

Vi finna att Fredrik Gyllenborg, vars ledamotskap i den provisoriska regeringen ju måste ha ingivit Ehrensvärd de gladaste känslor, också torde ha mottagit ett brev i vilket landsflyktingen bad om hjälp att få inresetillstånd. Ehrensvärds förhoppningar gingo likväl inte i uppfyllelse vilket med tanke på lägets oklarhet i Sverige i själva verket var naturligt. Det svar landsflyktingen fick, inskränkte sig antagligen till en hoppin-givande invit att skynda långsamt och avvakta det fredsslut som danske kungen gav sig så god tid med. Ehrensvärd måste stanna i Danmark och kunde varken arbeta för Fredriks tronkandidatur eller på närmare håll följa med författningsarbetet inom den till början av maj sammankallade riksdagen. Att han med brev försökte påverka sina vänner i trestatsskandinavisk mening var dock ganska givet.

Ständerna, i vilkas gemensamma plenum adeln hade en stor majoritet, bekräftade den 10 maj Gustav Adolfs avsättning och hans arvingars uteslutning från tronföljden. Den gustavian-ska konstitutionen var avskaffad; tills en ny författning skapats — givetvis av ständerna — var det naturrätten man hypotetiskt föll tillbaka på. Till följd därav kunde ej heller hertig Karl tänkas bli kung på grund av arvsrätt, en synpunkt som den åldrige riksföreståndaren till en början hade svårt att förlika sig med. Han skulle *väljas*, sedan han accepterat den nya regeringsformén. Denna överlämnades den 2 juni av konstitutionsutskottet till stånden med ett i huvudsak av Järta författat, berömt memorial, antogs och stadfästes fyra dagar senare, då Karl XIII blev Sveriges kung.

Det yttrepolitiska läget var mera hotfullt än någonsin, något som icke blott påverkat utformningen av Sveriges regeringsform — den gav föga hopp om ett nedbrytande av

ståndssamhället — utan också kommit den propaganda att framstå i skev dager som förkunnat att Sveriges fiender blott voro Gustav Adolfs. Ryssarna framryckte i Västerbotten och stodo på Åland; Fredrik i Danmark, besviken över hertig Karls val, befallde att Kristian August i samband med den ryska frammarschen skulle besätta stora områden söder om Klarälven. Den svenskvänlige augustenborgaren, som hoppades att bli vald till Sveriges tronföljare, drog på allt sätt ut på tiden med verkställigheten av dessa order. Det Adlersparreska partiet, vars särskilda kandidat han var, lyckades som känt i mitten av juli genomdriva hans val, ett beslut till vilket rätt allmänt förhoppningar knötos att han skulle förmå norr-männen till resning och union med Sverige. Prinsen förblev emellertid lojal mot Fredrik VI, som erkände hans val. Svenska framgångar i Västerbotten underlättade vid denna tid fredsslutet med Ryssland. Det undertecknades den 17 september i Fredrikshamn och kostade svenskarna Finland med Åland samt därtill en del av Västerbotten och Lappmarken. Tronföljarvalet och Kristian Augusts lojalitet syntes erbjuda Fredrik en viss garanti för Danmarks fortsatta besittning av Norge och för ett kommande skandinaviskt samarbete, något som också Napoleon var angelägen om. Danske kungen fann sig följaktligen i december i ett fredsslut med Sverige som icke gav honom någon vinst. Med Frankrike fick Sverige fred månaden därpå; det måste avbryta varje förbindelse med England, som lämnat det rätt mycken hjälp under krigets sista skede. Svenska Pommern skulle dock återlämnas och Napoleon garanterade det stympade rikets integritet.

Fredrik VI var inte obelåten med prinsen av Augustenborgs val sedan det framgått att prinsen, som var barnlös och ogift, alltjämt bar på trestatsskandinaviska tankar. Unionsvännerna i Norge behövde således ännu inte skrinlägga sina förhoppningar. Sveriges återställda yttre fred och den avsatta kungafamiljens förvisning ur riket återverkade i någon mån lugnande på det inre läget, som i synnerhet oroats av gustavianernas försök att sabotera och genom våld upphäva den nyss antagna regeringsformen. Den i december av riksdagen godkända och

först den 10 februari 1810 av Karl XIII stadfästa riksdagsordningen kom under sådana förhållanden alltjämt att bygga på ståndsprincipen, som konstitutionsutskottet inte vågat frångå men om vars snara avskaffande dess majoritet yttrat bestämda önskemål. Successionsordningen hade stadfästs i december; med en i stort sett på tryckfrihetslagen av år 1766 byggande och i regeringsformen förutsedd tryckfrihetsförordning av den 9 mars var så ständermötets grundlagsbygge i huvudsak avslutat. Den långa och beklämmande friktionsfyllda riksdagen avblåstes i början av maj.

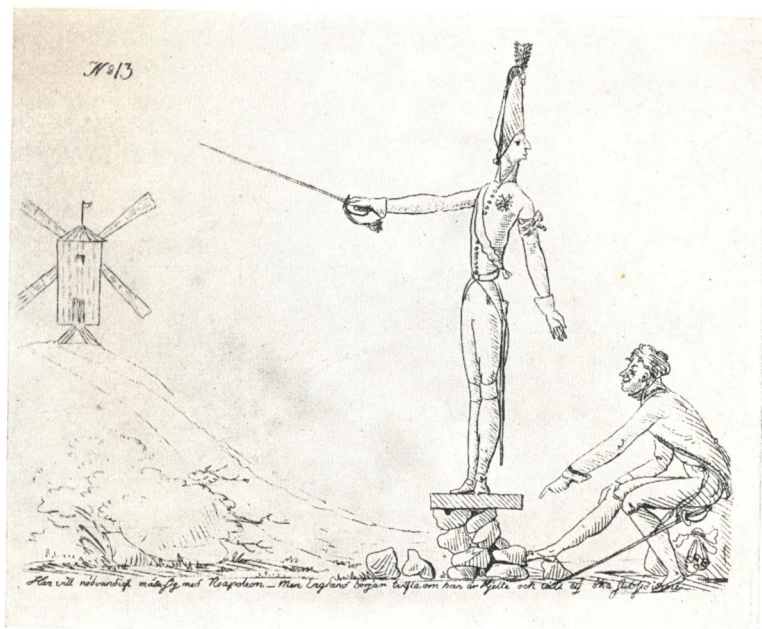
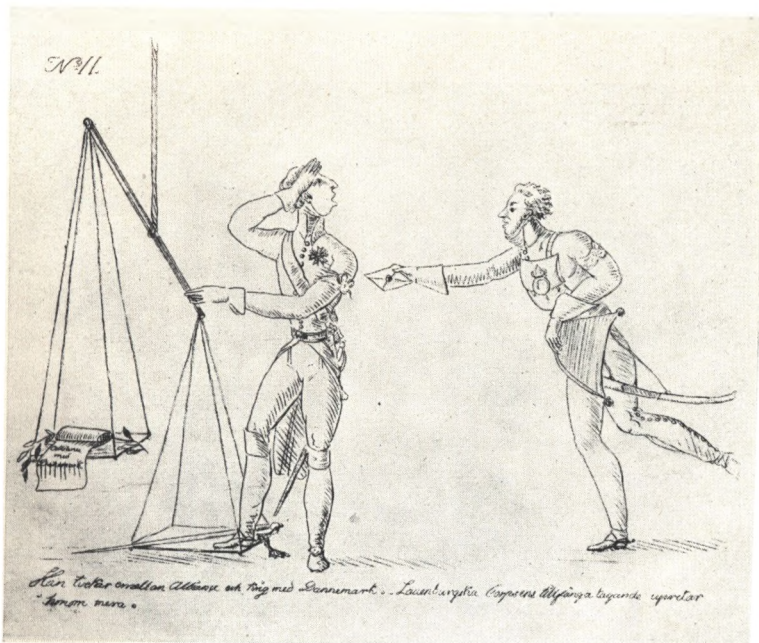
Hur Ehrensvärd förhöll sig till ständernas med otålig spänning iakttagna verk skall senare framgå; hans kritik var dock troligtvis på våren 1810 avsevärt mildare än fyra år senare. Han levde i orolig förväntan att få komma hem. Läget var nu så gynnsamt för ett inresetillstånd som det gärna kunde vara. Hans forna vänkrets hade stort inflytande, fred var sluten, tronföljaren åtnjöt ständigt ökad popularitet och varken han eller den gamle kungen kunde förmodas ambitionera ett avslag på en nådeansökan av Ehrensvärd, som ju aldrig varit skyldig i Ribbings eller Horns bemärkelse. Ribbing hade vid årsskiftet under någon tid fått vistas hos sin mor i Skåne och Ehrensvärd hade av allt att döma på Själland sammanträffat med sin gamle olycksbroder, som 1798 bildat familj i Frankrike.

Ehrensvärd kunde inte i likhet med Ribbing åberopa en nära och åldrig anhörigs önskan när han nu åter ställde sig att klappa på fäderneslandets port, men han fann dock sin egen delaktighet i kungamordet vara så ringa att den borde tillåta en revision av landsförvisningsdomen, som ju inte blott utestängde honom från Sveriges rike utan också i hög grad belastade hans existens i Danmark. Vår landsflyktig insände följaktligen i maj en ansökan till kungen att få »den dom häven som i 18 års tid tyngt» hans liv. Supplikens åtföljdes av ett den 22 maj daterat brev som förvaras i Kungliga bibliotekets autografsamling och som av allt att döma var riktat till Lars v. Engeström, då svensk utrikesstatsminister, ehuru titulaturen inte stämde. Adressaten kallas visserligen statsminister men

också greve samt riddare och kommandör av alla kgl. maj:ts ordnar, vilket v. Engeström då inte var. Då justitiestatsministern greve Trolle-Wachtmeister avlidit halvannan månad tidigare och efterträdaren, som skulle bli Fredrik Gyllenborg, ännu ej utnämnts, måste likväl utrikesstatsministern ha avsetts, något som också innehållet synes ge vid handen.

Ehrensvärd fann det tröstande att i samband med sin supplik »närmast tronen» veta den man, som den upplysta opinionen inom och utom Sverige länge tillönskat denna plats »likaså mycket för de egenskaper som distinguera medborgsmannen, som för dem vilka giva statsmannavärvet sin hela glans». Samtiden hade fått uppleva stora politiska brytningar och omvälvningar, vilka förorsakat mångens olycka. En lugnare period tycktes äntligen förestå. Det svårast skakade landet, Frankrike, hade redan »förenat den politiska toleransen med den religiösa och återsamlat de familjer som olycksepoken kringstridde». Sedan Ehrensvärd blivit äldre hade han städse glatt sig »att se denna politiska tolerans vinna burskap». Den sträckte säkerligen sin välgörande verkan också till hans fädernesland »som i 18 års tid varit mig otillgängligt genom den missledda värma som kastade min ungdom i illa beräknade politiska uppträden». Hans domare kunde dock intyga att ingen ondska eller nedrig egennytta blandat sig i vad han 1792 anklagades för; aderton års exil och alla därmed förknippade svårigheter att utan understöd bereda sig en existens borde kunna »avböta en tystnad, som kallade lagens tordön över mitt huvud» men som, ifall han brutit den och talat, hade påtryckt honom föraktets stämpel.

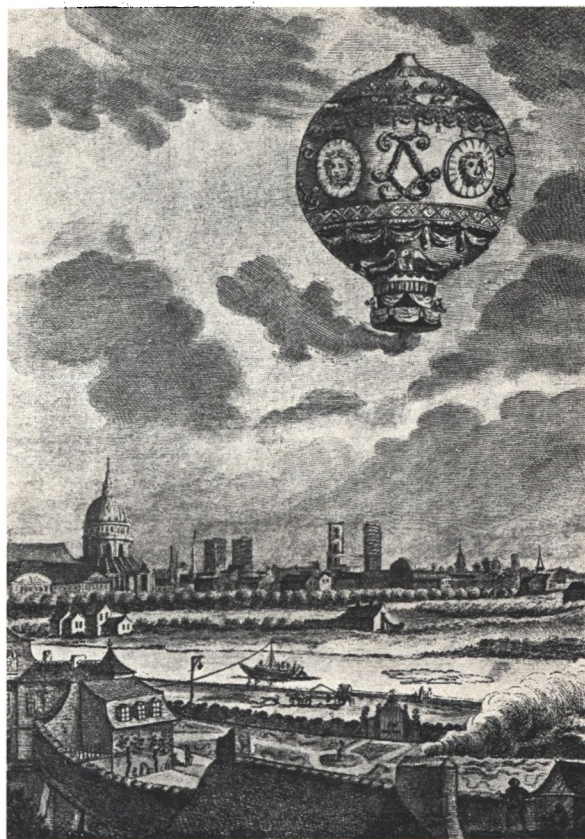
Denna glosa, i ett brev till Jacob och Johan v. Engeströms bror, var utan tvivel mycket värtalig. Den visade, att rättegången enligt Ehrensvärds mening lämnat mycket ouppdagat, och förrådde den exilerades övertygelse att han genom att tala hade kunnat köpa sig ett billigare straff. Han kunde inte tro annat än att hans ungdoms felsteg, lagt på våg, nu måste anses sonat, fortsatte brevskrivaren, om i den andra vågskålen lades drivfjädrarna till brottet, det dåtida partiläget, de rådande opinionerna, den allmänna aktning oppositionsmännen åtnjöto,

Gustav Adolf „tvekar mellan allians och krig med Danmark“ (nr 11) och „vill nödvändigt mäta sig med Napoleon, men England börjar tvivla. . .“ (nr 12)
 Ur P. O. Adelborgs karikatyrsvit i Nationalmuseum, Stockholm.

Bernadotte.
Stick efter Hilaire le Dru.

Från de första ballongupstigningarna år 1783.
Gravyr. Bibl. de la ville de Paris.

det inflytande deras förtroende måste ha på en yngling ivrig att leva såsom han lärdes, exilen och dess svårigheter samt slutligen »den 18-åriga conduite genom vilken man änteligen banat sig vägen till aktning, aktade mäns vänskap och förtroende, till vetenskapliga lagrar och genom dessa till en existens». Att domen inte kunde ändras annorlunda än i nådeväg sade sig Ehrensvärd vara medveten om; att egentligen också denna väg på förhand stängts låtsade han inte om. Lagstiftaren hade åt högsta makten givit den vackra rättigheten att få följa hjärtats och billighetens röst och åt statsrådet myndighet att dels väcka, dels godkänna densamma. Ehrensvärd vågade be excellensen, vars stämna i rådet var av så mycken vikt, att skänka hans ansökan sitt stöd: »Min existens här i landet beror härpå, likasom om jag kan komma att draga frukten av den aktning jag varit lyckelig att här förvärva.»

Att denna sista motivering motsvarade det sanna förhållandet sågo vi tidigare. Det talas i själva verket i brevet ingen enda gång om någon inresa till Sverige ehuru Ehrensvärd givetvis ville besöka fosterlandet. Tonvikten ligger på brevskrivarens önskan att få en fullständig eller begränsad benådning och därmed en ny och förbättrad medborgerlig plattform.

Som det politiska läget var, förknippade Ehrensvärd näppe-
ligen någon trestatsskandinavisk avsikt med sin nådeansökan. Och ändå skulle unionstanken någon vecka senare få en alldeles ny politisk aktualitet. Sex dagar efter det att Ehrensvärd skrivit sitt nyss refererade brev drabbades Sveriges fyrtiätt-
årige kronprins av ett slaganfall, som hastigt ändade hans liv. Den inre jäsningen bröt fram med förnyad våldsamt, gustavianerna påstodos ha förgiftat tronföljaren och Axel Fersen d. y. mördades av den rasande Stockholmspöbeln. Ehuru Gyllenborg nu satt som justitiestatsminister, var den nya oron ej en period då Ehrensvärds ansökan kunde bifallas eller ens på allvar dryftas. Det skulle snart framgå att med det bråda slutet på kronprinsens korta svenska tid också Ehrensvärds chanser att få nåd tagit en hastig ända.

De närmare omständigheterna kring Sveriges nya tronföljarval, som gjorde Bernadotte till Vasa-tronens arvinge, äro tack vare T. T:son Höjers stora biografi om Karl Johan som kronprins både kända och utredda. Från dansk sida föreligger en utförlig undersökning av Aage Friis i vilken tyngdpunkten lagts på Fredrik VI:s kandidatur. Den danska kungen bedrev sitt val denna gång med lika stor energi som hans utsikter från början voro små. En av dem som mest hängivet försökte befrämja hans syften, var begripligtvis Ehrensvärd.

Jag kan måhända förutsätta att händelseutvecklingens stora drag äro allmänt gods. Det Adlersparreska partiet hade som känt genast skjutit fram den avlidnes äldre bror hertig Fredrik Kristian av Augustenburg. Hertigen var gift med en syster till Danmarks kung och hade tvenne söner, en omständighet som tillät slutsatsen att han skulle vara mindre beredd än den yngre brodern att sätta de nordiska rikenas dynastiska union på sitt framtida handlingsprogram. Som personlighet var han ingalunda den man Sverige behövde — han skildrades av samtiden rätt enstämmigt som välvillig och mycket obetydlig — och då Fredrik VI kände sig förvissad om att Napoleon gärna såg »Nordens förening» och ej heller Ryssland skulle motsätta sig, tvekade han följaktligen inte att själv ställa upp.

Situationen tedde sig i den danska monarkens ögon helt olik läget på våren året förut. Sverige hade nu »en antagen grundlag, en stadgad regering» och när Fredrik denna gång utfäste sig att noga respektera konstitutionen visste han vad han gav sig in på. Hans sändebud — v. Dernath — infann sig hos Karl XIII på valriksdagen i Örebro, en urtima som börjat sista veckan i juli, och överlämnade ett brev i vilket Fredrik erbjöd sig som tronföljare och besvor den åldrige kungen att förvärva sig ett odödligt namn genom att åstadkomma Nordens förening.

Stämningen i Köpenhamn var i hög grad för unionen. I statsrådet gingo E. Schimmelmänn, utrikesministern N. Rosenkrantz och F. Moltke — tidigare ordförande i det Skandinaviske Litteraturselskab — hänförda inför planen, bland Litteraturselskabets ledamöter härskade stor iver — Høst, Nyerup

Olsen och Gierlew voro särskilt verksamma för saken — och från kungens kabinett utgåvo Kaas och Jessen utan att förtröttas informationer till dem som ansågos i stånd och villiga att skapa opinion. Moltke författade på franska en i Sverige snart rätt spridd flygskrift »Aux Suédois par un habitant d'Altona», Schimmelmänn och tysken F. Rühls, djupliggaren i nordisk historia, propagerade med debattinlägg på tyska, Høst, Nyerup, Olsen och Gierlew skrevo på danska. Den sistnämnde, en daglig gäst hos vännen Ehrensvärd, satte ihop flygskriften »Nordens Genforening» som Ehrensvärd var särskilt mån om att sända till sina korrespondenter i Sverige.

Med undantag av N. F. S. Grundtvigs lilla skrift »Er Nordens Forening ønskelig? Et Ord til det svenske Folk», som i motsats till övrigt tryck försmådde pseudonym och i tankegången plöjde egna, djupare fåror, utmärktes den unionsvänliga broschyrfloden av en stor monotoni i synpunkterna. Jag har redan försökt teckna den litterära skandinavismens dels världsborgerliga och dels civistiska karaktär sådan den framträdde i 1790-talets Danmark; hos 1810 års trestatsskandinavism möta oss samma drag och det sårnationella har fortfarande ringa kursvärde. Høsts anonyma skrift »En världsborgares stämna i en stor angelägenhet» talade redan i titeln sitt tydliga språk. Typiskt var också att Gierlew hoppades på en snar framtid då de nordiska språken sammansmält till ett. De propagandistiska motiveringarna gingo tämligen ovarierade igen: splittringen har varit Nordens fördärv; tidens politiska omskiftelser ha varit hårt fram med Nordens riken; Sveriges självständighet är efter Finlands förlust hotad vid varje stormaktsbrottnings som sträcker sin verkan till Norden. Om de tre rikena och folken förenas ställer deras nyvunna styrka dem dock utom all fara: »Svenskar, danskar, norrman», skrev Moltke, »— svaga var för sig — Ni skola bli starka genom en politisk förening; lyd naturens röst, den skall icke bedraga Er.»

Vad naturens dåtida röst än förmålde, talade den dock ett annat språk i Köpenhamns litterära och politiskt aktiva kretsar än hos de opinionsdanande norr om Sundet. I Sverige var man som känt medveten om sin politiska svaghet och därför mer än

någonsin begiven på en förening med Norge under svensk spira. Man hade som allom bekant ej heller uppgivit hoppet om politiska konjunkture, som kunde återföra Finland i Sveas modersfamn, och spekulerade gärna i en fransk-rysk brytning. Men man kände sig inte så svag att man önskade vara med om Nordens federation under dansk egid. Stockholm som unionens huvudstad, med den svenska överensstämmande författningar i Norge och Danmark, särskild ämbetsmänna- och militärförvaltning i alla tre stater och framför allt en furste på tronen som inte gått i absolutismens skola — se där en rad villkor som syntes ofrånkomliga för all svensk skandinavism. Det var tydligt att Fredrik VI inte kunde uppfylla dem.

Den danska propagandan gick naturligtvis ut på att visa att »Nordens Fredrik» ändå var ägnad att motsvara de svenska anspråken. Sverige skulle bli huvudland snarare än provins och absolutismen i tvillingriket skulle inte förmå inkräkta på konstitutionalismen i Sverige, ty för Fredrik voro löften heliga. Den österrikiska dubbelmonarkien bar sig väl med olika statskick i Österrike och Ungern. Kalmarunionen kunde för ingen tänkande svensk framstå som ett hotfullt spöke; grunden skulle ju nu bli en helt annan. Fredrik var en duktig regent och god hushållare; Nordens sammanslagna ekonomiska resurser och militära kraft skulle under denna kung tillförsäkra detsamma både inre välstånd och yttre oberoende.

Det nyss sagda sammanfattar innehållet i en uppsats i P. A. Wallmarks »Journal för Litteraturen och Theateren» som under de första augustidagarna väckte ett rätt stort uppseende i Stockholm och enligt uppgift framkallade L. v. Engeströms ovilja. Wallmark hade gamla förbindelser till Høst som jämte notarius publicus Olsen anlönt till Sverige för att verka för Fredrik. Artikeln var anonym och insänd; det är inte alls otänkbart att Ehrensvärd hade del i dess tillkomst. Rent sakligt var den rätt och slätt ett uppkok på de danska broschyrernas innehåll.

Den långa uppsatsen förblev rätt ensam i sitt slag i Sverige. Huru outtröttligt den danska propagandan än arbetade med

dess argument och huru flitigt Fredriks emissarier än försökte påverka den svenska opinionen, förmådde de inte smälta svenskarnas isiga känslor för Fredrik VI. Köpenhamn knusslade inte med pengar. De resande unionsapostlarna — förutom Høst och Olsen främst baron Selby, kammarherre Eppingen och Ehrensvärds vän de Tuxen — strödde ymnigt broschyrer och riksdaler omkring sig utan att detta förmådde dämpa Fredriks stora impopularitet. Kungen förblev i svenskarnas ögon enväldshärskaren utan format, Sveriges fiende, en Gustav IV Adolf i dansk skepnad. 1790-talets reformer förmådde ej längre ge honom glans; opinionen tillskrev dem beslutsamt den store Bernstorffs liberalism. Det sista kriget, kaperierna av svenska fartyg och ryktena om hans håg för kabinetsstyre reste sig mot Fredrik.

Det intygades allmänt av hans omgivning och bland initierade i Danmark att Ehrensvärd vid denna tid dag och natt satt fastlåst vid sitt skrivbord för att utarbeta promemorior och påverka den svenska opinionen till förmån för Fredrik VI. Han skrev flygskrifter, han överöste sin svenska bekantskapskrets med brev, han anlätades som rådgivare av Jessen och Kaas, av den med Gierlew nära llerade Rosenkrantz och av kungen själv. Tyvärr är det mycket svårt att rekonstruera hans verksamhet; propagandamaterialet var anonymt och hans brev ha i regel inte bevarats. Såväl Fredrik Gyllenborg som de i tronföljdsfrågan till en början för augustenborgaren verksamma Axel och Fredrik Sam. Silverstolpe brände av allt att döma de epistlar han förstås riktat till dem. Den sistnämnde reste jämte den avlidne tronföljarens adjutant Holst till Augustenborg för att inhämta Fredrik Kristians samtycke till kandidaturen. Hertigens svar blev som känt ett kamuflerat ja, detta tack vare de muntliga instruktioner med vilka han utrustade Silverstolpe. Officiellt kunde hans hållning dock även tolkas som nej. Han förklarade nämligen att han inte ville stå i vägen för svågerns val och Nordens förening, en lösning av tronföljdsfrågan som han efter Silverstolpes besök torde ha ansett utesluten. Silverstolpe för egen del fick ingen hög uppfattning om hertigens personliga kvalifikationer, vartill givetvis ett

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

sammanträffande med Ehrensvärd på hemvägen kan ha bidragit; det blev dock inte Fredrik VI som vann på saken!

Man visste i Danmark att det hemliga ständerutskott, som i enlighet med Karl XIII:s önskan skulle utreda tronföljdsfrågan, i huvudsak kunde väntas följa det svenska statsrådets direktiv. Det gällde således att i detta råd vinna sympatier för Fredriks sak, en uppgift som Dernath och Selby hängivet verkade för. Ehrensvärd hade sin kusin och bästa vän i detta statsråd — tyvärr var det svårt att komma åt Gyllenborgs passivitet i frågan — men dessutom kände han där från forna år väl den man, vars votum säkert skulle väcka ett eko på riksdagen: Hans Järta, den främste av den unga svenska konstitutionens gudfäder.

Dernath hade redan i juni skrivit till Köpenhamn att man kanske hos Järta, Skjöldebrand och den i Stockholm inflytelserike Tham skulle kunna väcka intresse för unionen. Det bör inte förvåna oss att sändebudet sålunda väntade sig en viss sympati av »Norrköpingsjakobinerna». De hade i själva verket förståelse för föreningens stora idé. Skandinavismen och radikalismen ägde ju många beröringspunkter, varom här redan varit tal. Emellertid var Fredrik VI inte det namn som kunde entusiasmera, snarare då den presumtive danske tronföljaren Kristian Fredrik, kungens kusin, vars kandidatur på grund av dansk inaktivitet aldrig blev aktuell. Att Ehrensvärd företog sig att skriva till Järta för att framlägga för denne sin syn på Fredrik passar väl ihop med Dernaths uppfattning och ger måhända en av Rosenkrantz inspirerad bakgrund åt det för en gångs skull bevarade brevet, vars argumentering påminner oss om ballongdokumentets.

»Hela världen har fått ett helt nytt utseende sedan vi sist sågos. Icke heller har fäderneslandet blivit skonat för omvälvningarna. Det har lidit mycket, men så mycket mera älskas det av sina sanna vänner», började Ehrensvärds brev som kom till genast efter det att Fredrik VI:s skrivelse avgått till Karl XIII. Under de förgångna aderton åren hade Järta fått arbeta för Sverige, en lycka som inte varit Ehrensvärd förunnad. Landsflyktingens »vilja» och »böjelse» att hängiva sig åt ett sådant

arbete hade dock inte försvagats. »Jag är ännu härutinnan den samme jag var under den tid vi från samma synpunkt betraktade de allmänna händelserna. Kärleken för fäderneslandet förenade oss då. Jag smickrar mig att denna samma känsla lämnar mig ännu hos Eder samma välvilja och förtroende. Fastän åldren givit oss mera erfarenhet, har den icke berövat oss vår värma för det allmänna. Denna närmar mig nu till hr statssekreteraren; jag smickrar mig alltså att bliva emottagen med samma vänskap som i de förflutna tider.»

Ehuru Ehrensvärd av ödet nekats möjlighet att i valet av Sveriges tronarvinge förena sin röst med sina gamla medborgares, önskade han likväl »att vara en icke alldeles onyttig åskådare». Att vilja upplysa en man med Järtas geni, talanger och politiska kunskaper om »Sveriges ställning och tarv samt vilket val som skulle medföra självständighet» — Ehrensvärd avsåg som Axel Silverstolpe med detta ord yttre oberoende — måste betraktas som överflödigt och indiskret. Fördelen av Nordens förening under en regent behövde inte framhållas för Järta, som nogsamst visste att all den friktion unionens förverkligande kunde ha i följe, vägde lätt mot dess nytta. Ehrensvärd hoppades emellertid att Järta skulle vara intresserad av vissa personliga upplysningar som hans »ungdomsvän» på grund av sin långa vistelse i Danmark var i stånd att lämna. Den danska kungens proposition var väl redan känd för Järta; Ehrensvärd befarade att den att börja med skulle verka frånstötande på det svenska sinnet och detta mindre i vad som angick huvudsaken, själva föreningen, än i fråga om dess proponent, kung Fredrik VI:

»Hade jag den lyckan att munteligen diskutera denna sak med hr statssekreteraren, smickrar jag mig med övertygelsen att jag kunde häva Edra farhågor. De rykten om Dannemarks regent som jag vet man utspritt i Sverige äro sammanspunne av Gud vet vilka händer... Redlighet är huvuddraget i hans karaktär. Hos dem som närmast omgiva honom likaledes. Han är upphöjd över de prejugéer vilkas inflytelse vore mest att befara och Gud give att alla människors löften vore så trygga att bygga uppå som hans äro! Alltså de betingelser *han ingår*

som villkor för Nordens förening, på dem kan man lita; intet svek skulle förnedra dem. I det öppna sätt varpå han nu föreslår föreningen igenkännes huvuddraget av hans egen karaktär. Icke av egoistiska drivfjädrar åtrår han föreningen. Måske finner han att han för sin person gör de största uppoffringar. När man känner honom och hans tänkesätt så är man också därom fullleligen övertygad; intet annat än känslan av den stora nödvändighet för Norden att förenas för att kunna nå självständighet, har kunnat förmå honom att sätta sig en avant i detta stora företag. Ingen främmande prins kan Sverige välja som förinnan valet har den förkärlek för vad svenskt är som Dannemarks Fredrik. Svenskar (i Danmark) ha därpå alltsedan han begynte deltaga i regeringen njutit de oemotsägligaste bevis . . . Önskar Sverige sig en mild och tillika kraftfull regent, så intygar sanningen att Fredrik är manlig och tillika människovän. Ingen, huru prevenerad han än må vara, kan neka att godheten nu pryder den danska tronen. Dessa sanningar kommuniceras hr statssekreteraren av ungdomstillgivenhet och en oinskränkt aktning. Jag har trott dem vara alltför viktiga för att de icke borde komma i betraktande i ett ögnablick som detta . . . Det är icke regeringsesprit (i Danmark) varken att gråla eller utbasunera sina egna förtjänster. Den är modest häruti likasom i hela sitt sätt att vara. Ni kan tro mig, min statssekreterare, ty fastän åren lärt mig att mindre smickra mina förhoppningar, hava de dock alldeles intet förminskat min vördnad för sanningen. Nordens förening är något så sant skönt, att det vore att ohelga denna höga idé om det minsta osanna blandades i dess försvar. Den behöver icke lånta färger för att inta den upplysta redliga nordbon . . . Vilket vidsträckt fält för alla industriens grenar öppnades icke vid föreningen! Vilka källor för styrka och välmakt, som endast från föreningen kunna urspringa! Vad är emot den? Måne annat än:

Fördomar från flera tidevarv
Till folkens osällhet med troner gått i arv:
Var starkare än de och visare än tiden.»

Den imperativa uppmaningen att överträffa samtiden var närmast riktad till Järta som några satser tidigare harangerats i lika smickrande som säkerligen uppriktiga ordalag. Järta hade städse i stora idéer, brutet motstånd och besegrade fördomar funnit sitt käraste nöje och aldrig skilt sin ära och självständighet från fäderneslandets; Nordens förening, förmodade Ehrensvärd, måste för honom vara en »högtidstanke».

Ryktet visste i Danmark berätta, fortsatte brevet, att man i Sverige försökte »förena den allmänna rösten» för hertig Fredrik Kristian. Huru kunde man gå in för ett sådant val? På danska sidan av Sundet stod man alldeles oförstående. Hertigen som kandidat kom Ehrensvärd »att tänka på odödlighetens svarvstol» som Järta »helgade löjet» i sina unga år. »Sannerligen, ämnet var den gången icke så rikt som denna; av detta kunde löjet svarva något än mera pussertligt. Har den propositionen blivit, som man det säger, populär hos det manliga, självständigheten älskande Sveafolk, så vad kan ej bliva populärt! Vilka fördelar medbringa en Augustenborg Sverige som icke också med Fredrik VI vinnas? Kan augustenborgaren däremot medbringa självständighetsmedel för nationen? Besitter han de personliga dygder som Fredrik?... Kan man ej vara envis och egensinnig, för det man är kortsynt och obetydlig? Han har en älskansvärd gemål, det är det intressantaste han äger. — Här vore mycket mera att säga men jag berömmar hellre än jag gör det motsatta. Men en *sanning* är att de som önska all partihämnd och alla politiska mening förföljelser undvikna samt för allt partitrakasserier satt ett mål... de kunde icke balancera i valet om de kände den ena och den andra av de här nämnda bägge personerna!»

Vi fästa oss vid att för Ehrensvärd i slutet av juli funnos blott tvenne kandidater. Kungamakaren C. O. Mörner hade ju redan i mitten av månaden återvänt från sin kurirfärd till Paris, där Signeul och han utan någon som helst auktorisation erbjudit Sveriges krona åt Bernadotte. Men ehuru Mörner efter återkomsten gjorde stor propaganda för sin kandidat och även vann genklang i vida kretsar — Frankrikes vänskap, Finlands återfående, Norges erövring, allt sades ju ligga inom räckhåll

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

med den berömde revolutionskrigarens val — hade officiella kretsar dock dittills ställt sig skäligen avvisande. Här och på svenska beskickningen i Köpenhamn var hertigen av Augustenborg den egentliga kandidaten.

Svenske ministern Oxenstierna i Köpenhamn var ganska förgrymmad över Selbys och Eppingens propaganda i Sverige, men fann tröst i övertygelsen att danska regeringen ej hade stort hopp i fråga om Fredriks kandidatur. »Det är ej så lätt att gå tillbaka då man stigit för långt fram», filosoferade han i den devesch i vilken han meddelade att Rosenkrantz bekräftat sin monarks erbjudande till Sverige. Det lyckades dock ej heller för Oxenstierna att ge augustenborgaren en regentpersonlighets drag. Han skildrade honom som en moraliskt god och vältänkande herre, gladdes över de tvenne väluppfosttrade sönnernas tillvaro och hänvisade — som Ehrensvärd — till hustruns företräden: »den tillkommande kronprinsessan har i övrigt all den höghet i själ och tänkesätt, förenad med sitt köns prisvärdaste egenskaper, som säkert ej förfela sin inflytelse på en gemål som känner hela hennes värde.» Den sista juli, sedan Holst och Silverstolpe återvänt till Sverige, andades ministrarnas rapport stor tillförsikt. De bägge emissariernas återkomst torde ha skinrat ovissheten därhemma. Fredrik hade föranletts till sin kandidatur av ovilja mot augustenborgaren, av tanken försöka duger och av farhågan att kanske förr eller senare förlora Norge, skrev han. Den sistnämnda iakttagelsen var naturligtvis riktig, den förstnämnda däremot ej, något som Friis framhållit. Oxenstierna sade sig också ha hört att det i Sverige talades mycket om fursten av Ponte Corvo men förklarade att denna Bernadottes kandidatur föreföll honom absurd och naturligtvis blott var en intrig.

Den svenska regeringen överlämnade som känt den 6 augusti till riksdagens hemliga utskott en redogörelse i vilken de olika kandidaterna jämfördes med varandra och hertig Fredrik Kristian förklarades vara lämpligast. Utskottets förslag följde som väntat var redogörelsens andemening och förordade fem dagar senare i en till kungl. maj:t riktad skrivelse hertigens val, som därmed tycktes avgjort, ty Fredrik VI var

impopulär bland ståndens ledamöter och intresset för Bernadotte, som framträtt under riksdagens första dagar, hade redan avtagit märkbart.

Det var som allom bekant i detta sakernas skede som teater-effekten ägde rum i valskådespelet. Fournier, Bernadottes sändebud, anlände till Örebro, medförande värdefulla löften från sin uppdragsgivare. Han övertygade regeringen och riksdagens majoritet om att Napoleon önskade fursten av Ponte Corvos val. Karl XIII fogade sig. Statsrådet återremitterade det hemliga utskottets skrivelse och utskottet avfattade ett nytt utlåtande i vilket det med tio röster mot två, som fortfarande höllo på augustenborgaren, tillstyrkte Bernadottes val. Kunglig proposition avläts därpå till riksdagen som den 21 augusti, under stormande hänförelse i stånden, utsåg Bernadotte till svensk tronföljare. Utgången var sannerligen följetongens »fortsättning följer» under Gustav III:s götiska program för den svenska »äran», detta program som hans statsvälvning jämt trettioåtta år tidigare velat upphöja men som den inre söndringen saboterat. »Ännu en gång bliva dagarne den 19—21 augusti märkvärdiga i Svenska historien», skrev bröderna Silverstolpes åldrige fader med tanke på dagens jubileum. »Måtte lycka och välsignelse vila över besluten och befrämja den välgång som för svenska medborgare är så högt av nöden... Jag räknar för avgjort... att Johan... blir Sveriges tillkommande konung. Leve han till Sveriges fromma.»

Axel Gabriel Silverstolpe satt som ledamot i det hemliga utskottet. Broderns beskickning gjorde det naturligt att han i det första utlåtandet röstat på augustenborgaren. Han anslöt sig sedermera till dem som voterade för Bernadotte och avgav i samband därmed en utförlig motivering. Då han ju naturligtvis hade fått brev från Ehrensvärd till förmån för Fredrik VI bör det ha sitt intresse att se hur litet ungdomsvännens argumentering förmått påverka honom. Han förklarade i sin motivering att valet av fursten av Ponte Corvo hade olägenheter. Det var dock i detta nu Sveriges enda möjlighet och kunde förvisso få lyckliga följder. Han ville därför tillstyrka valet av denne prins »då den omedelbara föreningen med själva danska

riket aldrig kunnat få min röst (och) då jag redeligen bör medgiva, att om hertigen av Augustenborg bättre hade vårdat vår frihet (=den medborgerliga), torde prinsen av Ponte Corvo bättre förmås upprätthålla vår självständighet.»

Ehrensvärd tycks i det längsta ha hoppats på en för Fredrik lycklig utgång av valet; han hade trott att man endast behövde övertyga ständerna om augustenborgarens underlägsenhet för att motviljan mot Fredrik skulle ge med sig. Bernadottes konkurrens drabbade honom som ett hårt slag. Redan några dagar före Fourniers ankomst erfor han således genom brev från professor E. Z. Munck av Rosenskiöld, Christina Maria v. Hermanssons släkting, som nyligen anlant till Örebro, att ständerna på sin höjd tvekade mellan augustenborgaren och Bernadotte — på Fredrik höll endast ett fåtal. »Det gör mig ont att pluraliteten tänker så kortsynt, så för detta nu som för en lång framtid», svarade Ehrensvärd redan den 10 augusti. »Jag nekar icke att dessa brava franska marskalkar äro mina favoriter; de hava i min gladaste ålder glatt mig med sina vunna bataljer för den goda saken. Talangen har oupphörligt fäst segerkransen på deras triumfvagnar. Allt detta är intagande för en gammal soldat. — Men med allt detta kan jag icke neka att det förefaller mig bra besynnerligt om en av dessa marskalksstavar skulle förbytas till en *svensk spira!*» Om »Sveriges prästerskap och menige man» verkligen kände sig hågade att kalla en *katolsk* prins till den store Gustav Adolfs lutherska tron, på vilken nyss suttit en av »Seinens hjältar» besegrad namne, fick man väl anse att svenskarna »icke så alldeles halsstarrigt» höllo fast vid sina »opinioner och préjugéer». Under sådana förhållanden föreföll det Ehrensvärd som om det blott fattades »savoir faire hos föreningspartiet»; fördomarna mot unionen, vilken skulle ge Norden »allt vad det felar», voro i själva verket inte oövervinneliga.

Ehrensvärd gav här måhända en liten kolv åt Munck af Rosenskiöld, som var bad- och brunnsläkare i det danskvänliga Hälsingborg och tack vare detta en trågen besökare av Helsingör och Köpenhamn. Munck af Rosenskiöld gjorde vid denna tid i danskt sällskap anspråk på att vara en av

Fredriks främsta medhållare i Sverige ehuru han i själva verket var mycket inaktiv. Han upprätthöll i Köpenhamn skandinavistiska förbindelser med flera personer i kungens närhet, bl. a. med Fredriks livmedikus Scheel, och korresponderade ivrigt med Ehrensvärd men var ingalunda benägen att blottställa sig i svensk omgivning.

»Jag har underrättat mig och man är här bestämd i sin refus var hertigen av Aug. angår», fortsatte Ehrensvärds brev. »Allt annat val överlämnas åt svenska klokheten. När man är orimlig på en sida händer ofta att humör blandar sig i spelet på den andra. Och på det sättet blir det begripeligt om man hellre på svenska tronen ser en prins så nära lierad med sin intimaste allierad än man där ser en undersåte, i synnerhet sedan man en gång deklarerat sig i den saken som man gjort.»

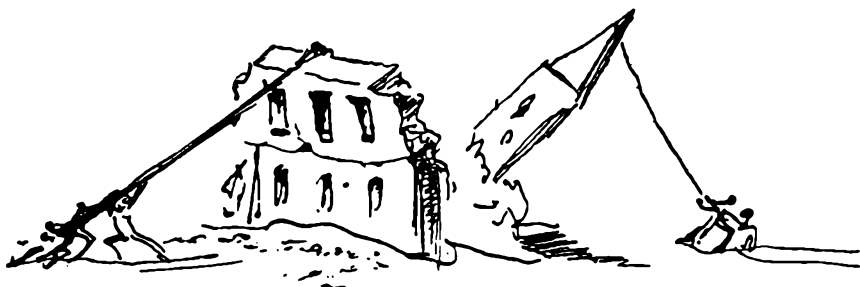
Man undrar ovillkorligen vem som i fråga om denna skildring av Fredriks sinnesstämning varit Ehrensvärds sagesman. Även om kungen var hemfallen åt den svenska missuppfattningen att Napoleon helhjärtat ställt sig bakom Bernadottes val — en åsikt som Fredrik i så fall snart rättade — var det ju uppenbart att Bernadottes tronföljd innebar ett större hot mot Norge än augustenborgarens. Att Fredrik var medveten därom och att han önskade sin svågers upphöjelse för det fall att han ej själv kunde bli vald, har Friis för resten påvisat.

»Hela denna vändning är desolant», förklarade Ehrensvärd, som av brevet att döma föredrog augustenborgaren framom Bernadotte. Den avsatte Gustav Adolf sades nu vara säkert ombord på den engelska flottan. Bernadotte betydde krig med England. »Olyckeligt perspektiv! Kan annat än förening giva ljus åt denna mörka tavla?»

Bernadotte passerade i oktober Köpenhamn, på väg till sitt nya rike, och mottogs av kung Fredrik med stor vänlighet. Alliansen med Frankrike föreföll att vara ett fast gemensamt band, ägnat att även framdeles trygga Danmarks besittning av Norge. I Helsingör, där prominenta svenskar mötte, övergick den nye kronprinsen officiellt till Luthers lära. Louis de Tuxen var bland de danskar som sedan följde honom över Sundet. Han bevittnade huru Karl Johan vid ett tillfälle hälsades av

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

en transparang med orden: sperare nunc licet. Dansken tolkade orden troligtvis som en svensk förhoppning om Finland — i Petersburg hade man ju ej heller lyckats förneka sin missbelåtenhet med tronföljarvalet. Att Bernadottes tydning av hälsningen var en annan, att den gällde ögonblickets möjligheter, men främst Norge, och att man felbedömt hans förhållande till Napoleon skulle en snar framtid utvisa. Det har sagts om Sveriges dramatiska andra tronföljarval att svenskarna gissade orätt — nämligen i fråga om Napoleons önskan — men att de valde rätt. Bernadotte var den starke regent, som Sverige politiskt och konstitutionellt var i behov av. Riket trängade till en regering som kunde konsolidera det inre läget och se till att »herrar löjtnanter komma att förbliva herrar löjtnanter», såsom Järta med tanke på löjtnant Mörners kungamakeri uttryckte saken. Men riket trängade också till tryggad självständighet i Axel Silverstolpes bemärkelse. Det territoriella maktillskottet skulle som känt Danmark få stå för.

»Nedrixa är mänskans verk.»

XI. *Det politiska testamentet*

... »Held og Lykke følge Eders Foretagende! Og inderlig lykønsker jeg de Mænd, som arbeide for Norge, fordi de kunne skabe af nyt og ikke behøve at stride med noget gammelt kassabelt.»

(Ehrensverd till grundlagstiftarna på Eidsvold.)

För Ehrensverd, som lyhörd lyssnade över Sundet, stod det visserligen klart att Sveriges nya kronprins snart kunde fröjda sig åt en enastående popularitet i alla kretsar, gustavianerna inte undantagna, men han insåg också att det konstitutionella partiets vänstra flygel, hans vänner Silverstolparna och andra, förlorade vind i seglen.

Bröderna Silverstolpes brev till varandra och Järta ge oss en vink om hur högt de skattade Karl Johans verksamhet för befästandet av Sveriges »självständighet» — de gillade varmt hans strävanden att föra Norge in i det svenska riksboet — men deras uttalanden visa å andra sidan också att de voro bekymrade över frihetens tynande utveckling. I Ehrensverds tycke måste den sistnämnda synpunkten få dubbel tyngd eftersom han givetvis fördömde sina landsmäns längtan att avhända Danmark dess norska rikshälf. Han hade delat den gamla vänkretsens önskingar att snarast möjligt genomföra representationsreformen och kanske aldrig förstått att man inte från första början gripit verket an. Efter riksdagen 1812 fruktade han uppenbarligen att fataljerna voro försuttna — i själva verket avskrevs ju dock frågan först tre år senare — och han fann dessutom att hans gamla landsmän föga påpassligt slogo vakt om sin nya konstitution.

Att en sådan uppfattning delades av många konstitutionella svenska radikaler var för honom ingen hemlighet. Hurudant opinionsläget på detta håll var, må några glimtar ur den Silverstolpeska brödrakretsens brev antyda för läsaren. Någon månad efter Karl Johans ankomst till Stockholm förklarade Axel Silverstolpe att kronprinsen, med vilken han talat en gång och som han då funnit »högst intressant och mycket liberal», tydligen var »en ännu bättre människa» än man kunnat föreställa sig. Han var moralisk och älskvärd, hade ett förträffligt omdöme, informerade sig alltid noga, insåg väl Sveriges belägenhet och var aktiv. I januari skrev den långt radikalare och mera kritiske Gustaf Abraham — brödrabreven voro i regel riktade till Fredrik Samuel — att enligt Axels meddelanden prinsens moral var en »god borgen för helgden av de grundsatser varpå vår konstitution vilar». Fosterlandets öden och statsförfattningens vidare utveckling voro dock mycket beroende av »utgången på kontinentens jämviktsplaner». Han tillade skämtsamt att han inbillade sig att broderns resa till Köpenhamn skulle medföra förvärvet av Norge — Fredrik Samuel vistades annars på Gotland i militära uppdrag — och sade allvarsamt att ett sådant förvärv enligt hans tro måste leda till en svensk representationsreform. »Gud låte mig leva den dag då våra fordringar pantas i Norge», utbrast den otålige Gustaf Abraham också sex veckor senare. »Förr eller senare, om Sverige bär sig, måste Du användas», tröstade han samtidigt den på Gotland rätt missbytte brodern, »bär det sig ej, så är det så gott att ha intet: varken Du eller jag stanna då här. Tag vad mening Du vill ur dessa . . . tankar, var allenast övertygad att jag tror som en trosartikel att Sverige bär sig.»

Axel Silverstolpe arbetade under denna vår vinter 1811 febrilt på en fransk tänkeskrift om Sveriges grundlagar. Han rättade en fransk redaktion av regeringsformen och översatte konstitutionsutskottets (Järta) berömda memorial. Han översatte också sitt eget reform yrkande yttrande till konstitutionsutskottets protokoll i representationsfrågan (1810) och sin revolutionsvårens utkomna skrift »Vad synes allmänna opinionen önska till en nu möjlig förbättring av svenska statsförfattningen».

Översättningarna och i främsta rummet det franska betänkandet överlämnade han så till Karl Johan: Detta har jag gjort, skrev han till brodern på Gotland, »emedan jag ser att ingen har gjort sig den mödan att skaffa honom det resonerande begrepp om vår samhällsinrättning, som en tillkommande kung bör äga.»

Ur betänkandet framväxte Silverstolpes »Grunderna för svenska regeringssättet», som utkom året därpå och även fann vägen till Ehrensvärd. Silverstolpe hade diskuterat vissa punkter i tänkeskriften med Järta och utlade för denne i början av februari 1811 på följande sätt dess »indelning av statsmakterna» eller med andra ord sin egen syn på den nyvunna maktfördelningen: »Men det, varför jag har Dig en synnerlig förbindelse är anmärkningen vid den överallt härskande oredan i begreppen om statsmakterna. Jag såg ganska väl denna oreda men så uttråkad jag var kunde jag ej debouillera den. Din anmärkning har lett mig därhän att antaga i stället för de vanliga tvenne makterna fyra slags konstitutionella krafter: 1:o den *aktiva* kraften eller styrande makten i regeringens händer ensam, 2:o den *lagbindande* kraften eller lagstiftande makten gemensam för regeringen och nationalrepresentationen, 3:o de *återhållande, garanterande och kontrollerande* krafterna fördelta åt vardera innehavaren särskilt och 4:o *allmänna opinionens* kraft, spridd över hela staten. Efter denna indelning, som jag likväl ej påstår vara den enda rätta, har åtminstone all oreda upphört.»

Det konstitutionella partiets vänster, till vilken den nya regeringsformens andliga fäder ju i huvudsak hört, hade som känt i sin grundlagstiftarverksamhet visat prov på samma strävan att bygga på historiskt underlag och att upprätthålla en trygg förbindelse till äldre traditioner och fäderneärvda institutioner som överhuvud redan börjat utmärka tiden. Den starka betoningen av lagens suveränitet, varom tidigare varit tal, medförde ett behov att fördjupa dess majestät också rent historiskt sett, att iakttaga försiktighet vid tillämpningen av doktrinära abstraktioner och att predika evolution i stället för de rationalistiskt motiverade ombrytningar, som man något de-

cennium tidigare på alla håll varit så snar till. Att från en sådan ståndpunkt avståndet icke var oöverkomligt till en organisk lag- och statssyn skall icke bestridas även om den aldrig blev A. G. Silverstolpes egendom; Hans Järtas utveckling framstår däremot som ett skolexempel.

Att Silverstolpes kraftkategorier inte inneburo någon abstrakt tillämpning av Montesquieu, framgår utan vidare. Redan de nyss återgivna korta satserna till Järta visa att åt den statsmakternas motvikt, som de konstitutionella bemödat sig att åstadkomma, medvetet givits fäste i den historiska och politiska verkligheten. Det noga beräknade balanssystemet var visserligen Montesquieus med vissa drag av Sieyès och någon inverkan från de franska 90-tals författningarna. Kronans delaktighet i den lagstiftande och den dömande makten — allmänt påyrkad, ty den starka *konstitutionella* kungamakten var snart sagt allas slagord — var däremot det nya verkets kanske viktigaste historiska gods. Här *kan* man dock även tala om en återgång på annat sätt till den lockeska maktfördelningsläran, som ju tack vare sin empiriska karaktär återspeglade den germanska eller, mera egentligt, engelska maktdualismen, men tidigare oftast missförståtts. Förbisedd maktbalans och hänförelse för naturrättens folksuveränitet hade ju som vi minnas fört upplysningstidevarvets lockeaner in på monistiska banor.

Att enligt Silverstolpes schema »nationalrepresentationen» skulle få del — och i själva verket brorslotten — i de återhållande och kontrollerande krafterna med vilka naturligtvis främst regeringens myndighet skulle bromsas upp, uppvägde åter maktblandningen i kronans hand. Den fjärde konstitutionella makten, den allmänna opinionens kraft, placerade han livgivande och sammanbindande under det organiserade samhället. Att denna uppfattning om det alltjämt legaliserade »allmänna tänkesättet», denna allmänviljans exponent eller variant, överhuvud var utmärkande för det konstitutionella partiet är mångenstädes omvittnat. Den motiverades av den upplysningsradikala utgångspunkten. Yttrande- och tryckfriheten skulle göra den alltid förefintliga opinionen till en »god» och

»riktig» makt genom att göra den upplyst. Tryckfriheten måste således betryggas.

Silverstolpe kom i brevet till Järta också in på representationsreformen, ett kärt föremål för hans tankar och i samband med den nya riksdagsordningen blott motvilligt uppskjuten: »Jag har ännu svårt», skrev han, »att lämna en tanke, den, att vår representationsinrättning förstör sig själv eller ock regeringssättet. Och det är blott därför som jag önskar, ej att man måtte arbeta på förändringen, men vara beredd på ett bättre verk, om den inträffar. Också har jag i anledning av Dina reflexioner tillagt något ytterligare calmerande för deras räkning, som vilja brådstörta althing.»

Vill man pressa detta uttalande hårt tillåter det måhända uppfattningen att Järta redan intog en konservativare hållning i frågan än Silverstolpe. Tidigare hade han som känt varit radikalare än denne. — Jag bör här kanske överhuvud påminna läsaren om att den konstitutionella vänstern icke varit revolutionsrikedagens radikalaste krets. Det konstitutionella partiet hade bildat en center och gjort front mot de samarbetande extrema lägren, gustavianerna till höger — »Jakobs får», som de kallades efter de la Gardie — och de verkliga radikalerna till vänster med Maclean, Adelswärd, lagmannen Johan Henning Gyllenborg — Ehrensvärds syssling — och andra.

Järta utträdde våren 1811 ur statsrådet vilket föranledde Gustaf Abraham Silverstolpe till livliga applåder. Orsaken var »revolutionen» i Stockholm av den 17 mars — Silverstolpes uttryck — då statsrådet i strid med regeringsformen uppdrog regentskapet under kungens hela året fortgående ohälsoperiod åt Karl Johan. Åtgärden var nödvändig; Sveriges yttre situation tedde sig tack vare Napoleon ytterst vansklig. Grundlagen hade emellertid kränkts utan att någon annan regeringsledamot än Järta sett sig föranlåten att avgå. »Sverige är frälsat, det gläder mig», skrev kantianen Gustaf Abraham Silverstolpe följaktligen med bistert ogillande, »men hade det ej kunnat ske med bibehållande av palladium, lagen? Är ej politiken ännu så långt kommen att, när nöden fordrar, personer offra sig för formen? Att ett statsråd tar eller får avsked är i

andra länder en pris snus och när en duglig man regerar finnas flera personer än sju som duga . . . »

»Politiken vill så gärna härska över principen och ser ej att den därigenom slutligen förstör sig själv», förklarade samma brevskrivare några månader senare, med tillägget att denna drivfjäder förmådde A. G. Mörner att försvara alla de örfilar som författningen redan fått. I själva verket skulle Gustaf Abraham Silverstolpe snart kunna rikta liknande förebräelser mot de flesta av de egentliga konstitutionsfäderna, hans egen bror Axel inte undantagen som året därpå från riksdagen i Örebro skrev ett brev till Järta i vilket han på tal om regeringsmaktens uppdragande åt kronprinsen förklarade att det möjliga gjorts och att »grundprinciperna» i regeringsformen räddats, ehuru »formerna ej stodo att bärga».

»Vad har den regering att frukta som redan visat att den med styrka kan göra sina författningar gällande?» frågade Gustaf Silverstolpe. »Vår självständighet synes mig säker — Gud låte den vara ett medel till en tillkommande frihet. Men jag ser med bekymmer att friheten ännu är blott ganska få själars behov. Hela den förra generationen vet ej vad den därmed menar.»

Axel Silverstolpe hade varit en av tryckfrihetens ivrigaste förkämpar. Han var dock 1811 med i den enhälliga femmannakommitté som dömde A. Regnér för en uppsats »om möjligheten av Finlands återförening med Sverige». Artikeln betraktades av Karl Johan som en stöt i ryggen i hans svåra balansgång mellan Napoleon och tsar Alexander. Den torde i stor utsträckning ha varit medverkande till att regeringen kort därpå av ständerna äskade indragningsmaktens återupprättande, om också i en ny form. Det var därvidlag betecknande för det rojalistiska stämmingsläget på denna riksdag i slagskuggan av stora världshändelser, att inte ens tryckfrihetsförordningens andliga fäder reste något nämnvärt motstånd i sak. Sinnet för formen var inom det konstitutionella partiets vänstergrupp, som knappast längre förtjänade det namnet, dock så utvecklade, att i stället en del reservationer gjordes mot det olagliga sätt varpå riksdagen fattat sitt beslut. Tryckfrihetsfrågor voro

Det politiska testamentet

av grundlagsnatur; visserligen föregavs det att regeringens proposition byggde på ett från 1810 års urtima vilande ändringsförslag, men hovkanslers förhandsgranskning och indragningsmakt funnos däri inte upptagna. Icke förty behandlades propositionen som om den verkligen uppgjorts i enlighet med det gamla förslagets principer, lades icke att vila till nästa ständermöte såsom för grundlag var föreskrivet utan godkändes. Bland adelns sju reservanter märktes Gustaf Abraham och Axel Gabriel Silverstolpe; den sistnämnde var såsom vi minnas riddarhusets sekreterare. Gustaf Abraham verkade på denna riksdag som konstitutionsutskottets sekreterare. Som sådan var han med om att uppfånga den berömda propositionen av den 7 augusti, som föreslog en ny organisation av statsrådet, slopandet av justitieombudsmannaämbetet samt inskränkningar i ständernas kontrollrätt överhuvud. Propositionen var i själva verket en rest av ett gustavianskt försök att med kronprinsens stöd genomföra en ny regeringsform kungamakten tillgodo.

De konstitutionella funno snart, allvarsamt oroade av höger- och vänstergruppernas ofta föga stadgade förståelse för de lagliga formernas helgd, att lagens majestät också förpliktade till ökad strävan att upprätthålla lagen och ge den varaktighet. Denna konserverande tendens framträdde redan tydligt på 1815 års ständermöte och gjorde som känt under de följande åren flertalet av »1809 års män» till rätt konservativa konstitutionalister.

Den outtröttlige C. F. Nordenskiöld, som ju var en förbitterad motståndare till alla finska självständighetsplaner eller autonomifunderingar, hade 1794 förklarat för Reuterholm att svenskarnas myckna hemliga prat att byta ut Finland mot Norge i själva verket hade ryskt ursprung — vad man viskade i Stockholm hade påfunnits i Petersburg. Han hade ofta i Sverige fått höra, förklarade han, att svenskarna inte kunde bli lyckliga förrän de avstodo Finland åt ryssen och fingo en ny konstitution. Då han var en ärlig finne och slikt tal för en så-

dan var som om någon ginge »på honom med dolken» hade han i regel ej inlåtit sig på diskussioner. »En frågade jag likväl — vad, förlora vår viktualiebod, vårt bränsle, så stort herradöme, huru då hava bestånd?» Svaret hade som väntat blivit »vi kunna få Norge i stället».

Tankegången var »dum nog» tyckte Nordenskiöld — Karl Johan hyste som känt en annan åsikt och det fanns förvisso vida kretsar i Sverige som delade den och insågo att tanken på Finland åtminstone inte kunde få komma i främsta rummet. Efter ett synnerligen brydsamt första kronprinsår hade den politiska sikten vid slutet av år 1811 klarnat därhän att Karl Johan måste vara inställd på en brytning med Napoleon och beredd att ingå allians med dennes fiender. I januari besatte franska trupper utan krigsförklaring Svenska Pommern, ett flagrant brott mot folkrätten som hjälpte kronprinsen att få den svenska opinionen med sig mot Napoleon, och i april avslutades en allianstraktat mellan Ryssland och Sverige i vilken Stockholm fick löfte om Norge. Danmark skulle erhålla en lämplig kompensation. På sommaren medlade Karl Johan fred mellan tsarriket och England — det fransk-ryska kriget hade börjat kort förut — och i slutet av augusti ägde det ryktbara mötet i Åbo rum, där Karl Johan av den tillsvidare föga seger-sälle Alexander fick förnyade löften om Norge och om ryska hjälptrupper för ett angrepp mot Danmark liksom för en där-efter planerad diversion i norra Tyskland mot Napoleon. När Karl Johan kom tillbaka från Åbo, fortsatte han ivrigt de rustningar, som redan på våren igångsatts och som varit den främsta orsaken till riksdagens sammankallande. Det svenska angreppet mot Danmark, som sanktionerades av England all- denstund det dansk-norska tvillingriket var i allians med Na- poleon, föreföll på hösten 1812 att vara omedelbart före- stående.

Vi kunna lätt föreställa oss Ehrensvärds sinnesstämning. Inte nog med att hans dröm om Nordens förening två år förut gått om intet — nu hotade den värsta konsekvensen, broder- kriget för Norges skull. Han kände sig alldeles nedbruten in- för utsikten, försäkrade han i brev till Fredrik Gyllenborg,

Det politiska testamentet

men så länge kanonerna inte dundrade ville han hoppas att Nordens folk inte skulle »ödelägga varandra» och att »fredens ängel» kunde sammanhålla »Nordens enighetsband». När Johan Ludvig Heiberg mycket mot Ehrensvärds önskan i början av oktober följde med styvfaderns och Gyllenborgs gemensamma kusin greve G. D. Taube upp till Sverige och de älskande föräldrarna plågades av oro för att kriget skulle bryta ut och bereda Ludvig svårigheter, fingo styvsonens brev trots all Ehrensvärds förstämning över den svenska politiken landsflyktingens hemlängtan att flamma upp i ljusan låga. »Tårarna kommo honom ständigt i ögonen och han log tillika», beskrev Thomasine makens reaktion för sonen. »Han njuter sin ungdoms försvunna lycka i Din vistelse i detta land.» Hon hade aldrig så märkt styrkan av »Gyllebourgs» längtan efter Sverige som nu då han levde för varje rad från Ludvig. Ack, om vi tre kunde följas åt nästa sommar, så ungefär föllo hennes ord, »och resa till det sköna landet. Om vår Herre dock ville göra den stackars Gyllebourg denna glädje. Jag ville gärna ge år av mitt liv därför!» Kunde inte Ludvig någon gång hos Fredrik Gyllenborg föra denna stora längtan på tal, frågade hon i ett senare brev. »En del av hans själ är tyvärr ännu i detta land, det har jag med mycket vemod märkt sedan Du rest.»

Ehrensvärds ängslan för den avgudade styvsonen förminskades inte av hans oro för att Ludvig skulle fälla obetänksamma yttranden som kunde vålla honom och andra obehag. Fredrik Gyllenborg, som kände ynglingen från sina besök i Köpenhamn, hade iklätt sig vissa garantier för honom och den unge mannen hade tack vare detta fått inresetillstånd. Det var inte okänt för Ehrensvärd att R. Nyerups och R. Rasks vistelse i Sverige tidigare på året väckt svenska regeringens berättigade misstro och det oroade honom att den ävenledes till Sverige reste Chr. Molbech, som på våren bett och fått svenska rekommendationer av honom, inte utan fog misstänktes fullgöra danska spejaruppdrag. Misstron mot Molbech kunde riktas även mot dennes vän Heiberg förmodade Ehrensvärd och ålade Ludvig att undvika all verklig samvaro med landsmannen, hur svårt detta än kunde vara. Styvsonen skulle få närmare för-

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

klaringar efter sin hemkost. »Tala aldrig med honom om det allmänna, kom ihåg det, varken i berömmande eller förklenande syfte, varken om Sverige eller om Danmark... Han skall aldrig kunna säga eller skriva: det och det har Ludvig sagt.»

I början av oktober utkom i Stockholm en förordning enligt vilken alla utlänningar ålades att omedelbart lämna huvudstaden och därefter så snart som möjligt resa ur riket. Molbech förstodigades att hörsamma proklamationen, Heiberg inte. Denna omständighet kom Ehrensvärd så att säga till hjälp, ty de bägge danskarna träffades nu endast under ett besök som Ludvig gjorde hos Paykull på Vallox-Säby. Att Molbech inte skulle kommentera Heibergs privilegierade ställning på ett alltför glättigt sätt var lika begripligt som Ehrensvärds yrkande att ynglingen inte skulle svika den protegerande släktens förtroende: resan skulle introducera Heiberg i det svenska societetslivet och ge honom litterära impulser, han skulle roa sig, men intet annat. »Du har inte det minsta med det allmänna att göra», hette det i Ludvigs brev hemifrån. Naturligtvis skulle han få se och höra mycket i politiska ting, ty det följde med affärgången i en konstitutionell stat, men fängslade någon fråga hans intresse skulle han begära upplysning av äldre och blott för sin egen instruktion. Han skulle aldrig konversera i politiska ämnen och aldrig heller kolportera nyheter eller sina reflexioner. »Hör Du något som ej behagar Ditt danska öra så låtsas inte om det. Du har inte rest till Sverige för att försvara Ditt lands politik... I länder, där partier existera, hör man mycket dispyter, men en utlänning bör alltid vara så klok att han inte ger sig in på dylika dryftningar.» — »Glöm icke vad Du lovade mig förrän Du reste... allt har öron och ögon som omger en utlänning i tider som dessa», hette det i ett annat brev från den orolige styvfadern. I fall Ludvig behövde anmäla sig hos själve överståthållaren, som var Ehrensvärds gamle förman vid artilleriet Carl C. Mörner, skulle han hälsa från Ehrensvärd och presentera sig som hans styvson.

Man undrar om inte den unge Heiberg någon gång log åt den avhållne »Gyllebourgs» förmaningar, åtminstone när

hans tanke sökte sig till dennes förflutna? Ehrensvärd själv förklarade med en stilla ironi i breven till Fredrik Gyllenborg att han nu höll moralpredikningar för sin älskade Ludvig i vilka han enträget upprepade vad han i samma ålder trakterats med av mostrar, mor och morbröder. Den äldre generationen hade haft skäl att varna, Fredrik mindes det säkert, ty Ehrensvärd hade ofta varit obetänksam. Men förmaningarna hade tydligen trots allt burit frukt hos honom, ty nu kunde ingen vara »attentiusare» än han — han var verkligen sin egen motsats från ynglingaåren.

Ehrensvärd bad Gyllenborg ta hand om Ludvig i den mån hans strängt upptagna tid så medgav och att presentera honom för deras syssling J. G. Oxenstierna. Ludvig var van att umgås med de högsta ämbetsmännen i Danmark, ingen skillnad om de innehade Dannebrogen eller till och med Elefantorden, förklarade styvfadern med en stilla självkänsla. Rosenkrantz hade givit ynglingen en del rekommendationer men Ehrensvärd ville att han främst skulle uppsöka Axel Silverstolpe, dennes bröder och far, den vördade »onkeln», vars död brevskrivaren ännu var okunnig om, Lars och Jan David Silverstolpe och Johan Gyllenborg. Han hade brev till alla. Taube kunde man ju inte lita på. Fredrik visste hur tankspridd och slarvig han var, det hade varit en mycket brydsam tid för Ehrensvärd medan kusinen med familj vistats i Danmark och försökt ordna sin segslitna arvsfråga. Mest behövdes dock Fredriks hjälp om »så olyckligt skulle hända att det kom till krig» ty en dansk, på resa hem, var då säkert i fara på de svenska landsvägarna.

Kriget dröjde likväl att utlösa väpnade aktioner och unge Heiberg kunde vid jultiden obehindrat resa hem, vilket var mycket mot hans önskan, ty han flammade hett för Taubes unga grevinna och förorsakade sin något exalterade och mycket ömma moder därmed verkliga själskval. Medan besöket varade hade Fredrik Gyllenborg verkligen i mån av tid efterkommit Ehrensvärds uppmaning och i samvaron med Ludvig återupplivat minnet av sin ungdoms »vittra lekar», Axel Silverstolpe och hans anhöriga hade visat ynglingen stor vänskap och Paykulls, som han kände från deras visiter i Kö-

penhamn, hade skämt bort honom efter bästa förmåga. Den närmare släkten hade dock märkbart krympt ihop under det nya seklets första decennium. Döden hade farit hårt fram på den Ehrensvärdska sidan och lämnat kvar blott syskon- och kusinbarn om man undantog systemen Anna Maja Palmfelt och gamla svågern Piper, vilka snart efter Ludvigs besök skulle skördas av liemannen. Bland Ehrensvärds vänner hade unge Heiberg också uppsökt Nils v. Jacobsson, något som styvfadern varit mycket angelägen om, och det hade varit nära att han blivit bekant med madame de Staël, som vistades i Stockholm och som han hade kunnat hälsa från styvfadern, om inte kärleken till Ehrensvärds ohöjda missnöje lagt beslag på hans tid och intresse.

Det dystra politiska perspektivet svartnade yttermera efter styvsonens hemkomst. Av min lilla stämningsskildring kring unge Heibergs resa torde Ehrensvärds syn på läget och sorg över utvecklingen ha framgått. Den unge mannens svenska erfarenheter, de brev han medförde till hemmet och de skildringar han gav betydde naturligtvis förnyade kontakter med det gamla hemlandet och mildrade måhända tyngden av de politiska upplevelser Ehrensvärd nu fick lov att uthärda.

De franska framgångarna i Ryssland gjorde, att Karl Johan på hösten 1812 fick vänta förgäves på tsarens hjälptrupper. Sverige måste då nöja sig med att stå gevärd för fot, ty kronprinsen varken ville eller kunde bryta med Napoleon och ingripa i storkriget förrän han vunnit säkerhet i fråga om Norge. Karl Johans ställning var förvisso svår när fransmännens intåg i Moskva syntes ge de bedömare rätt, som förordat ett troget fasthållande vid den för Sverige dittills så påfrestande franska linjen. Hans belägenhet vann likväl föga på den tvärande vändning som krigslyckan tog när Napoleon efter Moskvas brand och vinterns inbrott tvangs att anträda sitt katastrofala återtåg. Med ryssarnas inmarsch i Tyskland blev Danmarks deltagande i kriget mot Frankrike viktigare än Sveriges och tsaren sände furst Sergej Dolgorukij till Köpenhamn för att förmå Danmark att ansluta sig till det rysk-preussiska vapenbrödraskapet mot Napoleon. Dolgorukij lovade som känt

Det politiska testamentet

danske kungen att Norge skulle uteslutas ur den politiska diskussionen om Danmark bytte sida i den europeiska vapenleken. Fredrik VI var redan i färd med att efterkomma uppmaningen, när i maj budet ingick att England, som i likhet med Ryssland förpliktat sig att ge Norge åt Sverige, stod fast vid sitt löfte. Fredrik förmåddes av denna nedslående nyhet till en ny omsvängning och uppträdde åter som Napoleons ståndaktige allierade, ty detta tycktes vara den enda vägen att rädda Norge åt riket. Napoleons nederlag var ännu långtifrån givet: i själva verket slöto Ryssland och Preussen i juni vapenstillstånd med Frankrike och Österrike försökte åvägbringa fred.

Kriget kom dock på hösten i gång på nytt, inte minst tack vare Karl Johans ansträngningar, och Ryssland bröt med Danmark. Fransmännen ledo förintande nederlag på den tyska krigsskådeplatsen. Mot slutet av oktober vände sig Karl Johan trots stormakternas motstånd med nordarmén mot Hamburg och Holstein i stället för att delta i angreppet mot den franska Rhenlinjen. Han ville nu framtvunga Norges avträdande och fick därtill sent omsider Alexanders fulla stöd. Fälttåget i Holstein blev som bekant en såväl diplomatisk som militär kraftmätning. Det mynnade ut i fredstraktaten i Kiel, avslutad i januari 1814, i vilken Fredrik avträdde Norge för att i stället få svenska Pommern och en miljon riksdaler banko.

Ehrensvärd hade i oktober 1812 förklarat för Fredrik Gyllenborg att det fanns många svenskar i Danmark vilkas belägenhet vid ett svenskt angrepp skulle bli ytterst bekymmersam. Att Danmarks huvudö inte blev krigsskådeplats måste ha berett honom åtskillig lättnad; det var dock ganska begripligt att han nu under kriget ville ådagalägga sin lojalitet mot det nya hemlandet och beslutsamt mottog dansk »infödsrätt» när kung Fredrik »av egen drift» — Thomasine Gyllembourgs ord — erbjöd honom naturalisation under hans eget fäderneärvda namn. Vår vän kallades nu baron Gyllembourg-Ehrensvärd och kunde med skäl säga att han sent omsider i Danmark fått den sociala upprättelsesom han under så många år förgäves hoppats erhålla i Sverige. Hur smärtsamt brödrakriget än kändes för honom, skapade det dock klara linjer i hans

civila förhållanden; en märkbar förändring i sina yttre livsbetingelser hann han dock inte uppleva — han dog ju förrän normala tider återkommo.

Den norska frågan löstes som känt inte med Karl Johans penndrag i Kiel. I Sverige hade man rätt allmänt invaggat sig i föreställningen att en stor del av Norges »nation» önskade anslutningen till det konstitutionella Sverige, som erbjöd ekonomiska fördelar, naturliga gränser och befrielse från enväldets ok. Nu visade det sig likväl att »svenskepartiet» under ledning av Herman Wedel-Jarlsberg alls icke häde den styrka och det inflytande över opinionen som man i Sverige velat tro. Norrmännen vägrade att vara varan på en av tidens typiska själamarknader, och detta ehuru Karl Johan genast efter byteshandeln med Danmark lovade Norge en fri författning och en egen folkrepresentation, vilken sistnämnda skulle ha del i lagstiftningen samt fullständig självbeskattningsrätt.

Vad de norska frihetsvännerna eftertraktat, hade egentligen inte varit sprängningen av riksbandet med Danmark, utan i förut skildrad tidsstil förverkligandet av medborgarfriheten och hävdandet av det egna borgerliga statsamfundet. »Kronprins Fredriks tid» hade även i Norge haft många lovtalare, men radikalismen hade dock samtidigt varit mera framträdande där än i Danmark. Jag vill i detta sammanhang också påminna om det starka norska inslaget i de köpenhamnska »republikanernas» krets. Rekapitulera vi »For Sandheds» medlemslista, finna vi rent av att det norska blodet dominerade. Krigsåren efter 1807 hade utgjort en svår period och tyngt mera på Norge än på Danmark. Den engelska blockaden, kontinentalsystemet och felslagen årsväxt framkallade dyrtid och livsmedelsbrist, ja, verklig hungersnöd, och allt detta medan förbindelserna med Danmark tidvis voro ytterst begränsade. Men just denna sistnämnda omständighet tvingade också fram förhållanden, som i hög grad stimulerade norrmännens självhävelsebehov och patriotism. Fredrik måste under en längre period låta Norge ha en nationell regering och 1811 gå in på att ett universitet upprättades i Kristiania. 1813 utnämnde kungen till och med en ståthållare och anförtrodde uppdraget

åt sin kusin, den populäre tronföljaren prins Kristian Fredrik. Opinionsen mögnade tack vare allt detta snabbt för det självständighetstankens och den spirande romantiska nationalkänslans genombrott åt vilket freden i Kiel som känt och nämnt gav utlopp. Nationer ägdes inte, förkunnade man. Löste Fredrik härskarfördraget, återgick suveräniteten helt naturligt till Norges folk, som det kom an på att avsluta ett nytt samhällskontrakt. Kristian Fredrik övertog ad interim styrelsen som »regent» och val utlystes till den berömda konstituerande riksförsamlingen på Eidsvold.

I Danmark applåderade mången. Norsk medborgarfrihet och ett nytt tvillingrikē hägrade. Från alla håll strömmade goda råd över havet; grundlagsfäderna på Eidsvold voro väl försedda med dels självförfattade, dels insända konstitutionsprojekt och författningspromemorior, när de den 10 april samlades till sitt viktiga värv. Att den förhärskande tonen skulle bli radikal var helt naturligt; man var inte bunden av det historiska arvet såsom 1809 års män i Sverige, man hade ett psykologiskt lätt förklarligt behov att lägga ett långt avstånd mellan statens nya gestaltning och enväldet och man levde i ett samhälle där inflytandet fanns hos den borgerliga överklassen på landsbygden och i stad. Det var under sådana förhållanden ganska givet att 1791 års franska författning skulle bli den segrande förebilden, väl kringgårdad av lämpliga censusbestämmelser och kompletterad med det avsevärda mått av maktbalans i Montesquieus anda, som ansågs behövt för att undvika de franska misstagen och undgå den svaga regering som i Frankrike förlamat även legislativens kraft. Att hänförelsen var nyskaparnas, icke reformatornas, var uppenbart. Ehrensvärds lyckönskan till männen på Eidsvold, som jag satt som motto över detta kapitel, träffade grundtonen i riksförsamlingens gärning: man kunde obehindrad av gamla former bygga upp idealstaten. Det var ingen tillfällighet att sörenskriver C. M. Falsens och lektor J. G. Adlers tidigt författade utkast till en konstitution för kungariket Norge inleddes med en proklamation av de mänskliga rättigheterna i amerikansk och fransk stil — frihet, säkerhet och äganderätt — och att vi där finna

den gamla naturrättsliga satsen om människornas lika börd. Att människorna födas fria och jämlika inför lagen var konstitutionens kungstanke och Falsen avsåg sig själv högtidligt sitt adelskap, ehuru grundlagen blott nekade kungen att förläna personliga eller ärftliga företräden och inte förknippade någon företrädesrätt med frälse börd.

Falsens och Adlers vidlyftiga projekt levererade som känt det huvudsakliga materialet till grundlagsbygget på Eidsvold. Falsen invaldes i konstitutionsutskottet, vars förslag i jämförelsevis litet förändrad form den 17 maj antogs och underskrevs av riksförsamlingen. Kristian Fredrik valdes sedan omedelbart till kung. Som vi veta dröjde det dock ej många månader, förrän Karl Johan med Englands och Rysslands stöd nödgade norrmännen att med i stort sett räddad författning, men förlorad självständighet och kung underkasta sig fredens i Kiel beslut.

Falsens fader Enevold de Falsen, assessor i Højesteret i Köpenhamn till 1802 och känd skald, hade hört till den Buntzen-Heibergska umgängeskretsen och varit bland dem som inte brutit med Ehrensvärd och Thomasine. Sonen Christian Magnus kände vår landsflyktning och hans intresse för författningsfrågor allt sedan sin ynglingatid. Han hade träffat Ehrensvärd också senare. Hans bror Jörgen Conrad, officer vid danska flottan, hörde till det Gyllembourgska hemmets käraste yngre vänner; bägge bröderna hade i likhet med Ehrensvärd hoppats på en nordisk union med fri författning i de tre rikena. Att C. M. de Falsen nu vände sig till Ehrensvärd och uppmanade honom att framlägga sina synpunkter på en författning för Norge kan därför knappast väcka vår förvåning.

Ehrensvärd efterkom med iver uppmaningen. Han delade fullt ut Prams och andra danska norrmäns hänförelse över utvecklingen i Norge och hade i motsats till sin gamla vänkrets i Sverige ringa förståelse för det norska »svenskepartiets» strävanden. Men han hade inte på många år haft skäl att »de-

Det politiska testamentet

brouillera papper» i konstitutionella spörsmål och fann tiden — några aftontimmar — för knapp för förnyade studier i gamla anteckningar. Hans reflexioner fingo följaktligen inte formen av ett verkligt betänkande; han nöjde sig med att sätta »Lidet politiskt Ruskomsnusk» på papper och sände den 1 april sin blandade politiska anrättning — ty det avsåg ju rubriken — till Falsen för dennes privata användning. Falsen måtte dock inte ha gillat Ehrensvärds anspråkslöshet — kanske främst för att kritiken av Sveriges regeringsform kunde utnyttjas — ty han inlämnade skriften till riksförsamlingen där den upplästes i plenum den 4 maj, dock utan att författaren röjdes. Den lades samma dag som nr 19 till huvudprotokollet, men inte under sin egen rubrik utan med en av Falsen skapad anspråksfullare beteckning: Falsen kallade betänkandet »Anmärkningar och förslag med hänsyn till en konstitution för kungariket Norge».

Behandlingen av konstitutionsutskottets förslag till regeringsform, som ju i hög grad bar prägeln av Falsens skaparmöda, började i riksförsamlingen just denna 4 maj. Att Falsen gillade Ehrensvärds antiaristokratiska betänkande, som gick ihop med hans egna åsikter, framgår av att han anförde det i sina diskussionsinlägg och i plenum den 7 maj såg sig föranlåten att yppa författarens namn. Att detta skedde just då talar för sig. Det var nämligen i denna sammankomst som Falsen avstod från sin adliga värdighet och som tvenne i Ruskomsnusks mening viktiga frågor fingo en önskad lösning: församlingen biföll förbudet för kungen att bevilja personliga eller ärftliga företrädesrättigheter och godkände ett ändringsförslag av Falsen själv som ville ge kungen fria händer vid organisationen av statsrådet. Ehrensvärd förordade också bestämt frihet i denna punkt.

Redan ett flyktigt ögonkast på Ehrensvärds Ruskomsnusk visar att hans synpunkter förunderligt väl stämde överens med dem majoriteten på Eidsvold skulle komma att anlägga. De riktlinjer för författningsarbetet som konstitutionsutskottet att börja med utarbetade och riksförsamlingen godkände, voro

sålunda också beaktade i Ehrensvärds skrift, vilken jag nu ber att få presentera.

Ehrensvärd framhöll till en början att folkets och landets karaktär äro bestämmande för den konstitution som skall efterlevas. Tesen känns lätt igen; den förekommer både hos Montesquieu och Rousseau. Hos skandinavisten Ehrensvärd förde den till uppställandet av sex gemensamma, allmänna grundvillkor för de nordiska folkens författningar. De tre första punkterna gingo ut på att regeringen skall vara konstitutionellt monarkisk, dock icke alltför inskränkt, att nationen genom sina representanter skall deltaga i rikets regering och att den allmänna lagstiftningen och beskattningsrätten böra ligga i händerna på nationens representanter. Den fjärde punkten, som var typisk för Ehrensvärd, förklarade att armén inte fick bygga på konskription eller värvning, därest den skulle besjålas av nationalkänsla och sann militäranda. Ehrensvärd svärnade som vi se fortfarande för det jordbundna gamla indelningsverket, för det närande svenska krigarståndet som en gång i tiden väckt Raynals beundran, och han kunde inte finna behag i det från slutet av seklet moderna konskriptions- eller utskrivningssystemet ehuru detta i regel vilade på den allmänna värnpliktens princip. Mången av hans konstitutionella vänner i Sverige tänkte annorlunda i denna fråga; indelningsverket var dock grundlagsfäst. Den femte »nordiska» punkten yrkade på fritt spelrum för all nationell företagsamhet och yrkesflit, något som till fullo överensstämde med det norska konstitutionsutskottets riktlinjer. Det behöver näppeligen framhållas att vi här återfinna den ekonomiske liberalen Ehrensvärd, som vi i ett tidigare kapitel stiftat bekantskap med. Den sjätte punkten visade klart likheten i det politiska tänkandets utveckling hos Ehrensvärd och hans tidigare meningsfränder i Sverige: den exekutiva makten, hävdade han, bör i alla sina grenar göras så kraftfull som möjligt ty »de nordiska folken kunna ej vara lyckliga utan frihet men de behöva allvarsamma lagar för att icke missbruka den».

Vad man bestämt bör sträva att undvika, fortsatte han med stark betoning, är för det första aristokrati, för det andra äm-

betsmännens »våldsamma» inflytande. »Den konstitution, som i Norden kan förebygga dessa två onda ting och ge skydd mot dem, tryggar bäst friheten och lycksaligheten». Sveriges revolutioner ha utan undantag haft dessa två landsplågor till sin egentliga orsak, hette det vidare. Omdömet var onekligen väl schematiskt. Vi skola likväl se att Ehrensvärd i hög grad byggde sin kritik på det och att han ingalunda stack under stol med sin uppfattning att den nya svenska konstitutionen icke heller löst uppgiften att skydda staten för aristokratiens och det byråkratiska godtyckets destruktiva inflytande. Att domen över ämbetsmannaklassen och adeln i Gustav IV Adolfs Sverige i mångt och mycket var berättigad och att Danmarks tjänstemän besjälades av en bättre anda torde ju ej kunna förnekas.

Ehrensvärds följande reflexioner saknade icke ett romantiskt drag. Ett bergsfolk har fantasi, förklarade han, och denna inbillningskraft bör icke förkvävas utan ledas och förädlas. Man bör ge den en religiös tendens men ingalunda så att hierarki blir konsekvensen. Man bör införa religiösa nationalhögtider: jul och midsommar äro lämpliga tidpunkter och firas ju annars också. Men med den religiösa tendensen skall en politisk förbindas. Dagen för »Norges nya skapelse», alltså konstitutionens antagande, bör sålunda göras till en verklig nationell högtidsdag. Norrmännen kommo som känt att dela denna Ehrensvärds uppfattning. Det var allvarsamma tvister som skulle uppstå mellan Karl Johan och dem kring firandet av den 17 maj! Även de rent religiösa handlingarna såsom dop, konfirmation, nattvard, vigsel och jordfästning ville Ehrensvärd ha reformerade — vi minnas hans intresse för saken sexton år tidigare — och på så sätt inflyttade att de gävo näring åt känslan, förståndet och fantasien. Folkuppföstringsfrågan — National-Opdragelsen — kallade han en viktig konstitutionell fråga. Där fanns mycket fel att rätta och de dåvarande principerna för den dansk-norska undervisningen i allmogeskolorna kunde han inte förmå sig att godkänna.

Det är svårt att säga vilka reformer Ehrensvärd här tänkte sig! »National-Opdragelsen» var ju upplysningsmannens Sesam som skulle öppna väg till ett större allmänt mänskligt

värde. Ehrensvärd åsyftade säkerligen ett förminskat kyrkligt inflytande på folkbildningen. Landbrugs-Bogholderiet innehöll tydliga vinkar i detta avseende. Han var också av allt att döma starkt påverkad av Laurids Engelstofts bok om Nationalopdragelsen, som pläderade för folkfester, nationalskådespel och politisk konfirmation, ehuru detta sista krav anmärkningsvärt nog inte framfördes i Ruskomsnusk. Förebilden därtill var som känt lånad från republikens Frankrike. Också i den Silverstolpeska kretsen var folkuppfostringsfrågan ett brinnande spörsmål. Gustav Abraham ägnade den hela sitt intresse: han ville uppfostra den kommande generationen till den lagliga frihetens rätta förståelse och ett nationellt sinnelag. Hans pedagogiska gärning fick också starkt götiska drag.

Ehrensvärd förklarade att all grundlagsskapelse väl lämpligast måste bygga på ett lyckligt urval av det i de existerande och tidigare författningarna tillbudsstående mångskiftande materialet. Själv hade han under snart aderton år blott sporadiskt sysslat med konstitutionsproblemet. Han inskränkte därför sina anmärkningar till principer som särskilt etsat sig i hans minne i samband med »vår tids representativa huvudförfattningar», den franska, den svenska, den amerikanska och den engelska. Det var dock blott de två förstnämnda som han ansåg sig kunna använda för en i norsk bemärkelse konstruktiv kritik; de lågo både för honom och grundlagstiftarna på Eidsvold närmast till hands och utgjorde de lämpligaste jämförelseobjekten: Frankrike var det doktrinära föregångslandet och Sverige det naturliga praktiskt-politiska och nationella föredömet. Enligt Ehrensvärds upplysningsrecept betingade ju den nationella likheten mellan Nordens folk iakttagandet av enahanda grundlagsprinciper.

I den nyssnämnda författningsfyrväpplingen var den svenska konstitutionen enligt Ehrensvärds mening »den sletteste». Vi skola dock snart se att hans omdöme främst avsåg den svenska ständsrepresentationen. Senaten var den franska författningens huvudsakliga skönhetsfel — läsaren minns säkert min redogörelse för den. Senaten förutan voro den franska författningens principer måhända de lämpligaste för ett land utan

mycken adel. De fel, som nu funnos i senatens »exekution av parlamentsledamöternas och de röstberättigades val» voro främmande för Englands författning. Ett land med mycken adel och tillika rik och upplyst adel kunde komma väl tillrätta med den engelska konstitutionens grundsatser. Norge var inte ett sådant land. Om den amerikanska författningen, hans ungdoms hänförelse, hade Ehrensvärd underligt nog intet annat att säga än att dess principer i väsentliga stycken liknade den engelska konstitutionens, något som otvivelaktigt i dåtidens ögon var riktigt men hos honom förvånar. Under den franska republikens dagar hade han mest fäst avseende vid de moment som skilde lordernas England från jämlikhetens amerikanska union! Uppenbarligen hade studiet av de engelska liberalernas arbeten, som ju satt djupa spår i hans ekonomiska författarskap, sedermera förmått honom att revidera sina synpunkter.

»Jag klandrar den franska konstitutionen för senatens skull», förklarade Ehrensvärd, »och detta emedan jag inte kan se annat än att i senaten ligger ett frö till en tryckande aristokrati (=klassvälde). Senaten skall motväga kejsarmakten men vad kan uppväga senatens makt när kejsaren inte är en Napoleon? Under svaga kejsare inskränker senaten kejsarmakten, men när en man av geni, som vill regera själv, kommer på tronen, gäller hans första krig senaten. Denna friktion slutar med revolution som i allmänhet slutar med despotism... Den romerska historien bevisar detta. Den svenska likaså. Senaten (=riksrådet) var mäktig på kungamaktens bekostnad under de svaga kungarna Fredrik och Adolf Fredrik. Gustav III förde krig mot rådet, besegrade det, upplöste det och tog enväldsmakten.»

Denna synpunkt på förenings- och säkerhetsaktens bakgrund är rätt åmärkningsvärd, ty den var inte hans ynglinga-års. Vi minnas hur verksamt förtrytelsen över riksrådets upplösning befrämjat de revolutionsplaner som utmynnat i kungamordet; nu ställdes Gustav III:s åtgärd in under den historiska konsekvensens synvinkel vilket ju betydde en förminskning av den personliga skuldbörda Ehrensvärd tidigare velat tillvita kungen. Att Ehrensvärds historiska orsakskedja inte fångade

det väsentliga skälet till 1700-talets svenska samhällsoro, var naturligtvis en sak för sig.

Efter en del ytterligare reflexioner om Napoleon och Frankrikes senatus consultus sade sig Ehrensvärd vilja bevisa sitt påstående att den senaste svenska konstitutionen var den sämsta av de uppräknade fyra författningarna. 1809 års regeringsform hade inte ett enda år existerat utan att kränkas. »Offensivkrig, konskription, bortgivna territorier — Pommern —, ett tillhandlat kungarike, beslut om dess organisation och allt detta utan att ständerna tillsports: kan en konstitution skjutas mera åt sidan? Men när den kan åsidosättas så inom sitt första lustrum, så är väl detta ändå ett bevis för att dess grundval var mycket illa beräknad. Detta bevis är a posteriori; men man kan också bevisa bristfälligheten a priori.»

Att Ehrensvärds a posteriori-omdöme var ganska hårt ligger i öppen dag. Vad offensivkriget beträffade gav grundlagen monarken rätt därtill, ehuru lagstiftarna på allt sätt försökt förekomma att krig kunde föras utan ständernas gillande. A priori-beviset för konstitutionens brister fann Ehrensvärd i ständsrepresentationen samt i någon mån även i bestämmelserna om statsrådets sammansättning. Att han här kländrade omständigheter som också i Sverige ansågos vara i behov av förändringar och jämväl gjordes till föremål för upprepade förbättringar sedan det yttre läget stabiliserats, torde vara känt för läsaren. Ehrensvärds kritik bör därför i rimlighetens namn jämföras med de svenska reformivrarnas och inte, såsom skett, betraktas som en manifestation av mot Sverige fiendliga tänkesätt. Ingenting kunde vara mera främmande för honom. Vi veta ju även att representationsreformen från ungdomsåren varit hans politiska kungstanke.

»Kan en sämre princip finnas för en representation», sporde Ehrensvärd, än svenska riksdagens fyra »stämmor», som inte gävo resultat när de voro lika delade och av vilka den ena var talrikare än de tre övriga tillsammans? Ehrensvärd hade här givetvis inte orsak att beröra den nödfallsutväg att komma fram till beslut i brådskande frågor som utgjordes av de ännu rätt oprövade förstärkta utskotten. Han gav sig blott in på en kort

kritik av de fyra ståndens sammansättning och framlade därvid synpunkter som allmänt anlades av den svenska ständsrepresentationens motståndare. Läsaren må döma själv:

»Bland adeln är det varje familjs huvudman som möter vid riksdagen oberoende av om han har egendom eller inte. Följden är att åtminstone $\frac{2}{3}$ inte äga någonting förutom sitt ämbete och då de flesta äro yngre män, inneha de blott mindre tjänster. Ätminstone två tredjedelar äro således beroende av nåd eller pengar.» Trots denna dystra karakteristik måste Ehrensvärd likväl medge »det besynnerliga fenomenet» att adeln i motsats till flertalets individuella intresse i partikampen mellan hovet och oppositionen utgjort den senares kärna. Han framhöll dock, och det säkert med rätta, att en fjärdedel av ståndets medlemmar, som ju inte voro representanter i vald och utvald bemärkelse, saknade det mått av kunskaper som ledamöter av en lagstiftande församling borde äga.

Att prästeståndet med sina ca 50 riksdagsmän skulle tillåtas utgöra fjärdedelen av den lagstiftande makten fann han »absturt», »en kvarleva från hierarkiens tid»; med samma rätt kunde också de civila och militära tjänstemännen göra anspråk på att få bilda ett särskilt riksdagsstånd.

Bögarståndet hörde med rätta till den lagstiftande kåren; dess organisation var likväl ytterst felaktig. I allmänhet valdes börgmästarna, som levde på sina ofta rätt små löner, till ståndets riksdagsmän. De som till äventyrs voro mottagliga för mutor kunde därför köpas till billigt pris. I bondeståndet var verkligen varje medlems personliga intresse knutet vid landets, men tyvärr saknades här för det mesta de kunskaper som lagstiftare behövde. Då endast verkliga bönder kunde bli riksdagsmän var det givet att mycken okunnighet måste bli rådande och den av kungen utnämnde sekreteraren, som förde protokollet, få stort inflytande.

»Men det är inte nog med att ständernas komposition är dålig när man betraktar dem såsom de äro sammansatta», fortsatte Ehrensvärd som nu kom in på kapitlet ofrälse ståndspersoner, »den är det också när man beaktar de medborgarklasser som inte äga del i representationen, nämligen alla ägare

av fast egendom som sluppen inte gjort till huvudmän för adliga familjer och som inte äro besuttna bönder».

Den »del av nationen som gav de största bidragen till skatterna och försvaret» hade ingen röst i lagstiftningen och beskattningen. Tanken *var* orimlig för dåtidens borgerligt liberala tänkesätt, för vilket närande verksamhet i samhället var den enda verkligt berättigade grunden för aktiv medborgarrätt. Den personliga egendomen till vilken medborgaren ägde oförtytterlig, naturlig rätt och som staten var satt att försvara så långt detta inte skadade andra medborgares intressen, gjorde ju individen nyttig för det allmänna. Att endast och allena denna nyttighet skulle vara måttstocken för individens politiska rättigheter var en trossats av tillsvärdare suverän styrka.

Ehrensvärd hade dock även andra anmärkningar i fråga om ständerna på hjärtat vilka inte gällde den representativa principens tillgodoseende utan riksdagens kompetens. Ständerna hade alltför stora möjligheter att blanda sig i administrationens detaljer, hävdade han och förklarade att i en sådan sakernas ordning låg ett ständigt frö till omvälvningar, till partistrider och kabaler utan att ständernas makt verkligen tryggades. En snillrik kung kunde just i denna organisation finna goda hjälpmedel för att tillintetgöra ständernas makt.

Den nyinrättade svenska justitieombudsmannasysslan utgjorde i Ehrensvärds ögon en onödig och i vissa fall skadlig nyhet. Justitieombudsmannen var »ett slags censor» som skulle »vaka över att ständernas rättigheter och konstitutionen inte angrepos eller tillintetgjordes mellan riksdagarna». I teorien lät detta mycket bra, menade Ehrensvärd, men i praktiken tog det sig sämre ut. Det hade ju också genast framgått att justitieombudsmannen inte kunde utföra sitt uppdrag. Var denna ständernas ämbetsman en svag och inaktiv personlighet var han överflödig, ägde han kraft och geni måste regeringen betrakta honom som en obekväm mentor. I denna omständighet kunde då ligga en farlig friktion, som rev upp det inre opinionsläget. Justitieombudsmannen saknade maktmedel. Ville regeringen handla inkonstitutionellt skulle han snarare utså frön till uppror genom sitt klander än tvinga regeringen. Tjänsten

Det politiska testamentet

var byggd på ett på förhand förutsatt misstroende mellan statsmakterna som icke var ägnat att »sammansmälta regering och folk till den helhet, som väl dock bör utgöra varje författnings mål».

Ehrensverd medgav att en övervakning av ämbetsmännen var av nöden i Sverige. Deras välde var tryckande; folk fruktade tjänstemannen mera än lagen och massans förbittring kunde bli farlig för byråkratien och nedbryta all rättsordning — utom *ius canonicum* — om det någon gång kom till oroligheter. Det var naturligtvis ett vanskligt företag att giva ämbetsmännen all den myndighet de behöfde för att ändamålsenligt kunna verka för statens syften och att samtidigt sörja för att de inte genom maktspråk kunde undergräva eller förkväva den allmänna friheten.

»Ju enklare en stat är organiserad, desto mindre är den friktion som uppstår i styrelsen och man vinner då både tid och kraft.» Staten var kanske den enda mekanismen där en sådan samtidig besparing kunde göras, tillade Ehrensverd halvt skämtsamt och sammanfattade sin kritiks resultat i yrkandet att i Norge, där *en ny stat skulle grundas*, borde införas varken senat, kollegier eller en ständernas ombudsman. Till denna trias kom förstås att han bestämt underkände all på ståndsprinciper eller klassval byggd representation. — Ehrensverd skulle som känt inte få mycken orsak att klandra Eidsvoldsförfattningen för skönhetsfel av i Ruskomsnusk påtalad art!

Olägenheterna, som den norska konstitutionen borde undvika, upptogo det största utrymmet i Ehrensverds betänkande. På tal om vad som borde införas fattade han sig betydligt kortare. Jag nämnde nyss hans allmänna principer för en »nordisk» författning. Problemet senat förde honom in på organisationen av Norges framtida statsråd. Att kungen behöfde rådgivare kunde ingen förneka, men varför, frågade Ehrensverd, skulle de utgöra en församling som endast hade del i rådslagen men inte i exekutionen? Ett statsråd som urartade till en senat var av ondo och detta oberoende av om senatens medlemmar valdes av kungen eller tillsattes av folkets repre-

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

sentanter. Ehrensvärd kände sig för egen del förvissad om att kungens »dagliga råd» var ändamålsenligast hopsatt om det utgjordes av ministrar. Förehades i rådet angelägenheter som fordrade vidlyftigare diskussioner och expertis kunde monarken ju sammankalla ett sakkunnigråd för dryftning, i likhet med Frankrikes statsrådsmöten, och därefter i sin vanliga ministerkonsej fatta sitt beslut.

Ju mindre ämbetsmän och i synnerhet höga ämbetsmän det finns i en liten stat, desto bättre är det, förklarade Ehrensvärd som överhuvud ville ersätta den kollegiala principen med byråprincipen, där detta bara gick an. Han saknade all förståelse för det svenska statsrådets sex konsultativa ledamöter som icke voro chefer för bestämda förvaltningsområden; han ville ej heller ha tungrodda kollegier utan effektiva ministerier. Någon ministerstyrelse i enväldets bemärkelse gjorde han sig därvidlag inte till tolk för: ministrarna skulle råda monarken under fullt juridiskt ansvar inför folkrepresentationen.

I själva verket var Ehrensvärd här inne på en linje som också i Sverige skulle få allt flera anhängare. 1809 års statsrådsorganisation visade ju tämligen omedelbart sina brister men det skulle dock dröja en mansålder tills departementalreformen kunde genomföras. I Norge voro grundlagsfäderna förutseende nog att inte lägga hinder i vägen för ett råd av fackministrar. De gåvo på Falsens tillskyndan monarken långt friare händer att organisera statsrådets administrativa verksamhet än konstitutionsutskottet ansett sig böra föreslå. Det var ju också i detta sammanhang som Ehrensvärd av allt att döma kom att återopas.

Den juridiska ansvarigheten grundlagfästes i Norge på liknande sätt som i Sverige. Statsrådets ledamöter voro skyldiga att under laga ansvar yttra sin mening till det protokoll som måste föras och att göra energiska föreställningar mot lagstridiga beslut. Granskningsrätten och rättigheten att utkräva ansvar tillkommo representationen. Detta överensstämde med Ruskomsnusks åsikt. Norge fick dock ingen motsvarighet till den svenska regeringsformens berömda § 107, som i Ehrensvärds gamla hemland efterhand kom att utnyttjas till försök

att utkräva en viss politisk rådgivaransvarighet. Vi söka också i Ehrensvärds betänkande förgäves efter synpunkter i stil med den nämnda — och omstridda — svenska paragrafens.

Ministrarna skulle enligt Ehrensvärd vara innehavare av förtroendetjänster, något som helt stämde överens med tidens tänkesätt, och utnämnas samt avskedas medelst ett kungligt »penndrag». De ministeriella »centralkontorens» chefer skulle jämväl anses bekläda förtroendebefattning och få vara beröende av sina förmän, ministrarna. Övriga statens ämbetsmän borde inte föravskedas annorlunda än med stöd av lagen.

Ehrensvärd sammanfattade sitt maktfördelningssystem för Norge på följande sätt:

»Den exekutiva makten skall ligga i kungens händer genom ministrar som äro ansvariga för att allt som befallles överensstämmer med lagarna. — Banken och beskattningen samt den allmänna lagstiftningen böra däremot uteslutande komma an på nationen genom dess representanter, som icke få befatta sig med administrationen på annat sätt än genom rättigheten att ställa ministrarna till ansvar för lagstridiga handlingar. — Organisationen av nationens representanter är ett av de viktigare problemen. För ett land som Norge tror jag att en kammare skulle vara lämpligast. En viss förmögenhet i fast egendom förefaller mig att vara den bästa måttstocken för utmätandet av rösträtten. Huruvida antalet representanter från varje kanton borde bestämmas i enlighet med dess invånarantal, dess förmögenhet eller någon annan måttstock är jag inte riktigt ense med mig själv om. Att de röstande böra äga en viss förmögenhet i fast egendom, därom äro alla ense, men därav följer naturligtvis inte, att man behöver äga någonting för att kunna bli vald. Väljarnas förtroende bör vara det enda som den valde behöver äga. — Kungen bör, efter att ha hört sina ministrar, kunna sluta förbund, göra fred och förklara krig utan att fråga nationalrepresentationen. När nationen äger skattebevillningsrätten är detta ett tillräckligt starkt band på den exekutiva makten. Det är en motsägelse i den svenska konstitutionen att ge kungen rätt att ingå allianser men neka honom att förklara krig ty det sistnämnda blir oftast en följd av det

förstnämnda. Dylika motsägelser förebåda en konstitutions undergång och ge dessutom armén ett slags deliberationsrätt som det är onaturligt för en armé att äga.»

Man häpnar ovillkorligen när man läser de just återgivna två sista satserna. Vad menade Ehrensvärd? Han kände 1809 års regeringsform för väl, tycker man, för att inte veta att den gav monarken rätt att börja krig. Svek hans minne honom just på denna viktiga punkt? Eller ansåg han att inkallandet av ett utomordentligt statsråd, som skulle yttra sig under ansvar enligt § 107, och vissa andra bestämmelser gjorde att grundlagen tog rättigheten till anfallskrig samtidigt som den gav den? Ifall han inte i ett här ovan anført, tidigare sammanhang hade talat om Karl Johans inkonstitutionella offensivkrig — ett påstående som i och för sig skulle kunna förklaras — vore man benägen att tro att han på det nyss återgivna stället haft 1772 års regeringsform i tankarna! Eidsvoldsförfattningen kom att ge monarken rättighet att börja krig utan att stortinget tillspordes. Att Ehrensvärd förordade denna rättighet är emellertid anmärkningsvärt också bortsett från hans misstag i fråga om den svenska grundlagen. Han gav igen Gustav III en indirekt upprättelse: regeringsformen hade varit skulden till den militära deliberationsrätt, som utmynnat i såväl Anjalarörelsen som den svenska oppositionen mot kungens ryska krig, för att inte tala om kungens motdrag, förenings- och säkerhetsakten, som gjorde krig och fred till kungens prerogativ.

Ehrensvärd förbigick den dömande makten med värtalig tystnad ty den var ju oberoende i enväldets dansk-norska tvillingrike. Däremot avhandlade Ruskomsnusk den statsmakt som Axel Silverstolpe kallat den fjärde, nämligen opinionen. Dess uppgift var ju att upplyst ge upplysning uppåt. Det var också på detta sätt Ehrensvärd såg den. Han hade dock jämväl en annan säker upplysningskälla att hänvisa till, de statistiska underrättelsernas: »Att tryckfriheten bör tillförsäkras nationen i konstitutionen är en alltför viktig sak för att man skulle behöva frukta att en fri nation skulle kunna glömma att försäkra sig om den. — Att bestämma gränserna för denna frihet är ett problem som går över min spekulationsförmåga.

Tryckfriheten är ett gemensamt band mellan nationen och regeringen. Ett välordnat tabellverk är en icke mindre viktig källa till upplysning för regeringen. När den är som den bör och utan svårighet kan vara, bli regenten och hans ministrar så att säga allestädes närvarande. Mycket skriveri undviks och många mindre ämbetsmän inbesparas. Organisationen av ett tabellverk bör vara enkel. Det är lätt att bevisa, att det är bland de nyttigaste inrättningar en regering kan grunda.»

Ehrensvärds betänkande mynnade ut i några ekonomiska synpunkter som ånyo visade hans tidigare skildrade liberalism. Skatteuppbörden borde förenklas, påpekade han — givetvis med exempel — och skatt på ämbetsförrättningar inte få förekomma. Tullgränser inom landet fingo inte tillåtas. Allt som försvårade förbindelsen mellan land och stad eller olika orter, alla dessa inskränkningar som allmänheten hatade, borde i en välorganiserad stat vara avlägsnade.

»Ni är väl redan trött på mitt prat», hette det sedan i Ruskomsnusk, urskuldande och med adress till Falsen. »Jag är glad om Ni finner något däri som är värt att användas.» För att inte läsaren skall tröttna borde jag följa Ehrensvärds exempel och avsluta denna redogörelse för vad som kom att bli vår landsflyktings politiska testamente. Betänkandet utlade likväl ett ämne som inte blott förorsakat hans svenska skeppsbrott utan också fram till sekelskiftet utgjort hans »studiers och tankars käraste föremål». Det hade nu påbyggt med erfarenheter för vilka tidsskeendet, hans ekonomiskt-statistiska arbeten och drömmen om en nordisk union på konstitutionell grund fingo svara. Det må därför tillåtas mig att sammanfatta några synpunkter.

Av de knapphändiga anteckningarna om Ehrensvärds norska författningsförslag, som här och var förekomma i litteraturen, får man lätt intrycket att »tyrannmördaren» övergivit sin ungdoms gudar och att han, den enväldige Fredriks handgångne man, nu hyllade den starka kungamaktens princip. Monarken skall icke vara alltför inskränkt, Sveriges konstitution är den sämsta som kan tänkas, Norges författningsdag bör

firas som nationell högtidsdag — se där vad man får veta. I själva verket gömde sig ju i dessa tre smakbitar ur Ruskomsnusks gryta gamla, kära ingredienser. Eftersom lagstiftningen, beskattningen och statsbanken skulle vara representationens *exklusiva* reservat, får man väl antaga att Ehrensvärd i anslutning till 1791 års franska författning ville ge monarken endast ett suspensivt veto mot kammarens beslut. Kungamak- tens styrka skulle ligga i dess egen maktsfär, som skulle stöd- jas av ett ministerråd av kungliga förtroendemän, den skulle ligga i verkställigheten och administrationen som kammaren inte fick göra intrång på. Han ville med andra ord vad Eids- voldsförfattningen förverkligade. Men han skilde sig inte hel- ler i sin nyvunna förståelse för nödvändigheten av statsmakter- nas noggranna motvikt nämnvärt från de svenska konstituti- onalisterna, sin gamla krets. Han hade blott andra fakta att bygga på. Den svenska monarkens absoluta veto var en kung- lig fördel i jämförelse med Ruskomsnusks och Eidsvoldsför- fattningens exekutiv men uppvägdes på sitt sätt av de svenska ständernas mera utbyggda kontrollrätt. Att Ehrensvärds be- tänkande angrep den svenska konstitutionen är en sanning med modifikation. Hans besvikelse över den uteblivna representa- tionsreformen var djup; att detta hos honom kom mera till ut- tryck än bland »1809 års män» i Sverige var helt naturligt. Något angrepp i det ordets bemärkelse riktade Ruskomsnusk dock inte mot Sverige. Ehrensvärd tog sin kritik från det om- råde som han behärskade bäst och som även för de norska grundlagsfäderna var det närmaste och naturligaste. Såsom betänkandet var upplagt, framhöll det främst vad Norge borde undvika och tog sina exempel från Sverige. Hade Ehrensvärd gjort sig mödan att leta fram de punkter, i vilka han stod på den svenska författningens grund, och icke som nu helt omed- vetet accepterat dem och utgått ifrån dem, skulle han till sin egen förvåning ha funnit att de i själva verket dominerade hans samhällsbild. Han hade nått fram till samma väsentliga syntes som ungdomskretsen i Sverige. Lagbunden nordisk medborgar- frihet, historisk anknytning och statsmaktens delning samt jäm- na motvikt upptogo hans politiska synfält. Men detta synfält var

alltjämt upplysningsmannens, trots alla romantiska rekvisita. Också häri var han sig själv trogen — detsamma gäller ju som bekant för Axel Silverstolpe och många andra av de forna svenska upplysningsradikalerna. Att han yrkade på en konstitutionsdag för Norge var ju inte — ehuru det hävdats — något utslag av romantikens hänförda nationalkänsla; det var Frankrikes fjortonde juli, frihetens världsborgerliga högtidsdag, som utgjort förebilden.

»Men börja äro överdriftens dar:
Erfarenheten, förd på tidens vingar,
Bereder sanningen där irring var
Och lidelsernas harm till sansning tvingar.

Och nu, min vän — var glädjens tid förbi —
Med lugnets kom, rättseendets och styrkans . . .»

Dessa rader i Axel Silverstolpes skaldebrev till Jan Gyllenborg hade en ganska bister betydelse för dennes frände Carl Fredrik Ehrensvärd. När vår landsflykting kommit ut ur överdriftens år och in i sansningens var glädjens tid verkligen och på ett helt annat sätt förbi än Silverstolpes hälsning till Gyllenborg avsett.

Ju äldre han blev desto tyngre kände Ehrensvärd också trycket av sina levnadsvillkor. Ett lyckligt äktenskap var mycket men dock alldeles för litet för att kunna uppväga hans undanskymda existens, hans lott att blott arbeta utan att synas. Han hyste otvivelaktigt en mycket stark längtan att få vara obehindrat verksam och att få göra den allmännyttiga arbetsinsats som han kände sig i stånd till. Han skulle kanske lättare ha funnit sig tillrätta med sin anspråkslösa tillvaro om han hade kânt sig »skyldig» till stämpeln kungamördare. Men det gjorde han inte. Ju längre tiden led desto orimligare syntes det honom att han, som inte varit stort mera inblandad i tragedien den 16 mars 1792 än mängden av hans i Sverige mycket verk samma och ansedda ungdomsvänner, verkligen för all livstid skulle dela Horns och Ribbings öde. Han hade följt med i

strömmen, eldad av sin politiska sanningsfanatism. Men vad hade han haft med mordet att göra? I själva verket ingenting, ansåg han.

Ifall man får bygga på ett psykologiskt alibi, bevisade Ehrensvärds hållning på äldre dagar att hans brottslighet verkligen inte var större än domstolshandlingarna ådagalägga och att han blott ägt en begränsad kännedom om mordplanen men inte varit delaktig i den. Han strävade inte att som Horn och Ribbing hävda sig genom att oförändrat teckna Gustav III:s bild i svart, nej, hans attityd var i stort sett den utomstående, som hade råd till en reviderad syn på kungens politik, och han beklagade uppriktigt den opinionsförvillelse som hade fört fram till vad han 1792 betraktat som ett naturrättsligt motiverat tyranmord. Tonen i hemmet på tal om den mördade framgår tydligt av ett brev som Johan Ludvig Heiberg i slutet av oktober 1812 sände till modern och »Gyllembourg». Han beskrev där Gustav III:s staty i Stockholm som han ansåg återspegla en vacker och enkel idé: »den står just på det stället där kungen steg i land då han kom hem från finska kriget och förde freden med sig. Med den ena handen stöder han sig på ett roder och håller tillika en lagerkrans som är virad kring roderet. I den andra handen har han en olivkvist vilken han räcker fram som om han ville förevisa den för staden. Inskriptionen är också lyckad. Den lyder »åt konung Gustav III, lagstiftare, segervinnare, fredens återställare». Det finns ingen ironi i brevetts ord. Så skriver man inte till en avhållen person om man har orsak att förmoda att orden kunna smärta!

Att trestatsskandinavismen blev framgångslös var naturligtvis ett hårt slag för Ehrensvärd, som av fullaste övertygelse lagt ner sitt hjärta och mycken möda i arbetet för unions-tankens förverkligande. Att unionen skulle ha medfört en större personlig upprättelse för honom än det 1813 förvärvade danska medborgarskapet kunde skänka, var ju också ganska givet. »Hans Yndlingsidé det forenede Skandinaviens fuldkomne Adsplittelse tillføiede hans lykkelige Humør et dødeligt Stød og, som jeg altid tror, lagde Grunden til den Orm, som fortærede hans kraftfulde Liv», skrev Thomasine 1818 till

Det politiska testamentet

Gierlew. Ändå synes det mig som hade familjetraditionen i det Heiberg-Gyllebourgska hemmet något för kraftigt understrukt hans förtvivlan och sorg över planens misslyckande. En viss romantisering är oförneklig. Ehrensvärd måste ha vetat att stämmingsläget i Sverige var mycket mot Fredrik — i själva verket framgår hans kunskap därom ur hans brev — och att utsikterna för att Fredrik skulle bli vald voro små. Hans tro på framgången kan inte ha varit stark nog att motivera den melankoli och brutna livskraft som enligt hans fru blevo en följd av misslyckandet. Hans svärmod, jag bör kanske hellre säga otillfredsställdhet, var äldre och djupare än så. Jag har redan försökt teckna den. Thomasine ängslades över hans lidande ansiktsuttryck, men hans brutna hälsa måste förstås ha haft en konkretare orsak än blott psykiska skäl. Vad han led av är dock svårt att säga; det enda vi veta är att den sjukdom som förde till hans död den 10 maj 1815 var förenad med öronvärk jämte böld och svindel. Vi böra säkerligen beakta att med undantag av Anna Maja Palmfelt hans syskon alla dött i sin bästa ålder; av bröderna hade endast Carl August blivit äldre än vår vän. Fadarsarvets mått av fysisk hälsa var uppenbarligen från början snävt utskiftat.

Vi veta rätt mycket om Ehrensvärds bortsett från finanserna inte alls så dystra fem sista år. Låt oss först se på skuggorna. Han hade som mången annan i umgängeskretsen mycket envisa penningbekymmer, framkallade av penningvärdets försämring och levnadskostnadernas oerhörda stegring, som inte motsvarades av en tillräckligt kraftig ökning på inkomstsidan av hans kassatabeller. Vi förstå hans svårigheter när vi läsa i brev till F. Gyllenborg att han redan 1812 gav ut fyra gånger mera än han tog in. Samma år såldes också det skövlade Ruhedal-Bondebjerg, men till en spottstyver som slukades av inteckningarna. Ehrensvärd uppbar sedan 1809 ett årsarvode på omkring 1000 Rdl. ur den såkallade partikularkassan, men detta belopp förslog inte långt. Det var en stor besvikelse för makarna att deras arvslott efter den 1807 avlidne gamle Buntzen blev mycket obetydlig och att Taubes process om det Hessensteinska arvet, som vi här inte skola gå in på, var fram-

gångslös, ty Ehrensvärd hade del däri. Vid sin död var Ehrensvärd skyldig pengar till höger och vänster och boet konkursmässigt. Kungen efterskänkte sedan vissa skulder och gav Thomasine Gyllembourg en pension om 400 Rdl. Samtiden såg däri en gränslös godhet. Ehrensvärd skulle knappast ha delat denna uppfattning. Han hade hoppats att hans änka skulle få behålla hela hans »pension» ur partikularkassan. »Hans majestät har alltid varit nådig mot mig», anförtrodde han J. C. de Falsen i ett sista brev och fortsatte med påtaglig bitterhet: »Han har likväl med njugg hand lönat min strävan, vetenskapliga flit och goda vilja att tjäna honom. Han har varit ingenting mindre än generös . . . Hade hans majestät belönat mig såsom jag tror mig ha förtjänat det skulle jag icke ha behövt efterlämna skulder . . . så sparsam som min hushållning varit.»

I själva verket var ställningen dock inte hopplös. Ehrensvärd hade säkerligen kunnat rida ut svårigheterna om han fått leva och med ett förbättrat danskt finansläge kunnat njuta frukterna av sin förändrade sociala ställning. Som det nu gick blev hans död också bortsett från känsloskålen ett fruktansvärt slag för hans familj. Ekonomien hade i mycket byggt på Ehrensvärds oftast mer eller mindre tillfälliga arbetsförtjänst, som nu föll bort. Under de danska krigsårens järntid hade det ständigt gällt att arbeta under högtryck. Det hade han också gjort, bunden vid sitt skrivbord av troligtvis främst statistiska uppgifter. Han utvecklades på detta sätt till en ständigt stugusittande och piprökande Agamemnon, som förde en kärleksfull spira — Thomasine var en klen husmor — och räknade sitt husfolk.

Karakteristiken förekommer i brev till den unge Heiberg i Stockholm. De skrevos av familjens trogne vän, den kände musikern C. E. F. Weyse, som samma år 1812 komponerat sitt berömda sångspel »Faruk» till text av Oehlenschläger och som vid denna tid var en ständig gäst hos »Gyllembourgs». Unge Heiberg levde också sedan flera år hemma hos sin moder och styvfar. Ehrensvärd omtalade för Fredrik Gyllenborg att han i stort sett »gjort» Johan Ludwigs kostsamma uppfostran — Sverigesresan blev också dyr — och att han inte

skulle kunna älska en egen, enda son mera än han älskade den unge mannen. Tillgivenheten var som känt ömsesidig.

Det »Gyllebourgska» hemmet i hörnet av Amalie- och Blancogaden i Köpenhamn var ett gästfrihetens hemvist, som besöktes av »folk av alla stånd» för att citera Ehrensvärds ord till Gyllenborg. Umgänget, koncentrerat i synnerhet till torsdagsmottagningarna, återspeglade något av det bästa i dåtida danskt kulturliv. Ehrensvärd säges ha varit en lika charmant som kultiverad värd. Jag har redan tidigare namngivit vänkretsen som mot slutet av Ehrensvärds liv utökades med Oehenschläger och Baggesen. Vår landsflyktning, Thomasine och Johan Ludvig syntes också ofta hos den rike grosshandlaren Constantin Brun, vars hustru, den kända och spirituella författarinnan Frederikke, gjorde makarnas hem till ett centrum för Köpenhamns högsta societet och kulturelit. — Bland Ehrensvärds tidigaste och här inte förut nämnda danska vänner får den hjälpsamma familjen Holsten förvisso inte glömmas. Fadern, kommandören Chr. Holsten, dog redan 1811 men familjevänskapen fortsatte också därefter. Ehrensvärd var särskilt fäst vid sonen F. C. Holsten, en framgångsrik sjöofficer som 1811—13 tjänstgjorde som dansk generalkonsul i Sverige. Denne Holsten, en nära vän till J. C. de Falsen, var för övrigt svåger till Gierlew, som stationerats i Tunis, och de tre männen jämte gamle Tuxen, H. C. Ørstedt, Holbøll och läkaren F. G. Howitz hörde till makarna Gyllebourgs trognaste hjälpare. Överhuvud tycktes ju alla de bli Ehrensvärds vänner, som hans ekonomiska, agronomiska, statistiska eller politiska arbete bragte honom i beröring med. Jag tänker på Jessen, Kaas, Eppingen, Rosenkrantz och många andra vilkas namn i familjärt sammanhang förekommer i den rika danska litteraturen om det Gyllebourgska hemmet och J. L. Heibergs ungdomsår.

Vår landsflyktning behövde således inte sakna dansk vänskap och uppskattning. Mötte han då i allmänhet det fång därav som var efter hans förtjänst? Svaret är vanskligt att ge. Jag tror dock att man tryggt kan säga att det förflutna allttjämt förblev starkare än han. Jag åsyftar härmed inte blott det

Tyrannmördaren C. F. Ehrensvärd

politiska förflutna. Omdömet i Danmark kom ju dock utanför vänkretsen främst att gälla hans äktenskap, som trots allt aldrig förläts och som satte skuggor på bilden av hans karaktär.

Johan Ludvig Heiberg återknöt 1813 sin efter gosseårens rymning avbrutna förbindelse med Knud Lyne och Kamma Rahbek. Ehuru det aldrig kommit till någon öppen brytning mellan äkta paret »Gyllembourg» och Bakkehusets invånare, synes Johan Ludvigs med glädje hälsade återkomst till den intimaste Rahbekska kretsen dock icke ha medfört varmare relationer mellan denna och hans mor samt styvfar. Detta är ganska anmärkningsvärt, ty samma år slogs något av en bro också av en annan gengångare från de bägge parternas forna vänskapstid, jag menar Claes Horn, som fick återvända till Köpenhamn och i likhet med Ehrensvärd förvärva dansk »infödsrätt».

Livet hade farit hårt fram med det känslolösa snillet Horn och förändrat honom mycket under det dussin år som han och olycksbrodern Ehrensvärd inte råkats. Horn var snart en trägen gäst i det Gyllembourgska hemmet men fann sig för övrigt sämre tillrätta än förut. Tiden hade gått förbi honom och hans gärning och — dömt. Horn hade inte heller alls förmått höja sig över sin anspråksfulla egocentri. Han hade följaktligen blivit ro- och rotlös. Året efter Ehrensvärds död cirkulerade i svenska kronprinsens omgivning påståendet att Horn 1814 insänt ett författningsförslag till den svenskfientliga riksförsamlingen på Eidsvold. Det var naturligtvis Ehrensvärds för Horn okända betänkande som låg bakom ryktet. Horn företog sig då att avlåta en lång protestskrivelse till L. v. Engeström med orimliga klagomål över den »förrädiska» förföljelse för vilken han sade sig vara utsatt från de svenska gustavianernas sida. Pennalstret, som behandlats i Forsstrands bok »Konung och adel», gör ett mycket beklämmande intryck. Horns obalanserade hetta finner måhända en förklaring i det försök han vid denna tid gjorde att vinna den sjuttonårige prins Oskars bevägenhet. Han sände till prinsen sina nyss utkomna »Små skaldestycken» och lät dem åtföljas av en mycket klen dikt i vilken han alluderade på sin

Det politiska testamentet

och Oskars samtidiga vistelse i Lybeck 1807 och på de hyllningar Horn där fått frambära till »segraren», prinsens far. Poemet berömde ganska otympligt den unge arvfurstens strävan att uppträda och känna sig som svensk man:

... Tidigt lärde Du att känna
Värdet av en furstes lott
Och dess sanna ära, denna:
Att med glädje göra gott.
Svea söner! Fröjden Eder
Över Nordens tidevarv
Och den sällhet Er bereder
Faderns kärlek, sonens arv.
I den aktning fursten skänker
Landets rena tungomål
Är en borgen för det mål
Som han en dag hinna tänker.
Furste! Du skall bliva stor,
Nordens väl Ditt lov skall sjunga
När det äkta svenska bor
I Din barm och på Din tunga...

Det äkta svenska, som Horn ville se »stadgat» i prinsens »språk och tänkesätt» skulle naturligtvis leda till förståelse för den landsförvistets önsknningar och göra att »skaldens röst — suckande till fosterjorden...» fann gehör hos Oskar.

Horn försökte således också senare att få komma hem. Han hade genast efter Karl Johans val till svensk tronföljare gjort synnerligen allvarsamma ansträngningar i den vägen — liksom för övrigt också den i Neu-Wied vid Rhen bosatte Lilliehorn — men varit fullkomligt framgångslös. Det ingick inte i kronprinsens politik att visa sympati för kungamördare. Horn hade trott sig äga särskild utsikt att bli bönhörd eftersom han råkade känna Bernadotte. Han hade sammanträffat med marskalken 1807 i dennes egenskap av guvernör för hansastäderna och ansåg sig följande vår, då den franska landstigningen i Skåne var aktuell, ha gjort Bernadotte och Sverige (!) stora tjänster genom att lämna vissa militära upplysningar.

Ehrensvärd vände sig såvitt jag vet aldrig till Karl Jo-

han för att få återvända. Trots sin stora hemlängtan, sin önskan att i Sverige få röka en pipa med Fredrik Gyllenborg, Axel Silverstolpe och andra vänner tog han intet initiativ. Måhända att Johan Ludvig Heiberg gjorde något försök. I sådant fall erhöll han likväl ett negativt besked. Det var Sverige som fick komma till vår landsflykting, det var i Köpenhamn som ungdomsminnen och längtans pipor röktes.

»Rökom.»

Trots de oroliga tiderna och den dansk-svenska spänningen stego ej så få svenskar under dessa år över Ehrensvärds och hans hustrus tröskel. Besökarna kunna givetvis inte uppräknas. Mest kända äro kusinen Taubes långa vistelser i den danska huvudstaden. Han var där både 1809 och 1811—1812 och hans son ur första giftet blev ett välkommet sällskap för unge Heiberg. Paykull med familj kom likaledes på besök. Svågern, som redan hunnit med sitt tredje giftermål, mottogs med öppna armar, men i Taubes fall var förtjusningen hos Ehrensvärd och hans fru snart mycket dämpad. Detta gällde i synnerhet för det långa andra besöket, då den gamle skrävlaren Taube — Thomasines ord — och hans unga grevinna lade i dagen ett ständigt missnöje och en oresonlig ringaktning för allt danskt. »De ha törstat för det de icke kunde få svenskt vatten», skrev den upprörde Ehrensvärd till F. Gyllenborg, på vars av krigshotet dikterade uppmaning kusinen Taube sent omsider beslutat sig för uppbrottet till Sverige.

Under de sista åren av sitt liv hade Ehrensvärd glädjen att rätt ofta få råka sin sysling Adolf Henning Gyllenborg, som

Det politiska testamentet

till slutet av år 1811 varit vicelandshövding i Malmöhus län och någon tid efter sitt avsked för det mesta tycks ha varit bosatt i Köpenhamn. Gyllenberg var dock ofta rest till Sverige och detta medförde en förstärkt kontakt mellan Ehrensvärd och hans mödernesläkt.

Ehrensvärd skrev på sin dödsbädd som nämnt till J. C. de Falsen. Han bad denne hjälpa familjen med den ekonomiska uppredningen av boet. Sina papper ville han ha översända till Fredrik Gyllenberg, vilket även skedde. Kusinen torde dock ha bränt dem. Han hade sparat sina brev och anteckningar, anförtrodde den döende sin trogne Falsen, för att någon gång kunna teckna »en sanningsenlig beskrivning av mitt liv och i samband därmed anställa olika filosofiska betraktelser... Ödet har dock velat annorlunda. Och jag måste tyvärr dö utan att lämna något efter mig som påminner om att jag funnits i världen». — Tänkte han inte på att den tragik, som förstört så mycket av hans liv, dock även skulle bevara spåren av hans vandring?

Ehrensvärd gick bort medan kung Fredrik vistades på kongressen i Wien där en ny tid höll gravöl över revolutionens tidsålder, som så helt format vår sympatiske »tyrannmördares» livsöde. Det ligger mycken symbolik i tidevarvets och Ehrensvärds, dess troende lärjunges, samtidiga griftefärd.

»Det himmelska Jerusalem.»

KÄLLHÄNVISNINGAR

Det är mig en kär plikt att få tacka alla dem som jag besvärat med mina forskningar. Tidsförhållandena ha tvingat mig att stundom sätta mina hjälparens tålmod på ett hårt prov. Min varmaste tacksamhet riktar sig till riksarkiven i Köpenhamn och Stockholm. Utan deras chefers och tjänstemäns enastående hjälpsamhet hade denna bok aldrig blivit skriven. Jag ber också att få framföra mitt uppriktiga och värdsamma tack till nedannämnda fyra bibliotek, till kanslisekreteraren N. Ädelgren, till doktorinnan T. Silverstolpe, till professorerna S. Tunberg, M. Lamm och G. Castrén, till arkivarie S. Landahl och lektor J. Rahbek. Hjälparnas krets är därmed inte sluten. Jag tackar alla dem som utrymmet förbjuder mig att namnge och som haft godheten att på det ena eller andra sättet stå mig bi.

Jag har trots mig böra bespara läsaren att störas av noter. Jag har följaktligen arbetat in källuppgifterna i själva framställningen och hoppas att jag därmed inte gjort det svårt att begagna min bok i vetenskapligt syfte. För att hålla förteckningen av tryckta arbeten och källor inom rimliga gränser äro i texten berörda samtida filosofers, litteratörers eller skalders verk nedan i regel utelämnade. I framställningen behandlade tidningar och broschyrer äro inte heller på nytt upptagna och jag har likaså underlåtit att förteckna de använda svenska lag- och grundlagstexterna samt med ständerarbetet sammanhängande protokoll och handlingar. Stavingen i citaten har moderniserats och svårbegripliga ordformer ha i enstaka fall normaliserats.

För det otryckta materialets vidkommande ber jag att få göra följande hänvisningar:

Univ. Bibl., Helsingfors

- Brev till H. G. Porthan (fr. P. Juslén m. fl.).
- Handskriven avskrift av J. J. Anckarströms bekännelse. (Den avviker på vissa punkter från det manuskript Anckarströms biografer haft tillgång till och finns införd i bibliotekets exemplar av Kongl. Maj:ts och Rikets Swea Hof-Rätts Protocoller... 1792, se litt. fört. här nedan. I detta band finns också en avskrift av C. P. Lilliehorns varningsbiljett till Gustav III.)

Riksarkivet, Helsingfors

- Arrajoki saml.

Kgl. Bibl., Stockholm

- Autografsaml. (Ehrensward till L. v. Engeström o. E. Z. Munck af B.)
- Jac. v. Engeströms papper. (v. Engestr. saml.)
- Fredenheimska saml.
- P. J. Hjelms dagboksant. »Squaller i Politiken.»
- A. U. Wertmüllers saml.
- Handl. rör. Vitterhetssamfundet »Ära och Frihet».

Univ. Bibl., Uppsala

- Ehrenswards diktbok 1792 »Mina Långa Dagers Tidsfördrif».
- G. Euréns papper.
- Brev till Fredr. Gyllenborg.

- Brev till H. Järta.
- C. Nordfors brev till föräldrahemmet.
- Sch. Rosenhanes brev till fru Jennings.

Riksarkivet, Stockholm

- Biographica (Horns dikt till prins Oskar).
- Danica 1794 ff, dipl. rapp. fr. Köpenhamn (Ehrenheim, Oxenstierna, Taube).
- Gallica 1797, dipl. rapp. fr. Paris (König).
- Hamburgica 1792 ff, dipl. rapp. fr. Hamburg (Hjelmér, Peyron, Nordenskiöld).
- Reuterholmska saml. (H. Järtas reserapporter 1792, brev fr. E. Edman, L. v. Engeström, J. Gyllenborg, A. E. Gyllenstierna, H. Hjelmér, C. F. Horn, A. F. Kurek, C. F. Nordenskiöld, L. M. Philipson, G. G. Reuterholm, A. L. Ribbing m. fl.)
- Rosenstein-Tersmedenska saml. (brev till Sam. v. Rosenstein).
- Tosterup-saml. (brev till C. A. Ehrensvärd och hans maka, C. Silfverstråles reseberättelse m. m.)

Kanslisekr. N. Adelgrens Reuterholm-arkiv, Stockholm

- Brev till G. A. Reuterholm fr. bl.a. hertig Karl, hertiginnan Hedv. Elis. Charlotta, Bregård, Nordenskiöld, Staël v. Holstein, Tollesson.

Silverstolpeska familjearkivet på Näs (Uppl.)

- Brev till Fredr. Sam. Silverstolpe från bröderna och fadern m. fl.

Det Kongelige Bibl., Köpenhamn

- Ny kgl. Saml. (Ehrensärd till Rahbek; Molbech till Ehrensäv.)
- Additamenta (Ehrensärd till rektor L. Heiberg).
- NBD. (Ehrensärd till Bjerg).

Rigsarkivet, Köpenhamn

- Thomasine och Carl Gyllembourgs arkiver (dag-journalen för fängelsetiden, konceptbrottstycken till försvarskriften till kronprins Fredrik, brevkoncept till J. C. de Falsen, F. C. Bülow m. fl., brev fr. S. A. Piper m. m.)
- P. A. Heibergs arkiv (Ehrensärd till Heiberg).
- P. C. Jessens arkiv (brev fr. Ehrensärd och fr. Chr. Pram om Ehrensärd).
- P. C. Stemmanns arkiv (brev o. memorial-kopia fr. Ehrensärd). Se f. ö. förteckning över det danska primärmaterialet i det utomordentliga samt i själva verket fristående och nya bd 2 till J. L. Heibergs bok om Peter Andreas Heiberg och Thomasine Gyllembourg (1947). Observera Ehrensärds brev till P. A. Heiberg och glossariets koncentrerade och väl dokumenterade Ehrensärd-biografi (s. 420—25).

Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs Arkiv, Köpenhamn

- Brevdagböcker, protokoll, betänkanden m. m.

Quai d'Orsay, Paris

- Le Hoes rapporter fr. Hamburg 1792 (i rapporten 30/11 som bilaga Ribbings av mig refererade tjänsteansökan av den 22/11).

Det tryckta materialet i trängre bemärkelse är följande:

- ADLERBETH, G. G., Historiska anteckningar, I—II, utg. av E. Tegnér, 1892.
ADLERCREUTZ, H. T., Historiskt-politiska anteckningar för åren 1743—1796, utg. av E. Lagerblad, skr. utg. av Sv. Litt.ak. VIII, 1887.
AHNFELT, A., Ur svenska hovvets och aristokratiens liv, (J. C. Barfods anteckningar), III, 1881.
— » —, Från Europas hov, I, 1883.
ANDERSSON, G., Handlingar ur v. Brinkmanska arkivet I—II, 1859—65.
ASPELIN, G., SamhällsÅskådningar och partier, 1931.
— » —, John Locke och hans samtid, Vet. Soc. i Lund, årsbok 1938.
— » —, Tankelinjer och trosformer, 1939.
BAJER, F., Det Skandinaviske Literaturselskab, Nord. Tidskr. 1869.
— » —, Nordens politiske Digting 1789—1804, 1878.
BIOGRAFISKT LEXIKON, I—XXIII, 1835—1856.
BIRKET-SMITH, S., Til Belysning af literære Personer og Forhold, Brev, 1884.
BJÖRLIN, G., När kungamördarna bekände, Svensk kalender 1892.
BLACKSTONE, W., Commentaries on the Laws of England, 1765.
BLANCK, A. Den nordiska renässansen i sjuttonhundratalets litteratur, 1911.
BLENNERHASSETT, LADY, Frau von Staël, ihre Freunde und ihre Bedeutung in Politik und Literatur, II, 1888.
BOBÉ, L., Kring Gustaf III:s Banemænd i Danmark; vidare Carl Frederik Gyllembourg og Thomasine Heiberg, bägge upps. i Vor Fortid 1916—17.
BOËTHIUS, S. J., Gustaf IV Adolfs förmyndar regering och den franska revolutionen, Hist. Tidskr. 1888 o. 1899.
BONSDORFF, C. v., Gustav Mauritz Armfelt, I, 1930.
BRUSEWITZ, A., Till frågan om Gustaf III:s sista författningsplaner, Hist. Tidskr. 1912.
— » —, Ett bidrag till Axel Gabriel Silfverstolpes politiska biografi, Personhist. Tidskr. 1913.
— » —, Representationsfrågan vid 1809—10 års riksdag, Upps. Univ. Årsskr. 1913, bd 1.
— » —, Studier öfver 1809 års författningskris, Skr. utg. av Kgl. Hum. Vetensk.-Samf. i Upps. 18: 5, 1917.
BÖÖK, F., Den romantiska tidsåldern i svensk litteratur, 1918.
THE CAMBRIDGE MODERN HISTORY VIII—IX, 1904.
CARLSSON, S., Gustaf IV Adolf, 1946.
CASTRÉN, G., Gustav Philip Creutz, 1917.
CEDERBERG, A. R., Pehr Wargentin als Statistiker, S. Tiedeak. Toim. B: IV: 4, 1920.
HEDVIG ELISABETH CHARLOTTAS dagbok III—VIII, utg. o. övers. av C. C:son Bonde (III) och C. af Klercker 1907—1939.
CLAUSEN, J., Skandinavismen, 1900.
CRUSENSTOLPE, M. J., Portefeuille, 1837.
— » —, Morianen I—VI, 1840—44.
DAAE, L., Optegnelser av C. P. Rothe og L. Engestoft, Norsk Hist. Tidskr. 2 R: 4, 1884.
— » —, Af Knud Lyne Rahbeks Stambog, Museum 1895: 2.
DARDEL, N. v., Carl Pontus Lilljehorn, Personhist. Tidskr. 3, 1901.
DE LA GARDIESKA arkivet XIX och XX, utg. av P. Wieselgren, 1843.
DUGUIT, L., och MONNIER, H., Les constitutions et les principales lois politiques de la France depuis 1789, 3 uppl., 1915.

- (EGGERS), Geschichte der schwedischen Revolution bis zur Ankunft des Prinzen von Ponte Corvo . . . , 1811.
- EHRENSTRÖM, J. A., Efterlämnade historiska anteckningar, I—V, utg. av S. J. Boëthius, 1892—83.
- EHRENSVÄRD, C. A., Brev I—II, utg. av G. Bergh 1916—17.
- EHRENSVÄRD (-GYLLEMBOURG), C. F., Självbiografi (1905), tryckt i I. L. Heiberg, Peter Andreas Heiberg och Thomasine Gyllembourg. Övers. av A. Ahnfelt i Från Europas hov, I, 1883.
- » —, Forsøg til et Landbrugs-Bogholderie, I:1 o. II:1, 1906.
- » —, Strödda Anmärkningar öfver Sveriges Ställning Sommaren 1809; jämte senare skrivna »tillägg» tryckt som flygskrift (luftballongdokumentet) och återgiven i De la Gardieska Arkivet XX, 1843.
- » —, Nogle Resultater af Forsøg med Cerealier, Landøconomiske Tidender 1815, I.
- » —, Var det gavnligt om Forpagtningstiden af Bondejord var overladt til Contrahenternes Tykke og om Bøndergaardenes Størrelse var uindskrænket? Landøconomiske Tidender III, 1816.
- » —, Lidet politiskt Ruskumensuk, Riksforsamlingens Forhandlinger I, (1814), bil. 19 till huvudprotokollet, 1914.
- » —, Den huslige Lyksalighed, Grund til den borgerlige, sign. C. F. G., övers. av K. L. Rahbek, Minerva, okt. 1798.
- EHRENSVÄRD, G. J., Dagboksanteckningar förda vid Gustaf III:s hof, I—II, utg. av E. V. Montan, 1877—78.
- ELGENSTIERNA, G., Svenska adelns ättartavlor, I—IX, 1925—1936.
- ELOVSON, H., Raynal och Sverige, Samlaren 1928.
- ENGESTRÖM, J. v., Historiska anteckningar och brev från åren 1771—1805, utg. av E. V. Montan, 1877.
- ENGESTRÖM, L. v., Minnen I—II, utg. av E. Tegnér, 1876.
- FAHLBECK, E., Ståndsriksdagens sista skede 1809—1866, Sveriges riksdag, . . . avd. 1: bd. VIII, 1934.
- FAY, B., L'esprit révolutionnaire en France et aux États-Unis à la fin du XVIII:e siècle, 1924.
- » —, Franklin. The Apostle of Modern Times, 5 uppl. 1933.
- FOR SANDHED, 1798—1802.
- FORSSTRAND, C., Konung och adel, 1914.
- FRIIS, A., Frederik den Sjette og det andet svenske Tronfølgervalg 1810, Hist. Tidsskr. 7 R: 1, 1897—99.
- FRYXELL, A., Bidrag till Sveriges litteratur-historia, h. 1, 1860.
- GOBOM, N., Axel Gabriel Silverstolpe, 1923.
- GRADE, A., Revolutionen och Napoleon (1799—1815), Norstedts världshistoria, utg. A. S. Tunberg och S. E. Bring, XI, 1930.
- GÖTHE, G., De vittra samfundet i Sverige . . . , 1875.
- HAMILTON, A. L., Anekdoter till svenska historien under Gustaf III:s regering, Svenska memoarer och bref, utg. av H. Schück och O. Levertin, 1901.
- HECKSCHER, G., Konung och statsråd i 1809 års författning, 1933.
- » —, Svensk konservatism före representationsreformen, I, 1939.
- Fra J. L. HEIBERGS UNGDOM, Memoirer og Breve XXXVII, utg. av J. Clausen och P. Fr. Rist, 1922.
- HEIBERG, J. L., Peter Andreas Heiberg och Thomasine Gyllembourg, 4. gransk. uppl. I—II, utg. av A. Friis och J. Rahbek, 1947.
- HERLITZ, N., Grunddragen av det svenska statskicketets historia, 1928.
- HERTEL, H., Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs Historie, I, 1920.
- HESSLER, C. A., Geijer som politiker, 1937.

- HJELMERUS, A., Ur Samuel Hjelmérs dagbok. Strödda meddelanden angående mordet på Gustaf III, 1892.
- HILDEBRAND, E., Svenska statsförfattningens historiska utveckling, 1896.
- HOLCHSCHILD, R. F., Memoarer II—III, utg. av H. Schück, 1909.
- HOLCK, A., Dansk Statistiks Historie 1800—1850, 1901.
- HOLM, E., Den offentlige Mening og Statsmagten i den dansk-norske Stat 1784—1799, 1888.
- » —, Nogle Bemærkninger om P. A. Heiberg, Hist. tidsskr. 6 R: 3, 1892.
- » —, Danmark-Norges Historie... 1720—1814. VI—VII, 1907—12.
- HORN, C. F., Små Skaldestycken, 1816.
- HÖJER, T. T:SON, Carl XIV Johan. Kronprinstiden, 1949.
- JELLINÉK, G., Erklárung der Menschen und Bürgerrechte, 1904.
- JENSEN, H., Dansk Jordpolitik 1757—1919, I (till 1810), 1936.
- JÁGERSKIÖLD, A., Lovisa Ulrika, 1945.
- KANT, I., Antwortschreiben des Prof. Kant in Königsberg an den Abt Sieyés in Paris, 1796.
- » —, Populäre Schriften, utg. av E. v. Aster, serie Deutsche Bibliothek.
- KONGL. MAJ:TS OCH RIKETS SWEA HOF-RÁTTTS Protocoler uti undersökningsmålet rörande det å... Gustaf III:dje... föröfwade Mord; Ytterligare utslag...; Protocoler hållne uti Kongl. Maj:ts Högsta Domstol..., 1792.
- KRUSE, L., Syv Aar, I—III, 1825.
- KRUSIUS-AHRENBERG, L., Carl Fredrik Gyllembourg-Ehrensward som dansk lantbruksekonom, Sv. Litt.sk:s studier 23, 1947.
- » —, Carl Fredrik Ehrensward, Svenskt biografiskt lexikon (und. utk.).
- KUMLÉN, K., Den gustavianska tiden 1772—1792, Svenska folkets historia, V, 1942.
- LAGERROTH, F., Konung och adel, 1917.
- » —, Frihetstidens maktägande ständer, Sveriges riksdag, avd. 1: bd V o. VI, 1934.
- » —, 1809 års regeringsform, 1942.
- » —, Nordens frihetsarv, 1945.
- LAGUS, W., Skalden Johan Henrik Kellgrens finska levnadsminnen, 1884.
- LAMM, M., Claes Fredrik Horn, Dikt och Studie, Minnesskrift utg. av Ästet. fören. i Upps., 1912.
- » —, Swedenborg, 1915.
- » —, Upplýsningstidens romantik, I—II, 1918—1920.
- » —, Andliga strömningar under upplýsningstiden, Norstedts världshistoria, utg. av S. Tunberg och S. E. Bring, X, 1930.
- LANDBERG, G., Riksdagen under den gustavianska tiden, Sveriges riksdag, avd. 1: bd VII, 1932.
- LESCH, B., Kring svenska flyktingskolonien i Hamburgstrakten, Hist. Tidskr. f. Finl. 1932.
- » —, Jan Anders Jägerhorn, 1941.
- » —, Två hylningedikter tillägnade Gustav v. Paykull, Ord och Bild 1945.
- » —, Från kungamördare till skandinavist, Ord och Bild 1946.
- LEVERTIN, O., Johan Wellander, 1896.
- LINVALD, A., Kronprins Frederik og hans Regering 1797—1807, I, 1923.
- LJUNGGREN, G., Svenska vitterhetens häfder, I—III, 1873—1881.
- LOCKE, J., Two Treatises of Government, 1689.
- LOOSTRÖM, L., Några anteckningar om adliga ätten Silverstolpe, 1884.
- (KJOBENHAVNSKE) LÆRDE EFTERRETNINGER, åren 1800—1809.
- LÄSNING FÖR LANDTMÁN, utg. av G. Adlersparre 1795—1796.
- LÄSNING I BLANDADE ÄMNEN, utg. av G. Adlersparre 1787—1801.
- MABLY, G. B., Des droits et des devoirs du citoyen, 1789.

- MABLY, G. B., De la Législation ou Principes des Loix, Oeuvres, IX, 1794—95.
- MEDDELELSER fra Krigsarkiverne, IV o. V, 1892.
- MEITZEN, A., Geschichte, Theorie und Technik der Statistik, 1886.
- MENNISKANS RÄTTIGHETER, övers. av C. Fr. Nordenskiöld, 1792.
- MINERVA, månadskrift, 1797—99.
- MONTOR, A. F. ARTAUD DE, Histoire de l'assassinat de Gustave III, roi de Suède, 1797.
- MOBÉN, F. W., Den gustavianska tiden 1792—1818, Svenska folkets historia V, 1942.
- NIKANDER, G., Andliga strömningar i Åbo under den gustavianska tiden... Finsk tidskr. 1913.
- NILSSON, A., Thomas Thorild, 1915.
- NILSSON, O., Blad ur konung Gustaf den tredjes historia. Några ord om sammansvärjningen år 1792, 1873.
- NORDIN, C. G., Dagboksanteckningar för åren 1766—1792, Hist. Handl. VI, 1868.
- NYLUND, M., G. A. Reuterholm under förmyndartiden 1792—1796, 1917.
- ODHNER, C. T., Sveriges politiska historia under konung Gustaf III:s regering I—III, 1885—1905.
- PAINE, TH., Rights of Man I—II, 1791—92.
- PALMSTIERNA, C. F., De tyska stormakterna och Östeuropa 1700—1815. Bonniers illustrerade världshistoria, utg. av J. Häggman, VI, 1944.
- RAHBÆK, K. L., Erindringer af mit Liv, III—V, 1825—29.
- RAYNAL, G. TH., Histoire philosophique et politique des Établissements et du Commerce des Européens dans les deux Indes, I—IV, 3 uppl. Genève 1790.
- REDSLOB, R., Die Staatstheorien der französischen Nationalversammlung von 1789, 1912.
- RIDDERSTAD, C. F., Gömdt är icke glömdt, I—XII, 1846—53.
- RIIS, C. P., Biskop Claus Paveles Autobiografi, 1866.
- RIKSFORSAMLINGENS FORHANDLINGER, I, protokoll med bilagor och tillägg, III, grundlagsutkast, 1914.
- SANTESSON, C., Tegnér's reflexionsdiktning, Upps. Univ. Årsskr. 1913 bd 1.
- SCHINKEL-BERGMAN, Minnen ur Sveriges nyare historia III—V, 1853—54.
- SCHWANENFLÜGEL, H., Peter Andreas Heiberg, 1891.
- SCHÜCK, H., M. och Mme de Staël, 1905.
- » —, Gustavianska brev, utg. av, 1918.
- SILVERSTOLPE, A. G., Skaldestycken I—II, 1801—10.
- » —, Transsumt af Högloflige Ridderskaps och Adels Protocoller angående tryckfrihetsfrågans behandling vid Urtima Riksdagen i Örebro 1812, 1812.
- » —, Försök till utveckling af grunderna för svenska Regeringssättet, 1812.
- A. F. SKJÖLDEBRANDS MEMOARER, I—V, utg. av H. Schück 1903—04
- SOREAU, E., Chute de l'ancien régime, 1937.
- STAVENOW, L., Jacob v. Engeströms förslag till regeringsform och kungamördarnas författningsprogram, Hist. Studier tillägn. H. Hjärne, 1906.
- » —, Jacob Johan Anckarström, Sv. biogr. lexikon I, 1918.
- » —, Det adertonde århundradets parlamentarism i Sverige; och Bidrag till den gustavianska tidens författningshistoria III (Till diskussionen om Jacob v. Engeströms författningsprogram och dess beroende av franska revolutionsidéer), Upps. Univ. Årsskr. 1923.
- SÖDERHJELM, A., Sverige och den franska revolutionen, I—II, 1920—1924.
- SYLWAN, O., Johan Henrik Kellgren, 1912.

- TEGNÉR, E., Ur Adolf Ludvig Ribbings papper, Hist. Tidsskr. 1892.
- THORILD, T., Det allmänna förståndets frihet, 1792.
- Den danske TILSKUER, Veckoskrift utg. av K. L. Rahbek, årg. 1779—99.
- TINGSTEN, H., Idékritik, 1941.
- TUXEN, A. P., Generalkommissær, Generalauditor og Generalmajor Christian de Tuxen, Christian VI. Spion och Swedenborgs Ven, Personalhist. Tidsskr. 8 B: 4, 1925.
- WAHLSTRÖM, L., Revolution och religion, 1936.
- » —, Svenskar från förra seklet I, 1915.
- VALENTIN, H., Kabinettspolitiken och kampen om kolonierna, Norstedts världshistoria utg. av S. Tunberg och S. E. Bring, XI, 1930.
- WARBURG, K., Karl August Ehrensvärd, 1893.
- WEDBERG, B., Konungens Högsta domstol 1789—1809, 1922.
- VEDEL, V., Svensk romantik, 1894.
- WILLERS, U., Ernst Moritz Arndt och hans svenska förbindelser, 1945.
- WOHLWILL, A., Neuere Geschichte der Freien und Hansestadt Hamburg, insbesondere von 1789—1815, 1914.
- VORLÄNDER, K., Von Machiavelli bis Lenin, 1926.
- WREDE, R. A., Matthias Calonius, 1917.

PERSONREGISTER

- Achenwall, G., 380, 381.
 Addison, Chr., 164.
 Adelswård, E. G., 357.
 Adelswård, J. C., 214, 219, 224, 357, 437.
 Adler, J. G., 447, 448.
 Adlerbeth, G. G., 136, 163, 211, 263, 333.
 Adlersparre, G., 100, 357, 413, 416, 420.
 Adolf Fredrik, 453.
 Agamemnon, 466.
 Ahlgren (Alegren), J., 192.
 Alexander I, 288, 410, 412, 438, 440, 444, 445.
 Almfelt, L. P., 139.
 Aminoff, J. F., 246.
 Anakreon, 329.
 Anchersen, H. P., 360.
 Anckarström, J. J., 8, 15, 18, 21, 22—30, 36, 60, 77, 84, 85, 107, 111, 114, 115, 120, 121, 125, 128—130, 133, 144, 145, 182—185, 206, 370.
 Antonius, 397.
 Armfelt G. M., 75, 79, 80, 85, 89, 131, 184, 185, 202, 234, 245—247, 250, 256, 270, 279—281, 286, 288, 291.
 Arrhenius, C. A., 98.
 Aspelin, G., 38.
 Babeuf, F. N., 318.
 Baggesen, J., 323, 330, 395, 401, 467.
 Barfod, J. C., 74, 75, 212, 235.
 Bastholm, Chr., 273.
 Beauharnais, A., de, 227.
 Begtrup, G., 372, 374, 375, 378, 388.
 Bell, B., 390.
 Bennet, J. R., 72, 73.
 Bennet, K. Chr., 9, 72, 73, 253—255, 286, 294, 295.
 Bentham, J., 45.
 Bernstorff, A. P., 231, 232, 252, 294, 310, 311, 345, 371, 396, 423.
 Bernstorff, Chr., 312, 371.
 Bielke, T., 34—36, 79, 100, 114, 115, 146, 184, 190, 192—194.
 Birckner, M. G., 326.
 Bjerring, N. Chr., 305.
 Björnstjerna, J., 79.
 Blackstone, W., 51, 153.
 Bobé, L., 213, 369.
 Bonde, C. G., 205, 220, 221, 233, 238.
 Bonde, F. U., 256.
 Bonde, G., 256.
 Bonnier d'Arco, A., 342.
 Bosin, P. af, 147, 212.
 Botin, A. af, 319.
 Bourdon, L., 301.
 Brahe, M. F., 146, 191.
 Bregard, M. H., 250, 280—282, 291, 296, 295.
 Brovallius, J., 150.
 Brun, C., 467.
 Brun, F., f. Münster, 467.
 Brusewitz, A., 187.
 Brutus, 8, 33, 210, 315.
 Bruun, M. C., 305, 334, 340, 393, 394, 401, 402.
 Buntzen, A., 349, 360, 361.
 Buntzen, J. (Hanne), 337.
 Buntzen, J., 337.
 Buntzen, J., 337, 338, 359, 395, 465.
 Burke, E., 169, 171, 174, 222, 225.
 Bülow, F. C., 125, 140, 141, 182, 183, 185, 209, 216, 217, 253, 299, 340, 367, 369.
 Caesar, 37, 397.
 Cagliostro, A., 14, 261, 264.
 Catilina, 162.
 Cato, 33, 333, 340.
 Cicero, 162.
 Christiernin, P. N., 354.
 Churchill, Ch., 331.
 Clausen, H. G., 333.
 Clausen, J., 401.
 Colbjørnsen, Chr., 312, 313, 326, 331, 335, 336, 344, 364, 366.
 Colding, J. P., 411.

- Collet, P., 326—329, 392, 334, 346.
 Condillac, E. B. de Mably, 264.
 Condorcet, A. N. de, 98, 41, 265, 347.
 Constant, B., 227, 296.
 Coyet, C. J., 74.
 Crawford, J., 284, 301.
 Custine, A. Ph., 227.
 Cyrus, 228.
 Dalin, O. v., 101.
 Danton, G. J., 230, 264, 266.
 Danzel, †, 255, 282.
 Dardel, N. v., 119.
 De Geer, Ch., 146, 191.
 De la Gardie, J. G., 411, 412, 437.
 De Lolme, J. L., 51.
 Dernath, M. v., 420, 424.
 Dohna, †, 191.
 Dolgorukij, S., 444.
 Dumouriez, C. F., 226, 227, 230.
 Dupont de Nemours, P. S., 222.
 Durand, †, 347.
 Duvér, †, 281.
 Düben, † v., 191.
 Ebel, N., 242.
 Edman, J. E., 147.
 Ehrenheim, F. W., 285, 310.
 Ehrenström, J. A., 63, 246.
 Ehrensvärd, A. A., f. Gyllenborg, 57, 58.
 Ehrensvärd, Augustin, 7, 124.
 Ehrensvärd, Carl, 57, 62, 63.
 Ehrensvärd, Carl August, 57, 217, 249, 329, 330, 342—344, 348, 349, 351, 355, 356, 358, 401, 414.
 Ehrensvärd, Carl Aug., 45, 57, 98, 110, 211, 249, 296, 349—351, 353, 355, 358, 465.
 Ehrensvärd (Gyllembourg), Carl Fred., 1—471.
 Ehrensvärd, Fredrik, 110, 221, 289.
 Ehrensvärd, Gustaf, 413, 414.
 Ehrensvärd, Gustaf Fredrik, 289.
 Ehrensvärd, Gustaf Johan, 45, 57, 61—63, 101.
 Ehrensvärd, Jakob August, 45.
 Ehrensvärd, Joh. August, 57, 82, 110, 349.
 Ehrensvärd, S., f. Sparre af Söfdeborg, 344, 414.
 Elgenstierna, G. M., 45.
 Elliot, G. A., 45.
 Elovson, H., 48—50.
 Enbom, P., 100.
 Engelstoft, L., 366, 452.
 Engeström, Jacob v., 19, 107, 114, 121—123, 127, 129, 131, 133, 142, 179—182, 186—192, 194—196, 206, 207, 418.
 Engeström, Johan v., 19—21, 80, 114, 132, 141—143, 153, 154, 187, 418.
 Engeström, Lars v., 142, 163, 189, 186, 207, 239, 293, 296, 417—419, 422, 466.
 Enhörning, G. F., 192.
 Eppingen, R. H. v., 423, 428, 467.
 Eurén, G., 100, 102.
 Fabricius, J. C., 362.
 Falsen, C. M. de, 447—449, 458, 461.
 Falsen, E. de, 395, 448.
 Falsen, J. C. de, 448, 466, 467, 471.
 Faÿ, B., 47, 52.
 Fersen, A., d. ä., 61, 191, 290.
 Fersen, A., d. y., 353, 419.
 Fitzgerald, E., 300.
 Fitzgerald P., 300.
 Forsstrand, C., 468.
 Fournier, J. A., 429, 430.
 Fox, Ch. J., 229.
 Frankenau, R., 401.
 Franklin, B., 47—54, 104, 172, 220.
 Frans II, 226, 263, 301.
 Franzén, F. M., 260, 401.
 Fredenheim, C. F., 280.
 Fredrik I, 453.
 Fredrik II, 59, 104, 327.
 Fredrik (VI), 31, 34, 37, 44, 56, 57, 59, 61, 63, 67, 68, 72, 76, 84, 111, 112, 125, 133, 135, 137, 140, 141, 144, 161, 215, 253, 290, 304, 312, 327, 336, 340, 360, 362, 364—373, 382, 393, 395—400, 403—406, 408—416, 420—431, 445—448, 465, 466, 471.
 Fredrik Adolf, 59, 61, 72, 73, 129, 131, 185, 186.
 Fredrik Kristian, 420, 423, 427—431.
 Fredrik Vilhelm II, 226, 228.
 Frese, J. H. de, 242.
 Friis, A., 368, 369, 420, 428, 431.
 Fryxell, A., 261.
 Gahn, H., 98, 100.
 Gahn, H. J., 98, 100.
 Gessner, S., 252.
 Gierlew, A. C., 395, 421, 423, 464, 467.
 Gjörwell, C. C., 164, 167.
 Glansenstierna, H. S., f. Creutz, 289.
 Glansenstierna, L. R., 137, 254, 266, 376, 377.
 Gray, Th., 17.
 Grotius, H., 31.
 Grouvelle, Ph. A., 315, 345, 347.
 Grundtvig, F. N. S., 421.
 Gustav, 353.

- Gustav III, 5—9, 13—37, 45, 48, 50, 54, 55, 58—63, 69, 73, 74, 78, 79, 94, 95, 99—111, 114, 116, 120, 121, 126, 127, 130—163, 170, 175—185, 190, 193, 196—200, 204, 205, 209, 210, 214, 230, 233, 237, 238, 242—247, 254, 258, 261, 270, 271, 281—283, 288, 303, 333, 350, 361, 363, 429, 453, 400, 464.
- Gustav II Adolf, 134, 152, 430.
- Gustav (IV) Adolf, 9, 93, 111, 131, 147, 161, 185, 189, 195, 196, 208, 237—247, 261, 283, 290, 293, 295, 311—313, 327, 340, 350, 353—356, 361, 364, 365, 376, 377, 392, 393, 396—399, 403—407, 411, 412, 415, 416, 423, 431, 451.
- Gustav Vasa, 163.
- Gyllenberg, Carl David, 249.
- Gyllenberg, Carl Johan, 211, 212.
- Gyllenberg, Fredrik, 57.
- Gyllenberg, Fredrik, 9, 58, 73—76, 81, 94, 97, 102, 106, 163, 211, 257, 348—350, 353, 354, 358, 412, 415, 418, 419, 423, 424, 440—443, 445, 465, 469—471.
- Gyllenberg, Gustaf Fredrik, 58, 69, 70, 71, 74, 76, 101, 227, 333.
- Gyllenberg, Henning Adolf, 9, 58, 59, 394, 470.
- Gyllenberg, Jakob, 58.
- Gyllenberg, Johan (Jan), 9, 58, 74—76, 289, 443, 463.
- Gyllenberg, Johan Henning, 58, 437.
- Gyllenberg, P., f. Hultman, 74.
- Gyllembourg, Th., 273, 314, 326, 336—339, 350, 351, 359, 369, 372, 398, 405, 444, 445, 448, 464—470.
- Gyllenstierna, A. E., 221, 222.
- Gyllenstierna, Chr., 32.
- Goethe, J. W. v., 262.
- Hamann, I. G., 16.
- Hamilton, A. L., 182, 183, 221.
- Hartmansdorff, Ch. v., 69, 78, 109, 113, 122—127, 173, 184, 190, 194.
- Hastfer, B. J., 137, 254, 256, 285, 286, 301.
- Hedvig Elisabeth Charlotta, 205, 221.
- Heiberg, J. L., f. Pätges, 314, 369.
- Heiberg, J. L., 337, 359, 405, 441—444, 464, 466—470.
- Heiberg, P. A., 108, 210, 305, 306, 310, 314—316, 328—332, 335—347, 356, 359, 361, 362, 393—395.
- Helvétius, C. A., 15, 39, 53, 104, 161, 260, 264, 271, 272.
- Hermansson, Chr. M. v., 45, 65, 71, 73, 77, 78, 87, 88, 96, 199, 205—208, 211, 217, 250, 257, 295, 347, 430.
- Hermansson, J. v., 71.
- Hermansson, M. v., 71.
- Hermelin, S. G., 194.
- Hess, f. v., 214, 281, 286, 287.
- Hessenstein, F. V. v., 280, 465.
- Hierta, C., 45, 221.
- Hierta (Järta), H., 9, 45, 194, 195, 202—204, 221, 223, 234, 236, 261, 264, 355, 357, 358, 415, 424—427, 432—438.
- Hierta, L., 45.
- Hjelm, P. J., 201.
- Hjelmér, S., 121, 130, 131, 210—215, 218, 219, 225, 229, 238, 249, 250, 254, 260, 281, 285.
- Hobe, f., 253.
- Hobe, f., 253, 255.
- Holbøll, F. L., 372, 386, 467.
- Holck, A., 383—385.
- Holm, E., 316.
- Holst, J. H. v., 423, 428.
- Holsten, Chr., 467.
- Holsten, F. C., 467.
- Horn (Claesson), C. F., 16—18, 21, 29, 53, 64, 65, 69, 71, 82—89, 108, 109, 111, 115, 117, 119—121, 126, 128, 131, 156, 185, 191, 200, 204—207, 212, 213, 221, 235, 247, 250—253, 257, 273—276, 284, 285, 300—302, 310—315, 336, 340, 344, 370, 393—397, 400, 404, 411, 417, 463, 464, 468, 469.
- Horn, F., 191, 251, 311.
- Horn, M. V. f. Linnerhjelm, 82, 206, 213, 252.
- Hornemann, J. V., 372.
- Howitz, F. G., 467.
- Hultman, P., 74.
- Humble, Chr., 98.
- Hume, D., 19, 278.
- Hästesko, J. H., 23, 137, 199.
- Høegh-Guldberg, F., 315, 329, 332, 369, 359.
- Höijer, B., 354.
- Höijer, T. T:son, 420.
- Høst, J. K., 81, 323, 401, 420—423.
- Ihre, A., 211.
- Jacobsson, N., 214, 268, 292, 293, 444.
- Jefferson, Th., 52.
- Jessen, P. C. 360, 362—364, 369, 371—375, 377—379, 381, 382, 406, 411, 421, 423, 467.
- Johnson, S., 64.
- Josef II, 327.
- Juslén, C., 65, 84, 192.
- Juslén, P., 84, 85, 108, 114, 121, 123,

- 128, 130, 187.
 Jürgensen, F. C., 359.
 Jürgensen, L., f. Buntzen, 337, 359.
 Jägerhorn, J. A., 137, 254, 281—86,
 288, 292—294, 300, 301, 377.
 Kaas, F. J., 371, 406, 421, 423, 467.
 Kant I., 18, 19, 33, 262, 264, 272, 275,
 299, 334, 335.
 Karl XI, 58, 409.
 Karl XII, 407.
 Karl (XIII), 20, 55, 59, 61, 67, 74, 85,
 95, 107, 110, 128, 131, 143, 147, 185,
 191, 192, 195, 199—201, 204—208,
 211, 221, 229, 230, 233, 234—247, 270,
 271, 284, 288, 290, 291, 412, 414—417,
 420, 424, 429.
 Karl, ärkehertig, 345.
 Karl Johan (Bernadotte), 9, 299, 398,
 404, 420, 427—436, 440, 444—448, 451,
 460, 468, 469.
 Katarina II, 225, 226, 229, 230, 245,
 246, 341.
 Kellgren, J. H., 15, 17, 70, 81, 95—99,
 104, 161, 162, 164, 166, 171, 176, 239,
 240, 260, 263, 264, 269, 270, 274, 275,
 279, 280, 293, 339, 401.
 Keplerus, A., 150.
 Kerner, G., 301.
 Kjørning, J. M. v., 78.
 Klingspor, O. R., 157, 254, 285, 286,
 294, 301.
 Klingspor, V., 131.
 Klopstock, F. G., 214, 248.
 Koch, L. f. Buntzen, 337.
 Korsakov, A., 345.
 Kosciusko, T., 45.
 Kotzebue, J. A., 100.
 Kristian II, 32, 163.
 Kristian VII, 303, 305.
 Kristian August (Karl August),
 412, 413, 416, 419.
 Kristian Fredrik, 424, 447, 448.
 Krug, L., 379, 381, 383.
 Kruse, L., 342, 403.
 Kurck, A. F., 212.
 Kurck, K., 82, 127, 219.
 Kurck, f. fröken, 214.
 König, C. G., 263, 295, 296, 350.
 Lafayette, M. J., 54, 113, 119, 147, 172.
 Lagrange (de la Grange), J. L., 38.
 Lamarque, F., 350.
 Lamm, M., 38, 104, 274.
 Landberg, G., 357.
 Lantingshausen, A., 146, 191.
 Lavater, J. C., 16, 272, 273.
 Lehnberg, M., 34—36.
 Le Hoc, L. G., 210, 212, 217, 218, 248,
 249, 257.
 Leijonhufvud, G., 136.
 Leijonstedt, O. V., 244.
 Lenngren, A. M., 92.
 Leopold, C. G., 96, 100, 171.
 Leopold II, 132.
 Leach, B., 288.
 Lewenhaupt, Cl., 146, 147, 211, 221.
 Lidner, B., 17, 83, 87, 97.
 Liljensparre, H., 34, 81, 82, 86, 106
 —108, 110, 131, 187, 191, 194, 238,
 241, 242.
 Liljensparre, P. H., 82, 98.
 Lilliehorn, C. P., 12—14, 17, 19, 29,
 37, 60, 68, 69, 76, 85, 94, 107—114,
 117—128, 146, 184—187, 190, 193—197,
 201, 212, 213, 258, 301, 370, 469.
 Lilliehorn, P., 212.
 Lilliestråle, L., 77—80, 194, 195.
 Lilliestråle, J. V., 77, 79.
 Linnerhjelm, P. C., 115, 250, 252.
 Linnerhjelm, U., 115, 250, 252.
 Ljunggren, G., 289.
 Locke, J., 25, 28, 41, 46, 51—53, 95,
 104, 150—152, 154, 156, 159, 169, 181,
 189, 241, 261, 264.
 Lovisa Ulrika, 57, 59—61, 76, 101.
 Ludvig XVI, 45, 51, 132, 136, 163, 174,
 178, 216, 218, 219, 229, 315, 350.
 Ludvig XVIII, 408.
 Lund, P. af, 161.
 Låstbom, H. af, 85, 183, 191, 242.
 Løvenørn, P., 362, 364—366, 372.
 Mably, G. B. de, 151, 152, 156, 157.
 Machiavelli, N., 390.
 Maclean, G., 82, 200, 214, 215, 218, 221,
 255—257, 283—285, 287, 289, 311.
 Maclean R., 200, 221, 287, 391, 437.
 Mandix, J., 383, 384, 390.
 Manthey, J. G. L., 372, 374, 388, 395.
 Marat, J. P., 261, 263, 264.
 Marezoll, J. G., 273.
 Marie Antoinette, 219, 223, 255.
 Menier (Meunier?), f., 301.
 Milton, J., 25.
 Mirabeau, G. H., 54, 147.
 Molbech, Chr., 441, 442.
 Moldenhawer, D., 375.
 Moltke, F., 420, 421.
 Montan, E. V., 141.
 Montell, f., 93.
 Montesquieu, Ch. de S., 28, 51, 151,
 152, 156, 164, 181, 261, 298, 352, 401.

- 436, 447, 450.
 Montgomery, R., 244.
 Montmorency, M. de, 227.
 Montor, A. F. Artaud de, 180.
 Moore, J., 407.
 Morville, N., 362.
 Munck af Rosenschiöld, E. Z., 430.
 Mörner, A. G., 9, 257, 438.
 Mörner, C. C., 442.
 Mörner, C. O., 427, 432.
 Napoleon, 42, 228, 256, 261, 297, 298,
 345, 346, 350—352, 376, 397, 398, 404,
 416, 420, 429, 431, 432, 437, 438, 440,
 444, 445, 453, 454.
 Neergaard, P. J. de, 361.
 Nelson, H., 340.
 Nero, 279.
 Newton, I., 52, 104.
 Nordell, A., 115, 122, 123, 192.
 Nordenskiöld, O. F., 164—175, 188,
 236, 250, 252, 254, 256, 258, 263, 266
 —272, 276—294, 311, 341, 438, 440.
 Nordforss, C., 94, 97, 99, 102.
 Nordin, C. G., 79, 131, 187, 188, 250.
 Nordin, J. M. af, 202—204, 250.
 Noræus, (Noreus), 255, 287, 288.
 Nyerup, R., 420, 421, 441.
 O'Connor, A., 300.
 Oldenburg, C. E., 242.
 Olsen, G. H., 395, 421—423.
 Orestes, 70.
 Oskar, 468, 469.
 Oxenstierna, C. G., 344, 376, 428.
 Oxenstierna, J. G., 84, 355, 443.
 Paine, Th., 45, 51, 52, 161, 165—178,
 188, 225, 228, 236, 266, 305, 340.
 Palmfelt, A. M. f. Ehrensvärd, 349,
 444, 465.
 Paul I, 140, 301, 327, 345—347.
 Pavels, Cl., 273, 313—316, 329, 332,
 339, 359, 362, 393, 394, 396.
 Paykull, A. E. v. f. Ehrensvärd,
 77, 249.
 Paykull, G. v., 77, 78, 95, 98, 99, 249,
 315, 329, 348, 401, 442, 443, 470.
 Pechlin, C. F., 19, 34, 78—80, 107, 109,
 111—129, 133, 143, 171, 173, 174, 182
 —197, 201, 202.
 Penn, W., 48.
 Pestalozzi, J. H., 45.
 Peyron, C. B., 250, 225, 269, 277, 281
 —285, 287, 376, 377.
 Peyron, L. B., 250.
 Philipson, L. M., 176, 236, 237, 244,
 263—269, 296.
 Piper, C. U., 245.
 Piper, C. V. f. Ehrensvärd, 57, 348.
 Piper, S. A., 101, 215, 217, 244, 249,
 348, 349, 444.
 Pitt, W., d. y., 229, 231, 232, 346.
 Plomgren, P. v., 194, 195.
 Pope, A., 64, 88, 167.
 Porthan, H. G., 85, 108, 123, 192.
 Potocki, F., 282.
 Pram, Chr., 316, 329, 360, 361—364,
 372—375, 385, 388, 395, 401, 448.
 Priestley, J., 45.
 Pylades, 70, 71.
 Pyrrhus, 356.
 Racine, J., 347.
 Rahbek, J., 368, 369.
 Rahbek, K. L., 15, 149, 252, 253, 273,
 305, 306, 315, 316, 327—333, 336, 339,
 340, 346, 353, 356, 359, 361, 363—365,
 401, 468.
 Rahbek, K. M., f. Heger, 339, 468.
 Rappe, A. A. A., 45, 211.
 Rappe, C. E., 45.
 Rappe, G. J., 45.
 Rask, R., 441.
 Raynal, G. Th. F., 47—50, 53, 157,
 161, 171, 278, 305, 450.
 Regnér, A., 438.
 Reinhard, K., 257, 277, 286, 301.
 Reinhold, J. G., 300.
 Reinhold, K. L., 272.
 Reuterholm, G. A., 75, 85, 128—131,
 147, 174, 175, 199—207, 212—215, 221,
 225, 230, 234—238, 241, 243—252, 256,
 263, 266—272, 277—282, 285—287, 289
 —293, 295, 353, 438.
 Reuterholm, G. G., 129, 130, 200.
 Reuterholm, M. f. Gyllenstierna, 291.
 Reventlow, Chr., 371, 375.
 Ribbing (Bing, Fredrikson), A. L.,
 15, 17, 21, 23, 24, 29, 34, 37, 45, 60,
 69, 72, 81, 84, 85, 89—92, 106—131,
 141, 147, 156, 157, 166, 182—194, 198
 —202, 204, 207, 209—219, 226, 237,
 249, 255, 257, 281—287, 294, 296, 311,
 337, 400, 404, 417, 463, 464.
 Ribbing, E., f. Löwen, 82, 200, 213,
 214, 218, 255, 257, 417.
 Richelieu, A. J. D., 328.
 Ridderstolpe, C. U., 285.
 Riegels, N. D., 305.
 Roberjot, C., 342.
 Robespierre, M. M., 230, 256, 263,
 264, 279.
 Rosen, A. P. v., 46.

- Rosen, F. U. v., 45, 191, 363.
 Rosen, G. F. v., 46.
 Rosen, R. M. v., 46.
 Rosenhane, Sch. 146, 147.
 Rosenkrantz, N., 420, 423, 424, 428, 443, 467.
 Rosenstein, C. Rosén, v., 73.
 Rosenstein, J. M. Rosén v., 211.
 Rosenstein, M. Rosén v., 73, 211.
 Rosenstein, N. Rosén v., 95, 96, 163, 211, 239, 263, 264, 286, 289, 290, 293.
 Rosenstein, S. Rosén v., 9, 73, 100, 156, 177, 193, 211, 214—217, 219, 223, 224, 227—233, 237—246, 253—257, 357.
 Rothe, T., 390.
 Rousseau, J. J., 16, 38—43, 46, 51, 53, 83, 87, 104, 136, 153—156, 159, 161, 164, 168, 190, 261, 265, 272, 278, 303, 316, 334, 390, 450.
 Rudensköld, M., 246.
 Ruuth, E., 242, 243, 376.
 Rühls, F., 421.
 Saint-Lambert, J. F. de, 42.
 Sander, Chr. L., 346.
 Savary, J. J. M., 42.
 Scheel, P., 431.
 Schiller, F. v., 45, 261, 275.
 Schimmelmänn, E., 371, 375, 420, 421.
 Schulin, S., 257.
 Schwänenflügel, H., 316.
 Schön, J., 74.
 Schön, ?, 255.
 Selby, Chr. B., 423, 424, 428.
 Shaftesbury, A. A., 19.
 Sieveking, G. H., 249, 257, 301.
 Sieyès, E. J., 178, 296, 298, 351, 352, 436.
 Signeul, E., 250, 292, 293, 295, 296, 427.
 Silfverhjelm, G. U., 250, 293.
 Silfversparre, C. E., 344.
 Silfversparre, I. L., 344, 414.
 Silfverstråle, C., 344.
 Sillén, G. af, 347.
 Silverstolpe, Axel G., 9, 15, 32, 33, 53 —54, 64, 76, 81, 94, 98, 102—105, 163, 220, 223, 224, 264, 289, 290, 319, 354, 355, 358, 361, 423, 425, 429, 432, 434 —439, 443, 460, 463, 469.
 Silverstolpe, Carl Gudmund, 76, 443.
 Silverstolpe, Fredrik, 211, 429, 443.
 Silverstolpe, Fredrik Sam., 76, 354, 358, 423, 428, 435, 443.
 Silverstolpe, Gustaf Abr., 76, 255, 287 —289, 299, 334, 353, 354, 357, 358, 434, 437—439, 443, 452.
 Silverstolpe, Jan David, 76, 434, 443.
 Silverstolpe, Lars, 76, 443.
 Sinclair, C. G., 68, 69, 185, 209, 363, 374.
 Sjarakowski, J., 130, 187.
 Skibsted, P. F., 343.
 Skjöldebrand, A. F., 69, 200, 347, 357, 358, 424.
 Smidth, J., 330.
 Smith, A., 38, 379, 388.
 Sofia Magdalena, 75, 76, 185, 186, 189, 195, 201.
 Sparre, A., 146.
 Sparre, F., 75, 272, 282.
 Sprengporten, G. M., 214, 270, 285, 286.
 Stackelberg, O. M., 75, 242, 243.
 Staël v. Holstein, A. L. G., f. Necker, 205, 227, 255, 296, 444.
 Staël v. Holstein, C. G., 256.
 Staël v. Holstein, E. M., 53, 205, 209, 219, 227, 229—231, 233, 238, 241, 244, 248, 250, 254—256, 281, 287—296, 315, 350, 351.
 Stavenow, L., 24, 43, 187, 246.
 Stein, H. F. K. v., 391.
 Stemann, P. C., 361, 373, 374, 379.
 Stenbock, G., 220, 221.
 Stenbock, M., 221.
 Stierneld, A. L., 139, 146.
 Strussenfelt, M. v., 194.
 Sture, Sten d.y., 32, 105, 163.
 Suvorov, A., 345.
 Swedenborg, E., 14, 97, 261, 264, 271, 272, 276—278, 341.
 Söderhjelm, A., 130, 133.
 Talleyrand-Perigord, O. M., 296.
 Tandy, J. Napper, 347.
 Taube, A. M. F., f. Strokirch, 443, 470.
 Taube, C. V., 311—313, 327.
 Taube, E. V., 185, 311.
 Taube, G. D., 441, 443, 465, 470.
 Taube, G. J., 470.
 Thær, A., 390.
 Tham, P., 357, 358, 424.
 Theel, ?, 255.
 Thomas, A. L., 33, 64, 102, 161.
 Thorild, Th., 16, 17, 96, 97, 100, 102, 160 —162, 171, 200, 238—242, 266, 282, 285.
 Toll, J. C., 376, 411, 412.
 Tollesson, P., 234.
 Turenne, H. de Latour d'Auvergne,

- 37.
- Tuxen, Ch. E. de, f. Klingfelt, 341.
 Tuxen, Chr. Møller Friis de, 341.
 Tuxen, L. de, 273, 340—343, 347, 359,
 423, 431, 432, 467.
 Törne, J. v., f. Hjärne, 343.
 Uggla, C., 253, 281.
 Uggla, C. F., 245.
 Uggla, C. F., 62, 249, 253, 255, 348, 360.
 Uggla, M., f. Ehrensvärd, 57, 62, 348.
 Ugglas S. af, 287.
 Wachtmeister, C. A. Trolle-, 196, 376,
 418.
 Wahlström, L., 55.
 Walden, F. H. v., 342, 344.
 Wallmark, P. A., 422.
 Wargentín, P., 360.
 Washington, G., 45, 47, 52.
 Wedel-Jarlsberg, H., 413, 446.
 Wellander, J., 69, 70.
 Vergennes, C. G. de, 51.
 Verninac de Saint-Maur, R., 209—211,
 233.
 Wertmüller, A. U., 129.
 Wertmüller, J. F., 70.
 Westman, A., 242.
 Wetterstedt, G. af, 299.
 Weyse, C. E. F., 466.
 Widén, J., 233.
 Wilsber, O. A. och C. H. de, 337.
 — » — A. M. A., g. du Platt, 347.
 Voght, K., 214, 249.
 Voltaire, F. M. A. de, 37, 48, 104,
 116, 162, 164, 261, 278.
 Xerxes, 223.
 Young, A., 390.
 Young, E., 16, 17, 65, 87.
 Zettlitz, J., 401.
 Zibet, Ch. B., 176, 242, 243.
 Zoroaster, 276.
 Oehlenschläger, A., 395, 397, 466, 467.
 Öhrner, J., 100, 101, 192.
 Ørsted, A. S., 395.
 Ørsted, H. C., 372, 374, 395, 467.

I N N E H Å L L

Förord	5
I. Upplysningsradikalismens frihetsförkunnelse	7
II. En vänskapsdyrkare i vapenrock	57
III. Framför domarskranket	106
IV. De mänskliga rättigheternas drabant	149
V. Landsförvisningen	199
VI. I Hamburg, Europas politiska observatorium	223
VII. »Gudsförnekaren» Ehrensvärd	259
VIII. Vid det förolämpade fäderneslandets gränser	303
IX. Arbetare utan lön	348
X. Danske Frederiks man	393
XI. Det politiska testamentet	433
Källhänvisningar	473
Personregister	480

R Ä T T E L S E R:

S. 116, r. 31 är han medgav	bör vara: än han medgav
S. 136, r. 9 utmärkte sig	utmärkte sig
S. 149, r. 1 hrensvärd	Ehrensvärd
S. 154, r. 11 framhörr	framhöll
S. 169, r. 26 den svenska oppositionen	den svenska vänster- oppositionen
S. 219, r. 6 det har . . . sagt	det har . . . sagts
S. 220, r. 9 C. C. Bonde	C. G. Bonde
S. 242, r. 36 kung Gustavs dagar	(kung Gustavs dagar)
S. 244, r. 21 men för är	men är
S. 297, r. 18 direktorialförfattningen	direktorialförfattningen
S. 305, r. 36 den sociala ställningens	den sociala ställningens,
S. 355, r. 22 stärk och	stärk ock
S. 363, r. 11 skiftliga	skriftliga
S. 423, r. 10 1790-talets	Det ingående 1790-talets
S. 426, r. 3 huvuddraget	huvuddraget
S. 468, r. 21 egocentri	egocentricitet

C. F. EHRENSVÄRD

dömd till döden för delaktighet i mordet på Gustav III och benådad till evig landsflykt, är föremål för denna fängslade biografiska tidsskildring och studie i revolutions- och napoleontidens nordiska radikalism. Boken vänder sig till lekt och lärd.

Ehrensvärd, brorson till Sveaborgs skapare och i Danmark känd under namnet Gyllembourg, är en sympatisk bekantskap. Hans gästspel i tyrannmördarens roll sker i tidsandans regi, han är en frihetssvärmare och jämlikhetsentusiast som tar fel i en försåtlig korsning på livets väg. Efter några brokiga år i Hamburg, Holstein och direktoriets Frankrike blir han bofast i Danmark, där den kända skandalen kring hans romantiska giftermål med den senare så berömda författarinnan Thomasine Gyllembourg — för hans skull skild från den landsförviste satirikern P. A. Heiberg — åter lägger sten på hans moraliska börda. Han arbetar sig dock ihärdigt fram till en rehabiliterad borgerlig existens och är i Sveriges ödestimma, då Finland går förlorat och Gustav IV Adolf mister sin krona, ivrigt verksam för en trestatsskandinavisk lösning och danske kungens succession på Sveriges tron.

Författaren tecknar med säker hand sekelskiftets mångfrestande andliga skaplynne. Händelseförloppet kantas av vitterhet, filosofi och politisk doktrin, av rationalism och romantik, av mänskliga rättigheter och dyrkan av allmänviljan. Ehrensvärds samhällssyn lika väl som hans politiska testamente bindas av trollcirkeln kring tidens frihetsträd.